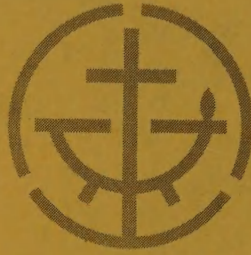

School of Theology at Claremont

1001 1363211

Theology Library

SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

C O R P U S
R E F O R M A T O R U M.

VOLUMEN LXXI.

IOANNIS CALVINI
OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILLIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XLIII.

BRUNSVIGAE,
APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM
(APPELHANS & PFENNINGSTORFF).
1890.

First reprinting, 1964

Printed in the United States of America

BR
301
C6
v. 71

Calvin, Jean.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS

INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XLIII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(APPELHANS & PFENNINGSTORFF).

1890.

IOANNIS CALVINI
OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM

CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS REUSS   ALFREDUS ERICHSON   GUILIELMUS BALDENSPERGER
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOL. XXI.

CONTINENTUR HOC VOLUME:

PRAELECTIONUM IN DUODECIM PROPHETAS MINORES

PARS ALTERA: AMOS—HABACUC.

A M O S.

Quo tempore coeperit fungi doctoris officio ipse ostendit: sed quamdiu prophetaverit non constat, nisi quod existimant Hebraei fuisse diuturnum cursum: quia scilicet munus suum continuavit sub quatuor regibus, ut ipsi scribunt. Meminit autem hic tantum regni Uziae et Iarobeam: sed voluit notare quando coeperit prophetae munus exsequi, non autem exprimere quamdiu in hoc officio operam suam Deo praesulterit. Cur autem non nisi initium hoc attigit, postea suo loco videbimus. Certum hoc quidem est, exorsum fuisse sub rege Uzia, et sub rege Iarobeam. Deinde hoc quoque notandum est, fuisse ordinatum prophetam regno Israel. Tametsi enim oriundus erat ex tribu Iehudah, voluit tamen eum Dominus praeficere regno Israel, quemadmodum etiam videbimus. Interdum convertit sermonem ad tribum Iehudah: sed hoc est quasi accidentale, et ut occasio ferebat: praecipue vero intentus est ad decem tribus. Nunc venio ad eius verba.

CAPUT I.

1. *Verba Amos, qui fuit inter pastores (vel pecuarios) ex Tecua: quae vidit super Israel diebus Uziae regis Iehudah, et diebus Iarobeam filii Ioas regis Israel, biennio ante motum terrae (vel χάζμυ).*

Hic Amos non iactat se aliquid afferre a se ipso quum de verbis suis loquitur, sed tantum proficitur se ministrum esse Dei: quia mox addit se vidisse per revelationem. Deus enim ipse suscitavit prophetas, et utitur eorum opera: sed interim dirigit eos suo spiritu, ne quid proferant nisi ab ipso acceptum, ut fideliter quasi per manus tradant quod ab ipso solo profectum est. Duo igitur haec inter se cohaerent, prophetias, quae postea sequuntur, esse verba Amos: sed haec verba fuisse illi patefacta divinitus. Nam verbum הוֹרָא, quo utitur Amos, proprie significat videre per revelationem: unde etiam

Calvini opera. Vol. XLIII.

prophetiae nomen habent. Caeterum dicit se fuisse *inter pastores Tecua*. Oppidum hoc fuit ignobile, et paulo ante cinctum fuerat muris, quum semper pagus fuisset. Patriam igitur hic non nominat, quasi celebris fuerit, vel quasi inde sibi acquirere potuerit plus auctoritatis vel famae: sed potius Tecuitam se vocat, quia Deus ex loco obscuro eum eduxerat, ut praeficeret toti regno Israel. Ideo falluntur meo iudicio qui existimant vocari Amos unum ex pastoribus, quia fuerit notus propter divitias et abundantiam pecoris. Nam dum omnia expendo, non video quomodo possit hoc quadrare. Fateor נקרים vocari non tantum pastores qui operas suas locant, sed pecuarios homines, qui negotiationem exercent: sicuti etiam rex Moab dicitur fuisse נקר, nempe quod aleret multas pecudes: sed per suos pastores mercenarios. Quantum ad prophetae nomen pertinet, non video quomodo hoc possit aptari eius personae. Neque enim fuit locus ille *Tecua* famosus ob divitias: et quemadmodum iam dixi, erat exiguum oppidum et nullius opulentiae. Ego itaque non dubito quin Amos hic insultet superbiae regis Israel et totius populi: quia dignati non fuerant audire Dei prophetas, mittitur homo pecuarius ad ipsos. Deinde notandum est non vocari pastorem Tecua, sed *ex Tecua*: et interpretes non observant particulam illam. Videbimus autem cap. 7 Amos, quamvis oriundus esset ex tribu Iehudah, habitasse tamen in regno Israel. Nam sacerdos postquam eum calumniatus est apud regem, iubet transire alio, et comedere alibi panem suum, ne res tranquillas perturbet. Habitavit igitur tanquam hospes in alieno loco. Si fuisset tam dives et tam multae opulentiae, certe habitasset domi: cur mutasset locum? Quum ergo satis appareat fuisse inquilinum in terra Israel, non dubito quin fuerit ex communi vulgo hominum: ita ignobilitas eius ad hoc spectabat, ut Deus retunderet arrogantiam regis Israel et totius populi. Scimus enim quantopere inflati fuerint ob terrae suae foecunditatem et ob divitias. Amos ergo illis praeficitur: hoc est, homo

pecuarius, quem Deus eduxit ex caulis. Et tempus etiam notandum est, quum dicit se vidiſſe has prophetias *diebus Uziae regis Iuda, biennio ante terrae motum, et diebus Iarobeam filii Ioas*. Qualis fuerit illius temporis status, dixi quum exponerem prophetias Hoseae. Nam sacra historia refert floruisse sub secundo Iarobeam regnum Israel. Tametsi enim ipse impius ac sceleratus fuerit, Deus tamen pepercit tunc populo suo, et fecit ut non modo integrae manerent decem tribus, sed etiam ut Iarobeam regnum suum dilataret. Nam recuperavit quasdam urbes, quae prius fuerant amissae. Fuit ergo tranquilla tunc conditio populi: deinde fuit talis prosperitas, quae posset animos inflare, sicuti fieri solet. Uzias etiam sic regebat tribum Iehudah, ut nihil illic esset adversum. Sequutus est terrae motus paulo post. Quo tempore acciderit hic terrae motus sacra historia non refert. Sed Iosephus dicit tunc fuisse quum Uzias arripuit sibi munus sacerdotis, et percussus est lepra. Confert igitur in unum tempus plagam illam leprae et terrae motum. Caeterum tam Amos quam alii prophetae loquuti sunt quasi de re nota: sicuti Zacharias 14. capite, post reditum populi, dicit, Erit vobis terror, qualis fuit in terrae motu sub rege Uzia. Illic annum etiam non describit, sed historia erat tunc vulgaris. Ergo propheta nihil aliud voluit, quam ostendere ex temporis circumstantia se denuntiassse vindictam Dei Israelitis quo tempore prospere agebant, et quasi in suis delitiis erant demersi. Fieri autem non potuit quin illa satietas reddiderit illos feroces, quemadmodum semper contingit. Fuit igitur male acceptus. Sed hinc melius sancitur nobis eius autoritas: quod scilicet in rebus prosperis non fuerit blanditus populo, sed severe obiurgaverit: deinde quod praedixerit quae non poterant perspicui humano sensu: imo quae poterant videri prorsus absurda. Non potuit igitur, nisi donatus esset spiritu coelesti, praedicere futuras clades, quum ubique homines, quemadmodum iam dixi, tam Iudaei quam Israelitae et reliqui sibi promitterent omnia prospera, quia Deus tunc parcebat regno Israel et regno Iehudah: deinde etiam non exercebat suum iudicium in gentes vicinas. Iam hoc etiam notandum est, quod *viderit super Israel*. Hinc colligimus, quemadmodum iam dixi, prophetam hunc fuisse proprie destinatum Israelitis, quamvis aliunde natus esset. Quomodo autem, vel qua occasione migraverit in regnum Israel, nescitur: et ad rem etiam non magnopere pertinet, nisi quod probabile est, sicuti iam dixi, hoc consulto fuisse factum quo Deus compesceret insolentiam populi illius, qui sibi tantopere placebat in rebus suis prosperis. Quum ergo Israelitae hactenus respuerint servos Dei, nunc coguntur audire exulem et pecuarium, qui exprobet illis sua scelera: deinde qui exerceat iudicis officium:

est coelestis praeco, qui denuntiat quod iam impendet exitium. Quum ita sit, videmus Deum non frustra huius hominis ministerio fuisse usum, quemadmodum solet eligere infirma huius mundi, ut confundat fortia: et assumit sibi prophetas et doctores ex infima plebe, ut cogat in ordinem totius mundi excellentiam: et reponit thesaurum incomparabilem suae doctrinae in vasis fictilibus, quo melius virtus eius appareat, quemadmodum Paulus docet. Sed specialis fuit ratio in propheta Amos, quia missus est ut decem tribus severe coargueret, quemadmodum videbimus postea, quanta asperitate insurgat. Neque enim fuit delicatus, sed ostendit sibi esse negotium cum hominibus, qui non humano more tractandi essent, sed tanquam brutae pecudes: imo qui peiores erant brutis pecudibus propter suam contumaciam. Nam est aliqua docilitas in bobus et vaccis, in ovibus autem maxima: audiunt enim vocem pastoris sui: sequuntur etiam ipsum quocumque invitaverit. Israelitae pleni erant pervicacia, ac prorsus indomiti. Oportuit igitur praefici illis doctorem, qui non ageret comiter cum ipsis, sed suam rusticitatem erga ipsos exsereret. Nunc pergamus: nam de regno Uziae, et de Iarobeam filio Ioas, qui fuit posterior, diximus primo capite Hoseae. Sequitur nunc:

2. *Et dixit, Iehova e Sion rugiet, et e Ierusalem edet (vel emittet) vocem suam: et lugebunt (vel disperibunt) habitacula pastorum, et arescet (vel pudefiet) vertex Carmeli.*

Hic refert eadem verba, quae heri exposuimus ultimo capite Ioelis: sed alio consilio. Quum diceret Ioel, Iehova e Sion rugiet, volebat asserere Dei virtutem, qui ad tempus conticuerat, ac si non esset par ad hostes suos repellendos. Quoniam ergo coeperat contemni Deus ab impiis, ideo Ioel ostendit instructum esse virtute, qua frangeret ac disperderet omnes hostes suos statim atque defensionem susceperet suae ecclesiae et electi populi. Nunc autem Amos, quia sermonem suum ad Israelitas dirigit: hic vindicat purum Dei cultum ab omni contemptu, et ostendit Israelitas, quamvis multum se fatigent in suis superstitionibus, colere tamen sua figmenta: quia Deus repudiat quidquid religionis se habere putant. Subaudienda igitur est tacita vel obliqua antithesis inter montem Sion, et templa quae erexerat prior Iarobeam in Dan et Beth-el. Israelitae ergo fingebant se colere Deum Abrahae patris sui: et illic forte maiores erant pompae quam in Ierusalem: sed propheta Amos hic conspuat contra omnes illos fictitios cultus: ac si diceret, Vos quidem iactatis adorari et coli apud vos Deum Abrahae: sed estis degeneres, estis foedifragi, et perfidi Deo: apud vos etiam non habitat, quia sacraria

quae vobis finxistis, sunt mera lupanaria: Deus non alibi elegit sibi domicilium quam in monte Sion: illic est perpetua eius quies. *Rugiet ergo Dominus e monte Sion.* Videmus quorsum tendat propheta. Hic enim non tantum ostendit se habere Deum autorem suae doctrinae, sed simul discernit verum Deum ab idolis, quae prior Iarobeam fabricaverat, quum scilicet vellet hac astutia abducere decem tribus a domo David, et prorsus alienare a tribu Iehudah: tunc erexit vitulos in Dan et Beth-el. Propheta ergo Amos ostendit damnari illas superstitiones a vero Deo. *Iehova ergo rugiet e Sion, edet vocem suam e Ierusalem.* Hic non dubium est quin terrere voluerit Israelitas, qui putabant sibi esse pacem cum Deo. Quum ergo abuterentur eius patientia, nunc dicit Amos tandem sensuros illum non dormire. Ubi ergo Deus pertulerit vestras iniquitates longo tempore, tandem consurget in iudicium. Per rugitum heri diximus notari vocem Dei horrificam: sed propheta potius de voce Dei loquitur, quam de ipsis actualibus (ut loquuntur) iudiciis, ut discant Israelitae exempla poenarum, quae Deus exercet in mundo, neque fortuito, neque repente contingere, sed pendere a minis. Denique hic significat propheta, omnes poenas, quas Deus exigit de impiis, et verbi sui contemptoribus, nihil aliud esse quam exsequutiones eius doctrinae quam prophetae promulgant, ut scilicet, si qua sit spes resipiscentiae, praeveniant homines interitum, quem propinquum esse audiunt. Ergo honorifice propheta hic commendat vim doctrinae, dicens non esse evanidam, sed coniunctam esse cum suo effectu: quia ubi perdit gentes et regna, non aliunde hoc oritur, quam ex prophetiis. *Deus ergo edet vocem suam a Ierusalem, deinde, et lugebunt.* אכל significat lugere, significat etiam vastari, et perire. Uterque sensus non male quadrabit praesenti loco. Si legimus, *lugebunt habitacula*, vertendum postea erit, et *pudesciet caput Carmeli*, vel vertex. Si autem legimus, *disperibunt habitacula pastorum*, verbum יבש, vertendum erit, *arescet*: et quia scimus opima fuisse pascua Carmeli, mihi magis probatur haec secunda interpretatio: *arescet igitur vertex Carmeli.* Ideo priore loco dicendum erit: *et disperibunt habitacula pastorum.* Quantum ad summam rei spectat, tenemus quid velit propheta, nempe quidquid et amoenum et pretiosum erat in regno Israel, iam perituum brevi, quia *Deus vocem suam emittet e Sion.* Summa igitur huc redit, vos nunc iacetis securi, sed Deus statim, et quidem repente proferet virtutem suam ad vos perdendos, idque faciet, quia iam per me interitum vobis denuntiat, et excitabit alios prophetas, qui praecones erunt huius vindictae: illam exsequetur Deus per extraneos et profanos homines: sed tamen pendebit vester interitus ab istis minis, quas nunc ducitis pro nihilo. Putatis enim

esse fluxa verba: sed tandem ostendet Deus sermonem suum plenum esse efficaciae. Quantum attinet ad *Carmelum*, duo fuerunt montes huius nominis: sed quia ambo erant fertilissimi, ideo non est magnopere sudandum de quo Carmelo nunc loquatur propheta. Sufficiat quod iam dixi, denuntiari talem vindictam regno Israelis, quae absumat omnem pinguedinem, quia ut postea suo loco videbimus, et iam etiam aliquid simile dictum fuit in Hoseam prophetam, fuit magna foecunditas pascuorum in illis regionibus. Interea notandum est, prophetam qui erat homo pecuarius loqui pro suo ingenio, et pro vitae ratione, quam sequutus fuerat. Dixisset alius, Lugebit tota regio, contremiscent palatia, vel aliquid tale. Propheta autem loquitur de monte Carmelo, de habitaculis pastorum, quia ipse pastor erat. Non dubium est quin contemptibilis fuerit eius doctrina: et credibile est profanos multos homines fuisse obloquutos. Quid? hic cogitat se adhuc esse cum suis vaccis, vel cum suis ovibus: iactat se esse Dei prophetam: interea tamen semper defixus est in suis caulis vel ovilibus. Probabile est igitur sic fuisse a nasutis hominibus derisum: sed data opera voluit eorum perviciaciam retundere, quum misceret propheta officium istis loquendi formis, qui adhuc resipiebant pastorem, vel hominem pecuarium. Nunc pergamus:

3. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Damasci, et super quatuor non ero propitius ei: quia triturerunt serris (vel tribulis forreis) Gilead.* 4. *Et mittam ignem in domum Chasael, et vorabit palatia Ben-Adad.* 5. *Et confringam vectem Damasci, et excidam habitatorem ex Bikath-Aven (vel ex planitie Aven, vel molestiae, vel doloris: alii vertunt, Ex templo idoli). Et tenentem sceptrum e domo Eden (alii appellative accipiunt, E domo voluptatis) et transferetur populus Syriae Kirah (in Kir), dicit Iehova.*

Mirum est cur Amos praefatus se verba facturum contra Israelitas, nunc sermonem ad Damascum et regionem Syriae convertat. Videri hoc posset absurdum. Cur enim non defungitur munere sibi iniuncto? cur non obiurgat Israelitas? cur non terret? cur non arguit eorum peccata? cur ergo concionatur de ruina, quae tunc instabat populo Syriae? Sed hic convenit expendere eius consilium. Breviter proximo versu ostendit instare ruinam Israelitis: quia Deus, qui ad eum usque diem illis pepercerat, iam velit conscendere tribunal. Sed nunc ut melius praeparet Israelitas, ostendit Deum fore iudicem, qui vocet ad reddendum rationem omnes vicinos populos. Si enim tantum Israelitis minatus esset propheta, putassent fortuitum esse quidquid patiebantur: quia vidissent in suis vicinis

eadem, vel similia: quomodo credibile est mala haec vel calamitates profuxisse ex vindicta Dei, quum et Idumaei, et Moabitae, et Ammonitae, et Tyrii, et Sidonii etiam nobiscum impliciti sint communibus malis? Nam si Dei manus nos persequitur, idem valere debet etiam in ipsis. Si fortuna domini suum caeco impetu exercet contra Moabitas et Idumaeos, et Tyrios, certe idem etiam de nobis sentiendum est. Concidisset igitur omnis autoritas prophetae, nisi sensissent Israelitae Deum fore iudicem omnium gentium. Nam simul etiam tenendum est, vastatum fuisse regnum Israel cum aliis regionibus vicinis. Bellum enim sparsum fuit longe et late. Nam Assyrius fuit violenta quaedam tempestas, quae exundavit per totam illam mundi plagam. Non soli igitur Israelitae tunc rebus adversis fuerunt afflicti, sed omnes gentes, de quibus vaticinia subiiciet Amos. Ergo necesse fuit hunc catalogum referri, quem videbimus, ut Israelitae totidem haberent confirmationes vindictae Dei, quot spectacula eorum oculis obversata sunt, quum scilicet viderent diras afflictiones ubique grassari. Hoc tenendum est. Deinde aliud etiam spectavit propheta: nam si Idumaei, et Moabitae, et Tyrii, et Ammonitae, tam duriter fuissent tractati, et non fuisset haec coniunctio facta a propheta, putassent se eximi a communibus poenis, quia Deus esset illis propitius: sicuti hypocritae semper sese magis obdurant quantisper Deus ille parcat. Ecce puniuntur Ammonitae, et Moabitae, trahuntur in supplicium Idumaei, et Tyrii, et reliquae gentes. Deus ergo illis omnibus est infensus: sed nos sumus eius filii, quia sic nobis indulget. Propheta autem hic involvit in unum fasciculum Israelitas cum Moabitis, et Idumaeis, et reliquis profanis gentibus: ac si diceret, Non parcat Deus vicinis vestris: sed ne putetis vos immunes fore ab eius vindicta, quum illi rapiuntur ad poenam: denuntio vobis Deum fore omnium iudicem simul. Nunc tenemus consilium prophetae. Ergo voluit hic ante oculos ponere Israelitis aliorum poenas, ut hoc modo expergerent, ac postea descenderent in se ipsos. Videmus enim saepe hoc contingere, ut qui intractabiles sunt ac prae fracto ingenio, si ad eos sermo dirigitur, non admodum sint attentii. Si autem audiant aliorum peccata, deinde etiam si audiant aliquid de poenis, illic advertunt animum. Voluit igitur propheta sensim adducere Israelitas ad docilitatem, quia sciebat ipsos torpere in suis delitiis: deinde excaecatos esse superbia, ut non tam facile possent subire iugum: ideo proposuit illis poenas, quae vicinis populis instabant. Quanquam notandum est aliam fuisse rationem. Non reiicio quas haecenus recensui: sed dico praeterea hoc prophetam spectasse, nempe Deum sumpturum esse poenas de Syriis, quia crudeliter saevierunt adversus Israelitas, et praesertim

adversus urbem Gilead et incolas. Quum ergo Deus tam graves poenas exigat de Syris propterea quod injuriam intulerant incolis Galaad, quid expectandum fuit de ipsis Israelitis, qui contumeliosi fuerant in Deum? qui cultum eius violaverant? qui diripuerant eius honorem? qui vicissim alii alios sibi confecerant? Nam, ut postea videbimus, nulla inter eos aequitas, nulla humanitas vigeat: obliiti erant omnis rationis. Quum ergo tales essent Israelitae, an impune laturos erant tot et tam detestanda scelera, quum viderent non parci Syris, qui tamen incircumcisi erant, propterea quod duriter tractaverant hostes professos, quibus indixerant bellum legitimum? Nunc venio ad verba prophetae. Sic dicit Iehova, *Super tribus sceleribus Damasci, et super quatuor non ero illi propitius*: ad verbum, *Non convertam eam*: sed hoc active accipio: quia scilicet Deus se non convertet, nempe ad misericordiam: hoc est, non erit propitius Damasco. Scimus Damascum fuisse metropolim Syriae. Per synecdochen igitur propheta hic minatur toti populo, et citat omnes Syrios ad Dei tribunal: quia iniuste vexaverunt urbem Gilead, quemadmodum videbimus. Sed dicit, *Deum non fore propitium super tribus et quatuor sceleribus Damasci*. Quidam subaudiunt, Super tribus sceleribus propitius fuero, super quarto non ero. Sed nihil opus est quidquam addere verbis prophetae. Sensus enim hic optime quadrat, quod scilicet Deus super multis sceleribus Damasci non erit propitius. Neque enim dubito quin per numerum duplicem propheta voluerit notare perditam obstinationem in Syriis. Numerus septenarius in scriptura indefinitus est, et accipitur pro ingenti multitudine, ut satis notum est. Quum ergo dicit, *Tria et quatuor scelera*, tantundem hoc valet ac si dixisset septem. Sed elegantius propheta significat Syrios progressos fuisse in suis sceleribus usque ad tantam obstinationem, ut nulla sit resipiscentiae spes. Haec igitur ratio est cur Deus neget se amplius posse Syriis ignoscere. Quoniam sine modo et fine proruperant in suis sceleribus, neque destiterant, etiam si datum esset illis tempus ad conversionem. Hic est genuinus sensus. Repetet autem propheta eandem loquendi formam, quum verba faciet de Gaza, de Ammon, de Edom, et reliquis populis. Discamus autem ex hoc loco, Deum quem mundus nimis crudelem esse existimat, quum sumit vindictam de sceleribus, vere et certo experimento ostendere quod toties scriptura de ipso praedicat, nempe ipsum esse longae patientiae, neque statim prosilire ad vindictam: quamvis digni sint homines qui pereant, Dominus tamen suspendit sua iudicia. Habemus huius rei insigne documentum in his vaticiniis. Neque enim tantum de populo uno propheta concionatur, sed de multis. Pertulerat igitur Dominus multa scelera

non tantum in Syriis, sed in aliis etiam gentibus. Ergo nulla erat regio, in qua non exstaret testimonium longae tolerantiae Dei. Hinc sequitur mundum impie conqueri de nimio rigore, quum Deus vindictam sumit, quia semper expectat dum iniquitas ad summum usque cumulum pervenerit, sicuti heri dictum est. Iam simul etiam hic nobis horribile spectaculum proponitur in tot gentibus. Si comparemus aetatem illam cum nostra, certe adhuc tunc vigeat maior integritas: hodie corruptelae omnes ita exundarunt, ut fuerit quasi aureum saeculum tempore Amos: et tamen audimus quid hic pronuntiet, nempe et populum Iehudah, et Israelitas, et reliquas omnes gentes fuisse quasi monstra, quum scilicet Deus nullam resipiscentiam exprimere posset. Neque enim frustra hic testatur se sumpturum poenas de malitia prorsus obstinata, quoniam non fuerint ad ipsum conversi, qui ad septenarium usque numerum progressi erant: hoc est, qui peccaverant sine modo et fine, quemadmodum dictum fuit. Hoc ergo etiam notandum est in verbis prophetae. Sed non possem nunc ulterius progredi.

Exposuimus hesternae lectione quid intelligat propheta per tria et quatuor scelera Damasci: nempe obstinatam malitiam et incurabilem. Deus enim hic pronuntiat se satis diu tulisse scelera Damasci: sed nunc quodammodo se cogi ad ultimum rigorem, quoniam videat nullam spem esse correctionis. Sed posset videri absurdum quod sequitur. Continuo enim post subiicit propheta, *Quod triturerint ferreis plaustris*, vel *serris, Galaad*. Hic tantum commemorat unum scelus. Ubi igitur septem illa de quibus loquutus est? Solutio est facilis. Neque enim quum tria et quatuor scelera Damasci nominat, intelligit species scelerum diversas, sed potius illam perviciaciam, de qua diximus. Fuerant enim Deo rebelles usque ad extremum: et Deus vindictam suam suspenderat, donec palam constaret ipsos esse insanabiles. Ergo non fuit opus hic recenseri septem diversa scelera. Satis enim fuit Damascus, hoc est, regnum Syriae teneri convictum tantae obstinationis, ut constaret non potuisse remedium adhiberi eius sceleribus: quia tentaverat longo tempore patientiam Dei. Iam subiicit propheta, *Emittam ignem in domum Chasael, qui comedet palatia Ben-Adad*. Loquitur adhuc propheta de regno Syriae. Scimus tam Ben-Adad quam Chasael fuisse reges Syriae. Quanquam nimis crasse fallitur Hieronymus, qui putat Ben-Adad secundo loco poni, quasi fuerit successor Chasael. Sacra autem historia refert venisse Chasael ad Helisaeum, quum Ben-Adad in lecto decumberet. Miserat autem illum petendi responsi causa. Iam propheta declarat Chasael futurum regem Syriae, et id non sine lacrymis,

quia misertus populi sui, cuius futurus erat vastator Syrius ille. Postquam rediit domum strangulavit regem Ben-Adad atque ita transtulit ad se regiam potestatem. Sed satis tritum est scripturae loqui de re praesenti, postea addere rem praeteritam, quemadmodum hoc loco, *Mittam ignem in domum Chasael, et devorabit ille ignis palatia Ben-Adad*: quasi diceret, Ego perdam regnum Syriae, ac si incendio consumerem. Sed prius nominat domum Chasael: deinde palatia Ben-Adad, quasi diceret, non impediet vetustas, quominus intreat regnum illud. Nam metaphorice sub igne designat quodlibet genus consumptionis. Scimus autem quanta sit ignis violentia. Perinde est igitur ac si diceret nullas opes, nullum robur, nullam munitionem fore obstaculo, quominus perdat regnum Syriae. Postea addit, *Confringam vectem Damasci*. Confirmat superiorem sententiam propheta: quia Damascus quum esset urbs valde munita, potuit videri inexpugnabilis. Per vectem synecdochice propheta significat propugnacula, et quidquid potest hostes arcere. Nihil ergo impedit, quominus hostes potiantur urbe Damasco, inquit. Quare? Dominus enim confringet vectes. Postea adiungit, *Eccidam, vel perdam, habitatorem ex Bikeath-Aven*, vel ex planitie Aven. Incertum est fueritne loci proprium nomen: et hoc est probabile: quanquam proprie est planities a scindendo, quoniam planities, vel vallis montes scindit: ideo vallis aut planities vocantur divisio apud Hebraeos. Scimus autem fuisse amoenissimos campos in regno Syriae, et prope Damascus etiam. *Aven* potuit etiam esse nomen loci: quanquam est molestia, vel labor Hebraeis. Sed quidquid sit, non dubito quin propheta hic significet omnes campos, qui erant prope Damascus, et in regno Syriae, fore exspoliandos suis incolis. Perdam igitur habitatorem ex planitie Aven, et tenentem sceptrum e domo Eden: hoc est e domo voluptatis. Et hoc quoque fuisse proprium nomen loci credibile est, tamen ex ipso positum, quod regio suis delitiis suaviter oblectaret incolas. Caeterum non dubito quin alludat propheta inter duas voces, molestiae et voluptatis. *Transferetur*, inquit, *populus Syriae in Kir*. Haec summa est, vastandum esse regnum Syriae, ita ut populus transferatur in Assyriam, quia denuntiat propheta Assyrios fore victores, ita ut spolia in regnum suum transferant, et simul deducant homines captivos. Nam urbis nomen synecdochice pro tota terra positum est. Nunc sequitur:

6. Sic dicit Iehova, *Super tribus sceleribus Gazae, et super quatuor non ero propitius ei, quia transtulerunt captivitatem perfectam, ut concluderent in Edom*. 7. *Et mittam ignem in murum Gazae, qui devorabit palatia eius*. 8. *Et excidam habitatorem de Azoto, et tenentem sceptrum de Ascalon: et convertam (vel*

reducam) *manum meam super Ekron, et peribunt reliquiae Philistinorum, dicit Dominus Iehova.*

Hic Amos sermonem suum dirigit contra Gazam, quam occupabant Philistini. Sita quidem erat in tribu Iehudah versus mare: sed quoniam Enachim erant illius incolae, Philistini retinuerant possessionem. Ergo Iudaei habebant illos hostes ἀπὸρῆμους, et quibus dabatur maior occasio nocendi propter viciniam. Promptum autem est colligere ex prophetæ verbis Philistinos qui Gazæ habitabant, quum viderent Israelitas ab hostibus suis premi, deinde Iudaeos, coniunxisse vires suas cum hostibus externis. Deus ergo nunc illis poenam denuntiat. sed illud frivolum est. Scimus enim Graecos interpretes semper posuisse γ ubi erat ψ, sicuti ex Amorrha faciunt Gomorram, sic etiam ex Aza Gazam. Et ante Cambysen urbs illa iam nomen suum obtinuerat. Potius ergo sic vocata fuit a fortitudine: et quod Graeci vertunt Gazam, illud est usitatum, sicuti iam attigi, in aliis nominibus. Fuit autem duplex Gaza, quoniam priore diruta incolae aliam aedificaverunt prope mare. Ideo 8. capite Actorum Lucas dicit Gazam fuisse desertam: et discrimen ponit inter Gazam maritimam: et illam veterem, quae prius fuerat diruta. Loquitur autem de priore Gaza Amos: quia minatur excidium illud, quo factum est, ut translata urbs fuerit in litus maris mediterranei. Iam venio ad verba prophetæ. Dicit, *Deum non fore propitium Gazæ super tribus et quatuor sceleribus*, quia Philistini etiam sic iram Dei provocaverant, ut iam indigni prorsus essent venia et misericordia. Admonui autem hesternæ lectione hic nobis proponi triste spectaculum, sed tamen utile, quum videmus tot populos ita fuisse corruptos, ut fuerit intolerabilis Deo ipsorum malitia. Nam hodie res magis corruptae sunt in mundo, et iniquitas exundavit quasi diluvium. Utcunque ergo non sentiant homines mala sua, Dominus ex coelo prospicit quanta sit et quam deplorata obstinatio. Nec est quod alii in alios reiciant culpam, vel exspectent inde aliquod levamen, si omnes sint improbi et scelerati. Videmus enim ut Deus hic eodem momento denuntiet se vindictam sumpturum de multis populis. Poterant tunc Idumaei oblicere vicinos suos nihilo esse meliores: poterant idem excipere alii: quisque habebat paratam defensionem, si quidem valeret ille praetextus omnes pariter eadem culpa vel noxa esse implicitos. Sed videmus ut Deus hic consurgat iudex contra omnes populos. Ergo ne fallamur vanis illecebris, quum videmus alios nobis esse similes, et quisque

reputet sibi portandum esse onus suum coram Deo. Non ero igitur propitius super tribus et quatuor sceleribus: quia, inquit, *transtulerunt captivitatem perfectam*. Hic unum praecipue scelus commemorat propheta, quod Gazitæ rapuerunt Iudaeos et Israelitas, ut transferrent eos captivos in Idumaeam, atque illic includerent. Iam dixi non fuisse propositum prophetæ nostro, recensere omnia scelera: sed contentus fuit scelus unum ponere ut intelligerent Israelitæ se graviore culpa constringi, quod et Deum et homines graviter violaverant. Si ergo tam severa ultio sumenda erat de Gazitis, debebant agnoscere sibi instare graviorem vindictam, quo scilicet et pluribus et maioribus etiam peccatis erant obstricti: dicit autem transtulisse captivitatem perfectam, quia neque mulieribus, neque parvulis, neque senibus pepercerant. *Captivitas enim perfecta* vocatur ubi nullum habetur discrimen, sed rapiuntur omnes promiscue, et sine delectu. Transtulerunt igitur captivitatem perfectam, ita ut nulla eos miseria vel sexus, vel aetatis tangeret, *ut eam includerent*, inquit, *in Edom*. Iam sequitur denuntiatio poenae, quod Deus *ignem emittet in murum Gazæ, qui devorabit palatia eius*. Hinc autem apparet Gazam fuisse urbem splendidam, et sumptuose aedificatam, quia de palatiis eius non abs re propheta loquitur. Sed simul ostendit neque munitionem, neque opes fore impedimento quo minus Deus poenam exigat quam meriti sunt ipsi Gazitæ. Nominat etiam alias urbes Palaestinae, nempe *Ascalon*, et *Azdod*, vel Azotum, et *Ecron*. Has urbes tenebant tunc Philistini. Significat igitur propheta, quocunque fugiant, tamen nullum fore illis tutum locum, quia Dominus exponet in praedam hostibus non Gazam duntaxat, sed alias etiam omnes urbes. Et colligere licet Ascalon fuisse urbem primariam, quia hic nominatur regia sedes. Quanquam enim Gaza fuit caput totius gentis, potest tamen fieri ut loci amoenitas, et aliae commoditates pellexerint regem, ut illic habitaret, quanquam non erat metropolis. *Tenentem igitur sceptrum ego excidam ex Ascalon*. Tandem concludit perituras esse omnes reliquias Palaestinae. Iam quoties denuntiat Deus interitum Iudaeis, tamen facit spem aliquam, et dicit salvas fore reliquias: hic autem propheta asserit periturum quicquid superfuerit ex gente illa, quia Deus vult omnes simul perdere, et totum nomen. Ideo addit, *Iehovam Dominum loqui, Adonai Iehova inquit*: et confirmationis causa hoc fuit additum, quoniam tunc multis praesidiis et validis instructi erant Philistini ut secure deriderent prophetæ minas. Proponit ergo hic Dei nomen. Nunc sequitur vaticinium contra Tyrum.

9. Sic dicit Iehova, *Super tribus sceleribus Tyri et super quatuor non ero ei propitius, quia concluserunt*

captivitatem perfectam in Edom, et non recordati sunt foederis fratrum. 10. Et mittam ignem in murum Tyri, qui comedet palatia eius.

Isdem fere verbis utitur adversus Tyrum, quae iam vidimus adversus Gazam: et idem etiam peccatum in illis accusat, quod scilicet Iudaeos exsules et profugos a patria transtulerint in Idumaeam, et addixerint Idumaeis captivos. Sed interea idem pronuntiat de Tyro quod de aliis omnibus, nempe non leviter peccasse, ut medioeris castigatio sufficiat, quoniam abusi fuerant Dei tolerantia ad longum tempus, et steterant in sua malitia obstinati. Quod autem dicit *non fuisse memores foederis fratrum*, hoc quidam referunt ad Hiram et Davidem. Nam scimus fraterne fuisse coniunctos, et usos etiam fuisse ultro et citro hoc nomine: tanta erat inter ipsos benevolentia. Putant igitur quidam Tyrios hic damnari, quod exuerint memoriam illius foederis. Debebat enim apud eos manere aliqua ratio veteris illius amicitiae, quae contracta fuerat inter duos reges. Sed nescio an illud sit nimis coactum: potius inclino in diversam sententiam, quod scilicet Tyrii prodiderint Iudaeos et Israelitas Idumaeis, quum tamen scirent esse fratres. Qui autem accommodant suam operam hac in parte, minus excusabiles sunt. Si videam aliquem conspirare in perniciem fratris sui, est monstrum detestabile: si non abhorream a consensu sceleris, ego eadem culpa constringor. Quum ergo viderent Tyrii Idumaeos crudeliter saevire contra suos fratres, quia progeniti erant ex eadem gente, certe debebant potius Idumaeis ostendere, quam essent et ab omni humanitate alieni, et perfidi etiam contra fratres et consanguineos suos. Iam propheta dicit, *fuisse immemores foederis fratrum*, quia sese praebuerint ministros tanti et tam execrandi sceleris, ut scilicet traderent Iudaeos in Idumaeam, et illic concluderent, quum tamen scirent nihil aliud Idumaeos venari, quam ut fratres suos in totum perderent. Videtur hic esse magis genuinus sensus prophetiae. Iam addit *Deum missurum ignem in murum Tyri, qui comedit palatia eius*. Quomodo hoc contigerit non potest certo sciri. Etsi enim Tyrus diruta fuerit ab Alexandro, sicuti etiam Gaza, non dubito tamen quin duae illae urbes passae fuerint hanc cladem multo tempore ante adventum Alexandri Macedonis. Et quemadmodum iam admonui, probabile est Assyrios vastasse omnes illas regiones, et potitos etiam fuisse Tyro, quanquam urbem ipsam non everterint. Nam tempore Alexandri nullum erat illic regnum, sed erat conversum in rempublicam: populus erat liber et sui iuris. Oportet igitur fuisse non parvas mutationes, quia prorsus alia erat forma urbis, et aliud regimen, quam antea fuisset. Sciendum igitur est, Tyrum fuisse vastatam ab

Assyriis: sed tamen postea recuperasse novas vires, et tempore Alexandri magni fuisse liberam civitatem. Nunc pergamus. Nam ego non insisto in singulis verbis, quando videmus easdem sententias a propheta repeti.

11. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Edom, et super quatuor non ero ei propitius, quia persecutus est gladio fratrem suum, et violavit misericordias suas, et diripuit in saeculum ira eius, et indignationem servavit perpetuo. 12. Et mittam ignem in Theman, qui comedet palatia Bozrah.*

Iam propheta transit ad ipsos Idumaeos. Denuntiavit interitum gentibus incircumcisis, quae prodiderant Iudaeos in illorum manus. Ergo oportuit illas multo durius puniri, quo scilicet atrocius erat ipsorum crimen. Ducebant enim originem Idumaei a patre communi Isaac, quemadmodum satis notum est, et gestabant idem foederis Dei symbolum. Erant enim circumcisi. Quum neque sanguinis propinquitas, neque sacra illa coniunctio posset ipsos placare Iudaeis, hinc colligitur quam bruta fuerit eorum inhumanitas. Ergo indigni erant quibus Deus ignosceret, quum severus esset index contra profanas gentes. Dicit autem nunc propheta Idumaeos nihilo levius peccasse quam suos vicinos, et fuisse insanabilem eorum perviciaciam: non posse igitur amplius tolerari, quia nimis diu abusi fuerint Dei clementia, qui vindictam suam sustinuerat usque ad illud tempus. Scelus autem ipsorum accusat, quod *persequuti sint gladio fratrem suum*. Est autem heterosis numeri, quia loquitur de toto populo. Edom ergo persecutus erat fratrem suum, nempe Iudaeos. Sed propheta consulto singularem numerum posuit, ut crimem augeret hoc modo. Statuit enim hic quasi duos homines Edom et Iacob, illi erant fratres germani, imo etiam uterini. Quum persequeretur Edom fratrem suum Iacob, nonne ista ferocitas magis est execrabilis? Duos ergo populos hic proponit tanquam duos homines, ut magis exaggeret barbariem illam, quae fuit in Idumaeis, quod scilicet obliti cognationis suae ita saevierint in proprium sanguinem. *Persequuti sunt igitur fratrem suum gladio*, hoc est, fuerunt professi hostes, quia scilicet adiunxerant se exteris. Assyrii venerant contra Israelitas, Idumaei simul arma induerant: vel hoc forte contigerat ante bellum illud. Nam quum Syrii et Israelitae conspirassent adversus Iudaeos, probabile est fuisse etiam Idumaeos in eodem foedere. Quidquid sit, propheta exprobrat saevitiam, quod nullo sanguinis sui respectu arma induerint contra suos consanguineos. Postea addit, *violaverunt misericordias suas*. Quidam vertunt, sua viscera: sed coacte. Alii autem male relativum transferunt ad filios Iacob: quasi diceret propheta, Edom violasse

miseri cordias, quae debitae erant posteris Iacob propter sanguinis propinquitatem. Sed sensus prophetae satis clarus est, quod scilicet misericordias suas violaverint, hoc est, exuerint omnem pietatis sensum et primos naturae affectus abiecerint. Vocat igitur misericordias Edom, quibus debuit affici: sed quia abiecit omnem humanitatis curam, nulla fuit in eo misericordia, quae esse debebat. Addit postea, *ira eius rapuit perpetuo*. Comparat hic feris bestiis saevitiam Idumaeorum, quod scilicet grassati fuerint, quemadmodum ferae truculentae, et non pepercerint suo sanguini. Rapuerunt igitur perpetuo, hoc est, sine ullo fine: et indignationem suam servarunt perpetuo. Videtur propheta alludere ad Edom vel Esau, qui pater erat illius gentis. Scimus enim illum diu fovisse iracundiam suam adversus fratrem: quia non audebat patre vivo fratrem interficere. Dicebat igitur, Ego differam usque ad mortem patris, tunc ego me ulciscar. Quum ergo aluerit illud crudele odium Esau contra fratrem Iacob, hic propheta eiusdem criminis posteros accusat: ac si diceret, nimium similes esse patri suo, vel nimis referre perversum eius ingenium, quod scilicet vindictam suam foveant in cordibus, et custodiant perpetuo: hoc est, sint prorsus implacabiles. Credibile est fuisse alias odii causas inter Idumaeos et posteros Iacob: sed debebant tamen si quid esset iracundiae remittere fratribus suis. Hoc prodigium est non ferendum: ubi saltem non reconciliat respectus sanguinis eos, qui sanctis vinculis inter se coniuncti sunt. Videmus ergo quorsum spectet consilium prophetae. Unde etiam colligimus, gravius multo damnari Idumaeos quam priores, quod scilicet in sua viscera tam crudeliter saevierint. Tandem dicit, *Mittam ignem in Theman, qui comedit palatia Bozrah*. Semper ignis nomine significat quamlibet speciem excidii. Sed comparat vindictam Dei incendio. Scimus ubi ignis semel corripuit non modo unam domum, sed totam urbem, non esse locum remedio. Sic etiam nunc dicit propheta fore horribilem Dei vindictam, quae absumat quicquid fuerit odii. Mittam ergo ignem in Theman, quae erat urbs primaria Idumaeae, quemadmodum satis notum est. Nunc pergamus:

13. Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus filiorum Ammon et super quatuor non ero ei propitius: quia secuerunt gravidas (praegnantes) Gilead, ut propagarent suum terminum. 14. Et accendam ignem in muro Rabbak, qui vorabit palatia eius in clamore (vel iubilo) in die proelii, in turbine die tempestatis. 15. Et transibit rex eorum in captivitatem, ipse et principes eius simul, dicit Iehova.

Nunc vaticinatur contra Ammonitas, qui trahebant etiam originem a communi gente. Erant enim

posterii Loth, quemadmodum satis notum est. Loth autem fuerat habitus quasi filius Abrahae: nec dubium est quin Abraham, quum eum adduceret secum ex patria, aluerit eum pro filio. Erat igitur Abraham communis pater tam Iudaeis quam Ammonitis. Nunc quum filii Ammon nullo coniunctionis illius respectu vires suas coniungunt cum hostibus, et simul conspirant, non potest excusari eorum crudelitas. Interea non dubium est quin multis aliis sceleribus fuerint obstricti. Nam Deus per prophetam suum non enumerat singula peccata, de quibus exigere vindictam statuerat, sed tantum digito quasi in transitu notat peccatum unum, et in genere pronuntiat singulos populos esse prorsus desperatos, quia obdurerant omnes in sua malitia. Dicit ergo de filiis Ammon, quod *secuerint gravidas*. Quidam הרים accipiunt pro הרים, pro montibus: et tamen non video quae ratio eos inducat, nisi quia putabant absurdum esse secari mulieres gravidas, ut Ammonitae suos fines longius extenderent: hoc autem melius quadrabat in montes, quasi diceret, secuerunt montes, hoc est, terram ipsam: nullum fuit impedimentum, quod non perrumperent Ammonitae: ita eos accendit sua cupiditas inextinguibilis, ut montes ipsos secuerint, hoc est violaverint omnem ordinem naturae. Alii metaphorice montes accipiunt pro urbibus munitis. Nam si quis regnum occupare velit, urbes sunt oppositae instar montium. Sed ista expositio nimis est coacta. Iam quum הרים sint mulieres gravidae, non dubito quin debeat hoc nomen accipi in sensu genuino et consueto: sicuti etiam vidimus apud Hoseam. Cur autem dicit propheta Ammonitas secuisse mulieres gravidas? Quasi diceret adeo furiosam fuisse eorum avaritiam, ut nullum omiserint genus saevitiae. Fieri poterit, ut quispiam devoret sua cupiditate totam terram, et tamen ad clementiam sit propensus. Alexander Macedo, etiamsi esset homo sanguinarius, tamen prae se tulit speciem aliquam clementiae: alii autem sunt multo truculentiores, quemadmodum dicit Iesaias (13, 17) de Persis, non appetent pecuniam, sed sanguinem haurient. Sic etiam hoc loco dicit propheta de Ammonitis, non modo illicitis artibus propagasse suos fines, usos fuisse violentiam, et fuisse praedones, qui rapuerint bona aliena, sed dicit ne gravidis quidem mulieribus pepercisse. Hoc autem est extremum in urbium expugnatione. Si quia urbs fatigaverit hostem suum, in ipso ardore poterunt et gravidae mulieres interfici, et pueri et infantes. Sed illud est rarum exemplum, nec solet admitti, nisi quum cogit extrema necessitas. Exprobrat igitur Ammonitis, quod non tantum avari fuerint, sed etiam nullum omiserint genus crudelitatis, ut suam cupiditatem explerent. *Secuerunt ergo gravidas mulieres, ut propagarent suos terminos, ego igitur accendam ignem in muro רבה qui vorabit*

palatia eius (hic nihil novum propheta adducit, ideo praetereo) *idque in tumultu*, vel in clamore, *die belli*. Significat propheta venturos hostes, qui subito vastent regnum Ammon, et quasi repentinum incendium corripere aliquam sylvam, hoc fiet in illa die belli, hoc est, simul ac ipsos aggressus fuerit hostis, statim expugnabit, et exiget vindictam qualem meriti sunt *in turbine die tempestatis*. His figuris significat propheta repentinam fore cladem, qua perderentur Ammonitae. Tandem adiungit, *et rex eorum in captivitatem ibit ipse, et principes eius simul*. Quia מלכּ fuit idolum illius populi, quidam putarunt poni hic proprium nomen: sed dicit מלכּ הוּא, ipse, inquit, et principes eius. Non dubium ergo est, quin propheta appellative designet regem Ammon quum adiungit illi suos procures. Dicit igitur talem fore cladem regni, ut rex ipse trahatur captivus ab Assyriis. Nec dubium est quin hoc vaticinium impletum fuerit, quanquam non exstant historiae.

CAPUT II.

1. Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Moab, et super quatuor non convertam eum (vel non convertam me, sicuti prius diximus), quia ipse combussit ossa regis Edom in calcem. 2. Et mittam ignem in Moab, qui comedet palatia קריית (alii vertunt urbium appellative: sed magis arbitror esse proprium nomen loci), et morietur in tumultu, in strepitu, in clangore tubae. 3. Et excidam iudicem e medio eius, et omnes principes eius occidam cum eo, dicit Iehova.

Hic iam vaticinatur Amos contra Moabitas, et pronuntiat de ipsis quod ante vidimus de aliis gentibus vicinis, nempe Moabitas esse prorsus obstinato animo, ut nulla resipiscentia sperari queat, quoniam addiderint scelera sceleribus, et pervenerint usque ad summum cumulum. Diximus enim quid numerus septenarius valeat. Propheta igitur hic accusat obstinationem in Moabitis. Unde etiam colligimus non fuisse praecipitem Dei vindictam contra ipsos, quia intolerabilis erat eorum malitia, quum ita sua scelera persequuti essent. Speciem vero unam designat, quod combusserint ossa regis Edom. Quidam allegorice accipiunt ossa pro fortitudine, quasi dixisset propheta, redactum fuisse totum robur Edom in cineres. Sed illa expositio est coacta: et qui eius sunt autores fatentur etiam se necessitate cogi, quae tamen nulla est. Non placet illis commentum quod legitur apud Rabbinos, corpus regis cuiusdam fuisse exustum, deinde Moabitas abusos fuisse cineribus ad caementum pro calce. Rabbini sic nugantur suo

more, quia ubi locus aliquis obscurus occurrit, statim comminiscuntur fabulam: etiamsi nulla historia constet, tamen exercent suum ingenium in illis fabulosis commentis. Hoc etiam mihi displicet: sed interim quid opus est confugere ad allegoriam, quum simpliciter accipere liceat quod propheta dicit, nempe *exustum fuisse cadaver regis Edom*. Neque enim dubito quin prophetae barbaram crudelitatem accuset in Moabitis. Effodere cadavera hostium, et ossa exurere, hoc immane est facinus, et prorsus barbarum. Fuit autem magis detestabile in Moabitis, quibus aliqua erat cognatio cum populo Edom: descenderant enim ex eodem genere: et debebat etiam vigere memoria illius propinquitatis, quoniam Abraham aluerat Loth patrem Moabitarum: et ideo obstricti erant Moabitae Idumaeis. Si qua igitur vigeret apud eos humanitas, debebant cohibere suos affectus, ne tam hostiliter pugnarent cum fratribus suis. Nunc quum excedunt omnem rationem belli, et saeviunt in ipsa cadavera, ossa mortuorum exurunt, hoc certe nimis est barbarum quemadmodum dixi. Summa igitur est, Moabitas iam non posse ferri, quia in hoc uno facto specimen praeberint truculentiae quasi ferinae. Nam si gutta ulla humanitatis in illis fuisset, mitius tractassent fratres suos Idumaeos: nunc autem exurunt ossa regis Edom: hinc certe apparet illos oblitos fuisse omnis humanitatis, et aequitatis. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum. Addit igitur comminationem. *Mittam ignem in Moab, qui vorabit palatia קריית*. Diximus quid propheta sibi velit per has loquendi formas, quod scilicet Deus violenta poena consumet Moabitas quasi incendio, nec posse obstare munita eorum loca, quin vindictam suam exsequatur: quia si palatiis suis superbiant, hoc tamen nihil ipsis proderit. Adiungit etiam, *Morietur Moab in tumultu, in strepitu, in clangore tubae*: hoc est, ego accersam hostes robustos qui pervadant, et non paciscantur cum Moabitis, sed occupent loca omnia et urbes munitas vi et gladio. Hoc enim intelligit propheta per tumultum, per strepitum, per clangorem tubae, quod scilicet non venient in potestatem hostium Moabitae certis legibus et pactis, quemadmodum deditio voluntaria mitigare solet hostilis saevitiae rigorem: hoc non fiet, inquit, quia hostes potentur non opibus modo ipsorum, sed etiam ipsa vita. Tandem adiungit, *et excidam iudicem e medio eius, et occidam principes eius, dicit Iehova*. Deus hic pronuntiat nullum fore amplius regnum Moabitarum, et nullum populi corpus. Scimus enim non posse consistere homines sine aliquo ordine politico. Ergo ubi est aliquis conventus hominum, illic necesse est esse principes qui alios gubernent et moderentur. Quum igitur pronuntiat Deus nullum amplius fore iudicem in Moabitis, tantundem hoc valet ac si diceret

nomen ipsum esse abolendum, quia si staret populus Moab, manerent etiam aliqui principes residui, ut necesse est, quemadmodum diximus. Exstinctis ergo principibus, necesse est etiam populum ipsum perire, ita ut nulla sit residua salus. Non ergo temporalem poenam hic propheta Moabitibus denuntiat, sed ultimam exitum, ex quo nunquam resurgant. Haec summa est. Nunc pergamus:

4. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Iehudah, et super quatuor non convertam eum, quia spreverunt (vel abiecerunt) legem Iehovae, et statuta eius non custodierunt: et errare eos fecerunt mendacia sua, post quae ambulaverunt patres ipsorum.* 5. *Et mittam ignem in Iehudah, qui devorabit palatia Ierusalem.*

Hic iam incipit Amos sermonem convertere ad tribum Iehudah et regnum illud quod adhuc manebat in familia Davidis. Hactenus verba fecit de profanis et incircumcisis gentibus: fuit hoc praeludium excidii, quod instabat electo populo: quia quum Deus non parceret caeteris, qui per ignorantiam peccaverant, quid futurum erat de populo Israel, qui edoctus fuerat in legis doctrina? Servus enim sciens voluntatem Domini sui, et non faciens eam, dignus est qui longe gravius vapulet. Non potuit igitur Deus ignorare filios Abrahae, quos sibi in populum peculiarem adoptaverat: quum tam graves poenas exigeret de gentibus profanis, in quibus excusabilis erat ignorantia, quemadmodum solet fieri inter homines. Verum quidem est iuste perituros omnes qui lege carent, quemadmodum dicit Paulus 2. ad Rom. cap. Sed si fiat comparatio inter filios Israel et miseras gentes, quae in suis erroribus demersae erant, certe dignae erant venia prae illo populo, qui suam contumaciam prodiderat, quasi ex professo vellet Dei vindictam in se accersere. Quum ergo hactenus concionatus sit propheta de gentibus, nunc tandem ad populum electum et filios Abrahae sermonem convertit. Sed loquitur de tribu Iehudah, ex qua ipse erat oriundus, quemadmodum dixi initio, ne scilicet quispiam obiiceret illum blandiri suis popularibus. Migraverat enim in regnum Israel: erat illic inquilinus. Iam videbimus quam severe illos coarguerit. Si ergo tacesset de tribu Iehudah, poterat obnoxius esse calumniae. Dixissent enim permulti illum colludere cum suis popularibus, et tegere ipsorum flagitia: interim acriter invehi in vicinos, id fieri prava aemulatione, quod scilicet cuperet iterum transferre regnum in familiam Davidis. Ne ergo talis aliqua suspicio maculam adspargeret doctrinae, propheta hic in iudicium vocat regnum Iehudah, et nihilo mitius de Iudaeis loquitur quam de aliis populis. Dicit enim ipsos etiam sua pervicacia sic provocasse

iram Dei, ut nulla sit spes veniae, quod scilicet tanta sit scelerum congeries, ut merito iam Deus sumpturus sit ultimam vindictam, quia mediocris castigatio non sufficeret. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Iam venio ad ipsa verba: *quia spreverunt, inquit, legem Iehovae.* Hic damnat Iudaeos apostasiae, quod abiecerint cultum Dei, et puram religionis doctrinam. Est hoc gravissimum crimen. Videmus ergo prophetam hic libere, et qua decebat sinceritate damnare scelera populi sui, ideoque non fuisse locum calumniae, si postea severus esset censor et iudex contra Israelitas: quia scilicet hic non leviter attingit delictum aliquod in tribu Iehudah, sed dicit esse apostatas et perfidos, qui abiecerint legem Dei. Sed quaeritur cur tam atrociter accuset Iudaeos propheta, quum tamen adhuc vigeret illic religio, quemadmodum vidimus in vaticiniis Hoseae. Sed facilis responsio est, illic etiam corruptum fuisse Dei cultum, quanquam non ita palam desciverant ut Israelitae. Nam apud Israelitas manebat quidem circumcisio, sed sacrificia eorum polluta erant, templa erant quasi lupanaria: putabant se Deum colere, sed quia templum fuerat erectum in Beth-el contra mandatum Dei, fuit totus ille cultus plenus sacrilegiis. Iudaei erant aliquanto puriores: sed scimus ipsos quoque degenerasse a genuino Dei cultu. Quare non immerito propheta hic dicit sprevisse legem Dei. Sed notanda est expositio, quae mox additur, quod scilicet *non custodierint eius statuta.* Quomodo igitur probat Amos Iudaeos fuisse foedifragos, et repudiata lege Dei delapsos fuisse ad impias superstitiones? quia scilicet non custodierunt praecepta Dei. Videtur tamen hic nimium aspere ipsos tractare. Fieri enim poterit ut quis vel per negligentiam et incuriam, vel alio vitio non prorsus servet mandata Dei, et tamen non ideo sit foedifragus, neque apostata. Respondeo, in his prophetae verbis non perstringi duntaxat negligentiam in Iudaeis, sed damnari ipsos, quod data opera, hoc est, scientes et volentes discesserint a mandatis Dei, excogitaverint sibi diversos cultus. Hoc est igitur non servare praecepta Dei, quum homines non manent sub eius lege, sed audacter sibi fabricant novos cultus, non respiciunt quid Deus iubeat, sed arripiunt quicquid illis placet, ac venit ipsis mentem. Hoc crimen nunc propheta damnat in Iudaeis. Hinc etiam sequitur ipsos sprevisse legem Dei. Neque enim unquam sibi tantum sumerent homines, ut aliquid mutarent in Dei cultu, sed valeret apud eos quae debet Dei reverentia: si hoc esset illis persuasum, non esse sapiendum nisi ex ore Dei, certe continerent se sub eius mandatis. Ubi ergo sibi comminiscuntur novos cultus et fictitios, satis hoc ipso demonstrant se non curare quid velit Dominus, quid praecipiat, quid vetet. Hoc igitur modo spernunt eius legem, vel etiam abiiciunt.

Insignis est hic locus, quia videmus primo damnari gravissimum crimen a propheta, quod Iudaei non se continuerint sub Dei lege, sed sibi sumpserint licentiam aliquid novandi. Hoc est unum. Unde etiam colligimus quanto in pretio apud Deum sit obedientia, sicuti alibi dicitur, meliorem esse omnibus victimis. Iam ne putemus hoc leve esse vel mediocre peccatum, notanda est loquutio, quum dicit, ipsos sprevisse legem Dei. Nemo est qui non exhorreat istud portentum. Neque enim possumus spernere legem Dei, quin violetur eius maiestas. Atqui spiritus sanctus pronuntiat hic legem Dei repudiari, et abiici a nobis, nisi prorsus sequimur quidquid mandat, et etiam manemus intra fines illic nobis praefixos. Nunc tenemus quid intelligat propheta. Iam addit etiam, quod deceperint, vel errare fecerint *ipsos mendacia sua*. Hic confirmat superiorem doctrinam, quia in promptu erat exceptio Iudaeis, facere bono animo quidquid propheta in ipsis damnabat. Sedulo enim colebant Deum: licet miscerent sua fermenta quibus sacrificia corrumpantur: non erat illis propositum consumere frustra suam substantiam, facere magnos sumptus in sacrificiis, multum etiam laborem impendere, nisi putassent hoc obsequium esse Deo gratum. Quia ergo semper decipit incredulos praetextus bonae intentionis (ut loquuntur), ideo propheta refellit hunc praetextum, et ostendit fallacem ac nihili prorsus esse: non est, inquit, quod obiciant Deo bonam aliquam intentionem, fallunt eos sua mendacia. Porro dubium non est quin mendacia hic Amos Dei praeceptis opponat. Simul ergo atque declinant homines a verbo Dei, involvunt se multis fallaciis, et nihil aliud quam errare queunt: quod notatu dignum est. Videmus enim quantum arroget mundus suae prudentiae. Nam simul atque aliquid fabricavimus, nobis aridet, et simiae placet semper suus foetus, ut veteri proverbio dictum est. Praesertim vero vitium hoc grassatur ubi fallaciis nostris corrumpimus et adulteramus Dei cultum. Ideo propheta hic clamat mendacium esse quidquid additur ad verbum Domini, et quidquid homines in cerebro suo excogitant: hoc totum, inquit, plenum est impostura. Iam videmus quid valeat bona intentio: in ea quidem sese obdurant homines, sed non facient, ut Dominus retractet sententiam, quam semel protulit per os prophetae sui. Quare videndum est ut intra fines verbi Dei maneamus, neque transsiliamus vel in dexteram, vel in sinistram partem, quia si tantillum deflectimus a puro Dei verbo, statim impliciti erimus multis mendaciis. Sequitur deinde, *Post quae ambulaverunt patres ipsorum*. Ad verbum est, *Quae ambulaverunt patres ipsorum post ea*: sed nos sensum reddidimus. Hic propheta crimen exaggerat, quod scilicet insatiabilis sit populi furor, quia nunc filii patres suos sequantur. Scimus hoc vitium sae-

culis omnibus regnasse apud Iudaeos, ut relicto Dei verbo appeterent sua somnia et Satanac fallacias. Nunc quum saepius tentaverit Dominus corrigere vitium hoc per suos prophetas, et nullus profectus sequutus sit, hanc duritiem hic propheta accusat, et hac circumstantia amplificat crimen in Iudaeis: Non est, inquit, hoc novum, quum aemulantur patres suos filii, et illis sunt prorsus similes. Sunt igitur mala ova malorum corvorum. Sic etiam dicebat Stephanus, Vos duri et incircumcisi corde resistitis spiritui sancto, sicuti etiam fecerunt olim patres vestri (Act. 7, 51). Nunc tenemus consilium prophetarum. Sed hinc colligimus quid valeat subterfugium, quo nunc utuntur papistae, quum antiquitatem iactant. Opponent enim contra legem, prophetas et evangelium hunc clypeum, quod vetus sit eorum religio, quod ipsi non fuerint primi autores, sed sequantur quod iam olim per manus traditum est, ac multis etiam saeculis observatum fuit. Quum plenae buccis hoc praedicant papistae, putant esse unde obturent os Deo, et reiiciant verbum eius. Sed videmus quam frivola sit ista cavillatio, et quam sit nihili apud Deum. Adeo enim propheta non concedit Iudaeis excusationem ab exemplo patrum, ut magis crimen eorum amplifiet, quia *sequantur patres suos perfidos*, et qui iam desciverant a lege Domini, quemadmodum etiam dicit Ezechiel cap. 20, Post praecepta patrum vestrorum ne ambuletis. Nunc ergo tenemus quale fuerit hoc crimen, de quo concionatur propheta. Tandem sequitur comminatio quod dicit Dominus, Ignem emittam in Iehudam, qui devorabit palatia Ierusalem. Sed hoc totum iam exposuimus. Pergamus nunc:

6. Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Israel et super quatuor non convertam eum (vel ad eum), quia emerunt (vel venderunt: quidam enim deducunt a כרה, et putant מ esse literam formalem nominis. Alii autem deducunt a מכר quod est vendere, vel mercari. Sed sensus prophetae eodem redit, quia intelligit quasi ad nundinationem expositos fuisse iustos: ideoque praestabit vertere, pretium ipsorum: quasi diceret, commercium non secus ac de merce venale fuisse habitum, quoniam ergo emerunt) *iustum pro argento, et miserum pro calceamentis*.

Hic iam propheta aggreditur Israelitas, ad quos missus fuerat, quemadmodum initio diximus. Iam omittit alios omnes populos. Negotium enim habebat cum Israelitis, quorum erat peculiaris doctor. Sed voluit illis proponere quasi in diversis speculis iudicium Dei, quod ipsos manebat, quo melius expereferent. Voluit etiam in ipsis Iudaeis ostendere extremam vindictam, Dei, quum tamen maior illic esset integritas, saltem adhuc purior illic vi-

geret religio et Dei reverentia. Hoc modo prae-
paravit Israelitas ne prae fracte qua erant superbia
respuerent eius doctrinam. Nunc ergo ipsos com-
pellat, et dicit esse obstinatos in multis sceleribus.
Summa est: si Moabitae, Idumaei, Tyrii, Sidonii et
similes, si Iudaei etiam perditae sunt obstinationis,
ita ut morbi eorum sint incurabiles, et malitia eo-
rum iam non sit tolerabilis coram Deo, Israelitas
esse in eodem gradu: quia ipsi quoque multis modis
perstiterint in sua malitia, et provocaverint iram
Dei, neque resipuerint, quum tamen Deus ipsos diu
expectaverit: et hortatus etiam sit ad poenitentiam.
Iam memoria repetere convenit quod prius diximus.
Si enim saeculo illo ita grassata fuit impietas, ita
praevaluit Dei contemptus, ut non possent revocari
homines ad sanam mentem, et si passim exundavit
iniquitas (quia non accusat Amos paucos homines
sed multos populos) hodie videndum est ne com-
munes corruptelae nos involvant: quia certe mundus
longe deterior est quam tunc fuit: imo quum pro-
pheta hic dicat tam Israelitas quam Iudaeos fuisse
prorsus desperatos in sua obstinatione, non est cur
hodie nos fallamus inani titulo, si gestamus insigne
fidei, quia baptisati sumus: si etiam aliae notae
nobis suppetunt, quae videntur residere in Dei
ecclesia: tamen nos non propterea eximi a reatu si
nobis permittimus eam licentiam quae hic damnatur
a propheta tam in Israelitis quam in Iudaeis, quod
scilicet obduruerant ad omnem doctrinam, ad omnes
admonitiones. Ergo haec exempla excitent in nobis
attentionem, ne scilicet obdurescamus, quemadmodum
illi, ut tandem cogatur Dominus ultimam vindictam
de nobis exigere. Nunc videndum est quid accuset
propheta in Israele. Incipit a crudelibus eorum
factis: sed totum librum deinde consumet in ob-
iurgationibus: usque ad finem semper continua erit
accusatio scelerum, quae tunc dominabantur in po-
pulo israelitico. Non ergo speciem unam designat,
quemadmodum in aliis populis, sed excutiet omnia
vitia, quibus laborabat populus ille, ac si quis ana-
tomen perfectam faceret. Sed videbimus illa suo
ordine. Iam quod ad principium istud pertinet,
dicit propheta *venditum fuisse iustum argento, imo
calceamentis inter Israelitas*. Quæri potest cur non
potius ordiatur ab eorum superstitionibus quibus
vincebant Iudaeos. Nam si Deus Ierosolymam et
templum suum excidi voluit propterea quod decli-
naverant ad superstitiones et adulterinos cultus,
quanto hoc magis fieri debuit in Israelitis? Nam
perverterant totam legem: erant prorsus degeneres.
Circumcisio enim nihil aliud erat quam profanatio
foederis Dei. Cur igitur hoc propheta non attingit?
Respondeo, quoniam superstitio iam per multos
annos illic grassata fuerat propheta eam non attingit:
sed postea videbimus ipsum non pepercisse illis
pravis corruptelis, quae regnabant apud Israelitas.

Acrius enim exagitabit omnes illorum superstitio-
nes, sed id faciet suo loco. Nunc autem opus fuit
a notis principiis incipere, et hoc erat longe com-
modius, quia si initio loquutus esset de superstitio-
nibus, dixissent se tamen Deum colere. Maluit
igitur damnare ipsos Iudaeos, quod alienati fuerint
■ puris Dei mandatis. Quantum ad Israelitas spec-
tat, hic coarguit crassa scelera in ipsis. Ubi autem
convicti fuerint crudelitatis, impudicitiae, rapacitatis,
multarum libidinum: ubi ergo foeditates istae de-
tectae fuerint, iam locus erit multo opportunior
clamandi contra superstitiones. Hunc ordinem con-
sulto servat propheta noster, quemadmodum melius
ex contextu videbimus, Iam redeo ad verba ipsa.
Dicit ergo *fuisse venditum iustum argento, et pau-
perem pro calceamentis*. Significat nihil fuisse iuris
vel aequitatis apud Israelitas, quia filios Dei venales
habebant. Hoc autem valde indignum est, quod
nullum sit remedium iniuriis. Nam facile colligere
licet, prophetam hic stylum stringere contra ipsos
iudices, qui rerum tunc potiebantur: dicit venditum
fuisse iustum argento, hoc non potest competere in
homines privatos, sed porrie aptatur ipsis iudici-
bus, quorum munus erat prorigere manum miseris
et pauperibus, ulcisci etiam iniurias, et ius suum
cuique tribuere. Ergo perinde est ac si dixisset
propheta regnare apud Israelitas effraenem licentiam,
ita ut iusti homines expositi sint praedae, et sint
quasi venales. Primum dicit *eos venire pro argento*,
tandem addit *pro calceamentis*. Et hoc diligenter
notandum est, quia ubi semel deflectere coeperint
homines a recto cursu, prostituunt se absque ullo
pudore. Initio si quis adoriatur virum iustum et
integrum, et immunem a corruptelis, non statim
vincetur, etiamsi oblatum fuerit magnum pretium,
constabit tamen sibi: sed ubi decem aureis ven-
diderit fidem suam, postea venalis erit, quemadmo-
dum solent mulieres. Mulier quae est adhuc inte-
gra non poterit tam facile abduci a fide coniugali:
poterit tamen corrumpi magno pretio: tandem se
prostituere, ita ut frusto panis venalis sit. Idem
etiam cernitur in ipsis iudicibus. Qui ergo initio
argentum appetunt, hoc est, qui corrumpi non pos-
sent nisi opima et pingui praeda, postea etiam vilis-
sima mercede fidem suam proiciunt. Nullus enim
amplius in his residuus est pudor. Hoc propheta
notat his verbis, quod iustum venderint argento,
hoc est, addixerint pretio: deinde quod etiam vilis-
sima mercede corrupti fuerint, nempe si quis offerret
par calceamentorum, illos absque verecundia ultro
ire obviam ad captanda spolia: ita ut iugularent
etiam innocentissimos quosque. Nunc ergo videmus
quod crimen accuset Amos in Israelitis. Non pote-
rant hic quidquam obicere, quemadmodum si de
superstitionibus ipsorum verba fecisset. Voluit igitur
autoritatem acquirere in istis manifestis criminibus

coarguendis. Postea, quemadmodum dictum fuit, opportune disseret de fictitio cultu, quem suscep- rant reiecta lege Dei. Sequitur:

7. *Anhelantes super pulverem terrae ad caput inopum, viam miserorum (vel pauperum) deflectere facient: vir et pater eius ingredientur ad puellam ut profanent nomen sanctum meum (vel nomen sancti- tatis meae).*

Hic inexplabilem avaritiam primo accusat Amos, quod scilicet anhelent ad capita pauperum super pulverem terrae. Male intelligitur hic locus meo iudicio. *אָנְחָלִים* significat anhelare, et respirare: meta- phorice etiam saepe capitur pro appetere. Vertunt igitur quidam, Appetunt capita pauperum ad pul- verem terrae, hoc est, cupide vident deiectos in- noxios homines, et prostratos in terram. Sed nihil opus est multis verbis commentum illud refellere, quod videtis esse coactum. Alii exponunt quod sua cupiditate deiciant miseros homines in pulverem. Putant igitur coniungi pravam cupiditatem simul cum violentia, imo affectum ponunt pro ipso actu. Sed quid opus est confugere ad istos extraneos sens- us, quum verba prophetae liquida sint et clara per se? Dicit *anhelare ad capita pauperum super terram*, ac si diceret non contentos ubi deiecerint miseros homines, adhuc tamen cupide inhiare, donec ipsos prorsus interfecerint. Nihil ergo mutandum, vel addendum est in prophetae verbis quae optime con- veniunt, quod scilicet suspirent prae cupiditate ad capita pauperum, ubi tamen iam deiecti sunt, et prostrati in pulverem: debebant saturari ista miseria, quum viderent pauperes sibi esse obnoxios, et iacere sub pedibus suis. Ubi autem adhuc inexplabilis cupiditas eos inflamat, ut maiorem poenam ex- petant de pauperibus et miseris hominibus, nonne belluina est prorsus ista rabies? Nunc ergo tene- mus consilium prophetae. Postea ostendit denuo quod prius dixit superiore versu, Israelitas scilicet deditos esse rapacitati, avaritiae, et omnibus modis esse crudeles. Tandem addit, *et viam miserorum pervertunt*. Adhuc invehitur in ipsos iudices. Neque enim quadrare potest hoc in privatos homines, sed proprie in iudices competit, quod pretio corrupti tollunt ius omne, et aequitatem labefaciunt: ita ut qui optimam causam attulerit, tamen discedat va- cuus, quia scilicet non affert satis amplam mer- cedem. Nunc ergo videmus quodnam crimen ac- cuset in Israelitis. Iam sequitur alia obiurgatio contra libidines.

Sequitur in versu septimo, *filium et patrem fuisse ingressos ad eandem puellam*: ubi propheta accusat effraenes libidines, quae tunc regnabant in populo Israel, ut promiscui essent, atque etiam in-

cestuosi concubitus. Scimus hoc portentum esse detestabile, si rem habeant cum una muliere pater et filius. Naturae enim sensus abhorret a tali fla- gitio. Atqui tam proiecti erant in suas libidines Israelitae, ut communis esset eadem mulier patri et filio: quemadmodum necesse est id contingere, ubi homines nimiam licentiam sibi permittunt. Scortum enim facile admittet filium et patrem sine discrimine, quia nullus est pudor: deinde nullus timor Dei etiam retinet mulieres foedas et deditas turpitudini. Ergo hoc nimis erit vulgare exem- plum, ut pater et filius sese commisceant, atque ita polluant incesto concubitu. Sed tamen hoc non minuit culpam coram Deo, ubi homines excaecati sua libidine nullum amplius discrimen tenent, sed absque ullo delectu et pudore sequuntur suam libi- dinem. Hoc ergo si contingat, certe apparet nullum amplius vigere timorem Dei, sed extinctum etiam esse ipsum sensum naturae. Merito igitur propheta crimen hoc in Israelitis unum damnat, Quod pater et filius ingressi sint ad unam mulierem. Additur etiam amplificatio criminis, quod hoc modo pollue- rint nomen sanctum Dei. Scimus enim ea lege fuisse electum populum Israel, ut invocaretur illic Dei nomen. Et celebris est illa sententia, quae toties repetitur apud Mosen, Sancti estote, quia sanctus sum. Non poterant igitur se inquinare filii Israel, quin simul polluerent nomen Dei, quod erat illis insculptum. Deus ergo conqueritur hic de sacrilegio illo, quod scilicet non tantum se ipsos contaminaverint filii Israel, sed etiam profanaverint quidquid sanctum erat apud eos, quia scilicet ludib- rio expositum fuit nomen Dei quum populus ille ita fraenum laxaret turpitudini suae. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Sequitur:

8. *Et super vestes oppignoratas accubuerunt prope omne altare, et vinum damnatorum biberunt in domo Dei sui.*

Hic rursus invehitur propheta in avaritiam populi: praesertim vero sermonem dirigit contra ipsos proceres, quia quod hic notatur non potuit esse in ipso vulgo. Neque enim poterant plebei homines et obscuro ex praeda ista iudiciaria epulas instituire. Non dubium igitur est quin propheta hanc luxuriam una cum rapacitate in ipsis pro- ceribus damnet. Dicit *accubuisse super vestes oppi- gnoratas prope omne altare*. Deus veterat lege sua, ne quis pignus numeret a paupere, quo ipse opus haberet ad subsidia vitae suae et quotidianos usus. Exempli gratia, lege prohibitum erat ne quis spo- liaret pauperem suo pallio vel tunica, ne quis cul- citram acciperet, vel tolleret aliquid simile, quo carere non poterat. Nunc autem propheta accusat Israelitas, quod arripiant sine delectu pignora et

vestes ipsas etiam: deinde accumbant prope altaria. Hoc ad omnes divites extenditur. Iam sequitur alterum membrum, quod proprie ad iudices ipsos et gubernatores restringi debet, quod scilicet *biberent vinum damnatorum in domo Dei sui*, vel in templo. Quanquam posset etiam hoc intelligi de ipsis divitibus, qui solent luxuriari ex praeda male parata. Nam litigant sine ratione. Si obtineant in iudicio, putant sibi licere maiores instituere lautitias. Ergo hoc prophetae dictum posset etiam ad quoslibet divites extendi. Sed videtur proprie hic damnare saevitiam et rapacitatem in ipsis iudicibus. Nunc videmus quorsum spectet prophetae consilium: dicit eos *accumbere super vestes oppignoratas*, deinde *bibere vinum ex mulcta*, quae inflicta erat damnatis. Sed circumstantia quae additur notanda est, quod scilicet *accubuerint prope altaria, et biberint in ipso templo*. Propheta enim hic subsannat crassam superstitionem in Israelitis quod putabant se defunctos esse erga Deum, modo accederent in templum, et victimas suas ad altare offerrent. Sic enim solent hypocritae placare Deum, quemadmodum si quis ludat crepundiis cum puero. Fuit hoc vitium nimis commune omnibus saeculis, et hic coarguitur a propheta in Israelitis, quod scilicet auderent fronte aperta prodire in templum, et illuc etiam afferre vestes oppignoratas, epulari ex praeda. Nam hypocritae semper ex templo Dei faciunt cavernam latronum. Putant enim sibi omnia permitti, modo simulaverint externo cultu se esse Deo addictos. Quoniam ergo captiui impunitas et licentia peccandi ex caeremoniis, ideo propheta hic acerbè invehitur in Israelitas, quod audeant testem et conscium facere Deum suae crudelitatis, dum afferunt vestes oppignoratas, dum miscent suas praedas cum sacrificiis, ac si qua esset Deo societas cum praedonibus. Videmus ergo non simpliciter hic damnari rapacitatem et avaritiam a propheta, sed perstringi simul crassam illam superstitionem, quod scilicet Israelitae putabant sibi impune cessurum, quum raperent undecunque, et spoliarent pauperes, modo partem aliquam praedae erogarent Deo, ac si non abominabile esset sacrificium ex rapinis. Sed quaeritur hic cur propheta Israelitas damnet, quibus nullum erat sacrum templum. Scimus enim (et alibi etiam dictum fuit) templa, in quibus putabant se Deum colere, fuisse foeda lupanaria, et plena foetoris. Quomodo igitur nunc propheta tam aspere in eos invehitur, quod permisceant suas praedas cum illis impuris sacrificiis? Responsio facilis est. Respiciet enim ad eorum affectum, et dori det crassitiam illam, quod tam pueriliter ludant cum Deo, quem sibi finxerant, quemadmodum si hodie dicamus papistis eos sacris miscere profana, quum suas missas ita prostituunt, deinde quum in suis caeremoniis ita ludunt cum Deo. Certum est quidquid

tendant papistae esse meram abominationem, quia apud eos tota religio adulterata est: sed interim non desinunt iniuriam Deo facere, cuius praetextunt nomen. Sic etiam tunc Israelitae: quia profitebantur se colere Deum adhuc, erant sacrilegi: tametsi suas victimas offerrent vitulis in Dan et Beth-el, contumeliosi tamen erant ipsi Deo. Abutebantur enim semper eius nomine. Ergo hoc crimen nunc propheta in ipsis damnat. Sed tenendum est quod dixi, reprehendi in Israelitis caecam illam securitatem, quod putabant praedas sibi esse licitas, quia profitebantur aliquem cultum Dei: sed duplicabant hoc modo crimen, quemadmodum diximus, quasi Deus socius esset latronum. Miscebant enim suas pollutiones cum sacrificiis. Pergamus:

9. *Et ego exterminavi Amorrhacum a facie ipsorum, cuius proceritas erat sicut proceritas cedrorum, et qui fortis erat sicut quercus: et peridi fructum eius superne, et radicem eius subius.* 10. *Et ego eduksi vos e terra Aegypti, et deduxi vos (ambulare feci vos, ad verbum) in deserto per quadraginta annos ad possidendam terram Amorrhaci.* 11. *Et suscitavi ex filiis vestris prophetas, et ex iuvenibus vestris Nazaraeos: ammon etiam hoc filii Israel? dicit Iehova.* 12. *Et propinastis Nazaraeis vinum, et super prophetis mandastis dicendo, Non prophetabitis.*

Hic expostulat Deus cum populo Israel de ingratitude. Commemorat beneficia quae prius contulerat in populum illum. Et hinc ostendit quam indigne et turpiter populus se gerat, quum tot bonorum oblitus iam contemnit superbe Deum, et perinde agit ac si esset ex communi hominum vulgo, nec esset obstrictus Deo ob singulare illud beneficium adoptionis. Haec igitur summa est, quod Deus hic conqueritur se male locasse sua beneficia, et exprobrat populo suam impietatem, quod non sanctius se gerat, postquam ita redemptus fuit. Principio dicit, *Ego exterminavi Amorrhacum a facie ipsorum*. Hic ostendit Deus se indigne fraudari ab Israelitis, in quorum gratiam Amorrhacos prius deleverat. Nam quorsum interitus Amorrhacorum, nisi ut Deus terram illam purgaret? Deinde ut illic daret hospitium populo suo, ut pure coleretur? Populus ergo Israel debuit se prorsus addicere in obsequium Dei: quia officium non praestitit, frustratus est Deum, qui Amorrhacos expulerat e terra illa, imo sustulerat prorsus e medio. Haec prima querimonia est, quod filii Israel nihilo meliores fuerunt Amorrhacis, quum tamen Deus terram indigenis suis ereptam illis dedisset, in qua habitarent, et ea lege ut illic invocaretur nomen suum. Ideo alibi prophetae dicunt esse ipsos Amorrhacos. Nam debebant esse nova gens. Quum autem sequantur aliorum exempla, quid ab ipsis differunt?

Ergo vocantur eorum posteri. Sed propheta hic non tam aspere loquitur: tantum exprobrat Israelitis, quod nihil ab Amorrhæis differant, quos tamen sciebant esse deletos, ut subrogarentur in eorum locum, et succederent in haereditatem. Iam additur, *Amorrhæos fuisse proceræ staturæ: deinde, robustos homines*. His verbis significat propheta non fuisse devictos Amorrhæos virtute populi, sed admirabili Dei potentia. Scimus enim fuisse populo Israel formidabiles, quia similes erant gigantibus. Ergo de altitudine et de virtute hic propheta loquitur, ut reputent filii Israel se non fuisse superiores proprio Marte, sed sibi datam fuisse terram illam miraculo, quia negotium illis erat cum gigantibus, quos vix ausi fuissent intueri. Prostravit ergo Deus cedros et quercus coram populo suo. Hinc colligimus Israelitas non posse gloriari in sua virtute quasi terram occupaverint, quod iure belli eiecerint hostes suos: quandoquidem hoc factum fuit singulari Dei beneficio. Neque enim poterant congredi cum suis hostibus, nisi impletum fuisset quod toties Dominus prædixerat, Vobis quiescentibus ego pugnabo (Exod. 14, 14). Nunc ergo tenemus consilium prophetæ. Atqui hinc rursus colligimus populum Israel non occupasse terram quod præstantior esset Amorrhæis vetustis possessoribus: sed quoniam ita placuit Deo. Non est igitur cur superbiat populus Israel aliqua excellentia. Hinc apparet bis et ter ingratos esse Deo, qui non cogitent tam insigne beneficium sibi fuisse præstitum, Dicit fuisse *perditum fructum superne et radicem subtus*. Hic per metaphoram Deus amplificat quod prius dixit, nempe deletos fuisse Amorrhæos, ita ut nihil fuerit residuum: delevis, inquit, vel perdiisti radicem subtus, et fructum superne, hoc est, prorsus exstinxisti ipsum nomen gentis. Atqui non meliores erant Israelitæ quum hoc modo perditum sunt Amorrhæi: dum autem succedunt in eorum locum, et simul manent similes, hoc est prorsus inexcusabile. Quo igitur severior fuit Dei vindicta contra Amorrhæos, eo debebant magis extollere eius gratiam Israelitæ. Ubi autem clausis oculis prætereunt tam insigne testimonium paterni Dei amoris, apparet esse plus quam malignos et ingratos. Postea subiicit, *Ego adscendere vos feci e terra Aegypti, ambulare vos feci in deserto per 40 annos ad possidendam terram Amorrhæi*. Circumstantiæ quæ hic notantur referri debent ad eundem scopum, quod scilicet mirabiliter Deus populum illum redemerit. Scimus homines extenuare Dei beneficia ut plurimum: imo est hic morbus quasi nobis ingenuus. Hæc ratio est cur propheta pluribus elogiis describat, et commendat redemptionem populi. Nunc ergo dicit *eductos fuisse e terra Aegypti*. Debebant autem memoria tenere qualis fuisset sua conditio in Aegypto. Nam illic miserrime premebantur. Quum

ergo proponitur illis exitus iste, perinde est ac si Deus in memoriam reduceret quam ignominiose tractati fuerint, et quam dura fuerit eorum servitus in Aegypto. Origo illa debebat eos humiliare, debebat etiam stimulare ad studium pietatis. Quum nunc superbe exsultent contra Deum, quum nulla eos tangat memoria suæ redemptionis, hoc vitium merito illis obiicitur a propheta: ecce, inquit, *Ego vos eduxi e terra Aegypti*: quales eratis? quænam erat vestra nobilitas? quænam opes, vel divitiæ? qualis potentia? Nam abusi sunt Aegyptii vobis tanquam vilissimis mancipiis. Fuit igitur plus quam probrosa vestra conditio: eratis quasi perditum: ego redemi vos: et nunc sepulta est cognitio tam illustris beneficii, quod tamen æterna memoria dignum erat. Postea addit, *Ego vos ambulare feci, etc.* Propheta hic meminit deserti, ut agnoscant Israelitæ se fuisse dignos, quibus Deus clauderet terræ ingressum, tametsi eam pollicitus fuerat Abraham in haereditatem. Unde enim factum est, ut Dominus ipsos circumduxerit tam longo tempore, nisi quia, quantum in ipsis fuit, abnegaverant Deum, et se reddiderant indignos qui fruerentur haereditate promissa? Ergo propheta hic oblique perstringit Israelitas, quod per annos 40. Deus remoratus fuerit ipsos, neque statim induxerit in terram promissam: quod facile erat, nisi ipsi clausissent sibi ianuam propria ingratitude. Hæc una est ratio cur nunc de 40. annis propheta loquatur. Deinde quoniam Deus multis modis in deserto testatus fuerat benevolentiam suam erga Israelitas, ideo magis ac magis eos devinxerat sibi: nisi impia oblivio sepelivisset apud eos omnia beneficia: Deus quotidie man illis pluebat e coelo: deinde dabat potum ex rupe arida: dirigebat eos interdiu per columnam nubis, nocte autem per ignem. Deinde scimus quam variis modis Deus ipsos toleraverit, et quam multa dederit signa suæ indulgentiæ erga eos. Quum ergo propheta hic de 40 annis loquitur, voluit Israelitas monere, ut colligerent tot gratias quibus obstricti erant Deo, quum scilicet mirabiliter per annos 40. fuissent in deserto deducti. Iam subiicit. *Suscitavi e filiis vestris prophetas, et ex adolescentibus vestris, vel robustis (nam בְּחֹרִים, quemadmodum alibi diximus, Hebræi vocant electos homines) ex adolescentibus ergo, vel ex ipso flore, ego suscitavi Nazaræos. Annon hoc etiam filii Israel? (vel utique). Nam particula אֲנִי aliquando affirmat simpliciter, aliquando etiam augeat. Annon ergo hoc totum verum est filii Israel? dicit Dominus.* Primo exprobrat Deus quod suscitaverit ex filiis ipsorum prophetas. Hoc autem insigne documentum fuit amoris Dei, quod dignatus est populum suum regere per prophetas, quia si Deus e coelo ipse loquatur, vel angelos huc demittat, hoc quidem in speciem erit multo excellentius: sed ubi se ita de-

mittit, ut dignetur adhibere homines mortales, et fratres nostros, qui sint spiritus eius organa, in quibus ipse habitat, et quorum ore nobiscum loquitur, hoc certe non potest pro dignitate aestimari, ubi Dominus tam familiariter se nobis accommodat. Haec ratio est cur nunc dicat se *suscitasse prophetas ex filiis ipsorum*. Poterat obicere se legem tulisse, et tunc commotum fuisse coelum, concussam terram: sed loquitur de quotidiana hac gratia, quod scilicet quasi ore ad os loqui dignatus fuerat assidue cum populo illo, idque per homines: *Ego suscitavi prophetas ex filiis vestris*, inquit, hoc est, ego elegi angelos e medio vestri. Prophetæ enim sunt quasi coelestes legati: et Deus ipsos audiri iubet, perinde ac si ipse appareat visibili forma. Quum ergo eligit angelos e medio nostri, nonne haec est inaeestimabilis gratia? Unde videmus quantum vehementiae in se contineat haec exprobratio, quum dicit Dominus *electos fuisse prophetas ex ipso populo*. Addit etiam *Nazaræos*. Satis apparet ex sexto Numerorum capite cur Deus *Nazaræos* instituerit. Scimus nihil esse difficilius, quam ut sequantur homines communem regulam. Appetunt enim semper aliquid novum: et inde tot commenta, tot accessiones, tot denique fermenta, quibus corrumpitur Dei cultus: quia quisque vult esse aliis sanctior, et aliquid singulare affectat. Ergo si quis praeter communem regulam vellet se Deo consecrare, Dominus instituerat peculiarem cultum, ne quid tentaret populus absque suo permissu saltem. Si quis igitur volebat se Deo consecrare, tametsi omnes sancti erant, tamen habebat certam formam, ut abstinere a vino, capillitium foveret: denique servaret caeremonias, quae leguntur illo capite quod citavi. Deus nunc exprobrat Israelitis, quod nihil omiserit, quo manerent puri, et sancti, et integri in suo cultu. Postquam has species duas retulit, interrogat *Annon hoc sit verum*. Res quidem satis per se nota erat. Ergo videtur supervacua esse interrogatio. Sed propheta consulto hic interrogat Israelitas annon ita sit, quo magis serio afficiat eorum animos. Contemnimus enim saepe res notas: et videmus quam secure multi fateantur quidquid audiunt: interea autem praetercant sine ullo affectu. Talis fuisset torpor in Israelitis: confessi fuissent absque controversia hoc esse verum, quod Dominus suscitaverat prophetas ex eorum filiis, quod dederat illis peculiarem illum cultum, de quo diximus: sed interea praeteriissent contemptim, nisi hoc fuisset adiunctum: Quid vultis vobis Israelitæ? Videtis enim nihil a me fuisse praetermissum, ut vos retinerem in obsequio: qui fit nunc, ut vestra libido vos aliorum rapiat, et excusso ingo ita lasciviat contra me? Nunc ergo tenemus cur propheta hanc clausulam inseruerit, quia oportuit Israelitas magis pungi et acrius, ut convicti agnoscerent suam cul-

pam. Iam nunc sequitur, *Et propinastis Nazaræis vinum, et super prophetis mandastis, ne prophetent*. Hic conqueritur Deus cultum illum, quem instituerat fuisse violatum a populo. Videtur quidem haec levis offensa, quod Nazaræis vinum porrectum fuerit. Scimus enim regnum Dei non esse positum in esca et potu. Nondum Paulus dictum illud protulerat, sed verum tamen fuit omnibus saeculis. Nazaræis ergo licuit vinum bibere, modo temperate uti essent. Responsio facilis est, illicitum fuisse potum vini, quia sponte susceperant hanc abstinentioniam, sicuti sacerdotibus interdixit Deus sub lege, ne vinum biberent vel siceram quoties templum ingrediebantur. Deus quidem noluit coli hac caeremonia, sed voluit hoc rudimento ostendere, requiri maiorem temperantiam in sacerdotibus quam in vulgo hominum. Voluit igitur ipsos quasi subduci a communi vivendi ratione, quum templum ingrediebantur. Erant enim quasi mediatores inter Deum et populum. Ergo oportuit ipsos speciali modo consecrari. Nunc videmus externo illo symbolo admonitos fuisse sacerdotes, requiri in ipsis maiorem sanctitatem quam in promiscuo grege. Ita etiam dicendum est de Nazaræis. Nazaræi poterant vinum bibere sed quo tempore se consecrabant Deo prohibebantur a potu vini, ut scilicet agnoscerent se quodammodo exclusos esse a vulgari consuetudine, et propius iam accessisse ad Deum. Nunc tenemus cur non liceret Nazaræis vinum bibere. Quod autem papistæ obtendunt exemplum illud, ut colorem inducant suis superstitionibus, et stultis ac temerariis votis, quae sine ulla Dei reverentia nuncupant, frivolum est. Deus enim voce sua sancivit, et ratum habuit quidquid fecerunt Nazaræi sub lege. Ostendant papistæ probari monastica vota, et stultas caeremonias quibus nunc cum Deo ludunt. Deinde scimus quantum sit discrimen inter Nazaræos et monachos papales. Nam monachi vovent Deo perpetuum caelibatum: alii vovent carniū abstinentioniam tota vita: hoc fit et stulte et temere. Putant enim situm in illis nugis esse cultum Dei. Promittunt etiam quod non est in ipsorum arbitrio: renuntiant enim coniugio, quum tamen non intelligant an sint praediti dono castitatis. Quod etiam abstinere a carnibus tota vita, longe stultius hoc faciunt, quia scilicet constituunt illic aliquem cultum Dei. Quanquam ego miror illos obtendere exemplum istud, quum tamen nulli sint tam sancti in papatu, qui abstineant a vino. Nam Chartusiani et reliqui sanctiores monachi videntur se velle ulcisci quum abstinere ab esu carniū. Deligunt enim suavissimum ac fortissimum vinum, ac si vellent compensare damnū vel fraudationem, quum pepigerint cum Deo de carniū abstinentionia: interea retinent optimum vinum. Haec sunt plus quam ridicula. Cæterum, uno verbo satis-

factum est, si tenemus quod iam dixi, nempe Nazaraeos nihil tentasse sub lege, quod Deus non approbare verbo suo, et ratum haberet. Interea quum tam graviter et aspere Dominus exprobraret Israelitis, quia Nazaraeis vinum propinaverint, quid fiet nunc, si transgressi fuerimus praecipua Dei mandata, si totum eius spirituale cultum corruperimus? Videtur in speciem fuisse hoc veniale delictum, ut ita loquar, quod Nazaraei vinum biberint. Si scortati fuissent, vel furati, vel si quam iniuriam intentassent suis fratribus, si admissum fuisset ab illis aliquod perjurium, certe fuisset multo atrocior accusatio. Nunc tamen propheta non desinit acerbè conqueri quod vinum biberint. Ergo quum Deus velit spiritualiter a nobis coli, si hic spiritualis eius cultus violatur, multo gravior in nobis residet culpa. Quemadmodum si nunc polluimus sacramenta, si corrumpimus puram nominis Dei invocationem, si verbum eius habemus ludibrio: si ergo transgredimur haec praecipua capita pietatis, minor est excusatio. Tenendum igitur est quod propheta hic accusat populum Israelis, quia vinum dedit bibendum Nazaraeis. Iam subiicit, *Dixisse etiam prophetis, ne prophetarent.* Certum est nunquam vetitos fuisse prophetas loqui, praecise saltem: sed ubi tollitur libertas servis Dei, ne pure doceant, quemadmodum oportet, atque illis mandatum est, perinde hoc valet ac si prorsus reiiceretur eorum doctrina. Israelitae volebant apud se esse prophetas: sed interea non poterant ferre liberas obiurgationes. Nam quum polluerent Dei cultum, quum tota eorum vita dissoluta esset, prophetae acriter in illos invehebantur. Illa ergo ingenuitas non erat tolerabilis Israelitis: volebant sibi parci, et fieri blanditias. Hoc igitur nunc exprobrat propheta, quod scilicet servos Dei vetuerint verbum proferre libere et ingenue scilicet, quemadmodum illis mandaverat Deus. Ergo *super prophetis mandarunt ne prophetarent.* Hodie hoc etiam vitium in mundo regnat: quia execrabilis esset audacia prorsus reiicere verbum Domini, hoc palam non audent impii homines, sed interea vellent teneri mediam aliquam rationem, ne Deus libere in ipsos dominaretur. Libenter ergo fraenum iniicerent spiritui sancto, ut cum certis pactis loqueretur: Ecce, nos libenter quidem aliquid tibi permetteremus, sed non possumus hoc ferre: tanta asperitas nobis nimium odiosa est. Et in papatu hodie quasi in totum supprimitur libertas prophetandi. Apud nos quam multi essent, qui cuperent leges imponere Dei servis, ultra quas non transcenderent? Sed videmus quid hic dicat propheta, nempe repudiari prorsus Dei verbum ubi prohibetur liber cursus docendi, et homines appetunt sibi fieri blanditias, et volunt tegi sua peccata, nec ferre queunt liberas admonitiones. Notandum est etiam Mandandi verbum quod utitur propheta. צוה

Calvini opera. Vol. XLIII.

significat praecipere vel iubere, vel statuere, quum intercedit publica autoritas. Non ergo tantum ex-postulat propheta, quod multi fuerint obstreperi homines, qui murmurarent contra prophetas, quemadmodum semper factitatum est: sed potius damnat istam audaciam in proceribus, quod ausi fuerint consultare quomodo compescerent prophetas, et non permitterent illis liberum ius docendi: quemadmodum nunc etiam fieri videmus. Nam non tantum in cauponis et in suis latibulis impii homines obstrepunt ubi severe coarguuntur peccata, sed prod-eunt etiam in publicum, et queruntur nimium permitti licentiae verbi ministris, et incundam esse rationem ut moderatius loquantur. Hoc ergo sacrilegium nunc taxat propheta, quum dicit, *impios mandare prophetis ne prophetent*, quasi legem ferrent, quasi vellent decretum aliquod promulgare, ne prophetae tam libere et ingenue verba facerent. Nunc sequitur:

13. *Ecce ego angustians* (vel angustiatum: constrictus vel constringens) *in loco vestro* (vel sub vobis), *sicuti constringitur plaustrum quod plenum est manipulo* (id est, manipulis).

עץ Hebraeis saepe verbum est transitivum: sed est etiam neutrale. Ideo potest esse duplex interpretatio huius loci, quod scilicet Deus constrictus fuerit sub Israelitis, quemadmodum plaustrum gemit dum oneratum est sub nimio pondere: sic enim Deus etiam per Iesaiam expostulat, quod gravatus fuerit ab Israelitis, Cogitis me laborare, inquit, in vestris sceleribus. Posset ergo hic sensus non male quadrare, quod Deus fuerit constrictus sub illis. Quamquam autem receptior est altera sententia, Ecce ego constringam vos sicut plaustrum constringitur: ego tamen magis inclino in priorem sensum, quod scilicet Deus hic accuset Israelitas, quia fuerit ab illis gravatus. Nam particula החכים proprie significat, Sub vobis, quam alii vertunt, In loco vestro, sed coacte: quia si transitivum est verbum, necesse est istud החכים accipi In loco vestro: sed illud est frigidum et coactum. Optime autem fluet contextus si dicamus, Ecce ego constringor sub vobis, quemadmodum si essetis plaustrum plenum manipulis, hoc est, vos estis mihi intolerabiles. Nam Deus gestabat populum illum humeris suis. Quum autem gravarent iniquo onere, non mirum est si dicat eos esse instar plaustrum, et plaustrum quod plenum est multis manipulis. Vos estis ventosi, sed vos estis etiam mihi nimium onerosi, et cogar tandem vos excutere, quemadmodum postea subiiciet.

14. *Peribit fuga a veloce, et fortis non roborabit vires suas, et robustus non servabit animam suam*

(non liberabit). 15. *Et tenens arcum non stabit, et velox pedibus suis non liberabit, neque adscensor equi liberabit animam suam.* 16. *Et qui robustus est corde suo inter fortes nudus fugiet die illa, dicit Iehova.*

Exposuimus heri sententiam illam, ubi sub Dei nomine propheta dicebat populum fuisse instar gravis et molesti oneris, quemadmodum si plaustrum onustum sit multis manipulis. Dixi aliter exponi prophetæ verba a multis interpretibus, nempe quod Deus se plaustro onusto comparet, sub quo populus sit conterendus. Sed nulla necessitas cogit duobus modis accipere idem verbum, nempe active et neutraliter, quemadmodum illi faciunt. Deinde non videtur satis apta esse comparatio. Tertio dixi etiam melius congruere, quod sub populo queratur Deus se onerari et constringi, quam si vertamus particulam *תהיה* In loco vestro. Nam expositio est prorsus coacta. Bene autem conveniet sensus prophetæ ut sit querimonia Dei, quia graviter ferat onera illius populi, quum scilicet videat homines esse et ventosos, et tamen molestos. Nunc igitur propheta vindictam denuntiat qualem meriti erant: ac primo dicit, *Peribit fuga a veloce*, hoc est, nemo tam velox erit qui fugiendo sese eripiat: fortis etiam nihil proficiet pugnando. Hoc enim est roborare vires ubi quis resistit adversario suo, et repellit insultus. Fortis ergo sine profectu tunc pugnabit, denique *robustus non liberabit animam suam: qui tenet arcum non stabit*: hoc est, qui instructus est arcu, et potest eminens hostem suum repellere, ille tamen non audebit stare in suo loco. *Qui velox erit pedibus, non poterit aufugere, neque etiam adscensor equi*, hoc est, sive pedites sint sive equites, celeritate tamen non poterunt effugere mortem: denique qui corde erit robusto et intrepido inter fortes, ille tamen *fugiet nudus*, contentus crit sola vita, et modo salutis suae consulat, nihil aliud curabit. His omnibus verbis significat propheta tam gravem fore cladem populi, ut miraculum sit si quis effugiat. Nunc ergo videmus quam severe propheta statim ab initio tractaverit hunc populum. Neque enim dubium est quin videret magnam pervicaciam: alioqui non fuisset tam aspere illos aggressus statim ab initio, nisi multo tempore fuissent rebelles, et sprevisent omnes admonitiones ac minas. Neque etiam primus Amos illis concionatus est, sed obdurerant potius Israelitæ, antequam illuc venisset, ad omnes minas. Oportuit igitur cum prae fractis ipsum tam aspere agere, quemadmodum Deus tractat homines pro cuiusque ingenio. Nunc venio ad 3. Caput.

CAPUT III.

1. *Audite verbum hoc quod pronuntiat Iehova super vos, filii Israel, super totam familiam quam eduxi (vel adscendere feci) e terra Aegypti, dicendo: 2. Tantummodo vos cognovi ex omnibus familiis terrae: propterea visitabo super vos omnes iniquitates vestras.*

Non dubium est quin propheta sibi auctoritatem acquirere voluerit his verbis, quia videbat contemptui esse suam doctrinam. Et credibile est, non semel habitum fuisse ab eo sermonem quem hic recitat, sed saepius fuisse repetitum. Scimus quanta fuerit superbia et securitas illius populi. Oportuit igitur illam retundi, ut assuescerent timere, quum Deus eos coarguebat per suos prophetas. Fuit igitur haec usitata ratio loquendi, quum dicit, *Audite verbum quod loquutus est Deus super vos, filii Israel.* Nam hic obtendit nomen Dei, ut reputent sibi non esse negotium cum homine mortali, vel cum pecuario, qualis ipse erat. Videmus ergo quod nuper attigi, nempe confirmari prophetæ doctrinam, ut plus haberet reverentiae in populo. Iam adiungit, *Super totam familiam, quam eduxi ex Aegypto.* Certum est, sermonem hunc non dirigi nisi ad decem tribus. Ergo propheta tam generaliter hic loquitur? Nempe quia regnum Israel erat maior pars generis Abrahæ: ideo iactabant penes se manere adoptionem. Quum ergo contemnerent tribum Iehudah, et dimidiam tribum Benjamin, quæ adiuncta fuerat, et in ore semper haberent suam multitudinem, ideo propheta per concessionem hic dicit, eos quidem esse semen illud benedictum, posteros Abrahæ, denique electum populum, quem Deus redemit ex Aegypto. Non comprehendit igitur propheta sub hac voce regnum Iehudah, sed concedit Israelitis quod iactabant, ipsos scilicet esse electum populum, esse sanctum Abrahæ genus, esse gentem illam, quæ fuerat mirabiliter redempta. Valeant igitur (inquit) istae omnes iactantiae, tamen Deus non desinet propterea exsequi suum iudicium contra vos. Nunc tenemus prophetæ consilium. Hic enim conciliat reverentiam suæ doctrinae, et argumentum a sua vocatione sumit, quod nihil proprium afferat, sed tantum fideliter fungatur munere sibi iniuncto: imo sit ipse organum spiritus sancti: nihil proferat ex suo sensu, sed tantum loquatur quod Dominus praecepit. Deinde quia Israelitæ sua multitudine freti putabant sibi fieri iniuriam, quum tam graviter arguebantur a prophetis, et erat per-versa quaedam aemulatio inter ipsos et regnum Iehudah, propheta concedit illis, ut stulte superbiant, sed interim ostendit frustra confidere sua multitudine, quoniam Deus hic vocet ipsos tamen ad iudi-

cium, quamvis sint electus populus, et semen sanctum, et gens redempta. Haec summa est. Postea recitat propheta quid habeat in mandatis. *Tantummodo vos cognovi ex omnibus familiis terrae, propterea visitabo super vos iniquitates vestras.* Putant multi adhuc concedi Israelitis quod solebant iactare, nempe se exemptos esse ab ordine communi hominum, quia Dominus ipsos adoptaverat. Sed potius mihi videtur esse simplex exprobratio. Deus ergo hic beneficia sua in medium profert, quemadmodum heri etiam vidimus simile exemplum, ut magis exaggeret crimen populi, quod scilicet referat Deo pessimam mercedem, a quo tamen fuerat tam liberaliter et benigne tractatus: Ego, inquit, *vos tantummodo dilexi.* Verum quidem est Israelitas, ut alibi saepe vidimus, gloriatos fuisse suis privilegiis: sed non videtur huc respicere propheta. Deus ergo cum ipsis expostulat, quod adeo ingrati sint. Dicit, *Tantummodo ipsos fuisse cognitos.* Certum quidem est Dei curam extendi ad totum humanum genus: imo etiam ad boves et asinos, imo ad minimos quosque passeris. Nam pulli corvorum ipsum invocant: nulla est avicula quae non pascatur ab ipso. Videmus ergo Dei providentiam ad omnes mortales extendi, sed hoc tamen non est aequale. Deus enim alios homines semper cognovit, ut praeberet quae necessaria erant ad vitam sustinendam. Solem igitur suum semper Deus oriri fecit super humanum genus. Deinde fecit ut procrearet terra victum. Functus est igitur patris officio erga homines quantum ad vitae subsidia. Sed cognovit electum populum, quia eum segregavit a reliquis gentibus, ut sibi esset instar propriae familiae. Dicitur ergo Israel cognitus, quia eum solum dignatus est Deus gratuita adoptione, voluit eum sibi habere populum peculiarem. Haec est cognitio, de qua nunc propheta loquitur. Quum autem dicit *fuisse cognitum duntaxat*, רַק hic ostendit singulari Dei gratia fuisse electum, quia nullum erat discrimen inter semen Abrahae et alias gentes si in se aestimentur: alioqui supervacua esset ista exceptio. Nam si quid fuisset praestantiae vel meriti in populo Israel, promptum erat obicere. Nos quidem electi sumus, sed non sine aliqua ratione. Deus enim respectum habuit nostrae dignitatis. Sed quia nihil differebant a reliquis gentibus, et aequalis erat omnium conditio, quantum attinet ad naturam, Dominus illis exprobrat, *quod tantummodo illos cognoverit*: ac si diceret, Qui factum est, ut sitis mihi peculum et haereditas? An vestro merito? an quia vobis magis fui obstrictus quam reliquis populis? Hoc non potestis mihi obicere. Fuit igitur gratuita adoptio. Ergo mihi estis tanto magis obstricti, et minus excusabiles est ingratitudo vestra, quum rependitis tam iniquam mercedem. Sicuti etiam Paulus dicit (1. Cor. 4, 7), Quis te discernit? dum vult osten-

dere Deo quidquid est excellentiae in hominibus debere ferri acceptum. Sic etiam nunc, *tantummodo vos dilexi et cognovi ex omnibus familiis terrae.* Quid fuistis? Nempe eratis filii Adam, sicuti reliquae gentes: eadem fuit omnium origo. Non est igitur cur dicatis me fuisse aliquo praedicio obstrictum: ego vos libere elegi, et elegi solos. Hoc ad gratiae amplificationem pertinet, ut melius appareat ingratitude ex parte opposita. Nam si Deus hic verba faceret de generalibus suis beneficiis, non tam grave esset electi populi crimen. Sed quum dicit illos *solos fuisse electos*, aliis praeteritis, certe eo foedior et magis scelerata est ipsorum impietas, quum Deum non agnoscant vicissim, ut se totos ei addicant, cui omnia debebant. Et hinc etiam melius refulget mera Dei liberalitas, quod solos Israelitas cognoverit inter multas gentes. Nam si quid debeat hominibus Deus, non fraudabit eos, hoc certum est. Quum autem repudiet alias omnes gentes, sequitur ipsas merito reiici, ut nullam illarum rationem habeat. Unde ergo fit ut eligat Israelitas? Hic videmus in sublime extolli Dei gratiam quum scilicet fit comparatio populi unius cum aliis omnibus gentibus. Et huc etiam pertinet universale nomen, quum dicit, *Ex cunctis familiis terrae*, quasi diceret Deus, Tam multae sunt gentes in mundo, tanta est hominum copia: ego autem cunctos populos pro nihilo duxi ut vos susceperem in meam tutelam: atque ita contentus fui exiguo numero, quum tamen omnes homines mei essent: ego autem hoc feci mera gratia, quia neque in vobis erat quo excelleretis supra alios, neque illi obtemperare poterant se iniuste reiici. Proinde quum meo iure vos illis praetulerim, patet me non fuisse illis obstrictum. Nunc ergo tenemus quorsum spectent prophetae verba. Iam subiicit, *Propterea visitabo super vos iniquitates vestras.* Hic pronuntiat Deus Israelitas subituros gravius iudicium, quia tot beneficiis obstricti non responderint Deo, sed visi fuerint data opera contemnere eius gratiam, et ipsum ludibrio habere, qui autor erat tot bonorum. Quum ergo Israelitae tot beneficiis et tam singularibus devincti essent, interea vero fuerint scelerati sicut reliquae gentes, propheta ostendit eo mereri graviores poenas, et instare etiam illis Dei iudicium quale meriti erant. Haec est summa. Nunc sequitur:

3. *An duo ambulabunt simul, nisi inter ipsos conveniat?* 4. *An rugiet leo in sylva, et praeda non erit ei?* *An dabit leo (vel leunculus edet, vel emitet) vocem suam e cubili suo (vel lustru) quum nihil ceperit?* 5. *An cadet avis super laqueum ad terram absque aucupe (et aucups non erit ei? ad verbum), An tollet aucups laqueum ex terra priusquam captivam ceperit?* (Ad verbum, et capiendi non capiet: sed ego reddidi sensum prophetae.) 6. *An clanget*

tuba in urbe, et populus non contremiscet? An erit malum in urbe quod Iehova non fecerit? 7. Quia (vel certe) non faciet dominator Iehova quidquam nisi revelaverit secretum suum servis suis prophetis. 8. Leo rugivit, quis non timeat? dominator Iehova loquutus est, quis non prophetet?

Hic multas similitudines congerit propheta, quae tamen omnes pertinent ad quinque haec capita. Primo loco ostendit se non prolicere evanidas voces, sed Dei autoritate nixum habere quem appellet testem ac suffragatorem. Hoc est unum. Deinde ostendit Deum consulto denunciare quas de transgressoribus sumpturus est poenas, ut mature resipiscant, nec frustra vociferari, sicuti inconsiderati homines de nihilo exandescunt, sed iustis causis ad iracundiam impelli, ut deinde terrorem incutiat per suos prophetas. Tertio docet nihil fortuito contingere, ut scilicet attenti sint Israelitae ad Dei iudicia. Quarto pronuntiat homines esse nimium stupidos, nisi moveantur comminationibus, quas audiunt a Deo esse profectas. Quinto significat exsequutionem paratam esse. Postquam Deus aliquid denunciavit, neque minas esse inanes, quemadmodum terreri solent pueri. Haec igitur quinque postea suo ordine videbimus. Interim confirmat quod dixit initio capitis, nempe Deum non sumere poenam repente de Israelitis, sed ipsos vocare ad resipiscentiam, si tamen essent sanabiles. Nam hactenus magis praecise loquutus fuerat, super tribus sceleribus et super quatuor non ero ei propitius: nunc autem attentionem exigit a populo Israel, Audite hoc filii Israel, *An duo homines ambulabunt simul, nisi inter ipsos conveniat?* His verbis docet, etiamsi Deus posset illos statim ad supplicium trahere ex inopinato, parcere tamen et suspendere suum iudicium, donec resipiscant, nisi prorsus sint desperati. Confirmat igitur nunc sententiam illam Amos, quod scilicet Deus non puniat Israelitas, quemadmodum poterat suo iure: sed prius experiatur an sit aliqua spes resipiscentiae in ipsis. Nunc veniamus ad primam similitudinem. Quaerit *an duo ambulabunt simul absque consensu.* Quidam violenter torquent haec prophetae verba, quod Deus cogatur a populo isto discedere, quem videt tam proterve vagari post suas concupiscentias. Secundum illos talis esset sensus, vultisne ut vobiscum ambulem? Hoc est, ut penes vos resideat benedictio mea? ut vos prosequar, pro more meo paterno amore, et liberaliter vos foveam? Cur mecum igitur non ambulatis, hoc est, cur non est mutuus inter nos consensus? Cur mihi non respondetis? Ego enim paratus essem vobiscum ambulare. Illa expositio, ut videtis, nimis est coacta. Restant igitur duae aliae, vel quod propheta hic significet non frustra tot Dei servos quasi uno ore minari Israeli-

tis, vel consensus de quo loquitur est Dei cum suis prophetis. Hoc esset obscurum, nisi familiarius explicarem. Quidam igitur sic accipiunt hunc versum, Ego non solus sum qui vobis poenam denuntio. Deus enim hactenus vos admonuit per alios prophetas: vivunt adhuc multi: et videtis quam bene inter nos conveniat, non conspiravimus humano more, neque hoc accidit ex compacto, quod Iesaias et Michaeas vobis denuntiant quod ex ore meo auditis. Est igitur arcana ista consensio spiritus sancti. Posset non male congruere hic sensus. Sed peraeque etiam conveniet tertius, quem attigi, nempe si propheta hic affirmet se loqui ex Dei mandato, quemadmodum si duo inter se sint concordēs, dum eandem sequuntur viam, quemadmodum si quis incidat in comitem fortuitum, quaeret quonam tendat: ubi ille responderit se ad certum locum proficisci, mihi etiam commune est iter tecum. Amos igitur hac similitudine optime exprimit consensum inter Deum et prophetas, quia scilicet non temere se ingerant illi, ut quidvis pronuntient pro suo arbitrio, sed expectent Dei vocationem, et probe sibi consilii sint se non fortuito errare, sed tenere iter quod Dominus ostendit. Non fuisset quidem haec satis firma probatio vocationis: sed iam propheta ingressus fuerat cursum doctrinae: et quanquam obstrepebat fere totus populus, habebat tamen quaedam non obscura testimonia suae vocationis. Non utitur ergo hic integra probatione quemadmodum si a principio vellet ostendere se esse Dei prophetam, sed tantum confirmat obiurgatione quod prius doctrina satis asseruerat. Quaerit ergo, *An duo simul ambulabunt nisi inter eos conveniat?* ac si diceret, Vos erratis, quia fertis de me iudicium ac si solus essem: interim nulla Dei est ratio: putatis me hominem esse pecunarium, hoc verum est: sed hoc etiam addendum fuerat, missum divinitus, et praeditum esse dono prophetiae. Quum igitur loquar ex Dei spiritu, ego non solus ambulo. Deus enim praecit: ego autem sum comes. Scitote igitur quidquid profero non esse natum in cerebro meo: sed Deum habeo autorem meae doctrinae. Videtur mihi hic genuinus esse prophetae sensus. Ergo hac similitudine confirmat se fideliter munere suo defungi, quia scilicet nihil separatum habeat a Deo, sed sit eius comes, quemadmodum si duo inter se consentiant facturi commune iter, ita etiam ostendit sibi esse cum Deo consensum. Si tamen magis arrideat superior interpretatio, ego non contendam, quod scilicet hic propheta confirmet doctrinam suam, quia non solus sit, sed habeat etiam alios collegas. Nam fuit haec non vulgaris confirmatio, quum satis constaret alios prophetas suffragari eius doctrinae. Quia tamen postea non accommodat in illum finem hanc similitudinem, nescio an fuerit tale eius consilium: ideo iam attuli quod simplicius mihi visum

est. Sequitur secunda similitudo, *An rugiet leo in sylva absque praeda? An leo vocem suam emittet e cubili suo quum nihil ceperit?* Hoc versu significat Deum per suos prophetas non vociferari de nihilo, quemadmodum profani homines existimant aerem tantum verberari inani sonitu, quum prophetae minantur: haec sunt verba, inquiunt. Quasi vero non reperiant in se ipsis clamandi necessitatem, quia Deum suis sceleribus provocarunt. Ideo ex adverso occurrens propheta, Si leones, inquit, non rugiunt nisi praedam adepti, an Deus clamabit e coelo, et vocem suam usque ad terras emittet, interea vero nulla erit praeda? Haec summa est, nimis peperam contemni Dei verbum ab Israelitis, ac si nulla esset ratio clamandi, quia scilicet Deus non ludat. Verbum enim eius pretiosum est, ideo non proiicitur temere in aerem, ac si essent quisquiliae: sed est semen inaeestimabile. Quum ergo Dominus clamat, hoc non fit absque legitima causa, inquit Amos. Quare? Leones enim sine praeda non rugiunt. Deus ergo non nisi optimo consilio per suos prophetas clamat. Hinc sequitur Israelitas fuisse hactenus nimis stupidos, qui non auscultaverint maiore studio et attentione ad propheticam doctrinam, ac si Deus inanem sonitum ederet. Nunc sequitur tertia similitudo, *An cadet, inquit, avis in terram absque aucupe?* Hic significat propheta nihil accidere nisi a Deo provisum. Quemadmodum enim aucupia tenduntur avibus, sic etiam Deus illaqueat homines occultis poenis. Subito quidem eveniet calamitas, et hoc solet fortunae adscribi: sed propheta hic admonet Deum tendere sua aucupia, quibus capiuntur homines, etiamsi putent fortunam dominari, et non observent Dei manum: falluntur, inquit. Nam avis non praevidet insidias sibi paratas, sed tamen non cadit in terram sine aucupe. Neque enim retia illa fortuito sese contexunt, sed hoc fit industria hominis qui venatur. Sic etiam calamitates non contingunt a fortuna, sed manant ex arcano consilio Dei. Notandum autem est, similitudines non debere aptari nimis scrupulose ad causam praesentem. Si quis quaerat, quomodo Deus hic se comparet aucupi, quum tamen fraus sit et astutia in captandis innoxiiis avibus, quum retia illis tenduntur, hoc est frivolum: quia satis constat quid sibi velit propheta, et quorsum spectent eius verba, nempe arcano Dei consilio homines incidere in poenas, et illaqueari: quoniam Deus longe prospexit quid facturus esset, etiamsi homines sese temere proiciant, quemadmodum aviculae quae nihil praevident. Sequitur iam, *An tollet laqueum suum aucups priusquam capturam ceperit?* Hoc secundo membro significat propheta minas Dei non fore irritas, quia exsequetur quidquid pronuntiat. Certum quidem est, aucupes saepe vacuos redire domum et colligere sua retia, etiamsi nihil cepe-

rint: sed propheta, quemadmodum dixi, dum istas similitudines adducit, tantum recitat quid facere soleant aucupes, quum scilicet praeda aliqua speratur. Exempli gratia, Si quis retia tetenderit, quiescet, neque colliget retia sua, donec praedam aliquam ceperit, si quidem praeda contingat. Nam frustra illic quiesceret totam noctem. Ergo sicuti aucupes non fatigantur, neque volunt perdere suum laborem postquam retia tetenderint: sic etiam propheta dicit Deum non frustra spargere suas minas, ut tantum sint vana terriculamenta, sed manere haec retia donec ceperit suam praedam, hoc est, re ipsa exsequutus fuerit Deus quod minatus est per suos prophetas. Summa igitur est, verbum Dei non cadere sine efficacia, sed simul coniunctum esse effectum ubi Deus aliquid protulit: et ideo obiurgat Israelitas, quod tam secure et surdis auribus excipiant omnes minas ac si Deus tantum luderet: non fiet quemadmodum speratis, inquit. Nam Deus praedam suam capiet antequam auferat sua retia. Postea addit, *An clanget tuba in urbe, et populus non contremiscet?* Illic, ut dixi, castigat torporem populi, cui lusoriae erant omnes minae: *Clangente tuba*, inquit, *omnes contremiscunt.* Est enim signum periculi. Omnes ergo vel ad auxilium confugiunt, vel obstupescunt clangente tuba: Deus clamat ipse, vox eius longe plus meretur reverentiae quam tuba metus iniiciat hominum animis: et tamen surdis canitur. Quid ergo hoc sibi vult, nisi quod homines dementia sua occupat? Iam carent sensu et omni vigore mentis? Nunc ergo videmus quorsum spectent hae sententiae prophetae, quod scilicet fascinati essent quodammodo Israelitae a diabolo, quia nullus erat apud eos sensus malorum: et quum scirent Deum tuba clangere, et denuntiare exitium, tamen quod securi interea manebant, et nihilo plus movebantur, quam si fuissent apud eos res quietae. Reliqua non possem nunc absolvere.

Proxima lectione dixerat Amos *contremiscere totum populum ad clangorem tubae*: nunc videtur subiicere sententiam prorsus alienam, quod scilicet nulla calamitas accidat, nisi a Deo. Sed praefatus fuerat de clangore tubae quod iam vidimus, ut intelligeret populus nihil fortuito sibi accidere, sed infligi iustas poenas a Domino. Et hoc etiam paulo post confirmat quum dicit Deum nihil facere, nisi prius manifestaverit secretum suum prophetis. Summa igitur est, populum Israel nimis esse stupidum qui non respiciat toties admonitus: imo etiam violentis remediis coactus tamen maneat semper in sua obstinatione. Nunc ergo tenemus prophetarum sensum. Sed ut melius pateat tota res, sumamus mediam hanc sententiam, *Nullum esse malum in urbe quod Deus non fecerit.* Propheta his verbis admonet, calamitates non accidere fortuito, quem-

admodum vulgus hominum credit. Nam scimus vel prosperam, vel adversam fortunam esse in omnium ore, quasi Deus otium coleret in coelo, et non curaret res humanas. Quidquid ergo contingit, hoc solet mundus adscribere fortunae. Propheta autem hic ostendit administrari imperium mundi huius a Deo, et nihil accidere nisi ab eius manu. Neque enim hic agitur de peccato: sed malum, רעה, vocat propheta pro communi more quidquid nobis adversum est. Quod ergo natura fugimus, hoc solet vocari malum, et hunc morem loquendi nunc Amos sequitur, quemadmodum apud Iesaiam (45, 7) dicitur Deus habere in manu sua noctem et diem, lucem et tenebras, bonum et malum. Quum illic agitur de bono et malo, certum est referri hoc ad res prosperas, vel adversas. Sic etiam nunc propheta docet castigari homines a Deo quoties aliquid adversi contigit, ac si diceret, non dominari fortunam sicuti mundus imaginatur, neque etiam res temere in mundo rotari, sed Deum semper esse mundi iudicem. In summa, vult Amos revocare populum ad examen vitae suae, perinde ac si illum citaret ad tribunal Dei: et ostendit ex signis ipsis externis Deum fuisse merito Israelitis offensum: videtis vos tam duriter tractari, putatisne Deum in coelo dormire otiosum? Si nihil accidit nisi volente Deo, iam quum vos ita duriter et aspere tractat, vult expergefaceri, ut sentiatis vestra vitia. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, ubi dicit *non esse malum in urbe quod Deus non fecerit*. Sic etiam apud Ieremiam Deus graviter exostulat eum populo, quia imputaret fortunae clades bellorum, famem, et reliqua incommoda. Si quid ergo triste contigerat, conquerebantur Iudaei de mala fortuna, quemadmodum solet mundus. Deus irascitur, et severe obiurgat profanam illam imaginationem: quia hoc modo eripitur ei imperium mundi. Si quid enim contingat ipso non volente, iam excluditur a potestate sua. Deinde obdurescunt homines in suis peccatis, quia etiamsi graviter ipsos percutiat, non tamen agnoscunt manum eius. Clamitant quidem ad ictus ipsos, sentiunt quam gravia sint flagella: sed non respiciunt manum percutientis, quod erat praecipuum, quemadmodum alibi dicitur. Ergo hoc propheta sumit pro confesso, quoties aliquid adversi contingit, homines nimis esse stupidos, nisi expergefiant, et reputent secum sua peccata, et statuunt sibi proponi signa irae Dei, ut hoc modo ad ipsum confugiant, fateantur se reos merito esse, et implorent eius misericordiam. Praefatus autem fuit excusatio Israelitis, quum Deus non tantum suis flagellis illos revocaret in viam, sed praeiret etiam verbo suo. Et ostendit se iuste illis esse iratum: et ideo propheta subiungit aliam sententiam, *Quia non faciet Dominus Iehova quidquam, nisi*

revelaverit secretum servis suis prophetis. Hoc versu propheta dicit, non agere Deum cum Israelitis quemadmodum cum profanis gentibus. Deus enim poenas sumebat de aliis populis absque verbo: non citabat neque Idumaeos, neque Ammonitas, neque Aegyptios ad iudicium, sed exsequebatur vindictam suam, quamvis apud eos tacuisset. Diversa fuit ratio apud Israelitas. Deus enim non tantum sumpsit de illis poenas quales meriti erant, sed praevenit verbo suo, et mature ostendit quid mali instaret, ut possent antevertere. Dabat enim illis spatium resipiscendi, et paratus erat simul ad veniam, si fuissent curabiles a parte sua. Nunc igitur propheta aggravat crimen populi, quia non fuerit simpliciter castigatus a Domino: sed poterat, si vellet, antevertere poenas ipsas, interea autem obstinaverit se in malitia. *Non faciet ergo quidquam Deus, quin revelaverit secretum suum servis suis prophetis*. Hoc restringi debet ad populum, deinde restringi debet ad poenas de quibus nunc propheta concionatur. Certum est Deum exsequi multa iudicia, quae latent et homines et angelos. Nec vero Amos voluit hic necessitatem aliquam Deo imponere, quasi non sit ei liberum facere nisi quod prius manifestaverit: non fuit tale prophetae consilium: sed simpliciter voluit Israelitas damnare deploratae pervicaciae et obstinationis, quod admoniti non tamen induxerint in animum resipiscere, sed contempserint omnes Dei minas, imo ludibrio habuerint. *Deus ergo non faciet quidquam*, hoc est, Deus non aget vobiscum vulgari ratione, quemadmodum castigat alios populos, et interea tacet. Illi ut plurimum non intelligunt quid agatur: sed Deus paterno more familiariter vos admonet de vestris peccatis, ostendit eum in animo habere vos castigare, et anteverit etiam, ut sit vobis satis temporis ad quaerendam ac petendam veniam. *Revelat igitur Deus secretum suum prophetis*. Hoc est non subito neque ex inopinato vos punit quemadmodum poterat, et quemadmodum videtis etiam ipsum facere erga alios. Sed denuntiat quid sit factururus, et mittit suos praecones. Ac si caduceatores essent, denuntiant vobis bellum, et interea aperiunt ianuam ad reconciliationem, nisi prorsus essetis desperati et obstinati in malitia vestra. Estis ergo bis inexcusabiles, ubi Deus nihil proficit verbo suo et poenis, quas etiam postea verbo adiungit. Tenemus nunc consilium prophetae. Ergo stulta est illa quaestio vel saltem importuna, an Deus hic se alligaverit certa lege, ne quidquam faceret, nisi prius manifestasset servis suis prophetis. Hoc enim non intelligit Amos: sed asserit tantum de communi ratione, quam Dominus tenebat in populo illo castigando. Certum est, celatos interdum fuisse prophetas de multis rebus. Deus enim distribuit illis spiritum suum ad mensuram. Non igitur manifestata fuerunt omnia prophetis. Sed Amos hic

tantum significat Deum non agere cum electo populo quemadmodum solet cum profanis gentibus: quia illae ex improvviso saepe experiebantur Deum sibi irasci, et tamen non erat spatium meditandi, ut resipiscerent. Multo liberalius et clementius Amos dicit Deum egisse cum illo populo, quia noluit Deus repente eum obruere, neque deprehendere etiam: sed admonuit per suos prophetas. Videmus quam late pateat haec doctrina: sed satis est tenere consilium prophetae, et tenere etiam in quem finem accommodari debeat eius sermo. *Deus igitur non faciet quidquam nisi prius revelaverit arcanum suum prophetis.* Vocat arcanum, quia homines perplexi haerent quum Deus vindictam de illis exigit, et obstupescunt. Ubi autem in tempore sunt admoniti, iam patet quidnam sibi velit Deus: agnoscunt etiam poenarum causam et fontem. Iam ergo revelatum est secretum, quod lateret miseros homines: et ideo duplicatur populi culpa, dum ad minas non resipiunt. Iam sequitur, *Leo rugit, quis non timeat? Dominus Iehova loquitur, quis non prophetet?* Hoc versu obiurgat propheta Israelitas, quod solerent cum prophetis rixari, quando asperius invehebantur in ipsorum peccata. Sic enim solent homines: non expendunt prophetas divinitus esse missos, et iniunctum esse illis hoc munus. Si ergo austeri sunt prophetae in suis verbis, obstreperit mundus, et litigat. Quid sibi volunt isti homines? cur nos tantopere urgent? cur non sinunt nos quiescere? nam provocant erga nos iram Dei. Quoties ergo expergefiunt homines, statim intentant litem et iurgium contra prophetas Dei, neque respiciunt aliunde proficisci minas ipsas. Hoc vitium nunc damnat propheta: *Leo rugit, quis non timeat, inquit? Deus loquitur, quis non prophetet?* Vos putatis me esse vestrum adversarium: sed nihil proficietis mecum iurgando: si taceam, vox Dei satis per se erit formidabilis. Malum igitur non procedet ex ore meo, sed potius ex mandato Dei. Ergo velim nolum, cogor obedire Deo: delegit me prophetam, et ostendit quid velit a me proferri. Quid facerem? inquit: non est mihi liberum fingere revelationes, sed quod mihi traditum est a Domino, hoc fideliter ad vos perfero. Quanta igitur ista dementia est, quum mecum litigatis, et non reputatis vobis esse negotium et certamen cum Deo ipso? Tenemus ergo nunc quid velit propheta, atque hoc modo etiam tenemus cur posuerit quatuor illas similitudines, de quibus antehac satis disseruimus. Nunc pergo in reliquo contextu.

9. *Promulgate in palatiis Asdod, et in palatiis terrae Aegypti, et dicite, Congregamini super montes Samariae, et videte tumultus multos (vel concussiones multas) in medio eius, et oppressiones in medio eius.*

Hic incipit Amos iudices ferre Israelitis, quia non poterant Dei iudicio patienter se subicere. Constituit ergo ac praeficit illis Aegyptios et Idumaeos iudices. Non dubium est quin haec prophetia magis exasperaverit animos populi iam nimium prae fracti ac rebellis: sed tamen ita oportuit fieri. Deus enim illos ad tribunal suum citabat, ut tamen maneret spes reconciliationis ubi excandescunt contra Dei minas, fremunt contra servos eius, imo contumaciter disceptant, ac si non essent culpae obnoxii: quid reliquum est, nisi ut Deus constituat illis iudices, quos nominat propheta, nempe Aegyptios, et Idumaeos? Non potestis ergo iudicium meum ferre: increduli qui iam damnati sunt, ferent de vobis sententiam. Ego quidem legitimus sum iudex vester, sed quia me repudiatis: ego ostendam quid valeat mea autoritas: ego tacebo, Aegyptii loquentur. Quinam sunt Aegyptii? Nempe etiam cum Israelitis obnoxii erant, et eundem sustinebant reatum, vel saltem non longe distabant a simili poena: sed tamen Deus trahet Israelitas, ut cogantur audire sententiam quae pronuntiabitur ab Aegyptiis et ab Idumaeis. Scimus quam superbe gloriati fuerint Israelitae de sua praerogativa. Hic autem Dominus fastum illum deridet, quia abutebantur suis beneficiis. Nunc ergo tenemus prophetam consilium. *Promulgate, inquit, in palatiis Asdod, in palatiis terrae Aegypti, et dicite, quidnam? Congregamini super montes Samariae.* Vult Aegyptios et Idumaeos confluere, et montes Samariae esse instar theatri. Quanquam potius ad similitudinem hanc quadrabit tribunal. Perinde ergo est ac si Aegyptii ac Idumaei sederent in excelso loco: Deus proponit illis oppressiones, et rapinas, et iniustas praedas, quae fiebant in regno Israel. *Congregamini ergo super montes Samariae.* Alludit propheta ad situm regionis. Nam quum Samaria sita esset in planitie, in circuitu tamen montes erant: putabant se illic latere, et erant quasi vinum in suis faecibus. Dicit nunc Deus, conveniant Aegyptii et Idumaei ad spectaculum: ego illis dabo locum unde conspiciant quam iniusto grassetur omnis iniquitas in regno Israel. Possident quidem suam planitiem, et putant circuitu montium se esse probe munitos: sed ex ipsis montibus caeci ipsi videbunt quam foeda et turpis sit ipsorum conditio. *Veniant ergo, inquit, videant oppressiones.* מרומות vocat tumultus: sed intelligit oppressiones quae fiunt ubi nulla amplius viget ratio, vel aequitas: dum aguntur omnia cum strepitu, et impetuose, videant ergo oppressiones, et videant afflictiones. Loquitur de ipso actu, postea addit personas: sed tamen idem duobus diversis modis significat propheta, nempe regnum Israel plenum esse multis sceleribus, quia grassentur illic rapinae, et nulla moderatio contineat homines, quin per tumultum et strepi-

tum exspolient pauperes et miseros. Iam sequitur:

10. *Et non noverunt facere rectum, dicit Iehova, thesaurizantes rapinam et praedam in palatiis suis.*

Hoc versu confirmat quod prius dixit de oppressionibus. Dicit ergo eos contemnere omnem rectitudinem. Nam istud nescire non elevat ipsum culpam, ac si incogitanter deliquissent, sed potius intelligit propheta eos procul a se reicere omne iudicium: ac sibi permittere omnem licentiam peccandi sine ullo delectu, sine ullo pudore: quasi diceret, Ipsi sunt sicuti bruta animalia, quia carent omni iudicio, omni ratione et pudore: neque enim intelligere amplius volunt. Hic ergo accusat voluntariam caecitatem in Israelitis, quod se ipsos obdurent ad omne malum, et exstinguant quidquid est iudicii, pudoris et rationis, ne amplius discernant inter aequum et iniustum. Et speciem illam adiungit, quod scilicet accumulent sibi multas opes ex praedis et rapinis. Non dubium est quin aliam etiam sceleribus obstricti fuerint Israelitae. Sed per synecdochen hic notatur species una quae comprehendit sub se alias, nempe quod populus se prorsus addiderit sceleribus, quum scilicet abiecto omni pudore, exstincto omni delectu, et repudiata omni ratione aequitatis prostitueret se ad omne scelus. Haec summa est verborum prophetae. Propheta autem noster hic designat crassa scelera, quoniam prius constituit Israelitis iudices caecos. Perinde est igitur ac si diceret, quamvis Aegyptii et Idumaei luce careant, tamen iniquitas vestra palpabilis est, ut possit ab illis agnosci. Neque enim subtiliter disputandum est, quum praedae ipsae et rapinae sic grassentur violento impetu, quum nulla amplius servetur moderatio vel aequitas, nullus etiam amplius pudor: sed ruant homines caeco impetu ad omne malum: caeci ipsi palpabunt etiamsi careant oculis. Ergo Aegyptii et Idumaei conspicient vestra scelera, ubi locati fuerint in vicinis montibus. Haec summa est. Sequitur nunc:

11. *Propterea sic dicit Dominus Iehova, Adversarius, et quidem in circuitu terrae, et tollit abs te robur tuum, et diripientur palatia tua.* 12. *Sic dicit Iehova, Quemadmodum eripit pastor ex ore leonis duo crura, vel extremam partem auris, sic eripientur filii Israel qui habitant in Samaria, in angulo lecti, et in Damasco tanquam in grabato.*

Propheta hic denuntiat qualem poenam sumpturus sit Deus de Israelitis: *hostis*, inquit, *et quidem in circuitu*. Putant quidem *צר* esse imperativum modum verbi, sed non potest hoc stare. Amos ergo hic pronuntiat propinquum esso hostem Israelitis,

qui ipsos obsideat omni ex parte. Nam solent impii semper quaerere effugia, et si minimam rimam adspiciant, putant se esse elapsos. Mira est hominum securitas contra Deum: ubi vident se constringi, tunc serio terrentur, imo exanimantur prorsus. Sed interea captant subterfugia ad dextram et sinistram partem, neque unquam cedunt Deo, nisi coacti. Haec ratio est cur dicat propheta *hostem instare, et quidem in circuitu*, quasi diceret, Non est quod putetis iam vobis patere aliquem exitum: Deus enim vos constringet omni ex parte. Est igitur obsidio quae vos sic tenebit devinctos, ut frustra speretis vos posse effugere. *Hostis ergo et quidem in circuitu*, inquit. *In circuitu totius terrae, qui auferet abs te fortitudinem tuam.* Hic propheta tollit confidentiam Israelitis, quia non poterant concipere vindictam Dei, quum intuebantur opes suas. Putabant enim sibi esse satis praesidii in multitudine sua, in divitiis, in armis, quemadmodum homines solent Deo opponere quidquid ab ipso profectum est: quasi possent aliquid creaturae adversus ipsum: deinde, quasi Deus non auferret suo arbitrio quidquid dedit. Sed tamen haec est hominum caecitas: ideo propheta dicit totam opulentiam, et totum robur quo pollebant Israelitae, foro inutile, quoniam *hostis a Deo armatus*, inquit, *auferet abs te fortitudinem tuam, et diripientur hoc modo palatia tua.* Proximo versu relinquit nonnihil spei: sed non facit hoc ex professo. Quum ergo dicit aliquos fore incolumes, quemadmodum si pastor ex faucibus lupi eripiat auriculam ovis unius, vel duo crura, non tamen consilium prophetae est mitigare illum rigorem, de quo prius loquutus est: sed potius ostendit si quid erit salvum, hoc non fore, quia populus se ipsum defendat, vel quia par sit ad resistendum, sed quemadmodum si pastor trepidus eripiat aliquam particulam praedae ex ore leonis. Tenendum est quod nuper dixi de superba illius populi confidentia. Putabant enim Israelitae satis se esse tutos ab omni periculo: ideo spernebant omnes minas. Quid autem Amos? Ne putetis, inquit, ullam vobis fore defensionem, quia hostes vestri similes erunt leonibus, et nihilo plus erit vobis fortitudinis ad resistendum quam est ovibus quum eas diripiunt ac praedantur non solum lupi, sed etiam leones: si quid erit tunc salvum, hoc fiet miraculo, quemadmodum si pastor eripiat particulam auris, vel duo crura ex ore leonis, quum leo satiatus est. Pastor non auderet congredi cum leone, fugiet semper a conspectu eius: sed leo potietur praeda sua, deinde satiabitur pro libidine. Si relinquat extremam partem auriculae, vel duo crura, pastor tunc rapiet, et dicet, Ecce, tot sunt oves voratae a leonibus: et hoc est testimonium. Sic etiam nunc dicit propheta, Dominus exponet vos in praedam hostibus vestris, et ipsorum rapacitas vobis non secus erit formidabilis quam si

leo ovem aliquam invaderet. Frustra igitur putatis vos esse munitos opibus vestris. Quid enim ovis ad leonem? Sed si quid erit ex vobis residuum, hoc erit instar auriculæ, vel instar cruris. Plus autem hoc valet, quemadmodum si leo voret ovem, quemadmodum ubi tenet prædam nihil relinquit donec satiatum est, sic etiam continget vobis. Falluntur ergo qui putant hic consulto mitigari comminationem, quæ præcessit. Neque enim propheta in hoc est, sed continuat suam sententiam, quod scilicet totus populus diripitur, et hostes instar leonum erunt, nihil erit virtutis ad resistendum. Fateor quidem hic dari spem aliquam populo, quemadmodum prius visum est, semper Deum voluisse manere aliquas reliquias in electo illo populo instar seminis: fateor hoc verum esse, sed interea videndum est quid agat propheta et quorsum spectet. Non vult igitur hic consolari Israelitas ex professo: sed quamvis per occasionem dicat fore aliquid residuum, tamen consilium eius est ostendere nunc totum regnum datum esse in prædam leonibus, neque quidquam salvum fore, nisi quemadmodum si pastor reportet auriculam ubi lupi et leones satiati fuerint. Sequitur:

13. *Audite et testificamini in domo Iacob, dicit Dominus Iehovah, Deus exercituum.* 14. *Quia die quo visitabo scelera Israel super ipsum, etiam visitabo super altaria Beth-el: et scindentur cornua altaris et cadent ad terram.*

Non dubito quin Amos hanc sententiam adiecerit, ut ostenderet superstitiones, quibus falso sciebat confidere Israelitas, adeo illis non fore adiumento, ut potius cessurae essent in exitum, quia scilicet hoc modo magis in se provocabat populum iram Dei. Quum ergo audirent Israelitæ Deum esse offensum, instar clypei vel umbræ erant sacrificia, et aliae superstitiones. Sic enim hypocritæ Deo illudunt. Atqui scimus sacrificia illa quæ offerebantur in Beth-el fuisse plena sacrilegiis. Erat enim totus ille cultus adulterinus. Nam Deus elegerat sibi locum ubi volebat sacrificia offerri. Israelitæ templum exerant sine ullo mandato, imo contra manifestam Dei prohibitionem. Quum ergo ita violassent et corrupissent totum Dei cultum, mira fuit eorum vesania, quod audebant Deo obtrudere illas superstitiones, quasi possent hoc modo iram eius placare. Propheta igitur nunc stuporem illum coarguit dicens, *Quo die visitabit Deus scelera Israel sumpturum etiam poenam de altaribus Beth-el.* Quum hic scelera nominat propheta, intelligit rapinas, et iniustas exactiones, prædas, et quidquid simile fuit. Nam tunc sicuti vidimus, effraenis crudelitas, avaritia, perfidia grassata fuit in illo populo. Dicit ergo nunc, *quum Deus visitabit scelera Israel super ipsum*, hoc est, quum puniet avaritiam, super-

Calvini opera. Vol. XLIII.

biam, crudelitatem, quum vindictam exiget de rapinis et prædis, tunc etiam visitabit super altaria Beth-el. Putant Deum sibi fore propitium Israelitæ dum sacrificant, quamvis tota vita sint scelerati. Putant enim purgari omnem suam immunditiam suis illis piaculis, et putant satisfactum esse Deo, quum defuncti sunt externo illo cultu. Ergo quum offerunt sacrificia, existimant se hoc modo pacisci cum Deo, ne audeat exigere poenas de reliquis sceleribus, ac si esset illa iusta compensatio: multum fallit eos sua opinio, inquit Amos. Nam interea, ut scimus, hoc erat præceptum, quod perperam Dei cultum mutare ausi sint, quod ausi sint templum erigere sine eius mandato, quod denique violaverint totam legem. Deus ergo incipiet a superstitionibus quum volet poenas exigere de peccatis populi. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, ubi dicit Deum visitaturum super altaria Beth-el quum poenas sumet de sceleribus Israel. Sed quia hoc persuasum erat difficile, propheta hic conciliat sibi attentionem. *Audite, et testificamini*, inquit, *in domo Iacob.* Quum audire iubet, inducit loquentem Deum. Nam poterant Israelitæ, ut scimus solitos fuisse facere, causari Amos temere minari talem poenam: Nihil est meum, inquit. Videmus ergo quorsum spectet præfatio hæc, quum dicit, *Audite.* Nam ostendit Deum autorem esse huius vaticinii, et nihil sibi esse proprium, excepto solo ministerio. *Audite ergo et testificamini in domo Iacob.* Testificandi verbo obsignat prophetiam, quo plus habeat ponderis, ne putent rem esse ludicram: sed intelligant serio Deum agere. Testificamini ergo in domo Iacob. Et eodem pertinent elogia, quæ Deo tribuit: *Dominus Iehova*, inquit, *Deus exercituum.* Poterat uno verbo dicere, Iehova ita dicit, sicuti ut plurimum solent prophetae. Sed tribuit illi dominium: præterea hic producit in medium eius potentiam: in quem finem? ut scilicet terrorem incutiat Israelitis ne illos amplius occupent vanae blanditiæ, sicuti antehac: sed intelligant suis superstitionibus adeo nihil proficere ad placandam iram Dei, ut eam magis ac magis provocent.

Heri unum mihi exciderat. Impediebat enim capitis dolor ne inspicerem librum. Dicit propheta versu 12 liberandos esse filios Israel sicuti pastor eripit auriculam, vel partem aliquam ovis: addit, *Sic filii Israel cripientur qui habitant in Samaria in angulo lecti, et Damasci in grabato.* Similitudinem illam non exposui. Putant quidam hic conferri Damascum cum Samaria, quod scilicet urbs erat opulentior: deinde Iarobeam secundus ampliaverat regni sui fines ad illam urbem usque et subegerat sibi partem aliquam regni Syriæ. Putant igitur vocari Samariam angulum lecti propter angustias, grabatum vero Damascum. Sed illud prorsus ra-

tione caret. Potius vocasset Amos Damascum lectum. Alii sic exponunt, Qui salvi evadent ex populo Israel, non fore strenuos et fortes viros, qui sustineant hostilem impetum, vel qui manu armata se defendant, sed salvos fore latendo, quia scilicet ad lectum confugient. Sed videtur propheta hic Damascum et Samariam conferre lectulis, eo quod putabant Israelitae sibi illud esse tutum receptaculum. Quamvis ergo habitetis Samariae et Damasci quasi in quieto nido, tamen hoc erit admirabile, si pauci ex vobis evadant, quemadmodum si pastor reportet auriculam ovis, postquam satius fuerit leo. Videtur hic genuinus esse sensus prophetae. Neque enim dubito quin derideat stultam confidentiam, cui indormiebant Israelitae, quum putarent se fore immunes ab omni periculo, si clausi essent inter portas Samariae vel Damasci. Putatis ergo nidos illos vobis fore quietos, sed leones illuc usque perrumpent, et vix ex angulo lecti centesimus quisque, vel millesimus evadet incolumis, quemadmodum si leo auriculam, vel partem cruris relinquat. Nunc pergamus:

15. *Et percutiam domum hyemalem cum domo aestiva, et peribunt domus eburneae, et deficient domus magnae, dicit Iehova.*

Hic rursus Amos ostendit frustra proceres confidere suis opibus et praesidiis, quia hoc non impedit, quominus Deus extrahat eos ad supplicium. Quia ergo abundantia excaecat homines ut plurimum ubi habitant in magnis palatiis, existimant se esse quasi inaccessibiles: ideo propheta hic denuntiat domos istas non fore obstaculo, quominus illuc usque perrumpat Dei vindicta. *Perdam igitur domum hyemalem cum domo aestiva.* Non dubium est quin periphrastice hic palatia designet Amos: quia satis est pauperibus, si tugurium aliquod habeant tam hyeme quam aestate. Non enim mutant partes aedium, ut calidius hyeme habitent: deinde ut sese refrigerent per aestatem. Non est ea commoditas pauperibus: contenti sunt uno habitaculo per totam vitam. Sed quia divites teporem captant hyeme, et habent partem aestivam, ideo dicit propheta amplas istas et magnificas aedes non fore praesidio divitibus, quominus Dei vindicta illuc etiam penetret. *Perdam igitur domum hyemalem cum aestiva.* Deinde *deficient domus eburneae.* Iam clarius videmus prophetam hic concionari contra divites et opulentos, qui habitabant in splendidis et magnificis palatiis. *Peribunt igitur domus eburneae, et deficient domus magnae:* Alii vertunt multas, sed perperam. Propheta enim continuat eandem sententiam: et quemadmodum prius nominaverat domos eburneas, ita etiam nunc vocat magnas, quod scilicet non tantum exstructae essent ad commoditatem et usum, sicuti

vulgares domus et plebeiae, sed additus esset luxur, splendor, et pompa, quemadmodum scimus semper luxuriari divites, non tantum in victu suo et vestitu, sed etiam in palatiis. Haec summa est: nunc sequitur,

CAPUT IV.

1. *Audite verbum hoc vaccae Basan, quae estis in monte Samariae, quae opprimitis pauperes, quae conteritis egenos, quae dicitis dominis eorum, Affer, et bibemus.*

Videtur quisquis distinxit capita non satis considerasse prophetae contextum. Nam obiurgationem contra divites prosequitur: quia vaticinatus fuerat contra proceres regni Israel. Scimus autem quanta sit ferocitas in divitibus qui formidabiles sunt aliis ob suam potentiam. Ideo propheta hic subsannat quidquid est in ipsis arrogantiae: *Audite, inquit, hoc verbum.* Quasi diceret, video quid futurum sit. Nam superbe contemnunt meas minas magni isti et splendidi homines, non putabunt se esse obnoxios Dei iudicio: deinde putabunt etiam sibi fieri iniuriam: quaerent quisnam ego sim, et quomodo audeat homo pecuarius ipsos tanta fiducia aggredi. *Audite igitur vaccae:* quasi diceret se non morari illam magnitudinem qua superbiunt. Qualis est igitur vestra opulentia? Nempe pinguedo. Ergo non pluris vos facio quam vaccas: estis saginati, sed non terrebit me vestra potentia, non eripient mihi libertatem vestrae divitiae, quominus vobiscum agam ut decet, ac Dominus mihi mandavit. Videmus ergo prophetam hic per ludibrium insurgere contra regni proceres, qui volebant esse sancti et intacti. Quaerit propheta quo privilegio velint se munire, ne audiant verbum Domini. Si obiciant suas divitias et suam auctoritatem, haec est, inquit, sagina: vos interea manetis vaccae, et habebis vos pro vaccis, hoc est, non minus libere vobiscum agam, ac si essem cum pecore meo. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Pergit autem in similitudine sua. Nam quamvis hic accuset regni proceres, quod opprimant homines innoxios, et affligant pauperes, tamen semper compellat eos in genere feminino: *quae habitatis, inquit, in monte Samariae, quae opprimitis pauperes, quae conteritis egenos, quae dicitis.* Non dignatur eos nomine virorum, tamen volebat se eximere ab ordine communi, ac si essent heroes quidam et semidei. Propheta contemptim hic vaccas nominat, deinde adimit illis nomen virorum. Scimus Basan nomen habere a pinguedine: fuit mons valde opimus, et celebr

etiam ob pascua: quia fertilitas montis illius satis nota erat in populo illo, propheta nominat vaccae Basan illos pingues et bene refertos homines. Necesse autem fuit tam aspere tractari, quia ex pinguedine contraxerant hebetudinem, quemadmodum fieri solet. Nam si homines affluant divitiis, si potentia excellant, obliviscuntur se ipsos, et contemnunt Deum, quia existimant se esse extra omnem aleam. Quoniam ergo securitas ista facit, ut torpeant divites, neque attenti sint ad ullas minas, neque etiam dignentur obedire verbo Dei, existiment supervacua esse omnia consilia: ideo propheta asperius eos obiurgat, et contumeliose etiam compellat vaccarum nomine. Quum dicit esse in monte Samariae, hoc est adhuc ironicum. Poterant enim excipere se habitare in urbe regia, et se excubias agere pro publico statu totius gentis, et suis consiliis ac sua industria regnum stare. Video quid sit, inquit, vos non estis in monte Basan, sed in monte Samariae: quid est aliud Samaria quam Basan? Vos enim illic estis inebriati vestris delitiis, quemadmodum vaccae quum saturae sunt suo pondere gravantur, et vix possunt amplius trahere corpus suum: eadem etiam in vobis est tarditas ob saturitatem. Samaria igitur, etsi videtur esse specula, nihil tamen est aliud quam mons Basan. Neque enim illic tantopere (sicuti fingitis) estis solliciti pro populi salute. Sed potius voratis magnas opes: et quia insatiabilis est vestra cupiditas, hoc totum regimen nihil est aliud vobis quam sagina vel pinguedo, et opimum pascuum. Accusatur autem praecipue eos propheta, quod opprimant pauperes et conterant egenos. Etsi enim minime dubium est, fecisse etiam aliis iniuriam, tamen quia ut plurimum exercent suam crudelitatem divites contra homines miseros, et qui destituuntur omni auxilio, haec ratio est cur propheta diserte hic exprimat pauperes et egenos homines affligi a divitibus. Deinde scimus etiam Deum promittere peculiare auxilium miseris hominibus, ubi non inveniunt quidquam subsidii in terra. Hoc enim magis provocat Dei misericordiam, ubi crudeliter omnes saeviunt contra homines miseros, ubi nemo illis manum porrigit, vel succurrere dignatur. Addit postremo quod dicunt *dominis eorum*. Miror cur interpretes vertant in secunda persona, Dicitis dominis vestris. Nam hic in tertia persona loquitur Amos. Deinde videtur data opera corrumpere genuinum prophetarum sensum. Nam dominos intelligunt regem et eius consiliarios. Quasi vero hic propheta verba sua non dirigat ad ipsos regni proceres. Non potest igitur quadrare quod illi reddunt. Caeterum dominos propheta appellat exactores, quibus scilicet pauperes erant obaerati. Haec summa est, regis consiliarios et iudices colludere cum divitibus, qui rapinas suas exercent contra

pauperes. Nam si illi pretium attulerunt, statim obtinent in iudicio quidquid postulant. Pretio enim venales sunt qui nihil aliud venantur quam praedam. Dicunt igitur dominis ipsorum *Affer et bibe-mus*, hoc est, tantummodo satia ingluviem meam, ego tibi adiudicabo quidquid postulare libuerit. Modo igitur pretium afferas, ne cura, ego tibi addicam omnes pauperes. Nunc ergo tenemus prophetarum consilium. Nam hic modum exprimit afflictionum de quibus fuerat conquestus. Opprimitis igitur pauperes. Quomodo? Nempe quia addicitis eos suis creditoribus, et addicitis pretio. Ubi ergo allata est vobis merces, hoc vobis sufficit. Non quaeritis de bonitate causae, sed statim damnatis miseros et innoxios homines, quia non habent ipsi unde se redimant. Domini autem, quibus illi obaerati sunt, ubi eos vestra iniquitate sibi addictos tenent, persolvunt pretium: ita mutua est inter vos collusio. Videmus quam bene fluat prophetarum sensus. Nunc sequitur:

2. *Iuravit Dominus Iehova per sanctuarium suum, quia ecce dies veniunt super vos: et tollet vos in clypeo (vertunt quidam: alii, in hamo), et residuum vestrum in spina piscationis.*

Hic iam pronuntiat Amos qualis poena maneat pingues istos et crassos boves, qui bene referti contemnunt Deum, et torpent in sua pinguedine. Dicit ergo venturos esse dies, imo iam instare. Hoc enim valet loquutio qua utitur. Dicit, dies instare super eos quum tollentur cum tota sua substantia, et omnibus posteris quasi hamo piscatorio. Sed quo plus efficaciae habeat ista comminatio, dicit *Deum iurasse per suum sanctuarium*. Sufficere quidem debebat simplex Dei sermo: sed quemadmodum non facile amplectimur Dei promissiones, ita etiam hypocritae et reprobi homines non terrentur eius minis, sed subsannant, vel saltem existimant evanidum esse quidquid denuntiant servi Dei. Necesse fuit hoc iusiurandum Dei interponere quo melius expergerent securi isti homines. *Iuravit ergo Dominus*, inquit, *per sanctuarium suum*. Mirum est cur Deus per templum hic potius iuret quam per se ipsum. Videtur etiam hoc absurdum esse. Nam ideo per se ipsum iurare solet Dominus, quia non est maior per quem iuret, sicuti dicit Apostolus (Heb. 6, 16). Videtur ergo Deus transferre honorem sibi debitum ad lapides et ligna: quod minime consentaneum est. Sed tantundem valet templi nomen ac ipsius Dei. Dicit ergo Deus se iurare per sanctuarium, quia ipse invisibilis est: templum autem est viva quaedam eius imago, in qua se conspicuum exhibet. Est enim insigne et symbolum religionis, ubi relucet Dei facies. Ergo Deus non exiit se propria gloria, ut ea templum

materiale ornet, sed potius hic se accommodat ad ruditatem hominum. Quia enim per se non potest cognosci, in templo autem quodammodo apparet, ideo per templum iurat. Sed specialis ratio notanda est quam non observant interpretes, quod scilicet Deus per sanctuarium suum iurans repudiet fictitios omnes cultus quibus superbiebant Israelitae, quemadmodum etiam antehac vidimus. Summa est, Deus qui rite in monte Sion colitur, et qui illic tantum vult invocari, per se ipsum iurat: et quanquam sanctitas in ipso solo residet, proponit tamen vobis symbolum sanctitatis suae sanctuarium illud quod est Ierosolymae. Ergo repudiat omnes vestros cultus, et habet pro lustris vel lupanaribus omnia vestra templa. Videmus ergo subesse in hac voce antithesin inter sanctuarium, ubi rite et legitime Deum colebant Iudaei, et inter adulterina templa, quae erexerat Iarobeam, deinde omnia excelsa, ubi Israelitae putabant se ipsum colere. Nunc ergo tenemus quid sibi velit haec praefatio quum dicit *Deum iurasse per sanctuarium suum, dies venturos esse, imo instare super ipsos, quibus tollentur in hamis, vel clypeis*. צנר significat frigere apud Hebraeos: sed צנור vocant clypeos, vocant etiam interdam hamos piscatorios. Quanquam putant alii potius notari instrumentum, quo trahuntur carnes, ut semper alludat propheta ad superiorem metaphoram. Sed videtur potius aliud velle, et prorsus quidem diversum, quod scilicet pingues istae vaccae trahuntur quasi pisciculus hamo. Nam postea etiam adiungit spinam, vel rursus hamum. Perinde est igitur ac si dixisset, Vos quidem trahitis magnum pondus, et onerosae estis vestra sagina: sed crassities ista non impedit quominus Dei iudicium celeriter vos abripiat, quemadmodum si quis spina, vel hamo extrahat piscem. Videmus quam apposite convenient istae duae contrariae similitudines: vos nunc confiditis vestra pinguedine: Deus autem eriget vos ac si nullum esset in vobis onus. Extrahimini ergo ab hostibus, non tanquam vaccae pingues, sed tanquam pisciculi, et sufficiet hamus unus, sufficiet una spina, quae vos abripiat in longinquas terras. Mutatio haec debuit magis serio afficere Israelitas, quum intelligerent se exuendos esse sua pinguedine et opulentia, et perinde abripiendos esse, ac si essent pisciculi, tantum opus esse hamo, non opus esse magnis plaustris. Sequitur:

3. *Et per rupturas exhibitis unaquaeque coram se (coram facie sua), et proicietis vos ab excelso (vel ex palatio), dicit Iehova.*

Nunc aliis verbis exprimit propheta qualis futura sit clades illius regni. Quanquam divites ipsos et proceres regni semper alloquitur. Nam quamvis minetur etiam plebeiis et gregariis, non tamen opus

fuit diserte ipsos nominari. Quum enim Deus fulminat contra ipsos proceres, nonne terror etiam pervenire debet ad infimos? Ergo propheta consulto semper dirigit sermonem ad iudices et consiliarios regis. *Exibitis ergo per rupturas unaquaeque*. Videmus adhuc perseverare in illa loquendi forma. Neque enim habet istos splendidos et magnificos dominos pro viris, sed habet semper pro vaccis: *unaquaeque vacca, inquit, exhibit per rupturas e regione sua*. Scimus quam curiose observent ordinem suum divites: deinde quam difficiles sint ad illos accessus. Sed propheta hic dicit longe diversam fore rationem: non erit, inquit, triplex murus, neque triplex ianua, quae procul arceat omnes strepitus, quemadmodum degitis in otio et quiete: sed undique erunt rupturae, et unaquaeque vacca exhibit per rupturas: imo *proiciet se ab ipso palatio*: non vigeant amplius apud vos istae delitiae, nec ista mollities, in qua nunc residetis: minime, sed tantum sufficiet salutem fuga quaerere. Ergo singuli vestrum praecipites ruent, quemadmodum si vacca oestro percita vel stimulis sese proiciat. Scimus autem impetuosas esse projectiones vaccarum. Sic etiam vobis continget, inquit, propheta. Nunc ergo tenemus summam verborum. Quidam הרמונה accipiunt pro Armenia, quod abducti sint Israelitae in longinquam regionem. Alii etiam accipiunt pro monte Amano: quod prorsus omni colore caret. Ego non accipio quemadmodum alii pro, In palatio, sed potius, e palatio, vel ab excelso. *Proicietis ergo vos e palatio*, hoc est, non curabitis amplius vestras pompas, vel delitias, sed sufficiet effugere mortis periculum, idque belluino impetu, quemadmodum si vaccae absque ullo delectu ruerent. Quod toties repetit nomen Dei, non est supervacuum: vult enim excutere blanditias Israelitis, quia iam diximus nimis securos fuisse, imo socordes illos regis consiliarios et iudices: quia obstupuerant quodammodo in sua pinguedine. Sequitur:

4. *Ite in Bethel, et scelerate agite in Gilgal, adicite ad scelerate agendum, et adducite mane sacrificia vestra, ad tres dies (hoc est tertio anno) decimas vestras.* 5. *Et adolete e fermento laudem, et adducite voluntarias oblationes, publicate, quia sic vobis libuit filii Israel, dicit Adonai Iehova.* 6. *Atque etiam ego dedi vobis munditiam dentium (alii vertunt obtusiones, sed male) in omnibus oppidis vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris, et non estis reversi usque ad me, dicit Iehova.*

Hic rursus propheta perversam fiduciam deludit, qua obdurati erant Israelitae. Putabant enim cultum suum optime probari Deo, quum sacrificia offerebant in Beth-el et in Gilgal. Propheta autem hic ostendit quo magis sedulo in peragendis illis

sacris laborant, eo gravius Deum offendere, et sibi accersere gravius iudicium. Quid proficitis satagendo, quum tum accurate offertis sacrificia in Beth-el, nihil omittitis quod sit lege Dei praescriptum? Nempe vos magis ac magis provocatis iram Dei. Non damnat autem Israelitas, quod putarent se defungi illa compensatione, quemadmodum hypocritae solent, et hoc nomine etiam saepe arguuntur a prophetis: sed cultus ipsos pronuntiat vitiosos esse et perversos et abominabiles coram Deo. Dupliciter reprehendunt prophetae sacrificia, vel quum hypocritae ea coram Deo in compensationem afferunt; ut scilicet effugiant quas merentur poenas, quasi solverent Deo quod debent. Sic Ierosolymae in ipso templo Iudaei abutebantur Dei nomine: offerebant ex legis praescripto sacrificia, sed neglegebant verum et legitimum finem. Putabant enim Deum placari sanguine pecudum, suffitu et aliis externis caeremoniis. Fuit ergo perversus ille abusus. Ideo hoc nomine saepe eos prophetae castigant, quod obtrudant Deo sacrificia compensationis vice, ac si essent haec vera piacula purgandis peccatis. Hoc nimis est puerile et stultum, inquit prophetae. Sed longius nunc progreditur Amos. Neque enim Israelitas ideo tantum accusat, quod putent se defungi erga Deum externis caeremoniis: sed pronuntiat degeneres ac praeposteros esse omnes eorum cultus, quia scilicet alibi Deum invocant, quam ipse praeceperat. Deus volebat unicum esse altare in populo suo, volebat sacrificia illic sibi offerri: Israelitae autem pro sua libidine templa erexerant in Beth-el et Gilgal. Ergo propheta hic pronuntiat meras esse abominationes omnes illos profanos cultus, in quibus tamen fiduciam salutis reposuerant Israelitae. Haec ratio est cur nunc dicat, *Ite in Beth-el*. Est vox indignantis. Ironice quidem loquitur Deus, sed interea profert indignationem suam, ac si diceret esse prorsus indomitos, nec posse retineri ullis poenis quemadmodum gallice dicimus, *Fay du pis que tu pourras*. Sic etiam agit Deus 20. Ezechiel, *Ite, sacrificate idolis vestris*: quum videret populum tanta pervicacia ruere ad idololatriam et superstitiones, dicit, *Ite*, quasi vellet accendere eorum animos. Certum quidem est, Deum non addere stimulos peccatoribus: sed hoc modo declarat extremam indignationem: quum frustra tentavit retinere homines, ac videt intemperanter furere, tunc dicit, *Ite*. Perinde est ac si diceret, Vos estis prorsus desperati, nihil proficio bene consulendo. Audite ergo diabolum, qui vos deducet quo vos propensi estis. *Ite igitur in Beth-el, et illic scelerate agite. Ite in Gilgal, et adiicite ad scelerate agendum*, hoc est cumulate scelera sceleribus. Quomodo autem scelerate se gerebant in Beth-el? nempe Deum colendo. Hic videmus quid valeat praetextus bonae intentionis apud Deum, quem tamen audacter

semper obiiiciunt hypocritae. Putant, modo propositum sibi sit colere Deum, non posse improbari quidquid agunt: ita lasciviunt in suis figmentis, et putant Deo ademptum esse ius suum, ne queri possit. Propheta autem pronuntiat meras esse abominationes, et execranda scelera omnes illorum cultus, quorum tamen fiducia putabant Israelitae se fore salvos. Adiicite igitur ad scelerate agendum in Gilgal. Postea, *Offerte sacrificia vestra mane*, hoc est, sitis diligentes, ita ut nihil possit vobis obiiici quantum attinet ad externam speciem. *Post tres annos*, hoc est, tertio quoque anno, *afferte etiam decimas vestras*. Sic enim praeceptum erat, quemadmodum legimus Deutero. 14. Quamvis ergo Israelitae in speciem satis accurate Deum colerent, Amos tamen pronuntiat hoc totum esse frivolum et nihili, imo abominabile esse coram Deo: et quo magis satagunt, eo magis accendere ignem irae Dei in sua capita. Eodem etiam spectat proximus versus, *Et adolete e fermento laudem*. Loquitur de pacificis. Solebant offerre sacrificia ad gratiarum actiones una cum fermento. Nam aliis sacrificiis adhibebantur placentae, et panes azymi. In pacificis autem licebat offerre fermentum. Quamvis ergo Israelitae in ipsis formulis essent plus satis seduli, propheta ostendit nihil probari Deo, quia defecerint in puro mandato legis. Quod alii accipiunt fermentum in malam partem pro vitio vel corruptela sacrificii, quod purum a fermento esse lex iubebat, non videtur quadrare. Neque enim hic aliud in Israelitis damnat, nisi quod discesserint in mandato legis, quia ausi fuerant mutare locum templi, deinde erigere novum sacerdotium. In aliis satis erant cauti et diligentes, sed illa defectio erat principium abominationis. Fieri ergo non potuit ut Deus reciperet corruptelas: quia obedientia coram eo pluris est quam omnes victimae, sicuti alibi dicitur. Indicite, inquit, *נרבות* oblationes voluntarias, hoc est, etiamsi non tantum peragatis sacrificia mane et vespere, sicuti vobis mandatum est, etiamsi non tantum diebus festis offeratis alia sacrificia, sed utcumque accedant voluntariae oblationes, nihil mihi placet. *Deducite ergo, et publicate oblationes voluntarias*, hoc est, cum magna pompa instituite solennes conventus: tamen hoc nihil aliud est, quam addere peccata peccatis. Scelerate ergo agitis, quia principium ipsum vitiosum est. Et notanda est postrema pars versus, quum dicit, *Sic enim libuit vobis filii Israel, dicit Adonai Iehova*. Quum dicit Israelitas hoc amasse, exprobrat audaciam illam, quod scilicet pro suo arbitrio excogitaverant sibi novos cultus: quasi diceret, Ego non exigo sacrificia a vobis, nisi quae Ierosolymae offeruntur: vos autem offertis mihi in loco profano. Ergo vobis ipsis imputate vestra sacrificia, et non mihi. Nam scimus ut hypocritae semper Deum sibi faciant debitorem: quum aliquid

laboris sumpserunt in suis frivolis caeremoniis, putant Deum sibi esse obstrictum. Deus autem negat sibi hoc debere ferri impensum, quia lege sua non praecepit: ita placuit vobis, inquit, *Vous faites cela pour vostre plaisir, et bien, mettez le sur vos contes.* Videmus ergo quidnam Amos sibi velit hoc loco quum dicit, Sic vobis libuit filii Israel, hoc est, deberetis consulere os meum, et simpliciter obedire verbo meo, respicere quidnam mihi placeat, quidnam mandaverim. Atqui posthabito verbo meo, et neglecta lege mea sequuti estis quod vobis arridet, et quod natum est in cerebro vestro. Quoniam ergo libido vestra vobis est pro lege, quaerite a vobis solutionem, quia ego nihil horum admitto. Volo enim simpliciter mihi praestari obsequium: aliud non expeto, nisi ut pareatis legi meae: quia non facitis nisi vestra libidine, non est cultus nominis mei.

Atque etiam ego dedi vobis munditiam dentium in omnibus urbibus vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris: et non estis conversi usque ad me, dicit Iehova. Hic expostulat Deus cum populo de pervicacia insanabili, quod scilicet tentaverit ipsum in viam revocare non tantum verbo suo, sed etiam gravibus poenis: nihil tamen profecerit. Haec durities duplicat culpam, quod non potuit subigi populus ille Dei castigationibus. Dicit autem propheta castigatum fuisse populum fame. Dedi munditiam dentium, inquit. Figurata est loquutio, qua significat Amos inediam, et se ipsum exponit per defectum panis. Tota igitur regio laboravit penuria, et defectu annonae, quum tamen haberet fertilissimos agros, sicuti satis notum est. Iam quum finis poenarum sit flectere homines in Dei obsequium, ubi nullus profectus sequitur, apparet obduratos esse ad malum animos. Hic ergo ostendit propheta non tantum unius culpae reos esse Israelitas, sed etiam pervicaciter resistere Deo, quia non potuerint sanari eorum vitia ullis poenis. Diximus iam de fame. Sequitur alterum poenae genus.

7. *Atque etiam ego prohibui a vobis pluviam quum adhuc essent tres menses ad messem, et plui super urbem unam, et super alteram urbem non feci pluvire: pars una compluebatur, et super quam non pluebat exaruit.*

Dixi aliud poenae genus hic referri a propheta, non tamen penitus esse diversum. Nam unde penuria, cuius nuper meminit, nisi ex siccitate? Deus enim quum vult eripere victum hominibus, claudit coelos, vel ferreos ipsos reddit, ne exaudiant terram, quemadmodum alibi vidimus. Interea non supervacuus est prophetarum sermo, quia vult Deus attentius considerari quas hominibus infligit poenas. Si

simpliciter esuriant homines agnoscent quidem maledictionem Dei nisi stupidi sint. Sed ubi praecedat siccitas, terra fraudat suos cultores, postea sequitur penuria victus, plus datur hominibus spatii ad meditantam iram Dei. Haec ratio est cur propheta hic distincte loquatur de pluvia prohibita, postquam dixit populum fuisse annonae defectu prius castigatum: quasi diceret: Debuistis saltem longo temporis successu redire ad sanam mentem. Si tantum die uno offensus fuisset vobis Deus, vel saltem dedisset signa irae suae, potuit ipsa brevitatis vos excusare. Sed quum exaruerit terra quum Deus pluviam prohibuerit, quum inde sequuta sit sterilitas, postea supervenerit esuries, qualis fuit hic stupor, non adiciere mentem ad tot signa irae Dei, et tam continua? Nunc ergo tenemus cur adiungat hic propheta siccitatem penuriae victus, hoc est, causam suo effectui: nempe ut inde melius appareat stupiditas populi. Dicit autem *Deum prohibuisse ab illis pluviam, quum adhuc restarent tres menses usque ad messem.* Si toto mense non pluat, iam terra sitiet: homines etiam ipsi solliciti erunt, quia illud est sinistrum praesagium. Si autem duo menses praetereant aridi, iam incipiunt mirari homines, et horrere etiam. Quod si ad finem usque tertii mensis duret perpetua siccitas, illud est quasi portentum. Ergo propheta hic ostendit non fuisse vulgari modo castigatos Israelitas, et etiam fuisse stupidos, qui totis tribus mensibus non adiecerint animum ad reputanda sua peccata, quum Deus instaret illis, et quum tam diuturno tempore arderet eius ira. Nunc ergo videmus in hac circumstantia temporis amplificari populi duritiem, quod ad portentum illud saltem non fuerint experefacti. *Quum adhuc essent tres menses, inquit, usque ad messem, ego prohibui a vobis pluviam.* Sequitur alia circumstantia, quod *Deus pluerit super unam urbem, super aliam non pluerit, pars una fuerit madida, nulla autem gutta pluviae super aliam partem ceciderit.* Haec diversitas non potest fortunae adscribi: nisi homines sponte furere velint, et reiicere omnem rationem, certe coguntur hic sentire manifesta irae Dei signa. Qui fit, ut locus unus bene sit madidus, alter vero arescat? Duae urbes vicinae ita diversam habeant sortem? Unde hoc, nisi quia palam Deus iratus apparet e coelo? Hic ergo coarguit rursus propheta populi obstinationem, quod non perspexerit in ista varietate iram Domini, quae tamen magis erat conspicua. Finis semper est, ut Deus ostendat sibi negotium esse cum populo incurabili, quia prae fractus sit et obstinatus in sua malitia, nec sustineat sibi adhiberi ullum remedium.

8. *Et venerunt duae tres urbes ad unam urbem, ut biberent aquas, et non satiatae sunt, et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

In hac diversitate recitat propheta venisse urbes duas vel tres ad unam, ut inde potum peterent, non fuisse satiatas, quod ubique defecerant aquae ob tantam hominum multitudinem. Etsi enim fontes poterant sufficere suis incolis, quum tamen undique conflueret tantus hominum numerus, exhauriebantur ipsi fontes. Aggravat igitur propheta poenam a Deo inflictam Israelitis, quod tanta fuerit sitis, ut civitates totae confluerent ad fontes, ubi audiebant alicubi esse aquam. Hoc vero insolitum est, ut incolae relinquendo urbem suam confugiant ad quaerendum potum, quemadmodum ferae bestiae ubi satiatas sunt praeda, procul currunt aquatum: homines vero conficere magnum iter causa potus, hoc est insolitum. Effodiunt enim sibi puteos, et sua industria quaerunt sibi aquas, etiamsi non sponte currant fluvii, vel fontes ipsi potum non suppedient. Quum ergo homines coguntur domos suas relinquere, et procul quaerere aquam, ita ut fontes exhauriant, hoc est portentum notatu dignum. Qui fit ergo ut Israelitae non respexerint ad manum Dei, quae tamen tunc erat quasi visibilis? Hinc ergo convincitur eorum obstinata caecitas, dum non respiciunt. Non dubium est quidem fuisse et metu perterritos, et confectos etiam moerore. Sed hoc totum nihil profuit, quia pergebant interea in suis peccatis, placebant sibi in suis superstitionibus: deinde prosequuntur etiam praeteritam vitam. Quum ergo non exuerint suum ingenium, neque destiterint provocare assidue iram Dei, hic palam convincitur ipsorum perdita et desperata obstinatio. Hoc est prophetae consilium. Sequitur:

9. *Percussi vos orientali vento et rubigine, magnos hortos vestros, et vites vestras, et ficulneas vestras, et oliveta vestra voravit bruchus (vel eruca) et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

Si non erudiat unum poenae genus homines, hoc iam satis et super tenentur convicti coram Deo. Sed ubi pluribus modis ipsos sollicitat, et postquam expertus est se frustra eos castigasse uno modo, dum tentat alium modum, et semper nihil proficit, hinc melius apparet prorsus insanabiles esse qui semper torpent, imo manent stupidi, quacunque ratione Deus ipsos adducere tentet ad poenitentiam. Huc spectat quod nunc addit propheta. Dicit igitur *percussos fuisse orientali vento*. Ostendit non semper victus penuriam ab una causa profectam esse: quia obdurescunt homines ubi tantum sentiunt unum incommodum: quemadmodum si qua regio laboret siccitate, putabit hoc esse quasi suum fatum. Sed ubi Deus variis modis homines castigat, certe tunc decebat eos moveri et serio tangi. Ubi autem praetereunt omnes poenas clausis oculis,

certum est prorsus esse obstinatos, et quasi fasci-natos a diabolo, ut nihil sentiant, nihil discernant. Haec ratio est cur propheta commemoret diversas poenas quae iam populo fuerant inflictae. Nunc ergo dicit *percussam fuisse terram vento orientali et rubigine*. Scimus quale vitium sit rubiginis in segetibus, quum scilicet post frigidam pluviam exoritur sol, exurit ipsam substantiam, ita ut spicae flavescant, et sequitur inde putredo. Dicit ergo Deus *corruptas fuisse populi segetes hoc vitio*, quum iam prius siccitas grassata fuisset, neque in tota terra aequali modo, sed ita ut Deus plueret in regione una, et vicina regio aresceret propter pluviae penuriam. Quum ergo hoc dixit propheta, nunc addit etiam rubiginem. Item dicit *exesas fuisse ficulneas, vites, et hortos fuisse consumptos, et oliveta fuisse corrupta a bruchis vel erucis*. Quum ergo tot modis admoniti fuerint Israelitae, nonne fuit mira et prodigiosa caecitas, quod attoniti sustinuerint istas Dei castigationes, nec fuerint commoti, ut redirent tandem in viam? Si profectu caruit prima castigatio, si secunda etiam fuit inutilis, saltem sero resipissent. Sed ubi pergunt suo more, et manent sui similes in illa contumacia de qua diximus, quid amplius restat, nisi ut in totum aboleantur qui ita ludunt cum Deo? Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Caeterum hic locus docet, quemadmodum similes alii, neque fortuito variari tempora, ut nunc vigeat siccitas, nunc continuae pluviae corrumpant terrae fruges, nascantur bruchi: deinde coelum labore diversis vitiis: ostendit hic locus nihil horum contingere fortuito, sed totidem nobis proponi ante oculos irae Dei signa. Neque enim gubernat Deus mundum, quemadmodum fingunt profani homines, quasi laxaret habenas coelo et terrae: sed nunc pluviam continet, nunc effundit, nunc exurit aestu segetes, nunc temperat aerem, nunc ostendit se benevolum hominibus, nunc vero ostendit se infestum. Discamus ergo totum naturae ordinem referre ad specialem Dei providentiam. Loquor de speciali providentia, ne somnietur tantum universalem motum, ut faciunt profani homines: sed sciamus Deum velle conspici in quotidianis operibus, ita ut nos signa amoris eius exhilarant, rursum signa irae eius nos humilient, quo resipiscamus. Hoc ergo discendum est ex praesenti loco prophetiae. Deinde simul etiam docet Amos ventum, et pluviam, et grandinem, et siccitatem, et aestum, et frigus esse arma, quibus Deus se ipsum ulciscitur de peccatis nostris. Quoties igitur Deus vult de nobis poenas exigere, arma sua induit, hoc est, emittit vel pluviam, vel ventum, vel siccitatem, vel aestum, vel grandinem. Quum ita sit, ne putemus vel fortuito plui, vel siccis esse alias aestates, hoc simpliciter pendere ex situ astro-rum, quemadmodum etiam imaginantur homines

profani. Sciamus ergo totam naturam sic parere Dei imperio, ut pluvia si opportune cadat, signum sit amoris eius erga nos: si autem sit adversa, testetur nobis eius iram. Idem sentire convenit de aestu, de frigore, et de aliis omnibus. Nunc pergamus in verbis prophetarum.

10. *Misi in vos pestem secundum rationem Aegypti: percussi gladio robustos vestros cum captivitate equorum vestrorum: ascendere feci foetorem castrorum vestrorum et ad nares vestras (vel usque ad nares vestras, ut copula supervacua sit) et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

Nunc expostulat Deus, quod aliis etiam poenis non domuerit populi pervicaciam, sed frustra eum ad poenitentiam hortatus sit ac stimulaverit. Dicit *percussos fuisse peste*. Hactenus loquutus est propheta tantum de sterilitate terrae, vel dixit consumptas fuisse fruges aliis vitiis: solam tamen penuriam hactenus recensuit cum suis causis. Sed ille erat unicus effectus. Nunc autem addit populum fuisse peste afflictum, fuisse item bello: et adhuc perstitisse in sua malitia. Quibuscunque ergo modis tentaverit Deus corrigere vitia populi, propheta nunc conqueritur ac deplorat hoc frustra fuisse factum. Sed totidem sunt exprobrationes, ut ostendat Deus nihil amplius veniae sperandum esse, quoniam sic perstiterint indomiti et pervicaces. Dicit ergo *se misisse pestem secundum rationem Aegypti*. רָר significat viam: sed accipitur pro modo et ratione, quemadmodum Iesaiæ 10. cap. (v. 24). Percutiam eum secundum rationem Aegypti: loquitur Deus de Sennacherib, ac si diceret, Scitis qualiter olim compescuerim Pharaonis rabiem. Ego nunc iisdem instructus sum armis, ut possim hostem vestrum Sennacherib procul a vobis depellere. Sed nunc propheta dicit Deum exercuisse erga Israelitas rigorem illum extremum quo usus fuerat contra Aegyptios. Quasi diceret, Ego coactus sum vestra obstinatione convertere meam potentiam in vos: scitis qualiter olim Aegyptus fuerit a me percussa in favorem patrum vestrorum: ego tunc ostendi quam mihi cara esset vestra salus, quum exserui virtutem meam ad perdendos Aegyptios. Qui fit, ut nunc convertam arma illa in vestram perniciem? Ego enim paratus essem me semper opponere vestris hostibus, et vos liberaliter fovere paterno more in sinu meo. Quum ergo vos mihi sitis pro Aegyptiis, unde hoc fit, vel unde ista conversio, nisi quia me cogitis desperata vestra malitia? Nunc ergo tenemus cur propheta hic de Aegyptiis diserte loquatur. Quasi diceret Deum non posse prosequi gratiam suam erga Israelitas, quae tamen perpetua fuisset, nisi clausissent ipsi viam. Ac si diceret,

Ego vos selegeram ab aliis gentibus: nunc autem non tantum vos castigo promiscue sicuti gentes incircumcisas, sed ex professo bellum contra vos gero, ac si essetis Aegyptii. Videmus ergo quantum hoc ad amplificationem valeat, quum Amos confert Aegyptiis Israelitas: quasi diceret ipsos sua obstinata malitia extinguere omnem Dei gratiam, ut memoria adoptionis gratuita apud ipsos amplius non valeat. *Misi ergo in vos pestem secundum rationem Aegypti: deinde occidi gladio robustos vestros*. Hoc est diversum poenae genus, quod occisi fuerint omnes robusti, quod equi in captivitatem abducti fuerint, quod tandem adscenderit foetor cadaverum qui ipsos suffocaret. Haec certe sunt insolita irae Dei signa. Quum populus hoc etiam modo non respuerit, hinc iam rursus apparet non fuisse sanabiles eius morbos, quum tot remediis Deus nihil profecerit. Ergo diligenter expendi debent diversae poenarum species, quia totidem Dominus argumenta collegit ad probandam populi contumaciam. Quum dicit *foetorem castrorum adscendisse usque ad eorum nares*, perinde est ac si diceret, non opus fuit vi externa, etiamsi nullus hostis vobis esset infestus, tamen suffocati fuistis quasi proprio foetore, nam ex castris vestris adscendit foetor in nares vestras qui vitam vobis eriperet. Quum ergo Deus putredinem illam intestinam excitaverit, nonne oportuit vos serio tandem affici et redire ad sanam mentem? Quum inde nullus profectus sequutus sit, quis non videat iam frustra vos castigari, et tantum superesse ultimum interitum. Quia frustra poenis Deus hactenus vos hortatus est, etsi pergat, etiam ludet operam. Quum ergo Deus frustra consumpserit hactenus suas virgas, non est quod vos moderatius castiget. Necessè est igitur iam vos in totum perire. Haec est summa: ideo etiam addit

11. *Subverti vos secundum subversionem Dei contra (vel in) Sodomam et Gomorrhā: et fuistis quasi torris ereptus ab incendio: et non reversi estis ad me dicit Iehova.*

Ultra progreditur Amos Deum scilicet usum fuisse fere simili severitate erga populum electum, quam olim explicuit contra Sodomam et Gomorrhā. Scimus fuisse illud memorabile documentum irae Dei, quod horrorem debuit incutere omnibus saeculis, sicuti etiam adhuc hodie debet. Et scriptura quum vult nobis graphice pingere iram Dei, proponit Sodomam et Gomorrhā ante oculos. Fuit enim illud formidabile Dei iudicium, quod urbes illas percusserit coelesti igne: deinde quod absumptae etiam fuerint, quod terra hiatu absorpserit quinque illas urbes. Dicit igitur easdem fere clades grassatas fuisse in populo Israelitico, nisi quod pauci crepti

sunt, quemadmodum si quis titionem rapiat ex incendio. Neque enim dubium est secundam partem versus sic debere accipi per speciem correctionis. Nam si praecise dixisset Amos, fuisse eversos quasi Sodomam et Gomorrhā, hoc fuisset immodicum. Corrigit ergo vel temperat sermonem suum propheta, quum dicit paucos fuisse residuos, quemadmodum si quis titionem eripiat ex incendio. Sed interea debebant saltem ad tam graves et atroces poenas moveri, quum Deus non aliter se illis ostenderet, quam olim Sodomae et Gomorrhāe. Videtur tamen pugnare historia cum hac narratione Amos: quia vaticinatus est sub Iarobeam secundo filio Ioas. Tunc autem res populi melius habebant, quemadmodum refert sacra historia. Quomodo igitur conveniet, fuisse Israelitas consumptos instar Sodomae et Gomorrhāe? Solutio facilis est, si expendimus quod etiam narrat sacra historia, Deum scilicet misertum fuisse Israelitarum, quod omnes iam ante fuerant consumpti ■ libero usque ad captivum. Quum ergo tam tristis vastitas esset in populo, Deus voluit aliquid relaxationis ad tempus dare. Ergo benedixit regem Iarobeam, ut recuperaret multas urbes: et tunc iterum floruit populus: sed illa fuit exigua prosperitas. Interim hic revocat Amos in memoriam quid passi essent, et quot modis Deus stimulasset eos ad resipiscendum, nisi prorsus fuissent indomabiles. Ergo non male haec duo conveniunt, consumptos fuisse Israelitas antequam Deus illis parceret sub Iarobeam, et interea ad tempus fuisse levatos cladibus illis, quae clausum et liberum simul absumpserant, quemadmodum illic diserte exprimitur. Interea notandum est fuisse aliquid residuum in hoc populo, quia Deus dare locum voluit misericordiae suae ob memoriam foederis. Dignus ergo erat populus, qui prorsus interiret: sed Deus voluit superstites esse aliquas reliquias, ne quis putaret oblitum esse foederis sui. Videmus ergo cur Deus aliquid servaverit, nempe ut pugnaret cum populi malitia, et ostenderet foedus suum non esse penitus irritum. Sic ergo mediam viam tenuit Dominus, ne hypocritis parceret, et interea ne aboleret foedus suum, quemadmodum perpetuum stare oportuit quamlibet impii essent Israelitae ac foedifragi. Deum ergo in hac exceptione ostendit propheta fidelem fuisse, et constanter servasse foedus suum, quamvis omnes Israelitae ab eo defecerint. Tandem concludit:

12. *Propterea sic faciam tibi Israel: et quia hoc faciam tibi, praepara te in occursum Dei tui Israel.*
 13. *Quia ecce formans montes, creans spiritum (aut ventum) annuntians homini quae sit cogitatio eius, faciens auroram, tenebras (et tenebras: subaudienda est copula), ambulans super excelsa loca terrae, Iehova Deus exercituum nomen eius.*

Calvini opera. Vol. XLIII.

Hic iam pronuntiat Amos sub Dei persona populum frustra veniam sperare, vel modum, vel temperamentum, vel finem suis poenis: quia scilicet sic tentaverit Deum, et opposuerit desperatam superbiam tot flagellis et castigationibus: *Propterea, inquit, sic faciam tibi.* Quid sibi vult particula כִּי? Exponunt quidam Deum hic Israelitis denuntiare easdem poenas, quas prius fuerant experti. Sed non dubito quin gravius aliquid propheta intelligat. Tollit nunc exceptionem illam, cuius nuper meminit: ac si diceret, Deum sumpturum ultimam poenam de hoc reprobo populo, idque absque ulla mitigatione. *Sic faciam tibi, Israel:* Tu sensisti antehac quot modis armatus sim ad sumendam vindictam de contemptoribus legis meae: ego nunc durius tecum agam, quia cogit me tua obstinatio. Quum ergo haecenus nihil erga vos profecerim, iam adhibebo ultimum supplicium. Neque enim remediis nunc agendum est apud deploratos homines. Teneamus quid velit propheta. *Sic ergo faciam tibi, inquit, Israel, et quia sic tibi facturum sum.* כִּי significat saepe mercedem vel finem. Posset igitur verti hic locus, Tandem certe hoc faciam tibi. Sed sensus ille videtur aptior, *Quia hoc faciam tibi, para te in occursum Dei tui.* Potest bifariam exponi hic locus, ut sit ironica sententia, vel ut sit simplex et genuina exhortatio ad poenitentiam. Si accipimus ironice, sensus erit, Venite nunc, occurrите mihi cum obstinatione vestra: scilicet aliquid vobis proderit: an poteritis effugere vindictam meam, ubi erexeritis contra me cornua, sicuti haecenus fecistis? Et certe quum denuntiet propheta ultimum interitum populo, videtur hic velle data opera ipsum pun gere mordaciter, quum dicit, *Occurre nunc Deo tuo, et para te:* hoc est, collige omnes vires tuas, et copias, et subsidia: experire quidnam hoc totum valebit. Sed quia proximo capite hortabitur rursus propheta ad poenitentiam Israelitas, et spem illis proponet gratiae: potest etiam hic locus sine figura accipi: quasi diceret, quum videas te constringi reatu, deinde quum videas te frustra captare omnia subterfugia, quia nunquam poteris elabi ■ manu iudicis tui: vide nunc sero, ut occurras Deo tuo: hoc est, ut praevenias ultimum hunc interitum, qui tibi impendet. Scimus enim prophetas etiam quum minati sunt exitum electo populo, semper tamen moderari asperitatem suae doctrinae, quia erat aliquid semen adhuc residuum, quamvis lateret. Et similes locos vidimus tam in Ioele quam in Hosea. Non erit igitur incommodum ita exponere verba Amos, quod populum, licet desperatum, hortetur tamen adhuc ad praeveniendam iram Dei. *Para te igitur in occursum Dei tui:* ac si diceret, quamvis dignus sit exitio, quamvis etiam Dominus visus sit ianuam praeccludere, et undique occurrat desperatio, adhuc tamen poteris mitigare iram Dei, modo *pares te in occur-*

sum. Sed ista praeparatio sub se complectitur veram renovationem cordis, ubi scilicet homines sibi displicent, ubi mutato animo Deo se subiiciunt, suppliciter precantur veniam. Ergo pondus multum subest in verbo hoc, quum dicit propheta, *Para te.* Quantum ad occursum pertinet, scimus quid Paulus doceat prioris ad Cor. cap. 11 (v. 31), Si nos ipsos iudicaremus, non iudicaremur a Domino. Qui fit ergo ut Deus asperius nos tractet, nisi quia ipsi nobis parcimus? Indulgentia igitur haec, qua nobis blandimur, provocat iram Dei contra nos. Ergo non possumus aliter Deo occurrere, nisi dum sumus iudices nostri, damnamus nostra peccata, idque serio dolore. Nunc videmus quid propheta intelligat, si non placeat figurate accipere hunc locum. Iam ut magis percellat socordes animos, magnifice hic extollit Dei potentiam, et multis elogiis eum ornat, ut plus reverentiae obtineat atque timoris apud homines, praesertim apud duos et praefractus. Quoniam ergo difficile fuit flectere illa capita, ideo propheta multos titulos hic accumulatur, quibus commoveat populum ad reverentiam Dei. Dicit, *Deum formasse montes, creasse spiritum*: deinde esse cognitorem cordium, homines ipsos non intelligere quid sentiant, nisi quatenus Deus proponit illis suas cogitationes: *Deum facere auroram et tenebras*: deinde ambulare super loca excelsa terrae: nomen etiam illi esse, *Iehovam Deum exercituum*. Quorsum haec titulorum congeries, nisi ut tangantur corda hominum, quae prius sensu carebant, et quae demersa erant in caeco stupore? Nunc ergo tenemus prophetam consilium. Sed si quid restabit dicendum de verbis, hoc fiet proxima lectione.

Exposuimus versum ultimum quarti capitis, nisi quod aliquid restabat dicendum de epithetis, quibus ornatur Deus a propheta. Primo dicit *ipsum formasse montes*, deinde *creasse spiritum*, postea *annuntiare homini quae sit eius cogitatio, facere auroram et tenebras, ambulare supra excelsa terrae*. Posset videri supervacua verborum congeries, nisi principium illud apud nos valeret, nempe hominum mentes quae nimium torpebant oportuisse commoveri, ut agnoscerent serio sibi denuntiari quod prius vidimus. Voluit igitur propheta excutere socordiam Israelitis, quum produxit Deum in medium cum istis epithetis. Nam ubi profertur solum nomen Dei, negligitur a magna parte hominum. Necesse est igitur aliquid adiungi, ut expergefiant qui nimis sopiti sunt, et intelligant quanta sit et quam tremenda virtus Dei. Huc pertinent haec omnia quae hic legimus. Nomen *יהוה* bifariam interpretantur: nam quidam ad ventum, quidam ad hominis animam referunt. Si pro vento accipere libeat, conveniet cum montium creatione: quia inde emergunt venti propter cavitatem. Si intelligas de hominis anima, cohaerebit cum se-

quenti membro. Mihi quidem probatur de hominum spiritu loqui prophetam. Nisi forte ambo connectere quis malit, ut allusio sit ad ventum: et tamen Amos verba facturus de cogitatione, spiritum prius nomet. Iam quod propheta dicit, *Deum annuntiare hominibus quae sit eorum cogitatio*, hoc fit pluribus modis. Scimus enim hunc esse prophetiae usum, ut homines reatum suum agnoscant, qui prius blandiebantur sibi. Scimus etiam sermonem Dei esse instar gladii ancipitis, qui penetrat usque ad ossa et medullas, discernit inter cogitationes et affectus. Deus ergo hoc modo extrahit homines ex latebris in lucem: deinde coarguit etiam illos sine verbo. Scimus enim quid valeant arcani spiritus instinctus. Sed propheta simpliciter hoc voluit, negotium Israelitis esse cum Deo, qui scrutator est cordium, et quem nihil latet, quantumvis sit absconditum. Quisque sibi optimus est testis suorum sensuum: propheta autem tribuit Deo gradum superiorem, quod scilicet melius intelligat quid quisque concipiat in animo suo, quam ille qui videtur habere omnes suos sensus optime compertos. Quum ergo astute occultent se homines, hic propheta adeo nihil proficere admonet, ut Deus ipse melius intelligat quid intus concipiant quam ipsi. Nunc ergo tenemus quid in summa velit. Quidam exponunt, *Deum facere auroram et tenebras*, quasi dixisset Amos convertere lucem in tenebras: sed subaudienda est potius copula. Nam hic praedicat Dei potentiam: quia non modo semel creavit mundum, sed quia hunc naturae ordinem gubernat, et distincte etiam vices temporum inter se distribuit. Nunc veniamus ad caput quintum.

CAPUT V.

1. *Audite verbum hoc quod ego tollo super vos, lamentum domus Israel.*

Alii vertunt, Audite verbum hoc, quia super vos, vel pro vobis lamentum tollo: sed postea de utroque fusius dicemus. Videndum est de summa rei. Propheta hic poenam denuntiat Israelitis, quam meriti erant, et tamen non putabant sibi instare. Nec vero dubium est quin ferociter contempserint istam denuntiationem, quia nondum facta fuerat mutatio, quae talem interitum ostenderet. Ergo contemptus fuit propheta cum suis minis. Sed tamen hic severe minatur Dei iudicium, quod non metuebant. Et haec ratio est cur dicat *Audite*. Neque enim abs re ita praefatur, sed subinducat eos nimis sibi indulgere, imo aures illorum clausas esse ad sana consilia: aliqui supervacanea fuisset ista admonitio. Oblique igitur propheta hic obiurgat

supinam illam securitatem in qua sibi placebant Israelitae. Caeterum quod ad verba spectat, quidam, sicuti attigi, lamentum hoc referunt ad personam Amos, ac si diceret se lugere vicem populi, quoniam videt ipsos esse stupidos, et non sentire quam formidabilis sit ira Dei. Quoniam ergo ita sibi blandiebantur in peccatis, putant illi interpretes prophetam hic suscipere personam lugentis pro desperato illo populo: *Audite*, inquit, *verbum hoc*, nempe quia lamentor super vos. Quo enim magis erant praefracti, non dubium est quin propheta maiori fuerit dolore tactus. Videbat enim quam horribile Dei iudicium illis instaret propter illam contumaciam. Non mirum est igitur si propheta hic dicat se suscipere vel tollere lamentum pro populo: et haec loquutio satis trita est in scripturis. Ego tamen melius puto congruere praesenti loco alterum sensum, ut subaudiamus particulam exegeticam. *Audite ergo verbum hoc quod ego tollo super vos*, nempe *lamentum etc.* מִשָּׁנָה, quod vertunt onus, deducitur a verbo מָשַׁן, quod significat tollere. Et concinna est allusio ad materiam, quae hic tractatur. Propheta enim non simpliciter docet populum, neque etiam solatur, neque tantum admonet: sed hic denuntiat ultimam poenam. Videmus ergo quo tendat loquutio ista *tollere verbum*: quasi diceret, Ego impono vobis hanc prophetiam. Nam imponitur onus humeris hominum ubi denuntiatur ira Dei. Postea sequitur, *Nempe lamentum domus Israel*: hoc est, Ego tollo super vos sermonem, qui vos ad luctum et lamentum coget: etiamsi nunc tam sitis praefracti contra Deum, et respuatis omnes admonitiones, reiiciatis omnes minas: sermo tamen hic tandem erit vobis lugubris. Videtur hic genuinus esse sensus prophetae. Primo itaque loco perstringit stuporem populi Israel, quum sibi audientiam fieri postulat: deinde perstringit contemptum Dei, quod spernerent omnes minas: et ostendit tandem hanc prophetiam fore illis lugubrem, ubi diu luserint cum Deo. Lamentum igitur erit domus Israel sermo hic, quem nunc super vos attollo. Sequitur:

2. *Cecidit, nec adiciet ut resurgat virgo Israel: relicta est super terram suam: non est qui attollat.*

Haec summa est vindictae, quae tunc instabat Israelitis, quanquam securi quiescerent: imo ludibrio haberent omnes Dei minas. Dicit, *virginem Israel cecidisse*. Nimis argute exponunt interpretes nomen virginis: putant enim ideo vocari populum Israel hoc nomine, quia Deus sibi illum desponderat: et quum deberent spirituales castitatem colere cum Deo, tamen se prostituerant ad omnia inquinamenta. Sed scimus virginem ut plurimum vocari a prophetis hunc vel illum populum propter delitias. Neque enim Babylon minus vocatur virgo quam

Samaria, vel populus Israel. Certe subtilis illa interpretatio locum non haberet in Babylone, in Aegypto, in Tyro et in aliis. Ego itaque non dubito quin hic exagitet propheta Israelitis, quod freti suis opibus sibi blandiebantur. Erant quieti in sua umbra, et quum afflueret omne genus bonorum, laute et opipare vivebant. Quum ergo talibus delitiis essent imbuti, vocat eos virginem. *Virgo Israel ergo cecidit, neque adiciet ut resurgat*. Potest hic inclusa esse conditio. Nam statim sequetur exhortatio ad poenitentiam. Possemus ergo commodè subaudire, nisi mature resipiscant Israelitae, cadent sine spe restitutionis. Sed possumus etiam hoc referre ad ipsum populi corpus. Cecidit ergo virgo Israel, non quod deleti fuerint omnes usque ad unum, sicut postea videbimus. Dicit enim propheta, partem decimam fore superstitem: sed hoc proprie dicitur de statu universo populi. Scimus autem sic collapsum fuisse regnum illud, ut postea non surrexerit. Reversae enim sunt reliquiae tribus Iehudah Ierosolymam. Sed Israelitae etiam hodie dispersi sunt per varias mundi plagas: imo abditii vel in montibus Armeniae, vel in aliis Orientis partibus. Quum ergo vere impletum sit in toto regno quod hic denuntiat propheta, possumus sine aliqua subauditione accipere hunc locum, quod ceciderit virgo Israel. Quanquam enim Deus locum misericordiae suae dedit in clade illa totius populi, si quid tamen fuit residuum, non pugnat hoc cum prophetia, quod corpus ipsum populi ceciderit. Cecidit ergo virgo Israel, neque adiciet, nempe, ut resurgat, quasi postliminio regnum illud instaurandum sit: et hoc scimus nunquam fuisse factum. *Relicta est super terram suam*, inquit, *et non est qui extollat*, hoc est, iacebit: etiamsi maneat in suo loco, non poterit tamen recuperare quod perdidit. Tenemus nunc sensum prophetiae, et simul etiam tenemus populum illum sic excidisse, ut nunquam surrexerit quantum attinet ad statum regni, ut dictum fuit. Nunc pergamus:

3. *Quia sic dicit Dominus Iehova, Urbs e qua egrediebantur mille, manebunt in ea centum: et e qua egrediebantur centum, manebunt (ad verbum, restabunt) decem domus Israel.*

Nunc clarius exprimit propheta quod prius dixerat, nempe regnum ipsum perituum, sic tamen ut Dominus conservet aliquas reliquias. Ergo quantum attinet ad corpus populi, cecidit Israel: quantum vero ad reliquias spectat, fuit salvus, sed in hoc exiguo numero cuius meminit propheta. Videmus ergo spem aliquam misericordiae fieri Dei electis: sed interea denuntiari interitum toti populo. Nam prius vidimus fuisse deploratae malitiae. Oportuit igitur proferri sententiam ultimi interitus, sed

ita, ne abiicerent animos pauci fideles, qui latebant in illa multitudine. *Urbs ergo e qua mille egrediebantur, habebit tamen residuos centum: et urbs e qua egrediebantur centum habebit decem.* Solebant olim decimari exercitus, si qua fuisset illic facta seditio. Sed Deus longe gravius iudicium hic minatur Israelitis, quod scilicet tantum decima pars salva erit a clade. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Iam hoc non potuit levare dolorem populi: sed hypocritae magis fuerunt exulcerati, quum audirent paucos fore salvos, et spem omnem salutis interea sibi praecidi. Quum ergo viderent Deum tam severe acturum, aemulatio auxit dolorem et magis exacerbavit eorum animos: idque voluit propheta. Neque enim utile fuit adhiberi ullum solatium Dei contemptoribus: sed quia Deus adhuc sciebat aliquid esse semen in populo illo, voluit consulere miseris, qui alioqui centies fuissent absorpti dolore, nisi oblata fuisset haec mitigatio. Ad paucos igitur sermonem hic dirigit propheta, quum dicit, In urbe ex qua mille egrediebantur, centum, et ex qua centum egrediebantur, decem fore superstitēs. Iam sequitur:

4. *Quia sic dicit Iehova domui Israel, Quae-rite me, et vivetis.* 5. *Et ne quaeratis Beth-el, et in Gilgal ne eatis, et ne transeat in Ber-seba, quia Gilgal migrando migrabit, et Beth-el erit in nihilum, (vel in molestiam).* 6. *Quaerite Iehovam, et vivetis: ne transeat (vel scindat) quasi ignis domum Ioseph, et absorbeat, et non sit exstinguens in Beth-el.*

Hic rursus hortatur Amos Israelitas ad poenitentiam: et communis est doctrina omnibus: quamquam maior pars, ut diximus, erat penitus deplorata. Sed oportuit, quamdiu stabat populus ille, vocari ad poenitentiam: quia nondum abdicatus fuerat. Deinde scimus prophetas concionari, ut alios ad Deum invitent, alios reddant inexcusabiles. Quantum ad finem et effectum externae doctrinae pertinet, communiter omnes vocantur: sed aliud propositum est Deo, quia arcano suo consilio vult trahere electos, et vult excusationem tollere reprobis, ut magis ac magis appareat eorum obstinatio. Caeterum hoc tenendum est, quamdiu stetit populus Israel, semper illic viguisse doctrinam et poenitentiae et fidei: et ratio est quam attigi, quod scilicet adhuc manebant in Dei grege. Non mirum est igitur si propheta iterum spem veniae faciat Israelitis, modo respiscant. *Sic dicit Iehova domui Israel, Quae-rite me et vivetis.* Duo sunt membra huius sententiae: nam per verbum quaerendi propheta hortatur Israelitas, ut redeant ad sanam mentem. Postea offert Dei misericordiam, si modo ex animo studeant se ei reconciliare. Diximus autem alibi, non posse homines ad poenitentiam adduci,

nisi sperent Deum sibi fore propitium, quia semper fugient illum, atque horrebunt ad eius mentionem quicumque putabunt sibi fore implacabilem. Ergo si quis tota vita resonet nomen poenitentiae, nihil proficiet nisi adiungat simul doctrinam fidei: hoc est, ostendat Deum paratum esse ad dandam veniam, si modo ex animo respiscant homines. Has ergo duas partes, ut separari nequeunt, hic prudenter et optima ratione coniungit propheta quum dicit, *Quae-rite me et vivetis*: ac si diceret adhuc apertam esse ianuam, modo ne Israelitae maneant obstinati. Sed interea exprobrat quod sua culpa ultro pereant. Ostendit enim per ipsos tantum stare quominus salvi sint: quia Deus non tantum illos in gratiam recipere paratus est, sed praevenit etiam atque hortatur, et sponte reconciliationem quaerit. Qui fit ergo ut Israelitae salutem sibi oblatam aspernentur? Hanc igitur amentiam nunc illis obiicit, quod interitum saluti praeferant: quia non redeant ad Deum, ubi tam comiter ipsos invitat. *Quae-rite, ergo, me et vivetis*: quemadmodum etiam dicitur alibi, Deum non quaerere mortem peccatoris. Caeterum iam diximus prophetas communiter sic fuisse loquutos cum populo, sed doctrinam non fuisse in omnibus efficacem: quia Dominus intus traxit electos suos: alii autem redditi sunt inexcusabiles. Sed interea verum illud fuit, residere totam culpam in populo Israel quod perirent: quia recusabant salutem sibi oblatam. Quae enim causa fuit interitus nisi obstinatio? Radix autem mali nonne fuit in eorum animis? Ergo nemo ex illis potuit tergiversari, quum obiceret propheta ipsos sibi autores esse exitii, quia quisque sibi conscius erat propriae contumaciae. Sed postea definit rationem verae poenitentiae Amos, quum dicit, *Ne quaeratis Beth-el, ne eatis in Gilgal, ne transeat in Ber-seba.* Quidam existimant hic prophetam repudiare omnes fucos qui solebant obtendi ab hypocritis. Scimus enim quum Deus ad se revocat homines, quaeri obliquos et flexuosos circuitus: quia nemo sincere ad Deum libenter redit. Vident quidem homines se merito coargui, ubi a Deo recesserunt: sed quum revocantur, circumeunt, ut dixi, et non tenent rectum iter. Ita quamvis fingant se Deum quaerere, captant tamen effugia, ne se illi offerant: hoc verum est: sed propheta longius progreditur. Hic enim ostendit non modo ludere operam Israelitas quum proficiscuntur in Beth-el, sed gravius Deum offendere: quia superstitio illa per se erat damnabilis. Si concionatus esset Amos Hierosolymae, dixisset, *Ne eatis in templum*: frustra enim mihi offertis sacrificia: quemadmodum etiam postea dicit: *Ne veniatis cum pecore vestro*: illic enim ostendit non placari Deum caeremoniis: imo hoc eodem capite reiciet dies festos cum sacrificiis, sed hoc loco altius conscendit, quod scilicet res sint prorsus contrariae, Quaerere Deum,

et quaerere Beth-el: quasi diceret, Si ex animo ad ad me reditis, exuite omnes superstitiones quibus hactenus fuistis addicti. Haec enim est regula verae conversionis, ubi displicet sibi peccator in suis vitiis, et odit quae prius placebant, et mutato animo totum se Deo addicit. Hoc ergo nunc agit propheta: quasi diceret, Si vobis animus est ad Deum reverti, iam abiicite omnes vestras superstitiones. Neque enim haec simul coniungi possunt, vera religio et idololatria. Quamdiu ergo manebitis defixi in perverso isto cultu, cui estis assueti, semper alieni eritis a Deo. Ergo reconciliatio haec postulat, ut valedicatis vestris corruptelis. Summa igitur haec est, Israelitas non posse Deo reconciliari, nisi a suis superstitionibus recedant. *Facessant, inquit, Beth-el, et Gilgal, et Ber-seba.* Scimus autem in Beth-el fuisse erectos vitulos. Deinde non dubium est quin Gilgal etiam ob memoriam transitus fuerit locus celebris: quia illic secundo fuerant circumcisi filii Abrahæ, ut satis notum est. Quantum attinet ad Ber-seba, scimus Abraham illuc diu habitasse, et saepius obtulisse sacrificium Deo. Iam *κακὸς ἔργα* haec semper in mundo grassatur, ut sine ratione et iudicio arripiat aliquid speciale quum Deum colere instituit: sicuti fieri videmus in papatu. Atqui Deus nobis praescribit certam legem qua colatur, ita ut non velit deinde misceri nostra figmenta. Quum ergo temere arriperent exemplum Abrahæ eius posterius, quum memoriale etiam illud circumcisionis extollerent, Deus repudiavit omnia eiusmodi figmenta. Volebat enim Ierosolymae coli, ut satis notum est. Deinde volebat unitatem et consensum foveri in illo populo, quum esset unum tabernaculum et unum altare. Nunc ergo tenemus consilium Amos, quod scilicet ficta sit conversio populi, donec facessant omnes superstitiones et vitiosi cultus, quibus assueverant. *Ne ergo quaeratis Beth-el, ne veniatis in Gilgal, ne transeatis in Ber-seba.* Quemadmodum hodie si quis miscere velit faeces papatus cum puro et integro Dei cultu: ut multi sunt hodie mediatores, qui dum vident non posse improbari nostram doctrinam, vellent aliquid medium fingere: hoc est, vellent conciliare papatum cum doctrina evangelii. Propheta autem ostendit talem mixturam non posse ferri a Deo: Quare? neque enim conveniet lux cum tenebris. Ergo corruptelae semper evertent verum Dei cultum, donec abolitae fuerint. Nunc tenemus etiam doctrinae usum, quod scilicet non possit restitui integer Dei cultus, nisi corruptelis mundi valere iussis, quae alienae sunt ab eius verbo. *Ne ergo veniatis in Gilgal, quoniam migrando migrabit:* est allusio in prophetæ verbis, Gilgal volvendo volvetur. Nam Gilgal habet nomen a volvendo: Gilgal gallando gallabitur, si posset fingi aliquod tale verbum: hoc est, vertetur volubili versione. Significat Deus locum hunc, cuius

praesidio putabant se esse tutos Israelitae, fore perdendum, ut iam destinatus erat suo excidio. *Gilgal ergo migrando migrabit:* non quod mutari potuerit locus, sed quia superficies tota fuit deleta, ut nihil illic restaret praeter horrenda signa vindictae Dei. Postea adiungit, *Quaerite Iehovam, et vivetis.* Non est supervacua repetitio, sed confirmat propheta quod iam exposui, nempe tantam esse repugnantiam veri et legitimi cultus cum idololatria et superstitione, ut populus Israel, quamdiu retinet suas corruptelas, ostendat sibi nihil esse cum Deo, quidquid ore praetextat vel caeremoniis. *Quaerite, inquit, Deum et vivetis.* Et haec repetitio multum habet in se efficaciae, ut hypocritae intelligant se merito damnari, ubi non sese totos Deo consecrant. Vellent enim semper litigare cum Deo, si liceret ac permetteretur: Cur Deus tam praecise nobiscum agit? cur non concedit saltem nobis aliquid? neque enim illi omnia negamus: sed si facimus quod putamus rectum esse, cur non saltem hac in parte nobis indulget? Iam si Deus nimium urgeat non tantum doctrina, sed etiam poenis hypocritas, illic frémunt, et obstrepunt etiam. Ideo propheta secundo inculcat, *Quaerite Dominum et vivetis:* ac si diceret, Nihil proficitis tergiversando. Nam si quis vere et ex animo Deum quaerat, Deus eum non frustrabitur, recipiet in gratiam, benedict etiam. Ergo quod tabescitis in malis vestris, hoc imputate vestrae obstinationi et contumaciae: quia non vere quaeritis Deum. Dum enim retinetis vestras corruptelas, hoc non est ipsum quaerere, quemadmodum prius dixi. Iam addit, *Ne forte transeat quasi ignis.* *על* significat transire, significat etiam scindere, interdum prospere agere: sed hoc loco non dubium est quin velit propheta quod iam dixi. *Ne ergo transeat quasi ignis in domum Ioseph, et devoret, neque sit qui exstinguat in Beth-el.* Hic non exprimitur Dei vindicta, sed facile subaudiri potest. In sensu ergo nulla est obscuritas: quia denuntiat, si Israelitae animos obstinent contra Deum, incendium instare, quod ubi eos corripuerit, vorabit et consumet. *Veniet ergo, vel transibit ignis in domum Ioseph.* Alii, Scindet, quod tantundem valet. Per domum Ioseph, significat Ephraim: quia scimus illum fuisse secundum filium Ioseph et per synecdochen solent complecti prophetae decem tribus quum loquuntur de Ephraim, ut satis notum est. Domus etiam Ioseph interdum vocatur regnum Israel. *Ne ergo adscendat quasi ignis in domum Ioseph, et absorbeat, et non sit qui exstinguat.* Hoc ideo dicitur, quia Israelitae nunquam putassent se ita consumendos repentino incendio. *Vorabit igitur ignis domum Ioseph, et non erit qui exstinguat.* Ego in proximo versu unum omiseram quod nunc animadverto. Nam illic dicebat propheta, *Beth-el erit in molestiam, vel in nihilum.* Scimus alibi vocari

Beth-el Beth-aven, hoc est, domum iniquitatis: et Aven nunc est iniquitas Hebraeis, nunc dolor, vel molestia, nunc labor, vel difficultas, nunc etiam nihilum. Hoc loco non accipitur pro peccato, hoc certum est: sed potius de poena loquitur Amos, quae manebat locum illum, quum esset Deo abominabilis. Sicuti ergo dixerat de Gilgal, locum illum volvendum esse, ita nunc dicit Beth-el fore in molestiam aut dolorem, vel in nihilum. Uterque sensus satis bene quadrat, quod scilicet Beth-el, unde sperabant remedium omnibus malis Israelitae, erit illis in molestiam, hoc est, erit causa excidii, vel in nihilum: quasi diceret, spes illorum fallaces esse et irritas, quod expectent aliquod solatium ex Beth-el. Postea sequitur:

7. *Qui convertunt in absynthium iudicium, et iustitiam in terra dimitunt.*

Hic descendit propheta ad secundam legis tabulam, postquam invecutus est in superstitiones. Solent interdum prophetae excutere blanditias hypocritis, quum obtundunt Deo externa integumenta: et dicunt caeremonias omnes esse inutiles nisi praecedat cordis integritas. Sed hoc loco propheta diserte utrumque damnat in Israelitis, quod scilicet corruerint verum Dei cultum, desciverint a legis doctrina, et sese polluerint impiis superstitionibus. Deinde secundo etiam reprehendit quod scelerate et improbe se gerant erga homines, quod abiecto omni studio recti et aequi sese proiciant ad rapinas, ad crudelitatem, ad fraudes. Hoc ergo secundum membrum nunc tractat propheta, quum dicit *eos convertere iudicium in absynthium, et iustitiam dimittere in terra*. Sed reliqua differam in diem crastinum.

Qui convertunt in absynthium iudicium, et iustitiam relinquunt in terra. Diximus heri cur hanc sententiam propheta addiderit. Voluit enim modis omnibus reos peragere Israelitas. Postquam invecutus est in superstitiones, iam addit, etiam cum hominibus ipsos perverse et inique agere. Aggreditur autem procures ipsos, qui praefecti erant relicto populo. Non quod illi soli obstricti essent culpa, sed quia trahebant secum totum vulgus. Nam scimus defluere morbos a capite in corpus reliquum. Haec igitur ratio est cur stylum praecipue dirigat propheta in ipsos gubernatores. Dicit *eos convertere iudicium in absynthium*. Similitudo haec satis frequenter occurrit. Scimus nihil dulcius esse aequitate, ubi quisque ius suum obtinet. Nam hoc plurimum valet ad pacem retinendam. Nihil ergo nobis gratius esse debet quam ubi viget rectitudo et aequabilitas. Haec causa est cur propheta amaritudinem vocet pravitatem hanc, ubi iudicio non est locus neque rectitudini. Dicit etiam *in terra deiici*

iustitiam: ac si diceret proici in terram. Debebant autem iudices ipsi tueri rectitudinem in populo. Scimus enim hoc ipsis iniunctum esse munus. Atqui propheta eos accusat, quod relinquant in terra iustitiam, hoc est, quod sinant eam iacere. Nunc tenemus prophetae consilium. Sequitur:

8. *Qui facit Pleades et Orionem, qui convertit in lucem matutinam tenebras, et diem in noctem obtenebrescere facit: qui vocat aquas maris, et effundit super superficiem terrae: Iehova nomen eius.*

Contextunt quidam interpretes hunc versum cum superiore. Putant enim hic exponi a propheta quod prius dixerat. Sed longe falluntur, et corrumpunt etiam prophetae sensum. Diximus enim prophetam illo versu ostendere Israelitas non modo esse perfidos et foedifragos adversus Deum, quia desciverant a genuino eius cultu, sed etiam homines inique et improbe vexare. Isti autem putant metaphorice Deum vocari iustitiam, et religionem vocari iudicium: hoc nihil ad prophetae mentem: imo, ut iam dixi, prorsus alienum est. Quid ergo nunc sibi vult propheta? ego seorsum accipio hanc sententiam. Sed tamen videndum est cur propheta tam magnifice praedicet nobis potentiam Dei. Scimus quam secure ludant hypocritae cum Deo, ac si negotium illis cum puero aliquo esset. Fingunt enim Deum pro suo ingenio: imo ipsum transfigurant quoties libitum est, et putant oblectari frivolis nugis. Hinc tam facilis apud illos placandi Dei ratio: quum multis modis provocarunt iram Dei, in promptu est hic aliquod piaculum, et putant satisfactum esse Deo. Quoniam igitur hypocritae imaginantur Deum similem mortuo idolo, haec ratio est cur propheta, ut facessant istae blanditiae, ostendat longe aliam esse naturam Dei. Qualem putatis esse Deum? inquit: vos enim affertis expiationes vestras nihili et frivolas: quasi vero Deus contentus sit istis nugis, quasi puer sit, vel aliqua muliercula. *Ipse est igitur qui facit Pleades et Orionem qui convertit in mane tenebras, qui noctem die permutat, qui effundit super terram aquas maris.* Ite nunc et vestros lusos producite: quasi vero pateat vobis accessus ad Deum, ubi vestris ludicris illum studueritis placare. Nunc tenemus prophetae consilium. Videmus quomodo separari haec sententia debeat: et tamen coniuncta sit cum tota prophetae concione. Postquam enim invecutus est in crassa populi scelera, quoniam videt sibi certamen esse cum duris capitibus, imo cum subsannatoribus Dei, excarescit, et asperius exclamat, Qualem putatis vel fingitis esse Deum? Describit ergo propheta longe aliam naturam Dei quam hypocritae in cerebris suis fabricent. Quales sunt vestrae picturae? inquit: Deus enim vobis est quasi puer. Atqui *ipse fecit Pleades*

et Orionem. Alii (כִּינִין*) vertunt Arcturum. Nec magnopere sudandum est in istis nominibus: quia Iudaei, ut destituti fuerunt omnibus scientiis liberalibus, hodie non possunt certo statuere quid sibi velint nomina stellarum: sicuti etiam in herbis ostendunt prorsus suam inscitiam. Satis quidem sunt audaces: definiunt quid significet unaquaeque vox: sed interim produnt suam ignorantiam, ut dixi. Et propheta noster erat homo pecuarius, non didicerat astrologiam in pueritia, neque etiam in aetate virili. Loquitur ergo de stellis vulgari hominum more: sed non dubium est quin deligat duas stellas inter se contrarias. Scimus *Pleades* (quae *Vergiliae* etiam vocantur) esse mites. Nam quum oriuntur asperitatem frigoris remittunt: deinde afferunt secum vernam pluviam. *Orion* autem est stella vehementior, imo concitat semper graves et turbulentos motus tam in exortu suo quam in occasu. Quum ita sit, propheta hic nominat pro more vulgi stellas notissimas. Dicit, quum Dominus permutet vices temporum, ut asperitatem hymnis sequatur veris temperies: deinde quum dies noctibus succedant, et tenebrae luci: quum etiam Deus turbidum coelum repente ex sereno reddat, dum scilicet vapores extollit e venis terrae, vel ex mari: quum ergo mutationes istae nobis reddant formidabilem Dei potentiam, qui fit ut tam secure ludant cum eo homines? Unde tantus hic stupor, nisi quod praeteritis Dei operibus, nudum relinquunt ei nomen, et quod est ante oculos nos aspiciunt? Videmus ergo quam bene et concinne propheta hic potentiam Dei nobis praedicet, et quam tempestive de ea concionetur. Faciet igitur *Pleades* et *Orionem*, deinde *mutat in mane tenebras, diem facit ob- tenebrescere in noctem*. Hic producit in medium varias temporum vices. Neque enim fortuito nox mutatur in diem, et tenebrae terram occupant, postquam sol illuxerat. Quum ergo haec varietas etiam nolentes expergefaiat, ut cogat revereri Deum, quomodo maiestas eius poterit esse hominibus ludibrio, ut afferant suas placationes frivolas, et putent illum iam non amplius irasci, ubi aliquid frivolum et puerile illi obiectum est, quemadmodum si sonitu aeris nutrix puerum infantem oblectet. Iterum dico unde tantus hic stupor, nisi quia homines sponte claudunt oculos ad hanc imaginem tam praeclaram, in qua Deus se ipsum nobis ostendit, ita ut nos omnes ad reverentiam sui cogat? Iam ergo videmus cur hic propheta describat varias temporum vices. Dicit etiam de aquis maris, *Vocans, inquit, aquas maris, et effundens super terrae superficiem*. Quidam hoc exponunt de fontibus, quia existimant omnes aquas oriri e mari, et fontes nihil aliud esse

quam maris oculos: sed videtur hoc potius referri debere ad pluvias. Neque enim tam conspicua est Dei virtus in aquis subterraneis, quam ubi repente obscurat totum coelum vaporibus. Unde enim fit ut coelum quod nuper lucidum erat, nunc sit tenebrosus? Videmus surgere vapores: cuiusnam imperio? Philosophi quidem afferent causas naturales: dicent attrahi ■ solis calore vapores illos tam ex terra quam ex mari. Sed interim cur hodie potius quam heri? unde ista diversitas, nisi quoniam Deus ostendit subesse suo imperio elementum aquae? Deinde aerem ipsum, similiter vapores, qui procreantur quasi ex nihilo. Quid enim est vapor, nisi aer crassus vel aer densatus? et tamen proveniunt vapores e terra ex locis cavis, sicuti etiam ex mari. Certe aqua ex se non produceret novum elementum: est ponderosa. Vapores autem in altum tolluntur, qui fit ut aqua ipsa quasi renuntiet suae naturae? Nam vapores sunt medii inter aerem et aquam, et tamen penetrant supra aerem, et consurgunt ex terra ad coelum usque. Non abs re igitur propheta dicit vocari aquas maris, hoc est, vocari e mari ipsos vapores, et postea effundi super terrae superficiem. Hoc potest tam de nubibus intelligi quam de pluvia. Nam nubes sese extendunt super terram et operiunt nos: pluvia etiam ipsa effunditur super terram. Hoc est certe admirabile Dei opus. Ideo concludit propheta, *Iehova est nomen eius*: non est vestrum idolum quod fabricatis vobis. Nam vestra piacula possent quidem puero risum elicere, sed non poterunt satisfacere Dei iudicio. Ergo cogitate vobis negotium esse cum Deo ipso, et ne amplius vos decipiant istae fallaces imposturae. Sequitur:

9. *Qui fortificat vastatorem super robustum, et vastator super munitiones adscendet.*

Iam non disserit propheta de ordinariis Dei operibus ubi refulget tam maiestas eius plena reverentiae, quam horribilis potentia: sed propius urget ipsos Israelitas, qui ita obduruerant in suis sceleribus, ut nullo modo essent flexibiles. Hic ergo propheta insultat eorum contumaciae, dicens, Quid putatis fore? vos estis robusti: Deus autem excitabit vobis praedones, qui praevalerunt et contudent, ac frangent vestram durtiem, quam nunc ipsi Deo opponitis. Postquam ergo iniecit terrorem a descriptione ordinis naturae, iam minatur ipsos sensuros Dei potentiam in se ipsis: quia utcumque occalluerint, imo iam ferocia sua audeant insurgere contra Deum, hoc ipsis nihil profuturum denuntiat: quoniam in manu Dei erit aliquis vastator, qui praevalebit contra ipsorum durtiem. *Et vastator, inquit, adscendet super ipsas munitiones, vel munitiones intrabit*. Deridet hic oblique propheta inanem

*) Sic editiones. Lapsus est calami aut memoriae. Lege כִּינִין.

fiduciam, qua turgebant Israelitae quum viderent se esse clausos munitis urbibus, haberent sua praesidia et opes. Dicit hoc totum fore illis inutile, ubi Deus excitaverit robustos praedones, qui penetrent in portas optime munitas, et insiliant supra muros, et urbes bene clausas ingrediantur. Iam ergo videmus quorsum tendat in his verbis propheta. Nunc facilis erit applicatio huius doctrinae in usum nostrum. Si quando non satis movebimur vel doctrina, vel admonitionibus, vel minis, succurrat in memoriam nostram quod propheta hic docet: nempe cum Deo non esse ludendum: et hypocritas nihil proficere lusoriis suis caeremoniis quum illi sacrificant, et quum obiciunt sua piacula, quae Deum minime oblectant. Quare? nam ex natura Dei hoc facile colligi potest. Ergo ne Deum transfiguremus, discamus attollere oculos in conspectum eius: deinde circumferamus eos huc et illuc, et tunc coget nos ad reverentiam et timorem potentiae suae. Sequitur:

10. *Oderunt (odio habent) in porta corripientem, et loquentem rectum abominantur.*

Probabile est hoc etiam versu iudices ipsos obiurgari a propheta: quanquam potest extendi etiam haec doctrina ad totam plebem. Sed quoniam totus fere sermo dirigitur contra iudices, ego facile subscribo huic sententiae, quod etiam nunc propheta iudices accuset hoc nomine: quia ubi sibi permiserint multam licentiam, non sustineant tamen reprehendi: imo abominentur omnes obiurgatores. Quod ergo dicit odio haberi in porta obiurgatorem, sic exponi debet: quoniam iudices in porta sedebant, ubi perverterant ius et aequitatem, si quis vellet eos monere sui officii, ipsos fastuose repudiassent omnes admonitiones: imo abominatos esse. In porta ergo: hoc est, qui debebant aliis praeire, et si quid esset vitiosum in populo debebant corrigere, illi non possunt ferre ullum obiurgatorem, quum tamen eorum vitia acerbis indigeant remediis. Atqui utinam hodie morbus hic bene sanatus esset. Videmus autem ut reges, et quicumque in mundo potestate aliqua praediti sunt, velint esse sacrosancti, neque admittant ullam reprehensionem. Statim laeditur in eorum persona Dei maiestas: ut queruntur, et clamitant ipsi, quum doctores et servi Dei audent detegere ipsorum flagitia. Non est igitur hoc vitium unius temporis quod damnat propheta, sed hodie etiam quicumque tribunalia occupant, vellect immunes esse ob omni reprehensione, vellect sibi permitti licentiam peccandi, quia non putant se esse ex vulgari hominum ordine, sed putant se exemptos omni iudicio: volunt denique sine ulla aequitate dominari, quia imperium ipsi

nihil aliud est quam effraenis licentia. Nunc ergo tenemus quid propheta velit. Iam sequitur:

11. *Quia calcastis pauperem (vel onus imposuistis), et onus frumenti abstulistis ab eo, domos excisionis (hoc est, ex lapide quadrato) aedificabitis, et non habitabitis in illis: vineas desiderabiles plantabitis, et non bibetis vinum earum.*

Hic denuntiat propheta, quum ex rapinis ditati fuerint iudices, tamen Deum non passurum ut potiantur tali praeda, sed ipsos spoliatum iri, ubi accumulaverint magnas opes. Haec summa est. Videmus ergo prophetam hic non litigare cum hominum vulgo, sed ipsos principes ex professo aggredi, quoniam ab ipsis oriebatur quidquid mali erat. Hoc primum est, quod *onus imposuerint pauperibus, quod abstulerint ab ipsis frumentum*. Primum dicit, onus imposuistis, vel calcastis. Nam utroque modo potest accipi hoc verbum: sed ad summam rei parum interest. Non saepe quidem legitur verbum quadratum: sed exponunt interpretes pro calcare vel onus imponere. Non dubito quin propheta hic iudices accuset, quod non pepercerint miseris hominibus, sed illos tributis et exactionibus gravarint: hoc est igitur onerare pauperes. Deinde addit, *abstulistis onus frumenti*. Non dubium est quin propheta hic delegerit speciem saevitiae in rapinis, quae maxime erat detestabilis. Si pecuniam auferant iudices, si munus aliud, hoc non erit tam odiosum, quam ubi suis humeris coguntur afferre triticum pauperes. Perinde enim est ac si vitam suam dederint istis praedonibus. Ubi ergo cogunt iudices sibi afferri onus frumenti, perinde est ac si pauperes ipsos iugularent, vel extraherent sanguinem ab eorum venis: quia fraudant eos sua alimonia et victu. Nunc tenemus quid velit propheta: Vos, inquit, *onerastis pauperes, et abstulistis ab illis onus frumenti*. רר quidam vertunt electum, sed male. Ideo vos *aedificabitis*. Hic denuntiat non fore spei suae compotes, quia ideo undique rapiunt, ut aedificent magna palatia: deinde ut acquirant amplas possessiones, ut denique et se et suos haeredes locupletent. Decipiet vos, inquit, vestra opinio: fraudate, expilate, rapite: sed Dominus tandem spoliabit vos istis rapinis. Ubi enim fueritis venales, et prostitueritis non modo animos vestros sed pudorem pro luero, ubi multum operae et laboris sumpseritis aedificando, non tamen *habitabitis in palatiis vestris*: ubi plantatae fuerint magno sumptu et magna cura vineae, non *bibetis tamen vinum earum*: quemadmodum etiam dicit Iesaias (33, 1), O praedator, tu etiam eris praedae expositus. Et experientia communis hoc docet. Videmus enim qualiter Dominus transferat huius mundi possessiones. Qui visus est haeredes suos in per-

petuum ditasse ubi moritur, tamen tota vita videbimus eum privari suis facultatibus. Erit enim ieiunus in magna abundantia et quasi famelicus. Hoc frequentissimum est. Iam ubi ista copia ad haeredes pervenerit, incidet in haeredes prodigos, qui statim omnia dilapidabunt. Etiam interdum non permittet Dominus ut tantis opibus sint haeredes, sed sparguntur huc et illuc: nomen ipsum exstinguitur, quod maximae erat curae istis magnificis et opulentis hominibus, qui vellent eminere in mundo etiam centum saeculis post mortem suam. Tenendus est igitur hic locus prophetae, ubi dicit hanc mercedem repositam esse praedonibus et iniustis raptoribus, ut postquam congesserint magnas opes Dominus ipsos spoliet, nec patiatur frui illa abundantia, quam adeo sollicitè ex omnibus partibus rapuerant. Nunc pergamus:

12. *Quia cognosco magnas iniquitates vestras (vel multas רבִּים) et robusta scelera vestra, afflictiores iusti, sublatores redemptionis, et pauperes in porta declinare faciunt (hoc est, causa cadere faciunt).*

Hic propheta Deum loquentem inducit, quo plus autoritatis habeat comminatio. Scimus enim, ut iam dictum est, prophetas contemni a superbis hominibus: sed ubi Deus ipse in medium progreditur, nisi terrorem afferat hoc mirum est: interea saltem excusatio tollitur hominum superbiae, nisi Dei mentio ipsorum corda tangat, atque etiam humiliet. *Ego*, inquit, *novi vestras iniquitates*: quasi diceret, Non putatis vos esse obnoxios reddendae rationi apud homines, ut forte non erit vobis reddenda ratio: sed quomodo putatis vos posse effugere meum tribunal? ego enim sum iudex vester, et meum est imperium: utcunque nunc vel fero-citer calcitretis, vel tergiversemi contra me, tamen necesse est scelera vestra a me iudicari. *Ego igitur novi vestra scelera*, inquit Dominus. Et quoniam suo splendore colorant quodvis flagitium divites, et praesertim magistratus qui ornati sunt publica persona, Deus dicit turpitudinem illorum sibi esse cognitam: ac si diceret, Litigate quantum libuerit, sed vestrae iniquitates sunt mihi satis compertae: nihil proficitis cavillis istis. Deinde non levia tantum delicta in ipsis reprehendit, sed dicit iam prorsus esse intolerabiles. In summa potentia si quid peccatur, solet venia dari: quia nihil magis difficile est quam ut quis retineat tantam integritatem, ubi sustinet tam magnum et grave onus, ut nihil culpa admittat. Sed Dominus hic ostendit non leviter esse culpabiles: sed scelera ipsorum esse gravia, et atrocia, ut iam nequeant ferri. Nunc ergo tenemus quale sit istud prophetae consilium. Ergo si perstringit oculos superbis hominibus sua

magnitudo, sciamus tamen eos non abrogare Deo ius suum, quia etsi hodie non iudicet, tamen brevi conscendet suum tribunal. Et admonet pompas istas, quibus hodie teguntur multa scelera, esse umbras duntaxat, et diffuere. Hoc est quod intelligit propheta. Vocat deinde *Oppressores iusti*. Hic species aliquas enumerat, in quibus potuit quasi palpari scelerala et crassa improbitas iudicium, quos nunc alloquitur: *Vos*, inquit, *iustum opprimitis*: haec una est species. Deinde sequitur altera, quod tollant כֹּפֶר, expiationem, vel pretium redemptionis. Non dubito quin hic diversum aliquid notare velit propheta a superiore scelere. Quanquam interpretes confundunt haec duo, ego tamen existimo longe esse diversa, nempe quod iudices isti mercenarii paciscuntur cum improbis: simul atque vel homicidium aliquid perpetratum est, vel alia violentia: denique simul ac quispiam gravi peccato se implicuit, vident praedam esse captam, et cupide inhiant: cuperent caedes multas quotidie patrari, ut scilicet inde captent lucrum. Quoniam ergo ita sunt intenti praedae iudices isti, ideo propheta eos arguit quod *sublatores sint redemptionis*, debebant punire scelera, hoc non faciunt: impune dimittunt improbos, parcunt homicidis, et adulteris, et furibus, et veneficis, non autem sine mercede, dum illi afferunt suam redemptionem, et recedunt quasi innoxii. Nunc tenemus quid velit hic propheta: et utinam hoc vitium non esset adeo vulgare: sed hodie in hoc tantum apparet severitas multorum iudicium, quod lucrum venientur ex sceleribus, et videtur esse quasi aliqua redemptio. Hoc enim proprie significat nomen כֹּפֶר. Quum ergo hodie etiam grassetur hoc malum, non mirum est si propheta, dum vult reprehendere corruptelas sui temporis, dicat iudices captare redemptionem. Deinde addit, *Pauperes faciunt cadere iudicio in porta*. Haec tertia est species, ubi propheta conqueritur spoliari suo iure miseros homines, quoniam scilicet non possunt tantum pretii afferre quantum divites afferunt: deinde freti bona causa putant sibi esse certam victoriam. Conqueritur propheta illos sua spe deiici, et in porta perverti ius ipsorum, hoc est, in ipso iudicio. Scimus enim fuisse antiquum hunc morem, ut in portis sederent, et illic exercerent iudicia: et ideo portae hic bis meminit Amos. Hoc autem magis indignum est, quum tribunal sit quasi sacrum asylum, quo refugiant miseri homines, ut liberentur ab iniuriis: si illud est spoliarium latronum, quid amplius restat? Nunc ergo videmus prophetam non agere cum hominibus gregariis, sed praecipue stylum suum dirigere contra gubernatores. Pergamus:

13. *Propterea prudens in tempore hoc silebit, quia tempus hoc malum est.*

Quidam interpretes putant hic denuntiari poenam populo Israel, quod Dominus privabit eos prophetis et doctoribus. Scimus autem nihil magis esse metuendum quam ut Dominus lucem sanae doctrinae exstinguat, et sinat nos errare in tenebris, imo impingere et ruere, quemadmodum faciunt qui destituuntur sanis consiliis. Sed prorsus existimo alium esse prophetae sensum. Posset etiam probabilis esse altera expositio, quod scilicet non audebat prudens loqui propter istam tyrannidem: quia scilicet prius dixerat Amos iudices qui tunc dominabantur non ferre obiurgatorem. Ergo coguntur *silere prudentes hoc tempore, quia tempus hoc malum est*, et tollitur omnis libertas docendi. Latius etiam patet sententia, quod taciti perferent iniurias quicumque laesi fuerint, et vorabunt intus suos gemitus: quia non audebunt conqueri: imo ipsi doctores non sese opponent, dum videbunt importune insurgere istos homines superbos et violentos. Sed posset etiam commode aptari haec sententia ad Dei iudicium, quod scilicet *prudens silebit*, nempe expavefactus. Silentium enim coniungitur ut plurimum cum pavore. Quoniam ergo terribilis est ista vindicta Dei, qui prudens est ocludet os suum, vel opponet manum ori suo, ut alibi dicitur. Quantum attinet ad primam expositionem, ego eam repudiavi, et certe nihil habet coloris. Secunda autem poterit aptari ad prophetae contextum, quod scilicet *prudens tacebit hoc tempore*, quia sublata erit omnis libertas. Quanquam nollem ita restringere, ut alii faciunt. Neque enim hoc esset hominis cordati, praeterire silentio tam gravia scelera, etiamsi tyranni minitenter mortem centies, quibus tamen incumbit docendi necessitas, illi non debent obmutescere. Sed propheta hic non loquitur de prudentibus quidnam facturi sint, vel omisuri: potius significat, quoties loqui incipient, tantam fore superbiam iudicum, ut repellant omnes obiurgationes. *Prudens ergo tacebit*, non sponte, quia illud esset indignum, quemadmodum dixi, viris cordatis. Et propheta hic honorifice *prudens* appellat, qui recte discernunt, qui non rapiuntur post corruptelas, sed manent integri: etiamsi vident totum ordinem collapsum, si vident etiam quasi coelum terrae misceri, retinent tamen sanum iudicium. Quum de his loquatur propheta, certe non intelligit sponte tacituros: quia turpis ignaviae esset ita proderere veritatem, vel bonas causas. Quid igitur? nempe tantam fore improbitatem, ut ne sinant quidem tyranni verbum unum proferri a prudentibus. Si quis ergo proderit in medium, et velit vitia reprehendere, non feretur. Quum igitur *tempus* dicit esse *malum*, intelligit tantam audaciam grassari, ut sublata sit prorsus omnis libertas cordatis viris. Coguntur ergo tacere, quia nihil proficiunt loquendo: imo non est illis liberum

loqui: et quanquam praestare officium conantur, tamen statim compescit eos tyrannica violentia: quemadmodum quod dicitur Loth gemuisse et ex-cruciasset cor suum: non dubito quin coactus sit silere tunc, quum iam saepius liberis obiurgationibus usus foret: imo etiam quin sustinuerit multa pericula, quum tentasset reprehendere Sodomitas. Sic etiam nunc mihi videtur intelligere propheta prudentes tacituros: quia scilicet tyranni isti ad silentium omnes cogent, et compescunt doctores: et nunc coniciunt in carceres, nunc vero in exsilia extrudent, nunc etiam denuntiabunt mortem, ubi non amplius datur locus vel doctrinae vel sanis consiliis, et data opera exstinguitur omnis libertas ne audeant cordati reprehendere vitia, quae tamen passim grassantur, et quae pueri ipsi vident, et quae etiam caeci palpant. Ubi ergo eo ventum est licentiae, certum est omnia esse perditam, et iam nullam esse spem vel poenitentiae, vel melioris status. Et hoc fuit etiam prophetae consilium.

14. *Quaerite bonum, et non malum, ut vivatis, et erit hoc modo Iehova Deus exercituum vobiscum, quemadmodum dixistis.*

Iterum repetit propheta tantum per Israelitas stare quominus prospere illis sit: quia paratus esset Deus benedictione sua eos prosequi, nisi vellent ex professo accersere sibi maledictionem. Quoniam ergo solent hypocritae culpam omnium malorum a se reiicere, et conqueri de suis miseriis, quasi Dominus iniuste illos affligat: ideo propheta ostendit nihil mali Israelitis accidere, quod non conciliaverint suis sceleribus. Interea tamen hortatur eos ad resipiscentiam, et spem veniae facit, modo ne obdurent animos usque ad extremum. Iubet igitur *quaerere bonum*. Sed quum addit, *Ne malum quaeratis*, haec loquutio emphatica est: ac si diceret ipsos sic affixos esse suae malitiae, ut inde avelli nequeant. Summa igitur huc tendit, non posse Israelitas conqueri ac si nimis duriter tractaret eos Deus, quoniam non patientur sibi bene fieri. Iam rationem assignat propheta, quod non modo alieni sint a bonitate, sed etiam avide et summo studio sectentur malitiam. Interea ad poenitentiam eos hortatur, et promissionem addit, quae ipsos magis animet. *Quaerite ergo bonum, ut vivatis*, inquit. Deinde *atque hoc modo sit Deus vobiscum, quemadmodum dixistis*. Hic coarguit improbitas populi, qui volebat sibi Deum obstringere, quemadmodum hypocritae solent abuti promissionibus, quum tamen Deum ipsum audacter reiiciant: interea vellent ipsum sibi esse obnoxium.

Sic gloriabantur filii Abrahæ se esse electum populum: circumcisio erat illis instar diadematis regii: volebant excellere supra omnes gentes, atque ita abutebantur scilicet nomine Dei: quanquam proterve superbiebant contra Dei verbum et prophetas. Quum ergo subinde iactarent Deum in medio sui habitare, dicit propheta, *Tunc et hoc modo erit Deus vobiscum, si quaesieritis bonitatem, hoc est, beneficentiam.* Nam quaerere bonum nihil aliud est quam dare operam beneficentiae: ac si diceret, Mutate ingenium et mores vestros. Hactenus enim grassata est apud vos iniquitas, fuistis violenti et raptores, et fraudulentissimi: nunc incipite benefacere, tunc Deus vobiscum erit. Ergo magnum pondus subest in particula ׀, *sic erit vobiscum Deus.* Propheta enim revocat in memoriam quod tam saepe occurrit in lege, Sancti estote, quia ego sanctus sum, qui habito in medio vestri. Deus verbis illis ostendit non posse fieri ut habitet cum Israelitis, nisi se ipsos sanctificent, ut sit mutuus consensus. Illi autem posthabita cura sanctitatis volebant Deum sibi esse obligatum. Deridet hanc perversam confidentiam propheta, et dicit modum certum statui in lege, quo Deus vult habitare in medio ipsorum. *Sic ergo Deus erit in medio vestri,* nempe ubi viderit vos rectitudini et beneficentiae dare operam. Iam exposuimus quid sibi velit istud, *quemadmodum dixistis.* Nam refellit stolidam iactantiam, quæ audiebatur apud Israelitas, Nonne Dominus nos elegit et adoptavit in populum? nonne arca foederis certum est pignus ipsius praesentiae? Quomodo igitur a nobis discederet? abnegaret se ipsum Deus, nisi servaret fidem datam, pepigit enim cum patribus nostris, nos fore gregem suum, idque usque in finem mundi. Quum ergo tam stulte superbirent, interea essent foedifragi, dicit propheta, Iactatis quidem ore Deum esse in medio vestri, sed videte quid ille vicissim a vobis stipuletur atque exigat. Si ergo responderitis vocationi eius, certe ille non fallat datam fidem: sed quoniam ultro disceditis ab ipso, necesse est eum a vobis esse alienum. Tenemus ergo sensum prophetae in his verbis. Sequitur:

15. *Odio habete malum, et diligite bonum: et statuete in porta iudicium, si forte misceatur Iehova Deus exercituum reliquiarum Ioseph.*

Inculcat eandem sententiam propheta, sed consulto hoc facit: quia videbat nihil magis esse difficile quam ut populus hic primo natura praefractus, deinde longa etiam consuetudine obduratus in suis vitiis, resipisceret. Nam paulatim Satan occupat regnum in hominum cordibus, donec prorsus obstupescerit ipsos, ut non discernant inter rectum et iniquum. Talis ergo excaecatio invaluerat in populo Israel. Ideo necesse fuit saepius ipsos stimu-

lari, quemadmodum hic facit Amos. Iubet igitur *odio habere malum, et diligere bonum.* Atqui hic ordo tenendus est, si vere ad Deum converti et resipiscere cupimus. Nam hic alloquitur Amos perversos homines, et qui sic imbuti erant sua malitia, ut non distinguerent amplius inter lucem et tenebras. Non abs re igitur incipit ab hoc membro, *Ut oderint malum:* ac si diceret hactenus fuisse illis hostile dissidium cum Deo: itaque mutatione esse opus, ut ad ipsum redeant. Nam si quis iam se ad Dei obsequium formare appetat, supervacanea erit haec exhortatio, ut odio habeat malum. Sed qui adhuc demersus est in suis vitiis, opus habet tali stimulo. Ideo hic obiurgat eos propheta: et quamvis sibi adulenter, ostendit nimium addictos esse suis vitiis. Postea addit, *Diligite bonum.* Significat hoc novum fore, si beneficentiam colant, et applicent studium ad rectitudinem. Summa haec est, Israelitis non fore pacem ullam cum Deo, donec prorsus fuerint mutati in novos homines: quia scilicet nunc abhorreant a beneficentia, et malitiae ac pravitati sint dediti. Partem vero poenitentiae hic ponit Amos: quia non dubium est quin מַלְכוּת beneficentiam significet, sicuti רַע vocatur proprie iniquitas. Non loquitur hic nec de fide, nec de invocatione Dei: sed a fructibus describit poenitentiam, quemadmodum etiam aliis locis dictum fuit, probari hoc modo fidem nostram, ubi sinceritas et integritas mutua inter nos viget, ubi ultro et citro nos diligimus, et praestamus caritatis officia. Sic ergo per synecdochen hic poenitentia describitur: hoc est, totum a parte ostenditur, quemadmodum vulgo dicunt. Sed iam addit propheta, *Ut statuunt in porta iudicium.* Hic publicum statum perstringit, sicuti hesternae lectione fusius diximus. Nam ita diluvium iniquitatis exundaverat, ut in foro ipso et in iudiciis nulla amplius esset aequitas, nulla rectitudo. Quum ergo corruptela occuparet portas ipsas, ideo propheta hortatur, ut *constituant in portis iudicium: si forte,* inquit, *misceatur Deus reliquiarum Ioseph.* Hic ostendit propheta iam vix fieri posse ut populus salvus maneat: imo hoc esse prorsus desperatum. Sed quoniam communis perversitas abripit bonos quasi violenta tempestas, ideo propheta hic admonet fideles, etiamsi numero pauci sunt, ne tamen despondeant animos, sed colligant se ad Deum, sinant alios diffuere, et ruere praecipites in suam perniciem: ipsi autem consulant salutem suam quasi fugerent ex incendio. Tenemus ergo nunc prophetam consilium: quia scilicet, ubi tota multitudo velut exitio suo devota omnem salutis curam deposuit, pauci qui restant simul etiam patiuntur se ferri, ac si tempestas eos abriperet, ut dictum fuit. Ideo propheta hic solatur bonos, si qui adhuc supersint: et ostendit etiamsi populus pessum eat, non tamen esse cur desperent: quia Dominus adhuc se promittit illis

fore propitium. Ergo huc tendit summa doctrinae, ut decem non respiciant quid faciant mille, sed potius audiant loquentem Deum quam sese proiciant cum turba, ubi vident homines caeco impetu ruere in suum interitum, ne illos sequantur, sed auscultent potius Deo, et non respuant oblatam salutem: quamvis paucitas illos ipsos possit exanimare, ne tamen propterea sinant sibi eripi vel executi promissiones Dei, sed eas amplectentur. Quod autem dicit, *Si forte*, non est vox dubitantis, ut alibi dictum fuit. Sed potius voluit propheta vehementius pungere fideles, ut scilicet cresceret ipsis alacritas, sicuti opus erat. Quoties ergo ponitur vel פ, vel אלהי, sciamus non relinqui suspensas hominum mentes, vel perplexas, ut diffidant, ut cum dubitatione accedant ad Deum, sed tantum difficultatem proponi, ut se ipsos magis excitent et crescat ardor studii. Et hoc necesse est in rebus confusis, quia videmus quanta sit carnis nostrae segnitias. Etiam qui cupiunt ad Deum ipsum redire, tamen non properant quo decebat ardore, sed lente repunt, et vix sese trahunt: deinde ubi occurrunt multa obstacula, fere ad singulos gradus desperant, qui alioqui tamen non male essent animati. Ideo necesse est punctiones istas adhiberi: Videte: nam si quis undique obseptus sit incendio, non diu morabitur, neque secum expendet quomodo exeat, sine ulla laesione et sine ullo incommodo: sed potius adibit mediocri periculum quam ut mora sibi et tarditate exitum praecludat. Sic etiam videtis iniquitatem undique vobis instare. Quid ergo agendum, nisi ut celeriter quisque aufugiat? Nunc ergo tenemus prophetam consilium, ubi dicit, *Si forte misereatur*: haec summa est, opus esse mira conversione, ut fiant prorsus novi homines, qui hactenus malitiae dediti fuerunt: deinde non esse expectandum paucis, dum tota multitudo simul accurrat: quia si vult pessum ire populus, tamen audiendum esse Deum, qui revocat paucos numero ad se, et vult quasi ex incendio eripere. Tertio, simul etiam proponitur difficultas, ne tarde ad Deum accedant qui adhuc sanabiles sunt, ut luctentur contra obstacula, et strenue accurrant, ubi vident sine magna vehementia se non posse explicari, ut ergo non sensim accedant ad Deum, sed potius advolent superatis omnibus difficultatibus. Sequitur nunc:

16. *Quapropter dicit Iehova Deus exercituum Dominus, in omnibus compitis lamentum, et in omnibus viis dicent, Vae, vae: et vocabunt agricolam ad luctum, et lamentum erit super omnes peritos luctus.*

Illativa particula quae hic ponitur confirmat quod prius dictum fuit, nempe Israelitas frustra sibi blandiri, quum tamen deterrimi sint. Et quia sciebat propheta nullum fore illis tergiversandi finem,

ut erant perversi hypocritae, ideo praecidit omnia subterfugia, dicens Deum tamen iam pronuntiare de ipsis: utcumque hoc vel illud obiciant, tamen non posse extrahi Dei iudicium longiore mora, quia satis et super convicta sit iniquitas ipsorum. *Quapropter*, inquit, *sic dicit Iehova Deus exercituum Dominus*. Et iterum repetit Dei epitheta, ut asserat ei supremum imperium, quasi diceret, Israelitas nihil proficere dum sic cavillantur cum Deo: ipsum enim esse supremum iudicem, a quo nulla sit provocatio, et cuius sententia revocari nequeat. Videmus itaque hic compesci proterviam illam, quae fallebat Israelitas, quum Deo obstrepere non desinerent. *Sic ergo dicit Dominus*, nempe ut intelligant se pravo esse ingenio, corruptis moribus, prorsus deditos esse malitiae, et nullam esse in ipsis bonitatis guttam. *Dicit ergo Deus, in omnibus compitis lamentum, et in omnibus viis dicent, vae, vae*. Hic iam non disceptat propheta cum ipsis, neque in medium profert eorum scelera, sed tantum de poena loquitur: ac si diceret litem hanc esse decisam, neque opus esse accusatore: quia nihil aliud restat nisi ut Deus exsequatur vindictam suam contra eos, quia scilicet vix satis cum ipsis litigaverit. Et haec ratio docendi frequenter occurrit in prophetis, quae etiam notanda est, ne scilicet putemus quidquam cavillis nostris nos proficere, ubi Dominus nos tenet sceleurum convictos. Metuamus igitur poenam, quae omnibus indomitis et obstinatis parata est. Dicent ergo in omnibus viis, vae, vae, inquit: nunc gariunt, et putant sua loquacitate se fore superiores: ubi obmurmurant contra Deum, putant hoc modo remoram iniectam esse, ne audeat poenam exsequi: sed Deus nihilominus perget in suo iudicio. Clamabunt igitur, vae, vae, hoc est, iam non erit tergiversandi tempus, sed occupati prorsus erunt in suo luctu. *Vocabunt*, inquit, *agricolam ad luctum*. Quidam אכר putant deductum esse a נכר, quod est agnoscere, vel se alienum facere: et moventur solum hac ratione, quia continuo post addit propheta, *peritos luctus*. Sed quia omnes Hebraei consentiunt de significatione huius vocis, ego nollem sine auctoritate quidquam mutare. Et optime etiam convenit quod dicit propheta. Quanquam errant hebraei interpretes, qui putant inversum esse ordinem, ac si ita poni debuerit, *Vocabunt periti lamentationis agricolas ad luctum*. Atqui non dubito quin propheta omnes simul ad luctum trahendos intelligat. Etsi enim diversa fuit ratio, primo tamen loco luctum indicit agricolis. Deinde communem fore docet omnibus, qui lugere solent. Sumamus ergo quod dicit propheta, *lamentum super omnes peritos luctus*. Scimus gentes orientales exercuisse in dolore histrionicam, ut etiam hodie faciunt. Videmus enim plenos esse gesticulatione. Apud nos saltem maior erit moderatio, quamvis gravissimus sit dolor. Et

ista deinde consuetudo olim usque in Europam pervenit. Scimus enim fuisse praeficas Romae: et scimus fuisse ubique lamentatas. Locabant igitur suam operam mercede ad lugendum. Hunc vitiosum morem notat propheta. Hic non est disputandum, fueritne id recte an perperam factum. Nam propheta hic duntaxat communem morem recitat. Dicit, Lamentum erit super omnes peritos luctus, hoc est, quicumque solent conducere operam suam ad lugendum, illi omnes nunc occupati erunt: hoc est primum, quamvis sit postremum ordine, vel saltem medium inter duo membra. Iam sequuntur alia duo, quod scilicet trahentur ipsi agricolae, deinde in omnibus viis erit lamentatio. Cur enim dicit propheta occupandos esse in lamentatione quicumque luctus sunt periti? quod scilicet communis calamitas ita coget. Iam addit non fore simulatum hunc dolorem: sed quoniam clades grassabitur per urbes et agros, ideo neminem fore immunem. Quamvis agricolae non assueti sint talibus caeremoniis, tamen lugebunt ipsi quoque, et discent novam artem, inquit propheta. Nunc ergo videmus quid haec verba sibi velint: ideo coniungi debet proximus versus.

17. *Et in omnibus vineis lamentum, quia transibo in medio tui, inquit Iehova.*

Iam additur ratio cur tota regio occupanda sit luctu et moerore, quia scilicet *Dominus transibit per totam terram*. Atqui nihil magis erat optabile quam ut Deus terram suam visitaret. Sed hic denuntiat irruptionem hostilem fore. Quemadmodum ergo si hostis terram praetervolet, et trahat vastitatem secum quocunque venit: sic etiam talem fore transitum minatur propheta. Deus ergo, quem iactatis habitare in medio vestri, prorumpet, et vastabit ac dissipabit totam terram, quemadmodum si hostis cladem longe et late inferat. Videtur autem alludere propheta ad Dei transitum, qui describitur a Mose Exodi 11, Dominus transiit tunc per mediam Aegyptum, hoc est, ira eius pervasit totam terram: nullus angulus tunc tutus vel quietus fuit, quia penetravit Dei ultio huc et illuc. Sic etiam nunc propheta significat terram Israel fore instar Aegypti: quia Dominus, qui tunc testatus est amorem suum erga filios Abrahae, nunc vice versa hostem se illis ostendit, ut transeat per medium ipsorum. Et oblique rursus propheta eludit vanam illam confidentiam, qua excaecati erant Israelitae quum praetexerent Dei nomen, sicuti ex contextu melius apparet: dicit enim,

18. *Vae desiderantibus diem Iehovae: ad quid hoc vobis? Dies Iehovae ipse tenebrae, et non lux.*

Hic clarius exprimit propheta quod breviter et obscure attigerat de transitu Dei. Ostendit enim Israelitas perperam facere dum clypei instar obiiicunt Dei nomen, ac si essent sub eius praesidio: et dum premuntur multis aerumnis, tamen adhuc sperare, quia Deus promiserit illos sibi curae fore: dicit hoc esse nimis frivolum. Quamquam vehementius obiurgat illorum superbiam quum dicit, *Vae desiderantibus diem Iehovae*. Videtur hoc nimis asperum esse primo intuitu. Sed ne miremur prophetam ita severe excandescere contra hypocritas, quibus vix potest excuti securitas illa, qua adversus Deum ferociunt. Et videmus spiritum sanctum ubique multo asperius tractare hypocritas, quam qui sunt palam impii et scelerati: quia Dei contemptores, quantumvis sint stupidi, tamen non excusant sua scelera. Sed hypocritae vellent semper trahere Deum in litem, et habent sua integumenta ad velandam suam turpitudinem: ideo necesse est ipsos durius et severius tractari, quemadmodum hic propheta facit. Vae, inquit, desiderantibus diem Iehovae. Quidam exponunt hic diem Domini pro morte: et corrumpunt prophetae sensum, quia existimant prophetam hic agere cum hominibus desperatis qui appetunt suspendium, vel mortem sibi consciscunt violentam. Vae ergo desiderantibus diem Iehovae, hoc est, qui confugiunt ad suspendium, vel ad venenum, quia nihil remedii illis apparet. Sed propheta, quemadmodum iam admonui, potius hic exagitat hypocritas. Alii putant hic coargui praefractum illum contemptum, quem prius notavit Amos: et hoc ex parte verum est, sed non satis illi assequuntur prophetae consilium, quia quod speciale est in hoc loco non observant, nempe hypocritas sibi blandiri, quia sumunt principium illud falso, se esse populum Dei, et Deum sibi esse obstrictum. Quum ergo Israelitae essent Deo centies perfidi, tamen non desinebant circumcisionem suam magnifice obtendere: deinde lex et sacrificia, et caeremoniae omnes erant instar vexilli. O! nos sumus gens sancta, et Dei haereditas, nos sumus filii Abrahae, et redempti a Domino, nos sumus regnum sacerdotale. Haec igitur quum volitarent in ore omnium, ideo dicit propheta, Vae desiderantibus diem Iehovae. Imo quum Dominus coepisset poenas sumere de ipsorum peccatis, adhuc tamen dicebant, Dominus forte voluit experiri nostram constantiam. Sed quomodo nos perderet? ipse enim esset mendax: non potest esse irritum eius foedus. Ergo certum est nos fore salvos, et brevi nobis reconciliabitur. Non sperabant quidem Deum fore sibi propitium, sed, ut erant obruti suis malis, volebant mulcere suos dolores tali pharmaco. Quum ergo videret propheta tam contumaciter Israelitas sibi placere, et tam stulte et improbe praetexte nomen Dei, Vae, inquit, *desiderantibus diem*

Iehovae, quorsum hoc vobis? inquit. *Dies Iehovae tenebrae, et non lux:* ac si diceret, Deus est vobis hostis, et quo propius ad vos accedet, eo gravius necesse est vos affligi: nihil vobis afferet praeter vastitatem, quia veniet armatus in perniciem vestram: non est cur iactetis vos esse electum populum: vos esse regnum sacerdotale. Nam excidistis a Dei gratia: et hoc culpaestrae imputandum est. Deus ergo armatus est in vestrum exitium, et quoties apparuerit, simul etiam instabit vobis crudelis vel violentus, et in vestram perniciem armatus: ita vobis Deus est venturus. Nam quoties advenerit Dominus, simul etiam necesse erit renovari mala vestra. Dies ergo Domini tenebrae et non lux. Postea confirmat hanc sententiam.

19. *Quemadmodum si quis fugiat coram leone, et occurrat ei ursus, et veniat domum suam, et nitatur manu sua super parietem, et eum mordeat coluber.* 20. *Annon tenebrae dies Iehovae, et non lux? et caligo, et non splendor ei?*

Hic iam clarius exprimitur quod prius dixit propheta, nempe non sperandum esse hypocritis, etiamsi contingant variae mutationes, ut tamen aliquid levationis afferant. Hypocritae enim dum vagantur per suos circuitus, hinc sibi promittunt melius fore, si mutetur conditio temporum: et, quemadmodum Satan se transfigurat in angelum lucis, ita aemulantur hypocritae sinceros Dei servos. Sed illa est perversa imitatio: quoniam sunt tantum evanidi flores, nullus fructus sequitur: deinde non prodeunt ex viva radice. Filii Dei si quando premantur rebus adversis, tamen solatio hoc sustinent fidem suam, et patienter foveant, quod nebulae cito transeant: ita etiam ubi Dominus temporalibus poenis illos castigaverit, postea redibit cum ipsis in gratiam. Hypocritae praeferunt eandem speciem, sed longe differunt a fidelibus. Nam fideles, quum prosperum exitum sibi promittunt, simul etiam tanguntur malorum suorum sensu, student se reconciliare Deo: sed hypocritae manent semper demersi in suis vitiis, et Deum foriter contemnunt. Interea confugiunt huc et illuc: et si contigerit aliqua mutatio, putant se iam defunctos esse omnibus malis. Quoniam ergo vano solatio se decipiunt, nunc dicit propheta, Non est cur putetis vobis fore commodius ubi transierit una calamitas. Perinde enim vobis accidet, ac si quis effugerit leonem, et incidat in ursum: si quis elapsus sit ab urso, et domum suam se recipiat, illic autem reperiat eum coluber: ubi innixus fuerit sua manu parieti, si mordeat eum serpens: ita Dominus varios et multos modos in promptu habet quibus vos puniat. Ergo si bellum unum sustinueritis, si hostis unus discedat, statim renovabitur bellum, et ab alio hoste: si

vis externa non grassetur in regno Israel, Dominus intestinis malis vos conficiet, vel fame et inedia, vel peste. Videmus ergo quam bene fluat prophetae contextus. Non est, inquit, vobis sperandum quidquam lucis ex die Domini: Quare? Nam non veniet Dominus ad vos nisi armatus: sicuti enim hostiliter vos gessistis contra ipsum, ita necesse est ut se ulciscatur. Nihil ergo afferet secum lucis, nisi forte ut fulminet contra vos. Sed aspectus eius erit formidabilis, tenebrae et caligo: deinde ubi desierit vos prosequi uno modo, aggredietur vos alia via: etsi vobis parcant exteri hostes, Deus tamen reperiet quomodo intus sine manu hominum vos perdat. Nam hactenus experti estis quid sit sterilitas terrae, quid sit pestis. Dominus ergo habet in manu sua istas vindictas. Ne igitur putetis quidquam fore levationis, etiamsi centies volvatur mundus, et si mutetur temporum conditio. Caeterum hic propheta noluit promiscue conicere in desperationem, qui gravibus offensis rei tenentur, sed voluit excutere hypocritas blanditias, ut talibus documentis intelligant Deum fore semper sui similem. Ergo si velint cum ipso redire in gratiam, ostendit opus esse mutatione: ubi exuerint perversos suos mores, Deus statim erit propensus ad dandam veniam: sed si pergant in suis vitiis, et obstinata malitia, et semper opponant suam duritiem, qua hactenus usi sunt, dicit diem Domini semper illis fore caliginosum et obscurum: etiamsi Dominus non semper utatur uno genere flagelli, tamen innumeros illi esse modos quibus perdat gentem obstinatam, quemadmodum tunc erant Israelitae.

21. *Odi, reprobari dies festos vestros, et non olfaciam in solennitatibus vestris* (alii legunt sacrificia vestra, et non olfaciam in congregationibus vestris, sed de vocibus postea dicam suo loco). 22. *Certe si obtuleritis mihi holocausta, et munera vestra, grata non habebo: et pacifica pinguum vestrorum non respiciam.* 23. *Tolle a me multitudinem canticorum tuorum, et concentum lyrarum tuarum non audiam.*

Hic propheta per anticipationem ostendit Israelitas falli, quia Deum suis sacrificiis placari confidunt: dicit hoc totum esse inutile: nec tantum, meo iudicio, quia ipsi impuri erant, sed quia omnia sacrificia ipsorum erant merae corruptelae. Diximus alibi saepe reprehendi sacrificia a prophetis, dum nulla subest pietas et religio. Quorsum enim iussit Deus sibi offerri sacrificia sub lege, nisi ut essent pietatis exercitia? Oportuit igitur poenitentiam et fidem afferre. Iam hypocritae putabant se esse defunctos, quemadmodum vidimus. Ergo illa erat profanatio divini cultus. Quamvis ergo Iudaei quoad externam speciem non discederent a prae-

scripto legis, vitiosa tamen erant eorum sacrificia, ac repudiabantur a Deo: Non possum ferre, mihi taedio sunt, Ego repudio, Ego nauseo, loquutiones illae passim occurrunt apud Iesaiam. Et tamen hypocritae existimabant cultum suum esse conformem legi. Sed quia impuritas cordis vitiabat omnia opera, haec ratio est cur Deus reiiciat quicquid putabant Iudaei valere ad sanctimoniam. Sed aliud fuit consilium prophetae nostri, quemadmodum existimo. Neque enim tantum hac de causa culpavit Israelitas, quod ipsi falso praetexerent Dei nomen in sacrificiis, sed quia erant apostatae. Defecerant enim a legis doctrina, erexerant sibi templum adulterinum. Interea, verum quidem est deceptos fuisse prava illa opinione, quod putabant expiari peccata sua sacrificiis: sed Deus non modo propter crassum illum errorem, quo etiam infecti erant Iudaei, reprehendit Israelitas, sed quia abiecerant verum cultum et legitimum. Ergo externa etiam species merito damnari potuit, quoniam non erat fas alibi victimas offerre quam in monte Sion. Ipsi autem sine area foederis alibi novum cultum commenti erant: imo adorabant illic vitulos. Nunc tenemus consilium prophetae. Et hoc diligenter notandum est, quia interpretes non putant hic alio spectare prophetam quam ut damnet perversam fiduciam in Israelitis: quod volebant Deo satisfacere per externa sacrificia, quum tamen essent obstinati in suis vitiis. Sed alterum illud adiungi debet, quod scilicet corrupebant verum Dei cultum, etiam in ipsa specie externa. Nunc postquam tenemus consilium prophetae nostri, descendo ad verba, *Odi, reprobavi*. *אנן* significat saltare et tripudiare. Inde *אנן* significat tam sacrificium quodlibet, quam diem festum. Quidam igitur hic vertunt, reprobavit sacrificia vestra, sicuti postea quum addit, non olfaciam in vestris solennitatibus. Alii vertunt coetus. *עצר* significat prohibere, et significat colligere interdum: ideo *עצרה* significat coetum vel congregationem. Sed *עצרה* significat diem festum, quia prohibebatur tunc populus ab omni opere, sicuti notum est, deinde quia retinebatur in sanctuario. Caeterum, quantum ad summam rei, parum interest, sive legamus coetum, sive diem solennem, videmus quid velit propheta, Deum scilicet respuere saepe caeremonias, quibus putabant Israelitae ipsum placari, quasi essent optima piacula. Nec simpliciter pronuntiat nihili esse coram Deo, sed loquitur asperius, quod scilicet Deus ipsa vel spernat, vel abominetur. *Ego habeo*, inquit, *odio dies vestros festos*. Addit de holocaustis, Si obtuleritis mihi holocausta, et munus vestrum. *מנחה* proprie significat munus farinaceum: erat accessio victimae. Sed generaliter saepe sumitur pro qualibet oblatione. Certum quidem est hoc prophetam velle, utunque Israelitae accumularent multos ritus, hoc nihil proficere ad placandum Deum: quoniam sci-

licet non servent legem sibi mandatam, deinde quia convertant in alium finem sacrificia. Neque enim in pietate et spirituali Dei cultu se exercent, sed potius integumenta ista obiciunt oculis Dei, ut lateant omnia vitia, postquam obtruserint hanc fictitiam speciem cultus, quia putant se coram Deo absconditos esse. Haec ratio est cur dicat propheta hoc non fore Deo gratum, *לא אריך*, inquit. Nec dubium est quin propheta hic ad promissiones alludat, quae passim occurrunt in lege, sicuti proximo versu dicebat, *לא אריך*. *רוח*, significat olfacere, et saepe utitur Moses hoc verbo, quod Deus odore sacrificii delectabitur, vel odore suffitus. Caeterum, quum Dominus pronuntiat gratum sibi fore odorem, intelligit, modo rite sacrificet populus, hoc est, non afferat falsum integumentum tegendis suis peccatis, sed vero et sincere testetur fidem suam ac poenitentiam: Deus tunc promittit sacrificia sibi fore boni odoris. Iam ex opposito negat suffitum hunc gratum sibi fore, et sacrificia etiam ipsa placitura. Nam sacrificia non modo grata erant Deo, sed etiam ipsum placabant. Quum ergo Dominus toties se propitium fore suo populo dixisset, ubi oblata essent sacrificia, oportuit directe hanc fiduciam praecidi Israelitis. Neque enim fideliter agebant ipsi cum Deo. Nunquam frustratus est cultores suos Deus, quin ipsos reciperet in gratiam, modo sincere ad ipsum accederent. Sed quoniam hypocritae isti fallaciter cum ipso agebant, ideo frustrari oportuit eos spe sua, quemadmodum nunc propheta declarat. *Pacifica pinguum vestrorum non respiciam*, inquit. Promittit etiam Deus in lege se respecturum sacrificia, modo scilicet legitima essent. Sed quoniam Israelitae duobus modis defecerant a puro eius cultu, merito hic dicit Deus, *Non respiciam ad sacrificia vestra, nec pacifica pinguum vestrorum*. Vocat *Pacifica* pinguum, hoc est, etiamsi electissimae sint pecudes, tamen mihi non erunt gratae. Dominus enim non moratur pinguedinem, quia non indiget cibo et potu. Ergo in summa pinguedinem hanc opponit propheta verae pietati, et obedientiae simul. In utroque, quemadmodum vidimus, erat defectus apud Israelitas: quia neque parebant mandato legis, quoad externam speciem: et cor eorum impurum erat ac perversum. Ideo necesse fuit inquinari et corrumpi omnia eorum sacrificia. Sequitur, *Tolle a me multitudinem canticorum tuorum*: quum de multitudine loquitur, taxat hypocritas, qui valde laboriosi sunt in suis figmentis, quemadmodum hodie in papatu videmus nullum esse modum et finem. Accumulant enim innumeros cultus, et multum se fatigant mane, vesperi, denique consumunt dies et noctes in suis caeremoniis, et quisque aliquid novum excogitat, et illa omnia congerunt. Quoniam ergo ubi coeperunt homines deflectere a puro Dei verbo, subinde commiscuntur varias nugas, propheta hanc stultam

sedulitatem oblique taxat quum dicit, *Aufer a me multitudinem canticorum tuorum*. Poterat simpliciter dicere, Cantica tua mihi non placent, sed de multitudine loquitur: propterea quod hypocritae, ut dixi, nullum modum sibi statuunt in externis caeremoniis: praesertim vero ubi semel sumpserint sibi licentiam excogitandi hunc vel illum cultum, sequitur illa immensa congeries. Deus ergo hic testatur, frustra sibi impendi hanc operam, quia respuat quidquid non praecepit, et quidquid etiam perperam offertur. *Et concentum lyrarum*, vel musicorum instrumentorum. Nam נבל est instrumentum, cuius species nobis est hodie incognita. *Concentum* ergo *aufer a me*. Potest από τοῦ καχοῦ repeti. Sed alii coniungunt cum verbo לא אשמע, Non audiam concentum. In re parum est discriminis: probabilis tamen est eorum sententia, qui coniungunt haec duo membra, *Aufer a me multitudinem canticorum tuorum et concentum*, quo putas me delectari. Postea, לא אשמע Non audiam, accipiunt seorsum. Sed ego non contendo de rebus istis minutis, satis est tenere prophetam consilium. Iam sequitur:

24. *Et decurret quasi aquae iudicium, et iustitia quasi torrens violentus.*

Varie exponunt hunc versum interpretes. Quibusdam videtur esse exhortatio: quasi diceret propheta, vos mihi obtruditis pecudum victimas, et alios ritus: ego autem haec omnia non moror. Mihi enim tantum placet interior illa cordis puritas: ergo tollite haec quae nullius sunt apud me momenti, et afferte quod maxime requiro et exigo, nempe cor purum ac sincerum. Interea nonnulli putant describi vitae novitatem a fructibus, vel a signis. Neque enim hic propheta nominat munditiam, non loquitur etiam de fide, vel poenitentia, sed per fructus designat renovationem, quam Deus praecipue semper spectat, et cuius causa etiam sacrificia in lege praeceperat. Hic est unus sensus, hypocritas hic revocari ad verum cultum, quia frustra et perperam se maceraverint in rebus fictis. Requirit ergo ab ipsis iustitiam et iudicium, significat vitam sanctam et puram, ac rectitudinem in summa. Alii putant prophetam hic delabi ad celebrandam Christi gratiam, quae manifestanda erat in evangelio. Et verbum יל multi interpretantur Revelabitur. Sed rectius alii deducunt a radice גלל quod est volvere. Ergo iustitia quasi volvitur. Redeo tamen ad illam secundam expositionem. Putant plerique hic esse vaticinium de iustitia, quam Deus patefacturus erat Christi adventu. Et quidam etiam retinent proprietatem verbi גלל. Dicunt igitur hic conferri impetuoso flumini et torrenti violento evangelium, quia Dominus efficaciter perumpet, et penetrabit etiamsi Satan conetur multa ob-

stacula ingerere. Sed hic sensus non videtur congruere prophetae verbis. Est nimium argutus, meo iudicio. Alii potius comminationem esse existimant quod scilicet Deus hic occurrat Israelitis, ac si diceret, quoniam ipsi nugantur, vel ineptiunt cum eo, se tandem ostensurum quid sit vera iustitia, et quid sit verum iudicium. Hypocritae enim putant nihil sibi deesse ad perfectum statum, ubi velati sunt suis caeremoniis. Confugiunt enim ad illa latibula, ubi omnia sua flagitia tegant. Ergo non putant amplius se esse reos, sed quasi sub Aiace clypeo occultant sua scelera sub suis caeremoniis. Quoniam ergo ita cum Deo ludunt, existimant quidam interpretes hic Deum severe pronuntiare, longe ipsos falli, quia tandem patebit quatenam sit vera iustitia. Decurret igitur iustitia, aut volvitur. Iam impetum designat hoc verbo, sed clarius deinde exprimit per איתן, Violentus erit torrens iudicium. Nam hypocritae quemadmodum puellae in suis puppis ineptiunt. Quoniam ergo nihil agunt serio, et interea tamen vellent Deum quasi crepundiis placare, ideo hic propheta excutit tales blanditias, ac si diceret, Putatisne Deum esse puero similem? cur illi obiectis has nugas? Putatisne rem esse fictam iustitiam? iudicium esse aliquod figmentum inane? certe Dominus ostendet vobis quam pretiosa res sit iustitia. *Decurret igitur tanquam violentae aquae, tanquam impetuosus torrens*. Iudicium, inquit, contra vos ruet, ut vos obruat. Hic est tertius sensus. Sed posset etiam aliter exponi hic versus, quasi Deus occurreret obiectioni: sicuti scimus hypocritas semper obstrepere, et non facere finem litigandi: Quid? ergo nos perdidimus operam, quum tamen conati simus Deum colere: fuit igitur istud pro nihilo? Deinde non tantum obtulimus sacrificia, sed volumus etiam testari Dei gloriam nobis esse curae? Quum ergo fuerit studium pietatis, cur nunc Deus respueret? Propheta hic respondet uno verbo, si modo afferant veram iustitiam, fore liberum cursum: quasi diceret, Deus non supprimet vestram iustitiam et rectitudinem. Hoc autem referri debet ad fructum vel ad remunerationem: quasi diceret propheta, Tantum serio Deum colite, et non frustrabitur vos. Reposita enim erit vobis merces: iustitia vestra decurret instar fluminis: quemadmodum etiam alibi dicitur, iustitia vestra fulgebit instar aurorae. Ita etiam hoc loco: Iustitia vestra decurret quasi aquae violentae. Non est igitur cur expositulent hypocritae sibi fieri a Deo iniuriam, vel maligne aestimari sua officia, quoniam Deus liberaliter testatur iustitiae se daturum locum, ita ut libere decurrat, quemadmodum fluvius violentus. Et videtur haec genuina fuisse mens prophetae. Quanquam alias expositiones non prorsus reiicio, neque insector: sed tamen ostendo quid mihi magis placeat. Postquam ergo propheta iussit

facessere omnes cultus fictitios et adulterinos, iam non hortatur simpliciter Israelitas, quemadmodum putant alii, ut afferant iustitiam et rectitudinem, sed dicit per modum promissionis, Decurret vestra iustitia sicut aquae violentae, modo vera sit, et non sit inanis titulus. Modo ergo Deus agnoscat in vobis sinceram rectitudinem, certe ampla erit vobis reposita merces. Sequitur:

25. *An victimas et munus (מנחה) obtulistis mihi in deserto quadraginta annis domus Israel?*
 26. *Et sustulistis Sicuth regem vestrum, et Chion imagines vestras, stellam deorum vestrorum (vel deos vestros) quae fecistis vobis.*

Hoc loco clarius demonstrat propheta se non modo reprehendere in Israelitis hypocrisin, quod tantum obtruderent externas pompas Deo sine vera pietate cordis: sed simul etiam damnat quod defecerant a legis praescripto. Ostendit autem hunc morbum non esse novum in populo israelitico, quia statim ab initio permiscuerint tale fermentum patres ipsorum, quo Dei cultum vitiarent. Ostendit igitur semper Israelitas deditos fuisse superstitionibus, neque potuisse ullo modo retineri in vero et nativo Dei cultu. *An ergo sacrificia, victimas, aut oblationem accedere ad me fecistis in deserto quadraginta annis?* Alloquitur ipsos ac si iam in deserto pervertissent Dei cultum: tamen multis post saeculis nati sunt. Quid sibi hoc vult? Nempe hic propheta complectitur totum corpus populi a prima origine: ac si diceret, Liebit vos involvere una cum patribus in eundem fasciculum. Nam eadem est ratio et natura vestra quae patrum fuit. Videmus ergo hic trahi Israelitas in reatum, quod non tantum una aetate cultum Dei vitiaverint suis superstitionibus, sed ab initio. Quaerit autem an sibi obtulerint victimas. Certum est tale fuisse consilium, neque enim unquam ausi fuissent abnegare Deum, a quo fuerant nuper redempti. Et scimus, quamvis multa fabricati sint quae damnata erant lege Dei, semper stetisse in hoc principio: Colendus est nobis Deus, qui nos redemit: imo superbe semper gloriatos fuisse in illo patre suo Abraham. Nunquam ergo sponte se alienassent a Deo, qui elegerat et patrem Abraham, et ipsos in sacrum populum. Imo paulo ante dixit propheta, Aufer a me: deinde, Si obtuleritis mihi sacrificia et munus farinaceum non habeo grata. Videntur haec inter se pugnare, quod Deus neget sibi oblatas fuisse victimas, et tamen dicat sibi offerri a populo israelitico, qui perperam exerebat profanum altare et adulterinum, quemadmodum diximus. Solutio facilis est, nempe semper populum Deo obtulisse sua sacrificia, si respicimus quid ipsi voluerint. Nam bona intentio, ut vulgo loquuntur, excaecat

Calvini opera. Vol. XLIII.

superstitiosos, ut magna confidentia cum Deo ludant, ipsorum igitur respectu dicemus Deo sacrificasse. Atqui quantum ad Deum spectat, merito negat sibi offerri quidquid non pure offertur. Videmus ergo quomodo nunc dicat Deus non fuisse sibi oblatas victimas in deserto, quia scilicet populus fermentum idololatriae permiscuerat: Deus abominatus est illam corruptelam. Haec est summa. Sed rursus obicitur alia quaestio. Nam neque defectio illa diu grassata est, neque etiam totus populus consensit in idololatriam. Imo scimus quid dicat impostor ille Bileam, non esse scilicet idolum in Iacob: et tamen loquitur spiritu prophetico, Numerorum vigesimo capite. Testatur regnare verum et unicum Deum in Iacob, neque esse illic fictitios deos. Quomodo igitur dicit propheta illic grassatam fuisse idololatriam? Responsio etiam facilis est. Nam quod maior multitudo abrepta fuerat, ideo totus populus merito damnatur: et quanquam correctum fuit vitium illud, tamen subinde relapsi sunt ad suas superstitiones, ut satis notum est. Imo in scortorum gratiam coluerunt alienos deos. Quum ita sit, non mirum est coargui a propheta quod Deo non obtulerint victimas: quoniam scilicet contaminati erant pravis superstitionibus: ideo fieri non potuit, ut impensum aliquid Deo ferrent: sed interim tanti fuit Deo cultus, quem lege sua mandaverat, ut diceret se coli in Iacob, quemadmodum etiam Christus dicit, Nos scimus quid adoremus. Et tamen vix centesimus quisque erat inter Iudaeos qui spem vitae aeternae foveret in animo suo. Erant Epicurei omnes, vel profani: imo Sadducaeae palam regnabant: tota religio conciderat, vel saltem sic collapsa erat, ut nihil esset amplius sanctum, nec integrum: et tamen dicit Christus, Scimus quid adoremus: hoc verum est, respectu legis. Nunc ergo videmus prophetas varie de Israele loqui: dum respiciunt populum, dicunt esse perfidos et apostatas, qui statim ab initio desciverint a vero et legitimo Dei cultu. Ubi autem commendant Dei gratiam, dicunt illic lucere verum Dei cultum: nempe etiam si tota multitudo perversa sit, Dominus tamen probat quod ipse mandavit. Sicuti baptismus semper erit sacrum et inviolabile testimonium gratiae Dei, etiamsi administraretur a diabolo, etiamsi sint omnes impii qui communicant, et contaminati, quantum ad suas personas attinet. Baptismus semper retinet suam naturam, neque polluitur hominum vitiis. Ita etiam de sacrificiis dicendum est. Nunc igitur redeo ad contextum prophetae. *An obtulistis mihi victimas annis quadraginta in deserto?* Exaggerat crimen circumstantia temporis, quod inclusi illic in custodia tam arcta et severa, tamen defluerint post suas superstitiones. Et certe hoc fuit horribile portentum: Deus quotidie pascibat eos manna, ideo oportuit singulis momentis in coelum respicere,

etiamsi nollent. Deus enim trahebat invitos non vulgari gratia: tunc sciebant aquam sibi fluere ex rupe mirabiliter. Quum ergo cogeret Deus ipsos in se respicere, qui fieri potuit ut tamen evanuerint in suis mendaciis? haec, quemadmodum dixi, prodigiosa fuit caecitas: ideo propheta de quadraginta illis annis, et de deserto etiam loquitur, ut melius appareat criminis atrocitas, quod Dominus tot vinculis retinere non potuerit populum illum a furore. Iam sequitur, *et sustulistis Sicuth regem vestrum*. Scimus locum hunc a Stephano adduci, Actorum septimo capite. Sed sequutus est graecam versionem: interpres autem graecus quisquis fuerit, deceptus est in nomine Sicuth et legit Sucoth, et putavit esse nomen appellativum pluralis numeri, et putavit esse deductum a סוּךְ, quod est tabernaculum. Vertit enim סוּכְיָהוּ, quasi dixisset, Sustulistis tabernaculum regis vestri loco arcae. Sed manifestus est error, quia probabile est Sicuth fuisse proprium nomen idoli. *Sustulistis ergo Sicuth regem vestrum*. Regem eorum appellat odiose, quia violaverant regnum illud sacerdotale, quod apud eos Deus instituerat, quoniam instar regis apud ipsos dominabatur. Quum ergo vellet Deus censi rex Israel, ut sibi adquisierat hoc nomen: deinde pollicitus esset regnum ipsis, sicuti suo tempore praestitit, fuit haec nimis foeda ingratitude, quod adsciverint sibi idolum pro rege. Fuit igitur haec minime tolerabilis Dei abnegatio, quod non passi fuerint se a Deo regi. Videmus ergo acerbe exprobrari ipsis, quod Deo abdicaverint regnum suum, et creaverint sibi fictitium regem Sicuth. Iam sequitur, *Et Chion imagines vestras*. Quidam putant כִּי esse placentam, et כוֹה est parare: unde etiam putant deductum esse hoc nomen. Sed rectius alii retinent nomen proprium: neque enim dubito quin propheta hic alterum commentitium Deum nominaverit post Sicuth. *Chion ergo imagines vestras*, ego lego appositive: alii dicunt placentam imaginum vestrarum: alii literam probe reddunt, Chion imagines vestras. Sed interea non satis attendunt prophetae consilium: quia videtur hic propheta subannare amentiam populi, eo quod in statuis et talibus larvis deitatem aliquam inclusam somnient. Vos, inquit, sustulistis et Sicuth et Chion imagines vestras. Ego iam abstineo ab hoc honore, quia non potuistis ferre ut vos gubernarem. Fruamini ergo rege vestro Sicuth: sed interea videamus qualis sit potentia vel Sicuth, vel Chion: nempe sunt imagines. Quum ergo illic nihil sit firmum, vel etiam vivum, cuius dementiae est colere haec figmenta? Caeterum putant Chion esse imaginem Saturni. Quod autem Hebraei dicunt hanc idololatriam sumptam fuisse a Persis, nugatorium est. Scimus enim Persae usi non fuerint imaginibus et statu-
 tantum enim adorabant ignem sacrum. Quum ergo

Persae usi non fuerint imaginibus, fabulati sunt suo more Iudaei, quum dixerunt Chion fuisse imaginem Saturni. Sed tamen non dubito quin imaginati sint Iudaei omnes stellas esse deos, ut fabricarent illis imagines. Nam statim sequitur, Sidus, vel stellam deos vestros: hi sunt dii vestri, inquit, nempe stellae et imagines. Hic etiam est σαρχασμός, quum propheta deridet stultitiam in populo israelitico, qui non contentus opifice coeli et terrae, sibi adsciverit deos mortuos, vel potius vana figmenta. Sunt igitur dii vestri imagines et stellae, inquit. Caeterum notandum est quod vocat imagines: non vocat idola, quemadmodum alibi. Et dico notandum esse quia hinc refellitur stulta et puerilis argutia papistarum, qui hodie excusant omnes suas superstitiones, quod careant idolis: negant enim esse idola sua figmenta. Quid igitur? sunt imagines: ita occultant suam turpitudinem sub nomine imaginum. Atqui propheta non dicit esse idola, et non utitur odioso illo vocabulo, quod deductum est a dolore, vel molestia: sed dicit, Sunt imagines. Nomen igitur per se nihil turpitudinis vel sinistrae notae habet. Sed tamen quia Dominus non voluit se repraesentari ulla visibili figura, hic simpliciter et praecise propheta damnat Sicuth et Chion. Graecus interpres posuit typos, quod sequutus est Stephanus, hoc est imagines. Nunc si quis dicat papistis, typos ipsorum, vel imagines esse res vitiosas coram Deo, fortiter negabunt: sed tamen videmus quid valeat ipsorum cavillum. Postremo addit, *quae vobis fecistis*. Malo in genere neutro transferre relativum ὧν, ut scilicet comprehendat deos omnes istos fictitios et simul picturas. *Quae igitur vobis fecistis*. Istud facere semper vitiosum est in rebus sacris, quia nihil debemus afferre proprium, ubi colendus est Deus, sed debemus pendere semper ab eius ore, et obsequi simul ac aliquid mandavit. Omnes igitur actiones nostrae in cultu Dei passive, ut ita loquar, esse debent: quia referendae sunt ad eius mandatum, ne quid tentemus nisi quod ipse probat. Ubi ergo audent homines hoc vel illud aggredi sine Dei mandato, mera est abominatio coram eo. Et ἐδωλοθησείας vocant Graeci superstitiones: significat autem illud nomen voluntarios cultus, et qui sponte suscepti sunt ab hominibus. Nunc tenemus totum prophetae consilium. Iam sequitur,

27. *Et migrare faciam vos ultra Damascus, dicit Iehova, Deus exercituum nomen eius.*

Hic tandem propheta exsilium Israelitis denuntiat: quasi diceret Deum non passurum amplius, ut contaminent terram illam sanctam, quae hac lege data illis in haereditatem fuerat, ut agnoscerent verum et unicum Deum. Deus ergo iam longo tempore toleraverat Israelitas, quum tamen terram

non desinerent suis superstitionibus polluere. Nunc ad purgationem descendit, *Ego*, inquit, *migrare vos faciam ultra Damascum*, quia putabant hostes illo propugnaculo arceri a tota regione, quasi illic delitescerent in tranquillo nido: alioqui absurda esset loquutio, et hoc non animadvertunt interpretes: Dicunt, migrare vos faciam ultra Damascum, hoc est, in regionem longinquam. Sed quorsum Damasci meminit propheta? Haec ratio est notanda, quod putarent Israelitae prohiberi omnes hostiles impetus, opposita urbe Damasco, quae erat secundum ipsos inexpugnabilis: ita enim fingeant. Non impedit, inquit Dominus, illa munitio, quin vos abripiam, et devolvam ad Assyrios usque. Nunc ergo videmus quid propheta intelligat, et cur addiderit etiam expresse nomen Damasci. Sequitur, *Deus exercituum est nomen eius*. Hic propheta confirmat suam comminationem, ne hypocritae suo more putent hoc non serio esse dictum: quemadmodum scimus iocose eos sibi blandiri: et ubi Dominus fulminat, ipsi tamen securi manent. Propheta ergo, ut incutiat terrorem, dicit *Dominum exercituum esse eum* qui loquitur: ac si diceret, non est cur speretis vos posse effugere hanc vindictam, quam vobis nunc denuntiat Deus. Est enim immensa eius potestas. Dominus est exercituum. Videtis ergo instructum esse ad vos perdendos nisi mature respiscitis. Haec summa est. Ego non progrediar nunc ulterius.

CAPUT VI.

1. *Vae securis in Sion, et confidentibus in monte Samariae, qui celebres fuerunt principio gentium, et ingressi sunt ad illos domus Israel.*

Propheta sermonem nunc dirigit non ad solos Israelitas, quibus proprie datus fuerat magister ac doctor, sed complectitur Iudaeos etiam simul: neque omnes promiscue compellat, sed tantum procures, qui delitiis suis vacabant, ac si immunes essent a communibus miseriis. Neque enim, quemadmodum multi existimant, hic luxum vel superbiam simpliciter reprehendit. Sed notanda est temporis circumstantia, quod non expergefiebant ad iudicia Domini, quum tam severe Deus puniret scelera in populo illo, procures tamen manebant semper quieti in suis faecibus. Haec securitas damnatur nunc a propheta nostro. Est autem hoc nimis vulgare malum, quemadmodum licet etiam nunc cernere. Nam si Dominus regionem aliquam bello affligat, vel fame, divites uberem inde quaestum facient. Abutuntur enim Dei flagellis, ut videmus mercatores ditescere inter media bella, quia undique corradunt

praedam. Nam qui militant coguntur se obaerare, rustici etiam et opifices, ut tributa solvant, deinde ut victitent, coguntur subire iniquas condiciones, interea divites luxuriantur. Deinde qui pollent auctoritate, et gratia in aulis principum, illi etiam plus lucri faciunt in bellis, in fame, in reliquis cladibus, quam si res pacatae essent. Nam ubi pax viget tunc est status magis aequabilis: ubi autem gravantur pauperes, tunc pinguescunt reliqui. Et hoc vitium notatur nunc a propheta. Hic ergo maledicit securis et quietis: non quod res mala sit, vel per se displiceat Deo, si quis placide suo otio fruatur: sed ubi Dominus palam ostendit se iratum et offensum, ubi resonant eius flagella, si non movemur, sed demergimus nos in maiores delitias, hoc est quasi data opera ipsum provocare. Securos ergo et confidentes hic propheta damnat, quoniam decebat ipsos humiliari quum viderent Deum sibi esse infensum. Neque enim iustiores erant hominibus gregariis, quum vulgus ipsum tam duriter tractaret Deus, annon debebant procures in se descendere, et examinare suam vitam? Quia hoc non faciunt, sed inebriant se suis delitiis, et procul repellunt omnem metum, et putant nihil ad se pertinere Dei ferulas, hic contemptus merito damnatur a propheta, quemadmodum videmus Deum severe irasci apud Iesaiam, quod quum vocaret ad diem luctus canebant cithara, deinde epulabantur opipare et laute suo more. Quum ergo ita pergerent in suis blanditiis, Dominus exandescit, quoniam hoc est velut ex professo illum contemnere, et ludibrio habere omnes eius minas. Nunc ergo habemus consilium prophetarum, quod non satis observatum fuit ab interpretibus. Nam semper statuere decet ante oculos nostros flagella illa Dei, quibus coeperat visitare populi scelera. Deus autem nullo modo ferre potest, ut dixi, contumaciam illam, dum homines pergunt sibi blandiri in peccatis, neque respiciunt ad iudicem suum, neque sentiunt ullum reatum. Ideo propheta dicit, *Vae qui securi estis in Sion, qui confidentis*, hoc est, qui estis extra omnem metum in monte Samariae. Nominat hic montem Sion, et montem Samariae: quia illic erant primariae urbes duorum regnorum, quemadmodum satis scimus. Tota regio vastata fuerat variis cladibus: cives Ierosolymae et Samariae interea opulenti erant: deinde confisi suis munitionibus spernebant Deum ipsum, et eius iudicia. Haec ergo securitas quae plena erat contumaciae damnatur a propheta. Iam addit etiam ingratitudinem: dicit montes illos fuisse celebres a principio gentium, et illic ingressos fuisse Israelitas. Exprobrat hic Deus tam Iudaeis quam Israelitis, quod in alienam possessionem venerint. Adopti enim fuerant urbes illas non proprio Marte, sed quia Dominus expulerat coram facie ipsorum veteres incolae. Quum ergo non sentirent sibi datum illic esse hospitium a Domino, ut illum

pure colerent, ut se subiicerent eius imperio, haec ingratitude non fuit excusabilis. Ergo postquam invecus est propheta in crassam illam et supinam securitatem, qua inebriati erant proceres regni utriusque, nunc etiam adiungit ingritudinem: Vos non estis indigenae, sed ingressi estis, quia praeibat Deus, quia voluit vobis dare terram hanc possidentem. Cur ergo nunc inflati estis superbia adversus ipsum? Nam ante vos certe duae istae urbes satis notae erant ac famosae, et tamen hoc nihil profuit ipsis indigenis. Cur ergo nunc non metuitis iudicium Domini, et non respiscitis, dum vobis minatur? imo flagella sua vobis ostentat? Nunc tenemus sensum prophetae, quantum ad hunc versum. Iam sequitur,

2. *Transite Chalneh et adspicite: ite illinc in Chamath magnam, et descendite in Gad Philistinorum: an meliores sint regnis istis: an terminus illorum maior termino vestro.*

Hic sub figura ostendit Amos non esse cur indormiant suis peccatis vel Iudaei vel Israelitae, quum velut in speculo possint cernere iudicia Dei contra profanas gentes. Haec singularis gratia est, quum Deus alieno dispendio edocet. Nam posset, simul atque deliquimus, poenam iuste sumere: hoc autem non facit, sed potius pareit nobis. Interea vero alios proponit nobis in exemplum: hoc est, quemadmodum diximus, singularis indulgentiae. Hanc rationem docendi nunc tenet propheta noster. Dicit Chalneh, et Chamath, et Gath, esse praeclara documenta irae Dei, ex quibus discant Israelitae non esse cur suis opibus acquiescant, cur etiam freti munitionibus suis putent se exemptos esse ab omni periculo: quia sicuti urbes illas, quae visae fuerant inexpugnabiles, Deus perdidit, ita etiam poterit et Ierosolymam et Samariam excidere, simul ac voluerit. Hic est genuinus prophetae sensus. Quidam negative legunt, Annon meliora sint loca illa regnis vestris? Sed hoc pugnat cum verbis prophetae. Alii non attendunt ad prophetae consilium. Putant enim hic conferri Dei beneficia inter se, ac si diceret, Deus liberalius vobiscum egit quam cum Chaldaeis, cum Assyriis, et cum vicinis gentibus. Nam Chalneh sita fuit in planitie illa babylonica, quemadmodum satis notum est ex decimo capite Genesis. Et quantum attinet ad Chamath, etiam urbs fuit celeberrima, cuius fit mentio illo capite, et pluribus aliis locis. Gath etiam Philistinorum urbs famosa fuit. In hanc igitur sententiam fere descendunt interpretes, hic proponi in medium Iudaeis et Israelitis Dei liberalitatem, quod scilicet illos donasset opima et foecunda regione, quod praetulisset aliis gentibus. Sed non videtur mihi hoc quadrare: si enim fiat simplex comparatio

inter Chalneh et Ierosolymam, certe Babylonia fuit fertilior et amoerior etiam regio, quemadmodum ex omnibus historiis notum est. Propheta igitur hic non concionatur de veteri statu locorum illorum, sed potius ostendit, quod iam dixi, nempe nihil profuisse istis urbibus, quod opulentiae fuissent, deinde munitae omnibus praesidiis, quia tandem sumpsit Deus de illis vindictam. Idem ergo propheta denuntiat instare tam Iudaeis quam Israelitis: Quid impedit, inquit, manum Dei, quominus etiam vos tradat exitio? Nam si homines possent iram Dei avertere ullis munitionibus, Chalneh certe, et Chamath et Gath poterant opponere aliquas opes: sed Dominus exsequutus est nihilominus suam vindictam contra illas urbes tam munitas. Fiducia igitur vestra mera est ebrietas, quae vos fallit, quemadmodum etiam dicit Ieremias (7, 12), *Ite in Silo*. Certe non obicit Iudaeis quod Dominus ipsos splendidius ornaverit quam Silo: sed in alium finem respicit. Excelluerat enim Silo, quia diu praeberat hospitium arcae foederis: illic fuerat sanctuarium Dei. Eo autem tempore locus erat desertus: illam tristem vastitatem ponit ante oculos populo suo Ieremias, ut intelligant sibi idem metuendum esse, nisi respiscant, quia si obdurent cervices suas, nihil impedit manum Dei, quominus agat cum ipsis, sicuti antea egerat cum incolis Silo. Nunc ergo tenemus sensum prophetae, quum dicit, *Ite et transite Chalneh, et adspicite*. Quum iubet adspicere, non dubium est quin horrendam illam mutationem designet, quae contigerat. Fuit enim olim Chalneh urbs munitissima, et obtinuit summum imperium: deinde vicina regio non minus amoena erat, quam fertilis: nunc est locus solitarius: nam Babylon absorpserat Chalneh, quemadmodum satis notum est. Quum ergo locus praeberet tale spectaculum, merito dicit propheta, *transite Chalneh et adspicite*, hoc est, considerate quasi in speculo, quid proficiant homines sua superbia et fastu, quum se obdurant contra Deum. Haec enim causa fuit excidii tam famosae urbis. Illinc, inquit, pergite in Chamath רבה, magnam, quae erat urbs Assyriae satis nota: *Adspicite illinc*: unde factum est, ut funditus eversa fuerit urbs tam praeclara, nisi quod Dominus non potuit ferre tantam contumaciam? quum illi abusi fuissent eius patientia, tandem exsequutus est suam vindictam: idem etiam contigit vicinis vestris. Neque enim procul aberant Iudaei et Israelitae a Gath. Nunc ergo quum tot documenta irae Dei essent ante eorum oculos, merito propheta hic invehitur contra eorum socordiam, quod scilicet sibi non metuant ab horribili Dei iudicio, quod tamen iam instabat eorum cervicibus. An ergo *meliores sunt*, hoc est, an melior est conditio illarum urbium, quam utriusque regni, nempe Iuda et Israel? deinde an *terminus ipsorum maior sit ter-*

mino vestro? fuerant enim redacti in tales angustias, ut domi quoque penderent tributum, quum amplum agrum prius occupassent, et quasi extentis alis longe et late fuissent dominati, iam abstulerat Dominus illos terminos. Erant enim omnes illae urbes tributariae. Videte, inquit, an terminus illorum sit maior termino vestro. Nunc sequitur,

3. *Qui procul reiicitis diem malum, et appropinquatis solum violentiae.*

Hic obiurgat Iudaeos et Israelitas propheta ob aliud crimen, quod scilicet provocarent subinde iram Dei, nec desinerent peccando accersere novas vindictas: interea suo fastu et contumacia reiicerent minas omnes, quasi essent lusoriae, neque eos attingerent. Semper notandum est quod paulo ante dixi, prophetam hic non agere cum toto populo, sed cum ipsis proceribus, quia hoc non potuit conferri in vulgus ipsum, quod scilicet *appropinquarent solum iniquitatis*. Haec igitur concio proprie dirigitur ad iudices et consiliarios, et qui tunc auctoritate pollebant in utroque regno tam Iuda quam Israel. Est autem insignis haec sententia: dicit illos *procul repellere diem malum*, quum tamen *appropinquent solum iniquitatis*, vel violentiae. Perinde est ac si diceret, Vos accersitis vestra intemperie febrem, et tamen procul eam repellitis: quemadmodum solent homines ebriosi, vinum ingurgitant sine ullo modo: interea si adsit medicus, vel quispiam moderatio, qui admoneat non ita esse indulgendum crapulae, subsannant tales minas: quid? febris me corripit? ego sum immunis a febre: ego enim sum assuefactus ad bibendum vinum. Tales sunt profani homines dum provocant iram Dei velut consulto: interea autem ludibrio habent omnes minas, ac si tuti essent singulari aliquo privilegio. Videmus ergo quorsum spectet propheta, quum dicit *eos procul repellere diem malum*, et tamen appropinquare solum iniquitatis. Intellegit appropinquare solum iniquitatis, dum iudices ipsi confirmant se in tyrannide, et quum sibi licentiam permittunt furandi, praedandi, rapiendi, vexandi. Ubi ergo ita se obdurant in omni licentia, tunc appropinquant solum iniquitatis. Depellunt autem diem malum, quia non tanguntur ullo sensu: sed si prophetae vindictam Dei denuntiant, putant hoc esse fabulosum. In summa, hic duo crimina accusat Amos in proceribus utriusque regni, nempe quod non desinant iram Dei subinde provocare, dum scilicet evertunt ac pessumdant omnem aequitatem, et tyrannice ac superbe dominantur in populo: interea autem securi spernunt omnes minas, et extrahunt tempus, et sibi inducias promittunt: etiam quum Deus ipsos graviter et severe urget, putant tamen hoc non esse tam propinquum, quemadmodum passim occurrunt

apud prophetas eiusmodi sententiae, quibus exardescunt contra socordiam illam, dum scilicet hypocritae ubi exuerint omnem sensum doloris, et se ipsos quasi fascinarunt, derident omnes prophetas, quia putant manum Dei procul esse remotam, sicuti etiam apud Iesaiam (22, 13) dicunt, Epulemur, et bibamus, si moriendum nobis est: nam interea putabant prophetas non serio minari, sed haec esse vana terculamenta, quum mentio fieret propinqui exitii. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Sequitur:

4. *Qui decumbunt (vel dormiunt) in lectis eburneis, et se extendunt super strata sua* (alii vertunt, et superflua: alii, induti sunt tiaris, sed utrumque mihi videtur coactum): *qui comedunt agnos e grege* (hoc est, selectos), *et vitulos e medio saginarii* (vel opimi pascui. Nam מרבק quidam ita vertunt).

Nunc prosequitur Amos illam obiurgationem, quam vidimus initio capitis, quod scilicet proceres illi, de quibus loquitur, procul a se reiicerent omnes curas et molestias, et vacarent suis delitiis, quum tamen misere oppressa esset tota regio. Semper tenendum est memoria quod admonui, non reprehendi simpliciter a propheta luxum, quemadmodum falso quidam putant, et rapiunt has sententias nimis inconsiderate. Propheta enim hoc non agit: sed exprobrat Israelitis, quod ferream cervicem opponant iudiciis Dei, imo impudenter ludant cum Deo, quum tamen ipsos paulatim ad resipiscentiam adducere velit. Propheta conqueritur hoc nihil illis prodesse. Dicit igitur primum *ipsos dormire in lectis eburneis*. Si lectis eburneis usi fuissent, hoc per se non fuerat vitiosum, nisi quod semper luxuries damnanda est. Nam ubi dediti sumus pompae et delitiis, certe hoc non caret vitio. Omnis enim cupiditas quae modum excedit semper merito reprehenditur. Atqui dum nimis cupide appetunt homines splendorem et lautitias, vel ambitiosi sunt ac superbi, vel nimium delicati. Haec igitur vitia semper coram Deo damnantur. Sed posset fieri, ut quis utatur lecto eburneo, interea tamen paratus sit humi iacere. Nam scimus copiam maiorem eboris illic fuisse, et illud etiam fuisse usitatum in Asia. Italia olim nesciebat quid esset uti lectis eburneis ante victoriam scilicet Lucii Scipionis: sed post devictum regem Antiochum, tunc Italia liberius etiam usa fuit lectis eburneis et lautitiis, et haec corruptela etiam fregit eorum animos et effeminavit. Nunc venio ad prophetam nostrum. Potest fieri, ut tunc ebur non adeo fuerit pretiosum in Iudaea. Potuerunt ergo uti lectis illis absque vitio. Sed semper Amos spectat miseras illorum temporum. Debebant igitur omnibus lautitiis se abdicare divites, et confugere ad saccum et cinerem, quum viderent

Deum sibi infensum esse, quum viderent accensum esse ignem vindictae eius. Nunc ergo tenemus cur Amos tantopere excandescat contra eos qui dormiunt in lectis eburneis. Addit, *et qui se extendunt super lectos suos*. Nam כרה proprie est se extendere, significat etiam interdum foetere: significat denique esse superfluum: ideo quidam vertunt, super lectos eburneos et superfluitates. Hoc durum est, neque constaret quod postea sequitur, *super strata sua*. Ego igitur non dubito, quin propheta hic designet gestum eorum, qui tam secure delitiabantur: Vos, inquit, extenditis et crura vestra et brachia in stratis vestris, ut solent homines ignavi et assueti suis delitiis. Atqui Dominus vos expergeficiet novo modo, quia debuerant vos eius flagolla excitare: manetis sopiti. Quum ergo Deus non extorqueat a vobis ullum metum suis virgis, quid amplius restat, nisi ut trahat invitos ad supplicium? haec ratio est cur propheta dicat ipsos extendi in suis stratis. *Come-ditis etiam agnos e grege, et vitulos e medio opimi pascui*, vel saginarii. Potius מרבק accipio pro ipsis caulibus. Quum ergo deligerent sibi opimas carnes, propheta hanc luxuriam reprehendit: nempe respicit calamitosum tempus, ut iam dictum est. Si enim epulati fuissent divites suo more, et etiam usi fuissent carne pingui, hoc non erat dignum tam atroci vindicta. Sed quum Dominus ipsos ad luctum vocaret, et quum incurrerent passim horrorem signa irae eius, fuit non ferendus hic torpor, quod lautitias suas nihilominus persequuti sint, quum deberent potius illis renuntiare. Nam omnino convenit hic locus cum illo Iesaiæ, quem iam attigi. Nunc sequitur:

5. *Concinentes super ore cithara, sicut David excogitarunt sibi instrumenta cantici*. (פרט significat dividere, ut quidam exponunt: et deductum est verbum a granis, quae restant post vindemias: quia ergo non sunt densae uvae, sed granum unum apparet, postea aliud, et interest magna distantia, ideo putant metaphorice hic sumi participium הפורטים pro distinguere, quemadmodum musica habet suas distinctiones. Nisi enim articulate canitur, sonus ille confusus nihil habet gratiae. Qui ergo canunt cithara, et excogitarunt sibi quasi exemplo Davidis instrumenta musica, inquit.)

Semper concionem suam propheta continuat, quod scilicet lauti isti homines quasi exempti essent a communi ordine, velut invito Deo sese oblectabant, non tantum in communi et medioeri victu, sed etiam accersebant novas delitias, quemadmodum si fuissent assidue in nuptiis, vel celebrassent dies suos natales. Quasi ergo non esset lugendi tempus, ita prosequerantur suas lautitias. Hoc reprehendit etiam nunc propheta. Ergo si quis putet his verbis

damnari musicam, longe fallitur, quemadmodum ex circumstantia apparet. Neque enim tam rigide propheta agit cum populo illo: sed semper principium illud tenet, nimis esse torpidos, imo quasi alienatos a communi sensu, qui non sentiant Deum sibi esse iratum, ut confugiant statim ad signa resipiscientiae, et iram Dei suppliciter deprecantur cum luctu, quemadmodum fieri decebat. Ergo semper opponere convenit iram Dei, quae humiliare debuerat Iudaeos et Israelitas, quum tamen praeefracte semper opponerent Deo suam socordiam. Quod dicit *exemplo Davidis sibi excogitasse musica instrumenta*, non dubium est quin hac comparatione crimen eorum magis aggravet. Neque enim credibile est, ipsos abusos fuisse hoc praetextu, quemadmodum semper hypocritae iactare solent sanctorum exempla, quum volunt fucum facere suis vitiis. Quid? annon David usus est musicis instrumentis? dicent aliqui: Alii, annon Solomon magnum habuit splendorem in suis palatiis? Deinde, annon Abraham habuit magnum famulitium domi? Ergo quisque arripit quod putat valere ad excusationem: et ita volitant sanctorum exempla perperam in multorum ore. Sed non videtur probabile, hoc fuisse adductum ab istis, quos nunc alloquitur Amos. Videtur ergo potius mordaciter ipsos impetere, quod sua oblectatione provocent iram Dei, et suam obstinationem prodant, quum tamen David applicuerit instrumenta musica ad pietatis exercitium, ut mentem suam ad Deum attolleret. David certe quum esset quietus, postquam defunctus erat omnibus periculis, potuit etiam se oblectare. Atqui in alium usum transtulit musica instrumenta, ut scilicet resonarent laudes Dei in templo, ut inde una cum aliis piis sese erigeret ad pietatis studium. Quum ergo David etiam tranquillis suis rebus et prosperis, noluerit tamen animum suum demergere in superfluis lautitiis: isti quum Deus apparet iratus, quum formidinem incutit tot signis suae vindictae, audent adhuc contumaciter prosequi morem suum, ita ut nihil prorsus remittant ex solita pompa, ex solitis etiam voluptatibus. Nunc videmus quorsum spectet comparatio, quam ponit propheta. Neque enim dubito quin aggravet ipsorum crimen, quod non respiciant Davidis exemplum, sed transferant musica instrumenta ad crassas et belluinas voluptates, et id faciant etiam, quasi repugnante Deo, qui terrorem illis obicere coeperat suae vindictae. Pergamus:

6. *Qui bibunt in phialis vinum, et primitiis oleorum sese unguunt, et non condolescunt super contritionem Ioseph*. 7. *Propterea nunc transferentur (volventur) in capite migrantium, et veniet luctus extensorum*. (Est deductum ab eodem verbo כרה: diximus plura significare, sed accipio pro extendere. Et aliquid rursus dicendum erit in fine.)

Exprobrat nunc Amos proceribus utriusque regni quod bibant vinum in phialis, hoc est, in vasis vel concinne fabrefactis vel pretiosis. Quidam putant subaudiendum esse, in vasis argenteis. Sed nihil opus est quidquam subaudire ad prophetæ verba. Summa est, homines istos satis convinci bruti stuporis, qui non possint discedere a suis delitiis, etiam quum Dominus terribiles ostendat vindictas. Quum ergo Dominus ita eos humiliat, hinc satis perspicitur eorum furor et caecitas, quod sibi nihilominus indulgeant, quod bibant vinum solito more, quum tamen deberent ad ieiunium, ad luctum, ad planctum, et ad saccum et cinerem confugere, quemadmodum diximus. *Bibunt igitur vinum in phialis.* Deinde, *primitiis oleorum sese unguunt.* Scimus Christum unguentis saltem bis usum fuisse: et hoc non reprehenditur in Davide, nec in sancto rege Ezechia, nec etiam in aliis. Quum ergo unctio per se nunquam damnata fuerit, videmus aliquid speciale notari a propheta. Sed quum Dominus signa ostendit irae suae, tunc nihil superest, nisi ut qui sibi male consci sunt, suppliciter reorum instar absterneant ab omnibus lautitiis, ut ieiunio et fletu provocent misericordiam Dei. Quum hoc non facerent Israelitae, propheta cum illis expostulat: et non opus est aliunde petere interpretationem huius loci. Statim enim subiicit, *ipsos non condolescere super contritione Ioseph.* Haec coniunctis legenda sunt: et hoc membrum debet accommodari ad totam concionem. Non ergo praecise accusat propheta Iudaeos et Israelitas, quia vinum biberent in phialis, quia se ungerent optimo unguento et pretioso, quia decumberent in lectis eburneis, quia sese extenderent in stratis suis, quia vescerentur opima carne: sed quia vacarent securi talibus delitiis, et non condolescere super contritione fratrum suorum. Nam Deus totum regnum misere afflixerat in eorum oculis. Et quid merita erant quatuor tribus? Deinde, quid totus ager, et rustici homines? an debuit Deus magis parcere ipsis proceribus? Atqui certum est, praecipue fuisse culpabiles, qui tamen adhuc immunes fuerant ab illis cladibus. Quum ergo non agnoscant iram Dei, quae tamen ante eorum oculos conspicua est, hic torpor est plane furiosus, et ostendit nimis dementes esse, qui ita adhuc sibi indulgent. Nunc ergo tenemus plenum prophetæ sensum: et ideo dicit, *migrabunt in capite migrantium,* hoc est, iam ubi migrandum erit, illi primi erunt in ordine: hactenus ego vobis peperi mea indulgentia: sed quia video vos abuti ista mea tolerantia, certe vos eritis aliorum duces. Primi enim ibitis in captivitatem. Nam incipiet a vobis rigor meus, quia hactenus video me luisse operam, quum volui suaviter et paterna humanitate vos ad poenitentiam vocare. *Nunc ergo migrabitis in capite migrantium.* Et *veniet luctus* כִּי יָרֵחַ, hoc est, vos quidem quiescitis, ut prius dixit, extenti estis super

strata vestra, sed luctus ad vos accedet. Putatis vos posse effugere poenam, ubi decumbitis placide in lectis vestris: ergo, etiamsi clausa sint vestra cubicula, etiamsi non moveatis digitum, luctus tamen ad vos veniet. Nunc videmus qualis sit allusio inter verbum accedendi et quiescendi in otio et delitiis. Quamquam כִּי significat proprie recumbere. Et ideo quidam vertunt luctus recumbet. Sed receptior est ille sensus, *Veniet luctus ad vos extensos.* Quamvis ergo ita sese extendant super lectos suos, ut placide et molliter recumbant et quiescant, tamen luctus ad ipsos veniet, hoc est, penetrabit in ipsorum cubilia.

8. *Iuravit Dominus Iehova per animam suam, dicit Iehova Deus exercituum, detestor ego excellentiam Iacob, palatia eius odio habeo, et tradam urbem, et plenitudinem eius.*

Hic pronuntiat Deus se non morari, quod hactenus multis beneficiis ornaverat populum suum, quia iam consilium mutavit, ut nolit prosequi gratias illas. Et hoc consulto additum est a propheta, quia scimus hypocritas obdurescere, dum secum expendunt quid dignitatis in ipsos contulerit. Putant enim se esse in possessione firma et perpetua. Itaque superbiunt contra Deum. Quum ergo ita desipiant hypocritae, merito propheta hic dicit nihil ipsis profore, quod hactenus excelluerint multis dotibus, quia Deus non curet amplius illam excellentiam. אָנֹכִי Hebraeis significat superbiam et excellentiam. Sed hic in bonam partem accipitur, quemadmodum etiam multis aliis locis: quia Iesaiæ 2 non potest aliter accipi, quam pro gloria. Illuc enim ad Deum refertur. Sic etiam Psalmo 46: *Gloriam Iacob quem dilexi: posuerat haereditatem Dei.* Dona autem Dei semper laudem merentur. Ergo hoc etiam loco propheta non invchitur in superbiam, sed potius ostendit falli Israelitas, quia praestantiam suam et nobilitatem opponant Deo, quasi immunes sint futuri hoc modo ab omni poena. Deus ergo dicit se iam reiicere excellentiam illam, quae tamen erat ipsius donum. Sed quia perperam abusi fuerant Israelitae ipsius donis, ideo non oportuit venire in rationem. Summa igitur haec est, non esse προσωπολήψιαν coram Deo, hoc est, iam nullius momenti esse dignitatem illam, qua praeditus erat populus Israel: quia mera larva erat. Indigni erant adoptione, indigni sacerdotio et regno. Perinde est igitur ac si diceret propheta, et ego vos indicabo quasi gregarios homines et profanos. Neque enim locum iam apud me obtinet ulla vestra dignitas, qua estis spoliati. Nam defecerant pridem a Deo. Erant igitur indigni quos Deus agnosceret pro sua haereditate. Detestor igitur *excellentiam Iacob, et palatium eius*, hoc est, omnes divitias quibus

Deum sibi infensum esse, quum viderent accensum esse ignem vindictae eius. Nunc ergo tenemus cur Amos tantopere excandescat contra eos qui dormiunt in lectis eburneis. Addit, *et qui se extendunt super lectos suos*. Nam כרה proprie est se extendere, significat etiam interdum foetere: significat denique esse superfluum: ideo quidam vertunt, super lectos eburneos et superfluitates. Hoc durum est, neque constaret quod postea sequitur, *super strata sua*. Ego igitur non dubito, quin propheta hic designet gestum eorum, qui tam secure delitiabantur: Vos, inquit, extenditis et crura vestra et brachia in stratis vestris, ut solent homines ignavi et assueti suis delitiis. Atqui Dominus vos expegefaciet novo modo, quia debuerant vos eius flagella excitare: manetis sopiti. Quum ergo Deus non extorqueat a vobis ullum metum suis virgis, quid amplius restat, nisi ut trahat invitos ad supplicium? haec ratio est cur propheta dicat ipsos extendi in suis stratis. *Come-ditis etiam agnos e grege, et vitulos e medio opimi pascui*, vel saginarii. Potius מרבק accipio pro ipsis caulibus. Quum ergo deligerent sibi opimas carnes, propheta hanc luxuriam reprehendit: nempe respicit calamitosum tempus, ut iam dictum est. Si enim epulati fuissent divites suo more, et etiam usi fuissent carne pingui, hoc non erat dignum tam atroci vindicta. Sed quum Dominus ipsos ad luctum vocaret, et quum incurrerent passim horrorem signa irae eius, fuit non ferendus hic torpor, quod lautitias suas nihilominus persequuti sint, quum deberent potius illis renuntiare. Nam omnino convenit hic locus cum illo Iesaiæ, quem iam attigi. Nunc sequitur:

5. *Concinentes super ore cithara, sicut David excogitarunt sibi instrumenta cantici.* (פרט significat dividere, ut quidam exponunt: et deductum est verbum a granis, quæ restant post vindemias: quia ergo non sunt densae uvæ, sed granum unum apparet, postea aliud, et interest magna distantia, ideo putant metaphorice hic sumi participium פורטים pro distinguere, quemadmodum musica habet suas distinctiones. Nisi enim articulate canitur, sonus ille confusus nihil habet gratiae. Qui ergo canunt cithara, et excogitarunt sibi quasi exemplo Davidis instrumenta musica, inquit.)

Semper concionem suam propheta continuat, quod scilicet lauti isti homines quasi exempti essent a communi ordine, velut invito Deo sese oblectabant, non tantum in communi et medioeri victu, sed etiam accersebant novas delitias, quemadmodum si fuissent assidue in nuptiis, vel celebrassent dies suos natales. Quasi ergo non esset lugendi tempus, ita prosequerantur suas lautitias. Hoc reprehendit etiam nunc propheta. Ergo si quis putet his verbis

damnari musicam, longe fallitur, quemadmodum ex circumstantia apparet. Neque enim tam rigide propheta agit cum populo illo: sed semper principium illud tenet, nimis esse torpidos, imo quasi alienatos a communi sensu, qui non sentiant Deum sibi esse iratum, ut confugiant statim ad signa resipiscæntiæ, et iram Dei suppliciter deprecantur cum luctu, quemadmodum fieri decebat. Ergo semper opponere convenit iram Dei, quæ humiliare debuerat Iudæos et Israelitas, quum tamen præfractæ semper opponerent Deo suam socordiam. Quod dicit *exemplo Davidis sibi excogitasse musica instrumenta*, non dubium est quin hac comparatione crimen eorum magis aggravet. Neque enim credibile est, ipsos abusos fuisse hoc prætextu, quemadmodum semper hypocritæ iactare solent sanctorum exempla, quum volunt fucum facere suis vitiis. Quid? annon David usus est musicis instrumentis? dicent aliqui: Alii, annon Solomon magnum habuit splendorem in suis palatiis? Deinde, annon Abraham habuit magnum famulitium domi? Ergo quisque arripit quod putat valere ad excusationem: et ita volitant sanctorum exempla perperam in multorum ore. Sed non videtur probabile, hoc fuisse adductum ab istis, quos nunc alloquitur Amos. Videtur ergo potius mordaciter ipsos impetere, quod sua oblectatione provocent iram Dei, et suam obstinationem prodant, quum tamen David applicuerit instrumenta musica ad pietatis exercitium, ut mentem suam ad Deum attolleret. David certe quum esset quietus, postquam defunctus erat omnibus periculis, potuit etiam se oblectare. Atqui in alium usum transtulit musica instrumenta, ut scilicet resonarent laudes Dei in templo, ut inde una cum aliis piis sese erigeret ad pietatis studium. Quum ergo David etiam tranquillis suis rebus et prosperis, noluerit tamen animum suum demergere in superfluis lautitiis: isti quum Deus apparet iratus, quum formidinem incutit tot signis suæ vindictæ, audent adhuc contumaciter prosequi morem suum, ita ut nihil prorsus remittant ex solita pompa, ex solitis etiam voluptatibus. Nunc videmus quorsum spectet comparatio, quam ponit propheta. Neque enim dubito quin aggravet ipsorum crimen, quod non respiciant Davidis exemplum, sed transferant musica instrumenta ad crassas et belluinas voluptates, et id faciant etiam, quasi repugnante Deo, qui terrorem illis obicere coeperat suæ vindictæ. Pergamus:

6. *Qui bibunt in phialis vinum, et primitiis oleorum sese unguunt, et non condolescunt super contritionem Ioseph.* 7. *Propterea nunc transferentur (volventur) in capite migrantium, et veniet luctus extensorum.* (Est deductum ab eodem verbo כרה: diximus plura significare, sed accipio pro extendere. Et aliquid rursus dicendum erit in fine.)

Exprobrat nunc Amos proceribus utriusque regni quod bibant vinum in phialis, hoc est, in vasis vel concinne fabrefactis vel pretiosis. Quidam putant subaudiendum esse, in vasis argenteis. Sed nihil opus est quidquam subaudire ad prophetæ verba. Summa est, homines istos satis convinci bruti stuporis, qui non possint discedere a suis delitiis, etiam quum Dominus terribiles ostendat vindictas. Quum ergo Dominus ita eos humiliat, hinc satis perspicitur eorum furor et caecitas, quod sibi nihilominus indulgeant, quod bibant vinum solito more, quum tamen deberent ad ieiunium, ad luctum, ad planctum, et ad saccum et cinerem confugere, quemadmodum diximus. *Bibunt igitur vinum in phialis.* Deinde, *primitiis oleorum sese ungunt.* Scimus Christum unguentis saltem bis usum fuisse: et hoc non reprehenditur in Davide, nec in sancto rege Ezechia, nec etiam in aliis. Quum ergo unctio per se nunquam damnata fuerit, videmus aliquid speciale notari a propheta. Sed quum Dominus signa ostendit irae suae, tunc nihil superest, nisi ut qui sibi male consci sunt, suppliciter reorum instar abstineant ab omnibus lautitiis, ut ieiunio et fletu provocent misericordiam Dei. Quum hoc non facerent Israelitae, propheta cum illis expostulat: et non opus est aliunde petere interpretationem huius loci. Statim enim subiicit, *ipsos non condolescere super contritione Ioseph.* Haec coniunctis legenda sunt: et hoc membrum debet accommodari ad totam concionem. Non ergo praecise accusat propheta Iudaeos et Israelitas, quia vinum biberent in phialis, quia se ungerent optimo unguento et pretioso, quia decumberent in lectis eburneis, quia sese extenderent in stratis suis, quia vescerentur opima carne: sed quia vacarent securi talibus delitiis, et non condolescerent super contritione fratrum suorum. Nam Deus totum regnum misere afflixerat in eorum oculis. Et quid merita erant quatuor tribus? Deinde, quid totus ager, et rustici homines? an debuit Deus magis parcere ipsis proceribus? Atqui certum est, praecipue fuisse culpabiles, qui tamen adhuc immunes fuerant ab illis cladibus. Quum ergo non agnoscant iram Dei, quae tamen ante eorum oculos conspicua est, hic torpor est plane furiosus, et ostendit nimis dementes esse, qui ita adhuc sibi indulgent. Nunc ergo tenemus plenum prophetæ sensum: et ideo dicit, *migrabunt in capite migrantium*, hoc est, iam ubi migrandum erit, illi primi erunt in ordine: hactenus ego vobis peperi mea indulgentia: sed quia video vos abuti ista mea tolerantia, certe vos eritis aliorum duces. Primi enim ibitis in captivitatem. Nam incipiet a vobis rigor meus, quia hactenus video me lusisse operam, quum volui suaviter et paterna humanitate vos ad poenitentiam vocare. *Nunc ergo migrabitis in capite migrantium.* Et *veniet luctus* כִּי יָהִי, hoc est, vos quidem quiesceitis, ut prius dixit, extenti estis super

strata vestra, sed luctus ad vos accedet. Putatis vos posse effugere poenam, ubi decumbitis placide in lectis vestris: ergo, etiamsi clausa sint vestra cubicula, etiamsi non moveatis digitum, luctus tamen ad vos veniet. Nunc videmus qualis sit allusio inter verbum accedendi et quiescendi in otio et delitiis. Quamquam כִּי significat proprie recumbere. Et ideo quidam vertunt luctus recumbet. Sed receptior est ille sensus, *Veniet luctus ad vos extensos.* Quamvis ergo ita sese extendant super lectos suos, ut placide et molliter recumbant et quiescant, tamen luctus ad ipsos veniet, hoc est, penetrabit in ipsorum cubilia.

8. *Iuravit Dominus Iehova per animam suam, dicit Iehova Deus exercituum, detestor ego excellentiam Iacob, palatia eius odio habeo, et tradam urbem, et plenitudinem eius.*

Hic pronuntiat Deus se non morari, quod hactenus multis beneficiis ornaverat populum suum, quia iam consilium mutavit, ut nolit prosequi gratias illas. Et hoc consulto additum est a propheta, quia scimus hypocritas obdurescere, dum secum expendunt quid dignitatis in ipsos contulerit. Putant enim se esse in possessione firma et perpetua. Itaque superbiunt contra Deum. Quum ergo ita desipiant hypocritae, merito propheta hic dicit nihil ipsis profore, quod hactenus excelluerint multis dotibus, quia Deus non curet amplius illam excellentiam. כָּבוֹד Hebraeis significat superbiam et excellentiam. Sed hic in bonam partem accipitur, quemadmodum etiam multis aliis locis: quia Iesaiæ 2 non potest aliter accipi, quam pro gloria. Illuc enim ad Deum refertur. Sic etiam Psalmo 46: *Gloriam Iacob quem dilexi: posuerat haereditatem Dei.* Dona autem Dei semper laudem merentur. Ergo hoc etiam loco propheta non invenitur in superbiam, sed potius ostendit falli Israelitas, quia praestantiam suam et nobilitatem opponant Deo, quasi immunes sint futuri hoc modo ab omni poena. Deus ergo dicit se iam reiicere excellentiam illam, quae tamen erat ipsius donum. Sed quia perperam abusi fuerant Israelitae ipsius donis, ideo non oportuit venire in rationem. Summa igitur haec est, non esse προσωπολήψιαν coram Deo, hoc est, iam nullius momenti esse dignitatem illam, qua praeditus erat populus Israel: quia mera larva erat. Indigni erant adoptione, indigni sacerdotio et regno. Perinde est igitur ac si diceret propheta, et ego vos indicabo quasi gregarios homines et profanos. Neque enim locum iam apud me obtinet ulla vestra dignitas, qua estis spoliati. Nam defecerant pridem a Deo. Erant igitur indigni quos Deus agnosceret pro sua haereditate. Detestor igitur *excellentiam Iacob, et palatium eius*, hoc est, omnes divitias quibus

ornatus haecenus fuit. Sed interim non accipit propheta vel palatia, vel excellentiam in malam partem, sed potius ostendit benedictiones Dei non fore praesidio reprobis, quominus subeant iudicium quale meriti sunt. Postea adiungit, *Tradam urbem et plenitudinem eius*, hoc est, etiamsi nunc bene sitis referti multis opibus, ego exinaniam quidquid est in vobis abundantiae. *Tradam igitur urbem cum sua plenitudine*, hoc est, opulentia. Caeterum, ne haec comminatio spernatur, propheta iureiurando interposito eam confirmat. Dicit igitur Deum iurasse. Iam quia scimus Deo pretiosum esse nomen suum, certum est non frustra hic adhiberi, sed propter duritiam et contumaciam eorum qui solebant vilipendere omnes prophetias. Praesertim vero solebant minas pro nihilo ducere. Haec ratio est cur propheta sancire voluerit istam sententiam, ut intelligant hypocritae se non posse effugere vindictam quae denuntiatur. Forma iurisiurandi posset in speciem videri impropria, ut est: sed Deus induit personam hominis hoc loco, quemadmodum et alibi saepius. Iurat per animam suam, quasi unus esset ex numero hominum, hoc est, per vitam suam. Sed debemus assuescere ad istas formas, quibus Deus familiariter se ad modulum nostrum accommodat. Nam quod Hilarius philosophatur de anima, quasi Deus pater iuret per sapientiam suam, frivolum est. Certe ille bonus vir nihil aliud quam ludibrio prostituit sanam doctrinam, quum vellet refellere Arrianos. Deus pater, inquit, iurat per suam sapientiam. Atqui non iuraret per inferiorem qui per se ipsum iurare solet. Sapientia autem filius est unigenitus Dei. Unde sequitur, filium esse patri aequalem. Videntur haec plausibilia primo intuitu: sed sunt nugae pueriles. Ergo notandum est, Deum mutuari ab hominibus iurandi formam: ac si diceret, Si creditur hominibus dum per vitam suam iurant, quae tamen est evanidus fumus, quanti ponderis debet esse iusiurandum, quo ego oppignero vitam meam? Quum ergo Deus ita loquitur, certe tremefacere debet totum orbem. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Pergamus:

9. *Et erit, si restabunt decem homines in domo una, morientur.*

Hic ampliat propheta eladem, quae instabat populo: quasi diceret, iam Deum non mediocres sumpturum poenas de populo isto reprobo, quia nihil proficeret agendo moderate: instare igitur gravissimam vindictam, quae totum populum in nihilum redigat. Huc tendunt prophetae verba, quum dicit *morituros decem, si superstites fuerint in domo una*. Nam quum nominat decem superstites, subindicat iam aliquam eladem praeaccessisse, quae sus-

tulerit vel dimidium numerum, vel saltem aliquos ex familia, si ergo superfuerint decem. Nam numerus iste ostendit quam severa et horribilis Dei ultio maneat populum hunc, quod scilicet *decem simul tollentur*. Hoc autem, etiam quum grassatur saeva pestis, raro accidere solet, ut domus tam numerosa prorsus intereat, si tollantur ex quatuor tres, vel ex octo sex vel quinque, illa diminutio solet valde terrere homines. Quum autem decem simul tolluntur, et ne unus quidem remanet, hoc est signum horribilis Dei vindictae. Videmus ergo prophetam hic denuntiare populo ultimum interitum, quia castigari non potuerit mitioribus poenis: quum Deus tentasset eum revocare ad sanam mentem, nihil profecerat. Ergo desperatis morbis nullum potuit esse remedium, necesse igitur fuit tolli ex medio qui sic erant incurabiles, *Peribunt igitur decem qui restabunt in domo una*. Sequitur:

10. *Et tollet eum patruus eius, et avunculus eius (vel comburet enim) ad tollendum ossa e domo: et dicit ad eum qui erit in lateribus domus, an adhuc quispiam tecum? et dicit, finis est (ad verbum, nihil), et dicit, tace, quia non licet recordari nominis Iehovae.*

Initio versus propheta clarius exprimit quod nuper dixerat, nempe pestem fore adeo saevam, ut absumat totas domos. Nam quum loquitur de patruo, qui ad sepeliendos mortuos venit, ostendit, nisi proximi hoc officio fungantur, cadavera illic mansura esse absque sepulcri honore. Non solet autem hoc fieri nisi in maxima vastitate. Quamvis enim quotidie pestis multos in una urbe absumat, sunt tamen aliqui semper qui sepeliant mortuos. Ubi igitur necesse est patruos defungi hoc officio, apparet quanta clades futura sit. Hoc voluit exprimere propheta his verbis, *Tollet eum patruus eius*, hoc est, unumquemque ex mortuis tollet patruus suus. Solent autem, quemadmodum dixi, hoc officium, ut est servile, mandari mercenariis hominibus. Ubi autem cogitur pater, vel patruus suscipere partes istas, omnia sunt confusa. *Veniet ergo patruus, et tollet eum*. שָׂרָף, per שׁ significat comburere: hic scribitur per ד. Sed satis nota est permutatio literae שׁ cum ד. Multi igitur accipiunt, *Et comburet eum ad tollendum ossa eius*. Atque haec interpretatio videtur melius quadrare. *Comburet igitur eum, ut ossa domo exportet*. Solebant efferri funera et comburi in publico, quemadmodum satis notum est. Iam quia non sufficeret homo unus ad portanda cadavera, praesertim homo senex, ut nominat Amos patruum, dicit aliam rationem fore necessariam, ut scilicet patruus ille comburat suos nepotes domi, ut tantum ossa exportet, quia non posset trahere cadavera. Videtur mihi hic genuinus esse sensus prophetae. Nam qui de avunculo exponunt, nullam

habent rationem. Satis fuit in tanta hominum paucitate unum duntaxat poni. Nam si addatur avunculus patruo, videbitur adhuc superesse aliqua hominum copia. Si autem solius patruus fiat mentio, optime conveniet quod dixi. *Veniet patruus, tollet eum.* Deinde, *Comburet ut ossa exportet.* Poterant autem facilius efferri ossa post cadaver exustum: quia non erat tam grave onus. Nunc ergo tenemus verborum sensum. Sequitur: *Et dicit ad eum qui erit in lateribus domus.* Per latera domus intellige viciniam. Inquiret postea: *Estne adhuc aliquis tecum?* hoc est, superestne aliquis ex tuis vicinis? Nam latera domus non possumus interpretari de angulis interioribus, nisi forte quispiam de extraneis vel inquilinis accipiat: quasi diceret propheta, Si quis erit inquilinus, quaeret secessum in aliquo angulo domus. Patruus ergo, ubi excesserit tota domus, si in hospitem ullum forte incidat, dicit, *Estne aliquis adhuc tecum?* Ille autem dicit, *Finis est, vel defectus.* Quanquam est aliqua ambiguitas in verbis, videmus tamen quid velit propheta, et quorum tendat. Confirmat enim quam protulerat sententiam in persona Dei, etiamsi decem sint in domo una superstitis, tamen simul omnes mortuos, quia ne unus quidem residuus erit. Diligenter enim patruus inquireret de suis nepotibus, an aliquis maneat: audiet, finem esse, hoc est, omnes simul esse consumptos. His autem verbis voluit incutere plus terroris: quia scimus quanta sit hominum stupiditas, dum adhuc illis parit Deus. Nam quum sentiunt eius manum, expavescunt quidem, sed non moventur ullis minis. Haec igitur ratio est cur propheta hic pluribus verbis denuntiet horrendam illam ultionem quam metuere non poterant Israelitae, quum adhuc nimium essent securi, ut prius visum est. Sequitur, *Et dicit, Tace quia non licet recordari nominis Iehovae.* Locus hic varie exponitur. Quidam putant hic notari desperatam malitiam, quod ne inter ultimos quidem spiritus recordati fuerint Dei, qui perierunt. Sic ergo exponunt verba, *Tace*, ut sit vox indignantis, vel respicientis. *Tace* ergo: neque enim recordati sunt nominis Dei, hoc est, isti, etiam quum eos humiliasset Deus, non tamen respuerunt a sua contumacia, ne mors quidem ipsa potuit eos reducere in viam. Alii exponunt *Tace, quia non licet recordari nominis Dei*: hoc est, quid nobis affers nomen Dei? nos enim detestamur quasi sinistram omen et infaustum. Deus enim nihil nobis laeti affert: quemadmodum reprobi homines horrescunt ad Dei nomen, et cupere prorsus esse abolitum. Sed videtur mihi aliud esse consilium prophetae, quod non satis expendunt interpretes. Prius vidimus hypocritas, quos obiurgat, gloriatos fuisse Dei nomine: nam iactabant diem Domini in rebus adversis, quasi speranda esset mutatio in melius. Nunc dicit propheta venturum tempus, quo

Calvini opera. Vol. XLIII.

ista iactantia procul facessat, quia sentient Deum sibi infestum esse, et desinent falso obtrudere eius nomen, quemadmodum antehac soliti erant. Subest igitur antithesis inter hunc locum et superiorem. Nam prius invecus fuerat propheta in illam perversam iactantiam, quum Dei nomen obtenderent sine ullo pudore. O! nos sumus populus Dei, nos sumus sancta gens, nos sumus Dei haereditas. Quum ergo ita insolescerent, et interim procul a se repellerent Deum ipsum, nunc dicit propheta, Tunc blanditiae istae cessabunt, quibus vos nunc decipitis, non sinet vos Deus perperam abuti suo nomine, quemadmodum hactenus semper soliti estis, et adhuc pergitis in illa pravitate. Tunc tacebitis, inquit, ad Dei nomen, imo erit vobis horrore. Iam tenemus prophetae consilium. Significat tantam fore atrocitatem ultimae huius cladis, ut sero Israelitae sensuri sint Deum esse sibi infestum hostem, ita ut abiciant falsam gloriationem, qua tangebant. Imo horreant ad nomen ipsum Dei, quia intelligunt nihil sibi esse melius quam abscondi ab eius facie, quemadmodum de reprobis dicitur, dicent montibus, Operite nos: et collibus, Obruite nos. Sic etiam hoc loco, ubi percussi fuerint, et serio consternati Dei iudiciis hypocritae, dicit propheta non amplius locum fore falsis illorum gloriationibus, quia scilicet sentient quamdiu propinqui sunt Deo, se exitio propinquos esse. *Tace ergo quia non est quod recorderetur nominis Iehovae.* Sequitur,

11. *Quia ecce Iehova praecipiens, et percutiet domum magnam mixtionibus* (vel contritionibus), *et domum parvam rimis* (vel rupturis aut scissionibus, ut vertunt, vel scissuris).

Hic versus additus est tantum ad confirmationem proximae sententiae. Significat enim propheta tam procures quam vulgus ipsum frustra confidere suae quieti, quia Dominus omnes simul perdet a summo usque ad infimum. *Ecce*, inquit, *Iehova praecipiens.* Quum praecipiendi verbo utitur, significat Deo multas esse rationes in promptu, quibus eos omnes tollat e medio, et debeat. Sed ultra etiam progreditur, nempe interitum ipsorum esse in solo Dei nutu, ac si diceret, quamvis Dominus non accersat ministros vindictae suae, quamvis non paret multas copias, tantum ubi verbum protulerit, vos omnes exstinguat. Tenemus ergo nunc quid significet propheta per verbum praecipiendi. Postea adiungit, *Percutiet domum magnam mixtionibus*: alii vertunt, contritiones. מִצְּרִיטִים significat proprie miscere. Ego igitur non dubito quin hic graves ruinas intelligat propheta, quales solent accidere magnis et splendidis palatiis. Si quod tugurium evertitur, non trahit suo pondere tam gravem ruinam: imo ut plurimum ruinae initio apparent, frusta paulatim

concidunt. Ita totum opus sine impetu labitur. Hoc, inquam, accidit exiguis et plebeiis domibus. Sed si qua moles sit aedificii, trahet secum magnam ruinam. Mixtionem igitur libenter verto, et ita optimum erit discrimen inter domos parvas, et magnas. *Domus ergo magnae percutientur mixtionibus*: domus autem parvae percutientur scissuris vel rimis. Sed interea, quemadmodum iam admonui, propheta intelligit communem fore interitum proceribus et gregariis, ita ut a minimo usque ad maximum omnes pereant. Hinc colligimus quanta fuerit corruptio in populo fiet illo, quia Deus poenam non sumpsisset nisi de sceleratis. Sequitur ergo aequitatem fuisse ubique eversam, et omnes ordines tunc fuisse vitiatos et corruptos. Sequitur,

12. *An current in rupe equi? an arabitur bobus?* (est, an arabit quispiam in bobus, sed quia est verbum indefinitum, ideo verto impersonaliter: an ergo aratio fiet bobus, nempe in rupe?) *quia vertistis in fel iudicium, et fructum iustitiae in absynthium.*

Hunc etiam versum torquent interpretes: quia aliqui existimant his figuris prophetam intelligere populum esse prorsus inutilem ad omne bonum, quemadmodum dicit ille, Optat ephippia bos piger, optat arare caballus*). Putant igitur hunc sensum esse verborum, Non magis idonei estis ad recte vivendum, quam equus ad currendum in rupe, vel bos etiam ad arandum in rupe. Alii putant conqueri prophetam de toto ordine naturae labefactato, ac si diceret, vos perinde turbastis omnem aequitatem, modestiam, ius et fas denique evertistis, ac si quis currere celeriter vellet in rupe excelsa, si quis etiam vellet arare: hoc est praeter naturam. Sic ergo vos estis monstra. Alii intelligunt hic prophetam conqueri, quod ludat operam, quia surdis fabulam canat, ut dicitur vulgari proverbio: Quid ego proficio apud istam gentem ferream? Perinde est ac si quis velit equitare in rupe, hoc est, celeri equo ascendere ad rupem: si quis etiam velit illic arare: hoc est impossibile. Sic etiam nunc dum compello stupidos istos homines, nullus est fructus laboris mei, vel nullum est operae pretium. Sed videndum est, annon posset elici aptior et commodior sensus. Iam antehac vidimus quam securi fuerint Israelitae. Putabant enim Deum sibi esse quodammodo obstrictum, quia fidem dederat se illis in patrem fore. Adoptio igitur illa Dei inflabat eorum animos. Iam propheta refellit perversam illam securitatem, et apposite: an poterit, inquit, currere equus in rupe? an poterit etiam bos arare

in loco saxoso? Sic nullus est cursus beneficiorum Dei apud vos. Debuistis enim esse vinea, et ager Domini, debuit apud vos regnare iustitia et iudicium. Vos autem *vertistis iudicium in fel*, vel in venenum. *אש* enim varie accipitur. Sed quo ad sensum parum interest. *Vertistis igitur iudicium in fel, et iustitiam in absynthium.* Quum ergo tam sitis perversi, certe oclusa est via Dei benedictionibus: fieri non potest, ut Dominus pergat sui similis esse erga vos, quia necesse est eum praefractum esse erga praefractus, sicuti mansuetus est erga mansuetos. Videtur mihi propheta hoc velle. Et si quis sine contentione expendat totum versum, facile reperiet quod dico, prophetam scilicet hic refutare supinum illum fastum populi israelitici, qui Deum sibi obnoxium esse putabat, quum tamen quasi data opera iram eius in se provocarent. Vos, inquit, putatis Deum semper vobis fore propitium, unde haec fiducia? quia scilicet vos adoptavit, quia foedus pepigit cum patribus vestris, esto: sed interim quale est illud? quid vicissim a vobis stipulatur? nonne ut integri sitis in eius conspectu? *Vos autem mutastis iudicium in fel, et iustitiam in absynthium.* Quum ergo ita sitis foedifragi, quid iam faciet Deus? vultisne ipsum pergere in cursu suarum benedictionum? Non datis illis viam. Estis enim velut rupe quaedam asperae. Deus quomodo curret? hoc est, quomodo poterit erga vos beneficia sua prosequi? non magis certe quam equus in rupe, etiam si valde sit agilis, poterit celeriter currere: non magis quam bos poterit arare in rupe etiam. Nunc ergo tenemus quid velit hoc loco propheta. Iam sequitur confirmatio illius sententiae, et ex contextu adhuc clarius patebit verissimum esse quod dixi.

13. *Gaudetis in non re* (hoc est, in nihilo), *dicitis, Annon in fortitudine nostra sustulimus nobis cornua?*

Optime cohaeret hic versus cum proximo, si tenemus sensum illum quem attuli. Nam propheta iterum invehitur contra securum illum contemptum, quo turgebant Israelitae. *Gaudetis*, inquit, *in re nihili*. Vocat rem nihili fallacias omnes, quibus fucum facere solebant, non tantum aliis, sed etiam sibi. Nam hypocritae non tantum obiectant falso nomen Dei, sed etiam sese illecebris decipiunt, dum arripunt nomen ecclesiae, et inanem titulum adoptionis, et reliqua omnia. Sicuti hodie videmus papistas de nihilo inflatos esse: non tantum sacrilega audacia torquent verbum Dei contra nos, ut videantur esse legitima ecclesia, sed se ipsos obdurant. Et quamvis pessime sibi sint conscii, tamen indormiunt istis blanditiis, Non passus fuisset Deus ecclesiam suam errare. Atqui nos apostolis suc-

*) Horat. *Epp.* I. 14, 43. *Gallice legitur*:

Le boeuf voudra du cheval l'équipage,
Et le cheval du boeuf le labourage.

cessimus. Ergo quamvis multa sint apud nos vitia et corruptelae, tamen Deus manet nobiscum. Et quicumque non sentiunt nobiscum, sunt schismatici. Imo ut nullis rationibus nitamur, eorum tamen defectio non est ferenda. Maneamus igitur in nostro ordine, quia Dominus probat istam hierarchiam. Sic ergo papistae non tantum nugantur ad fallendos imperitos, sed etiam se ipsos obdurant contra Deum. Talis fuit excaecatio populi israelitici. Ideo propheta hic eos obiurgat, quod de nihilo laetentur: In non verbo, inquit, sic enim est: sed significat ipsos de nihilo gaudere, quia scilicet se involvant meris fallaciis, atque ita opponant inutiles suas blanditias et Deo et eius iudiciis. *Qui dicitis, annon in fortitudine nostra sustulimus nobis cornua?* Scimus cornua Hebraeis accipi pro excellentia, pro robore, pro altitudine, et quolibet praesidio. Perinde igitur valet loquutio haec ac si dixissent, annon satis et super muniti sumus nostra fortitudine? Certum quidem est non ita loquutos esse palam, sed propheta quoniam exercet iudicium spiritus sancti, penetrat in corda ipsorum, et excutit quod intus latet. Scimus enim hanc esse verbi efficaciam, quemadmodum docet apostolus quarto ad Hebraeos capite. Verbum enim resipit naturam ipsius Dei, a quo profectum est. Et quemadmodum Deus est scrutator cordium, ita etiam verbum penetrat usque ad medullas, usque ad intimos hominum sensus, discernit inter affectus et cogitationes. Notanda est igitur haec spiritualis iurisdicatio, quum prophetae obiectant tam crassas blasphemias impiis: quia certum est non pronuntiasse haec verba, quibus propheta utitur. Sed tamen huc tendebat ipsorum superbia, *Quod scilicet cornua sumpsissent sibi in sua fortitudine.* Separati enim erant a Domino: interim volebant manere salvi in sua fortitudine: quid hoc sibi vult? se a Deo alienarunt: volunt tamen esse incolumes, et putant se esse extra omnem aleam. Unde hoc privilegium? nam certe debebant latere sub umbra Dei, si volebant salvi manere. Quum autem Deum procul a se abiecerint, et contempserint omnem ipsius doctrinam, imo sint manifesti eius hostes, unde ista salus quam sibi promittunt, nisi quia volunt a se ipsis habere suam fortitudinem? nunc ergo tenemus consilium prophetae. Obiurgat Israelitas quod falso et inani titulo contenti Deum secure spernerent, et tantum obtenderent speciem pietatis pro re ipsa, hoc tam crassum vitium in ipsis damnat. Et simul ostendit eos sibi cornua induere quibus Deum impetant, quia quum sint ab ipso separati, promittunt tamen sibi securum et felicem statum. Tandem sequitur,

14. *Certe, ecce tollo contra vos, domus Israel, dicit Iehova Deus exercituum, gentem, et coarctabunt vos ab introitu Hemath usque ad torrentem campestem.*

Tandem sequitur denuntiatio, et haec est capitis clausula. Postquam ergo Deus serio detexit flagitia, quae tunc regnabant in populo israelitico, iterum inculcat illam vindictam, cuius paulo ante meminit: sed discrimen tantum est, quod Deus nunc designat genus poenae, quod sumpturus erat de Israelitis. Ecce Deus praecipiens, dixerat prius: deinde loquutus fuerat de clade: sed non expresserat unde ventura esset clades illa. Nunc ergo eam designat speciali modo. *Ecce, inquit, ego tollo super vos gentem domus Israel, quae vos arctabit ab introitu Hemath usque ad fluvium, etc.* Non dubium est quin loquatur hic propheta de Assyriis: et hyperbolice hic exprimit propheta quam horribile futurum sit bellum illud, quod ab Assyriis instabat: quia etiam si larga esset planities et regio (atque ut ampla et spatiosa erat, habebat multos exitus), tamen propheta ostendit fore ubique angustias, postquam Dominus gentem illam extulerit in altum. *Suscito ergo contra vos gentem.* Et rursus vocat Deum exercituum eadem ratione qua prius, nempe ut intelligant in arbitrio Dei esse omnes istos Assyrios, qui bellum moturi sunt simul atque signum illis dederit. *Dominus ergo tollet gentem, quae coarctabit vos.* In quo loco? Non hic agitur de angustis locis, sed de spatiosa regione, quae, sicut iam dictum est, habebat multos exitus. Postquam vero Dominus armaverit Assyrios contra vos, loca omnia spatiosa venturum vobis in angustias: eritis ubique constricti, ita ut non pateat effugium mortis.

CAPUT VII.

1. *Sic ostendit mihi Dominus Iehovae, et ecce formans locustas principio adscensionis herbae* (hoc est, quum incipit herba adscendere: sed לקש proprie significat secundam herbam, quam vocamus *Regain*), *et ecce herba post sectiones* (vel tonsuras, ut alii vertunt) *regis.* 2. *Et factum est dum perficeret ad comedendum* (hoc est, quum iam fere in totum absumpsisset herbam terrae), *tunc dixi, Adonai Iehova, parce obsecro: quis stabit* (vel quis restituet) *Iacob, quia parvus est.* 3. *Poenituit Iehovam super hoc, Non erit, dixit Iehova.*

Hoc capite ostendit Amos iam saepius Deum poenas distulisse, quas tamen decreverat inferre populo: et ita admonet Israelitas suae obstinationis, quod abusi fuerint hac Dei tolerantia, neque resipuerint longo temporis successu. Nam in hunc finem suspenderat Deus sua iudicia, ut sponte redirent in viam, quemadmodum solet allicere homines humanitate, si essent ipsi dociles. Quum ergo ca-

ruisset profectu illa patientia Dei, obiurgat Amos Israelitas. Quanquam aliud etiam fuit eius consilium. Scimus enim profanos homines, si quando illis parcat Deus, neque statim infligat poenas, quas meriti sunt, ridere, et sese obstupescere in futurum tempus, ut nihil amplius metuant: praesertim si Dominus minatus illis fuerit, deinde non statim exsequatur suam vindictam, putant minas omnes esse mera terroculamenta: hinc ergo animos suos confirmant ad securitatem, et putant se impune Deo illudere. Quum ergo talis obstinatio esset inter Israelitas, propheta hic pluribus modis ostendit frustra eos gloriari, et ita secure contemnere Dei iudicium, quia si Dominus ad tempus illis pepercerit, non tamen procul absit ultima ultio. Haec summa est. Sed singula suo ordine tractanda erunt. Dicit sibi ostensam fuisse visionem a Domino. Haec autem visio fuit, quod *Deus ipse formabat locustas*. Quanquam יוֹצֵר alii putant esse nomen substantivum: vertunt בְּרִית, id est, creationem. Alii exponunt examen, vel turmam. Sed illae interpretationes sunt violentae. Ego igitur non dubito quin Dominus formaverit ante oculos prophetae locustas quae vorarent omnes herbas. *Quum ergo inciperet herba ascendere*, inquit, nempe *post sectiones regis*. Haec etiam variant interpretes. Putant vocari tonsuras regis, quum rex oves suas tonderet. Alii hoc referunt ad foenisecium, et dicunt optimas herbas fuisse tunc sectas in usum regis, hoc est, ut inde pasceret equos suos et iumenta. Sed coniecturae istae nihil habent solidi. Ego igitur non dubito, quin regiam sectionem hic propheta vocet, postquam publico edicto coeperant secare sua prata. Est enim credibile tunc fuisse aliquam rationem: quemadmodum apud nos non sponte quilibet vindemias incipit, sed oportet esse certam aliquam legem, ita vocantur *sectiones regiae* quae publicae erant: sicuti etiam via regia vocatur publica. Sed interim existimo prophetam sub hac figura perstringere priores calamitates, quibus iam attenuatus fuerat populus. Superest ut referamus hoc vaticinium, vel hanc visionem ad proprium tempus. Non dubito, et videor etiam mihi colligere certis rationibus, prophetam hic conferre tempus quod praecesserat regnum Iarobeam filii Ioas cum ea prosperitate quae deinde sequuta fuerat. Nam antequam regnaret Iarobeam secundus, partim regnum vastatum fuerat incursu hostili, partim vero, vel siccitate et aestu, vel frigoribus, vel pestilentia. Quum ergo miserrima tunc esset conditio populi, sicuti sacra historia recitat: ideo propheta dicit ostensas sibi fuisse locustas, quae vorabant quidquid erat herbarum, vel segetis. Neque enim tantum locustas dicit creatas fuisse, sed simul vorasse herbam ipsam, ut fere nihil esset residui: *Quum absolverent comedere herbam terrae*, inquit, *tunc dixi, Domine Iehova, etc.*

Hoc igitur modo propheta ostendit iam tunc apparuisse certa signa irae Dei, et populum aliqua ex parte fuisse duriter afflictum, sed tamen Deum postea dedisse tempus poenitentiae. Haec igitur summa est primae visionis. Iam per locustas intelligo mediocre poenae genus. Vidimus alibi regionem fuisse tunc fere consumptam a locustis et bruchis et corruptelis similibus. Sed hoc loco metaphorice designat propheta hostiles incursus, qui non statim vastarunt totam terram, sed nocuerunt aliqua ex parte. Hoc quidem manifestum erat omnibus, sed pauci reputabant Dei iudicium, sicuti etiam conqueritur Dominus, obstinatos non respicere ad manum percutientis. Quanquam ergo videbant Israelitae terram suam consumi, non putabant Deum sibi esse infestum, sicuti profani homines non libenter se ipsos examinant, nec oculos attollunt in coelum, ubi Dominus eos castigat. Malunt enim quasi obstupescere in suis malis quam sibi proponere Dei iudicium, ut serio trahantur ad poenitentiam: hoc refugium naturaliter fere omnes: ideo propheta dicit hoc sibi specialiter fuisse ostensum. Ipsa igitur calamitas omnibus nota erat, et patebat ante vulgi oculos: sed solus propheta per visionem intelligit Deum hoc modo poenas exigere de peccatis populi. Quanquam visio praecipue huc spectabat ut intelligerent Israelitae retractam fuisse manum Dei quasi e medio cursu. Viderant hostes venientes, senserant multa incommoda: sed putabant vel fortuna, vel alia ratione hostes reversos esse alio. Non ergo putabant Deum sibi pepercisse: quod praecipuum erat. Hoc igitur prophetae in visione ostenditur, quod Deus ignoscat populo suo, quum tamen statuisset absumere totam terram. Et diserte exprimit propheta placatum fuisse Deum sua intercessione et precibus. Unde clarius apparet quod nuper attigi, hic scilicet prophetam exprobrare incredulis, quod perverse ludant cum Deo: putabant enim fuisse lusorias minas, quas audierant ex ore Amos et aliorum. Unde hoc? quia scilicet Deus illis pepercerat: ostendit propheta unde hoc acciderit. Primum, inquit, Dominus statuerat vos perdere, sed adhuc exspectat vos: et ideo suspendit ultimam vindictam, ut ipsa dulcedine vos ad se alliciat, et hoc etiam factum est meis precibus. Quanquam enim putatis me vobis esse adversum, sicuti cogor quotidie vobis minari, et quasi praeco esse coelestis ad bellum denuntiandum: interea tamen vobis compatio, et cuperam vos esse salvos. Non est igitur quod putetis me odio impelli, vel crudelitate, dum asperius vos compello: facio hoc necessitate officii mei: sed interea moveor tamen vestra salute, et sum de ea sollicitus: et Dominus mihi testis est, et haec visio quam nunc produco in medium. Iam videmus servos Dei ita partitos fuisse et temperasse suos affectus, ut misericordia

non obstaret illis quominus severi essent quoties ita postulabat eorum vocatio: deinde ut ipsa etiam severitas non deleter humanitatis affectum ex eorum animis. Amos, quemadmodum iam vidimus, aspere invehebatur in populum, acriter reprehendebat vitia, et quotidie etiam citabat perditos illos homines ad Dei tribunal. Quum tam vehementer excandesceret contra vitia, quum etiam tam rigide minitaretur, videri posset oblitus fuisse omnis humanitatis. Atqui locus hic ostendit non exuisse tamen misericordiam, quamvis officio suo strenue satisfaceret: ideoque non flecteretur quum videret sibi negotium esse cum hominibus improbis et contumacibus. Rigidus ergo fuit, quia sic iubebat Deus, haec erat etiam eius vocatio: sed interim misertus est populi. Discant ergo omnes ecclesiae doctores induere istos duos affectus, ita ut vehementer excandescant quoties vident violari Dei cultum, quum vident pessum ire rectum ordinem, ut zelo Dei ardeant, et proferant istam severitatem, quae apparet in omnibus prophetis. Interea tamen condolescant miseris hominibus, quos vident ita ruere in suum exitium, et gemant pro eorum insaniam, et sese opponant Deo quantum in ipsis est: sic tamen ut ista humanitas non reddat eos ignavos vel dissolutos eo usque ut indulgeant hominum peccatis. Temperamentum enim illud tenendum est quod dixi, ut coram Deo supplices prodeant in medium, et petant veniam miseris ac perditis hominibus. Dum autem ad populum ipsum accedunt, ut induant novam personam, ut sint severi ac rigidi: meminerint a quo sint missi, et cum quibus mandatis, sciant se esse ministros Dei, qui mundi iudex est, et ideo non parcant populo. Hoc ergo nobis observandum est. Iam quod ad poenitentiae verbum spectat, sciamus, quemadmodum etiam alibi dictum fuit, Deum non mutare consilium, ut quod semel statuit retractet. Sciebat enim quid esset facturus antequam ostenderet hanc visionem Amos prophetae suo. Sed accommodat se ad modulum humani ingenii, dum mutationes istas proponit. Hoc ergo fuit aeternum Dei consilium, minitari populo, ostendere vindictae suae signa, et tamen vindictam in aliud tempus suspendere, quo magis inexcusabilis esset populi obstinatio. Sed interim quia hoc caruisset profectu, proponit aliam rationem, quod scilicet iam armatus sit ad exsequendam suam vindictam. Tunc autem non refert Deus quid apud se decreverit, sed quid meriti fuerint Israelitae, et quae illis poena vel merces debeatur. Quum ergo Deus incipit poenas exigere de peccatoribus, perinde est ac si vellet usque ad finem exsequi suam vindictam: iudicium tamen apud se statuit, sed illud absconditum est a nobis. Simul ergo atque sustulit digitum, debemus nobiscum reputare fieri eius clementia, si non in nihilum statim redigimur, ac si consilium mutaret, vel ac si manum

suam retraheret. Haec igitur ratio tenenda est quum propheta dicit Deum creasse locustas, ut vorarent totam herbam, se vero suppliciter intercessisse, ut Deus modum statueret huic calamitati. Deinde adiungit, ductum fuisse ipsum Deum poenitentia, non quod fuerit aliqua mutatio affectus in Deo, sed quia repente et praeter spem Deus vindictam illam suspendit, quae tamen instabat. *Non erit ergo.* Quantum attinet ad membrum istud, *Propitius sis obsecro: Quis consurget Iacob*, vel quis eriget ipsum Iacob? Quia propheta non aliud remedium videt, nisi ut Dominus pro immensa sua bonitate populo ignoscat, ideo petit veniam. Sed interim ostendit se deprecari pro ecclesia. Domine, inquit, iam manus tua non persequitur extraneos homines, sed populum electum qui tibi peculiaris est. Nam sub nomine *Iacob* propheta foedus commendat quod Deus pepigerat cum Abraham et patriarchis, ac si diceret, Deus, erisne inexorabilis adversus populum quem elegisti et adoptasti, cuius tu es pater? Memineris non esse vel Babylonios, vel Aegyptios, vel Assyrios, sed esse regale sacerdotium, esse populum tuum sanctum ac peculiarem. Et nihil est quod Deum magis flectat ad misericordiam quam memoria gratuiti foederis: quemadmodum alibi vidimus. Deinde dicit, *Iacob esse parvum*. Non ergo profert in medium dignitatem Iacob, vel aliquam notam excellentiae: sed dicit esse parvum, quasi diceret, Domine, tu hic depromis potentiam tuam contra miseros homunciones, qui iam plus satis debilitati sunt. *Parvum* enim vocat, quia iam attritus esset multis cladibus. Et ideo dixi referri hoc ad tempus illud miserum, de quo loquitur sacra historia, quum dicit tam liberos quam captivos fuisse redactos ad extrema, antequam inciperet regnare Iarobeam secundus. Tunc enim Deus restituit populum suum: sed brevis fuit illa benedictio: statim post mortem regis Iarobeam mota est seditio, quae labefactavit totum regnum: occisus est filius eius Zacharias a Selm, ut satis notum est. *Quis ergo consurget Iacob?* Verbum יָקוּם transitive quidam accipiunt, Quis eriget? Alii autem putant neutrum esse verbum, Quis consurget Iacob? hoc est, quomodo consurget Iacob? ut ׁ tantundem valeat ac qualis vel quomodo. Qualis ergo Iacob consurget? Sed hoc ad summam rei parum interest. Tantum ergo notare sufficiat, hic prophetam loqui de populi infirmitate, ut eius respectu Deus facilius ignoscat. Nunc sequitur:

4. *Sic ostendit mihi Dominus Iehova: et ecce vocans ad disceptandum in igne Dominus Iehova, et consumpsit (aut voravit) abyssum magnam et consumpta fuit possessio (alii חֵלֶק vertunt partem agri: sed malo accipere de tota possessione).* 5. *Et dixi, Adonai Iehova, Cessa obsecro: quis (hoc est, quo-*

modo) *consurget Iacob?* (vel quis attollet, ut prius dictum est) *quia parvus est.* 6. *Poenituit Iehova super hoc, etiam hoc non erit, dicit Dominus Iehova.*

Hic ostendit propheta non semel Deum pepercisisse populo suo, sed quum iterum instructus esset ad vindictam, ultro adhuc distulisse, ut si fieri posset populus sponte sese colligeret. Sed quia omnes erant insanabiles, haec etiam Dei tolerantia caruit suo profectu. Iam quod ad verba prophetiae spectat, vidimus graviolem poenam notari sub ignis metaphora quam prius quum sermo habitus est de locustis. Diximus per locustas translatitiae intelligi mediocrem poenam: hoc est, quae non adeo esset formidabilis primo intuitu. Etsi enim gravissimum malum est inedia et fames quam afferunt locustae, dum absumunt quidquid est fructuum, tamen interdum ignis plus horrois multo incutit. Ergo propheta per ignem ostendit excanduisse Deum, quia videbat populum obduruisse, nec iam posse corrigi vulgaribus remediis et solitis: et ita solet Dominus agere, quemadmodum passim denuntiat in scripturis. Initio tentat an possint homines sanari, et adhibet non gravissimas poenas, sed tolerabiles. Ubi autem cernit duritiem et contumaciam in ipsis peccatoribus, duplicat et triplicat poenas: imo in septuplum (quemadmodum loquitur apud Moysen) auget vindictas suas. Talis igitur fuit ratio, cuius nunc meminit Amos: quia initio creavit Deus locustas, deinde ignem accendit, qui consumpsit abyssum magnam, et voravit possessionem. Participium Cholem satis ostendit eos *יִצַר*, de quo ante diximus, vertunt creationem. Nam respondet hoc Cholem cum *יִצַר*. Utroque ergo loco Dominus se autorem poenarum esse demonstrat, quae solent transferri in fortunam. Imaginantur enim homines aliunde proficisci mala quam a Deo. Oportuit igitur hoc diserte notari, quemadmodum propheta etiam facit quum dicit locustas a Deo fuisse creatas, et ignem ab eodem esse accensum. *Vocans igitur in igne ad disceptandum.* Non frustra hoc verbo *רִיב* usus est propheta, quod tamen non expendunt interpretes. Oblique enim taxat illam populi duritiem, quod Dominus non simpliciter iam castigaret delicta populi, sed cum hominibus pravis et pervicacibus contenderet, quemadmodum ubi non potest obtineri ulla aequitas, tunc litigandum est: sic etiam propheta nunc dicit, Deum venire instructum igne, ut disceptet cum tali pervicacia populi. Dicit abyssum magnam fuisse consumptam ab hoc igne. Hinc clarius patet quod attigi, nempe hic describi poenam atrocioram quam in visione prima. Locustae vorabant herbas duntaxat: sed ignis penetrat usque ad ultimas abyssos: non consumit neque deformat tantum superficiem terrae, sed radices etiam ipsas exurit: imo usque ad centrum terrae descendit, et

consumit totam terram. Qui חלק partem vertunt, non satis attendunt ad prophetiae consilium. Hinc enim colligit superficiem terrae fuisse vastatam, quia ne voragines quidem salvae fuerant ab incendio illo. Quum autem ignis pertingat usque ad terrae viscera, quomodo staret incolumis ipsa possessio, quae etiam obnoxia est caloribus solis? Videmus ut terra aestu exuratur quum sol est calidus media aestate. Iam tenemus prophetiae consilium. Addit Deum secundo fuisse placatum. Semper nobis scopus ille spectandus est, quod scilicet profani homines existimant prophetas mentitos, ubi non statim exercet Deus vindictam quam denuntiarunt. Amos autem hic ex opposito admonet, si Deus differat poenas, non tamen ideo frustra minari, sed homines exspectare dum resipiscant: interea si pergant eius patientia abuti, ad extremum sensuros quam horribilis ultio maneat eos omnes qui ita pervertunt Dei bonitatem: hoc est, qui Deum non audiunt tam humaniter ad se vocantem. Haec est summa. Sequitur:

7. *Sic ostendit mihi: et ecce Dominus stabat (stans) super murum perpendiculari, et in manu eius perpendicularum.* 8. *Et dixit Iehova mihi, Quid tu vides Amos? et dixi, Perpendicularum.* Tunc dixit Dominus, *Ecce ego pono perpendicularum in medio populi mei Israel: non adiciam amplius ut transeam ipsum.* 9. *Et destruentur excelsa Isaac, et evertentur (excidentur) sanctuaria Israel: et surgam super domum Iarobeam in gladio.*

Haec tertia visio melius nobis aperiet quid hactenus voluerit propheta, et quorsum direxerit suam doctrinam, nempe ut sciat populus sua contumacia hoc modo se esse adeptum, ut Deus sit implacabilis et desinat parere, quemadmodum hactenus fecit. Haec summa est, si hactenus vos Deus sustinuit pro sua indulgentia, ne vobis promittite eundem semper fore erga vos. Exasperatus est enim vestra contumacia et pervicacia: quum videat vos esse obstinatos absque ullo modo, necesse est ut iam sumat de vobis ultimam vindictam. Nulla igitur iam vobis parata est remissio: sed quemadmodum estis incurabiles, ita Dominus a sua parte stabit constanter in rigore sui iudicii, neque unquam flectetur ad misericordiam. Varie tractant visionem hanc interpretes. Subtiliter enim philosophantur in voce *perpendiculari*: et tamen frigidae sunt fere omnes argutiae. Si vellem tractare plausibiliter hunc locum, dicerem perpendicularum esse legem Dei, quia constituerat ordinem in suo populo, qui instar perpendiculari esset. Omnia enim ad optimam regulam directa erant. Ita loquerer: sed tamen ego nolo hic frustra argutari: neque enim dubito quin hoc simpliciter voluerit Deus, hanc ultimam esse dimensionem: quia poenam sumpturus sit de populo

suo, et absque ulla remissione, vel absque ulla mora. Nunc tenemus prophetae sensum. Sed ex contextu clarius hoc totum patebit. *Sic ostendit mihi: et ecce Dominus stabat super murum perpendiculari.* Vocat murum perpendiculari, qui erat compositus ad regulam, ac si diceret murum perpendicularem. Stabat ergo Deus super murum perpendicularatum. *Et perpendicularum,* inquit, *erat in manu eius.* Falsum igitur est quod quidam interpretes docent, abiectum fuisse perpendicularum a Deo, quia noluerit amplius praestare officium latomi in populo regendo: hoc nugatorium est, quia propheta hic aperte testatur perpendicularum fuisse in manu Dei. Iam pondere non caret quod sequitur. Interrogat enim Deus prophetam suum, *Quid tu vides Amos?* Verisimile est prophetam fuisse attonitum ut in re obscura. Quum crearentur locustae, et ex disceptatione ignis facilius poterat colligere quid vellet Deus. Visiones enim illae non admodum erant ambiguae: sed quum Deus stat super murum cum perpendiculari, hoc est aliquanto obscurius. Et probabile est obstupefactum fuisse prophetam, ut attentius audiret populus hanc visionem, quemadmodum ad res magis reconditas attendimus studia nostra. Frigide enim audimus quae putamus esse facilia cognitu. Sed ipsa obscuritas vel difficultas acuit nostra studia et sensus. Ego itaque non dubito quin Deus mentem prophetae ad tempus obstupescerit, quod maior esset attentio populi. *Quid igitur tu vides Amos? Perpendicularum,* inquit. Sed interea non iudicat quanam sit ratio huius perpendiculari, vel quis finis. Respondet ergo Deus: *Ecce ponam perpendicularum in medio populi mei:* hoc est, ego statuam hanc ultimam regulam, vel ultimam mensuram, et non adiciam amplius ut transeam ipsum. Quia Deus transsilierat bis metas sui iudicii parcendo, nunc dicit finem ultimum adesse: ego, inquit, non ulterius progrediar ad ignoscendum: quemadmodum si murus componitur ad perpendicularum, ne minimo quidem digito pars una alteram excedet, sed erit aequabilitas ad ultimam metam, sic etiam haec erit ultima regula, haec erit vera dimensio et aequabilis: ego non transsiliam, inquit, amplius ipsum. Ego non dubito quin hic genuinus sit sensus prophetae. Nunc etiam tenemus quorsum spectaverint aliae duae visiones, ne se fallerent pravis blanditiis Israelitae, quia Deus facilis et propitius illis fuerat, ostendit non hoc ideo factum esse quod iusti essent: Deus enim coeperat iam exsequi sua iudicia contra ipsos, et poenae quibus affecti fuerant, erant optimae testes scelerum. Deus enim non frustra irascitur hominibus, praesertim electo populo. Quum ergo iam semel atque iterum percussi fuissent, ostendit propheta eos gravioribus poenis dignos fuisse: quod autem poenae fuerant mites et remissae, dicit factum fuisse Dei indulgentia, quod vellet ignoscere populo suo: sed

iam adesse tempus quo amplius non vellet progredi ad ignoscendum, quia videbat sibi negotium esse cum desperata perversa. Illa summa est. Iam sequitur, *Et destruentur excelsa Isaac, et evertentur sanctuaria* (alii palatia vertunt) *Israel et assurgam super domum Iarobeam in gladio.* Hic propheta diserte pronuntiat frustra populum confidere suis templis et superstitionibus, quia his modis potius accendat in se iram Dei: neque enim diserte minatur excelsis et templis, nisi quia, sicuti iam dixi, provocaverant Dei vindictam contra se Israelitae hoc modo: corruerant enim verum et legitimum Dei cultum. *Destruentur ergo excelsa Isaac.* Quaeritur cur potius hic nomen Isaac posuerit, quod tamen rarum est prophetis. Mutatio enim est in una litera duntaxat: nam ubique nomen Isaac scribitur per $\aleph$: hic autem scribitur per ψ . Sed mutantur inter se ψ et $\aleph$, ut satis notum est. Hoc quidem est extra controversiam, prophetam hic loqui de sancto viro Isaac: sed ratio mihi videtur esse exposita in promptu, quod scilicet praeposterius essent aemulatores patris sui Israelitae in superstitionibus. Scimus enim erecta fuisse templa ubi Isaac Deum coluerat, sicuti etiam Abraham pater eius et Iacob. Quum ergo gloriarentur exemplis sanctorum patrum Israelitae, ideo propheta hic refellit inanem illam et fallacem iactantiam. Nam qui per nomen Isaac intelligunt prophetam minari tam Idumaeis promiscue quam Israelitis, carent omni colore. Sed illa ratio quam nunc attuli satis firma est. Scimus enim fuisse Israelitis semper in ore exempla patrum: sicuti etiam Samaritana mulier dicebat Christo, Patres nostri adoraverunt in monte hoc. Sic etiam olim obtendere soliti fuerant Israelitae, sanctos Patriarchas coluisse Deum in illis locis: et in Beth-el visum fuisse Deum sancto Iacob: deinde in aliis locis etiam fuisse erecta altaria. Quum armati essent exemplis patrum, putabant esse instar clypei, quemadmodum hodie etiam papistae si quid audiunt fuisse factum a patribus, arripiunt statim: sed sunt inanes praetextus. Tales etiam erant Israelitae. Ideo dicit propheta, *Ecce nihil proficitis isto fallaci praetextu, destruentur enim excelsa Isaac:* hoc est, quae nunc teguntur honorifico titulo. Interea templa vel palatia Israel excidentur: et surgam contra domum Iarobeam in gladio. Colligimus ex hoc postremo membro, tunc res fuisse prosperas in Israel, quemadmodum alibi diximus. Nam Deus variis modis attriverat regnum illud ante Iarobeam: sed fuerant semper obstinati. Postea adhuc restituerat illos in aliquem ordinem: floruerunt enim res illius populi sub Iarobeam: recuperavit multas urbes, ampliavit limites regni sui, et tunc coepit populus luxuriari contra Deum in illa opulentia. Quoniam ergo sic videbat propheta abuti eos Dei bonitate, ideo denuntiat exitium ipsi Iarobeam: *Super domum*

ergo Iarobeam insurgam in gladio, inquit: hoc est, ego incipiam exsequi iudicium etiam contra sobolem ipsius regis, etsi parcam eius personae, posteri tamen eius non effugient manum meam.

10. Et misit Amazias sacerdos Beth-el ad Iarobeam regem Israel, dicendo, Conspiravit contra te Amos in medio domus Israel: non poterit terra sustinere omnes eius sermones. 11. Quia sic dicit Amos, Gladio morietur Iarobeam, et Israel migrando migrabit e terra sua. 12. Et dixit Amazias ad Amos, Videns, vade, fuge (tibi, est supervacuum) in terram Iehudah: et comede illic panem, et illic propheta. 13. Et in Beth-el ne adicias amplius prophetare, quia sanctuarium regis est, et domus regni est.

Hic refert propheta qua machina tentaverit Satan labefactare eius animum, ne pergeret in officio prophetandi. Dicit Amaziam ab una parte misisse ad regem, qui cum impelleret ad aliquam saevitiam, quia scilicet fingeat regis negotium agi, quum Amos spargeret sermones plenos seditione et voces turbulentas, nisi rex mature obviam iret: deinde rursus idem ille Amazias dicebat prophetae nihil esse melius quam ut fugeret in terram Iehudah, ut illic tuto viveret, quoniam sibi accersiverat magnum discrimen quum ausus fuisset adversus regem prophetare. Apparet igitur Amaziam hunc fuisse hominem perfidum et astutum, sed non ita sanguinarium, ut palam auderet tentare aliquid gravius contra prophetae vitam. Nisi forte putarit hoc non posse fieri: et non tam mansuetudine quam quia res erat impossibilis, omisit consilium illud. Et hoc secundum probabile est ex contextu. Priore enim loco dicit propheta, *Amaziam misisse ad regem*. Ergo expertus est an posset acuire animum regis ad persequendum Amos. Forte non successit consilium illud, ideo aggressus est quod secundo loco refertur, hoc est, vocavit ad se prophetam, et conatus est illum terrere et eiicere metu ex terra Israel, ne scilicet amplius molestus esset illic. Sed primo loco notandum est quo affectu impulsus fuerit ipse Amazias, ut tantopere studuerit expellere quacunque ratione posset prophetam e regno Israel. Certe non est credibile fuisse inductum, quemadmodum prae se tulit apud regem, quia esset aliquod periculum seditionis: sed fuit hic honestus praetextus. Curavit igitur Amazias proprium commodum, sicuti hodie videmus cardinales et cornutos episcopos, qui principum aulas occupant, non proferre ingenuo id quod habent in animo: vident enim non posse stare suam tyrannidem nisi aboleatur evangelium: vident doctrinam nostram minari frigus vel potius glaciem suis culinis, deinde vident se fore nullos in mundo, nisi nos oppresserint. Quid autem interea obtendunt? nempe doctrinam

nostram non posse recipi quin totus orbis mutetur, quin pereat totus politicus ordo, quin reges spoliarentur sua potentia et dignitate: conciliant igitur sibi favorem his obliquis artibus. Tale fuit ingenium Amaziae, et tale est artificium in oppugnando propheta Amos. Dicit regi, *Ecce conspiravit in te*. קשר significat ligare, et per metaphoram accipitur pro conspirare. *Conspiravit igitur contra te Amos*. Quis autem loquitur? Amazias. Sed interea non negligit propheta titulum Amaziae. Dicit igitur, *Sacerdos erat Beth-el*. Potuit simpliciter dicere, Misit Amazias ad Iarobeam regem: sed in nomine sacerdotii propheta ostendit non pugnare Amaziam pro pace publica, quemadmodum fingeat: fuisse igitur istum praetextum fallacem, quia pugnabat pro sua Helena: hoc est, pugnabat pro sua culina, pro vita denique quia sacerdotio fuisset cum ignominia privatus: deinde redactus fuisset ad inopiam et mendicitatem, nisi expulisset prophetam Amos. Quoniam ergo videbat sibi instare tale et tantum infortunium, nisi Amos eiiceretur, hoc consilio usus est, et prae se tulit aliam causam, ac misit ad regem dicendo, *Conspiravit Amos*. Exaggerat etiam crimen. *In medio domus Israel*. Hoc non fit, inquit, in aliquo angulo vel obscuro loco: sed palam iam personat haec doctrina in omnibus compitis: urbes totae ea implentur, denique in sinu ipso regni et in gremio iam ignis ardet, et statim senties flagrare domum tuam, nisi mature remedium adhibeas, imo nisi aboleas. Videmus ergo nunc quomodo se gerat hic Amazias, et qua etiam ratione tam sedulo procurat apud regem, ne detur amplius libertas prophetae Amos. Quantum attinet ad sequentia, dicit *terram non posse amplius ferre eius sermones*. Hoc membrum recipit duos sensus probabiles: vel quod populus offensus turbulenta ista doctrina iam sponte oderit et detestetur prophetam Amos, quasi hominem seditiosum: quemadmodum etiam animantur istis consiliis reges hodie: Cur cessatis? nam subditi vestri nihil magis cupiunt quam extinguere istam pestem: et quisque certatim vos adiuvabit: vos estis ignavi interim, et populus conqueritur de ista tarditate. Putant indignos esse principes qui potiantur imperio, quum ita sinant pessum ire veteres ritus et statuta sanctae matris ecclesiae. Sic ergo loquuntur illi. Ita etiam possemus accipere verba Amaziae, quod regem stimularit hoc artificio, quia populus paratus esset ad obsequium praestandum: vel, *non poterit terra ferre eius sermones*: id est, si pergat hic libere tumultuari, quemadmodum coepit, iam imminet interitus toti regno, quia multi cum sequentur: et ubi exorta fuerit manifesta factio, non poterit cohiberi sine magna difficultate. Festinandum ergo est ne praevaleat Amos: quia iam ultimum instat discrimen, quemadmodum etiam consultabant Pharisei: Ne forte

veniant Romani, et tollant locum nostrum et gentem nostram: sic etiam potuit Amazias regem impellere hoc terrore iniecto, quod terra, hoc est, regio ipsa et incolae commoti essent sermonibus Amos, ideoque mature esse resistendum. Haec fuit legatio Amaziae ad regem. Iam subiecti propheta noster quale fuerit responsum regis. Itaque credibile est vel regem non fuisse tantopere commotum, vel non ausum fuisse palam aggredi vitam Amos: quia iam obtinuerat forte aliquid autoritatis apud populum: quamvis etiam esset exosus, tamen reverebantur nomen ipsum et munus prophetae, vel rem ex composito inter duos sanae doctrinae hostes fuisse actam, sicuti gratificantur saepe regibus adulatores, dum se substituunt in eorum locum, et omnem invidiam sustinent. Quidquid sit, certe probabilis est ista coniectura, regem quievisse, quia non fuerit persuasus a sacerdote Amazia, vel quia timuit sibi a populo, vel quia religio animum eius compescuit, sicuti etiam interdum solent impii ad tempus continere se in aliqua moderatione: non quod tangantur serio Dei timore, vel quod cupiant verum eius cultum amplecti: vellent Deum e coelo detractum esse, vellent omnem pietatis notitiam abolitam: sed interea non audent effundere suam rabiem. Talis igitur metus potuit concutere animum Iarobeam ne tyrannice contra prophetam Amos saeviret. Nam si reputamus quorsum tendant verba Amaziae, certe voluit statim trahi ad capitale supplicium prophetam Amos. Conspiratio enim crimen est per se morte dignum: deinde metus potuit regem percellere, ut statim exstingueret sanctum prophetam. Speravit igitur Amazias plus quam adeptus est. Et hinc vulpina ista vafrities, quod prophetam accersat. Consilium enim dat ut se recipiat in terram Iehudah. Ergo quemadmodum initio dixi, verisimile est regem Iarobeam non fuisse commotum sicut speraverat sacerdos iste impius Beth-el. Initio fuit truculenta bestia, sed postquam non potuit palam grassari ad perdendum Amos, iam novam personam induit, incipit esse vulpes, quia nihil proficit sua leonina rabie. Sequitur ergo hoc secundum, *Et dixit Amazias ad Amos.* Ego praeterii membrum unum ex proximo versu. Dicit *Amos, Gladio morietur Iarobeam et Israel migrando migrabit e terra sua.* Duo sunt capita accusationis in summa. Quidam interpretes putant Amaziam perverse calumniam fuisse verba prophetae Amos, quia non denuntiabat mortem regi Iarobeam, sed tantum eius populo et posteris. Ego autem in hoc non insisto. Fieri ergo potest ut non perverteret verba Amos ipse Amazias data opera, sed tantum vellet illi conflare invidiam apud regem. Morietur ergo Iarobeam gladio, vel eius posteri: deinde Israel migrando migrabit e terra sua. Hinc colligimus Amaziam non fuisse impulsam postrema duntaxat

Calvini opera. Vol. XLIII.

concione prophetae Amos, sed quod diu coxerat odium, tunc patefecisse. Non dubium igitur est, quin Amazias fuerit quasi in excubiis, et audierit quidquid docebat quotidie Amos, et tandem quum putaret rem esse maturam, misisse ad regem. Hac via tentata, quia nihil profecerat, iam venisse ad hoc secundum consilium de quo nunc nobis tractandum est. Dixit ergo Amazias ad Amos, nempe postquam prior ratio eum frustrata est, quia non obtinuerat apud regem Iarobeam quod speravit. Dixit ergo Amazias ad Amos, *Videns, vade, fuge in terram Iehudah.* Quum dicit Vade, significat liberum illi esse egressum, quasi diceret, cur sponte vis apud nos perire? Quanquam coniungi debent duo membra: dicit primo, Vade: postea, Fuge. Quum dicit Vade, sicuti iam notavi, admonet si velit posse exire, quia nemo praeccludat exitum. Vade igitur, quia patet tibi iter. Sed quum addit, Fuge, significat non posse diu manere incolumem: nisi consulas vitae tuae, actum est. Ergo cito fuge a nobis, vel tu es perditus. Videmus ergo quam astute adoriatur Amazias iste prophetam Dei. Proponit enim liberam rationem vitae servandae: interea urget eum metu periculi, et ostendit non posse salvum manere, nisi statim aufugiat. Duae igitur rationes istae erant quasi robustae machinae ad labefactandum cor sancti prophetae. Postea adiungit, *Et comede illic panem,* hoc tertium est argumentum, quod liceat in patria vivere, et illic suppetant alimenta. Erat enim Amos, quemadmodum diximus, ex pastoribus Thecua. Ergo oriundus erat ex tribu Iehudah, et domicilium habebat in illo regno et cognatos suos: deinde Azarias etiam non erat impius, quamvis non esset ex perfectissimis, colebat tamen servos Dei, et reverebatur. Quum ergo dicit Amazias, *Comede illic panem tuum,* significat tutam esse stationem prophetis in regno Iehudah, et illos haberi in pretio tam apud regem quam apud populum, et illic posse vivere. Hoc tertium est argumentum. Iam sequitur quartum, Si mihi obicias te esse prophetam, et tibi non licere, neque fas esse tacere, *Tu illic propheta:* tu scis audiri prophetas in regno Iehudah: fungaris igitur illic officio tuo, et vivas libere et sine metu. Teneamus ergo quatuor rationes, quibus conatus est persuadere Amazias prophetae Amos, ut relicto populo Israel concederet ad suos gentiles. Iam sequitur quinta ratio, *In Beth-el vero ne adicias amplius prophetare, quia sanctuarium regis est et regia.* Hic conturbat prophetam Amazias alio praetextu, vel saltem tentat concutere eius animum, quod scilicet odiosum sit movere turbas in regno Israel: deinde quod etiam in hoc Deum offendat, quia scilicet Iarobeam sit rex divinitus creatus, et idem praeditus sit summa autoritate. Quum ergo rex potuerit instituere iure suos novos cultus, Amazias hic

disputat non esse in arbitrio cuiusquam convellere ritus illos, qui passim recepti erant: deinde comprobati etiam regio edicto: sed debere recipi sine controversia. Tenemus ergo totam summam. Iam notandum est hoc loco, cavendum nobis esse non tantum a vi aperta et crudelitate hostium, sed etiam ab insidiis. Nam sicuti Satan est homicida, et fuit ab initio, ita opus etiam est pater mendacii. Quisquis ergo volet strenue et constanter impendere operam suam Deo et ecclesiae, comparet se ad utrumque certamen, ut scilicet resistat contra omnes metus et contra occultas insidias. Videmus quosdam non adeo esse timidos, etiamsi mors centies denunciata fuerit: sed interea non satis sunt cauti, ubi astute hostes se ipsos insinuant. Ergo non frustra dixi, servos Dei opus habere utroque munimento, ut scilicet instructi sint contra metum mortis, et maneant intrepidi, etiamsi moriendum sit, et debeant iugulum praebere, ut pergant in officio et obsequant etiam doctrinam suam proprio sanguine, quoties opus fuerit. Ab altera autem parte, ut sint prudentes. Nam saepe blanditiis eos aggrediuntur veritatis inimici. Et experientia nostrorum temporum hoc satis docet. Ego scio plus periculi fuisse semper in hac parte, quum hostes terrere volebant, et obiciebant, Quid vultis vobis? Ecce necesse erit tandem confici totum orbem multis cladibus. Quid aliud quaeritis, nisi ut religio ubique vigeat? ut in pretio sint bonae literae? ut pax ubique floreat? Atqui videmus instare bellum atrocissimum: si semel exortum fuerit, omnia erunt plena cladibus, sequetur immanis barbaries et crudelitas, peribit etiam religio: hoc proficitis vestra pertinacia. Nobis hoc saepe dictum est. Ergo quum legimus hunc locum, debemus attendere quibus artibus studuerit Satan labefactare conatus piorum, et constantiam servorum Dei. Quantum ad primum argumentum spectat, non opus est diutius insistere: quisque enim per se iam colligere potest, quorsum omnes istae insidiae tendant. Dicit primo: *Videns, vade*. Hic honorifice Amazias appellat Amos: non vocat probrose aut exulem, aut seditiosum, aut indoctum hominem, aut bubulcum, aut indignum suo munere. Non igitur quidquam tale profert, sed appellat Videntem: concedit honorificum titulum prophetae. Hoc enim significat *חזק*. Fateor te esse prophetam Dei: potest fieri, ut sis propheta: sed non es noster. *Videns* ergo vade. Videmus igitur, ut intactum relinquat honorem prophetae, quo scilicet facilius se insinuet, ne statim oriatur inter eos controversia, et ferveat certamen. Omittit igitur omnes contentiones. Iam tamen potest quaeri ex ipso, cur esset caecus? Nam officium sacerdotis erat vigilare: et prophetae sic erant coniuncti sacerdotibus, ut Deus tacite illis obiceret suam ignaviam et socordiam, quum substitueret prophetas in eorum locum. Quorsum enim

sacerdotes instituti sunt? Nempe ut essent angeli Domini exercituum, quemadmodum dicitur apud Malachiam (2, 7), Populus requirit ab ore sacerdotis legem meam, quia angelus est Domini exercituum. Debuit ergo Amazias specialiter ipse etiam fungi prophetae officio, quia sacerdos erat. Fuit quidam sacerdos adulterinus, fateor: sed quum obtenderet titulum illum honorificum, debuit saltem praestare suas partes: hoc non fecit, et concedit illum titulum prophetae: quemadmodum nunc cornuti episcopi in concedendis titulis sunt satis liberales: Domine doctor, vos quidem potestis multa videre, intelligere: sed tamen interea debetis consulere paci publicae. Vocabunt dominos doctores qui nullo publico munere sunt praediti: sed coguntur tamen subire alienas partes, quia vident istos cornutos episcopos esse canes mutos. Sic etiam egit Amazias cum propheta Amos. Nam contentus erat suo splendore et magna pompa, deinde suis opibus: ipse laute vivebat, fruebatur opima praeda, et superstitiones bene calefaciebant eius culinam. Facile ergo relinquebat titulum prophetae aliis. Interea sibi blandiebatur in suo sacerdotio. Iam quantum ad secundum attinet, in eo acrior fuit punctio: *Fuge*, inquit. Quum diceret Vade, quemadmodum dixi, tentabat animum prophetae, quod posset consulere vitae suae absque ullo periculo, quia liber erat illi exitus. Nunc autem urget eum, et exstimulat proposito discrimine. Vide, si diu hic subsistas apud nos, non poteris salvus manere. *Fuge* igitur. Per fugam significat, etiamsi velit propheta manere, hoc tamen illi esse necessarium. Ergo hoc secundum argumentum ductum est a necessitate, quia non licitum esset ferre amplius prophetam, si pergeret in libero cursu sui officii. *Fuge ergo in terram Iehudah, et illic comedere panem*. Quantum ad hanc tertiam rationem spectat, ostendit prophetam Amos fore nimis pertinacem, et addictum suae sententiae, nisi malit degere tutus et quietus in patria quam periclitari in alieno solo. Vade ergo. Quo eum ablegat? In patriam. Quid? tu es hic homo exterus, et tu vides te esse odiosum. Cur ergo non potius reverteris in patriam tuam, ubi colitur tua religio? Neque enim tunc alloquutus est Amazias prophetam Amos, quemadmodum hodie faciunt multi profani homines, non tam Epicurei quam porci et impuri canes, quum nobis obiciunt, Redeas in patriam tuam: cur ad nos venisti? Ablegant nos, quum sciant tamen non illic esse nobis tutum locum. Sed tunc vigeat pura religio in terra Iehudah. Dicit ergo Amazias, Cur non agis cum tuis conterraneis? nam multi illic essent qui tibi suppedarent alimenta: rex ipse tibi amicus erit, et totus populus etiam libenter te iuvabit. Quantum attinet ad quartum argumentum, videmus quam callidus sit sophista diabolus, *Illic propheta*. Quis loquitur? Amazias, qui pessime

oderat templum Ierosolymitanum, libenter suis manibus supposuisset ignem, libenter iugulasset omnes pios sacerdotes: et tamen permittit liberum ius prophetandi sancto Amos: quia scilicet non potest palam statim abrumpere cursum, quem tenuerat sanctus propheta: ideo eum procul ablegat. Videmus ergo Satanam variis modis et artibus tentare servos Dei, et habere miras ambages et flexuosas, et interdum se transfigurare in angelum lucis, quemadmodum dicit Paulus. Et hoc loco habemus insigne huius rei exemplum. Nonne Amazias iste est angelus lucis, quum dat consilium prophetae Amos, ut in patria libere serviat Deo, et illic prophetet, habeat os apertum, asserat cultum Dei et puram religionem? modo ne in terra Israel. Ergo in hoc capite notanda est, quemadmodum iam dixi, Satanae vafrities. Nunc quod attinet ad quintum argumentum, in eo praecipue insistere convenit. *In Beth-el*, inquit, *ne adicias amplius prophetare, quia sanctuarium regis est, et domus regni est*. Hic tantum ostendit Amazias quid cupiat, nempe retinere possessionem sui sacerdotii: quod fieri non poterat nisi propheta expulso. Neque enim certe poterat rationibus. Iam ergo per absentiam prophetae suis commodis consulit. Ergo utcumque proximo versu induerit varias personas, et se ipsum multis integumentis occultaverit: nunc tamen simia apparet simia, ut loquuntur. Ostendit igitur Amazias quorsum spectaverit, nempe ut quietus maneret in sua tyrannide, et Amos non esset amplius molestus, vel receptas superstitiones convelleret. Quum enim esset sacerdos Amazias, non poterat Amos officio suo perfungi, quin quotidie clamaret contra templum Beth-el. Erat enim lupanar: quia illic spoliabatur Deus suo honore. Deinde scimus ubique superstitiones conferri scortationibus. Nunc ergo prodit Amazias perversum suum animum, *In Beth-el ne prophetes*: tantum retinet sibi quietum suum statum, et non vult illic verbum Dei resonare. Optasset quidem, quemadmodum iam dixi, ubique extinguere lucem doctrinae coelestis: sed quid non poterat, vult saltem manere in sede sua absque ulla controversia: quemadmodum etiam vidimus nostro tempore papam agere, et cornutos episcopos. Insaniebant quum audirent multas urbes et quosdam principes tumultuari in Germania, et discedere ab obsequio: sed quia non poterant vi superare, Sinamus illos barbaros: quid? Antehac plus inde mali provenit quam commodi: fuit sterilis et arida regio, modo Hispania, Gallia et Italia salvae maneant, satis est nobis. Nam plus forte perdidimus in Germania quam reportavimus lucri. Ergo fruuntur sua libertate, vel potius licentia, aliquando sub dominium nostrum redibunt. Interea ne simus tantopere anxii. Sed ne penetret haec contagio in Galliam, quia unum brachium nobis abscissum esset: neque tangatur

Hispania, nec Italia: hoc esset petere iugulum. Talis ergo fuit Amazias iste, quemadmodum satis apparet. Ne igitur prophetes in Beth-el. Et astute loquitur quum dicit, *Ne amplius adicias prophetare*: perinde enim est ac si veniam daret: Ecce, si hactenus regem offenderis, et publicum statum populi, tamen ego non agam tecum summo iure: omnia tibi condono: sepultum maneat quidquid peccasti, modo *ne adicias in posterum*. Videmus ergo pondus esse in hoc verbo, quum dicit, *Ne pergas*, vel *ne adicias*: quasi diceret in praeteritum se non inquirere, nec velle trahere in causam Amos, quia iam fuisset seditiosus: modo abstineat in posterum, contentus est Amazias, quemadmodum ex verbis colligimus. *Ne ergo amplius prophetes*. Quare? Quia *sanctuarium est regis*: Hoc est unum. Hic regis autoritate vult probare Amazias cultus receptos in Beth-el esse legitimos. Quare? Rex ita statuit. Ne cui ergo liceat verbum contra facere: rex hoc iure potest. Est enim sacrosancta eius maiestas. Videmus quorsum hoc spectabat. Et hodie quam multi sunt in papatu, qui regibus accumulunt quidquid possunt iuris et potestatis, ita ut ne qua fiat disceptatio de religione: sed potestas haec sit penes regem unum, ut statuatur pro suo arbitrio quidquid voluerit, et sine controversia hoc fixum maneat. Qui initio tantopere extulerunt Henricum regem Angliae, certe fuerunt inconsiderati homines, dederunt illi summam rerum omnium potestatem: et hoc me semper graviter vulneravit. Erant enim blasphemi quum vocarent ipsum summum caput ecclesiae sub Christo. Hoc certe fuit nimium. Sed tamen sepultum hoc maneat, quia peccarunt inconsiderato zelo. Sed ubi impostor ille qui postea fuit cancellarius huius Proserpinae, quae hodie illic superat omnes diabolos: ille quum esset Ratisponae non pugnabat rationibus (loquor de hoc postremo cancellario, qui episcopus fuit Vintoniensis), sed quemadmodum iam coepi dicere, non multum curabat scripturae testimonia: sed dicebat fuisse in arbitrio regis statuta abrogare, et ritus novos instituere. Si de ieiunio agitur, illic regem posse populo indicere, et iubere ut hoc vel illo die vescatur populus carnibus, licere etiam regi prohibere sacerdotes a coniugio: licere etiam regi interdicere populo usum calicis in coena: licere regi statuere hoc vel illud in regno suo. Quare? Potestas enim summa est penes regem. Tale fuit commentum huius Amaziae de quo nunc propheta loquitur. Sanctuarium est regis. Nam addit postea secundum nomen, *est domus regni*. Ponderanda sunt haec verba Amaziae. Dicit primo *esse sanctuarium regis*, deinde *esse domum regni*. Tribuit ergo regi duplex officium, quod scilicet in eius arbitrio sit flectere quocumque volet religionem: deinde quod Amos perturbet publicam pacem, et ita iniuriam

faciat regi, quia eius imperio derogat. Quantum attinet ad prius membrum certum quidem est, reges si fungantur suo officio esse et patronos religionis, et nutritios ecclesiae, quemadmodum Iesaias ipsos vocat (49, 23). Hoc ergo summopere requiritur a regibus, ut gladio, quo praediti sunt, utantur ad cultum Dei asserendum. Sed interea sunt homines inconsiderati, qui faciunt illos nimis spirituales. Et hoc vitium passim regnat in Germania. In his etiam regionibus nimium grassatur. Et nunc sentimus quales fructus nascantur ex illa radice, quod scilicet principes, et quicumque potiuntur imperio, putant se ita spirituales esse, ut nullum sit amplius ecclesiasticum regimen. Et hoc sacrilegium apud nos grassatur, quia non possunt metiri suum officium certis et legitimis finibus: sed non putant se posse regnare, nisi aboleant omnem ecclesiae auctoritatem, et sint summi iudices tam in doctrina quam in toto spirituali regimine. Diabolus ergo suggessit hoc consilium Amaziae tunc, quod scilicet rex templum illic instituerat. Quoniam ergo hoc est *sanctuarium regis*, non licet privato homini, non licet etiam cuiquam intercedere quominus valeat religio, quae semel probata est, et placuit regi. Principes autem ipsi audiunt dulcem cantilenam, ubi impositores ipsis abutuntur, et nihil magis cupiunt quam sibi tribui omnia sine ullo discrimine et delectu. Libenter ergo se miscent: et initio prae se ferunt aliquem zelum: sed mera ambitio ipsos impellit, ut tam sollicite ad se rapiant omnia. Tenendum est igitur temperamentum, quia hic morbus semper in principibus regnavit, ut vellent inflectere religionem pro suo arbitrio ac libidine, et interea etiam pro suis commodis. Spectant enim quid sibi sit utile, quia non aguntur spiritu Dei ut plurimum, sed impellit eos sua ambitio. Quum ergo videmus iam tunc clandestinis istis artibus Satanam certasse contra Dei prophetas, hodie dolendae sunt nobis nostrae vices et deplorandae. Sed quisquis volet se gerere ut decet, caveat ab hoc vitio. Iam sequitur, *Et domus regni est*. Hic non pugnat amplius Amazias pro iure regio, quantum attinet ad spiritualem potestatem. Bene, etiamsi rex non debuerit instituire novos cultus, tamen tu peccas contra publicam pacem. Hodie maior pars principum nihil aliud satagit nisi ut potiuntur sua quiete. Semper praefantur satis animose se usque ad mortem fore vindices primae confessionis: sed interea quosnam accersunt sibi doctores? qui scilicet crucem fugiunt atque ut gratificentur papistis, vel saltem eos habeant paulo mitiores, sese flectunt ad eorum vota. Sicuti videmus hodie his flabellis accendi quorundam principum animos, ut sacramentariis non parcant: nec sustineant in disceputationem vocari quod crasse non minus quam stulte et perverse asserunt de corporis Christi praesentia, vel inclusione sub

pane. Si ostendamus nos pugnare contra illos, et nobis esse divortium cum ipsis, imo nos fore ipsis capitales inimicos, iam hoc conveniet nobis cum papistis: iam erit aliquis accessus ad illos, saltem desinet tantus furor, mitescent papistae: non erunt amplius nobis tam infesti: postea obtinebimus mediam aliquam rationem. Sic hodie res aguntur in mundo, et nihil utilius est quam conferre statum nostri temporis cum hoc exemplo prophetae, ut scilicet iisdem armis, quibus ille pugnavit, nos etiam pergamus in officio: et non moveamur istis diabolicis artibus, quia nullos habemus hostes magis infestos et professos quam domesticos istos proditores. Ergo *domus regis est*. Iam agit de brachio saeculari, quemadmodum dicunt, et ostendit etiamsi religio centies debeat perire, tamen habendum esse respectum ne convellat Amos regnum Iarobeam et statum ipsius populi. Iam sequitur:

14. *Et respondit Amos, et dixit ad Amaziam, Non sum propheta ego, neque ego sum filius prophetarum, quia pecuarius sum ego, et colligans (vel quaerens) sicomoros.* 15. *Et sustulit me Iehova a tergo ovium (quum sequeretur oves meas, de post oves ad verbum), et dixit mihi Iehova, Vade propheta ad populum meum Israel.*

Initio excusat propheta Amos sibi non esse integrum obedire consilio Amaziae: quia non liceret abiicere vocationem sibi iniunctam. Quum ergo missus esset a Deo, ostendit se obstringi hac necessitate, ut prophetet etiam in terra Israel. Ac primo quidem dicit modeste *se non esse prophetam, nec filium prophetarum*. Quorsum hoc? An ut se contemptibilem reddat? Minime: et tamen hoc verba in speciem prae se ferunt. Sed plus sibi conciliat auctoritatis a vocatione extraordinaria quam si a puero fuisset educatus in scholis propheticis. Ostendit ergo se miraculo esse prophetam, et non humano vel solito more iniunctum sibi fuisse hoc munus, sed quasi violenter adductum fuisse, ut iam non possit abiicere officium docendi, nisi velit palam excutere iugum a Deo sibi impositum. Notandus est ergo hic finis Amos. *Ego non sum propheta, nec filius prophetarum*. Si simpliciter diceret se non esse prophetam, posset argui temeritatis: quid? nemo sibi usurpat honorem in ecclesia Dei: requiritur vocatio: etiamsi angelus e caelo descendat, tamen non debet pervertere ordinem publicum, quia debent omnia geri decenter et cum ordine legitimo in ecclesia, quemadmodum Paulus admonet. Deus enim pacis nobis praesidet. Ergo si praeceiso negasset Amos se esse prophetam, poterat hoc modo ab officio docendi depelli, quia caruisset vocatione. Sed intelligit se non fuisse prophetam qui a puero institutus fuerit in lege Dei, ut posset scripturam

esse interpretes. Eodem etiam modo dicit se non esse filium prophetae: scimus enim tunc fuisse prophetarum collegia: et hoc satis notum est ex sacris historiis. Quum ergo collegia illa in hunc finem instituta essent, ut seminarium aliquod semper maneret in ecclesia Dei, ne destitueretur bonis et probis doctoribus, Amos dicit se non esse ex illorum ordine. Fatetur ergo ingenue se esse hominem illiteratum: sed hoc, quemadmodum iam dixi, plus illi autoritatis conciliat, quod Dominus quasi violenta manu arreptum voluerit illum praeficere populo docendo: Ecce tu eris mihi propheta et quanquam non sis edoctus a puero ad hoc munus, ego tamen repente formabo te prophetam. Quemadmodum maius arripuit miraculum, quod Christus elegit apostolos rudes homines et idiotas, quam si ab initio sibi Paulum sumpsisset, atque alios similes, qui erant legis periti. Si ergo tales initio creasset discipulos Christus, minus fuisset in illis autoritatis. Sed quum formaverit suo spiritu qui prius erant indocti, inde apparuit fuisse divinitus excitatos. Et huc etiam pertinet verbum, quo utitur propheta, quum dicit, *Sustulit me*. Significat enim extraordinariam fuisse suam vocationem, quemadmodum diximus. Reliqua differemus in crastinum.

16. *Et nunc audi verbum Iehovae tu, qui dicis, Ne prophetes super Israel, et ne stilles (vel loquaris), super domus Isaac.* 17. *Propterea sic dicit Iehova, Uxor tua in urbe prostituetur, et filii tui et filiae tuae gladio cadent, et terra tua funiculo dividetur, et tu in terra polluta morieris: et Israel migrando migrabit e terra sua* (ad verbum est, de super terram suam).

Postquam ostendit Amos obediendum esse Deo, qui iniunxerat munus docendi, iam convertit sermonem ad Amaziam: et ostendit quid proficiat sua contumacia quum aunderet prohibere ne propheta, qui legatus est Dei coelestis, proferat quod habet in mandatis. Quoniam ergo eo temeritatis, vel potius vesaniae progressus erat Amazias, iam aggreditur ipsum Amos, ac dicit. *Tu nunc audi verbum Domini*. Opponit hic dictum, vel decretum ipsius Dei prohibitioni Amaziae. Vetuerat enim ille impius sacerdos, ne amplius servus Dei verba faceret in terra Israel: Quisnam es? Tu quidem sic loqueris, sed Deus interea habebit suas vices. Interim ostendit disrimen inter sermonem Amaziae et verbum Dei. Conatus quidem fuerat impostor iste in eutere terrorem sancto viro, ut ab officio suo desisteret: sed hoc fuit irritum. Amos autem ostendit sermonem Dei non carere sua exsequutione: Sive taceam, inquit, sive loquar, tamen haec vindicta tibi impendet. Sed interim coniungit vindictam Dei cum sua doctrina. Nam hoc etiam necesse fuit, ut

sciret impius sacerdos se nihil aliud adeptum esse omnia tentando quam quod duplicaverat vindictam Dei. Pondus ergo subest in his verbis quum dicit, *Nunc audi sermonem Iehovae, tu qui dicis ne prophetes*. Dignus quidem erat Amazias quem Deus centies perderet cum tota sua sobole: sed significat Amos magis accensam fuisse iram Dei isto furore, quod scilicet Amazias ausus fuerat iniicere fraenum Deo, et cohibere spiritum eius ne libere coargueret peccata totius populi. Quoniam ergo eo usque prurperat, ostendit Amos iam merito daturum poenas suae temeritatis, imo furiosae et sacrilegae illius audaciae, quod scilicet se Deo opponeret ac vellet etiam auferre illi summum imperium: quia nihil magis Deo proprium est quam mundum iudicare. Id autem facit per sermonem suum et prophetas. Quum ergo conatus esset Amazias spoliare Deum iure suo et imperio, iam ostendit propheta hinc auctam esse vindictam. *Tu ergo, qui dicis, ne prophetes super Israel, et ne loquaris, audi sermonem Domini*. Insignis est hic locus, ex quo colligimus nihil satius nobis esse, quoties Deus nos obiurgat, quam descendere in nostras conscientias, et subire sententiam, quam ipse proferat ore suo, et suppliciter deprecari veniam, simul ac nos damnavit. Nam si erimus refractarii, Deus non desinet loqui: etiamsi centies vetuerimus. Nobis ergo invitis perget ipse. Caeterum, nos poterimus vomere multas blasphemias: sed quid obstreperae nostrae voces efficient? Dominus interea loquetur efficaciter, hoc est, non sparget minas in aerem, sed complebit re ipsa quidquid ore suo protulerit: quemadmodum etiam hac ratione Paulus (Eph. 6, 17) comparat doctrinam coelestem gladio, quia parata sit vindicta contemptoribus. Hoc ergo notandum est in verbis prophetae, ubi profani homines conati fuerint repellere a se omnem doctrinam, et omnes minas, tamen nihil consequi sua pervicacia: quoniam Dominus utetur iure suo. Deinde adiungit verbo suo paratam exsequutionem, ut loquuntur. Tu ergo qui dicis, ne prophetes, audi verbum Domini: hoc est, etiamsi crepare debeas, Deus tamen non impieditur istis tuis edictis: sed semper manebit integer in suo imperio. Et usus est verbo loquendi, quemadmodum iam attigimus, ut ostenderet doctrinam hanc, cum qua certant impii, coniunctam esse cum Dei virtute. Posset quidem Deus perdere omnes incredulos silentio, hoc est, etiamsi nullam vocem proferret: sed vult hunc honorem tribuere verbo suo, ut intelligant impii se frustra contendere dum rabiem suam evomunt contra eius sermonem, quia experientur tandem in illo sermone inclusum esse suum exitium. Iam quum dicit, *Ne prophetes contra Israel, et ne loquaris contra domum Isaac*, ex his verbis iterum colligere licet nomen Isaac hic per concessionem a propheta exprimi, quia scilicet tunc populus Israel

obtinere solebat exemplum sancti patriarchae: sicuti superstitiosi homines, posthabita lege Dei et communi regula, semper ad exempla sanctorum declinant, et hoc faciunt absque iudicio: imo ut sunt praeposteri, si quid vitiose factum est a patribus, statim arripiunt. Deinde si quid est singulare, quod Deus in patribus probaverit, nolit autem trahi in consequentiam, ut vulgo dicunt, superstitiosi homines putant sibi optimam esse causam, ubi talem clypeum obiciunt Deo. Quoniam ergo tunc Israelitae in ore habebant nomen patris Isaac, quum perperam Deum colerent in Beth-el, et aliis locis, contra legis praescriptum: ideo propheta Amos consulto hic repetit nomen Isaac, *μνηστὴς* forte exprimens quod dictum fuerat ab ipso Amazia. Iam sequitur denuntiatio, *Propterea sic dicit Iehova*. Istud *כִּן* ostendit Amaziam non ideo tantum poenas dedisse, quia corruerat cultum Dei, quia deceperat populum suis imposturis, quia etiam quaestum fecerat pietatis obtentu, sed quia tandem pervicaciter ausus est opponere se Dei imperio, et prophetam vel clandestinis insidiis, vel aperta vi deicere ex officio suo. Quoniam ergo hoc tentavit, ideo nunc Amos denuntiat illum daturum poenas. Videmus ergo duplicari exitium ubi duram et ferream cervicem opponimus Deo, qui vult nos esse flexibiles, et dum nos obiurgat, saltem exigit a nobis hanc modestiam, ut fateamur nos peccasse. Si autem volumus tergiversari, vel etiamsi ultra progredimur, tandem sequetur hic exitus, nempe ut Deus sumat duplicem vindictam de nostra obstinatione. *Propterea ergo dicit Iehova*. Atque utinam hoc penitus insculptum esset hominum cordibus! neque enim tanta hodie in mundo rebellio regnaret. Sed videmus quid audeant homines. Simul enim atque Dominus asperius illos castigat obstrepunt: deinde, si polleant aliqua autoritate, contendunt omnes nervos, ut auferant Deo suam iurisdictionem, et libertatem eius servis. Interea quum videmus ita excaecatos esse impios, ut non sentiant vindictam sibi instare, qualem hic propheta denuntiat, eamque exhorreant, tamen nostrum est expendere quid hic denuntiet propheta, nempe quemadmodum iam saepius dixi, praefractus homines hoc tantum consequi sua obstinatione, ut magis ac magis accendant Dei furorem. Quod ad speciem poenae spectat, dicit, *Uxor tua in urbe scortabitur* (ad verbum:) sed non loquitur hic propheta de voluntaria scortatione. Significat igitur Amaziam non posse effugere vindictam hanc, quin uxor eius fiat prostibulum, ubi scilicet hostes occupaverint terram Israel. Scimus enim hoc fuisse vulgare, ut victores abuterentur mulieribus: quemadmodum utinam hodie mos ille abolitus esset. Caeterum, illud fuit licitum eo saeculo, ut quisquis erat victor, raperet sibi tam alienam uxorem quam filiam. Haec ratio est igitur cur dicat propheta,

Uxor tua prostibulum erit. Sed dicit In urbe, quod longe fuit acerbius quam si Amaziae uxor procul abducta esset, deinde passa istud opprobrium in regione ignota: hoc minus vulnerasset animum Amaziae, si potiti fuissent hostes uxore eius, et incognitum fuisset hoc dedecus propter locorum distantiam. Ubi autem in publico, in oculis omnium uxor trahitur ad hoc flagitium et turpitudinem, hoc multo durius est, et plus etiam affert doloris. Videmus ergo hac circumstantia loci augeri poenae gravitatem, quum dicit propheta, *Uxor tua in urbe tua prostituetur*. Iam *fili tui et filiae tuae gladio cadent*. Haec est secunda poena, quum denuntiat tam filios quam filias impii sacerdotis iugulatum iri ab hostibus. Potuit quidem fieri, ut alii etiam ex plebeis subierint eadem incommoda: sed non dubium est, quin Deus ultus fuerit contumaciam, et furorem Amaziae, qui ausus fuerat se opponere tam sanctis monitionibus quam minis. Iam addit etiam, *Terra tua dividetur funiculo*. Hac particula significat nullos fore qui succedant in locum Amaziae, sed hostibus fore praedam quidquid agrorum possederat. Terra igitur tua dividetur funiculo. Quamquam fieri potest, ut loquatur hic generaliter Amos de terra Israel: et hoc mihi est probabilius. Fateor quidem neque ab ipso Amazia, neque ab aliis sacerdotibus legem Dei fuisse servatam: sed scimus tamen fuisse aliquid affine inter legitimum sacerdotium et istud adulterinum, quod introduxerat prior Iarobeam. Ego igitur conicio Amaziam caruisse possessionibus, nisi quod licebat hortos habere, et prata etiam pascendis pecoribus: sed agros non colebant. Libenter ergo extendo ad totum populum quod dicitur de terra unius hominis. Et hanc sententiam confirmat quod continuo post sequitur, *Tu vero morieris super terram pollutam*. Terram Amaziae vocavit in qua habitavit ipse cum reliquo populo: terram vero pollutam vocat, in quam eiiciendus est una cum reliquis omnibus. Si quis excipiat hanc vindictam non competere in unum hominem, solutio est facilis, quod Deus velit notam specialem insculptam esse communi vindictae, ut agnosceret Amazias se quasi accelerasse Dei iudicium, quod tamen in animo erat repellere, quum ablegaret prophetam Amos in terram Iehudah, sicuti visum fuit. Tandem sequitur, *Israel migrando migrabit e terra sua*. Hic videmus prophetam non minari privatim vel personae Amaziae, vel uxori, vel filiis eius, sed sermonem extendere ad totum populum. Interea tamen manet firma illa ratio, quod Dominus ulcisci velit pervicaciam impii hominis, dum ita vindictam suam exsequitur contra totum populum. Haec summa est. Nunc sequitur:

CAPUT VIII.

1. *Sic ostendit mihi Dominus Iehova, et ecce corbis fructus aestivi (vel canistrum). 2. Et dixit, quid tu vides Amos? Et dixi, Corbem (vel canistrum) fructus aestivi: et dixit Iehova mihi, Venit finis super populum meum Israel, non adiciam amplius transire in eo.*

His verbis, vel hac visione confirmat propheta quod iam prius vidimus, nempe castigationes paternas non habituras amplius locum in populo Israel. Deus enim, quemadmodum satis notum est, sic populum illum tractaverat, ut semper etiam in maximis calamitatibus parceret. Suspensa igitur manu semper Deus percussit populum suum, nisi dum multis experimentis tandem apparuit esse ita praefractum, ut non daret locum remediis. Hanc ergo sententiam nunc prosequitur Amos: sed ostensa fuit visio, quae iudicium Dei certius confirmaret, vel saltem magis afficeret animos populi. *Canistrum* ostendit illi Deus plenum fructibus aestivis. Non dubito quin per *fructus aestivos* intelligat maturitatem poenae, quasi diceret iam scelera populi maturuisse, ut non posset ulterius differri vindicta. Nam sequitur statim expositio visionis quum dicit *venisse finem populo*, quemadmodum in tertia visione iam exposuimus. Sed paronomasia est in vocibus hebraicis, quae non potest reddi vel graece, vel latine: $\gamma\gamma$ significat fructus aestivos, $\gamma\gamma$ vero significat finem: est tantum interposita litera γ in una voce. Deus ostendit fructum aestivum in canistro. Postea addit *venisse $\gamma\gamma$* , hoc est, finem. Sed quoad summam rei pertinet, videmus non esse quidquam ambiguum. Iam redeo ad principium. *Sic ostendit mihi Deus.* Non opus est repetere quae antehac disserui. Propheta hic praefatur se nihil temere afferre, sed tantum bona fide recitare quod divinitus mandatum erat. Et hoc diligenter notandum est, quia Deus semper ita usus est suis prophetis, ut tamen sibi integrum ius docendi servaret, neque transferret munus suum in homines, quoad potestatem dico. *Ostendit ergo, inquit, mihi Dominus Iehova, et ecce canistrum fructus aestivi.* Possemus intelligere per fructus aestivos cerasa, et quae non habent solidum vigorem, ut diu permaneant. Sed illud est nimis argutum. Simpliciter igitur interpretor iam *venisse maturitatem poenae*: quia populus non resipuerat quum toties esset admonitus. Haec ergo erat quasi aestas. Ostendit igitur mihi canistrum fructus aestivi. Quod autem Deus interrogat prophetam suum quid videat, supra exposuimus non frustra hoc factum esse. Oportuit enim prophetam quasi obstupescere initio, ut populus attentior esset, quemadmodum quum audimus

colloquium istud inter Deum et prophetam, expergefiunt mentes nostrae. Nam statim hoc nobis occurrere necesse est, aliquid hic esse memoratu dignum. Deus ergo excitat mentes suorum hoc modo. Ita videmus nihil esse supervacuum in hac recitatione. Iam sequitur expositio visionis: *Dixit mihi Iehova, Venit finis super populum meum Israel.* Tenemus ergo consilium prophetae, nempe hactenus fuisse mediocribus poenis populum admonitum: sed quia obdurerat, iam instare ultimam vindictam, in qua Deus non amplius fungetur patris vel medici officio, sed perdet in totum quos diu sustinuerat. Scimus quidem fuisse inflictas populo Israel etiam ante illud tempus gravissimas clades: sed quum semper locum daret Deus suae indulgentiae, nunquam eos adduxit ad veram resipientiam. Ne igitur posthac sibi tale aliquid promittant, quasi possent suis blanditiis tempus extrahere, sicut hypocritae solent: ideo propheta hic praecise ostendit venisse finem: ac si diceret, maturuit vestra iniquitas. Iam ergo fructum colligite: quia non potestis transire vel diem unum. Fructus enim ultro cadet. *Finis ergo venit, et non adiciam amplius transire super ipsum.* Istud transire, quemadmodum ante exposuimus, refertur ad poenas. Quorsum enim Deus populum hunc castigat, nisi quia sollicitus erat de eius salute? Ergo finem se facturum dicit, ut posthac non impendat operam corrigendo populo: quia videbat se nihil proficere. *Non transibo igitur per ipsum*, hoc est, ego exsequar ultimam vindictam, *Il n'y faudra plus retourner*, ut vulgo etiam loquimur. Sequitur:

3. *Et ululabunt cantica templi die illo, dicit Dominus Iehova: multrum cadaver (hoc est, multa cadavera) in omni loco prosternentur cum silentio. 4. Audite hoc qui absorbetis pauperem et exterminatis in opes terrae.*

Hic oblique perstringit Amos Israelitas, quod in suis superstitionibus tantopere sibi placerent, ut canerent in rebus prosperis, ac si Deum haberent propitium: sicuti increduli metiri solent Dei odium vel favorem praesenti intuitu. Turcae quum fruuntur rebus prosperis, iactant Deum esse suum. Ita videmus facere papistas. Hoc est ergo ingenium hominum, ut non tam respiciant se ipsos quam res externas. Si ergo Deus ad tempus illis indulget, etiamsi sint plus quam scelerati, non tamen dubitant sibi favere Deum: ita Sodomitae donec absumpti sunt subito excidio, putabant se habere in coelo pacem. Et haec ratio est etiam cur dicat Iesaias impios quasi pacisci cum inferno et morte. Et sci- mus etiam quid Christus de aetate Noe pronuntiet, illos scilicet secure tunc fuisse epulatos, aedificasse domos sumptuosas. Talis securitas grassata est fero

omnibus saeculis. Sed hic speciale vitium notatur a propheta, quod scilicet populus Israel cantica sua resonabat in templis, quasi data opera vellet Deo illudere. Nam quotidie resonabant prophetarum voces: erant autem graves et terrificae minae. Interea populus canebat in suis templis. Quemadmodum papistae hodie dum reboant, vel cantillant, putant Deum esse his et ter placatum: deinde etiam applaudunt sibi in templis, dum prospere habent. Hanc ergo pravitatem hic propheta notat quum dicit, *Ululabunt cantica templi*. Pro melodia hic ponit ululatum: quasi diceret, Deus convertet in lamentationes vestra cantica, quae nunc plena sunt laetitiae. Postea adiungit, *Quia multum cadaver in omni loco prosternet*: sed malo reddere in passiva coniugatione. Prosternentur ergo ubique cum silentio multa cadavera. His verbis significat fore cladem tantam quae etiam impediatur ne sepeliatur cadavera. Diximus alibi, etiam inter hostes ius sepulcri manere saepe saluum: quia hoc est plus quam hostile, saevire contra mortuos: et quicunque nolunt videri prorsus barbari, vel sepeliunt mortuos hostes, vel permittunt sepeliri. Et fiunt etiam hac de causa inter hostes induciae: et hoc fuit usitatum omnibus saeculis, et ius sepulcri fuit apud omnes gentes sanctum: ubi autem cum silentio prosternuntur cadavera, signum est gravissimae cladis. Videmus ergo cur propheta hic discrete exprimat prosternendum esse multum cadaver, idque in omni loco et cum silentio, ut scilicet careant sepultura mortui. Sed quoniam videmus homines, ubi centies convicti fuerint, tamen rixari contra Deum si exerceat graviorem vindictam, ideo propheta iam litigat cum ipsis Israelitis: et iterum repetit quod prius vidimus, nempe Deum non esse crudelem: etiamsi populum totum absumat et aboleat, hoc tamen facere iustis de causis, quia scilicet usque ad extremum scelus pervenerant. Et nominatim aggreditur ipsos principes populi, *Audite hoc qui calcatis*, inquit, vel absorbetis *pauperem*. Diximus non abs re prophetas sermonem dirigere ad ipsos procures, quamvis totum vulgus esset fere in eadem noxa. Certum est adeo tunc corruptum fuisse statum populi israelitici, ut a summo usque ad minimum omnes perversi essent, et nemo esset immunis a culpa. Sed quoniam in ipsis ducibus semper plus residet culpa, haec ratio est cur prophetae in ipsos durius insurgant ac severius. Nam in plebe multi vel socordia vel errore labuntur, vel trahuntur etiam post alios: sed qui praesunt, pervertunt ius et fas: deinde sunt auctores omnis licentiae. Non mirum igitur si Dominus per suos prophetas tam aspere in eos invehitur. Et hoc consilium est nunc prophetarum, ubi dicit, *Audite hoc*: nam emphaticum est hoc verbum, ubi audire eos iubet, quod scilicet non satis attenderent ad sua

vitia, prorsusque essent surdi: vel quod frustra litigarent cum Deo: quemadmodum tergiversando putant hypocritae se posse effugere iudicium. *Audite*, inquit, *qui voratis miserum, et deletis pauperes terrae*. Videmus hic certum discrimen notari, et prophetam non generaliter neque promiscue citare ad Dei tribunal plebeios et procures, sed tantum convertere sermonem ad principes ipsos. Iam sequitur:

5. *Dicendo, Quando transibit mensis, ut vendamus frumentum? et sabbatum, ut aperiamus* (hoc est, depromamus) *triticum: et attenuemus ephah?* (hoc est, mensuram minuamus: scimus enim ephah fuisse communem mensuram: quando ergo minuamus mensuram) *et augeamus שקל* (siclum) *et pervertamus stateras dolosas?*

Hic propheta prosequitur eundem sermonem. Neque enim hoc ad totum populum potuit spectare, sed tantum ad praedones qui poterant opprimere miseros et tenues homines e vulgo, quum scilicet multa illis esset tritici copia: sicuti hodie videmus paucos homines in penuria annonae habere clausa horrea: perinde est ac si iugularent miseros homines, quum ita redigunt ad famem. Quoniam ergo pauci divites tunc tenebant totum populum quasi famelicum, ideo propheta nunc dicit, Putatisne Deum nimis rigide vel crudeliter vobiscum agere, quando haec iugulastis miseros homines et famelicos? Si quis obiiciat, cladem quam nuper minatus est propheta fuisse communem toti populo: ergo hoc intempestive dici, quod scilicet a paucis hominibus iniuriae illatae fuerint populo: respondeo fuisse alia scelera in vulgo quae possent reprehendi, quemadmodum antehac vidimus, et iterum videbimus suis locis: sed oportuit initium fieri ab istis superbis hominibus, qui freti sua autoritate putant se exemptos esse communi lege et solutos. Oportuit ergo os ipsis obstrui. Deinde propheta etiam non pepercit aliis suo ordine. Sed videmus quo vesaniae ruant superbi homines et quicunque opibus vel potentia pollent in mundo, nisi Dominus eos severius cohibeat et compescat. Haec ratio est igitur cur nunc propheta specialiter hic agat cum ipsis. Dicitis ergo, *Quando transibit mensis, ut vendamus frumentum?* Mensem חדר accipiunt quidam pro novilunio: et interdum etiam sic accipitur, et probabilis est interpretatio ista, quoniam paulo post sequitur nomen sabbati. *Quando ergo transibit mensis, et quando transibit sabbatum, ut possimus triticum nostrum vendere?* Quia non licebat vel sabbato vel in noviluniis negotiari, quoties cessabant diem unum, putabant sibi tantundem temporis perire: quemadmodum videmus avaros satagere, ut cupiditas ipsorum semper eos exagitat: nam est instar fornacis. Et dum

ita ardent, si pereat hora una putant annum unum sibi elapsum esse: supputant temporis articulos: Quid? aiunt, nullus mercator venit: ego iam cessavi diem unum, non licuit mihi vel assem unum lucrari. Quoniam ergo tanta est sedulitas in avaris: ideo probabile est notari a propheta morbum hunc: ac si diceret, Nulla est vobis quies vel cessatio. Deus mandavit ut quiescat populus singulis noviluniis: voluit etiam vos feriari septimo quoque die ab omni opere: putatis hoc tempus esse perditum, quia non trahitis aliquid lucri. Sed posset aequae probabilis esse altera expositio, quod scilicet in singulos menses putarent carius fore triticum: quemadmodum inhiant hodie praedones isti, qui undique coarcevant triticum, et redigunt nos ad inopiam. Exspectant igitur in singulos menses, et putant aliquid posse infortunii accidere, quod augeat tritici pretium: accidet aliquod gelu vel aliqua pluvia, erit aliqua incommoditas: vel si vernum tempus transierit, veniet grando, veniet rubigo: denique sunt quasi semper in insidiis. Non male igitur quadraret hic sensus, quanquam rectius hoc ad mensem intercalarem referunt, qui instar accessionis erat prorogando tempore, ut annus paene esset longior. Et apte respondet quod sequitur de sabbato. Nam aliter quam de septimo die accipiendum erit hoc nomen: quia septimo quoque anno scimus nullam fuisse arationem et cultum terrae apud Iudaeos: et tunc carius erat triticum, ubi nullus fuerat proventus. Haec igitur erat quasi parata praeda avaris et praedonibus. Quando ergo transibit sabbatum, ut aperiamus horrea nostra? Claudebant igitur horrea sua donec transiret integer annus sine cultura, vel sine proventu, vel messe, quoniam tunc aperiebant horrea sua, vel saltem tunc magna ex parte erat tempus aperiendi. Quum ergo ita crudeliter tractarent populum, merito propheta eos coarguit, et ostendit Deum non nimis rigide cum ipsis agere, sed ipsos referre mercedem qualem erant meriti. Alia differemus in proximam lectionem.

Proxima lectione coactus sum abrumpere sententiam, et ideo iungendus erit versus sextus cum duobus reliquis: dicit autem propheta,

6. *Ut emanus argento pauperes, et inopem pro calceamentis, et quisquilias frumenti vendamus.*

Hic enim adhuc loquitur de avaritia divitum, qui in annonae caritate tenebant pauperes sibi obnoxios, et sibi addicebant in mancipia. Dixerat prius de sabbatis, dixerat etiam de stateris dolosis, iam adiungit aliud fraudis genus, nempe quod quisquilias tritici vendendo, poterant sibi addicere pauperes. Scimus enim quid valeat inopia et ultima

neccessitas, ubi homines fame urgentur: centies potius vitam suam venderent quam non se redimant etiam inaestimabili pretio. Nam quid aliud est victus quam subsidium vitae? Pluris ergo semper aestimabunt homines vitam suam quam alia omnia. Ergo propheta iniquitatem hanc condemnat. quod scilicet inhiarent divites occasione. Videbant triticum esse in magno pretio: nunc tempus est dum venient pauperes in manus nostras: tenemus enim eos quasi illaqueatos. Sic ergo pro calceamentis poterimus eos emere: sed augeat alia circumstantia hanc iniquitatem, quod scilicet vendebant quisquilias tritici: et quum sibi addicerent pauperes, non tamen alebant eos: miscebant sordes et purgamenta tritico, quemadmodum fieri solet: scimus enim quid isti praedones facere soleant quum urget plebem inopia: vendunt hordeum loco tritici, loco hordei vendunt paleas et quisquilias. Hoc genus iniuriarum non est novum neque inusitatum, quemadmodum apparet ex hoc loco. Nunc sequitur denuntiatio poenae.

7. *Iuravit Iehova per excellentiam Iacob, Si obliviscar unquam omnia opera eorum.*

Postquam in medium protulit Deus scelera divitum, iam ostendit se fore iudicem et ultorem: quia si coarguantur duntaxat, non magnopere curant, quemadmodum dicit ille foenerator apud Horatium*), Populus me exsibilat: at mihi plaudo. Sic ergo solent isti praedones quum saturi sunt, etiamsi totus mundus clamitet contra eos, etiamsi Deus tonet e coelo, derident: quia prorsus carent fronte et pudore: deinde sunt obdurati, et cupiditas inexplibilis eos ita excaecat et dementat, ut abiciant omnem curam recti et honesti. Quum ita sit, Deus nunc ostendit non posse ipsos poenam effugere. Et quo efficacius penetret in eorum animos ista comminatio, iusiurandum adhibet propheta in nomine Dei, *Iuravit, inquit, Iehova per excellentiam Iacob.* Vetis interpretes reddidit, *Iuravit in superbiam Iacob:* sed non satis animadvertit quid vellet propheta. Neque enim hic de vitio loquitur, sed de illa dignitate quam Dominus contulerat in posteros Abrahae, quemadmodum prius vidimus, *Detestor ego excellentiam Iacob.* Alii vertunt, *Detestor superbiam, quasi Deus illic disliceret de fastu perverso.* Sed potius intelligit decipi Israelitas, quia putent se fore salvos et incolumes, eo quod evecti sint singulari privilegio in magnum favorem: hoc nihil proderit, inquit Dominus. Ego hactenus fui beneficus et liberalis erga filios Abrahae: sed nunc detestor totam hanc dignitatem. Sic etiam hoc

*) *Sermon. I. 1, 66.*

loco nunc dicit, *Iuravit Iehova per excellentiam Iacob*. Superbiebant sua dignitate, quae tamen erat gratuitum Dei donum. Deus ergo iurisiurandi formam interponit, quae aptissima est ad refellendam eorum confidentiam. Quanquam alii vertunt, Per me ipsum (vel saltem ita resolvunt) Iuravi per me ipsum: quia scilicet Deus erat gloria Iacob. Alii putant hac voce יְהוָה designari sanctuarium. Erat enim haec praesentia Iacob, quod Deus domicilium sibi elegerat in medio electi populi. Unde etiam saepe dicitur habitare in Cherubim: non quod inclusus esset in sanctuario, sed quia populus sentiebat eius praesentiam, gratiam et virtutem. Sed ego per nomen excellentiae hic potius intelligo adoptionem qua populum illum sibi Deus segregaverat a reliquo mundo. Iuravit ergo Iehova. Quomodo? *Per excellentiam Iacob*. Et ita acerbè perstringit ingratitude populi, quod non agnoscat se modis omnibus obstrictum esse Deo, quia peculiariter electus fuerit, quum tamen reliquae gentes aliis dotibus praeccellerent. Quod ignobilis ille populus electus fuit in peculium et haereditatem, hoc certe fuit inaeestimabile beneficium. Merito igitur propheta nunc Deum inducit iratum: et forma iurisiurandi debet aptari ad populi ingratitude. Quid? Iam insurgitis contra me, et erigitis cornua: quo titulo? quo praetextu? quoniam estis? Ego vos elegi, hanc scilicet mercedem mihi rependitis, quum mihi omnia debeatis, nunc vultis me fraudare iure meo. Ego igitur iuro per excellentiam Iacob, hoc est, iuro per beneficia mea, quaecunque in vos contuli, me non passurum ut cum ignominia profanetur quod iure apud me pretiosum est. Quidquid ergo in vos hactenus contuli, ego nunc regeram in caput vestrum, ut male pereatis quemadmodum digni estis. Haec summa est. Videmus ergo hoc iusiurandum, quo utitur propheta, debere accommodari ad praesentem causam. Dicit, *Si unquam obliviscar omnia opera vestra*: hoc est, si ullum ex operibus vestris impunitum me praetereat. Nam hypoeritae, etiamsi interdum sollicitet eos conscientia, tamen putant multa posse occultari et si centesima pars, vel saltem decima veniat in rationem, putant hoc satis esse. Quid? Deus forte animadvertet hoc vel illud, sed multa delicta ipsum effugient. Quoniam ergo secure ita hypoeritae se ipsos fallunt, dicit propheta, Nihil omnino latebit conspectum meum: imo quia iam cognosco omnia opera eorum, ostendam quidquid peccarunt esse repositum in libris meis, hoc est, in memoria, ut scilicet omnia tandem vocentur ad calculum. Iam sequitur:

8. *Annon super hoc tumultuabitur terra, et lugebit quicumque habitat in ea? et ascendet quasi flumen tota (vel elevabitur), et profligabitur, et submergetur quasi a fluvio Aegypti.*

Confirmat proximam sententiam aliis verbis: et interrogatio emphatica est, quia bis affirmat. Scimus enim interrogationem solere poni, ubi in re nihil amplius est difficultatis. Deus ergo hic quaerit quasi de re certa, quomodo fieri posset ut manerent integri, qui ita pervertunt omne ius et fas, qui violant omnem aequitatem, qui nulla amplius tanguntur humanitate, quomodo possent manere salvi? hoc est impossibile. Videmus ergo cur propheta hic interrogationem adhibeat, nempe ut magis emphatice confirmet doctrinam quam nunc audimus. *Non tumultuabitur terra*, inquit, quum isti perturbent omnem ordinem, quum misceant quasi coelum terrae, sicuti proverbio dicitur, terra possetne manere quieta in ista tam violenta perturbatione? ubi confunditur omnis ratio et aequitas, quomodo terra non tumultuaretur? inquit. Et quanquam propheta hic non attribuit vel clamorem vel sermonem terrae, est tamen obliqua prosopopeia quum dicit terram necesse esse tumultuari, dum sustinet tales incolas. Nam inter eos nihil est compositum. Quum ergo ratio vivendi sit inter ipsos magis quam turbulenta, certe moveri terram ipsam necesse est. Postea addit, *Et lugebit quisquis habitat in ea*. Iam ostendit incolas terrae sensuros motum illum de quo vaticinatus est. Terra enim partes suas implere desinens suos colonos ad luctum et moerorem cogit. Deinde alia figura motum terrae exprimit, nempe quod adscedet quasi fluvius, ut scilicet homines diluvio absorbeat. Vertunt postea multi, Expelletur et operietur quasi fluvius Aegypti. Sed postquam de exundatione ipsius terrae loquutus est propheta, transfert sermonem ad ipsos homines, quos inundatio submerget ac deglutiet. Itaque genuinus hic sensus est, ipsam habitationem quasi profundo gurgite perituram: sicuti Nilus totam regionem occupans videtur mare facere ex regione habitabili. Et miror quum prophetae verba quasi manu nos ducant, quomodo potuerint linguae hebraicae periti ita miscere res tam diversas. Sic enim exponunt, Terra elevabitur quasi flumen, deinde profligabitur et expelletur: hoc etiam transferunt ad terram: deinde submergetur: hoc iterum de terra, nisi quod alii vertunt, Evomet sicuti fluvius Aegypti. Ego autem aliter transtuli. Elevabitur quasi flumen tota, et profligabitur, et mergetur quasi a fluvio Aegypti. *Elevabitur*, inquit, *terra*, nempe *quasi flumen*, id est, iam non erit habitatio incolis: ego terram hanc dedi populo meo, in qua viveret: terra autem ipsa elevabitur quasi flumen: hoc est, erit inundatio totius terrae. Deinde quum dicit, *Profligabitur et mergetur*, hoc debet referri non ad ipsam terram, sed ad incolas vel ad populum. Dixerat prius באר: id est, quasi flumen: nunc vero dicit ביאר. Sic ergo interpretor, ביאר hoc est, quasi a flumine Aegypti. Scimus quotannis

Nilum exundare, et submergere totam planitiem Aegypti. Propheta igitur similitudinem mutuatur ■ Nilo, et dicit talem fore Dei vindictam, ut terra sit instar fluminis, et ipsa habitatio sit demersa et expulsa, hoc est, redacta in nihilum. Nam ubi nulla est amplius terrae superficies, videtur esse profligata. Sic ergo nunc dicit, *Profligabitur, mergetur*: haec est simplex expositio, et subaudiendum est *γ*. Nam *קכ* per *γ* in fine significat mergere, vel operire. Hic tantum ponitur *■*, sed subaudiendum est *γ*: et duplex etiam lectio notatur. Nunc ergo tenemus prophetæ sensum. Iam sequitur:

9. *Et accidet die illa, inquit Dominus Iehova, ut occumbere faciam (vel descendere faciam) solem in meridie, et obtenebrescere faciam terram in die lucido.*

Hic metaphorice loquitur propheta de poenis quae iam tunc populo instabant. Quia autem fallebat Israelitas sua prosperitas et secunda fortuna, ideo translatione hac propheta utitur. Quasi non posset Deus convertere lucem in tenebras, vos plauditis vobis in vestra opulentia et aliis delitiis: quoniam ergo Deus vobis parcat putatis idem semper futurum. Atqui *convertet*, inquit, *lucem in tenebras*. Deprehendet igitur vos nox obscura etiam in ipsa meridie. Nunc tenemus cur propheta hanc figuram adhibuerit, nempe quod Deus obscurabit solem, vel descendere faciet, et die lucido immittet tenebras quae terram obscurant. Certum est non fuisse solis eclipsin tunc, neque etiam hoc voluit propheta: sed notandae sunt istae figurae primum, deinde videndum est quo pertineant. Si quis velit arripere literam, et mordicus tenere, certe erit nimium crassus et insipidus non tantum in prophetis, sed etiam in omni sermonis genere. Nulla enim est lingua quae non utatur suis figuris. Ergo hoc loco est concinna translatio, quod scilicet descendere faciet Deus solem in meridie, id est, faciet occumbere. Sed praecipue notandum est prophetæ consilium, quia scilicet Israelitae confisi rebus prosperis putabant se esse extra omne periculum: inde securitas, inde etiam torpor, et tandem obstinatio et contemptus Dei. Quum ergo videret propheta eos abuti Dei beneficiis, Quid? Dominus quidem attollit solem suum: sed annon poterit facere ut occumbat etiam in ipsa meridie? Exsultatis nunc in luce: Deus autem repente et praeter spem immittet vobis tenebras, quae obruant capita vestra. Non est ergo cur sibi placeant hypocritae, ubi Deus illis arridet et tractat eos indulgeret: quia hoc modo ad poenitentiam invitat dulcedine suae bonitatis, quemadmodum dicit Paulus secundo ad Romanos capite. Sed ubi videt eos proterve luxuriari, tunc convertit sua beneficia in poenas. Hoc ergo intelligit propheta: Deus, inquit, faciet occumbere solem in

meridie, et diem lucidum faciet obtenebrescere. Pergamus:

10. *Et convertam dies festos vestros in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum: et ascendere faciam super omnia dorsa (vel super omnes lumbos) saccum, et super omne caput calvitium: et ponam eam quasi luctum (vel potius, quasi in luctu) unigeniti, et posteritatem eius quasi in die amaritudinis.*

Prosequitur eandem sententiam propheta: sed iam translationem illam qua usus fuerat omittit. Apertius ergo vindictam denuntiat, quod scilicet Deus convertet dies eorum festos in luctum, et cantica in lamentum. Hoc consulto positum est, quia scimus Israelitas sibi blanditos fuisse praetextu suarum caeremoniarum, quibus tamen magis ac magis provocabant iram Dei. Nam cultus Dei, quem praetexere solebant, mera fuit superstitio: ergo profanatio verae pietatis. Quum ergo ita sibi accerserent iudicium Dei pravis suis caeremoniis, tamen putabant se bene occultari, quemadmodum caeremoniae hypocrisis sunt cavernae latronum, sicuti dicit Ieremias. Ideo propheta hic de festis diebus et de canticis diserte loquitur: Putatis me placari diebus vestris festis, ubi offertis mihi sacrificia: vel potius idolis sub nomine meo: putatis etiam me oblectari vestris canticis: adeo me haec non movent, ut potius magis accendant iram meam. *Ego igitur dies vestros festos convertam in luctum, et cantica in lamentum.* Interea generaliter minatur propheta quod ante vidimus, nempe luctum fore in toto populo, quia nimis diu abusi fuerant Dei tolerantia. *Convertam igitur laetitiam vestram in luctum.* Haec summa est. Sed ostendimus cur dies festos et cantica nominet, quia scilicet putabant esse piacula ad repellendam Dei vindictam, quum tamen flabella essent, quibus accendebant magis ac magis ignem vindictae eius. Postea addit, *Faciam ascendere super omnia dorsa saccum et super omne caput calvitium.* Sunt aliae loquendi rationes, quae tendunt in eundem finem. Solebant enim se induere sacco: solebant etiam capita radere in moerore et luctu. Significat igitur propheta fore extremum in populo illo moerorem, ut abiectis omnibus delitiis cogantur se totos addicere ad fletum, lamentum, dolorem. Faciam igitur ascendere super omnes lumbos saccum, id est, ego faciam ut singuli exuant pretiosas et lautas vestes, et sese induant sacco: deinde ut radant etiam capita sua vel etiam evellant crines suos, quemadmodum solebant facere. Scimus enim populos orientales propensos fuisse ad externa signa magis quam nos simus. Levitas enim eius regionis facit ut sint quasi histriones in luctu: et ex illa lugendi consuetudine sumpsit formam loquendi propheta noster. Postea adiungit, *Ponam*

eam (de Israelitis loquitur sub terrae nomine) *quasi luctum unigeniti*. Haec similitudo etiam alibi occurrit: Plangente quasi super unigenitum, inquit Zacharias capite duodecimo (v. 10): sic etiam aliis locis, et non opus est longa expositione. Si quis enim habeat complures liberos, unus moriatur, feret mortem patienter: si quis orbatus sit unigenito, nullus erit finis lugendi nec modus: quia nihil residuum est solatii. Haec ratio est cur dicat propheta, futurum talem illum moerorem qualis est in luctu unigeniti. Et ostendit calamitates non fore exigui tantum temporis: *Posteritas eius erit quasi in die amaritudinis*, inquit. Nam hoc quoque modo repellunt, vel saltem mitigant metum poenarum hypocritae, quum imaginantur non fore nisi ad breve tempus tam severum ac rigidum Deum. O! poterit quidem fieri ut Deus peccata nostra puniat, sed erit quasi nebula quae cito transibit: ita delitiantur hypocritae. Ergo propheta non abs re hic adiungit secundum membrum, quod scilicet posteritas erit quasi in die amaritudinis. Ubi ergo putabunt se defunctos esse omnibus malis, tunc nova succedent, ad posterum dupliciter etiam lugeant. Sentient enim ipsi plus amaritudinis quam patres. Nunc sequitur:

11. *Ecce dies veniunt, dicit Iehova, quibus mitam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquarum, sed audiendi verba Iehovae.* 12. *Et errabunt a mari usque ad mare, et a septentrione usque ad orientem discurrunt ad quaerendum verbum Iehovae, et non invenient.*

Hic iam fulminat propheta, quia non denuntiat poenas temporales, sed extremum exitium et signum probationis, quum scilicet Deus privabit Israelitas omni luce doctrinae, ut tanquam caeci in tenebris errent. Certum quidem est, ante illud tempus iam fuisse orbatos sana doctrina. Dominabantur enim mendacia et superstitiones apud eos. Et vidimus tyrannice actum fuisse cum veris et fidelibus Dei servis in terra Israel. Sed tamen Deus retrahebat eos quasi invitos, quum essent fugitivi, et quum se subducerent ab eius imperio, pungebat tamen illos et quasi violenter tentabat ipsos reducere in viam salutis. Sic Deus certavit cum malitia illius populi per multos annos, usque ad tempus prophetae nostri: imo usque dum abductae sunt decem tribus: quia scimus tres fuisse abductas initio, et tandem regnum Israel fuit abolitum: sed tamen non destitit illis manum porrigere Dominus. Nunc ubi videt laborem servorum suorum irritum et inutilem esse, ubi videt nullum fructum prodire ex verbo suo, videt nomen suum profanari, et gratiam suam calcari pedibus, denuntiat ultimam vindictam: quasi diceret, Iam ego taedio fractus sum, hactenus sus-

tinui vestram pravitatem, et quanquam multis poenis studui vos reducere, tamen statueram modum, ne scilicet deesset vobis medicina. Per me igitur non stetit quominus curarem morbos vestros, quia subinde prophetas vobis misi, qui ad resipiscentiam vos adducerent: sed nullus est profectus. Nunc ergo auferam vobis verbum meum. Sed quia coelestis doctrina spiritualis est animae cibus, merito hanc metaphoram propheta usurpat, quod Dominus famem mittit. Haec igitur figura sumpta est ex vi et natura verbi Dei. Quorsum enim Deus prophetas et doctores nobis mittit, nisi ut nos spirituali cibo pascat: sicuti sustentat corpora nostra pane, et aqua aut vino et aliis alimentis, ita etiam animas nostras vegetat et tuetur vitam spiritualem verbo suo. Quum ergo coelestis doctrina sit nobis spirituale alimentum, propheta apposite dicit famem venturam. *Mittam igitur famem*, inquit, *non panis vel aquae, sed audiendi verbum Dei*. Haec antithesis amplificat vel exaggerat poenae atrocitatem: quasi diceret, hoc fore tolerabile, si errarent famelici, et quaererent in montibus radices, quaererent etiam aquas in fluviis procul, sed fames corporalis, inquit, non erit illis molesta. Quid igitur? erunt famelici, *ut quaerant verbum Dei, neque reperiant usquam*. Ut autem melius intelligamus sententiam prophetae, notandum est quod dicit Paulus, nos scilicet pasci a Domino, tanquam a patrefamilias, ubi verbum nobis offertur. Neque enim sponte prodibunt doctores nisi divinitus fuerint excitati. Quemadmodum ergo paterfamilias cibum et alimenta procurat suis liberis et servis, ita etiam Dominus quotidie nobis spiritualem cibum suppeditat per probos et fidos doctores, quia sunt quasi eius manus. Quoties ergo offertur nobis pura doctrina, sciamus doctores, qui loquuntur et qui nos instituunt suo ministerio, esse quasi manus Dei, ac si nobis suggereret ipse cibus, quemadmodum solet pater suis filiis: hoc unum est. Et certe si Dominus corporum nostrorum habet curam, sciamus etiam animas ab eo non negligi: deinde quum terra non sponte producat triticum et alias fruges, sed benedictio Dei sit fons omnis foecunditatis et copiae, nonne verbum multo pretiosior est cibus? Dicemus ergo nobis fortuito provenire? Itaque non mirum est si propheta hic inter iudicia Dei ponat privationem sanae doctrinae: quasi diceret, Quoties fideliter homines docentur, hoc est singulare Dei beneficium, et testimonium paternae eius curae. Ergo sicuti Deus hactenus functus est officio optimi patrisfamilias erga vos, ita nunc orbat cibum et potum, nempe spirituali. Iam secundo loco notandum est, ubi abutimur Dei beneficentia, ingratitude nostram hac mercede dignam esse, ut scilicet inopia nos doceat non debuisse ita Deum contemni in suis beneficiis. Hoc generaliter verum est. Nam si intemperanter luxuriatur quum Deus

praebet nobis copiam panis et vini, digni sumus quorum intemperiem et luxuriam fame et inedia curet. Atqui res sunt viles et caducae panis et vinum. Ubi ergo corrumpimus doctrinam coelestem, quae longe omnibus terrenis bonis pretiosior est, ista pravitas quam poenam meretur? Non mirum igitur est si Deus auferat verbum suum ab omnibus ingratis et profanis hominibus, quum videt vel ludibrio, vel fastidio illud esse. Et haec doctrina hodie a nobis diligenter expendi debet: videmus enim quam parum reverenter maior pars hominum excipiat coelestem doctrinam, quae tam liberaliter hodie nobis offertur. Deus enim aperuit nostra aetate mirabiles thesauros paternae suae liberalitatis quum restituit nobis doctrinae lucem. Nunc quis metus? quae religio? Alii subsannant, alii fastidiunt, alii profitentur quidem se excipere quod dicitur, sed interea neglectim praetereunt, quia occupantur curis et negotiis huius mundi: alii etiam furiose repugnant, sicuti faciunt papistae. Quum ergo tanta sit mundi pervicacia, vel pravitas, vel socordia, quid aliud expectandum est nobis, nisi ut Dominus immittat longe crassiores tenebras quam in quibus antehac fuimus demersi, et sinat nos errare et vagari famelicos? Si ergo metuimus Deum, haec poena debet nobis semper versari ante oculos, vel saltem haec poenae denuntiatio. Et antithesis etiam haec sicuti magnum habet pondus, diligenter notanda est, quum propheta comparative exaggerat poenam istam. Dicit enim, *Non erit penuria cibi vel potus*, quia haec ultio Dei magis esset tolerabilis: sed erit fames spiritualis. Quoniam ergo nimium sumus impliciti carne nostra, ideo debent haec verba nos expergeret, ut magis simus attentis ad horribilem istam poenam, et discamus metuere famem vel inediam animae magis quam corporum. Si sterilitas terrae famem nobis minatur, omnes sunt valde anxii: et nullus dies praeterit quo non recurrat ista cura decies, Quid fiet? iam nos laboramus fame et penuria, et distamus tamen adhuc a messe tres vel quatuor menses. Omnes sunt anxii, et interea non tangimur hac sollicitudine ubi Dominus minatur spiritualem inediam. Quum ergo tam simus propensi ad vitae caducae curam, eo magis notanda est nobis haec comparatio quae a propheta nostro ponitur. Sed posset hic quaeri quomodo dicat fore famelicos, ut *discurrant et vagentur a mari usque ad mare, a septentrione usque ad orientem*, quum tamen hoc reputandum sit inter Dei beneficia. Quid enim gravius accidere nobis potest quam ubi Dominus nos reddit stupidos vel insipidos? Ubi autem tangimur aliquo desiderio sanae doctrinae, satis apparet vigere in nobis pietatem: non destituemur spiritu Dei, etiamsi destituamur externo medio: et tunc restabit quod dicit Christus, Pulsate, et aperietur vobis: quaerite, et invenietis. Non videtur ergo tam severa et horribilis esse

haec prophetae denuntiatio. Sed notandum est prophetam hic loqui improprie de fame: ac si diceret, tunc sensuros Israelitas quid sit carere verbo Dei, non quod vere expetant, non quod etiam sincero affectu quaerant, sed quia ex ipsa poena sentiant nihil esse magis metuendum quam privari spirituali animae cibo. Et exemplum in Esau satis conspicuum est. Ille quum videt se deiectum esse primogenitura, clamat et ululat: non facit hoc vel recto affectu, vel quod ad sanam mentem redierit, sed tantum desperatione sua urgetur: et ita lamenta et ululatus evomit, quemadmodum fera bestia. Talem ergo anxietatem propheta hoc loco describit. Hinc colligimus reprobos, ubi se spoliatos vident Dei beneficiis, non vere affici ut resipiscant, sed tantum sentire caecos cruciatus, ut se ipsos torqueant sine aliquo profectu, neque interea se ad Deum convertant. Quid est igitur istud *quaerere*? Notandum est quod prius dixit, *Vagabuntur a mari usque ad mare*, postea, *discurrant*. Fideles ubi sentiunt aliquod signum irae Dei, statim se colligunt, et vident non aliud esse remedium, nisi ut recta se conferant ad Deum. Impii autem quid faciunt? Conturbant se ipsos, et tumultuantur. Est igitur hoc vagum et erroneum desiderium, de quo loquitur propheta. Nunc ergo soluta est illa quaestio. Sed interim notandum nobis est quatenam sit optima ratio recuperandae Dei gratiae, si quando privati erimus, nempe ut expendamus causam, et postquam tacti fuerimus iudicio Dei, ut oportet, redeamus ad ipsum, et studeamus nos ei reconciliare. Sic ergo restituet quod abstulerat. Caeterum, si talis sit nostra obstinatio, qualis fuit in Israelitis, Deus spoliabit nos suis beneficiis, non solum praesentibus, quae scilicet pertinent ad tuendam hanc vitam, sed spirituali animae cibo: tunc frustra volabunt in aere nostri ululatus, quia scilicet non dabit nobis spiritum rectitudinis, ut redeamus ad ipsum, sed frustra mordebimus fraenum, frustra nos torquebimus, quia non patietur nos venire quo debemus, hoc est, non deducet nos ad veram resipiscentiam, neque ad invocandum eum, sed cogemur tabescere in malis nostris, et quidem sine aliquo remedio.

13. *In die illa deficient virgines decorae, et adolescentes prae siti.* 14. *Iurantes in peccato Samariae, et qui dicunt, Vivit Deus tuus Dan, et vivit via Bersaba, et cadent, et non resurgent amplius.*

Postquam minatus est propheta famem spiritualis cibi, iam adiungit modis omnibus sterilem fore populum, et egenum omni bono. Nam sitim hic aliter accipio quam paulo ante, quod scilicet arescent prae inopia rerum omnium. Est enim deterrima egestas, ubi homines arescent siti: eam tamen hoc loco minatur propheta. Poterit fieri, ut

regio aliqua laboret caritate annonae: suppetet tamen aqua ad bibendum. Ubi autem ne hoc quidem residuum est, apparet gravior et fere ultima Dei maledictio. Nunc ergo tenemus quid velit propheta, nempe ubi abstulerit Deus verbum suum, quo animae vegetantur in spem vitae aeternae, tunc etiam inopes bonorum omnium fore Israelitas, ut non tantum pane careant, sed etiam aqua, et circumstantiam exprimit quae magis aggravet. *Deficient, inquit, decorae virgines, et adolescentes in ipso robore.* Videtur hoc esse praeter naturam, ut qui vegeti sunt, deinde possunt discurrere, ut subveniant suis necessitatibus, ut illi etiam deficient. Sed propheta, quemadmodum dixi, ostendere voluit nullum fore effugium, quin Deus etiam robustissimos quosque affligat, ubi inedia talem, imo egestatem etiam potus immiserit. Postea subiungitur ratio, cur Dominus tam severas poenas de populo hoc sumpturus sit, quia scilicet sese prostituerant ad impias superstitiones. *Iurant, inquit, per peccatum Samariae: dicunt, Vivit Deus tuus Dan, vivit via Bersaba.* Quidam peccatum intelligunt metaphorice (sicut etiam aliis compluribus locis accipitur) ipsas hostias, quae vocantur אֲשָׁמָה Hebraeis, sicuti Latinis piacula. Sed expositio illa nimis arguta est. Simpliciter ergo propheta de idolis Israelitarum loquitur, et vocat *scelus*, aut peccatum, quia scimus homines superstitiosos sibi placere in suis figmentis. Per detestationem ergo vocat *peccatum*, quod illi honorifice Deum vocabant. *Dicit Eos iurare in peccato Samariae, id est, per peccatum.* Peccatum Samariae vocat, quoniam inde ortae fuerant corruptelae omnes. Erat enim sedes regia, et caput totius ditionis. Quum ergo inde fluxisset superstitio, non abs re dicit propheta quidquid idololatriae erat in tota terra, hoc esse peccatum Samariae. Respicit enim unde impietas traxerit suam originem. Et postea se ipsum explicat dicens, *Vivit Deus tuus Dan, et vivit via Bersaba.* Scimus enim illic erecta fuisse templa in Dan et Bersaba. Subiungit ergo duas species, sed tantum hoc fine, ut ostendat quale fuerit illud Samariae peccatum, cuius meminit. *Iurant ergo per deos Samariae, qui vere sunt detestabiles: quia nullum est maius flagitium coram Deo idololatria.* Sed postea adiungit esse deos illos, qui coluntur in Dan et Bersaba. Quod דָּן quidam accipiunt pro peregrinatione, aut pro via, quae tendebat illuc, frivolum est ac puerile. Neque enim dubium est quin propheta translatione satis vulgari usus fuerit. Vocat igitur viam Ber-saba, ritum, qui tunc communi consensu receptus erat, ac probatus. *Qui ergo iurant per cultus illos fictitios, arescent, inquit, et tabescent siti.* Postea adiungit, *Cadent et non resurgent amplius,* hoc est, incurabilis erit ipsorum plaga. Quia scilicet Deus hactenus usus fuerat mediocribus poenis, quae possent eos sanare nisi prorsus

fuiissent obdurati in suis malis. Propheta igitur denuntiat iam non esse amplius locum medicinae apud ipsos, ideoque fore hoc mortale vulnus, quod Deus infliget, et quidem sine spe remedii. Haec summa est. Nunc pergamus:

CAPUT IX.

1. *Vidi Dominum stantem super altare: et dixit, Percute superliminare, et commovebuntur postes, et affliget (vel afflige in modo imperativo) in capite omnes, et novissimum ipsorum (vel posteritatem) gladio occidam: non effugiet ex ipsis fugiens, neque evadet ex ipsis, qui evadit.*

Confirmat propheta illam comminationem, quam nunc exposuimus. Dicit enim 'populum statim e medio tollendum esse, quia iam resipiscentiae nulla spes sit. Sed primo notandum est, hic eum loqui non de templis illis profanis, quae Iarobeam prior in Dan et Beth-el erexerat, sed de vero et legitimo templo. Neque enim hoc quadraret, visionem hanc fuisse oblatam prophetae in illis sacrilegiis, a quibus scimus Deum fuisse remotissimum. Si apparuisset Deus in Dan, vel Beth-el, haec erat quaedam obliqua approbatio superstitionis. Falluntur ergo qui putant visionem hanc fuisse oblatam prophetae alibi quam in monte Sion, sicuti aliis locis ostendimus. Neque enim prophetae dicunt loquutum esse Deum vel in Dan, vel Beth-el: nunquam illic editum fuit oraculum, quia modis omnibus voluit Deus ostendere sibi nihil prorsus esse negotii cum illis sacrilegiis et abominationibus. Certum igitur est, Deum apparuisse prophetae suo in monte Sion, et super altare legitimum. Iam nunc videndum est quorsum tendat visio. Maior pars interpretum existimat hic praedici interitum et regni et sacerdotii, quum scilicet Zedechias captus fuit, deinde tractus ignominiose in exsilium, iugulatis eius filiis: quum postea templum excisum fuit et urbs diruta. Sed non dubito quin latius extendi hoc vaticinium debeat, nempe ad diversas clades, quae statim sequutae sunt, sic ut tandem interierit totus populus. Ego igitur non restringo quod hic dicitur ad excidium urbis et templi: sed perinde est ac si diceret propheta, tam Iudaeos, quam Israelitas frustra gloriari et genere suo, et aliis privilegiis, quibus ornati fuerant, quia Dominus instituit eos perdere, adeoque templum ipsum, quod erat illis instar operculi ad tegendas omnes iniquitates. Nunc ergo tenemus prophetam mentem. Sed interea notandum est, si Dominus templo suo non pepercit, quod tamen iusserat sibi exstrui, et in quo sibi domicilium

elegerat, non posse effugere exitium templa illa profana, quae semper aspernatus fuerat. Nunc videmus quo spectet vaticinium hoc, quod postremum est, excepta promissione, de qua videbimus suo loco. Dicit ergo *se vidisse Deum stantem super altare*. Potuit audire propheta sententiam, quae paulo post sequetur, absque visione: sed scimus tunc Deum vaticinia sancire fuisse solitum per visiones, quemadmodum habetur Numerorum duodecimo capite. Deus ergo non tantum prophetae suo mandare voluit quod proferret, sed addere auctoritatem doctrinae. Visio autem fuit quasi sigillum, ut tam Iudaei quam Israelitae intelligerent, profectum esse e coelo quod recitabat ore suo propheta. Iam sequitur: *Percute superliminare*, כְּפֹתוֹר vocari puto testudinem, quae super postes templi eminet. Nam כְּפֹתוֹרִים Hebraei vocant mala. Quoniam ergo pingebant illic malogranata et flores, putant Hebraei doctores vocari illam partem, quae complectebatur sub se duos postes templi. Sed potest etiam pars illa portae nomen sumpsisse a rotunda forma. Ut-cunque sit, vocarunt כְּפֹתוֹר supremam partem portae templi. Iam postes sustinebant illud superliminare, quod vulgo dicunt. Dicit ergo Deus. *Percute superliminare, et moveantur postes*, vel contremiscant, tota ianua templi contremiscat. Nunc addit, *Et percute ac contere in capite omnes, vel omnium*. Iam dixi verbum hoc varie legi ab interpretibus. Proprie secundum rationem grammaticae debet legi in tertia persona, *et affliget*: sed quidam tamen exponunt Afflige, vel contere, quia prius dixerat Percute. Quantum ad summam rei non multum interest, quia statim sequitur expositio. Iam quod dicit, *In capite*, et sequitur וְאֶחָדָם: quidam per caput intelligunt sacerdotes ipsos et proceres populi, quod ego libenter amplector. Sed quum exponunt אֶחָדָם posteritatem vel filios, hoc videtur non quadrare. Potius enim referri debet, meo iudicio, ad commune vulgus. Quia ergo de capite loquutus erat propheta, iam addit promiscuam plebem: et אֶחָדָם vocant Hebraei quidquid sequitur. Hoc quidem nomine intelligunt posteros, sed latius patet hoc nomen. Accipitur enim pro fine, accipitur pro vestigio, denique significat quidquid sequitur. Iam promptum est colligere sensum prophetae: exhibita fuit visio, quae ostenderet nihil fore salvum, quia decretum erat ipsi Deo percutere et capita, et totam plebem. Quum autem Deus a templo suo incipiat, quomodo sperabunt veniam profani homines, qui iam deseruerant verum et purum cultum? erant omnes apostatae. Quomodo ergo sperassent placabilem sibi fore Deum, qui templum suum concutiebat? Nunc adiungit, *Ego occidam gladio*. Videmus ergo visionem referri ad plagam quae paulo post infligenda erat. Occidam igitur gladio quidquid sequitur, id est, ipsum vulgus. Postea, *Non effugiet ex*

ipsis fugiens, et non evadet evadens, hoc est, etiam si patere sibi effugium existiment: fallat eos sua opinio, quia deprehendam ipsos. Si dixisset propheta nulum fore illis effugium, non tam severe loquutus esset: quum iam dicit, ubi aufugerint, tamen deprehensum iri, ubi putabunt se iam esse elapsos, tamen nullam fore salutem, hoc est longe gravius. Denique abscindit omnes spes Israelitis, ut intelligant sibi pereundum esse, quia Deus frustra hactenus tentavit eos reducere in viam. Quoniam ergo fuerant prorsus incurabiles, iam audiunt sibi nihil restare spei. Quum autem tale et tam horribile exitium denuntiet propheta electo populo, quum etiam visio haec in templo exhibita fuerit, non est cur nunc confisi externa professione expectemus Dei iudicia, quemadmodum videmus hodie multos stupidos esse quia putant sibi nihil posse accidere mali, quod prae se ferant Dei nomen. Propheta autem hic ostendit Deum sedere in templo suo, non modo ut eos tueatur quos sibi adoptavit in populum et peculium, sed ut vindicet honorem suum, quia Israelitae cultum eius corruperant: Iudaei etiam defecerant vera pietate. Quoniam ergo ubique grassata fuerat impietas, iam ostendit Deum sic illic sedere scelerum ultorem, ut sciat populus non ideo tolerare mala, quae ad tempus non punit, quoniam oblitus fuerit sui officii, vel quod velit gratiam suam integumentum esse iniquitatis: sed quia velit paulatim ad poenitentiam adducere qui sunt sanabiles et simul excusationem tollere reprobis. Pergamus:

2. *Si foderint ad sepulcrum (vel ad infernum) inde manus mea educet eos: et si adscenderint in coelos, inde detraham eos.* 3. *Et si occultaverint se in fastigio (vel culmine) Carmeli, inde scrutabor et extraham eos: et si absconditi fuerint ab oculis meis (ad verbum e regione oculorum meorum) in profunda (vel pavimento, in fundo ipso) maris, inde mandabo serpenti ut mordeat eos.* 4. *Et si profecti fuerint in captivitatem coram inimicis suis, inde mandabo gladio ut occidat eos, et ponam oculum meum super eos in malum, et non in bonum.*

Horribiles hic poenas denuntiat propheta: sed non abs re, quoniam mirus fuit in populo illo torpor, quemadmodum solet esse in omnibus hypocritis, ubi datur illis aliquis praetextus. Tunc unus ex toto orbe electus erat ille populus. Quum ergo putarent excellere, et donatos esse singulari praerogativa prae omnibus aliis gentibus, inebriabat eos haec gloria, ut putarent quodammodo Deum sibi esse obstrictum, quemadmodum aliis locis vidimus. Haec igitur ratio est cur propheta tot modis exaggeret iudicium contra hypocritas, ut scilicet terreantur vehementia, et atrocitate verborum. Dicit

igitur, *Si effoderint sibi cavernas usque ad infernum*, id est, usque ad centrum terrae (שְׁאוֹל enim hic pro centro ponitur) *inde manus mea educet eos*: deinde, *Si adscenderint in coelum, inde detraham eos*, inquit Dominus: *Si occultaverint se in desertis, si confugerint usque ad culmen Carmeli, ego scrutabor eos*: denique nullum angulum reperient vel in coelo, vel in terra, vel in mari, ubi lateant a conspectu meo. Nihil opus est hic per coelum intelligere altas arces, quemadmodum Chaldaeus paraphrastes exponit: est illa paraphrasis nimis frigida: sed propheta hyperbolice loquitur de centro terrae, de coelis, et de profundo maris. Perinde est igitur ac si diceret, *Etiamsi elementa omnia aperiant se ad latebras, Israelitae frustra tentabunt effugere, quia demersos in profundo mari ego persequar, extraham eos e coelo ipso: denique nulla illis erit latebra vel sursum vel deorsum. Nunc tenemus sensum prophetae. Et hinc etiam colligenda est utilis admonitio, ubi Deus nobis minatur, frustra nos quaerere subterfugia, quoniam manus eius sese extendit tam in coelum, quam ad ipsos inferos: quemadmodum dicitur in Psalmo (139, 7 sq.), Quo fugiam a facie tua, Domine? Si adscendero in coelum, tu illic es: si descendero in sepulcrum, tu ades: si sumpsero pennas aurorae, vel luciferi, et habitavero in extremitatibus maris, illic etiam manus tua deducet me. Non loquitur illic propheta, sicuti quidam nimis perperam philosophantur, de immensa Dei essentia, sed potius ostendit nos semper esse in eius conspectu. Sic ergo statuendum est, non posse nos elabi, simul ac Deus volet examen sumere de peccatis nostris, et citare nos ad suum tribunal. Sed interea meminerimus prophetam non fuisse usum supervacua verborum congerie: nulla est hic syllaba, quae non habeat suum pondus: etsi primo intuitu aliter videri posset. Caeterum, quemadmodum iam admonui, spiritus sanctus, qui novit socordiam nostram, hic excutit omnes delitias. Ergo sciamus hunc torporem ingentem esse nobis naturaliter, ut spernamus omnes minas, vel saltem non moveamur quantum necesse est. Quoniam Dominus videt nos tam pigros esse, ideo sollicitat suis stimulis. Quoties ergo scriptura poenam denuntiat nobis, simul discamus coniungere quae hic propheta commemorat: Est tibi negotium cum Deo, nunc quid tergiversando proficies? etiamsi in caelos conscendas, Dominus poterit te detrahare: etiamsi descendas usque ad abyssos, inde manus Dei te educet: si quaeras in ipsis abyssis latebram, illinc etiam producet te in medium: si etiam demersus lateas in profundo mari, te illic perquiret: denique quocumque te conferas, tu non potes te subducere a conspectu et manu Dei tui. Videmus ergo quorsum referri debeant omnes istae loquutiones, ne scilicet Deum aestimemus nostro more, sed sciamus poten-*

tiam eius penetrare ad omnes latebras. Sed haec meditatione opus non habent, quoniam satis est paucis verbis comprehendere quid velit propheta. Sed quoniam sumus adeo impliciti vanis nostris confidentiis, ideo dixi non frustra hoc verborum circuitu usum fuisse prophetam, ut serio expergefaceret Israelitas et Iudaeos, quos nimium erant securi. Iam quod dicit, *Mandabo serpenti, ut mordeat eos*. Quidam per שֶׁפֶן intelligunt non terrenum serpentem, sed cetum, vel marinas alias bestias, sicuti leviathan celebratur in scriptura. Et colligere etiam licet ex aliis scripturae locis שֶׁפֶן non tantum notare serpentem, sed etiam cetos, et alias bestias marinas. Denique significat Deus ubique se fore armatum, quoties volet ulcisci suos inimicos, et in omnibus elementis parata sibi esse media, quibus perdat reprobos, qui volunt manum eius effugere. Iam quum addit, *si profecti fuerint in captivitatem coram inimicis suis, ego inde mandabo gladio, ut occidat eos*: restringunt hanc partem nonnulli interpretes ad praeposteram illam fugam, qua numerus aliquis populi voluit sibi consulere dum transiret in Aegyptum. Iohanan persecutus est eos, et pauci elapsi sunt: sicuti etiam praedixerat Ieremias (c. 42), Subiicite cervices vestras regi Babyloniae, et Dominus benedicet vobis: quisquis fugerit in Aegyptum peribit. Hoc experti sunt re ipsa, quum semper fidem abrogassent vaticinio. Ieremias illuc tractus est praeter animi sui sententiam: et tamen maledixerat omnibus qui putabant hoc sibi fore asylum. Sed ideo Dominus permisit eum illuc trahi, ut coram semper usque ad ultimos spiritus pronuntiaret illud Vae, quod prius audierant ex ore eius. Ego hanc sententiam prophetae vix tam restricte accipere audeo: ego igitur generaliter interpretor, exsilium, quod tamen dicitur vulgo esse mors civilis, non fore finem malorum Israelitis et Iudaeis: quia etiam ubi sponte se dediderint hostibus, et passi fuerint se rapi et trahi quocumque hostibus libitum fuerit, tamen ne hoc quidem modo posse vitam servare, quia Dominus mandabit gladio ut persequatur etiam exsules. Haec genuina est mens prophetae, meo iudicio. Tandem subiicit, *Ponam oculos meos super eos in malum, et non in bonum*. Subest antithesis in hac sententia, quia Dominus pollicitus fuerat se fore custodem populi sui, sicuti dicitur (Psal. 121, 4), Ecce qui custodit Israel non dormiet, neque dormitabit. Ut hypocritae semper arripiunt sine poenitentia et fide, sine ullo pictatis affectu Dei promissiones, et postea illis abutuntur ad vanam iactantiam, ideo propheta hic dicit, oculum Dei fore super eos, non autem ut suo more, quemadmodum ab initio fecerat, illos tueatur, sed potius ut accumulet poenas poenis. Perinde est igitur ac si diceret, Sicuti haecenus exuebas egi in huius populi salutem, quem mihi elegi, ita posthac acerrime vigilabo, ne quod

poenae genus omittam, donec prorsus interierit. Et haec notatu digna est sententia, quoniam monemur, etsi Dominus ne incredulis quidem pareat, tamen acrius nos observare, ut durius puniat, si ad extremum perspexerit nos esse obstinatos et incurabiles. Quare? Nam quo propius ad eum accessimus, quasi sub oculis suis positos familiarius nos respicit: non quod quidquam ei sit occultum, vel absconditum, sed scriptura loquitur humano more. Ergo quum Deus dignatur suos propiore adpectu, simul etiam non potest ferre hypocritas, quoniam acerrime observat eorum vitia, ut etiam severius puniat. Haec igitur summa est. Sequitur:

5. *Et Dominus Iehova exercituum percutiet terram, et contremiscet: et lugebunt omnes habitantes in ea, et adscendet sicut fluvius tota, et submergetur sicut a fluvio Aegypti.*

Eadem nunc fere verba repetit propheta, quae heri exposuimus. Nam usus fuit similitudine diluvii, quam hic rursum ponit. Caeterum quia prius membrum duobus modis exponi potest, ego referam quid alii sentiant, deinde quid ego rectius putem. Sic exponi solet hic locus, terram contremiscere quum percutitur a Deo, ut sit generalis sententia. Et prophetae etiam saepe Dei potentiam commendant nobis, ut incutiant metum: et hoc videbimus proximo versu. Porro non dubito quin haec sit specialis comminatio. Dicit ergo *Adonai Iehova percutiet terram et contremiscet*. Postea sequitur similitudo illa, de qua heri dictum fuit, *lugebunt omnes habitantes in ea: deinde ipsa tota adscendet quasi fluvius*. Hic significat tale fore diluvium, ut nulla superficies terrae maneant. Adscendet ergo terra quasi fluvius. Adscensus terrae nihil aliud est quam inundatio, quae obtegit omnem terrae faciem. Postea coniungit, *et submergetur*, nempe ipsa habitandi commoditas: non simpliciter, quemadmodum dixi, hoc de terra intelligit, sed potius ad homines refert, vel ad usum terrae, quem homines percipiunt. *Submergetur ergo quasi a fluvio Aegypti*. Diximus Aegyptum quotannis perdere suam faciem, ubi Nilus exundat. Sed quum illa fluminis exundatio Aegyptiis laeta sit propter terrae foecunditatem, et uberiorem proventum, propheta hic significat terram fore instar maris, ut scilicet nulla amplius maneant habitatio. Nunc sequitur:

6. *Aedificans in coelis adscensiones suas, et coagmentationem suam super terram fundans* (qui fundat) *qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae, Iehova nomen eius.*

Nunc propheta generaliter describit nobis Dei potentiam, nempe ut magis afficiat auditores suos, Calvinii opera. Vol. XLIII.

et ne secure reluciant quod prius minatus est de propinquo interitu: dixerat enim, Ecce Deus percutiet terram et contremiscet, hoc fuit speciale. Nunc quoniam homines surdis auribus excipiunt istas minas, et putant Deum quodammodo ludere, ideo adiungit propheta confirmationem sumptam ab elogiis potentiae Dei: quasi diceret, Auditis quid Deus denuntiet: nunc quia mihi imposuit hanc personam, et mihi mandavit, ut vos terrerem propositis poenis, scitote vobis esse negotium cum Deo ipso, cuius maiestas vos totos, et sensus omnes vestros contremefacere debet. Quisnam enim est Deus, ut contemptui sit vobis eius verbum? *Deus ergo est qui aedificet sibi coenacula in coelis, qui fundat suas coagmentationes* (alii vertunt fasciculum) *in terra, qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae: denique, est Iehova, hoc est, in solo ipso est esse. Vos autem subsistitis duntaxat virtute eius, et quoties visum fuerit, subducet spiritum suum, ut evanescat totus hic mundus, cuius estis minima particula. Quum ergo solus Deus sit, in vobis autem momentaneus tantum vigor, quum vobis perspicua sit talis Dei potentia, cuius documenta in toto ordine naturae praebet, qui fit ut tam securi sitis? Nunc ergo tenemus cur propheta hic celebret potentiam Dei tot elogiis. Primum quum dicit *Deum sibi exstruere in coelis suas adscensiones*, non dubium est quin ad ipsam coelorum structuram alludat. Scimus enim elementum aeris elevari, quia minus ponderosum est: deinde elementum ignis etiam propius ad coelum accedere: iam sequuntur sphaerae. Quum ergo supra terram totus mundus sit multo agilior, haec ratio est cur propheta dicat Deum habere suas adscensiones in coelis. Neque enim Deus vel coelis ipsis ad habitandum indiget, vel aere, quia loco non capitur, est incomprehensibilis: sed respectu hominum hoc dicitur, quod scilicet Deus superat sua altitudine omnes coelos. Ergo locatur in illa sublimi sede. Iam dicit fundare sibi coagmentationes suas in terra, quoniam haec pars mundi solidior est. Nam elementum terrae est crassum et firmum, ideoque stabile. Ita etiam aquae tametsi leviores sint terra ipsa, proxime tamen accedunt. *Aedificat igitur Deus in coelis*. Haec machina per se admirabilis est: si quis attollat in coelum oculos suos, deinde terram consideret, nonne cogetur obstupescere? Ergo propheta hic nobis proponit ante oculos potentiam Dei incomparabilem, ut tangamur eius verbis, et sciamus cum quo nobis sit negotium, ubi poenam denuntiat. Iam dicit, *Qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae*. Haec mutatio per se est formidabilis, quod Deus brevi temporis spatio totum coelum obtegit: erit clara serenitas, momento supervenient nebulae, quae coelum obtenebrent, et densitas aquarum capitibus nostris imminet. Quis diceret tam*

repente posse mutari totum orbem? Deus solo suo imperio et nutu hoc facit. *Vocat igitur aquas maris, et effundit eas.* Quanquam scimus pluvias procreari ex vaporibus terrae ut plurimum, tamen scimus etiam ipsos vapores originem habere a mari, et ut plurimum mare etiam suggerit densam copiam humorum. Per synecdochen ergo propheta hic complectitur omnes vapores, ex quibus procreantur pluviae. *Vocat igitur aquas maris, hoc est, solo suo imperio facit Deus, ut pluviae procreentur, nempe vapores ex aquis extollens: deinde ut operiant totam faciem terrae.* Quum ergo Dominus quotidie tam mirabiliter operetur in toto naturae ordine, quid putamus futurum ubi immensam manus suae potentiam exseret ad homines perdendos, quum volet exsequi ultimum iudicium quod decrevit?

7. *Annon sicut filii Aethiopum vos mihi, filii Israel? dicit Iehova. Annon Israellem adscendere feci e terra Aegypti? et Philistim ex Cappadocia? et Syrios e Kir?*

Hic propheta ostendit Israelitis non fore praesidio suam dignitatem, quemadmodum sperabant. Vidimus enim iam multis locis quam stulta fuerit iactantia illius populi. Quum obstricti essent Deo prae cunctis gentibus, tamen secure gloriabantur se esse gentem sanctam. Quasi vero aliquid esset ipsis proprium, quemadmodum Paulus exprobrat quod nihil sint: tametsi Deus contulerat in eos praeclara beneficia, tamen erant ornati alienis plumis. Erat igitur haec stulta et praepostera gloriatio, quum putarent se pluris esse Deo quam alias gentes. Sed quoniam excaecaverat eos haec stulta opinio, nunc dicit propheta, Quosnam putatis vos esse? *Estis mihi tanquam filii Aethiopum.* Ego enim vos semel liberavi, non ut essem vobis obstrictus, sed potius ut vos devinctos mihi tenerem, quia acquisiti eratis meo beneficio. Quod nonnulli existimant conferri Aethiopibus Israelitas, quia pellem non mutarent, id est, ingenium, ego tanquam coactum repudio. Simplicius enim hic loquitur propheta, quod scilicet conditio illorum nihil differret a communi hominum sorte: Vos excellitis, sed non habetis quidquam a me separatam: si ego auferam a vobis quod meum est, quid vobis residuum manebit? Et pondus est in dictione *Mihi, Vos estis mihi.* Nam certe inter homines excellabant: sed coram Deo quid poterant afferre, quum nihil haberent suum? Imo quo splendidius ornaverat eos Deus, debebant sese modeste et humiliter gerere, quum essent tot eius gratiis devincti. Sed quia oblii suae conditionis prophetas omnes spernebant, et sibi etiam plaudebant in suis sceleribus, *Annon vos estis mihi quasi filii Aethiopum, inquit, hoc est, quasi gentes exterae et alienissimae? Quid*

enim reperiam in vobis dignum laude? ergo si respicio vos, quales estis? Certe ego vos non praeferam vel obscurissimis gentibus. Postea adiungit, *Annon feci adscendere, vel eduxi Israellem e terra Aegypti?* Hic revocat propheta eos ad suam originem. Etsi enim progeniti erant ex Abraham, qui ante redemptionem quadringentis annis iam electus a Domino fuerat: sed tamen si reputamus quam misere tractati fuerint in Aegypto, erat certe servitus illa tyrannica instar sepulcri. Coeperunt igitur esse populus, et consequi aliquid nomen quum Dominus eos ex Aegypto liberavit. Perinde est igitur ac si diceret propheta, Respice unde vos extulerit Deus: eratis enim quasi mortuum cadaver, sine ulla existimatione. Aegyptii enim abusi sunt patribus vestris tanquam vilissimis mancipiis: Deus inde vos eduxit, ergo nulla fuit vestra nobilitas, vel praestantia, sed origo vestrae dignitatis profecta est ex gratuito beneficio Dei. Iam vero putatis vos ideo excellere, quia soli estis redempti, Deus etiam redemit Philistinos, quum essent servi Cappadocum. Deinde redemit etiam Syros, quum essent aliis gentibus servi. Nam קיר multi existimant esse Cyrenem. Sed quia hoc incertum est, ego praetereo quasi dubium. Quidquid sit, de re ipsa non est quidquam controversiae: quia certum est, hic conferri Israelitas tam Syris, quam Philistinis, eo quod omnes similiter fuerint redempti a Domino, et haec communis fuerit omnium de quibus loquitur gratia. Quum ergo Deus misertus olim fuerit aliarum gentium, hoc certe non competit in solum genus Abrahae, quod divinitus liberati fuerint et insignibus miraculis: idem etiam dicent Philistini, et dicent etiam Syri. Atqui tamen dicitis esse profanas gentes. Quum ita sit, iam exuti estis omni excellentia, hoc est, nihil residet in vobis proprium, cur debeatis vos praeferre aliis gentibus. Haec summa est. Nunc sequitur:

8. *Ecce oculi Domini Iehovae ad regnum scelestum, et delebo illud a superficie terrae, praeterquam quod non delendo delebo domum Iacob, dicit Iehova.*
9. *Quia ecce ego praecipiam, et agitato inter cunctas gentes domum Israel, quemadmodum agitur (subaudiendum est nomen tritici: agitur triticum) in cribro, et non cadet lapis (id est granum) in terram.*

Hic concludit propheta Deum sumpturum vindictam de Israelitis non secus ac de reliquis gentibus promiscue, quod scilicet non possent quidquam opponere ad impediendum eius iudicium. Fuit autem mira haec caecitas, quod Israelitae, qui sua ingratitudine bis rei erant, tamen obiciebant instar clypei beneficia, quibus ornati fuerant. Quum ergo ab illis impie et turpiter profanatum esset nomen Dei, putabant tamen se tutos esse, quia semel

adoptati fuerant. Hanc arrogantiam nunc retundit Amos, *Ecce oculi Domini Iehovae super omnes sceleratos*, inquit. Restringunt quidam ad regnum Israel: sed meo iudicio hoc pugnat cum mente prophetae. Indefinite loquitur de regnis omnibus: quasi diceret Deum fore iudicem totius mundi, ut nullis regnis vel regionibus parcat. Ubique ergo Deus ostendet se scelerum ultorem, et vocabit omnia regna ad tribunal suum. *Delendo delebo e superficie terrae omnes impios et sceleratos*. Nunc secundum membrum aliter accipio quam soleat exponi. Putant enim mitigari poenam, quemadmodum prophetae solent miscere promissiones gratiae minis: et paulo post idem faciet propheta noster. Sed nondum videtur mihi quidquam promittere Israelitis: imo potius ironica est loquutio, nisi valde fallor: quia hic oblique perstringit Amos ebriam illam confidentiam, de qua diximus, quia scilicet Israelitae putabant se quodam privilegio salvos esse, et immunes ab omni poena. Ego, inquit, non parcam incredulis, qui tamen excusabiles sunt, si vobis comparentur. Egone vestra scelera tolerabo, nec audebo vos attingere, quum sitis bis scelerati? Notandum enim est quid differant aliae gentes ab Israelitis. Nam quo magis in sublime erecti fuerant filii Abrahae, eo magis augebant suum reatum, quum Deum spernerent tot bonorum autorem, quum improbe quasi excusso iugo lascivirent. Quum ergo tam indigne polluerent Dei beneficia, Deus potuit parcere reliquis gentibus: necesse autem fuit illos trahi ad poenam, quia erant prorsus inexcusabiles. Quum ergo superarent omnes gentes impietate, merito hic a maiori ad minus ratiocinatur propheta: Ego, inquit, observo quidquid peccatur in toto orbe, nec ullas gentes manum meam effugient: quomodo igitur evadent Israelitae? nam aliae gentes possent ignorantiam aliquam praetexere. Neque enim edoctae unquam fuerunt: et si errant in tenebris, hoc non est mirum. Vos autem quibus ego praeluceo, et quos quotidie per prophetas meos sollicito ad respicientiam, impune feretis? Quomodo hoc fieret? ego non essem iudex mundi. Nunc ergo tenemus genuinum prophetarum sensum. Ecce, inquit, oculi Iehovae sunt super omne regnum sceleratum: delebo omnes gentes e superficie terrae, qui peccaverint, etiamsi obtentus ignorantiae excuset crimen: nunc scilicet ego non delebo domum Israel? Hic ergo ironice loquitur propheta, *nisi quod non delebo delendo domum Israel*, hoc est, iam vultis me esse obnoxium vobis, quasi ligatae essent mihi manus, ne sumam de vobis vindictam? Quo iure id facitis? et quid me impedit, quominus ulciscar tantam et tam foedam ingratitude? Postea adiungit, Quia ecce ego praecipiam etc. Hic confirmat propheta superiorem sententiam. Unde etiam colligimus secundam partem superioris versus fuisse ironi-

cam, quia si pollicitus fuisset veniam Israelitis, pergeret in proposito: sed potius in contrariam partem tendit, quod scilicet Deus merito sumpturus sit de Israelitis poenam, quia tandem res ipsa patefaciet, inter ipsos ne granum quidem esse quod maneat, sed omnes esse quisquiliis similes, vel purgamentis. *Ecce*, inquit, *ego agitabo inter gentes Israelitas, sicut triticum agitatur in cribro*, granum, inquit, *non cadet in terram*: quasi diceret, quum ego dispergam Israelitas per diversa loca, ut sint disiecti, tamen illa exsilia semper similia erunt cribro. Nunc contendat mecum, si granum ullum ceciderit. Res igitur ipsa ostendet nihil esse in ipsis nisi quisquiliis et sordes, quia cribrando ego purgabo totam aream meam, et nihil penitus restabit. Si quis obiciat, fuisse aliquos in gente illa pios, quanquam essent exiguo numero, fateor id verum esse: sed propheta quemadmodum pluribus aliis locis, hic de tota gente loquitur, non respicit singulos. Respectu ergo corporis hoc fuit verum, nempe in populo Israel ne unum quidem fuisse qui posset conferri grano: quia omnes evanuerant in suis iniquitatibus. Unde etiam oportuit evanescere in cribro, quemadmodum solent paleae et quisquiliae. Notandum autem est, Deum hic praecidere ansam tergiversationi, quia semper hypocritae cum ipso litigant: et quamvis non possint se in totum absolvere, tamen extenuant sua peccata, ut insimulent Deum nimii rigoris. Ergo propheta anteverit istas obiectiones. Ego, inquit, praecipiam, et agitabo domum Israel, sicuti triticum agitatur: hoc erat valde durum quum populus ita tractus est in diversas partes. Illa igitur laceratio fuit horribilis. Poterant hic conqueri Israelitae nimis severe agi secum. Deus autem similitudine refellit hanc calumniam, quod scilicet dissipati per exsilia, tamen maneant in cribro. Ego, inquit, *agitabo eos inter gentes*, sed non *secus ac triticum agitatur in cribro*. Hoc autem receptum est omnium consensu, triticum debere purgari. Et si maior pars evanescit, quum triticum excussum in area postea ponitur in ventilabro: tamen nemo est qui non videat hoc esse utile et rationi consentaneum: nemo conqueritur paleas ita perire. Quare? sunt enim inutiles. Deus ergo hic ostendit se non esse crudelem, nec modum excedere, quamvis populum suum dispergat per remotas mundi plagas, quia semper continet eum in cribro. Postea addit, *Et non cadet granum in terram*. צור vertunt lapidem: sed צרר est ligare, unde etiam nomen hoc significat summam, vel colligationem: sicuti quum filii Iacob pecuniam haberent ligatam in suis saccis, dicebant, Ecce mea colligatio. Sic etiam nunc pro grano solido accipitur. Significat ergo Deus se non fore tam rigidum quin temperet sibi in poenis, et ita ut innoxii parcat. Iam dixi: quamvis adhuc reliquiae manerent in populo

illo, tamen veram esse prophetae sententiam, quoad totum corpus: nihil enim illic vel sanum erat vel integrum. Sed posset obiici illa quaestio: Certum est multos probos Dei cultores abstractos fuisse in exsilium cum improbis: ceciderunt ergo illi in terram, quasi inutiles paleae, vel quisquiliae: Deus hoc factum negat. Respondeo, quamvis Dominus involvat servos suos impiis quum poenas temporales exigit, tamen semper esse illis propitium. Et certe quamvis duriter tractentur illi, non tamen expostulant, gemunt quidem, sed interea agnoscunt secum clementer agi a Domino. Et aliud etiam tenendum est, utcumque Dominus non tam severe acturus fuerit cum populo, si omnes fuissent similes paucis illis bonis, tamen ne unum quidem fuisse extra culpam. Ieremias, Daniel, Esra, Nehemias, Sidrach, Misach et Abed-nego erant certe quasi angeli inter homines. Deinde hoc fuit instar miraculi, quod inter tot impietates tamen steterint integri: abducti sunt nihilominus in captivitatem. Si prodeant coram Deo, non poterunt obiicere se plecti praeter meritum. Dignus enim erat Ieremias maioribus poenis: dignus etiam Daniel, quamvis speculum fuisset summae integritatis, et quasi angelicae. Ergo Deus poterat illos proicere quasi quisquiliae: tamen certum est fuisse triticum, et Dominus exagitavit eos in cribro tanquam paleas, sic tamen ut semper collectos tenuerit sub sua tutela, sed occulte: quemadmodum, exempli gratia, in area triticum una cum palea percutitur: hoc est commune, nec poterit notari discrimen inter triticum et paleam in ipsa excussione. Verum est. Sic eadem valet ratio in cribratione. Quum ergo colligitur triticum, simul cum paleis adhuc promiscue agitur ventilabro: sed triticum manet. Sic etiam accidit piis Dei cultoribus, quod scilicet Dominus illos collectos tenuerit in suo cribro: sed ut tamen hic non loquatur nisi de populo in genere. Dicit autem totum populum similem esse quisquiliis et sordibus: et quod ita evanescit, hoc fieri, quia nulla est in illis soliditas, nullus etiam eorum est usus, ut quisquam maneat in cribro. Quod ergo Deus retinuit servos suos hoc factum est mirabiliter. Sed denuntiatio poenae, quae hic tractatur, pertinet ad externam speciem. Quum ergo populus tanquam quisquiliae, vel paleae excussus est ac proiectus in diversa loca, hoc accidit merito, quia scilicet nihil repertum illic fuerit solidum. Nunc sequitur:

10. *Gladio morientur omnes scelerati populi mei, qui dicunt, Non accedet, et non antevertet propter nos malum.*

Prosequitur eandem sententiam Amos, quod scilicet Deus sine aliqua crudelitatis nota sumpturus sit ultimam vindictam de populo reprobo: *Mo-*

rientur, inquit, *gladio omnes impii populi mei*. Quum impios populi nominat, minime dubium est, quin completi velit totum populum: quamquam si quis putet tacite excipi electos, qui permixti erant impiis, non repugno: hoc est probabile: sed interea generaliter hic concionatur propheta contra populum. Dicit perituros gladio sceleratos populi. Neque enim vitium, quod hic perstringit Amos, fuit in paucis duntaxat, sed grassatum est in tota gente. Ergo omnes scelerati populi mei gladio morientur. Designat quales fuerint illi, vel saltem adscribit praecipuam notam, unde potuit perspicui eorum impietas, quod scilicet obstinate contemnerent omnia Dei iudicia: *dicunt, non accedet, neque occupabit propter nos malum*. Securitas ergo, quae contemptum Dei ex se generat, hic ponitur tanquam praecipua impietatis nota. Et certe tunc usque ad desperationem veniunt hominum scelera, ubi neque metu, neque pudore tanguntur, sed exspectant sine aliqua cura et sollicitudine iudicium Dei. Quum ergo ita procul a se repellunt omnes minas, quia tamen sunt sibi male conscii, et quia sese quasi in cavernis suis sepeliunt, et captant perversam quietem suis conscientis, in torpore, vel stupore potius illi sunt desperati. Ergo non mirum est, si propheta hic apponat notam securitatis quum ostendit nihil esse amplius residuum sanitatis in hoc populo. Morientur ergo scelerati omnes gladio, nempe qui dicunt, *Non accedet neque antevertet propter nos malum*. Nam verbum hoc תקרם non possumus aliter exponere quam referendo ad minas. Prophetae enim, ut scimus, denuntiant instare diem Domini, iam manum eius armatam esse, iam ipsum tenere gladium. Quum ergo prophetae, ut metum incutiant contemptoribus, soleant minari propinquam poenam, ideo hic propheta, quum vult damnare impium stuporem in populo, dicit, *Putatis non fore tantam festinationem quanta a prophetis vobis praedicatur: sed haec vera obstinatio causa erit interitus*. Quod dicit, *Propter nos non veniet*, notatu dignum est: quia etsi in genere fatentur hypocritae, non posse nos effugere Dei manum, tamen sese interea subducunt e communi numero, ac si quodam privilegio muniti essent. Opponent igitur semper aliquid Deo, ut ne misceantur cum reliquis hominibus: stultitiam hanc propheta nunc oblique taxat, quum dicit hypocritas quietos esse et tranquillos, quia putent malum sibi non fore commune cum reliquis: sicuti etiam apud Iesaiam dicunt (28, 15), *Flagellum si transierit, tamen non attinget nos*. Nunc ergo videmus quid hactenus voluerit propheta, et quorsum referri debeant quatuor isti versus quos exposuimus. Iam sequitur promissio:

11. *In die illa erigam tabernaculum David, quod cecidit, et sepiam rupturas eius, et subversiones*

eius erigam, et aedificabo illud, sicuti diebus antiquis (saeculi, ad verbum).

Hic iam incipit propheta proponere in medium consolationem, quae sola poterat fulcire pias mentes in tam duris afflictionibus. Solae minae poterant in desperationem conicere etiam firmissimos: res autem ipsa poterat obruere quicquid fuisset spei. Ergo nunc propheta solatium adhibet quum dicit Deum ita fore ultorem scelerum in populo Israelitico, ut tamen memor sit futurus suae promissionis. Scimus quoties prophetae volunt spei aliquid facere afflicto populo, proponere Messiam: quia in ipso erant omnes promissiones Dei, Etiam et Amen, ut dicit Paulus. Et non fuit aliud dissipationis remedium, quam ut Deus colligeret dispersa membra sub unum caput. Ergo sublato capite nullum erat ecclesiae corpus praesertim ubi disiecta est et lacerata, quemadmodum contigit post tempus Amos. Non mirum est igitur si prophetae, postquam vaticinati sunt de populi clade, qualis contigit post abolitum utrumque regnum, revocent fideles ad Messiam, quia nisi ecclesiam colligat Deus sub capite illo, nulla est spes. Hunc ergo ordinem nunc tenet Amos: *In die illa, inquit, erigam tabernaculum David.* Quasi diceret unam spem fore reliquam, ubi prodibit in lucem redemptor qui promissus est. Haec est summa. Postquam ergo ostendit in populo ipso nihil esse spei, quia omnia media expertus erat Deus, et frustra: denuntiat ultimo interitu iam subiicit, Et tamen Dominus miserebitur populi sui, quia memor erit sui foederis. Quomodo hoc? nempe quia veniet redemptor. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, et contextum. Sed quum loquitur de tabernaculo David, non dubito quin ad res collapsas alludat. Neque enim respondet tabernaculum regiae dignitati. Perinde est igitur ac si dixisset Amos, quamvis careat domus David omni praestantia, et sit instar ignobilis tugurii, tamen Dominum facturum quod pollicitus est, nempe ut regnum rursus erigat, recuperatis viribus amissis. Ad medium ergo illud spatium respexit propheta, quum domus David careret omni splendore, et prorsus deiecta foret. Excitabo igitur tabernaculum David. Poterat dicere tabernaculum Isai: sed videtur consulto posuisse nomen Davidis, ut in illa tam horribili desolatione magis erigeret animos piorum, ut scilicet alacriter ad promissionem confugerent. Nam nomen Isai fuisset magis remotum. Quum autem celebre esset nomen Davidis, quum vulgo tritum esset illud oraculum (Psal. 132, 11), *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam*, propheta hic domum Davidis adducit, ut scilicet recordentur fideles Deum non frustra pepigisse cum Davide. *Tabernaculum ergo Davidis tunc erigam, et septiam eius rupturas, et subversiones eius erigam,*

et aedificabo illud sicut diebus antiquis. Hoc modo significat propheta non tantum solum Davidis eversum iri, sed etiam in tugurio ignobili nihil fore integrum, quia ruinis diffuset, quia omnia erunt subversa. Denique significat fore tristes ruinas in tota familia Davidis. Loquitur metaphoricè de tabernaculo, ut satis notum est: sed tamen clarus sensus est, quod Deus restituet dignitatem regiam in sede Davidis, sicuti prius. Hoc est insigne vaticinium, et ideo meretur diligentius a nobis expendi. Certum est prophetam hic concionari de Christi adventu, neque de hac re disputandum est: quia etiam fere consentiunt Iudaei, saltem qui sunt in ipsis moderatiores. Sunt enim quidam canes perfrictae frontis, qui pervertunt omnem scripturam sine aliquo delectu: illi nobis omittendi sunt cum suo latratu. Sed tamen satis convenit non posse hunc prophetam locum exponi aliter quam de Messia. Neque enim speranda fuit restitutio familiae Davidis ante illud tempus. Et hoc etiam facile colligitur ex aliis testimoniis prophetarum. Quum ergo propheta hic denuntiet venturum redemptorem, qui instauret totum statum regni, videmus fidem patrum semper defixam fuisse in Christo, quia sicuti unus ille est in mundo, qui nos reconciliavit Deo: sic etiam non potuit aliter ecclesia collapsa restitui quam sub suo capite, ut iam aliquoties diximus. Hodie igitur si cupimus erigere animos ad Deum, statim occurrat nobis in medium Christus, quia eo sublato semper obruet nos desperatio, neque poterimus quidquam certae spei concipere. Poterimus quidem efferri aliquo vento, sed paulo post concidet inanis fiducia, nisi in Christo solo fundata sit. Hoc est unum. Deinde notandum est, illam interruptionem non fuisse contrariam vaticinio Iacob, et reliquis similibus, quum regnum Deus pessumdari voluit. Regnum Iuda dico. Dixerat quidem Iacob, Non auferetur sceptrum e Iuda, neque legislator e gremio eius, vel ex pedibus eius, donec veniat Silo (Gen. 49, 10). Postea sequuta fuit memorabilis illa promissio (Psal. 89, 27, sqq.). *Sedebit e progenie tua super sedem tuam qui vocabit me patrem suum, et vicissim vocabo eum filium meum, et solium eius perpetuo manebit.* Promittitur illic regni aeternitas: et tamen videmus regnum sub Roboam fuisse imminutum, videmus multis cladibus afflictum fuisse toto suo progressu: tandem misere periit, et fere extinctum est, imo nullum fere fuit nomen regni, nullus splendor, nullum solium, nulla dignitas, nullum sceptrum, nullum diadema. Sequitur ergo videri aliquid contrarium inter eventus ipsos et inter Dei promissiones. Sed facile conciliant prophetae hanc repugnantiae speciem, quum dicunt, ad tempus nullum fore regnum, vel saltem fore multis ruinis deforme, ut nulla species appareat, nullus splendor. Quum hoc dicunt, et simul ad-

dunt venturam instaurationem, quia Deus stabiliet regnum illud in manu Christi sui: quum hoc dicunt prophetae, ostendunt perpetuitatem regni vere apparuisse, et exhibitam fuisse in Christo. Quod autem regnum intercidit aliquo tempore, hoc non pugnat cum aliis vaticiniis. Haec igitur summa est. Nam Christus tandem apparuit, in cuius capite residet verum diadema vel cidaris, et qui erat electus a Deo, et rex legitimus, et qui ubi surrexit a mortuis regnat, et hodie sedet ad patris dexteram, neque solum eius labascet usque ad finem mundi. Imo mundus renovabitur, et hoc Christi regnum manebit, licet alio modo post resurrectionem, quemadmodum Paulus ostendit. Sed tamen Christus rex est vere aeternus. Et quum dicit propheta, *sicut diebus antiquis*, confirmat doctrinam illam, quod scilicet non fuet aequabili cursu regni dignitas, sed tamen talem fore instaurationem, ut facile constet, Deum non frustra pollicitum fuisse Davidi regnum aeternum. Florebit igitur regnum Davidis in perpetuum. Atqui hoc non factum est. Nam quum populus reversus est ab exsilio, Zorobabel quidem, et alii multi obtinuerunt imperium. Sed quale fuit, nisi procarium? Deinde erant tributarii Persarum et Medorum regibus. Sequitur ergo nunquam floruisse regnum in Israel, neque etiam in populo exstitisse principatum aliquem mediocre, nisi quum Christus in medium prodiit. Videmus ergo non posse aliter accipi quam de Christo verba prophetae. Sequitur:

12. *Ut possideant reliquias Edom, et omnes gentes, super quas (alii vertunt super quos) invocatum est nomen meum, dicit Iehova hoc faciens.*

His verbis ostendit propheta regnum sub Christo fore nobilius et amplius quam fuerit olim sub Davide. Quum ergo summa esset regni et dignitas, et opulentia, et potentia aetate Davidis, propheta hic dicit terminos esse ampliandos: quia tunc, inquit, *potientur Israelitae reliquiis Edom*. Loquitur hic communiter de Israelitis et Iudaeis, quemadmodum utrisque paulo ante minatus est, ab initio ultimi capitis. Sed iam tenemus quid velit, quia scilicet veniet etiam Edom sub iugum. Et satis constat cur hic praecipue exprimat Idumaeos. Quia scilicet infestissimi fuerant hostes: et vicinitas ipsa maior erat occasio nocendi. Quum ergo instarent miseris Iudaeis Idumaei, et quum nullam illis relaxationem darent, haec ratio est cur propheta dicat venturos sub potestatem electi populi. Postea tamen addit, Omnes gentes simul venturas ad Iudaeos. De Idumaeis primum loquitur, sed tamen adiungit etiam cunctas alias gentes. Non possem hodie absolvere.

Postrema lectione non potuimus versum illum absolvere, ubi dicebat Amos venturos Idumaeos in potestatem populi Dei: deinde etiam reliquas gentes. Quantum ad prius hoc membrum spectat, nulla est ambiguitas. Sed posterius membrum duplicem sensum admittit. Quidam igitur sic accipiunt, Reliquae gentes super quas invocatum est nomen meum. Alii autem referunt hoc ad filios Abrahae: *ut possideant reliquias Edom et cunctas gentes, super quos*, hoc est, ut hi super quos invocatum est nomen meum, nempe posteri Abrahae, possideant tam Idumaeos, quam reliquas gentes. Si ad electum populum referre placeat, videtur contextus aliquantum refragari: tamen sensus optime conveniet. Ut possideant ergo fideles, super quos nomen meum invocatum est, hostes suos. Nam videtur hic exprimi ratio a propheta, cur promittat amplitudinem regni Israelitis, quia scilicet censentur Dei nomine, hoc est, Dominus eos agnoscit pro suo populo, sicuti elegit eos atque adoptavit in persona patris Abrahae. Si altera sententia magis arrideat, particula *וְאֵת* non tam erit relativum pronomen, meo iudicio, quam nota causalis. Possideant ergo reliquias Edom et cunctas gentes, quia invocatum erit, vel invocabitur nomen meum super ipsas. Cuius enim iuris aut tituli haec possessio est, nisi quia transitori erant in familiam Abrahae, qui prius fuerant extranei? Dicitur enim Israel possidere quidquid aliunde advenit, et inseritur in ecclesiae corpus. Sed de hac re non adeo contendo, quia constat nobis hoc praecipuum caput, nempe promitti hic regni propagationem sub Christo: ac si diceret Iudaeos angustis finibus fuisse inclusos etiam quum maxime floreret regnum Davidis, quia sub Christo dilatabit Deus eorum fines, ut longe lateque dominentur. Quid sit invocare nomen Domini super aliquem populum, alibi diximus. Nunc pergamus in contextu.

13. *Ecce dies veniunt, dicit Iehova, et occurret arator messori, et calcator uvarum efferenti semen: et stillabunt montes dulcem liquorem, et omnes colles liquefient (nempe ut lacte diffluant).*

Hic propheta felicitatem, quae futura erat sub regno Christi, describit. Scimus autem quoties prophetae volunt promittere beatum et prosperum statum populo Dei, sumere has figuras, quod scilicet affluet bonorum omnium copia, quod uberrimus erit frugum proventus, quod annona largiter suppetet. Accommodarunt enim stylum veteri populo. Itaque non mirum est, si interdum balbutiant veluti cum pueris. Interea sub istis figuris spiritus pronuntiat, modis omnibus regnum Christi felix et beatum fore, vel ubi regnare Christus coeperit, beatam fore ecclesiam Dei, quod idem valet. Dicit igitur, *Veniunt*

dies, dicit Iehova, et arator appropinquabit messori, vel occurret. Non dubium est quin propheta respexerit ad benedictionem, quae traditur a Mose Levitici 26. Prophetæ enim libenter formulas inde mutuuntur, ut sit maior fides et auctoritas doctrinae. Moses autem similibus fere verbis utitur, quod scilicet vindemia occurret messi, deinde, quod satio occurret arationi. Hoc autem fieri solet, quum Deus copiam et tritici et vini suppeditat: deinde quum tempus etiam optabile est, ac commodum. Videmus ergo quid velit propheta, Deum scilicet ita benedicturum populo suo, ut nihil patiatur deesse ad plenam bonorum copiam, Appropinquabit ergo tam arator messori, quam calcans uvas effertis semen. Ubi igitur cessabunt a messe, statim arandum erit, quia erit tempus commodissimum: deinde ubi absolverint suas vindemias, seminabunt: sic ergo notatur omnium frugum ubertas, quemadmodum dixi. Iam hyperbolice loquitur propheta, dicens, Stillabunt montes dulcedinem et omnes colles liquefient, nempe ut inde lac defluat. Scimus enim hoc nunquam contigisse. Sed modus hic loquendi satis tritus est, ac frequenter occurrit in scriptura. Summa autem est, non fore vulgarem et usitatam copiam bonorum, sed quae fidem superet: imo etiam naturae ordinem, quasi montes ipsi diffunderent. Iam sequitur:

14. *Et reducam captivitatem populi mei Israel, et aedificabunt urbes dirutas, et habitabunt illic, plantabunt vites, et bibent vinum earum, facient hortos, et comedent fructus ipsorum.*

Quia vaticinium quod vidimus creditu erat difficile, praesertim ubi abductus fuit populus in exilium, ideo occurrit propheta diffidentiae, et ostendit non fore hoc obstaculo, quominus in hanc felicitatem, de qua loquutus est, populum suum Deus evehat. Haec enim videntur esse nimis contraria populum omni dignitate spoliatum trahi in longinquam regionem, vivere in misero exilio: deinde etiam lacerari in varias partes, opprimi contumeliosa tyrannide: et interea promitti florentissimum statum, promitti regni propagationem, qualis nunquam visa fuerat. Ergo ne praesentes calamitates metu occupent animos, et constringant etiam desperatione, dicit redituros ab exilio Israelitas, non quidem omnes, sed, quemadmodum iam vidimus, promissio haec ad solos electos dirigitur. Quanquam hic simpliciter loquitur de populo. Sed haec prophetia pendet ex aliis: ideoque non debet extendi nisi ad residuum illud semen, de quo antehac vidimus. *Reducam igitur captivitatem populi mei Israel: deinde, aedificabunt urbes dirutas, et habitabunt illic:* ac si diceret, Non impedient tam exilium, quam aliae clades, et totius terrae vastitas, quominus populum meum restituam, sicuti decrevi. Ergo si vos ter-

reat triste illud spectaculum, quum videbitis terram nudatam esse incolis, videbitis urbes eversas, vel combustas, videbitis omnia esse confusa: tamen ego potero in pristinum ordinem omnia restituere: et hoc facturus sum. *Aedificabunt ergo urbes dirutas, et habitabunt illic, plantabunt vites, et vinum earum bibent, facient hortos et comedent fructus ipsorum.* Hic revocat populum ad benedictiones legis. Debuerant enim agnoscere manum Domini sibi infestam in exilio. Ergo nunc propheta ostendit, simul ac propitius esse Dominus iterum cooperit, fore novam rerum faciem, quia ubi Deus serenam suam faciem ostendit, sequitur prosperitas, et felix rerum omnium successus. Hoc ergo nunc intelligit propheta, ne scilicet desperatione concidant miseri exsules, ubi Dominus ipsos castigaverit. Tandem sequitur:

15. *Et plantabo eos super terram suam (in terra sua), et non evellentur amplius e terra sua, quam dedi illis, inquit Iehova Deus tuus.*

Hic adiungit propheta tranquillam stationem, quia non satis erat populum ab exilio reduci in patriam, nisi illic tuto degeret, ac quietus. Poterat enim statim postea rursus abstrahi. Fuisset igitur satius tabescere in exilio quam interea, quasi ludibrii causa, reduci, et paulo post iterum devinci ab hostibus, et trahi in aliam regionem. Itaque propheta dicit tranquillum fore populum, ubi reductus fuerit. Sed utitur metaphora valde apta, quum dicit, *Plantabo eos super terram suam, neque evellentur amplius.* Unde enim firma nobis statio ad habitandum, nisi quum Dominus nos alicubi locat? sumus enim quasi volatici super terram, et singulis momentis possemus quasi quisquillae huc et illuc raptari. Ergo nulla est nobis stabilitas, nisi quatenus plantati sumus manu Dei, hoc est, quatenus assignat nobis Deus certam habitationem, et vult quietos manere. Hoc nunc intelligit propheta, dicens, *Plantabo eos in terra sua, neque amplius evellentur.* Quare? *quia dedi illis terram,* inquit. Dederat quidem prius, sed passus est inde evelli, quum terram illam polluerent. Nunc autem Deus pronuntiat pluris sibi fore gratiam suam quam populi peccata: quasi diceret, Etiamsi indignus sit populus qui in terra hac habitet, tamen praevaleret mea donatio. Neque enim respiciam quid ipsi de me sint promeriti: sed quia dedi illis hanc terram, eam obtinebunt. Nunc tenemus prophetae sensum. Iam si respicimus quid deinde acciderit, nunquam vaticinium hoc fuit completum. Reversi quidem sunt Iudaei in patriam, sed exiguo numero: deinde tantum abest ut dominati fuerint vicinis gentibus, ut fuerint ipsi potius tributarii. Ad haec, angusti semper fuerunt dominationis fines, etiam quum licuit

ipsis iugum excutere. Quomodo ergo pollicitus fuerat Deus quod iam exposuimus? nempe si veniamus ad regnum Christi, tunc palam erit nihil frustra fuisse praedictum: quia etsi non dominati fuerint Iudaei in speciem, regnum tamen Dei tunc fuit propagatum per omnes gentes ab ortu usque ad occasum solis: et tunc regnarunt Iudaei, quemadmodum aliis locis diximus. Caeterum quod hic dicitur de tritici et vini abundantia, debet exponi pro natura regni Christi. Ergo quia spirituale est Christi regnum, sufficiat nobis etiam affluere spiritualibus bonis. Et Iudaei, quos Dominus sibi

residuos servavit, contenti fuerunt illa spirituali abundantia. Si quis obiciat prophetam hic non allegorice loqui, responsio facilis est: nempe hunc morem passim receptum esse in scriptura, ut felicitas sub commodis praesentis vitae et terrenis benedictionibus quasi pingatur ante oculos nostros: praesertim hoc observare in prophetis licet, quia stylum accommodabant ad captum rudis et infirmi populi, sicuti iam diximus. Sed quoniam hoc alibi fusius tractatum fuit, nunc quasi in transcurso et leviter tantum attingo. Sequitur prophetia Obadiah, quem vulgo appellant Abdiam.

OBADIAS.

Prophetia haec non est contexta ex multis oraculis, neque etiam ex multis concionibus, sicuti aliae: sed tantum denuntiat Idumaeis propinquum exitium: deinde promittit electo Dei populo restitutionem. Quod autem minatur Idumaeis, hoc facit in solatium electi populi. Nam haec gravis erat ac dura tentatio, quum filii Iacob essent electus populus, videre tamen posteros Esau, qui divinitus reiecti erant, florere et opibus et potentia. Quum ergo filii Israel miseri essent prae suis consanguineis, potuit videri ridicula Dei adoptio: et fuit multa occasio cur Israelitae praeferrent sortem aliorum suae: atque ita invidia et prava aemulatio inficeret eorum animos, quemadmodum solet ut plurimum contingere. Nam res adversae pariunt moerorem et taedium: iam si occurrat nobis aliorum prosperitas, ita accessit moeror noster, ita etiam taedium augetur. Quum ergo viderent Israelitae Idumaeos degere in otio, et esse extra omne discrimen: deinde quum viderent eos uti sua abundantia: ipsi autem expositi essent hostibus in praedam, et singulis momentis expectarent novas clades, fieri non potuit quin vel deficerent prorsus a fide, vel saltem debilitarentur. Ergo propheta hic ostendit, etiamsi Idumaei nunc agant feliciter, tamen brevi perituros, quia Deo invisibiles sint: et ostendit hoc fieri in gratiam electi populi, quemadmodum in contextu videbimus. Tenemus ergo nunc consilium prophetae: quia poterant res adversae debilitare Israelitas, vel etiam penitus frangere, hic propheta adhibet solatium, et fulcit etiam collapsos eorum animos: quia Dominus brevi eos respiciet, et iustam vindictam sumet de eorum hostibus. Cur autem vaticinium suum dirigat contra solos Idumaeos, haec ratio est quod scimus prae aliis crudeliter saevisse contra Israelitas. Nec enim frustra dicitur in Psalmo (137, 7), Memento filiorum Edom in die Ierusalem, qui dicebant Nudate, nudate usque ad fundamenta. Erant certe etiam alii parum amici Israelitis, qui conspicerant cum eorum hostibus. Sed propheta illic ostendit fuisse furiosum odium in Idumaeis, quia

scilicet erant quasi flabella ad incitandam saevitiam hostium. Iam quo tempore prophetaverit Obadias non satis constat, nisi quia probabile est tunc editum fuisse hoc vaticinium, ubi Idumaei insurrexerant contra Israelitas, et iam multis eos molestiis vexaverant. Videntur enim falli qui putant Obadium fuisse ante tempus Iesaiae. Constat Ieremiam, cap. 49 et hunc prophetam iisdem sententiis, et iisdem prope verbis fuisse usos, quemadmodum videbimus postea. Certe spiritus sanctus poterat diversis loquendi formis eandem rem exprimere: sed voluit coniungere haec duo testimonia, ut certior adhiberetur fides. Nescio an fuerint aequales Obadias et Ieremias, et in hac re etiam non adeo laborandum est. Sufficiat nobis, ideo adiunctum fuisse hoc vaticinium aliis, ut certo statuerent Israelitae, quamvis Idumaei eorum consanguinei ad tempus prospere agerent, tamen non posse effugere manum Domini, sed brevi trahendos esse ad reddendam rationem suae saevitiae, quia scilicet tantopere sine causa exarserint contra miserum et afflictum populum Dei. Iam propheta noster in fine ostendit Deum fore ultorem huius crudelitatis, quam exercuerant Idumaei: quia etiam si populum suum castiget, non tamen oblitus sit gratuiti foederis. Veniamus nunc ad verba.

1. *Visio Obadiae. Sic dicit Dominus Iehova contra Edom, Rumorem audivimus a Iehova: et legatus ad gentes missus est: surgite, et surgemus contra eam ad proelium.*

Praefatur Obadias se nihil humanum afferre: sed tantum exprimere visionem sibi divinitus oblatam. Scimus enim solum Deum semper fuisse audiendum in ecclesia, ut etiam nunc ipse audiri postulat. Sed interea misit prophetas suos, sicuti postea apostolos: imo sicuti misit unigenitum filium, quem magistrum nobis praefecit, atque unicum et summum doctorem. Quum ergo dicit Obadias hanc esse visionem, perinde est ac si assereret se non

temere proferre sua somnia, vel quod ipse ex coniecturis, vel humanis rationibus habeat, sed tantum afferre oraculum coeleste, quia *וַיִּרְאוּ*, quemadmodum aliis locis vidimus, est visio, qua olim se Deus prophetis suis patefecit. Nunc addit, *Sic dicit Iehova*. Hic maior est expressio eiusdem sententiae. Videmus enim prophetam, ne suspecta sit doctrina quam profert, statuere Deum autorem, quia quid fidei haberi potest hominibus, quos scimus vanos esse et mendaces, nisi quatenus reguntur Dei spiritu, et ab eo missi sunt? Quum ergo tam diligenter inculcat propheta sibi a Deo fuisse traditum quicquid profert, hinc colligere licet quod nuper attigi, hac lege olim prophetas loquutos esse, ut tamen solus Deus audiri vellet in populo suo. Dicit postea: *Famam audivimus*. Alii vertunt sermonem vel doctrinam. *שמעו* proprie est auditus, et a verbo deducitur quod postea subiungit propheta. *Auditum ergo audivimus*, si quis ad verbum transferre velit. Iam quidam putant notari doctrinam, quasi diceret, Dominus mihi hoc et aliis prophetis revelavit, quemadmodum quum dicit Iesaias cap. 53: Quis credidit auditui nostro? Idem est nomen, loquitur autem de sermone vel doctrina. Sed probabile est hic potius notari rumores tumultuosos, qui solent praecedere bella et clades. Audivimus ergo rumorem. Non est apud Ieremiam verbum pluralis numeri *שמענו*, sed *שמעה שמעתי*. Audiui ergo auditum, inquit Ieremias. Propheta autem noster plurali numero utitur, audivimus auditum. Idem tamen sensus est, quia Ieremias dicit se perculsum esse rumoribus. Propheta autem hic constituit se in aliorum numero: ac si diceret, Rumor hic sparsus est, sed a Domino. Certum est fuisse rumorem hunc etiam auditum a profanis et Dei contemptoribus: sed propheta ostendit non temere moveri bella, sed arcano Dei instinctu: quasi diceret quum orietur tumultus, ne putemus initium esse a terra, sed Deus ipse autor est. Nunc ergo tenemus consilium prophetarum: quanquam loquitur de rumore bellorum, ostendit tamen non dominari fortunam vel casum inter istos motus, sed arcanum esse aliquem instinctum Dei. *Audivimus ergo a Iehova*, inquit, *et nuntius, vel legatus ad gentes missus est, surgite, et surgemus contra eam ad proelium*. Apud Ieremiam habetur, Congregamini, venite, et surgite contra eam in proelium. Non dubito quin hic propheta ostendat unde rumor, cuius nuper meminit: quia scilicet iam alii alios incitent ad perdendam terram illam. Si quis humano sensu voluisset iudicium facere dixisset Assyriis fuisse causam, cur bellum inferrent Idumaeis, quia scilicet vel leves, vel etiam perfidos experti fuerant: vel quia praetenderant occasionem, quum tamen nulla esset iusta ratio bellandi. Sed propheta hic mentem suam sursum attollit, et agnoscit Deum esse huius belli autorem,

quia velit sumere vindictam de saevitia illius populi, quam exercuerat contra suos consanguineos Israelitas: et simul etiam alios hortatur, ut intelligant hoc totum gubernari arcano Dei consilio, quod Assyrii ex amicis repente facti sunt hostes, quod bellum contra Idumaeos exarserit, quum tamen ante fuissent tranquilli et extra omnem metum et omne discrimen. Sequitur:

2. *Ecce parvum posui te inter gentes, contemptus tu valde*. 3. *Superbia cordis tui decepit te, quae habitas in scissuris petrae, (vel rupis) excelsa habitatio eius, dicens in corde suo, Quis detrahet me in terram? 4. Si exaltaveris quasi aquila, etsi inter nubes posueris nidum tuum, inde ego detraham te, dicit Iehova*.

Iisdem fere verbis utitur etiam Ieremias. Sed ambiguus est sensus verborum, quum dicit, *Ecce parvum posui te*. Mihi probabile est hic prophetam exprobrare Idumaeis, quod tanquam invito et repugnante Deo insolescerent, quum tamen redacti essent in angustias montium, sicuti alibi dicitur, Esau et Iacob nonne fratres erant? Ego autem dedi vobis haereditatem patri Abrahae promissam: Idumaeos ego relegavi in montem Seir. Hoc autem minus tolerabile est, quum quis effertur superbia, ubi tamen non adeo splendida est eius conditio. Itaque iudico hic exprobrari Idumaeis quod ita exsultent, et plus iusto sibi arrogant, quum tamen essent contemptibiles, quum eorum conditio esset ignobilis et obscura, quia scilicet habitabant in monte Seir. Alii autem putant hic denuntiarum poenam quae instabat, *Ecce parvum dedi te in gentibus*. Dicit Ieremias, Et contemptibilem in hominibus: omittit duas istas voces, Tu valde: dicit tantum et contemptibilem inter homines. Sed quoad summam rei, fere eodem redit. Si ergo intelligimus gentem illam sine causa superbiisse, facilis erit sensus, quod scilicet quasi gigantum more contra Deum bellaverint, quod scilicet sese extulerint, quum tamen essent redacti in angustias montium. Quanquam autem liberum iudicium aliis relinquo, magis tamen inclino in priorem sententiam: utcunque omnium fere consensu posterior recepta sit, quod scilicet violenter in ordinem cogere destinet Deus feroces istos homines, qui nulla de causa, imo natura fere repugnante insolescebant. Quod si magis arridet diversa interpretatio, incipit a comminatione propheta: deinde rationem subiicit cur Deus attenuare ipsos, imo atterere decreverit. Etsi enim habitabant in montibus, erat tamen satis fertilis regio: deinde collegerant sibi longo temporis tractu multas opes, quum essent securi, quum nullus hostis illis molestus esset. Haec igitur ratio est, *Ecce dedi te parvum et contemptibilem in montibus*. Quare? Su-

perbia enim cordis tui decepit te. Addit etiam Ieremias terrorem: quamquam alii vertunt תפלתך simulacrum. Sed hoc non videtur congruere. Non dubito igitur quin Ieremias priore loco terrorem ponat. Nam hoc semper fere contigit, ut superbi aliis metum incutiant. Tales ergo erant Idumaei. Iam si sequamur priorem sensum quem exposui, coniunctim hi duo versus legendi erunt. *Ecce ego dedi te contemptum in gentibus, et parvum:* atqui *cordis tui superbia te decepit.* Quidam vertunt Extulit a נשא: sed ו legunt crassum in sinistro cornu. נשא si punctum sit in dextro cornu est Decipere, si autem in sinistro est Attollere. Vertunt igitur, Superbia cordis tui te extulit. Sed facile colligimus ex Ieremia esse legendum, ut etiam conveniunt fere omnes interpretes, *Superbia cordis tui te decepit.* Neque enim dicit רשיתך, sed רשית אומך, hoc est, fuit tibi causa erroris et dementia: de sensu ergo huius verbi non est dubitandum. Nunc deridet propheta Idumaeos, quod scilicet freti suis munitionibus existiment se esse extra iactum telorum, quemadmodum vulgo loquuntur: ideoque insultent petulantur Israelitis, et Deum ipsum contemnant. Dicit ergo propheta Idumaeos sibi frustra has blanditias facere, quia ostendet meras esse praestigias quidquid ipsi promittunt sibi. Summa igitur est, unde ista vobis securitas quod putatis nihil vobis posse hostes nocere? imo tam Deum quam homines spernitis: unde fastus iste? unde etiam tanta confidentia qua turgetis? nempe est mera impostura, *superbia cordis vestri decepit vos.* Et tamen non deerat occasio cur Idumaei ita insolescerent, quemadmodum etiam propheta adiungit. Sed tandem adhuc ostendit quomodo se ipsos fecellerint, qui scilicet munitiones istas Deus non curet, imo pro nihilo ducat: *Tu habitas,* inquit (hoc per concessionem legendum est), *in scissuris petrae,* alii legunt, Inter circuitus rupis: quamquam alii putant סלע esse nomen urbis proprium. Sed utenique fatear prophetam alludere ad nomen urbis, tamen non video posse stare quod ipsi docent. Non enim quadrant scissurae urbi quae in planitie sita erat, quamvis in montium circuitu. Ego igitur non dubito hic סלע vocari montem Seir. Quum ergo in rupibus haberent suas munitiones Idumaei, putabant facile posse excludi omnes hostes. Et ideo sequitur, *Celsitudo habitatio eius,* hoc est, habitat in locis excelsis: ideoque dicit *in corde suo, Quis me detrahet in terram?* Postea adiungit quod iam dixi, nempe etiamsi valde munita esset illa regio, tamen Idumaeos longe falli, et sibi etiam accersere vanas imposturas: *Si exaltaveris,* inquit, *sedem tuam quasi aquila:* si extuleris, ad verbum, quasi aquila, et si inter nubes posueris nidum tuum, ego illinc te detrahā, inquit Dominus. Iam videmus prophetam non frustra confidentiam risisse, qua inflati erant Idumaei, quia scilicet opponerent Deo

suas munitiones. Atqui haec summa insania est, ubi homines confisi suis opibus audent spernere Deum ipsum. Quasi vero non possit facile discutere uno flatu quidquid est in nobis vel praesidii, vel potentiae. Sed haec nobis fusius tractanda erunt die crastino.

Hesternae lectione vidimus nihil proficere omnes impios, dum opponunt munitiones suas Dei iudicio, ac si possent salvi effugere ex eius manu. Deus enim quum terram et coelum sub imperio suo contineat, poterit, quoties ita fuerit visum, ad se pertrahere quicumque potentiam eius nunc spernunt, et ideo derident eius prophetas, vel saltem minas eorum pro nihilo ducunt. Haec igitur sententia diligenter notanda est, quum pronuntiat Deus in suo arbitrio esse ex ipsis nubibus detrahare, qui se ita extulerint, ut putent se superiores esse omnibus periculis. Nunc sequitur apud prophetam:

5. *An fures venerunt ad te? an praedones nocturni? quomodo in silentium redactus es?* (vel quomodo consumptus es?) *annon furati essent sufficientiam suam? an vindemiares ad te venerunt? annon reliquissent racemos?*

Hoc versu ostendit propheta non levem fore cladem, qua statuit Deus affligere Idumaeos, quia nihil manebit salvum in ipsis. Amplificat autem quod dicit comparatione. Si quis spoliatus fuerit fortunis suis a furibus, plorabit quidquid tota vita magnis laboribus acquisierat, sibi fuisse ablatum uno momento. Si quis etiam sumptum et laborem impenderit colendae vineae, et alius fructum auferat, queretur se esse miserimum, quod substantiam suam et laborem consumpserit in vineae cultura, alius autem fructum voret. Atqui propheta significat Deum non fore contentum tali poenae genere contra Idumaeos. Dicit igitur, *An fures nocturni ad te venerunt, vel praedones?* certe furati essent: quemadmodum auferunt quod putant sibi sufficere: sed nihil tibi manebit residuum. Breviter significat propheta Assyrios non fore similes vel furibus, vel praedonibus nocturnis, qui raptim et clam auferunt si quid occurrit ad manum: sed significat spoliantes esse Idumaeos, ita ut domus ipsorum prorsus vacuae maneant, idque Assyrios facturos pronuntiat, quemadmodum grassari solent nocturni fures vel praedones effraeni licentia: quia nullus est qui obstare audeat, imo etiam contra verbum facere. Non erit igitur haec spoliatio vulgaris, inquit propheta, sed prorsus te exinanient hostes. Eodem etiam spectat quod dicit, *An ad te venerunt vindemiares?* certe solent relinquere aliquos racemos. Assyrii autem ne uvam quidem relinquent. Discedent igitur onusti praeda, sic ut tu maneas vacuus. Hoc

autem admonuimus dici ad levandum vel mitigandum dolorem fidelium, qui tunc poterant sibi videri plus quam miseri, quum scilicet soli spoliarentur ab hostibus: videbant enim suos vicinos in tuto habitare, imo etiam praedae esse consortes et socios. Itaque conditio eorum valde tristis et indigna erat. Ergo ut hanc acerbiter temperet propheta, dicit spoliandos esse Idumaeos non vulgari modo: quia ne pilus quidem ipsis manebit. Haec summa est. Caeterum verbum נִמְתָּח quidam accipiunt pro Redactus es in silentium. Nam verbum דָּמָה, vel דָּמָה significat silere: et exponunt, Quomodo non saltem conatus es occurrere hostibus tuis? Silere hic enim accipiunt pro quiescere, ut saepe hoc דָּמָה accipitur in scripturis. *Quomodo ergo tacuissent?* Loquitur autem de re futura in tempore praeterito, ac si iam Deus poenam sumpsisset de Idumaeis, quo certior sit fides vaticinio. Quomodo igitur redactus es in silentium: hoc est, Quomodo potuisti quietus manere, quum videres hostes tuos tam violenter praedari, quomodo igitur redactus es in silentium? Alii, Quomodo consumptus es? quoniam significat דָּמָה saepe excidere: sed in ea re parum est momenti. Intelligit enim propheta non posse adscribi hoc fortunae, quod hostes diripient totam terram Edom: quia scilicet haec violentia minime vulgaris erit. Deinde quia putabant Idumaei undique praecclusos esse aditus hostibus suis quum incolerent cacumina montium, quemadmodum dixi, et se tutissimos esse in latebris illis vel praealtis rupibus, propheta hic per admirationem ostendit manifestum fore Dei iudicium contra ipsos. Pergamus:

6. *Quomodo quaesita sunt Esau, pervestigata abscondita eius?*

Confirmat superiorem sententiam, quod scilicet Idumaei frustra confidunt divitias suas fore salvas, quoniam haberent absconditos et profundos recessus. Etiam quum hostiliter diripitur aliqua regio, tamen non audent victores accedere ad loca periculosa: si sunt angustiae, refugiunt: putant enim subesse aliquid fraudis. Quoniam ergo victores quoque, dum ab insidiis sibi metuunt, praedantur tantum quae sunt obvia, et semper considerant an tutus sit accessus. Idumaea vero, quemadmodum diximus, habebat recessus absconditos: erant enim rupes fere inaccessae, erant et multae commoditates latendi illic, et occultandi suas divitias. Ideo propheta ostendit hoc totum fore vanum. Et quo efficacius moveat, per admirationem loquitur quasi de re incredibili: *Quomodo quaesita sunt Esau, et pervestigata abscondita eius*: quis hoc putasset? nam poterant effodere suos thesauros sub rupibus et cavernis, atque illinc prohibere hostes suos. Iam frustra omnia tenta-

runt: quomodo hoc fieri potuit? Hic ergo expergefacit hominum animos, ut agnoscant iudicium Dei: et simul deridet vanam confidentiam, qua semper turgebant Idumaei. Ad haec erigit animos piorum, ut non dubitent facturum esse Deum quod pronuntiat: quia scilicet penetret etiam usque ad imas abyssos. Breviter significat propheta perperam facturos fideles si metiantur Dei vindictam, quae impendit Idumaeis, suo sensu, vel more usitato: quia Dominus inquiret ac pervestigabit, ut nullae latebrae eius conspectum effugiant: deinde ut expositi sint in praedam hostibus omnes thesauri. Hinc colligimus, sicuti frustra homines latebras sibi quaerunt ut tuti sint a periculis, ita frustra abscondere suas divitias: quia manus Dei penetrabit ultra mare, terram, coelum et abyssos. Nihil ergo superest, nisi ut nos et nostra omnia semper offeramus Deo. Si proteget non suis aliis, erimus securi etiam inter innumera discrimina. Si autem putamus subterfugiis nos quidquam posse proficere, decipimur. Nunc addit etiam propheta:

7. *Usque ad terminum expulerunt te omnes viri foederis tui: deceperunt te, praevaluerunt tibi viri pacifici tui (viri pacis tuae), viri panis tui posuerunt vulnus sub te: nulla est intelligentia in eo.* 8. *Annon in die illa, dicit Iehova, perdam sapientes ex Edom? et intelligentiam e monte Esau?* (hoc est, e monte Seir).

Hic modum quoque exprimit propheta, quo Deus poenam sumet de Idumaeis. Confisi enim suis foederibus spernebant Deum, quemadmodum vidimus. Iam propheta ostendit in arbitrio Dei esse mutare hominum animos, ut qui tunc amici erant, statim accensi in rabiem prodeant ad perdendos Idumaeos. Quum ergo putarent non modo instar clypei sibi fore Assyrios, sed instar propugnaculi contra Dei manum: propheta hic denuntiat quum volet Deus poenam de ipsis sumere, non opus fore ut procul accersat vel vindictae suae ministros, vel alia media. Armabit enim Assyrios ipsos, et Chaldaeos, quia fleetit quocunque vult corda hominum. Nunc tenemus consilium prophetae. Hic enim eripit, vel excutit vanam confidentiam Idumaeis, ne ideo obdurescant quia muniti sint foederibus, et habeant amicos validissimos: quia Dominus ex amicis reddet illos hostes. Dicit autem, *Usque ad terminum expulerunt te*. שָׁחַף significat proprie emittere et proicere: vertunt quidam Persequuti sunt, quasi propheta sermonem hic haberet de vicinis gentibus. Dicit ergo secundum illos, Vicini tui utcumque te ament, nihil tamen praestabunt officii, nisi quod te prosequantur fictis lacrymis, dum hostes abstrahent te captivum. Sed illa expositio coacta

est, neque etiam respondet contextui. Ego itaque non dubito quin propheta hic describat mutationem qualis futura erat, ut sciant Idumaei se frustra confidere suis opibus et praesidiis. *Viri ergo foederis tui*, inquit, *expulerunt te*. Perinde est ac si diceret, Vide quid proficias, tu ambis sollicite amicitiam eorum, qui tamen erunt tibi hostes: si quietus maneres in tuis cavernis, hoc tibi multo esset melius. Nunc autem quum cursites in Assyriam et Chaldaeam, haec tibi erit causa exitii. *Viri ergo foederis tui te expellent usque ad terminum*: quod si nihil tibi fuisset cum ipsis amicitiae et commercii, poteras commode in tuis latebris degere: nemo te expulisset: et iusta fuit haec merces tuae ambitionis, quod ita profugisti ad Assyrios et Chaldaeos. Nam eandem sententiam continuat deinde propheta: *Deceperunt te*, inquit, *viri pacis tuae*: amici et foederati. Nam viros pacis nominant Hebraei, qui coniuncti sunt aliqua necessitudine. *Viri ergo pacis tuae*: hoc est, quibus putasti fidendum esse, et in quibus etiam acquiescebas, illi te deceperunt, illi etiam praevaluerunt tibi: hoc est, oppresserunt astu et insidiis. *Viri panis tui posuerunt sub te vulnus*. Viros panis etiam vocant convivas vel familiares. Vertunt alii: Qui comedunt panem tuum: et illa interpretatio est tolerabilis: quia non dubium est Chaldaeos et Assyrios, ut erant inexplebiles, captasse praedam ex Idumaeis. Quisquis enim tunc venatus est eorum amicitiam, necesse fuit ut afferret aliquid pretii. Quum ergo venderent ita suam amicitiam, merito propheta vocat eos viros panis respectu eorum, quorum vorabant substantiam et opes. *Viri ergo panis tui* si ita accipiamus, sensus erit probabilis. Sed possumus aliter interpretari, quasi diceret familiares et convivas. *Illi ergo posuerunt vulnus sub te*: hoc est, fuerunt tibi exitio, sed per fraudem, et occultis artibus. Si quis aperte alterum impetat, saltem is qui impetitur, poterit declinare ictum. Sed propheta dicit Assyrios et Chaldaeos fore Idumaeis perfidos, ut eos opprimant per insidias. *Ponent igitur sub te vulnus*: quemadmodum si quis pugionem occultaret inter culeitram et linteum, ubi dormire quis statuit. Sic etiam dicit subtus poni vulnus, quum scilicet occultat se fictus amicus, ut minore negotio laedat, quem adoritur fraude et astu. Tandem concludit, *Non est intelligentia in eo*. Hic non dubium est quin propheta oblique derideat stultam confidentiam, qua etiam excaecati erant Idumaei, quod putarent se esse admodum providos, ut nihil metuendum ipsis esset, quum procul conspicerent, et res suas componerent optima prudentia. Quum ergo putarent se excellere ingenio, et non posse intercipi aliquo astu, hic dicit propheta nihil fore in ipsis intelligentiae. Sed rationem mox adiungit, *Annon in die illa, inquit Iehova, perdam vel exstinguam sapientes ex Edom?* Erat hoc incredibile, quum Idumaei prospere egissent, propterea quod bene sibi consuluerant, uno momento posse ita opprimi. Sed dicit propheta hoc quoque esse in Dei manu et arbitrio. *Annon potero, inquit, exstinguere quidquid est sapientiae in Idumaeis?* Annon potero abolere omnes eius prudentes? hoc facturus sum. Nunc ergo tenemus verborum summam. Caeterum locus hic notatu dignus est, ubi propheta Idumaeis exprobrat viros foederatos et amicos fore ipsis in exitum: quia scilicet praeter ius et fas inter se conspiraverant. Dum ita se mutuo coniungunt homines, nemo est qui non utilitatem suam cupide appetat, interea utrinque falluntur. Dissipat enim Deus eorum consilia, et maledicit ipsum eventum: quia non spectant in rectum finem. Et semper reprobi dum conciliant suas amicitias, miscent aliquid perversum, vel studebunt nocere innoxiiis, vel captabunt aliquam obliquam utilitatem. Omnia igitur pacta quae inter se contrahunt impii et Dei contemptores, semper habent aliquid vitii implicitum. Ideo non mirum est si Dominus fraudet eos spe sua, et maledicat ipsorum consiliis. Haec ratio est igitur cur nunc propheta denuntiet Idumaeis, quos putarunt sibi esse optimos et fidelissimos amicos, fore tamen exitio. Sed hic posset obiici, idem etiam contingere Dei filiis. David enim quum optima fide et summa sinceritate ageret cum omnibus, conquiretur tamen virum pacis suae et amicum sibi machinatum fuisse multas fraudes: Sustulit, inquit (Psal. 41, 10), calcaneum suum contra me vir pacis meae, simul edebam cum eo panem, et ille mecum. Et hoc etiam in Christo ipso impleri oportuit. Iam si necesse est configurari omnes Dei filios Christi imagini, nihil hic dicit propheta, quod non competat in totam ecclesiam et singula eius membra. Hoc posset videri absurdum primo intuitu: sed solutio facilis est, quia dum studemus pacem cum omnibus habere, etiam si homines perfidi nos ex insidiis opprimunt, Dominus tamen ipse succurrit: et interea quamvis durum sit istud examen, scimus tamen patientiam nostram probari a Deo, ut tandem nos eripiat, ut possimus intrepide ad eum confugere, testari de integritate nostra. Impii autem dum sese mutuo fraudant, dum malis et obliquis artibus alius alium opprimit et circumvenit, dum evomunt suum virus occultum, dum pacem in bellum convertunt, sentiunt se referre iustam et sibi debitam mercedem: non possunt ad Deum confugere, quia conscientia tenet ipsos constrictos. Intelligent enim se esse meritos quod Dominus iuste ipsis rependit. Non mirum est igitur si maledicta fuerit conspiratio, in qua sperabant Idumaei quum amicos haberent Chaldaeos: quia scilicet Dominus convertet in exitium quidquid putant nunc sibi esse utile. Haec igitur summa sit: nisi velimus ultro decipi, nihil esse tentandum nisi sincero corde. Si ergo non

maei prospere egissent, propterea quod bene sibi consuluerant, uno momento posse ita opprimi. Sed dicit propheta hoc quoque esse in Dei manu et arbitrio. *Annon potero, inquit, exstinguere quidquid est sapientiae in Idumaeis?* Annon potero abolere omnes eius prudentes? hoc facturus sum. Nunc ergo tenemus verborum summam. Caeterum locus hic notatu dignus est, ubi propheta Idumaeis exprobrat viros foederatos et amicos fore ipsis in exitum: quia scilicet praeter ius et fas inter se conspiraverant. Dum ita se mutuo coniungunt homines, nemo est qui non utilitatem suam cupide appetat, interea utrinque falluntur. Dissipat enim Deus eorum consilia, et maledicit ipsum eventum: quia non spectant in rectum finem. Et semper reprobi dum conciliant suas amicitias, miscent aliquid perversum, vel studebunt nocere innoxiiis, vel captabunt aliquam obliquam utilitatem. Omnia igitur pacta quae inter se contrahunt impii et Dei contemptores, semper habent aliquid vitii implicitum. Ideo non mirum est si Dominus fraudet eos spe sua, et maledicat ipsorum consiliis. Haec ratio est igitur cur nunc propheta denuntiet Idumaeis, quos putarunt sibi esse optimos et fidelissimos amicos, fore tamen exitio. Sed hic posset obiici, idem etiam contingere Dei filiis. David enim quum optima fide et summa sinceritate ageret cum omnibus, conquiretur tamen virum pacis suae et amicum sibi machinatum fuisse multas fraudes: Sustulit, inquit (Psal. 41, 10), calcaneum suum contra me vir pacis meae, simul edebam cum eo panem, et ille mecum. Et hoc etiam in Christo ipso impleri oportuit. Iam si necesse est configurari omnes Dei filios Christi imagini, nihil hic dicit propheta, quod non competat in totam ecclesiam et singula eius membra. Hoc posset videri absurdum primo intuitu: sed solutio facilis est, quia dum studemus pacem cum omnibus habere, etiam si homines perfidi nos ex insidiis opprimunt, Dominus tamen ipse succurrit: et interea quamvis durum sit istud examen, scimus tamen patientiam nostram probari a Deo, ut tandem nos eripiat, ut possimus intrepide ad eum confugere, testari de integritate nostra. Impii autem dum sese mutuo fraudant, dum malis et obliquis artibus alius alium opprimit et circumvenit, dum evomunt suum virus occultum, dum pacem in bellum convertunt, sentiunt se referre iustam et sibi debitam mercedem: non possunt ad Deum confugere, quia conscientia tenet ipsos constrictos. Intelligent enim se esse meritos quod Dominus iuste ipsis rependit. Non mirum est igitur si maledicta fuerit conspiratio, in qua sperabant Idumaei quum amicos haberent Chaldaeos: quia scilicet Dominus convertet in exitium quidquid putant nunc sibi esse utile. Haec igitur summa sit: nisi velimus ultro decipi, nihil esse tentandum nisi sincero corde. Si ergo non

excedimus vocationis nostrae fines, pacem colamus cum omnibus, studeamus omnibus prodesse, ut Dominus nobis benedicat. Si autem velit probare nostram patientiam, aderit tamen quum nos fallaces amici insidiis tentabunt, quum eorum malitia trahemur in discrimen, et videbimur iam calcandi esse sub eorum pedibus. Caeterum, si mala fide agimus, et putamus nobis fore faustas amicitias, quae partae erunt malis et sceleratis artibus, Dominus convertet in exitum nostrum quicquid putamus esse in salutem. Iam notandum est quod dicit propheta, *Annon die illa abolebo, vel perdam, sapientes ex Edom?* Nam quamvis multis modis caeci sunt homines, quos Deus non gubernat spiritu suo, et quibus non praeiucet verbo suo, tamen haec est pessima caecitas, dum homines sese inebriant falsa opinione prudentiae. Dum ergo quis existimat se praeditum esse ingenio, ut perspiciat quicquid opus est, neque etiam circumveniri possit: haec est furiosa sapientia, et suprema etiam dementia. Praestaret enim nos fatuos esse et prorsus insipidos, quam ita inebriari. Quum ergo phrenetici sint huius mundi prudentes, Dominus pronuntiat illis nihil fore prudentiae, ubi ad rem ventum fuerit. Permittit quidem impiis Deus longo tempore sibi placere in acumine suo et consiliis, quemadmodum passus fuerat prospere agere Idumaeos. Atque etiam hodie multi ob prosperos eventus sibi applaudunt: imo suam vafritiem prope adorant. Quis enim Venetis persuadeat alibi quam apud ipsos optimam esse prudentiam, qua scilicet fallendo alios omnes superant? nec alia de causa inter multas agitationes retinent suum statum, nisi quia suis commodis in longum prospicere videntur. Imo in genere quod stant reges, et inter tot concussiones tamen salvi manent, hoc totum adscribunt prudentiae suae: Nisi bene prospexissem rebus meis in hac parte, nisi ego obviam ivissem huic periculo, nisi etiam hoc fuissem intuitus, erat actum de toto statu meo. Sic apud se cogitant: sed Dominus ipsos infatuat tandem, ut appareat non frustra semel hoc dictum fuisse Idumaeis, *Annon ego illa die, inquit Dominus: hoc est emphatice additum, In illa die.* Significat enim propheta non mirum esse si hactenus providi fuerint Idumaei, et optimo consilio usi fuerint. Dominus enim noluit eos destituere prudentia: sed quum opportunum vindictae tempus adveniret, tunc momento auferet quicquid in ipsis fuit prudentiae: quia scilicet in manu Dei est tollere quicquid vel ingenii, vel acuminis est in hominibus. Monemur autem his verbis, si pollemus ingenio, non esse abutendum hac singulari Dei gratia: quemadmodum videmus impios torquere ad vafritiem quicquid Dominus prudentiae in ipsos contulit. Vix centesimus quisque reperietur, qui non appetat callidus esse et malitiosus, si ingenio pollet: hoc est miserrimum. Quantus thesaurus est prudentia? et tamen videmus ut totus

mundus pervertat hoc tam praeclarum Dei donum: quo magis danda nobis opera est, ut condita sit nostra prudentia vera simplicitate. Hoc est unum. Deinde cavendum etiam est ne confisi nostro ingenio despiciamus hostes nostros, putemus nos posse praecavere quicquid incommodi impendat: sed petamus semper a Domino in singulas horas donari spiritu prudentiae, ut nos usque ad vitae finem gubernet: quia singulis momentis poterit auferre quicquid dedit, et ita nos exponere ignominiae et ludibrio. Quum dicit, *E monte Esau*, significat montem Seir, quemadmodum iam admonui. Sed notare voluit totam regionem ipsorum: quia circumdati fere erant montibus, et incolebant Arabiam, quae vocatur Petraea, ut satis notum est. Sequitur:

9. *Et deficient (vel frangentur) fortes tui, Theman, ut excidatur vir e monte Esau prae occisione* (vel quia excidetur: למען enim potest duobus modis exponi).

Postquam loquutus est propheta de una specie vindictae Dei, adiungit simul alteram, quod scilicet franget quicquid est roboris in Idumaea. Atque ita ostendit non minus in manu Dei esse fortitudinem et vires hominum quam ingenia. Sicuti ergo dissipat et abolet Deus quoties visum est, quicquid fuit prudentiae in hominibus: ita etiam enervat ac frangit corda ipsorum: denique spoliat eos omni virtute, ut deficient et sponte concidant. Si hoc recte expenderent qui superbiunt suis viribus et consiliis, aliquando discerent cum vera humilitate se subicere Deo. Sed haec doctrina non potest mundo persuaderi: tamen hic nobis quasi in tabula ostendit Deus homines, quantumvis floreat ad tempus, tamen fore statim evanidos, nisi quatenus ipsos fovebit, et alet sua dona in ipsis, et integra servabit: praesertim fumum esse quicquid videtur esse ingenii et virium in hominibus: quia Dominus facile utrumque discutiet simul ac visum fuerit. Hoc ergo diligenter notandum est, quum dicit, *Frangentur fortes tui, Theman.* Alii putant notari regionem, Theman enim est meridies, idque respectu Iudaeae. Sed quia scimus Theman fuisse unum ex nepotibus Esau: et partem Arabiae vocatam fuisse eius nomine, illa interpretatio magis est probabilis, quod scilicet propheta hic convertat sermonem ad Idumaeam. Est autem synecdoche in voce *Theman*: quia pars accipitur pro toto. *Quia*, inquit, *excidetur vir.* Quum dicit *Excidetur vir*, intelligit omnes ad unum perituros. Quomodo? *Prae occisione.* Nam קטל significat stragem ex qua nihil est residuum. Videmus ergo quid velit propheta, sic animis fractos fore omnes Idumaeos, ut omnes concidant, quia scilicet nihil erit vel cordis vel virium ad resistendum. Sequitur nunc:

10. *Propter oppressionem fratris tui Iacob operiet te opprobrium, et excideris in perpetuum.* 11. *Die quo stabas ex opposito, die quo alieni auferebant substantiam eius, et extranei ingressi sunt portas eius, et super Ierusalem miserunt sortem: etiam tu quasi unus ex illis.*

Hic propheta rationem demonstrat cur Deus tam graviter et severe acturus sit contra Idumaeos. Si enim simpliciter vaticinatus fuisset de ipsorum exitio, hoc erat quidem aliquid. Nam scivissent Iudaei clades illas non esse fortuitas, sed esse Dei flagella: scivissent se una cum aliis castigari a Deo: ac fuisset iam utilis doctrina: sed praecipuum hoc solatium illis attulit, quum audirent se ita caros esse Deo, ut susciperet eorum iniurias, et eas vellet ulcisci: quod scilicet haberet eorum salutem sibi commendatam. Quum ergo audirent Deum sumpturum poenas de Idumaeis, propterea quod ipsos diligeret, certe hoc fuit inaeestimabile solatium in malis. Huc ergo nunc descendit propheta, *propter iniustam oppressionem fratris tui Iacob.* Hic passive accipitur צר, violentia: quasi diceret, vide qualiter te gesseris cum fratre tuo Iacob. Et fratrem hic nominat non honoris causa, sed potius ut crudelitatem exaggeret in Idumaeis, quia scilicet ipsa consanguinitas nullius fuerit apud ipsos momenti, quominus ita saevirent in suos fratres, quasi in sua viscera. Fuit igitur haec immanis barbaries, quod Idumaei obliti communis naturae ita accensi fuerint odio contra proprios fratres. Descenderant enim, quemadmodum satis notum est, ex eodem patre communi Abraham, et Isaac postea: et gestabant symbolum circumcisionis. Idumaei enim profitebantur se esse progenitos ex Abraham, et esse peculiarem Dei populum. Quum ergo Deus pepigisset foedus suum cum Isaac communi ipsorum patre, et communiter ipsi gestarent circumcisionem, quae erat tessera illius sacri foederis: qui fieri potuit ut Idumaei ita crudeliter se gesserint contra fratres suos? Videmus ergo hic ad augendum crimen poni nomen fratris, quum dicit, *Propter oppressionem fratris tui Iacob.* Quia ergo potuisti tam violentus esse contra fratrem tuum, iam, inquit, *operiet te opprobrium, et in aeternum excideris.* Significat non fore temporalem cladem, qualis fuit in Israele, sed Dominum tales sumpturum poenas, ut ostendat Idumaeos esse sibi extraneos: quia Deus dum ecclesiam suam castigat, semper adhibet modum: quem nunquam obliviscitur sui foederis. Ostendit autem Idumaeos non esse suos, utcumque falso iactent se esse filios Abrahae, et circumcisionis signum obtinere: quia erant professi hostes, et prorsus desciverant ab omni pietate: ideo non mirum est si pro nihilo ducatur ipsorum circumcisio, quam profanaverant impie. Sed postea fusius, et pluribus

verbis idem explicat: *Die, inquit, quo stabas ex opposito.* Nam poterant excipere Idumaei, Quid nos accusas, quod violenter opprimerimus fratrem nostrum? neque enim fuimus in causa cur perirent: negotium illis fuit cum Assyriis, studuimus rebus nostris prospicere inter istas turbas: quaesivimus pacem cum Assyriis: interea si necessitas ita coge-
bat, non debet nobis adscribi vitio vel culpae: poterant igitur ita excipere Idumaei. Sed propheta diluit omnes praetextus quum dicit, *Die quo stabas ex opposito, die quo extranei auferebant substantiam eius, et alieni ingressi sunt portas eius, miserunt etiam sortem super Ierusalem:* nonne tu fuisti tunc? *Tu etiam quasi unus ex illis.* Iam hoc emphatice interponitur, *Tu etiam.* Nam propheta proponit hoc quasi detestabile portentum: Non mirum est si Assyrii et Chaldaei effuderint sanguinem fratrum tuorum, non mirum est si expilaverint eorum fortunas, totam terram vastaverint, diruerint urbes. Nam erant hostes, erant extranei, erant valde remoti. Sed tu qui consanguineus eras: tu quem vinculum pietatis debebat retinere: deinde, tu etiam ipso iure vicinitatis debebas vel opitulari, vel saltem condolere fratribus tuis: quod ita saevieris, quod fueris quasi unus ex hostibus, hoc certe non potest ullo modo tolerari. Nunc tenemus quid velit propheta quum dicit, *Die quo stabas ex opposito.* Est igitur haec quasi expositio superioris sententiae, ne obtenderent Idumaei falso sibi obiici, quod violenti fuerint contra fratres suos. Haec enim fuit deterrima oppressio, quum ex opposito starent: quavis non essent armati, sed tamen captarent voluptatem ex illo spectaculo tam lugubri: deinde, quod non modo otiosi spectarent cladem fratrum, sed etiam essent quasi pars hostium. Tu ergo nonne fuisti quasi unus ex istis? Ego ultra non progrediar.

12. *Et non adspicias in die fratris tui in die alienationis eius, et ne gaudeas super filiis Iehudah die exitii eorum, et ne magnifices os tuum in die afflictionis* (hoc est, ne magnifice loquaris). 13. *Ne intres in portam populi mei die exitii eorum, ne adspicias etiam tu in afflictione eius* (in malo eius), *in die exitii eius, et ne extendas* (manum subaudiendum est) *in substantiam eius in die exitii eius.* 14. *Et ne stes, super exitum* (vel lacerationem, confractionem) *ad perdendum eos qui evaserint, et ne tradas* (vel, concludas) *residuos eius in die afflictionis.*

Hic propheta enumerat species crudelitatis, quam exercuerant Idumaei contra Dei ecclesiam, nempe filios Abrahae consanguineos suos. Sed loquitur per modum prohibitionis. Est igitur prosopopeia, in qua propheta inducit loquentem Deum, ac si de humanitatis officiis eos doceret ac moneret.

Nam debebant haec omnia insculpta esse illorum cordibus, quibus nunc exprobrat, quod ab omni aequitate naturae discesserint, obliti scilicet humanitatis. Deus quidem non incepit tunc praecipere Idumaeis, vel docere quanam essent ipsorum partes: sed propheta in memoriam revocat quae debebant illis nota esse, et quae erant extra omnem controversiam. Dicit ergo, *Ne adspicias in die fratris tui, in die alienationis eius.* Diem Iehudah hic vocat, quo Deus illum visitat. Sic dies Ierosolymae dicitur Dies cladis. *Ne adspicias* ergo. Scimus quo sensu accipere soleat scriptura hoc Videre, ubi intelligit homines insidiari, et nimis cupide aliquid appetere, vel lactari aliquo spectaculo. Non dubito quin propheta hic metaphorice accipiat, pro capere voluptatem ex clade electi populi. Nam paulo post repetit idem verbum, *Ne adspicias ergo in die fratris tui, nempe die alienationis eius.* Quidam accipiunt aliter: sed mihi placet eorum sententia, qui alienationem vocant exsilium. Quanquam non reddunt illi metaphorae rationem, quod scilicet facta fuit tunc conversio populi, ut indueret novam faciem. Haec fuit igitur alienatio, quum Deus gloriam regni Iehudah prorsus delevit, et quum abstulit omnes suas gratias, ut deformis esset facies ipsius populi. *In die ergo alienationis*, hoc est, quum Dominus illum spoliavit pristina dignitate. *Et ne laeteris*, inquit, *super filiis Iehudah in die perditionis*, hoc est, exilii ipsorum: *ne os tuum magnifices in die afflictionis.* Nunc tenemus quid velit propheta. Quanquam enim videtur hic ostendere Idumaeis suum officium, exprobrat tamen quod neglexerint omnes leges humanitatis, et abrepti fuerint sua superbia et crudelitate. Unde sequitur dignos esse gravissima illa vindicta, cuius antehac meminit. Ergo si querantur Idumaei nimis duriter se tractari a Deo, hic propheta recenset quod multis modis tale exitium sibi accersiverint. Quid? nonne oblectatus es clade fratris tui? nonne risisti quum afflicti sunt Iehudah? nonne etiam tunc magnifice loquutus es per ludibrium? An ista immanitas tolerabilis fuit? An Dominus posset nunc tibi parcere, quum tam saevus fueris contra fratres tuos? Et iterum repetit nomen fratris, quia atrocius fuit crimen, eo quod ne respectus quidem sanguinis quidquam apud eos valuit, ut iam prius dictum est. Sed saepius commemorat propheta, vel afflictionem, vel exitium, vel cladem, vel mala, aut res adversas: quia scilicet sensus hic naturaliter nobis ingenus est, ut quum quis afflicti iacet tangamur aliqua misericordia, etiam quum videmus hostes nostros prostratos, tunc exstinguitur, vel saltem residet odium et iracundia. Et quicumque vident hostes suos male tractari, iam fiunt quasi novi homines, hoc est, exuunt iracundiam qua prius ardebant. Quum ergo hoc sit commune fere omnibus, apparet

bis et ter fuisse barbaros Idumaeos, qui gavisii sunt clade fratrum suorum, et voluptatem ceperunt ex illo tam tristi et lugubri spectaculo: imo etiam tunc loquuti sunt superbius, hoc est, insultaverunt miseris Iudaeis. Est enim illud, *Os magnificare*, quemadmodum diximus. Sequitur, *Ne ingrediaris portas populi mei die exitii eorum, ne adspicias etiam tu in malo eorum.* Credibile est Idumaeos irruptionem fecisse una cum Assyriis et Chaldaeis, quum deberent prorsus manere domi, et illic lugere cladem fratrum suorum. Nam si non possum eripere amicum meum a morte, vel a clade aliqua, tamen ego me subducam, quia non potero ferre conspectum eius. Iam si cogar etiam adspicere amicum, et non potero succurrere eius necessitati, potius ego claudam oculos: quia scimus sensum esse tenerimum in oculis. Quum ergo sponte prodierint Idumaei, ingressi etiam sint Ierosolymam cum hostibus, hinc apparet fuisse quasi feras bestias. *Non igitur ingrediaris portas populi mei die internecionis eius: ne tu quoque adspicias*, inquit: repetit גם ארה, Tu etiam. Si alii vicini hoc faciunt, tamen abstineas tu, quia es consanguineus: si non possis opem ferre, saltem ostende signum aliquod doloris et συμπαδείας. Quum autem tu et alacriter, et cupide adspicias ipsorum calamitates, hinc apparet nullam esse in te guttam aequitatis. Postea repetit, *Ne mittas manum tuam in substantiam eius.* Hic accusat Idumaeos quod involaverint in praedam cum reliquis hostibus, quasi diceret, Non tantum passi estis expilari fratres vestros, sed fuistis ipsi praedones. Hoc iam debebat vos tristitia afficere, quum illi afflicti sunt ab hostibus exteris: quod autem rapuistis una, et ditati fuistis parte praedae, hoc certe minime tolerabile est. Sequitur, *Et ne stes super exitum.* פרק significat rumpere, dissipare, lacerare, unde פרק Perek Hebraeis est laceratio, et ruptura. Ideo quidam metaphorice accipiunt pro bivio, quum una via scinditur in duas. Ubi ergo duo sunt exitus illic est bivium. Ergo פרק accipitur pro bivio. Sed possumus etiam simpliciter accipere pro laceratione ipsius populi, quamquam certe mihi placet prior expositio, non tamen restringo ad bivium: sed magis probo nomen exitus. Stetisti ergo super exitum, ut totus contextus melius cohaereat. Quid? *Ad perdendum eos qui evaserint, et ut concludas*, vel tradas captivos residuos eius in die afflictionis. In summa, intelligit propheta Idumaeos occupasse omnes vias, ut interciperent miseros exsules, quibus una ratio salutis erat in fuga. Quum ergo miseri Iudaei per obliquos exitus studerent saluti suae consulere, dicit propheta ab Idumaeis fuisse interceptos, ne quis eorum salvus evaderet, et fuisse conclusos, ut postea iugularentur ab hostibus. Quia Assyrii et Chaldaei procul remoti erant a Iudaea, credibile est non fuisse illis vias adeo

cognitas, et timuisse etiam ab insidiis: Idumaei autem, qui familiariter noverant omnia itinera, poterant stare ad omnes exitus. Quidam exponunt, sed nimis frigide, Ne stes ad lacerationem fratrum tuorum, hoc est, ne quiescas, sed studeas manum porrigere laborantibus. Hoc inquam est nimis frigidum et coactum. *Ne stes igitur ad exitum viarum, ut perdas.* Videmus nunc mentem prophetae: *ut perdas*, inquit: deinde, quosnam? nempe *qui iam evaserunt*. Diserte ergo notatur crudelitas illa, quam dixi, quod Idumaei non contenti fuerint excidio urbis, et ingenti illa strage quae fuit edita: sed si qui furtim elapsi essent, occupabant etiam viarum exitus, ne possent evadere. Et eodem sensu statim addit proditos fuisse, vel conclusos quicumque residui erant in die afflictionis. Iam tenemus consilium prophetae, quod scilicet conquiri non possent Idumaei, Deum nimis severum esse, quum eos in nihilum redigit, quia extrema quaeque saevitiae exempla ediderunt in fratres suos: idque quum eorum clades deberet delere omnia odia et inimicitias veteres, quemadmodum fieri solet, etiam in hominibus alienissimis. Pergamus:

15. *Quia propinquus dies Iehovae super omnes gentes, sicut fecisti fiet tibi, merces tua revertetur in caput tuum.*

Quum dicit *diem Iehovae instare super omnes gentes*, possemus ita accipere quasi ratiocinetur a maiori ad minus. Si Deus non parceret reliquis gentibus, quomodo tu effugeres eius manum? quemadmodum etiam loquitur Ieremias cap. 49, compellat ipsos Idumaeos his verbis, Ecce bibent ex calice qui iudicio damnati non erant ad bibendum: tu autem non gustabis? bibendo ebibes usque ad faciem. Ostendit ergo Idumaeos mereri duplicem vindictam, quia scilicet si comparentur cum Assyriis et Chaldaeis, levis erit aliorum culpa, quod Chaldaei poterant obtendere aliquas belli causas: erant alieni, erant denique professi hostes. Idumaei autem erant vicini et consanguinei. Idem etiam de aliis gentibus dici poterat. Sed licebit etiam simplicius exponere haec verba, quod scilicet Deus non tantum de una vel altera gente sumpturus sit vindictam, sed de omnibus simul. Ecce, inquit, contingit mutatio non in angulo uno duntaxat, sed in toto orbe. Dominus hoc modo ostendet se esse totius mundi iudicem. Hinc sequitur, venturos quoque Idumaeos in rationem, quia scilicet Deus statu it iudicium facere omnes gentes, nulla omnino praeterita. *Ecce ergo propinquus est dies Iehovae.* Diximus tempus quo vaticinatus est Obadias esse nobis incognitum. Sed non mirum est, si denuntiat *propinquam esse diem Iehovae*, quia Dominus non festinat more humano: sed interea

Calvini opera. Vol. XLIII.

tamen novit suas opportunitates: et semper impletur illud, quum impii putant se fore tranquillos, tunc instare illis subitum exitium. Colligit, *Sicut fecisti, ita fiet tibi.* Videtur tamen hic tacita esse antithesis inter castigationem electi populi et poenas, quae sumendae erant de aliis gentibus. Idumaei quum viderent regnum Israel et Iehudah pessumdari, putabant ideo puniri filios Abrahae quod prophetae suos contempserant, quod fuerant immorigeri et contumaces usque ad extremum. Hoc modo eximebant se et reliquos a poena. Iam denuntiat propheta Deum fuisse iudicem populi sui, sed esse etiam totius mundi iudicem, et hoc statim palam etiam. Quum ergo dicit *propinquum esse diem Iehovae super omnes gentes*, non dubito quin respiciat ad castigationem ecclesiae, quemadmodum iam dixi: ac si diceret, Sicut Deus ostendit se esse iustum scelerum ultorem in Israele et Iuda: sic etiam tandem conscendet tribunal suum contra omnes gentes, ergo nullus effugiet poenam. Singuli igitur suo ordine cogentur rationem reddere factorum suorum, quia nullis parceret Dominus, et ubi inceptit ab ecclesia et domo sua, tamen postea ad sumendas poenas adveniet opportunum tempus, quo extendet manum suam ad gentes profanas. Videtur mihi hic genuinus esse sensus. Merito concludit, *Ergo sicuti fecisti, fiet tibi*: ne putes impune te grassatum esse contra fratres tuos. Deus voluit exemplum suae severitatis in alios edere quum tibi parceret: tu autem abusus es indulgentia eius. Poteras enim quietus domi manere. Ergo Dominus rependet tibi: quemadmodum etiam subiicit, *Merceres tuae recident in caput tuum*, vel revertetur. Ostendit hoc loco propheta, quod etiam Christus dicit, Quae quisque mensura mensus fuerit, etiam illi repensum iri. Haec sententia notatu digna est. Dum enim permittit Deus innoxios impiorum libidini, putant sibi impune quidvis licere, quasi essent Dei vel lictores, vel carnifices. Quum ergo ita insolescant ubi Dominus illis parcat, notemus quod hic dicit propheta, paratam scilicet esse cuique mercedem, et quidquid crudelitatis exercuerint improbi, hoc rediturum in capita ipsorum. Sequitur:

16. *Quia sicuti bibistis super montem sanctum meum, bibent omnes gentes iugiter, bibent (inquam) et sorbebunt: et erunt quasi non sint.*

Hic longius progreditur Obadias, quod scilicet Deus ulcisci velit iniurias ecclesiae suae illatas: generalis erat sententia proximi versus, Ecce super omnes gentes dies Iehovae propinquus, sicuti ergo fecisti, Deus tibi rependet. Sed nunc ostendit hoc futurum esse: quia Deus velit tutari clientes suos: et quum crudeliter violati sint, velit esse ipsorum vindex. *Sicuti ergo bibistis super montem sanctum*

meum. Non dubito quin per synecdochen hoc *bibere* prophetae tantundem valeat atque triumphos agere, vel tripudia. Sicuti ergo laetati estis super montem sanctum meum, ita etiam *bibent* omnes gentes, et continuabunt suam crapulam, *sorbeunt*, ita ut toti pereatis. Caeterum, non dubito quin propheta simul coniungat notam avaritiae. Paulo ante perstrinxit Idumaeos, quod simul cum exteris gentibus rapuerant praedae partem, quum spoliarentur miseri Iudaei. Ita etiam nunc dicit, *Bibistis* in signum triumphi et tripudii. *Bibistis* ergo vinum *super montem sanctum meum*. *Iam bibent omnes gentes*. Hoc bibere secundo loco aliter accipitur quam priore. Quid ergo? *Bibent et sorbeunt*, id est exhaurient omnem vestram substantiam. Postea addit, *Et bibent iugiter, et erunt quasi non sint*, hoc est, donec consumpserint quidquid in vobis est, non desinent edere et bibere. Significat ergo Idumaeos, qui ditati fuerant spoliis fratrum suorum, et qui etiam convivia agitaverant in signum laetitiae super montem sanctum Dei, fore posthac aliorum cibum, quia *gentes omnes bibent et sorbeunt eos*. Idem est igitur hoc bibere atque consumere. Sequitur (nam ego conabor hodie absolvere hunc prophetam: et feret tempus ut spero).

17. *Et in monte Sion erit evasio, et erit sanctitas* (nempe mons ipse) *et possidebit domus Iacob possessiones suas* (alii vertunt, eos a quibus possidebantur)

Hic propheta promittit Iudaeis liberationem, quia aliae consolationes non multum habuissent momenti, nisi sperassent qui tunc perierant, se aliquando fore salvos. Poterant enim obicere Iudaei: Quid ad nos, etiamsi Dominus vindicet nostras iniurias? Si pereant Idumaei in gratiam nostram, quid hoc nobis proderit? Interea tamen nos iam sumus perdit, et nulla est spes salutis. Propheta hic occurrit: Ecce, inquit, *In monte Sion erit evasio*. Quamvis ergo conati essent intercipere omnes exitus Idumaei, quemadmodum prius dictum est, tamen hic Deus promittit fore aliquam evasionem in monte Sion. Non dicit ex monte Sion, sed in ipso monte. Quid hoc sibi vult? nempe quod Deus restituet qui tunc poterant videri perdit. Clare ergo promittit Obadias futuram ecclesiae restitutionem. Sed docemur hoc loco, semper temporales esse poenas, quibus Dominus castigat populi sui delicta. Ergo quoties Deus plagas infligit ecclesiae, simul parata est medicina: quia Deus non vult, neque etiam patietur in totum perire suos. Hoc colligere licet ex prophetae verbis, quum dicit fore evasionem in monte Sion. Fuit autem hoc non vulgare solatium, quum intelligerent Iudaei, etiam in extremo suo interitu restare tamen aliquid salutis, et populum, qui ad

tempus videri poterat extinctus, fore tamen salvum et superstitem, quasi a mortuis resurgeret. Dicit montem Sion *fore sanctitatem*, vel *sanctum*, quibus verbis significat Deum memorem fore foederis sui. Quia ergo elegerat montem Sion, in quo volebat coli, propheta dicit non fuisse Dei nomen illic temere, vel de nihilo invocatum. Quia Deus hunc montem sibi delegit, *Sanctus erit*, sicuti dicitur Deus profanare terram et templum quum deserit, quum tradit in manum hostium. Sic etiam nunc quum dicit propheta montem Sion *fore sanctum*, tantundem hoc valet atque Deum curam habiturum huius montis, quia eum sibi semel consecravit, quia voluit sibi esse proprium domicilium. Causa igitur hic adiungitur effectui suo. Dixerat Iudaeos fore superstites, utcunque ad tempus essent similes perditis et mortuis. Quare? haec est causae redditio: Nam mons Sion erit sanctus. Fuit illa horrenda profanatio montis Sion, quum templum excisum est, quum ablata fuerunt vasa a Babyloniis, quum denique illic hostes omni genere petulantiae usi sunt. Sed quum Dominus restituit populum suum, quum rursus erectum est altare, et oblata sacrificia, tunc mons Sion recuperavit suam sanctitatem, hoc est, Deus ostendit non abolitam fuisse electionis suae gratiam, quia scilicet montem Sion sanctificaverat, ideo etiam voluit salvum esse. *Erit ergo mons Sion sanctus*. Si quis vellet subtilius accipere prophetae verba, hic certe modus salutis nostrae est, quum Deus nos sanctificat, hoc est, gubernat spiritu suo. Sed non dubito quin propheta simpliciter ad electionem Dei respexerit. *Et domus Iacob iterum possidebit suas possessiones*, hoc est, quidquid Deus attribuit filiis Abrahae in haereditatem, hoc ipsis restituet ubi reversi fuerint ab exilio. Si quis active accipere malit, non repugno. Sed tamen ego arbitror hunc genuinum esse prophetae sensum, quod scilicet ubi filii Israel ab exilio reversi erunt, simul Deus reddet illis veterem patriam, ita ut occupent quidquid promissum fuerat patri ipsorum Abrahae. Intelligit ergo possessiones eorum, totam illam terram quae sorte debuit venire in potestatem electi populi, sicuti Abrahae promissa fuerat. Sequitur:

18. *Et erit domus Iacob ignis, et domus Ioseph in flammam* (flamma, ut respondeat), *et domus Esau erit palea: et ardebunt in ipsis, et consument* (vorabunt) *eos, et non erit quidquam residuum domui Esau, quia Iehova loquutus est*.

Hic rursus occurrit propheta dubitationi, quae poterat cuique venire in mentem. Nam florebant Idumaei, et integra erat ipsorum conditio, quum abducti sunt tam Israelitae quam Iudaei in exilium, et Ierusalem etiam cum templo excisa fuit: tunc

desperare poterant. Sed propheta ostendit, etiamsi ad tempus domus Iacob sit mortua, tamen ignem esse excitandum, qui consumat Idumaeos, quamvis tunc superbirent et potentia, et opibus, et etiam prospero eventu victoriae, quod scilicet ditati fuerant una cum Assyriis clade fratrum suorum. Simili genere loquendi etiam utitur Iesaias (29, 6), quamquam sermonem dirigit non ad Idumaeos, sed ad alios: interim tamen ratio loquendi eadem est, quod scilicet Deus, qui lux est Israel, ignis et flammae vice erit, ut consumat impios. Hoc autem impletum fuit, quum Dominus ultus est saevitiam Edom, quamvis adhuc in exsilio essent Iudaei, nec possent dignum movere, quum essent illi incermes, imo quum essent miserrima mancipia: tunc Idumaei consumpti: quonam igne? Unde incendium exarsit? *Nempe tunc domus Iacob et domus Ioseph fuerat instar ignis et flammae.* Et haec causa exitii Idumaeis non apparuit subito: verum est: sed spectandum est hic consilium Dei. Cur Deus tam severe perdidit Idumaeos? quia scilicet voluit hoc testimonio ostendere, quam caram haberet suam ecclesiam. Quoniam ergo crudelitas fuit causa exitii Idumaeis, merito dicit propheta domum Ioseph, et domum Iacob fuisse instar ignis et flammae, ut consumeret ipsos Idumaeos. Hoc autem fuit non leve solatium miseris exsulis, quum intelligerent se adhuc respici a Deo in illa tam contempta fortuna. Quum ergo ignominiae, et ludibrio omnium essent expositi, Deus testatus est sibi ipsos esse curae, et in ipsorum gratiam perdere integras gentes, et quae tunc gloriabantur suis opibus. Nunc ergo tenemus cur propheta hanc figuram usurpaverit. Domum Ioseph accipit pro ipso regno Israel per synecdochen, quemadmodum alibi diximus. Sequitur:

19. *Et possidebunt meridiem montis Esau, et planitiem Philistim, et possidebunt agros Ephraim, et agros Samariae: et Benjamin possidebit Gilead.*
20. *Et migratio exercitus huius filiorum Israel, quod Chananacorum fuit, usque ad Zerphath (vel qui sunt in Chananais) et migratio Ierusalem, quod in Sepharad, possidebunt (inquam) urbes australes (vel meridionales).*

Prosequitur eandem sententiam propheta, quod scilicet Deus non tantum colliget reliquias populi sui ab exsilio babylonico, sed iterum restituet exsules, ut longe et late dominantur, ut melior sit etiam eorum conditio quam prius fuerat. Revocat enim meo iudicio propheta ad primam illam Dei benedictionem, quae deposita fuerat in manu Abrahae. Promiserat ergo Deus Abrahae posteris totam terram ab Euphrate usque ad mare. Iam terra nunquam possessa fuit a filiis Abrahae. Hoc factum est ignavia et ingratitude ipsorum, sicuti satis

notum est. David fines ampliavit suo tempore: sed tamen tantum reddidit sibi tributarios, quos Deus iusserat interfici. Ita nunquam fuit impleta illa benedictio, quia obstaculum posuit ipse populus. Nunc propheta quum de restitutione ecclesiae verba facit, simul docet populum, qui reversus fuerit ab exsilio, occupaturum totam illam regionem, quae promissa fuerat patribus: quasi diceret, iam adierit vobis plena et solida haereditas. Nunc certum est hoc nunquam fuisse completum: videmus exiguum terrae partem fuisse possessam a Iudaeis. Quid ergo sibi vult hoc vaticinium? Certe satis constat prophetam hic concionari de Christi regno: et scimus tunc vere restitutam fuisse ecclesiam: nec Iudaeos modo recuperasse priorem statum, a quo exciderant, sed regnum fuisse auctum. Qualis enim splendor fuit et regni et templi sub Christo? Hoc nunc intelligit propheta, quum Iudaeis promittit haereditatem quam perdididerant: imo dilatavit tunc Deus terminos Iudaeae, ideo ostendit non modo restituendos esse in priorem fortunam, sed augendum esse splendore et opulencia regnum, quum scilicet advenerit Christus. Nunc percurram verba. *Possidebunt ergo meridiem montis Esau.* Non dubium est quin fuerit longa distantia, etiam quum David regnaret: non possidebant tunc Iudaei partem illam vel plagam meridiem montis Seir. Ergo, quemadmodum iam dixi, propheta ostendit ampliores fore regni terminos quam fuissent. *Et planitiem, inquit, Philistim.* Ab illa etiam parte Dominus efficiet, ut longius extendant suum imperium Iudaei: *Et possidebunt agros Ephraim.* Ego hic non anxie laboro in descriptione terrae: sed satis nobis est etiam tenere prophetarum consilium, quod scilicet longe splendidior erit populi conditio post exsiliū quam ante fuisset, etiam sub regno Davidis. Quid per *Gilead* significet, non satis certum est. Nam credibile est hic non designari montem Gilead, qui procul erat remotus a tribu Benjamin, sed potius notari vel oppidum, vel locum diversum ab illa regione, quamvis non comprehensum in ipsorum sorte. Postea addit, *Et migratio exercitus huius filiorum Israel.* Hic est aliqua obscuritas in verbis. Hebraei per Chanaan intelligunt tam Illyricos quam Germanos, quam etiam Gallos. Dicunt enim, migratio quae dispersa erit per Galliam, et per Germaniam, et per illas longinquas regiones, possidebit urbes meridionales. Iam per Zerphat intelligunt Hispaniam. Sed scimus, ut alibi etiam dixi, quam sint audaces Iudaei in suis commentis. Nihil enim ipsos pudet: quum nungantur et comminiscuntur res frivolas, tamen hoc perinde asserunt, ac si esset compertum ex historiis, ac si tenerent manu: ita garriunt de rebus etiam sibi incognitis. Et hoc faciunt sine ulla ratione et delectu. Ego itaque non dubito quin propheta hic

significet omnes terminos, qui promissi olim fuerant filiis Abrahæ, venturos sub eorum potestatem, quum Dominus Christum suum mittet, qui non modo res collapsas restituat, sed etiam qui reddat statum populi omni ex parte felicem. Summa igitur est, non modo recuperabunt Iudæi res perditas, sed quod hactenus non datum fuit illis possidere, hoc Dominus illis in manum tradet, ubi advenerit Christus. Sequitur:

21. *Et adscendent servatores in montem Sion, ad iudicandum montem Esau: et erit Iehovæ regnum.*

Hic propheta dicit esse Deo in manu ministros, quorum opera utitur ad populum suum servandum. Neque dubito quin ad historiam Iudicum alludat. Scimus enim saepius ita afflictum fuisse populum Israel, ut incredibilis esset liberatio: et tamen saepius etiam ita liberatum esse, ut facile constaret e coelo manum Dei apparuisse. Quum ergo hoc satis notum esset Iudæis, iam propheta admonet adhuc esse Deo aliquos redemptores in manu, quum volet populum suum colligere. *Deus*, inquit, *mittet servatores*, nempe sicuti olim misit patribus vestris. Re ipsa enim experti fuerunt: neque semel duntaxat, sed plus decies, quod hic dicit propheta. Ergo, hoc plurimum valere debuit ad confirmandum vaticinium. *Adscendent* igitur qui iudicent montem Esau, hoc est, qui instructi Dei virtute et auctoritate poenas sumant de monte Seir, et de gente tota, et vindicent crudelitatem, quam exereuit Edom adversus filios Abrahæ. Caeterum hic locus ostendit Christum non fuisse ministrum liberationis et salutis nostræ, sed fuisse speciali ratione servatorem nostrum, ita ut unicus sit in illo gradu. Et hoc argumentum est efficacissimum etiam contra ipsos Iudæos. Fatentur Messiam fore populi redemptorem: sed tantum generale illi ministerium tribuunt, quemadmodum et Davidi, et aliis regibus. Atqui

certo patet ex hoc loco Messiam non esse ex communi ordine, quia servatores ei subordinantur tanquam ministri. Hoc Iudæi, etiamsi crepare debeant, non auderent negare: quia absurdum esset, unum esse ex aliorum numero. Quum ergo missus sit alio modo redemptor et servator quam alii: sequitur non esse hominem duntaxat, sed esse autorem salutis. Excipere enim promptum erat, Quid de multis redemptoribus nobis loqueris? nonne sperandus est unus servator? Si pluribus mandabit Deus has partes aequali modo, quorsum tam magnificæ promissiones de Messia? cur semper ad illum unicum revocamur? cur ipse unus nobis proponitur quasi salutis fundamentum? Certe hinc colligitur, Christum ab aliis hominibus distingui, sed esse manu eius esse servatores: quales fuerunt apostoli, et sunt omnes hodie quorum opera et ministerio Deus ecclesiam suam tuetur et sustentat. Iam addit *Iehovæ fore regnum*. Quum autem certum sit, Deum non aliter voluisse dominari in populo suo postquam eum restituit nisi per Christi manum: regnum Christi dicens penes Iehovam esse, vere divinum esse significat, et quidem illustrius quam si hominum opera uteretur. Sed duo hic notanda nobis sunt, nempe quod vere dominetur in persona Christi Deus ipse: deinde quod hic sit legitimus ordo regendæ ecclesiæ, ut Deus solus praesideat, et imperium solus obtineat. Ergo ubi Deus non eminet ut solus sit rex, sequitur omnia esse turbata, nihil esse ordinis. Rex autem non vocatur Deus inani titulo, sed tunc rex vere censetur, ubi omnes se illi subiiciunt, ubi verbo suo eos regit: denique, ubi silent coram facie eius omnes creaturæ. Deo igitur regnum erit. Ergo videmus nullam esse ecclesiæ formam, ubi verbum Dei auctoritate sua non pollet, ut compescat quidquid est altitudinis in hominibus, et redigat sub iugum, ut scilicet omnes pendeant a solo Deo, et omnes eum suspiciant, ipse autem habeat omnes sibi subiectos.

I O N A S.

Quo tempore autem Ionas officio doctoris fuerit functus colligi potest aliquatenus ex 14. cap. 2. libri Regum. Nam certum est eundem esse quem illic nominat sacra historia: quia diserte vocatur filius Amittai. Iam dicitur illic Iarobeam filium Ioas ampliassse fines regni ab introitu Hemath usque ad mare deserti, secundum sermonem Ionaë servi Dei, filii Amittai, qui erat oriundus e Geth. Tunc ergo, vel paulo ante Ionas prophetavit. Et certum est, non modo fuisse missum ad Ninevitas, sed in populo Israel sustinuisse personam doctoris. Atque etiam videtur innuere principium libri quod dico, nempe fuisse ordinarium prophetam in populo Israel, quia incipit a copula, Et factum est verbum Domini ad Ionam. Sic interdum etiam loquitur spiritus sanctus: sed non dubito quin Ionas significet se a munere consueto fuisse revocatum, et iniunctam novam prophetiam, ut scilicet Ninevitis denuntiaret propinquum exitium, quemadmodum videbimus. Iam ergo tenendum est, Ionam docuisse in populo Israel, sed fuisse hoc illi mandatum, ut descenderet ad Ninevitas. Porro de mandato posthac suo ordine videbimus. Satis est hoc tenere, non fuisse tunc demum creatum prophetam quum datus est doctor Ninevitis: sed quum diu impendisset suam operam Deo et ecclesiae eius, missum fuisse ad Ninevitas. Liber autem hic partim est historicus, partim didascalicus. Refert enim Ionas quid sibi contigerit postquam voluit subterfugere Dei vocationem: deinde etiam qualis fuerit exitus prophetiae. Hoc est unum. Sed interea etiam refert quale doctrinae genus iussus fuerit perferre: deinde scribit canticum gratiarum actionis. Haec igitur posterior pars continet doctrinam: non est simplex narratio. Nunc venio ad verba.

CAPUT I.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad Ionam filium Amittai, dicendo: Surge, vade Nineveh ad urbem magnam, et clama contra eam, quia adscendit malitia eorum coram facie mea.*

Sicuti iam attigi, videtur Ionas oblique hic notare se prius fuisse vocatum ad docendi munus: quia perinde loquitur, ac si contexeret hanc historiam cum ordinaria sua functione. Sermo igitur Dei non coepit tunc demum fieri ad Ionam quum Nineven missus est, sed quum esset ordinarius propheta, voluit etiam Deus transferre eius operam ad alias gentes. Quod autem Nineven missus est, fieri potuit ut Dominus pertaesus obstinationem populi sui, voluerit edere exemplum piae docilitatis in gente profana et incircumcisa, quo magis redderet inexcusabiles Israelitas. Dederant nomen verae pietati: iactabant se esse sacrum populum: circumcisio etiam erat illis symbolum et pignus foederis Dei: tamen spernebant omnes prophetas, ut esset inutilis apud eos doctrina. Probabile igitur est, abreptum fuisse illis prophetam, ut Ninevitae suo exemplo augerent crimen Israelis, quia triduo conversi sunt ad Deum, postquam Ionas illic concionatus est: apud Israelitas autem et gentiles suos nihil longo tempore profecerat, quum tamen satis sancita fuisset eius autoritas, adeoque in ipsorum bonum, quemadmodum nuper diximus. Nam Ionas praedixerat adhuc staturum regnum Israel: quamvis digni erant qui perirent, Dominus implevit quod pollicitus fuerat per os servi sui. Debebant ergo amplecti eius doctrinam, non modo quia divina erat, sed quod Dominus etiam voluerat esse ipsis amabilem. Ego certe non dubito quin populi ingratitude hoc modo traducta fuerit quum Ninevitae re-

sipuerint ad vocem Ioniae, et quidem brevi temporis spatio: populus autem Israel semper obdurerit in sua pervicacia. Et ideo quidam locum illum Matthaei 12. subtilius exponunt, Generatio haec perversa signum quaerit, et signum non dabitur ei, nisi signum Ioniae prophetae: quod scilicet transferendum esset evangelium ad gentes, sicuti Ionas abductus fuerat a gente sua et datus exteris et profanis doctor. Volunt igitur illic subesse vaticinium de futura gentium vocatione: ac si diceret Christus se postea venturum esse ad gentes, ubi expertus esset desperatam malitiam electi populi. Sed quia Christus discrete applicat similitudinem, non est nostrum verba illius huc vel illuc trahere. Atqui restringit figuram ad hoc unum caput, quod scilicet sicuti Ionas fuerat triduo in ventre ceti: ita etiam futurus sit in visceribus terrae triduo, quasi diceret se in hoc fore Ioniae similem, quia redivivus propheta futurus esset. Hoc autem consulto dicebat Christus, quia videbat se contemni apud Iudaeos, et suam operam esse inutilem: Quando nunc me non auditis, neque quidquam apud vos obtineo pretii, posthac ero novus propheta, nempe post resurrectionem: ita tandem incipiam efficacius loqui, tam apud Iudaeos quam apud gentes, sicuti Ionas Nineven convertit, postquam reversus est iterum in vitam. Hic ergo simplex est sensus illius loci. Ideo non fuit Ionas Christi figura, quod ablegatus fuerit ad gentes, sed quia post triduum esset reversus in vitam, quum fuisset similis mortuo. Quidquid sit, videmus Ionam dari Ninevitis doctorem, postquam aliquamdiu exercuerat munus prophetae in populo Israel. Qui dicunt tunc editum fuisse specimen futurae gentium vocationis, afferunt quidem aliquid plausibile: sed non videntur solida ratione niti. Fuit enim hoc extraordinarium. Ergo nondum palam ostendit Deus quid facturus esset Christi adventu: sicuti quum Naaman Syrius conversus ad fidem fuit, et alii pauci, Deus tunc nihil mutavit in ordine consueto. Semper enim fuit specialis vocatio generis Abrahae, et semper religio inclusa fuit inter antiquos fines: et semper illud fuit verum, Deum non fecisse ita aliis gentibus ut Iudaeis, quia iudicia sua non patefecit illis. Deus ergo usque ad Christi adventum voluit manere firmam adoptionem generis Abrahae, ita ut excellenter Iudaei prae aliis omnibus populis, et illa gratuita praerogativa different, quod essent sanctus et electus populus. Dicunt isti diversae sententiae autores, Ninevitas conversos fuisse ad Dominum sine circumcissione: illud verum est: sed nescio an vera fuerit ac legitima illa conversio, cuius postea mentio fiet: et tunc de ea re fusius disseram, Domino volente. Sed id potius videtur probabile fuisse tactos et oburgationibus, et minis prophetae, ut supplices deprecarentur praesentem iram Dei. Deus ergo semel

illis ignovit: quid postea factum sit non satis constat. Certe non est verisimile, totam urbem illam fuisse ad Dominum conversam. Nam continuo post urbs illa valde infesta fuit tam Israelitis quam Iudaeis, et continuis cladibus afflicta fuit Dei ecclesia per Ninevitas. Quum ita sit, certe omni colore caret, vere resipuisse et ex animo. Sed ego plenam huius rei disceptationem in alium locum reiicio. Pergamus nunc in contextu. *Surge, vade Nineven in urbem magnam.* Vocatur Nineveh urbs magna, neque immerito, quae scilicet, sicuti tradunt profani scriptores, amplexa fuit suo circuitu 400 stadia. Et videbimus Ionam toto triduo ambulasse per urbis plateas et vicos. Unde sequitur, fuisse omni colore pletiosissimam: atque ita convenit inter omnes. Vocant profani scriptores Ninum: et dicunt nomen hoc ab autore fuisse inditum, quia filius Beli Ninus eam condiderit. Sed rectius sentiunt qui putant hebraicum esse nomen נִינְוֶה. Deinde quae tradunt Herodotus, et Diodorus, et reliqui similes, certe fabulosa sunt, tam de origine urbis quam de toto progressu regni. Et fabulae illae nullo negotio refelli possunt testimoniis sacrae scripturae. Tamen hoc omnium consensu proditum fuit, Nineve fuisse urbem valde amplam et munitam. Postea Babylon a Semiramide fuit condita, quae uxor fuerat Beli: post mortem mariti voluit ostendere etiam se praestare animo et industria, nec se esse ingenio muliebri. Sed quantum attinet ad conditorem Nineveh, certum est, urbem illam fuisse primum conditam ab Assur: nescio an aucta fuerit a Nino. Hoc igitur in medio relinquo: quia nolo de re ambigua litigare. Sed certum est ex Mose primum autorem huius urbis fuisse Assur. Quantum attinet ad magnitudinem urbis: etiam si profani scriptores verbum nunquam fecissent, sufficere tamen nobis debet hoc testimonium Ioniae. Quum autem iubetur adscendere et proficisci Nineven, Dominus iam dat spem aliquam profectus, quemadmodum etiam efficaciter operatus est per manum servi sui Nahum: quum domi maneret vaticinatus est contra Nineven: sed alio consilio et alio fine: quia enim populus miscere tunc afflictus erat, et videbat florere imperium vel monarchiam in Assyria, potuit desperare nisi adhibitum fuisset solatium. Nahum igitur ostendit Deum fore iudicem contra Ninevitas: etiamsi ad tempus eos foveat, et indulgeat ipsis, tamen iustare illis horribilem vindictam de qua concionatur. Non ergo datus fuit Nahum doctor Ninevitis, sed tantum praeco, ut Iudaei hoc solatio fultirent fidem suam, quum intelligerent se non prorsus reiectos a Domino, ut qui vellet semel ulcisci eorum iniurias. Alia fuit ratio Ioniae. Missus enim fuit in urbem ipsam, ut ad resipiscentiam adduceret Ninevitas. Iam quod Dominus de magnitudine urbis discrete loquutus est, hoc modo voluit instruere servum suum constantia,

ne terrorem conciperet ex splendore, opulentia et potentia urbis illius. Scimus enim quam difficile sit suscipere graves et arduas provincias, ut praesertim videmus nos viribus destitui. Si nobis negotium est cum multis et potentibus adversariis, non tantum debilitamur, sed evanescent nobis animi. Ergo ne magnitudo Ninevae terrorem incuteret Ioniae, ideo mature hic paratur ad constantiam, et armatur. *Vade igitur Nineven*, neque te impediatur robur illius monarchiae, quominus impleas quod tibi mando, ut scilicet ostendas Ninevitis sua scelera, et nisi respiscant, denunties interitum. Nunc ergo tenemus quorsum vocata fuerit *Nineveh urbs magna*: neque enim alioqui oportuit hoc dici Ioniae. Non dubito quin tunc Israelitae intelligerent urbem esse spatiosam, deinde praeditam et viribus et magno hominum numero. Sed Dominus voluit proponere in medium servo suo quod poterat illum in officio morari. *Vade igitur in urbem magnam*: in summa, voluit hoc modo Deus tentare animum Ioniae, an praeferret mandatum suum omnibus impedimentis huius mundi. Et haec vera est obedientiae nostrae probatio, ubi scilicet simpliciter Deo obsequimur uterque occurrant nobis ac se ingerant varia obstacula, et nullus exitus appareat: sed tamen quasi clausis oculis sequimur quo nos Deus mittit, et non diffidimus quin addat nobis vires: deinde quin porrigat manum quoties opus erit ad difficultates omnes superandas. Voluit ergo Dominus ita agere cum Iona: quasi diceret, Reputa quisnam sim et contentus esto auctoritate mea. Nam mihi prompta erunt remedia in manu, si quid te impediatur, tantum recumbe in meam potentiam, et exsequere quod tibi praecipio. Haec summa est. Ergo quoties Deus aliquid exigit a nobis, et interea videmus vel difficile esse, vel impossibile quod exigit officii nostri ratio, veniat hoc nobis in mentem, nihil in mundo esse quod non debeat cedere Dei mandato: fiet tunc ut colligamus animos et fiduciam, nec quidquam nos revocet ab officio et cursu recto, etiamsi totus mundus repugnet Deo. Iam sequitur, *Clama contra eam, quia adscendit malitia eorum coram conspectu meo*. Clama, inquit, contra eam. Fuit haec odiosa provincia, statim ab initio vociferari. Scimus enim ut superbiant homines in sua potentia. Quum autem unica tunc esset monarchia in mundo, cuius sedes erat Nineve, vix potuit aequis auribus admitti quispiam doctor, etiamsi polleret aliqua gratia, deinde si adeptus esset aliquod nomen, et perferret legationem iucundam. Ionas autem est homo extraneus, est ignobilis: absque auctoritate: deinde statim exitum denuntiat Ninevitis, clamitat, obiurgat, vociferatur, minitatur: Quid hoc est? Videmus ergo quam durum fuerit hoc mandatum, quod Deus iubet prophetam suum clamare contra Ninevitas. Nunc additur,

Quia malitia eorum adscendit ad me. Confirmat Deus hac particula servum suum Ionam: quasi diceret, Non est quod litiges cum illis tanquam mortalis homo: sed ego te constituo praeconem meum, ut eos ad tribunal meum cites. Hoc autem plurimum valere debuit ad Ionam animandum, quod scilicet non egit cum Ninevitis ut homo, sed ut nuntius Dei. Et potuit hoc etiam flectere ipsorum animos, ut intelligerent etiamsi nullus mortalium posset exigere poenas de eorum sceleribus, non posse tamen effugere vindictam Dei. Haec igitur ratio est, cur Dominus hic pronuntiet se esse iudicem Ninevae. Et interea etiam admonet, quamvis Ninevitis sibi applaudant, et etiam ferant plausus totius mundi propter suam potentiam, hoc tamen nullius momenti esse, quia interim malitia ipsorum et improbitas in coelum adscendit. Ergo ubi coarguimur, non est cur huc vel illuc vertamus oculos ad homines: sed statim debemus nos offerre examinandos Deo: imo ipsi voluntarium suscipere examen, quod Deus a nobis requirit. Sic fiet, ut non aliam vitia nostra pravis blanditiis, quemadmodum hypocritae semper circumspiciunt in dextram et sinistram partem, et nunquam attollunt sensus suos in coelum. Pergamus:

3. *Et surrexit Ionas ad fugiendum* (ut fugeret) *Tharsis a facie Iehovae, et descendit Iapho, et invenit navem, quae transibat Tharsis, et dedit mercedem* (hoc est, nauticum pretium vecturae) *et descendit in eam, ut iret cum ipsis* (nempe cum mercatoribus vel nautis) *in Tharsis a conspectu Iehovae*.

Iam narrat Ionas se quaesiisse latebras, ut se subduceret ab obsequio Dei: non quod tam crasso delirio se falleret, quasi non amplius esset obnoxius Deo post traiectionem mare: sed voluit quasi fugere lucem vitae praesentis, quum profectus est in alienam regionem. Nec dubium est quin fuerit non modo turbato animo, sed plane attonitus quum suscepit tale consilium. Quaeritur cur Ionas ita subterfugerit mandatum Dei. Iudaei ut frigide nugantur de rebus divinis, dicunt timuisse, ne, si veniret Nineven, destitueretur spiritu prophetico: quasi vero non idem fuerit periculum si mare traiceret: hoc est nimis frivolum et puerile. Deinde comminiscuntur rem nullius ponderis, quum iam aliae rationes satis graves sponte nobis occurrant. Fuit enim hoc novum et insolitum, prophetas abstrahi a populo electo, et mitti ad gentes profanas. Quum Petrus ad Cornelium missus est, tametsi admonitus iam fuerat de futura gentium vocatione, tamen haeret, subsistit donec visione quasi violentia impellitur. Quid ergo potuit tunc venire Ioniae in animum? Si tantum ob unum hominem percussus fuit animus Petri, ut putaret esse phantasma, quum

missus est Cornelio doctor: Ionas quum missus est Nineven ad urbem tam populosam, quid secum expendere potuit? Ergo novitas haud dubie potuit graviter concutere animum sancti prophetae, et facere ut inops consilii se alio proriperet. Iam potuit etiam diffidentia hoc facere. Quomodo enim sperasset populum illum posse converti, qui scilicet exsultaverat in sua licentia. Expertus enim fuerat prius duritiem populi electi: fideliter versatus fuerat in officio: nihil praetermiserat, quo posset cultum Dei et veram pietatem in populo israelitico stabilire: parum vero profecerat: et tamen Iudaei ab utero vocati fuerant. Quid ergo sperare potuit, quum Dominus raperet eum ad Ninevitae? erat enim illic effraenis lascivia: deinde erat maxima caecitas: nullum unquam gustum habuerant divini cultus: denique demersi erant in profundis tenebris, et diabolus illic modis omnibus regnabat. Diffidentia igitur haec potuit frangere animum Ioniae, ut Dei mandato non pareret. Potuit etiam imbecillitas carnis obstare, quominus sequeretur iustam vocationem: Quid ergo? scilicet veniam in illam primariam sedem eius monarchiae, quae hodie totam terram sub pedibus suis calcatur: ego veniam homo obscurus et contemptus: deinde perferam legationem plenam odii, quae statim accendit hominum animos in furorem: quid dicam Ninevitis? vos estis scelerati homines: Deus non potest amplius ferre vestram impietatem: ergo instat vobis horribilis vindicta. Quomodo exicipiar? Potuit igitur Ionas, ut adhuc circumdatus erat infirmitatibus carnis, concipere formidinem, quae excuteret illi affectum obedientiae. Et non dubito, quantum ad me spectat, quin ista omnia secum agitaverit Ionas. Neque enim fuit trunco similis. Et certe non est hoc supervacuum, quemadmodum dixi, quod retulit urbem illam fuisse magnam. Voluerat quidem Deus offendiculum tollere: sed ex opposito ratiocinatur Ionas, Video mihi fore acre proelium, imo ingruere molem, quae me centies obrueret: quando non frustra Dominus praedixit magnitudinem urbis. Et quanquam poterat spem concipere, si castigati essent datus legitimus honorem Deo, tamen fatetur sibi obstaculum hoc venisse in mentem, ne pergeret in cursu vocationis suae. Ergo tam diffidentia, quam metus carnis Ionam tardarunt: et ipsa etiam novitas potuit, quemadmodum iam dixi, eum percellere, ut mallet quasi ingredi sepulcrum quam subire hoc munus, quod in speciem carebat omni ratione. Quorsum enim mittuntur prophetae, nisi ut aliquid suo labore proficiant, et fructum afferant? Ionas hoc non sperabat. Deinde prophetis datur aliqua autoritas, datur saltem aliqua libertas docendi. Ionas autem putabat omnes ingressus sibi esse clausos. Deinde Ionas putavit hoc pugnare cum foedere Domini. Elegerat enim sibi unicum populum: et iam putabat se quasi

affixum esse glebae, quum ordinatus esset doctor in patria sua. Non potuit ergo alio rapi, quin sentiret in se magnam repugnantiam. Ego igitur sentio Ionam non paruisse praecepto Dei, quia partim debilitas carnis obstitit, partim vero rei novitas, et tertio, quia desperavit de fructu, vel de successu suae doctrinae. Iam non dubium est, quin graviter deliquerit. Nam regula prima omnium nostrarum actionum est, sequi Deum vocantem. Etiam si quis polleat heroicis virtutibus, tamen fumi erunt omnes eius virtutes, quae refulgent coram oculis hominum, nisi propositum sit Deo obedire. Ergo vocatio Dei, quemadmodum dixi, primas tenet in constituenda hominum vita: et nisi fundamentum illud iacimus, perinde facimus, ac si quis vellet domum extruere in acre. Confusa igitur erit tota vitae nostrae ratio, nisi praesit Deus et nos gubernet et quasi auspicia sua tollat. Quum ergo Ionas everterit primum et certum recte vivendi fundamentum, quid potuit restare? Non est igitur cur extenuemus eius culpam, quia non potuit gravius peccare quam quum deseruit ipsum Deum, quia scilicet non subiecerit se eius vocationi: hoc est quasi iugum excutere: et hoc etiam ipse fatetur. Ideo nimis pueriliter ineptiunt, qui volunt esse eius patroni, quum ipse bis se accuset, *Ionas ut fugeret a facie Domini, ut iret Tharsis a conspectu Iehovae*. Cur secundo repetit *ut fugeret a facie Iehovae*? Non dubium est quin velit hic clarius exprimere suam culpam: et quin repetitio etiam emphatica sit. Deinde ipsa loquutio palam demonstrat non fuisse leve delictum, quod Ionas alio se proripuit quum missus esset Nineven. Neque enim potuit recedere a Domino. Nam Deus coelum et terram implet: et quemadmodum iam dixi, non fuit fascinatus tam crasso errore, ut putaret se esse extra manum Dei, quum esset fugitivus. Quid est igitur fugere a facie Iehovae, nisi quod hic fatetur se fugisse praesentiam Dei, ac si cuperet, quemadmodum fugitivi servi solent, reicere imperium Dei ipsius? Quum ergo Ionas impetu illo abreptus fuerit, non est cur nunc vano aliquo et frivolo praetextu conemur excusare eius crimen. Hoc est unum. Quantum attinet ad nomen *Tharsis* vel *Tharsisa*: non dubito quin hic pro Cilicia sumatur. Sunt qui putant notari urbem Tharsum: sed falluntur, notatur igitur tota regio. Qui Mare vident, falluntur etiam, quia Ionas non tantum mare voluit conscendere, sed transire in Ciliciam, quae opposita est mari syriaco. Vocarunt autem Iudaei mare illud Tharsis, quemadmodum ex pluribus locis constat, quod scilicet frequentior erat illic navigatio. Quum ergo regio illa transmarina notior illis esset quam aliae: deinde etiam exportarent illuc suas merces, et vicissim etiam uterentur eorum commerciis, ideo vocarunt mare Tharsis, sed propter viciniam, ut satis notum est. Voluit igitur Ionas in

Ciliciam fugere quum Dominus eum mitteret Nineven. Quod dicit *surrexisse ut fugeret*, deinde *descendisse Iapho, reperisse illic navem*, quae transibat Tharsis, dedisse vecturae pretium, descendisse in navem, *ut iret cum illis in Ciliciam*: quum haec singula persequitur Ionas, significat se fuisse defixum in illo proposito, et oportuisse violenta manu retrahi: quia poenitentia in itinere tactus non est. Possunt enim, quum Dei vocatio nobis videtur nimis onerosa, multa venire in mentem. Nemo est nostrum ubi praestandum est Deo obsequium, qui non volutet in animo suo hoc vel illud: Quis erit exitus? quomodo pervenies quo speras? vide quae te pericula maneant. Satan enim semper in medium prodit simul ac studemus parere Deo: sed lutamur illic: deinde repellimus quae videmus esse contraria vocationi nostrae. Ionas autem ostendit se fuisse obstinatum in fugae consilio. Neque enim tantum voluit descendere in Tharsis, sed re ipsa venit in urbem Iapho, quae scilicet propinqua est Iudaeae: et ideo quidam existimant Tharsis esse Aphricam. Sed illud est nimis coactum. Alii etiam divinant esse Tunethum, vel Carthaginem: quasi vero tunc iam conditae fuerint urbes illae. Sunt homines isti ad somniamdum nimis audaces. Sed quid opus est contra receptissimum usum scripturae dare novam significationem huic voci, quum satis constet Tharsis esse Ciliciam? Nunc vero quum Ionas descendit Iapho: perinde est ac si statim vellet migrare ex terra Iuda, et mari se committere: tamen quum dicit *se nautum solvisse, descendisse in navem ut iret*: quum ita gradatim procedit, quemadmodum dixi, accusat clarius suam obstinationem, quod scilicet non modo admiserit perversam illam cogitationem, ut respueret vocationem Dei: sed se ipsum confirmaverit, et quum multa quae obeunda erant subsistere eum subinde cogerent, tamen semper sequutus sit quo perversus ille et caecus impetus ferebat. Non dubium est igitur, quin Ionas clavis verbis exprimat se non modo fuisse semel fugitivum, sed pluribus modis. Iam quod attinet ad fugam, diligenter tenendum est quod prius dixi, nempe fugere a conspectu Dei, quicumque non libenter obtemperant eius mandatis: non quod possint longius ab eo discedere, sed quantum in se est vellent Deum includere in aliquas angustias, et se eximere ab eius potestate et manu. Nemo quidem hoc palam fateatur: sed res ipsa tamen ostendit neminem subducere se a mandatis Dei, quin velit minuere, et quasi abrogare illi imperium, ne amplius dominetur. Quicumque ergo non se libenter Deo subiiciunt, perinde est ac si obverterent illi tergum, et respuerent eius imperium, ne sint amplius sub eius manu et dominatione. Hoc notandum est, quia sicuti Ionas hic se reum statuit coram toto orbe, ita suo exemplo ostendere voluit quam grave sit, ac detestabile

etiam crimen non suscipere Dei mandata, et obire quidquid ipse iubet, imo subterfugere eius imperium. Ut ergo exaggeret atrocitatem huius criminis, suo exemplo ostendit nos non posse rebelles esse Deo, quin aliquo praetextu velimus ipsum detrahare e solio suo, et simul includere in aliquas angustias, ne imperio suo contineat coelum et terram.

4. *Et Iehova emisit ventum magnum super mare, et facta est tempestas magna in mari, et navis cogitabat frangi.*

Hic narrat Ionas qualiter retractus fuerit violenter a Domino, quum se ab eius facie subducere conatus esset. Dicit igitur, *ortam fuisse tempestatem in mari*. Sed simul etiam exprimit tempestatem non casu fuisse commotam, sicuti profani homines solent fortunae tribuere quidquid accidit: *Deus*, inquit, *emisit ventum magnum super mare*. Alii vertunt, *Excitavit Deus*, נָחַל. Sed rectius alii deducunt a radice נָחַל: et videbimus paulo post, nempe 5. versu, idem verbum. Iam quod ad summam rei spectat, dicit tempestatem fuisse magnam, ita ut navis parum abfuerit a fractura. Loquutio enim haec respondet nostro idiomati, quum dicit, *Navis cogitabat frangi, la navire cuidoit perir*. Nam quod alii accipiunt navem pro ipsis vectoribus vel nautis, illud est coactum: et scimus in multis formulis linguam nostram vulgarem congruere cum hebraica. Iam ergo intelligit Ionas tempestatem fuisse exortam non fortuito, sed certo consilio Dei, nempe ut ipse deprehensus in mari agnosceret se fuisse deceptum, quum putaret se posse effugere conspectum Dei post traiectionem mare. Quanquam autem hic tantum de una tempestate loquitur propheta, hinc tamen generaliter colligere licet neque procellas, neque alias mutationes aeris, quae vel pluviam generant, vel excitant in mari tempestates, non accidere casu, sed coelum et terram sic regi divinitus, ut nihil contingat nisi inde praevisum ac decretum. Caeterum, si quis excipiat, non fuisse consentaneum rationi, ob unius hominis culpam tot homines naufragium facere, vel agitari violenta illa procella: facilis responsio est, quanquam Deus Ionom proprie respexerit, tamen fuisse occultas causas, cur etiam iure potuerit alios involvere eodem periculo. Probabile est, multos tunc navigasse: non fuit una duntaxat navis in illo mari, quum tot essent portus, tot etiam insulae. Sed quanquam Dominus involvit eadem poena multos homines, ubi duntaxat vult unum hominem persequi: nunquam tamen destituit ratione, cur unumquemque nostrum, etiam qui videbitur maxime innoxius, possit in iudicium suum vocare. Et Dominus mirabiliter operatur in regendis hominibus. Ideo perversum esset metiri eius opera nostro captu, quia poterit

Deus ita punire unum hominem, ut interim alios humiliet, alios autem propter diversa peccata castiget: deinde probet aliorum patientiam. Sic igitur obstruitur os profanis hominibus, ne possint Deo obstrepere quoties ita exsequitur sua iudicia, ut non respondeant iudicio carnis nostrae. Sed de hac re fusius statim disseram, quia passim etiam occurrunt in scripturis exempla, ubi Deus poenam exigit de toto populo, quum tamen homo unus solum peccaverit. Sed si alii obmurmurent, et excipiant se esse insontes, semper reperietur causa, cur Deus non sit in illos crudelis: imo si libeat, possit merito longe asperius ipsos tractare. Denique ubi videtur absque causa Deus severus esse erga homines, tamen illis parcat, vel agit cum ipsis indulgenter. Nunc pergamus:

5. *Et timuerunt nautae, et vociferati sunt quisque ad deum suum: et proiecerunt vasa, quae erant in navi, in mare, ut levaretur ab illis. Ionas autem descenderat in latera navis, et iacebat, et dormiebat.*

Non est supervacua narratio dum Ionas hic persequitur ordine tot circumstantias, quia sicuti statim videbimus, voluit suam socordiam in medium producere, et quasi depictam nobis ponere ante oculos: haec autem comparatio, quae subest in circumstantiis, multum illustrat supinam illam, imo fere brutam securitatem Ionae. Primo dicit *timuisse nautas*, deinde *singulos clamasse*, nempe *unumquemque ad deum suum: proiecisse etiam in mare onera navis*. Quum ergo tam essent omnes solliciti, nonne hoc fuit simile portento, Ionam ob quem mare turbatum erat ita dormire? Satagunt alii, cursitant per navem, etiam se exspoliant omnibus fortunis, ut salvi perveniant in portum. Malunt enim se ipsos nudare bonis omnibus quam perire. Clamant etiam ad suos deos. Quod Ionas nihil curat, imo sopitus iacet, unde ista tanta securitas, nisi quod non solum obtorpuit, sed etiam videtur privatus esse omni ratione et sensu? Non dubium igitur est quin Ionas hoc respectu tot circumstantias hic enumeret. Dicit *nautas timuisse*. Scimus autem non solere exiguis et vulgaribus procellis terreri nautas. Sunt enim durum hominum genus: et quia quotidie vident diversos motus in aere, minus extimescunt. Quum ergo dicit *timuisse nautas*, hinc colligimus non fuisse mediocre illam tempestatem, quae homines longo usu et experientia assuetos ad omnes procillas sic trefecit. Qui ergo prius occalluerant, percussi sunt timore. Postea addit *Clamasse unumquemque ad deum suum*. Ionas certe debuit non tam altum somnum dormire, quin se ipsum singulis fere momentis expergefaceret. Gestabat enim suum carnificem in corde, quum sciret se esse fugitivum. Diximus enim antehac non leve

fuisse delictum illud, quod Ionas subduxit se a facie Dei, contempsit eius vocationem, et quantum in se fuit, abiecit iugum, ita ut Deo non pareret. Quum ergo Ionas sibi tam male esset conscius, annon debuit etiam dormiens trepidare? Atqui dum alii clamant ad falsos deos, ipse verum Deum, cui sciebat se immorigerum et rebellem fuisse, vel contemnit, vel saltem negligit. Huc spectat comparatio, vel antithesis. Sed interea videmus quomodo in periculis homines cogantur ad Deum invocandum. Nam etsi ingenitus est quidam divinitatis sensus cordibus nostris, ita ut quisque velit nolit sentiat esse aliquod numen: tamen suffocamus malitia nostra lumen illud, quod debebat in nobis fulgere. Nam libenter relictis omnes curas, et anxietates, cupimus enim nobis bene esse: atqui tranquillitas est summum bonum hominibus. Hinc ergo fit, ut singuli cupiant sine metu et cura degere. Omnes ergo naturaliter securi esse volunt. Iam securitas parit contemptum. Hinc fit ergo, ut nulla fere religio in mundo appareat, ubi Deus nos relinquit in otio. Timor cogit nolentes ad Deum accedere. Perverse quidem ille dicit, timorem esse religionis causam, et fuisse hoc initium cur homines putarent esse deos*): illud est etiam prorsus remotum a communi sensu et experientia. Sed religio, quae vel fere extincta vel saltem obruta erat in cordibus hominum, excitatur periculis. Huius rei insigne exemplum profert Ionas, quum dicit *nautas clamasse ad suos deos*. Scimus quam barbarum sit illud hominum genus. Ergo libenter depellerent a se omnem pietatis sensum: et re ipsa excutiunt metum omnem: derident ipsum Deum quamdiu licet. Quod ergo clamant ad deos, certe necessitas hoc illis extorquet. Et hinc colligimus quam utile sit nobis inquietari metu: quia si essemus in tuto, statim obreperet nobis torpor, quemadmodum plus satis notum est. Quum ergo nemo fere sponte ad Deum accedat, opus est nobis stimulis, ut Deum acriter pungit nos, quum obicit aliquod discrimen, unde cogimur extimescere. Sed hoc modo, quemadmodum iam dixi, nos sollicitat, quia videmus singulos vagari, et evanescere etiam in sua socordia: ideo ad se nolentes retrahit. Sed non simpliciter dicit Ionas quemque clamasse ad Deum, sed addit etiam *ad deum suum*. Sicuti ergo locus hic docet necessitate cogi homines, ut Deum quaerant, ita etiam ex opposito ostendit homines ipsos, nisi regantur doctrina coelesti, deinde etiam Dei spiritu, errare Deum quaerendo. Erit igitur aliquod studium in hominibus, sed erroneum, quia nemo viam tenebit, nisi Dominus ipsos et verbo suo et spiritu dirigat, quemadmodum dictum est. Utrumque colligimus

*) *Alludit fortassis ad versum Statii in Theb. III. 661: Primus in orbe deos fecit timor.*

ex verbis prophetae. *Timuerunt nautae*, homines asperi et propemodum ferrei, qui instar Cyclopum Deum contemnunt. *Timuerunt illi*, inquit, et *clamaverunt ad Deum*: sed non clamaverunt fide directrice. Hinc factum est ut quisque clamaret ad deum suum. Quum hoc legimus, primo veniat nobis in mentem, non esse expectandum donec cogat nos Deus violenter, sed ultimam necessitatem praeveniendam nobis esse, ut ipsum sponte quaeramus. Nam quid profuit nautis istis vel aliis vectoribus, quod semel ad Deum clamaverint? credibile enim est paulo post ad profanam suam segnitiam relapsos esse: ubi discrimine illo defuncti sunt, postea riserunt Deum, et contemptui etiam illis fuit omnis religio. Et ita solet contingere profanis hominibus, qui nunquam se Deo subiiciunt, nisi coacti. Ergo quisque nostrum sponte se Deo offerat, etiam dum sumus extra periculum et fruimur summa quiete. Nam si putamus praetextum aliquem incogitantiae vel erroris vel inscitiae posse obiiici, longe fallimur, quia nulla excusatio poterit admitti, quum experientia doceat naturaliter insitam esse omnibus Dei notitiam, deinde insculptum esse hoc principium, quod vitam nostram Deus gubernet, quod solus ipse possit eripere nos a morte, quod proprium eius munus sit, nobis opitulari et nos iuvare. Qui enim factum est, ut nautae isti clamaverint? an accessit novus aliquis magister, qui concionem haberet de pietate, et qui ordine ostenderet Deum esse humani generis liberatorem? Minime: sed hoc iam, quemadmodum dixi, natura impressum erat ipsorum cordibus: mari tranquillo nemo ipsorum Deum invocaverat: iam discrimen ipsum discutit illis somnolentiam. Sed satis hinc apparet, quidquid excusationis capient qui Deo gloriam suam non tribuunt, hoc fore frivolum, quia non opus est lege aliqua, non opus est scripturis, non opus est denique ulla doctrina, ut homines sentiant vitam suam esse in manu Dei: salutem ab ipso solo petendam esse, nec quidquam aliunde expectandum, sicuti diximus. Nam invocatio testatur homines ita esse persuasos de ipso Deo. Invocatio autem non aliunde venit quam ab arcano quodam instinctu, et quidem duce ac magistra natura. Hoc unum est. Sed interea etiam discamus ex hoc loco, quoties quaerendus est nobis Deus minime fidendum esse proprio ingenio, quia statim aberrabimus. Rogandus ergo Deus est, ut ipse nos verbo suo regat, alioqui singuli diffuent ad suas superstitiones, quemadmodum videmus hic unumquemque clamasse ad proprium deum. Et simul etiam admonet propheta multitudinem deorum non esse nuper natam. Nam semper propensi fuerunt homines ad mendacium et vanitatem post lapsum Adae. Scimus quanta corruptela mentes nostras occupet, ut quisque sibi horrenda portenta fingat. Quum ita sit, non mirum est semper in

mundo grassatas fuisse superstitiones, quia ingenium hominis officina est omnium errorum. Et hinc iterum colligere licet quod nuper attigi, nihil magis esse perversum quam sequi carnis nostrae motus, quia unusquisque se ipsum in errorem proiciet etiam sine alieno impulsu: et interea etiam alii alios trahent, quemadmodum fieri solet. Iam addit *fuisse vasa proiecta*, hoc est, onera navis: quemadmodum scimus hoc ultimum esse remedium in naufragiis, ut scilicet homines servandae vitae causa se ultro spolient omnibus fortunis. Et hinc etiam videmus quam pretiosa sit homini vita, qui non dubitat se ipsum bonis omnibus nudare ne pereat. Fugimus quidem inopiam, et multi sibi mortem accersunt, quia intolerabilis est illis egestas: caeterum, ubi in aliquod summum discrimen ventum est, semper homines praeferunt vitam suam omnibus fortunis: quid enim sunt omnia huius mundi bona nisi accessio quaedam ad vitam nostram? Sed Ionas alio consilio narrat fuisse navem exoneratam, nempe ut sciamus non vulgarem fuisse huius tempestatis motum, sed nautas, quum a morte non procul abessent, usos fuisse hoc ultimo remedio. Sequitur illud alterum membrum, *Quod scilicet Ionas ipse descenderat in latera*, vel *latus navis*, et *iacens dormiebat*. Non dubium est quin Ionas quaesierit recessum antequam tempestas orta esset. Quum ergo solvissent in portu, Ionas concessit in angulum remotum, ut illic dormiret. Atqui non fuit excusabilis haec securitas in ipso, quum sciret se esse fugitivum a facie Domini. Debuisset ergo agitari continuis terroribus: imo debuit etiam sibi ipse esse exactor sollicitudinis. Sed ita saepe contingit ubi quis captavit latebras, ut tandem fere brutum stuporem sibi inducat, nihil cogitet, nihil curet, nulla de re sit anxius. Talis ergo socordia invaserat animum Iona, quum potuit descendere in aliquem recessum navis, ut illic somno indulgeret. Quum hoc contigerit sancto prophetae, quis nostrum non sibi metuat? Ergo discamus nos subinde revocare ad tribunal, et ubi mentes nostrae torpore occupantur, discamus nos stimulare et exigere a nobis, ne scilicet obruat nos dormientes iudicium Domini. Quid enim obstitit, quominus ruina haec Iona penitus demergeret, nisi quod Dominus misertus est servi sui: et vigilavit, ut consuleret saluti dormientis? Nisi ergo Dominus gessisset talem curam Iona, actum de ipso erat. Videmus ergo ut Dominus suos saepe respiciat dum ab ipsis non curatur, et excubias agat, dum ipsi dormiunt. Sed non debet hoc valere ad fovendam nostram indulgentiam. Quisque enim nostrum plus satis iam sibi blanditur: quin potius dum videmus Iona tam propinquum fuisse ultimo exitio, hoc exemplum nos acuat, et sollicitet, ne si quando quispiam nostrum a sua vocatione aberraverit, securus illic

iaceat, sed potius statim recurrat ad Deum. Quod si nisi violento modo Deus ad se nos retrahere non potest, saltem sequamur hac in parte Ionam, quem admodum suo loco videbimus. Sequitur:

6. *Et accessit ad eum magister funis, et dixit ei, Quid tibi sopite? surge clama ad Deum tuum, si forte serenum se exhibeat Deus nobis* (alii vertunt, cogitet de nobis, vel gratificetur nobis) *et non pereamus.*

Hic narrat Ionas se fuisse castigatum a nauclero, vel magistro navis, quod solus dormiret, quum alii omnes essent anxii et trepidi: *Quid tibi sopite?* neque enim dubium est, quin probroce obiciat nauclerus Ionae somnolentiam. Obiurgat autem quod fere careat omni sensu et memoria: *Quid tibi sopite?* inquit: quum videas alios omnes horrore percelli, quomodo potes dormire? nonne hoc est praeter naturam? *Surge ergo et invoca deum tuum.* Videmus ubi nulla est certa fidei regula permitti vulgo licentiam, ut quisque huc vel illuc declinet. Unde fit, ut nauclerus dicat Ionae, *Invoca deum tuum*: non cogat ipsum ad certam regulam? nempe quia hoc fuit usitatum omnibus saeculis, ut contenti essent homines generali aliqua apprehensione: quisque autem deinde pro suo arbitrio proprium deum fingeret. Neque enim sicuti dixi, aliter potest fieri, ubi non retinentur homines aliquo sancto vinculo. Consentiant omnes in hoc principium, esse aliquem deum: deinde non esse fingendum idolum aliquod mortuum, sed mundum regi Dei providentia et virtute: salutem etiam ab ipso esse petendam: hoc receptum est communi omnium consensu: sed ubi ventum est ad species ipsas, tunc quisque evanescit: quomodo quaerendus sit Deus nesciunt. Ergo quisque hic arripit licentiam: Ego Dei placandi causa hoc tentabo: haec erit mihi ratio captandi favoris: Dominus hoc obsequium gratum habebit: ita expiabitur omnis mea iniquitas, ut apud Deum gratiam consequar. Sic ergo singuli vias flexuosas sibi confingunt, ut ad Deum perveniant. Deinde quisque sibi peculiarem deum fabricat. Ergo nulla erit firmitas, vel constantia in hominibus, nisi inter se cohaereant aliquo vinculo, nempe, ut certa sit regula pietatis, ita ut non vacillent homines, neque disputent quid bonum sit factu, sed statuunt, ac certo persuasi sint esse unum Deum, agnoscant etiam quisnam sit ille Deus: deinde teneant rationem quomodo quaerendus sit. Colligimus ergo ex hoc loco in fictitiis religionibus esse horribilem licentiam, et quicumque proprio sensu feruntur demergi in labyrinthum, ita ut nihil quam se frustra fatigent ac macerent homines, ubi Deum quaerunt, nec viam tenent. Curstant enim strenue, sed magis ac magis a Deo

recedunt. Quod autem etiam tunc concepiant animis suis aliquem deum et consentiant in aliquod principium, satis patet ex secundo membro versus, ubi dicit, *Si forte Deus nobis propitius sit.* Hic nauclerus non restringit sermonem suum ad deum Ionae, sed loquitur simpliciter de uno Deo. Utunque enim dissidiis suis mundus laceret Deum, ut tunc Ionas diversum ab aliis deum colebat, erat denique prope innumera turba deorum inter vectores: tamen dicit nauclerus, *Si Dominus forte.* Iam ergo agnoscit summum aliquem deum, utunque singuli habeant proprios deos. Proinde videmus verissimum esse quod dixi, semper fuisse aliquod generale principium receptum omnium consensu, quod scilicet Dei providentia regatur mundus: deinde quod vita et salus hominum sit in eius manu. Sed quia nimis a Deo remoti sunt, deinde non modo tarde reptant, sed magis prae tendunt ad terram quam ad coelum adspirent: lubrici etiam sunt, semperque vacillant, ideo quaerunt deos sibi propinquos: ubi non inveniunt etiam fabricare audent. Quum dicit, *Si forte*, iam alibi vidimus hac loquutione uti spiritum sanctum: quamvis nulla sit dubitatio, sed notatur sola difficultas: hic tamen probabile est nauclerum fuisse, ut solent profani homines, perplexum et dubium, et nihil certo potuisse statuere de auxilio Dei. Quum ergo ita animi penderet, iam dicit tentanda esse quaelibet remedia. Et hic quasi in speculo cernere licet quam misera sit eorum omnium conditio, qui Deum certa fide non invocant: clamant quidem ad Deum, quia naturae sensus huc illos impellit: sed nesciunt an quidquam proficiant suis clamoribus. Iterant sua vota, sed nesciunt an effluant in aere, an vero ad Deum perveniant. Nauclerus ita ambiguum sibi fuisse animum declarat: *Si forte Deus sit nobis propitius, tu etiam invoca deum tuum.* Si certo fuisset persuasus se clamare ad verum Deum, certe non expertus fuisset hoc dubium remedium: ne quid tamen intactum maneat, hortatur Ionam, ut si quem habeat deum, etiam ipsum invocet. Videmus ergo miros esse circuitus, ubi non tenemus rectam viam. Centies potius homines discurrunt per terram et coelum quam ad Deum accedant, nisi ubi verbum praelucet. Quare? nam ubi viam tentaverunt, iam abstrahit eos phreneticus impetus in diversam partem, feruntur huc et illuc: Forte hoc mihi erit utile, quia hac non successit, alia aggrediar via. Deus ergo ita ulciscitur omnes incredulos, qui non obtemperant verbo eius, quia viam rectam non tenent. Ostendit vero quanta vesania sit, ubi homines fraenum laxant suis mentibus, et non possunt se subicere doctrinae coelesti. Quantum ad verbum attinet, dixi interpretes aliter vertere hunc locum. Nam alii dicunt, *Si forte Deus cogitet de nobis*: alii, si forte nobis gratificetur. ὡς proprie est splendere. Iam quum

hic ponatur in coniugatione Hithpael, est se ipsum serenum reddere. Est autem haec satis vulgata metaphora in scripturis, quod obnubila sit vel obscura Dei facies, ubi non est nobis propitius. Rursum ergo Deus faciem suam illustrat, et nobis serenus apparet, ubi re ipsa ostendit se esse benevolum. Quum igitur optime conveniat haec loquutio, miror cur alienas interpretationes alii quaerant. Postea addit, *Ne pereamus*. Hic nauclerus satis declarat se sentire vitam hominis positam esse in Dei arbitrio, quia statuit pereundum esse nisi Dominus succurrat. Ergo haec conceptio vel πρόβληψις, hoc est, anticipatio impressa est omnium mentibus: Deo irato vel adverso nos esse miseros, et propinquum interitum nobis instare. Altera etiam πρόβληψις, obtinet in cordibus hominum, quod scilicet, simul ac Dominus nos respexerit, statim eius favor et benevolentia salutem nobis affert. Hic spiritus sanctus non loquitur, sed homo profanus, deinde scimus qualis sit nautarum impietas: impulsu tamen naturae hoc pronuntiat, et nulla est hic fictio. Deus enim, quemadmodum iam dixi, extorquet in necessitate aliquam confessionem incredulis, a qua libenter subterfugerent. Nunc quae excusatio nobis speranda est, si putamus salutem nostram in manu nostra esse? si non pendemus toti a Deo? si ipsum etiam negligimus in rebus prosperis, ac si possemus citra eius opem salvi esse? Ergo expendi haec verba debent quum dicit nauta: *Si forte serena appareat Dei facies nobis, et non pereamus*. Sequitur nunc:

7. *Et dixit vir (hoc est, quisque) ad socium suum, Venite et iaciamus sortes, ut sciamus ob quam causam malum hoc nobis: et iecerunt sortes, et cecidit sors super Ionam.*

Hoc etiam non temere inserit Ionas, quod scilicet consultaverint inter se vectores de iacienda sorte. Nam hinc colligimus non fuisse vulgarem tempestatem. Apparuit igitur aliquod signum irae Dei. Nam si ventus aliquis exsurgat, hoc quia saepe contingit, non videbitur adeo mirum: si sequatur tempestas, est etiam res satis usitata. Oportuit igitur esse aliquid gravius quod incuteret formidinem mentibus hominum, ut scirent Deum adesse vindicem: quemadmodum scimus etiam hoc fuisse vulgare inter homines profanos, ut non apprehenderent ultionem Dei, nisi in rebus extremis: sed quum Deus insolitis modis poenas de sceleribus exigit, tunc homines incipiunt agnoscere illam Dei vindictam. Hoc idem nunc testatur Ionas. *Dixerunt ergo quisque ad socium suum, Venite iaciamus sortes*. An fuit hoc quotidianum, ut sortes iacerent quoties acciderat aliqua tempestas? Minime. Non dubium est quin confugerint ad hoc remedium,

quia sciebant Deum non absque maxima et gravissima causa excitasse tempestatem illam. Hoc unum est. Ego non possum reliqua nunc persequi: differam igitur in diem crastinum.

Diximus hesternae lectione fuisse hoc signum extremi metus, quod nautae et reliqui sortes iecerunt, quia hoc fieri non solet, nisi ubi homines vident se ratione et consilio destitui. Sed hoc simul notandum est, quod sortes iaciunt, proficisci ab errore: quia non agnoscunt, si Dominus velit de singulis poenam sumere, se etiam graviore poena esse dignos. Neque enim conferrent culpam in unum hominem, si quisque probe reputaret quid sit promeritus coram Deo. Si nunc contingat aliqua calamitas, officium cuiusque est, se ac vitam suam examinare coram Deo: ita fiet, ut a primo ad ultimum fateantur omnes se sustinere iustum iudicium. Sed dum omnes simul inquirunt quisnam sit reus coram Deo, ita se exonerant quasi essent innoxii. Atque hic morbus etiam hodie grassatur in mundo, quod scilicet libenter quisque in alios culpam reicit, et volunt omnes videri insontes coram Deo: non quod possint abolere omnem reatum, sed quia extenuant singuli peccata sua, ac si iure non posset Deus tam rigide ipsos persequi. Exempli gratia: Si quis sentiat multis modis se fuisse lapsum, fatebitur quidem uno verbo se esse peccatorem. Sed si quis enumeret ac producat in medium singula eius peccata, dicet, Hoc est leve delictum, hoc est veniale, et Dominus non ita summo iure agit nobiscum, ut velit nos statim ad ultimum supplicium trahere. Si leviter deliquimus, hoc statim cuique venit in buccam. Sic egerunt nautae, de quibus nunc loquitur Ionas. Si quis rogasset an essent prorsus extra culpam, confessus fuisset quisque se coram Deo esse peccatorem: sed interea iaciunt sortes, ac si unus tantum obnoxius esset iudicio Dei. Quare? neque enim existimant peccata sua mereri tam grave supplicium. Utcunque ergo deliquerint, et hoc vere sentiant ac convicti sint, tamen non tanti faciunt sua peccata, ut existiment se tale quidquam esse promeritos. Haec ratio est igitur cur descendant ad sortem, quia quisque videtur sibi fore immunis, ubi ad examen illud ventum fuerit. Hic ergo locus ostendit, quod etiam communi experientia plus satis notum est, homines quamvis intelligant se reos esse coram Deo, tamen extenuare peccata sua et promittere sibi veniam, quasi possent cum Deo pacisci, ut ille non ageret cum ipsis summo iure, sed indulgenter eos tractaret. Hinc ergo spes impunitatis, quod ex gravissimis peccatis facimus levia delicta. Sic videmus in papatu excogitatos fuisse varios modos, quibus sese absolverent coram Deo, et abstergerent suas maculas: Adpersio aquae benedictae delet omnia fere

peccata, nisi quis vel adulter sit, aut homicida, aut veneficus, aut decies periurus, non putat se reum esse ullius criminis. Ergo piacula quibus utuntur valere putant ad obliterandas omnes iniquitates. Unde hic error? nempe quia aestimant Deum ex proprio suo ingenio, sed sua peccata non putant Deo tantopere esse abominationi. Sed hoc non est novum. Videmus enim quid iam contigerit Ionae tempore: et ex profanis etiam historiis colligere licet, hunc errorem passim tunc occupasse omnium animos: habebant quotidiana piacula, quemadmodum papistae habent suas missas, habent suas peregrinationes, habent suas adpersiones aquae benedictae, et similes nugas. Sed quemadmodum in papatu sunt casus reservati, ita etiam si quis vel patrem vel matrem occiderat, si quis perpetraverat incestum, ille opus habebat extraordinario piaculo: et si quis erat famosae virtutis in terra, illum adibant ut quaererent novum piaculi genus. Huius erroris exemplum hic proponitur nobis, quum dicunt, *Iaciamus sortes*. Nisi enim putarent unum esse reum, non plures, quisque conferret sua peccata in medium, et postea agnosceret tantam esse congeriem, quae replet coelum et terram: sed hoc non faciunt. Oportet unum hominem hic esse sceleratum: nemo autem vult prodire in medium cum hoc elogio: ergo sortes iaciunt. Nunc quaeritur an fuerit haec legitima ratio veritatis inquirendae: quum nescirent cuius culpa exorta esset tempestas, an fas fuerit ad sortes confugere. Quidam nimis fuerunt superstitiosi in damnandis sortibus, quia praecise dixerunt omnes sortes esse nefarias: hinc nomen inditum fuit sortilegis: et sortilegos putarunt nihil a magis et in cantatoribus differre. Hoc ex errore natum est, quia scimus permissum aliquando fuisse iacere sortem. Et Solomon certe tanquam de politico ordine loquitur, quum dicit in sinum conieci sortes, exitus autem esse a Iehova (Prov. 16, 33). Solomon non loquitur illic de artibus magicis, sed dicit quum sortes mittuntur, non exire fortuito, sed Dei providentia. Quum etiam Matthias subrogatus est in locum Iudae, sorte hoc factum est. An apostoli temere usi sunt ratione illa? Atqui praefuit spiritus sanctus electioni. Non dubium igitur est quin sortem illam Deus approbaverit. Sicuti etiam quum Iosue sortitus est, quia incognita erat causa irac Dei: et tamen satis constabat Deum infensum esse populo suo. Iosue perplexus in re obscura sortitur: et ita Acham producit in medium cum suo sacrilegio. Sortem illam nemo damnare audebit. Ergo satis liquet quod dixi, superstitiosos fuisse qui sine exceptione aliqua damnarunt sortes quaslibet. Sed tenendum simul est, non utendum esse promiscue sortibus. Est pars ordinis politici: si aliqua haeceditas sit communis, ubi fit partitio, licebit illic sortes iacere: quia non est vel huius vel illius eligere,

quisque ergo sumet partem quae sorte contigerit. Sic etiam sortiri licet de provinciis, ubi homines mittuntur aliquo: et si partiuntur inter se operas, ne qua sit aemulatio, ubi quisque volet ad se partem aliquam trahere, illic sors dirimet omnes lites. Tale sortiendi genus est tam verbo Dei, quam legibus permissum. Sed si quis sortiri velit sine ratione aliqua, ille iam erit superstitiosus, et non multum differet vel a mago, vel incantatore. Exempli gratia, si quis velit iter suscipere, vel quidpiam aliud aggredi, si proiciat in pileum duas sortes, albam et nigram, Ego videbo an hodie prospera sit haec profectio, illud est diabolicum: quemadmodum Satan talibus praestigiis deludit miseros homines. Ergo si quis sine ratione velit sortiri, hoc, quemadmodum iam dixi, excusatione omni caret. Sed quantum attinet ad alias sortes, qualis fuit ista, de qua nunc agimus, non debet iter trahi in exemplum quod alicubi refertur. Nam si Iosue sortitus est, ut in lucem proferret qua de causa iratus esset Deus populo suo, non licebit hoc factum imitari: quia non dubium est quin Iosue peculiari aliquo instinctu admonitus fuerit ut sortem iaceret. Sic etiam quum Saul sortitus est, et deprehensus tunc fuit filius Ionathan, quia mel gustaverat, hoc fuit particulare exemplum. Idem etiam de hac sorte dicendum erit. Nam quia trepidant nautae, nec reperiunt qua de causa contigerit tempestas, impendet autem metus naufragii, confugiunt ad sortem. Si velimus hoc quotidie imitari, certe tanta licentia non placebit Deo, neque etiam conveniet verbo eius. Itaque tenendum est, fuisse peculiare quosdam instinctus, ubi servi Dei usi fuerunt sorte in rebus dubiis et extremis. Hoc ergo breviter sit responsum ad illam questionem, an liceret nautis sortiri, ut deprehenderent ob cuius crimen ita periclitabantur. Iam venio ad reliqua.

8. *Et dixerunt ei, Narra nunc nobis quare malum hoc nobis contigerit, quodnam opus tuum, et unde venias, quae sit patria tua, et ex quo populo sis.*
9. *Et dixit ad eos, Hebraeus ego sum, et Iehovam Deum coelorum ego timeo, qui fecit mare et aridam.*
10. *Et timuerunt viri timore magno, et dixerunt ei, Quare hoc fecisti? quia noverant viri quod a facie Iehovae ipse fugeret. Nam ipsis narraverat.*

Postquam sors cecidit super Ionam, non dubitant quin ille obnoxius sit quasi centies convictus esset. Quorsum enim sortes prolicerent, nisi hoc illis esset persuasum, posse dirimi hoc modo quidquid est dubitationis, et quidquid latet posse in lucem proferri. Quia ergo principium hoc infixum est eorum animis, posse elici veritatem, et quodammodo erui ex tenebris iacta sorte, ideo iam inquirunt ex Iona quid fecerit. Nam hoc sumunt pro confesso, quod sustineant tempestatem omnes eius

culpa: deinde quod promeritus sit detestabili aliquo scelere talem vindictam Dei. Videmus ergo sortes iecisse, quia hoc apud se statuebant, non posse aliter deprehendi crimen cuius causa patiebantur: deinde gubernari sortes occulto Dei iudicio. Nam quomodo posset ex sorte iudicium certum fieri, nisi Deus dirigeret suo consilio et moderaretur quod videtur maxime esse fortuitum? Haec igitur principia quodammodo certa erant apud homines profanos, quod Deus eruat veritatem, et proferat in medium: deinde quod praesideat etiam sortibus, utcunque putentur fortuitae. Haec ratio est, cur nunc interrogent *quid fecerit Ionas*. Narra igitur nobis *quare malum hoc nobis contigerit, quodnam sit opus tuum*. Hic per opus non intelligo crimen, sed potius genus vitae, vel statum vivendi, ut loquuntur. Quaerunt igitur quibus in rebus hactenus versatus sit Ionas, et quam sequutus sit vitae rationem. Nam postea sequitur, *Dic etiam nobis unde venias, quae sit patria tua*, ex quo sis populo. Non dubium est quin sciscitanti fuerint ordine de singulis: sed Ionas hic breviter commemorat rerum capita. Iam venio ad responsum eius. *Dixit ergo ad eos, Hebraeus sum, et Iehovam Deum coelorum timeo, qui mare et aridam creavit*. Videtur hic Ionas adhuc tergiversari, imo crimen a se depellere. Nam profitetur se esse cultorem veri Dei. Quis non diceret hic velle elabi subterfugio, dum opponit pietatem suam, qua obtegat crimen illud, de quo prius dictum fuit? Sed hic non omnia referuntur primo versu, quia paulo post sequitur, nautas scivisse de fuga Ionae: et quod non fuerat obsequutus Dei vocationi et mandato, sciverant illo narrante. Non dubium est igitur, quin Ionas ingenue confessus sit suam culpam, tametsi hoc non referat. Sed scimus hanc loquendi formam satis tritam esse Hebraeis, ut posterius adiungant quod prius dicendum fuerat: et grammatici etiam illud vocant ὑστερον πρότερον, ubi aliquid tacetur suo loco, deinde subiicitur explanationis causa. Quum ergo dicit Ionas *se Hebraeum esse, et cultorem veri Dei*, hoc potius ad culpam, vel crimen aggravandum spectat quam ad praetextum excusationis. Si enim dixisset simpliciter se male sibi esse conscium, quia non obediverat Deo, non fuisset tam atrox crimen. Sed ubi praefatur verum Deum coeli et terrae opificem sibi fuisse cognitum, Deum Israelis, qui se patefecit data lege et promulgata: quum ergo ita praefatur Ionas, hic tollit sibi omnes colores ignorantiae vel erroris. Educatus in lege fuerat, et a puero didicerat quisnam sit verus Deus. Non potuit igitur errore labi, deinde non colebat fictitios deos, ut reliqui homines: erat Israelita. Quum ergo imbutus esset vera pietate, fuit atrocius crimen, ubi a Deo ipso defecit, ubi sprevit eius mandatum, et quasi iugum excussit, et fuit fugitivus. Nunc ergo tenemus qua de causa

Ionas hic se Hebraeum vocet, ac testetur se esse cultorem veri Dei. Primo quum dicit se Hebraeum, discernit a gentium idolis deum Abrahae. Nam in illis omnibus locis satis nota erat religio electi populi, quamvis omnium consensu reprobaretur: sciebant tamen et Cilices, et omnes Asiatici homines et Graeci etiam, deinde ab altera parte Syri, quid Israelitae iactarent, nempe Deum verum apparuisse patri suo Abrahae: deinde pepigisse cum eo foedus gratuitum: deinde legem dedisse per manum Moysis: hoc satis fama vulgatum erat. Ideo nunc Ionas dicit se esse Hebraeum: ac si diceret, sibi negotium esse non cum aliquo fictitio deo, sed cum deo Abrahae, qui olim iam apparuerat sanctis patribus: deinde qui reddiderat aeternum testimonium suae voluntatis per Moysen. Videmus ergo emphatice hoc poni quod *sit Hebraeus*. Deinde adiungit, *Ego Iehovam timeo Deum coelorum*. Per verbum timendi intelligitur cultus. Neque enim hic accipitur quemadmodum saepe alias, imo in significatione propria: sed transfertur timor ad cultum: Ego, inquit, non sum deditus superstitionibus variis, sed edoctus fui in vera pietate: Deus se mihi patefecit a prima pueritia. Ego igitur non colo aliquod idolum, sicuti omnes fere populi fabricant sibi deos, sed ego colo Deum creatorem coeli et terrae. Vocat *Deum coelorum*, hoc est, qui solus in coelis habitat. Quum alii existiment coelum refertum esse magna deorum turba, hic Ionas opponit unicum deum: ac si diceret, Fingite pro vestro arbitrio innumeros deos, unus tamen est, qui imperium summum obtinet in coelis: ille etiam est, *qui fecit mare, et aridam*. Iam ergo tenemus quid sibi velit Ionas his verbis, nempe hic ostendit non esse mirum, si tam graviter ipsum persequatur Deus, quia non leve aliquod delictum perpetraverit, sed exitiale crimen. Nunc videmus quantum profecerit Ionas, ubi Dominus rigide ipsum tractare coepit. Nam ut erat sopitus, imo stupidus in suo peccato, nunquam resipisset nisi tam violento hoc remedio. Caeterum, ubi Dominus sua severitate eum expergefecit, iam non modo fatetur se reum esse, vel defunctorie culpam agnoscit, sed videmus ut libenter etiam apud profanos homines testetur se hominem esse sceleratum, qui scilicet defecerit a vero Deo, in cuius cultu fuerat tam probe institutus. Hic est fructus verae poenitentiae: et hic etiam est fructus castigationis, quam Deus illi inflixerat. Ergo si velimus nostram poenitentiam Deo probare, ne tergiversemur, quemadmodum ut plurimum fieri solet: neque etiam extenuemus peccata nostra, sed libera confessione testemur coram toto mundo quid simus promeriti. Postea sequitur, viros illos timuisse timore magno, et dixisse, *Quare hoc fecisti? sciebant enim quod fugeret a facie Iehovae, quia ipse narraverat*. Hoc etiam pondere non caret, *nautas timuisse timore magno*. Nam signi-

fiat Ionas fuisse sermone suo non modo commotos, sed etiam perterritos, ita ut gloriam tribuerent vero Deo. Scimus enim ut superstitiosi homines fere ludant cum suis idolis. Concipiunt quidem saepe miros terrores, sed postea faciunt sibi blanditias, et delinunt quodammodo animos suos, ita ut possint placide et suaviter ridere in suis delitiis. Quod ergo hic dicit Ionas *illos timuisse timore magno*, significat fuisse ita vulneratos, ut serio intelligerent Deum Israelis esse iustum iudicem: deinde non esse, qualem fingebant reliquae gentes: sed esse armatum horrendis exemplis quoties vellet sumere vindictam. Videmus ergo quid intelligat Ionas, quum de timore magno loquitur. Quamquam utrumque notandum est, quod timuerint, nempe quia colligere promptum fuit ex prophetae verbis, Deum Israelis unicum esse coeli et terrae opificem: deinde quod de timore magno sequitur, hoc referri debet, quemadmodum iam dixi, ad seriam formidinem, quum omnis metus statim evanescat incredulis. Quod autem obiurgant nautae et reliqui vectores Ionam, hic Dominus mercedem quam meritis est ei rependit. Fugerat a facie Dei: hoc modo, quemadmodum diximus, abrogaverat Deo summum imperium. Nam qualis est Dei autoritas, si quisque nostrum eius mandata respuat, et fugiat ab eius conspectu? Quum ergo Ionas vellet Deum subterfugere, hic subiicitur hominibus: adsunt profani homines, imo barbari, qui castigant eius peccatum, qui sunt censores ac iudices ipsius. Idem etiam videmus saepe contingere. Nam qui sponte non obtemperant Deo et verbo eius, postea sese proiciunt in multa flagitia, et turpitudine eorum conspicitur vulgo. Quia ergo non possunt ferre Deum magistrum ac doctorem, coguntur ferre innumeros censores: notantur enim vulgi probris, monstrantur ubique digito, tandem trahuntur ad patibulum, et carnifex est summus eorum magister. Idem videmus in Iona: sicuti quum naclerus etiam prius castigavit eius torporem, quum dicebat, Tu saltem invoca deum tuum: quid tibi vis, sopite? tu hic iaces similis trunco: et interea vides nos esse perplexos in ultimo discrimine. Quum ergo naclerus tam duriter invecus est prius in Ionam, et rursus omnes uno ore eum castigant, certe videmus eum subiici omnium iudiciis, quia voluit Deo imperium suum detrudere. Si quando igitur idem nobis contingat, ut subiiciat nos Deus opprobriis hominum ubi volumus eius iudicium subterfugere, ne miremur. Sed quemadmodum Ionas hic placide respondet, neque obstreperit, neque recalcitrat, ita etiam tandem vero spiritu mansuetudinis agnoscat quisque nostrum sua peccata, ubi coarguuntur, etiamsi pueri sint nostri iudices, vel contemptissimus quisque ex plebe in nos insurgat, feramus hoc patienter, et sciamus hoc censorum genus nobis contingere Dei providentia. Iam sequitur:

11. *Et dixerunt ad eum, Quid faciemus tibi ut resideat mare a nobis? quia mare ibat (id est commovebatur), et erat tempestuosum.* 12. *Et dixit illis, Tollite me, et proicite me in mare, et residebit mare a vobis, quia novi ego quod propter me tempestas magna haec contigerit super vos (hoc est, sit super vos).*

Quod consilium capiunt nautae ex Iona, hinc apparet fuisse aliqua reverentia tactos, ut non audeant ipsum attingere. Videmus ergo quantum fere unico momento profecerint, quum parcent homini Israelitae, quia in illo populo agnoscunt verum Deum coli coeli et terrae summum regem. Nam procul dubio obstitit hic timor, ne statim Ionam in mare prolicerent. Quum enim certum esset, eius culpa Deum omnibus irasci, cur non illo piaculo se liberarent? Quod ergo morantur in tanto discrimine, et non audent statim arripere Ionam, hinc certe apparet, fuisse retentos illa, quam dixi, Dei reverentia. Ergo sciscitantur quid sit factu opus. *Quid igitur facturi sumus tibi, ut resideat mare a nobis? nam mare ibat*, inquit. Per verbum eundi intelligit Ionas mare fuisse inquietum. Dicitur enim quum mare compositum est quiescere, ubi autem est turbulentum, tunc habet varios motus et iactiones. *Mare igitur ibat: deinde erat tempestuosum.* Videmus ergo Deum non fuisse contentum ignominia Ioniae, sed ulterius voluisse persequi eius crimen. Oportuit igitur Ionam ad supplicium trahi, quod meritis erat, tametsi postea mirabiliter liberatus fuit a morte, ut videbimus suo loco. Respondet igitur Ionas, *Tollite me, et proicite in mare, et residebit a vobis.* Quaeritur an Ionas sponte se offerre debuerit ad mortem. Videtur enim hoc signum esse desperationis. Potuit quidem se permittere eorum arbitrio: sed hic quasi eos exstimulat. *Proicite me in mare*, inquit. Neque enim aliter Deum placabitis quam mea poena. Videtur similis homini desperato, quum ultro ad mortem ita pergit. Sed haud dubie agnovit Ionas se ad poenam postulari divinitus. Incertum est an spem salutis tunc conceperit, hoc est, an praesenti fiducia recubuerit in gratiam Dei: sed quidquid sit, tamen colligere licet, ipsum prodire ad mortem, quia intelligat, ac certo persuasus sit, se quodammodo aperta voce Dei citari. Et ita non dubium est quin patienter subeat iudicium, quod Dominus contra eum tulit. *Tollite igitur me, et proicite in mare.* Postea, *Mare a vobis residebit.* Hic Ionas non tantum pronuntiat Deum posse placari morte sua, quoniam sors super eum ceciderit, sed aliunde agnoscit mortem, suam sufficere posse loco piaculi, ut tempestas resideat. Et ideo etiam sequitur ratio, *Novi, inquit, quod propter me magna haec tempestas sit super vos.* Quum se novisse dicit, non potest hoc referri ad sortem. Erat enim communis haec

omnium notitia. Sed Ionas hic tanquam prophético spiritu loquitur. Et non dubium est quin confirmet quod prius iam attigi, nempe Deum Israelis esse summum et unicum regem coeli et terrae. Haec igitur certitudo notitiae, de qua Ionas loquitur, debet referri ad eius conscientiam, deinde ad doctrinam pietatis, qua imbutus erat. Iam vero possumus colligere ex his verbis utilissimam doctrinam, quod scilicet Ionas hic cum Deo non expostulat, neque contumaciter fremit, quod Deus tam severe ipsum puniat. Nam sustinet libenter et reatum et poenam, quemadmodum prius quum dicebat, Ego cultor sum veri Dei. Quomodo fatetur verum Deum, cuius summum rigorem tunc experiebatur? Sed videmus Ionam fuisse ita subactum, ut non desineret tamen iustum honorem tribuere Deo: quamvis interitus esset ante eius oculos, quamvis ira Dei arderet, videmus tamen ut Deo, quemadmodum diximus, tribuat honorem suum. Ita idem repetitur hoc loco: *Ecce, inquit, novi quod propter me tempestas haec magna contigerit.* Deo certe non obmurmurat, qui in se recipit totam culpam. Haec igitur vera est poenitentiae confessio, ubi Deum agnoscimus, et testamur etiam libenter apud homines iustum esse, etiamsi atrociter pro carnis nostrae sensu in nos saeviat. Ubi tamen tribuimus ei laudem iustitiae, tunc vere ostendimus nostram poenitentiam. Nisi enim ad hanc humilitatem cogat nos ira Dei, semper pleni erimus amaritudine: et utcunque obmutescamus ad tempus, cor tamen nostrum erit contumax et rebelle. Ergo haec humilitas semper poenitentiam sequitur, dum scilicet peccator se prosternit coram Deo, et sustinet libenter suum peccatum, neque subterfugiis elabi conatur. Et non mirum est, si Ionas eo usque se demiserit. Videmus epim idem etiam nautas fecisse, quum dicunt iaciendam esse sortem, addunt etiam simul, Venite et iaciamus sortes, ut sciamus cur malum hoc contigerit nobis. Non trahunt Deum in sortem, sed statuunt eum iudicem: et hoc modo agnoscunt se iustam poenam dare. Et tamen quisque putat se esse innoxium. Nam utcunque eos morderet conscientia, tamen nemo putabat se reum esse tanti sceleris ut subiret vindictam Dei. Quum ergo nautae putarent se immunes esse a scelere, tamen non ideo litigarunt cum Deo, sed passi sunt esse iudicem supra omnes. Quum ergo inter hos modestiae fines se continuerint homines tam barbari, non mirum est, si Ionas, praesertim ubi expergefactus fuit, et coepit sentire suam culpam, et serio etiam retentus fuit Dei manu, non mirum est, si tunc confessus est se obnoxium esse Deo, et iure dare tam gravem et atrocem poenam. Hoc igitur notandum est quum dicit se scire, quod sua causa contigerit haec tempestas illis, vel quod mare ita tempestuosum sit

Calvini opera. Vol. XLIII.

adversus omnes. Reliqua differemus in diem crastinum.

13. *Et quaerebant* (vel moliebantur, proprie est fodiebant) *virī ut reducerent navem, et non poterant: quia mare ibat, et turbulentum erat super eos.* 14. *Et clamaverunt ad Iehovam, et dixerunt, Obsecro, Iehova, ne quaeso pereamus propter animam viri huius, et ne des super nos* (hoc est, ne ponas) *sanguinem innocentem: quia tu Iehova, sicut placitum tibi est, fecisti.*

Hic versus ostendit nautas et reliquos tunc magis ad misericordiam flexos fuisse, quum viderent sanctum Dei prophetam libenter subire poenam quam meritis fuerat. Ergo dum se obnoxium esse fatetur, neque supplicium recusat, hinc fit, ut cupiant parcere vitae eius, qui tamen erant profani homines, deinde maxima ex parte barbari. Et quum quisque praesenti periculo posset esse quasi attonitus, hoc magis amplificat miraculum, quod tamen respectum habeant vitae eius, qui solus erat in culpa, et qui iam hoc libere confessus fuerat. Sed Dominus ita flexit eorum animos, ut nunc clarius nobis pateat quam grave sit crimen refugere vocationem Dei, et non simpliciter morem gerere eius mandato, quemadmodum antehac diximus. Putant multi hoc leve delictum esse, et sibi facile indulgent: sed non est in arbitrio hominum appendere peccata: haec est trutina fallax, quum homines aestimant ex proprio sensu sua peccata. Ergo discamus tribuere Deo honorem suum, ut solus sit iudex, et emineat super nos, et statuatur quam grave aut leve sit unumquodque peccatum. Caeterum nisi homines sponte se ipsos ineptis blanditiis fallerent, certe sensus communis hoc dictat, non leve delictum esse ubi refugimus Dei imperium: nam sicuti diximus, hoc modo abrogant Deo homines imperium. Quid autem restat Deo ubi non gubernat homines quos condidit, et quos sustinet virtute sua? Voluit igitur Dominus hic ostendere, non posse placari aliter iram suam quam si Ionas in mari demersus esset: quanquam altius respexit, ut postea videbimus. Sed hoc interea notatu dignum est, quod Dominus voluit in persona Ionae statuere exemplum. Unde nunc omnes agnoscant non esse ludendum cum ipso, sed simul atque aliquid praecepit, obtemperandum esse. Verbum quo utitur propheta interpretis varie exponunt, הָרַר proprie est fodere: ideo quidam putant metaphorice esse loquutionem, quia remiges videntur mare fodere: et non male quadraret hic sensus. Alii longius trahunt metaphoram, quod scilicet scrutati sunt vel quaesierunt rationes nautae quibus possent navem appellere in terram. Sed altera metaphora, sicuti minus remota est, magis placet. Latini hoc vocant moliri, quum scilicet non leviter tantum remiges scalmos suos impingunt, sed quum

utuntur maiore conatu. Moliebantur ergo nautae ut navem reducerent. Sed quo consilio? nempe ut parcerent vitae hominis, qui iam confessus fuerat se reum esse coram Deo, et sua culpa commotam fuisse illam procellam quae minitabatur omnibus naufragium. Dicit autem non potuisse, quia mare turbulentum erat, sicuti iam hesternae lectione vidimus. Nunc venio ad sequentem versum. *Clamarunt, inquit, ad Iehovam, et dixerunt, Obsecro, Iehova, ne quaeso pereamus propter animam viri huius, et ne des, hoc est, ne reiicias, super nos sanguinem innoxium.* Nunc plenius exprimit propheta cur tantopere conati sint nautae redire in portum, vel appellere ad littus aliquod: quia scilicet iam persuasi erant Ionam esse cultorem veri Dei, neque id modo, sed prophetam: postquam narraverat, quemadmodum vidimus, se fugere a conspectu Dei, quia formidaverat exsequi mandatum illud, de quo vidimus. Reverentia igitur continuit nautas, quum scirent Ionam esse servum veri Dei. Videbant interea Ionam ob crimem unum iam stare ad tribunal Dei, et postulari ad supplicium: hoc videbant: sed interea optassent servare ipsum incolumem. Docet autem hic locus, natura hoc esse omnibus ingentium, ut abhorreant a crudelitate. Nam utcumque multi sint homines feri et sanguinarii, non possunt tamen exuere hunc sensum, quin effusio sanguinis humani sit detestabilis. Multi interea se obdurant, sed cauterio uruntur, neque possunt excutere horrorem illum, quin sentiant se abominabiles esse et Deo et hominibus dum ita effundunt sanguinem innoxium. Hinc fit, ut nautae, qui alioqui vix guttam humanitatis retinent, supplices tamen confugiant ad Deum, ubi agitur de morte unius hominis, et hic dicunt *אֵלֹהֵינוּ יְהוָה*. Repetit ad confirmationem particulam, quae ostendit nautas suppliciter deprecatos esse, ne Deus imputaret illis hoc crimen. Videmus ergo, etiamsi homines isti nunquam gustassent doctrinam legis, tamen naturaliter ita fuisse edoctos, ut scirent sanguinem humanum Deo carum et pretiosum esse. Iam quantum ad nos spectat, non modo debemus imitari hos nautas, sed longe superare. Neque enim tantum vigere apud nos debet naturae regula: sed audimus quid Deus iam olim pronuntiaverit ore suo, Quisquis fuderit sanguinem humanum, fundetur sanguis eius. Et scimus etiam qua ratione Deus suscipiat vitam hominum tuendam, nempe quia creati sunt ad eius imaginem. Ergo quisquis violenter insurgit contra homines, ille quantum in se est, violat imaginem aeterni Dei. Quum ita sit, nonne omnis violentia et crudelitas debet nobis duplici horrore esse? Interea etiam aliud colligere oportet ex hac doctrina. Ostendit enim Deus singulari testimonio, quam paterno affectu nos prosequatur dum vitam nostram vult in fide sua esse et praesidio, et ostendit re ipsa sibi nos curae esse:

quia poenam ac vindictam sumpturus est si quis nos iniuste laedat. Videmus ergo ut haec doctrina ab una parte contineat nos sub fraeno, ne quid tentemus contra fratres nostros: deinde ut nos etiam certiores faciat de paterno Dei amore, ut hac dulcedine illecti discamus nos totos tradere in eius custodiam. Iam venio ad postremum membrum versus, ubi dicunt nautae, *quia tu Iehova, quemadmodum placitum est tibi, fecisti.* Hic nautae satis ostendunt se non sponte fundere sanguinem innoxium. Quomodo haec igitur inter se conveniunt, ut sanguis sit innoxius, ipsi autem sint extra culpam? Utuntur hac excusatione, quod obediant iudicio Dei, nihil temere, vel pro sua libidine hic agant: sed sequantur quod Dominus praescripsit. Etsi enim Deus non loquutus fuerat, re ipsa tamen patebat quid mandaret. Nam quasi Deus exigeret piaculum aliquod in morte Ionae, ita voluit durare tempestatem, donec ille submersus foret: haec iam nautae obiciunt. Sed notemus non reicere culpam in Deum, quemadmodum faciunt blasphemi homines, qui dum volunt se eximere a reatu, trahunt Deum in crimen, vel saltem eum suo loco subrogant. Quid ergo, inquit, sedet iudex ad nos damnandos qui ipse primus est autor, quum ita decreverit? Hodie multi phrenetici ita loquuntur, ut scilicet tollant omne discrimen boni et mali, ac si libido hominum illis pro lege esset. Obtundunt interea Dei providentiam. Noluit Iona hoc intelligi de nautis: sed quia satis intelligunt Deum gubernare iusto iudicio mundum, etiamsi arcana sint eius consilia, et non possint captu nostro comprehendere. Quia igitur hoc statuunt, ideo sese confirmant: et interea tamen utcumque tribuant laudem iustitiae Deo, trepidant, ne rei sint innoxii sanguinis. Nunc ergo videmus quam reverenter loquuti sint isti homines de Deo: atque etiam quanta religio ipsos tenuerit, ut non fraudarent Deum laude sua: *Tu, inquit, Domine, fecisti sicut tibi libitum est.* An hic Deum insimulant tyrannidis, quasi omnia conturbet sine ratione et modo? Minime: sumunt illud principium, voluntatem Dei esse rectam et iustam: imo quidquid Deus apud se decrevit, hoc sine controversia esse iustum. Ubi ergo hoc illis persuasum est, iam voluntatem Dei sumunt pro regula bene agendi. *Quia ergo tu Domine sicut tibi placuit fecisti,* ideo nos innoxii erimus. Caeterum simul etiam addere convenit, nautas hic non garrere de arcana Dei providentia, ut impudent illi homicidium, quemadmodum faciunt impii quidam et impuri canes hodie: sed quia Dominus patefecit illis consilium suum, ostendunt non posse aliter componi, et sedari maris procellam, et tempestatem, nisi Iona submerso, ideo hanc notitiam consilii Dei accipiunt pro certa lege. Quanquam, ut dixi, semper confugiunt supplices ad Dei misericordiam, ne in re adeo perplexa et confusa ipsos

simul involvat eodem supplicio, quia coguntur fundere sanguinem innoxium. Nunc ergo tenemus sensum huius loci. Iam sequitur:

15. *Et sustulerunt Ionam, et proiecerunt in mare, et stetit mare a fervore suo.*

Hic iam ostendit Ionas tempestatem illam sua culpa commotam fuisse: quia eventus hoc certo comprobavit. Neque enim nautae solum iecerunt sortem, sed postquam Ionas proiectus est in mare, quia sedata fuit procella, et mare quievit, illa repentina mutatio satis ostendit Ionam solum fuisse in causa cur ita propinqui essent naufragio. Nam si paulo post, sed aliquo tempore interposito, mare fuisset sedatum, poterat adhuc hoc adscribi fortunae. Sed dum eodem momento mare quiescit, non potest aliud dici quam Ionam Dei iudicio fuisse damnatum. Proiectus quidem fuit hominum manu in mare, sed Deus ita praesidebat, ut nihil hominibus posset adscribi, nisi quod exsequuntur iudicium, quod Dominus aperte mandat et exigit ab ipsis. Huc ergo pertinet hic versus. Iam adiungit:

16. *Et timuerunt viri timore magno Iehovam, et sacrificarunt sacrificium Iehovae, et voverunt vota.*

Iam declarat Ionas quisnam sequutus sit fructus: ac principio dicit, nautas timuisse verum Deum. Utitur enim hic nomine proprio Dei, quia iam ante vidimus fuisse addictos suis superstitionibus, quum singuli clamarent ad deos suos. Sed fuit illud erroneum studium. Vagati enim sunt post suas superstitiones. Nunc discrimen propheta notat, quod scilicet inceperint verum Deum timere. Quanquam autem fieri potest, ut postea relapsi sint ad suos errores, hoc tamen non debuit praeteriri, quod Deus coegit illos ad talem metum. Hebraei, ut ante dictum fuit, aliquando timere Deum accipiunt generaliter pro colere: secundi Regum 17. dicitur de novis incolis terrae Chanaan, qui ex Perside translati fuerant, Timuerunt illi homines Deum: hoc est, imitati sunt legalem ritum in sacrificiis, ut Deum colerent. Sed hoc loco adiectio ostendit loquendi formam magis restrictam esse. Additur enim *timor magnus*. Ergo significat Ionas nautas et alios vectores non modo tactos fuisse aliquo timore Dei, sed sensisse deum Israelis esse regem summum coeli et terrae, omnia tenere sub manu et imperio suo. Nec dubium est quin timor hic ita adduxerit eos ad veram notitiam, ut scirent se prius delusos fuisse, et quidquid unquam finxit mundus esse merum ludibrium, et deos hominum arbitrio fabricatos nihil aliud esse quam mera idola. Tenemus ergo nunc quid Ionas significet. Caeterum hic paulo fusius dicendum est de timore Dei. Scriptura quum de timore Dei lo-

quitur, nunc cultum externum designat, nunc veram pietatem. Ubi de externo cultu agitur, hoc leve est. Nam hypocritae solent defungi suis caeremoniis et testantur se verum Deum colere: interea tamen quia sincero affectu se non subiciunt Deo, neque fidem afferunt neque poenitentiam, ideo nihil aliud quam ludunt. Sed timor Dei saepe accipitur pro ipsa pietate: et tunc vocatur principium vel caput sapientiae, vel etiam ipsa sapientia, quemadmodum in libro Iob. Timor ergo Dei, hoc est, reverentia qua sponte se illi subiciunt fideles, est caput sapientiae. Sed saepe etiam contingit servili metu tangi homines, ut cupiant Deo satisfacere: interea tamen cuperent potius ipsum detractum ex solio suo. Servilis ille timor plenus est contumaciae, quia interea fraenum arrodunt, qui non possunt se eximere eius potestate et imperio. Talis fuit hic metus de quo nunc disserit Ionas. Neque enim omnes quorum nunc meminit ita repente mutati sunt, ut se addicerent vero Deo. Neque enim eo usque profecerant: et non fuit tam vera et seria conversio animorum, ut mutati fuerint in novos homines. Quomodo igitur timuerunt? nempe quum Dominus illis incusserat terrorem, ita ut sentirent hunc solum esse Deum, qui coelum et terram sub se continet. Nunc ergo videmus, in quo gradu locandus sit hic timor, de quo agit Ionas. Si postea non sequuti sunt meliores progressus, hoc tantum ad condemnationem valuit, quod quum nautae isti certo documento agnoscerent unicum esse Deum, tamen permiscuerint cum eius cultu pravas et impias superstitiones, sicuti etiam in multis hodie contingit. Papistae habent commune principium nobiscum, quod unicus sit Deus coeli et terrae opifex: imo etiam propius accedunt, quod unigenitus Dei filius redemptor noster sit. Sed interea videmus ut contaminent totum cultum Dei, et convertant veritatem eius in mendacium. Miscent igitur Deum cum idolis ita ut nihil apud eos sit sincerum. Sed principium tamen illud multum valet, si Dominus manum porrigat miseris hominibus. Nam si in papatu hoc non esset persuasum, verbo Dei habendam esse fidem, et Christum filium Dei esse regem et caput ecclesiae, utendum esset longo circuitu apud eos: nunc autem familiaris est accessus, quum obicimus et legem, et prophetas, et evangelium, tenentur etiam aliqua reverentia, neque audent respuere auctoritatem summi Dei. Videmus ergo ut timor ille

per se frivolus sit, si maneant defixi homines in suo luto: sed si Dominus ulterius velit eos vocare, timor hic aperit illis ianuam ad veram pietatem. Ita, quemadmodum etiam dixi, fieri potuit ut aliquis ex nautis et aliis vectoribus deinde magis profecerit. Sed timor ille per se nihil aliud potuit quam ipsos convincere, ne qua excusatio illis prodesset coram iudicio Dei: quia specimen editum fuerat, unde agnoscerent non alium esse Deum quam qui tunc invocabatur in populo electo. Postea addit, *sacrificasse sacrificium Iehovae*. Solebant prius sacrificia offerre suis idolis, tunc autem testati sunt deum Israelis se colere: quia huc pertinent sacrificia. Sed simul notandum est, expressam illis fuisse hanc confessionem, ut Deus sanciret fidem verbi sui. Quum ergo intelligerent hoc totum negotium fuisse gubernatum Dei arbitrio, coacti sunt testari illum esse verum Deum. Hic fuit finis sacrificii et scopus. Quaeri tamen potest an sacrificium illud Deo placuerit. Certum est simul atque homines commenta sua afferunt, mixtura illa corrumpi et vitiari quidquid posset alias in ipsis laude esse dignum. Deus enim non admittit socium, quemadmodum satis notum est. Et semper tenendum est illud Ezechielis, *Ite, immolate diabolo, et non mihi*. Deus illic repudiat omnia sacrificia, quae solebant illi offerri in populo israelitico, quoniam scilicet admixtae erant superstitiones. Ostendit igitur Deus adeo sibi non probari talem mixturam, ut malit homines supersticiosos prorsus deditos esse diabolo quam nomen suum sacrum ita profanari. Ergo per se hoc sacrificium neque legitimum fuit, neque potuit Deo placere: sed per accidens et extrinsecus, ut ita loquar, sacrificium hoc Deo placuit: quia voluit hoc modo gloriam suam illucescere. Quamvis ergo nautas ipsos abiceret, tamen vult opus hoc esse aliquod gloriae suae testimonium: quemadmodum exempli gratia saepe opus respectu hominis erit vitiosum, et tamen accidentaliter modo spectabit ad gloriam Dei. Et hoc diligenter tenendum est. Hodie disputatio est, imo acre certamen de bonis operibus: et sophistae semper in hoc *παράλογισμῳ* se decipiunt, quia arbitrantur opera moraliter bona vel esse praeparatoria ad gratiam consequendam, vel esse meritoria salutis aeternae. Quum dicunt opera moraliter bona, tantum respiciunt externas larvas: non respiciunt neque fontem, neque etiam scopum. Si cor hominis impurum est, certe opus quod inde manat semper erit impurum et foetebit coram Deo. Si etiam finis est perversus, hoc est, si non sit propositum hominibus Deum colere, idque sincero corde, etiam opus quod erit maxime splendidum, sordebit coram Deo. Ergo longe falluntur et nimis pueriliter sophistae, quum dicunt opera moraliter bona placere Deo vel praeparatoria esse ad gratiam, vel meritoria salutis. Sed quomodo fieri potest, ut

opus aliquod Deo non placeat, et tamen valeat ad eius gloriam? Respondeo hoc optime quadrare, et nihil hic esse repugnantiae quod non facile conciliari queat. Nam Deus per accidens, quemadmodum dixi, in gloriam suam applicat quae per se vitiosa sunt. Per se dico, hoc est, hominum respectu. Sic etiam in papatu nomen christianum gloriae Dei servit, nam manet semper aliquid residuum. Et unde factum est, ut hoc tempore emergerit lux evangelii, et in paucis locis saltem restituta fuerit vera pietas? nempe quia Dominus nunquam passus est exstingui veram religionem, etiamsi illic corrupta fuerit. Ergo baptismus in papatu, nomen ipsum tam Christi quam ecclesiae, deinde aliqua forma pietatis, haec omnia fuerunt inutilia prorsus, sed per accidens valuerunt, quemadmodum iam dixi. Caeterum, si respicimus tam sacrificios quam vulgus, nihil aliud quam pervertunt Dei cultum, ubi temere et promiscue adiungunt suas superstitiones et commenta verbo Dei, nihil sincerum illic servatur. Quum ergo ita confundunt coelum et terram, nihil aliud quam iram Dei in se provocant. Nunc igitur tenemus cur dicat Ionas nautas illos et vectores sacrificia obtulisse Deo. Interea simul tenendum est quod nuper dixi: sacrificium hoc fuisse quasi symbolum divini cultus. Nam ab initio semper haec sententia obtinuit in cordibus omnium, non esse offerenda sacrificia nisi Deo. Et profani homines saeculis omnibus non aliter senserunt de sacrificiis, nisi quod profitebantur suam pietatem erga deos hoc modo. Quum ergo sacrificia ab initio uni Deo oblata sint, sequitur hodie minime excusabiles esse, qui adiungunt Deo socios, et offerunt mortalibus vel angelis sua sacrificia. Hoc quomodo in Christianis ferri poterit, quum gentiles semper confessi fuerint se censere deos, quibus sacrificia sua solebant offerre? Iam vero quum Deus pronuntiet summum sacrificium sibi esse invocationem, quemadmodum legimus Psal. 50, in papatu tota religio pervertitur, ubi non modo solum Deum invocant, sed etiam creaturas. Neque enim dubitant perinde ad Petrum vel Paulum, imo ad suos sanctos et factitios et fictitios confugere, quam ad unum Deum. Quum ergo spoliant Deum summo illo suo iure, videmus ut totam pietatem sacrilegio illo pessumdent. Ergo si profani homines testati sunt se colere Iehovam et Deum Israelis suo sacrificio externo, hodie discamus non transferre legitimum Dei honorem ad creaturas, sed maneat in solidum ipsi et integer hic honor, ut solus invocetur: quia hoc, quemadmodum dixi, summum est, et maxime pretiosum sacrificium, quod exigit et probat. Iam addit etiam Ionas *nautas vota Deo vovisse*. Hoc ad gratiarum actionem pertinet. Scimus enim hoc in votis semper fuisse propositum non modo sanctis patribus, sed etiam superstitionis, ut Deo se obstrin-

gerent, deinde ut gratias agerent, et palam facerent se illi debere et vitam suam, et quidquid beneficii contigerat. Haec igitur fuit perpetua vovendi ratio omnibus saeculis. Ergo nunc quum nautae vovent votum Deo, iam renuntiant suis idolis. Clamarunt prius ad suos deos, sed iam intelligunt se frustra vociferatos esse et sine profectu, quia sparserant temere voces suas in aere. Nunc ergo dirigunt ad unicum Deum sua vota, quia intelligunt vitam suam in eius esse manu. Et hinc colligere promptum est quam stulte hodie sophistae coacervent omnes scripturae locos ubi de votis agitur. Nam putant nos obrui sola illa voce, dum perversa eorum vota damnamus. Atqui nemo nostrum unquam negavit, neque etiam negat, quin liceat vovere, modo hoc fiat ex praescripto legis et evangelii: hoc est, ne temere Deo obtrudant homines quidquid in buccam venit, sed voveant quod illi gratum est: deinde etiam ut habeant iustum et rectum vovendi finem, nempe ut gratitudinem suam coram Deo testentur. In votis autem vulgaribus crassissima sunt vitia, sicuti etiam in toto papali cultu: quia hoc vel illud vovent Deo promiscue, non respiciunt quid Dominus requirat vel probet: sed hic certis diebus abstinere ab esu carni: alius autem non pectit caput: ille cursitat in aliquam peregrinationem. Scimus haec omnia repudiari a Deo. Deinde etiam si nihil voveant nisi quod Deo probatur, tamen fit praepostere, quia volunt hoc modo Deum sibi obstringere, et semper illa diabolica meriti opinio occupat ipsorum animos. Postremo etiam non respiciunt quid possint, sed vovent perpetuum caelibatum, quum tamen intemperantia ipsos urat: et ita videmus ut pugnent instar gigantum cum ipso Deo, et simul permittant sibi effraenem licentiam quidlibet vovendi. Sciamus ergo quoties scriptura de votis loquitur, semper haec duo principia sumere, quod scilicet vota, quoniam pertinent ad cultum Dei, non debeant suscipi absque delectu pro hominum libidine, sed debeant referri et exigi ad suam regulam, nempe ne quid homines afferant Deo, nisi quod sciunt ex eius verbo illi probari: deinde, ut rectum finem teneant, nempe ut declarent hoc symbolo suam gratitudinem erga Deum, testentur se esse salvos eius beneficio: quemadmodum quum vovent nautae, certe nihil aliud cogitant quam Deum esse suum liberatorem: atque ita testantur, ubi in portum salvi pervenerint, se palam hoc facturos, quod Deus Israelis eorum misertus sit. Sequitur:

17. *Et paravit Ichova piscem magnum ad vorandum Ionam: et fuit Ionas in visceribus piscis tribus diebus, et tribus noctibus.*

Quae hic breviter refert propheta nostrum est diligentius expendere: hoc quidem facile praeteritur,

quum paucis verbis legimus Ionam absorptum fuisse ab uno pisce, et illic fuisse per tres dies et tres noctes: sed interea quamvis Ionas neque rhetorico more amplificeet atque illustret quae negliguntur a nobis, neque etiam utatur aliquo verborum splendore, sed quasi de re vulgata verba faciat, tamen videmus quid contineat res ipsa. Ionas in mare proicitur: fuerat antehac non modo veri Dei cultor, sed propheta, et fideliter haud dubie defunctus officio suo fuerat. Neque enim Deus Nineven mittere statuerat, nisi quia contulerat in ipsum eximia dona: sciebat etiam ipsum sufficere ad tantum et tam grave onus subeundum. Quum ergo Ionas fideliter studuerit Deum colere, et operam suam tota vita illi impendere, nunc quod proicitur in mare quasi indignus luce communi, quod exterminatur a societate hominum, quod etiam videtur indignus qui vulgare et usitatum supplicium subeat: sed quasi elicitur e mundo, ut careat communibus elementis, quemadmodum etiam poena haec olim parricidis, sicuti notum est, destinata fuit: quum ergo Ionas ita videt se tractari, qualis potest esse eius animus? Iam quod narrat se toto triduo fuisse in ventre piscis, certe tunc ita Dominus eum expergefecit, ut continua inquietudine laboraret: non tunc sopitus erat quum absorptus fuit a pisce, sed quasi eum Dominus violenter traxisset ad suum tribunal, ita passus est assiduam carnificinam. Singulis etiam momentis debuit cogitare, Quid nunc tecum agitur? Deus enim non semel te interfecit, sed vult te obicere etiam ad innumeras mortes. Videmus quid dicat Iob: se ubi mortuus fuerit quietum fore, et ab omnibus malis immunem. Ionas procul dubio semper aestuabat illo dolore, quod sciebat Deum sibi esse adversum et infestum: dicebat, Est tibi negotium non cum hominibus, sed cum Deo ipso qui te nunc persequitur: quia fugitivus fuerat ab eius facie. Quum ergo Ionas necesse haberet, ita secum reputare iram Dei, hoc illi durius fuit centum mortibus: quemadmodum Iob, et alii etiam multi pro summo voto postulant, ut mori liceat. Iam quia non interfecit, sed languet in continuis tormentis, certe nemo nostrum posset haec animo comprehendere, tantum abest ut verbis consequi possit quae continuo illo triduo Ionae in mentem venire potuerunt. Sed non possem nunc reliqua expedire: differam igitur in sequentem lectionem.

Postrema lectione coepimus exponere versum ultimum primi capituli, ubi dicebat Ionas *paratum fuisse piscem a Domino*. Diximus non potuisse aliter fieri quin Ionas, quum esset in ventre illius piscis, senserit gravissima tormenta, ac si iam ad dictus esset aeternae morti: quantisper scilicet gratiae Dei gustu privatus fuit. Et hoc iterum clarius

explicabitur in eius cantico. Sed nunc expedienda nobis quaestio est, an Deus piscem creaverit, qui Ionam reciperet. Videtur enim hoc sonare verbum, *Quod Deus paraverit piscem*. Nam si piscis iam natusset in mari, poterat alio verbo uti propheta, *Fecit Dominus ut piscis occurreret*, vel *emisit Deus piscem*. Sic enim scriptura loqui solet. Dicitur autem hic piscis fuisse paratus. Sed potest solvi haec dubitatio, quod tametsi Deus piscem non creaverit, tamen disposuerit ad hunc usum: quia scimus non factum hoc fuisse naturaliter, ut piscis voraret Ionam: deinde ut integrum tribus diebus et tribus noctibus servaret in ventre suo. Ego igitur refero ad conservationem Ionae quod hic dicitur, *Piscem fuisse paratum*. Nam certum est tales esse quosdam pisces, qui possint homines integros vorare. Et Guilielmus Rondeletus, qui librum scripsit de piscibus marinis, probabili ratione colligit fuisse lamiam. Vident ipse piscem illum, quem dicit esse ventre admodum capaci, et ore patulo, ut facile deglutiat hominem unum: et dicit etiam in ventre lamiae aliquando fuisse repertum loricatum hominem. Ergo quemadmodum dixi, posset vel cetus, vel lamia, vel piscis nobis incognitus hominem integrum vorare: sed non vivet in ventre piscis qui ita fuerit absorptus. Ergo Ionas ut notaret miraculum, dicit piscem hunc fuisse dispositum a Domino, quia receptus est in ventrem piscis, perinde ac in hospitium, illic tametsi non quieverit animo, corpore tamen fuit salvus ac si ambulasset in terra. Quum igitur praeter naturae ordinem Dominus prophetam suum illic conservaverit, non mirum est si dicat piscem illum *a Domino fuisse paratum*. Iam venio ad secundum caput.

CAPUT II.

1. *Et oravit Ionas ad Iehovam Deum suum e ventre piscis.* 2. *Et dixit, Clamavi in angustia mea ad Iehovam: et exaudivit me* (vel respondit mihi), *e ventre sepulchri vociferatus sum, audivisti vocem meam.*

Quum Ionas se orasse dicit e visceribus piscis, primo ostendit quanta animi fortitudine fuerit praeditus. Tunc igitur induit novum animum, quia quum liber esset putabat se posse quodammodo Deum eludere: erat fugitivus a Domino: nunc autem dum inclusus est extremis angustiis, orare incipit, et sponte sistit se in Dei conspectum. Haec est notatu digna mutatio. Et hinc colligimus quantopere nobis expediat, saepe veluti catenis nos retrahi, aut compedibus teneri inclusos, quia ubi soluti sumus,

simul etiam vagamur sine aliquo modo. Ionas quum liber esset lasciviebat, quemadmodum vidimus: nunc autem ubi sentit se constringi violenta Dei manu, recipit novam mentem, et orat ex visceribus piscis. Iam haec circumstantia etiam observanda nobis est, quia perinde sonant verba ac si diceret se orasse ex ipsis inferis. Nam qui fieri potuit, ut vota sua dirigeret tunc ad Deum, cuius manu videbat se tam severe urgeri? Deus enim rigidissime illum tractabat. Ionas quodammodo erat addictus aeterno exitio. Venter quidem piscis, quemadmodum postea videbimus, erat quasi venter inferni, vel sepulchri. In hac igitur desperatione animum etiam colligit Ionas, et potest sese recta ad Deum conferre: hoc est admirabile, et fere incredibile exemplum fidei. Ergo discamus expendere quod hic dicitur: quia quum Dominus duriter nos affligit, hoc est legitimum et opportunum orandi tempus. Scimus autem, ut maior pars animos despondeat, nec soleat libere preces suas offerre Deo, nisi quietis animis: Deus autem ipse tunc maxime nos ad se invitat, quum redacti sumus ad extrema. Veniat igitur nobis in memoriam quod de se ipso narrat Ionas, clamasse scilicet ad Deum ex ipsis inferis. Et simul etiam confirmat hanc orationem fuisse profectam ex vera fide. Non enim simpliciter dicit se orasse *ad Iehovam*, sed addit *Deum suum*. Loquitur autem ex serio et bene meditato sensu. Ergo Ionas quamvis non solum esset similis mortuo, sed fere damnatus, persuasit tamen sibi adhuc Deum fore misericordem si ad eum confugeret. Videmus ergo Ionam non precatum fuisse fortuito, ut hypocritae solent Dei nomen in ore habere, ubi premuntur: sed oravit serio: quia persuasus fuit Deum sibi fore propitium. Iam tenendum est, non fuisse precationem his verbis conceptam, quae hic referuntur: sed Ionas, dum esset in ventre ceti, agitavit secum istas cogitationes. Refert igitur in hoc cantico qualiter affectus fuerit: et videbimus tunc fuisse distractum: quemadmodum necesse est animos nostros impelli huc et illuc tentationibus. Neque enim servi Dei potiuntur victoria absque magno negotio. Militandum est, et quidem strenue, ut vincamus. Ionas igitur in hoc cantico ostendit se magna inquietudine, et diris etiam tormentis fuisse agitatum: sed tamen hoc principium fuisse firmum in eius corde, quaerendum esse Deum, et non frustra quacri, quoniam semper paratus sit suis opem ferre, quoties ad ipsum clamant. Dicit igitur, *Clamavi quum mihi esset tribulatio ad Iehovam, et respondit mihi*. Non dubium est, quin iam referat Ionas postquam egressus fuerat e ventre ceti, quid sibi contigerit, et gratias agat Domino. Primus ergo hic versus continet duas partes, quod scilicet Ionas in sua anxietate ad Deum confugerit: posterior pars continet gratiarum actionem, eo quod mirabiliter ac

praeter sensum carnis fuisset liberatus: Clamavi, inquit, in tribulatione mea ad Iehovam, vociferatus sum e ventre inferi, exaudisti vocem meam. Sicuti postea videbimus, Ionas non sine certamine suas preces direxit ad Deum: luctatus est cum magnis difficultatibus: sed utcumque se ingererent multa impedimenta, perrexit tamen, neque destitit precari. Iam refert se non frustra fuisse precatum: ut autem gratiam Dei amplificet dicit, E ventre sepulcri. Posuerat angustiam priore membro, sed hic clarius exprimit quam insigne et memorabile fuerit Dei beneficium, quod salvus evasit e ventre ceti, quia scilicet erat quasi venter sepulcri. שׂוֹל a corruptione sepulcrum Hebraei vocant. Et latinus interpretes fere ubique transtulit infernum: et accipitur interdum etiam שׂוֹל pro ipso inferno: hoc est, conditione reproborum, ex quo se coram Deo damnatos sentiunt. Saepius tamen sumitur pro sepulcro: et libenter retineo hunc sensum, quod piscis fuerit instar sepulcri. Sed significat se abditum ita fuisse in sepulcro, ut nusquam pateret exitus. Quid est venter sepulcri? nempe intimum vel penetrabile ipsius sepulcri. In hoc igitur statu quum esset Ionas, dicit se fuisse exauditus a Domino. Iterum repetere convenit quod nuper attigi, Ionam non ita fuisse oppressum quamvis tentatione gravissima, quin vota ipsius ad Deum emergerent. Oravit igitur tanquam ex inferis, et non simpliciter oravit. Simul enim explicat vehementiam vel ardorem, quum dicit se clamasse et vociferatum fuisse. Nec dubium est, quin ipsa necessitas extorserit Ionae graves querimonias. Quidquid sit, non ululavit quemadmodum solent increduli, qui sentiunt sua mala, et satis queruntur: interea tamen profundunt inanes eiulatus. Ionas hic se ab illis discernit, narrans se clamasse et vociferatum fuisse ad Deum. Iam sequitur:

3. *Atqui proieceras me in profundum, in cor marium, et fluvius circumdedit me: omnes conflictus tui* (sed hac voce intelligit undas quae inter se configunt. Scimus enim esse varias collisiones, ideo vertunt aliqui, contritiones tuae. Nam שׂוֹר significat proprie configere et frangere. Perinde est igitur ac si diceret omnes fracturae tuae, et collisiones) *super me transierunt.* (Et explicat quid velit, quum dicit) *Fluctus tui super me transierunt.*

Ego hunc versum lego oppositive, hoc est, ut hic amplificandi causa Ionas suum statum referat. Hoc fuit magnum, e ventre piscis ad Deum clamare: sed longe difficilius fuit, attollere animum ad preces, quum tamen sentiret vel reputaret Deum sibi esse infensum. Nam si coniectus fuisset in extrema mala, potuit tamen Deum invocare. Sed quum in mentem hoc veniret, quidquid patiebatur mali, sibi

inflictum esse divinitus, quia conatus fuerat subterfugere Dei vocationem, quomodo potuit penetrare usque ad coelos, quum tale obstaculum interpositum esset? Videmus ergo quorsum tendant verba quum dicit, *Atqui tu proieceras me in gurgitem usque ad cor maris, fluvius circumdedit me, omnes undae tuae et fluctus super me transierunt.* In summa hic ostendit Ionas quam graves tentationes oblatae fuerint dum voluit preces suas concipere: quia hoc primo in mentem venit, Deum esse infestissimum hostem. Neque enim Ionas tunc secum reputavit se fuisse deiectum in mare a nautis, et reliquis, sed defixus fuit eius animus in Deo. Haec ratio est cur dicat, *Tu Domine proieceras me in profundum usque in cor maris: deinde fluctus tui, undae tuae.* Hic non respicit naturam maris: sed, quemadmodum iam dixi, sensus omnes suos in solum Deum confert, et agnoscit sibi negotium esse cum eo: quasi diceret, Tu Domine, me persequendo fugas, et tamen ego ad te accedo: tu horrendis modis ostendis te mihi esse offensum: ego tamen te quaero: tantum abest ut isti terrores me procul abs te retrahant, ut iam quasi stimulis adactus veniam ultro ad te, quia alibi non est mihi spes salutis. Nunc ergo videmus quid valeat ista antithesis, ubi Ionas opponit terrificam illam poenam, quam sustinebat, suae preceationi. Nunc pergamus:

4. *Tunc ego dixi* (nam copula resolvi debet in adverbium temporis), *expulsus sum a conspectu oculorum tuorum: verum adiciam adspicere ad templum sanctitatis tuae.*

Priore membro versus iterum confirmat Ionas quod dixi, nempe quum orare vellet, non modo clausam sibi fuisse ianuam, sed quasi oppositos montes, ne posset etiam aspirare votis suis ad Deum. Neque enim tantum respexit in quo statu esset, imo praecipue expendit causam, quod scilicet iram Dei in se provocasset. Dicit igitur, *Ego dixi, Reiectus sum a conspectu oculorum tuorum.* Quidam frigide exponunt, quod tantum expulsus fuerit a patria, ne unquam templum adspiceret. Ego autem non dubito quin Ionas hic referat se passum fuisse ultimos cruciatus, ac si praecisa esset omnis spes veniae: Quid? adhucne sperabo Deum mihi fore propitium? non sperandum est. Haec igitur est reiectio de qua loquitur. Nam dicitur nos expellere Deus a facie sua, ubi nos prohibet ab omni accessu. Ionas igitur cogitavit se prorsus alienatum esse a Deo. Si quis obiciat, tunc igitur extinctam fuisse eius fidem, solutio in promptu est, in lucta fidei esse conflictus intestinos, quum scilicet una cogitatio sese ingerit, deinde altera occurrit ex opposito: aliqui nulla esset probatio fidei nostrae, nisi in isto intestino conflictu. Nam si pacatis animis

statuere possemus Deum nobis esse propitium, qualis esset fidei experientia? Sed ubi caro nobis dicat Deum esse adversum, et nullam esse amplius spem veniae, fides tandem opponit suum clypeum, et repellit illum insultum tentationis, et concipit spem gratiae, utcumque ad tempus appareat Dominus implacabilis: tunc vere examinatur fides. Talis igitur fuit conditio Ionae. Nam pro sensu carnis reputavit se a Deo prorsus abiectum, ita ut frustra ad eum accederet. Ionas ergo, qui non exuerat carnem et sanguinem, non potuit statim concipere gratiam Dei, quin istae difficultates contra insurgerent. Posterius membrum varie exponunt interpretes. Quidam negative vertunt, Non adiciam videre ad templum sanctitatis tuae. Sed non admittunt verba hanc interpretationem. $\aleph$ significat Hebraeis Verum, verumtamen: significat etiam Certe: aliquando sumitur pro Forsan dubitative: maior pars interpretum vertit, Sed video templum sanctitatis tuae, quasi Ionas hic coargueret suam illam diffidentiam, cuius meminit nuper: quemadmodum fideles statim fraenum iniiciunt sibi, dum rapiuntur in aliquam dubitationem: Quid? tu igitur spem abiicies, quum tamen Deus tibi futurus sit placabilis, si ad eum venias? putant igitur interpretes esse quasi $\epsilon\tau\alpha\nu\omicron\rho\theta\omega\sigma\tau\iota$, quia Ionas hic mutet sententiam, ac retractat quod prius sumpserat falsum principium ex sensu carnis. Dixerat igitur se reiectum a facie Domini: nunc repellit tentationem illam secundum illos interpretes: Atqui video templum sanctum tuum: etiamsi nunc videar abs te reiectus, tu me tandem recipies in gratiam. Possemus tamen uno tenore sic exponere hunc versum, Saltem, vel, *Atqui adiciam videre*, ut sit votum. Optandi igitur modo potest sumi futurum hoc tempus, quemadmodum scimus Hebraeos solere uti futuro tempore vel dum precantur, vel dum optant. Optime igitur conveniet hic sensus, Ionam dubitanter adhuc orare, *Atqui, vel saltem adiciam, Domine, videre templum sanctitatis tuae*. Sed quoniam prior illa interpretatio, quam retuli, probabilis est, ideo non contendo. Quidquid sit, videmus Ionam non prorsus desperasse, etiamsi carnis sensus eum ad desperationem impelleret, quia mox convertit verba sua ad Deum. Nam qui Deo obmurmurant potius loquuntur in tertia persona, quasi se ab eo avertentes. Sed Ionas hic Deum sibi ante oculos proponit, *Ego abiectus sum*, inquit, *a conspectu oculorum tuorum*. Non expostulat hic cum Deo, sed ostendit se adhuc Deum quaerere, utcumque existimet se procul reiici. Deinde addit, *Saltem adiciam adhuc videre templum sanctitatis tuae*. Quod autem de templo loquitur, non dubium est quin sibi templum proposuerit, quasi fidei materiam. Quum ergo abiectus esset, collegit quaecunque ad spem eius erigendam ac stabiliendam valere poterant. Fuerat enim circum-

cisus, fuerat cultor Dei a pueritia, fuerat educatus in lege, exercitatus fuerat in sacrificiis: sub templi nomine haec omnia breviter complectitur. Videmus ergo ut sese animet ad bene sperandum in illa extrema necessitate. Et utilis est ista admonitio: quia dum videntur nobis clausi omnes aditus ad Deum, nihil utilius est quam revocare in memoriam quod tamen a prima infantia nos adoptaverit, quod deinde testatus sit gratiam suam variis signis, praesertim quod vocaverit nos per evangelium in societatem filii sui unigeniti, qui est vita et salus: deinde quod hanc gratiam confirmaverit et baptismo et coena. Quum ergo haec nobis in memoriam venient, poterimus fide nostra per omnia impedimenta perrumpere. Pergamus:

5. *Obsederunt me aquae usque ad animam, abyssus undique circumdedit me, iuncus alligatus fuit capiti meo.* 6. *Ad radices* (proprie excisuras: nam $\kappa\upsilon\tau$ significat excidere: alii vertunt, ad fines extremos: Ad radices igitur) *montium descendi: terra cum vectibus suis circum me in saeculum: et adscendere fecisti vitam meam e sepulcro* (est aliud nomen quam שָׁחַל , nempe שָׁחַר : alii vertunt, a corruptione, vel interitu), *Iehova Deus mi.*

Hic pluribus verbis prosequitur Ionas quam multa potuerint occurrere, quae animum eius terrore obruerent, et procul retraherent a Deo, et tollerent omne studium orandi. Semper autem memoria tenendum est quod iam diximus, fuisse ei cum Deo negotium. Et hoc ponderandum nobis est, quemadmodum quum Psalmo 39 dicit David, Tu fecisti tamen. Nam postquam conquestus est de hostibus suis, deinde animum reflectit ad Deum. Quid ego ago? quid proficio istis querimoniis? neque enim homines me soli infestant: tu Deus hoc fecisti, inquit. Ita Ionas semper sibi proposuit iram Dei, quia sciebat non nisi ob sua peccata sibi accidisse tale exitium. Dicit ergo *Aquis se fuisse obsessum*: deinde *circumdatus fuisse abysso*. Sed tandem addit, *quod Deus adscendere fecerit vitam suam*. Ergo huc spectant omnes istae circumstantiae, quod Ionas non potuerit nisi insigni miraculo ad Deum surgere, quum modis omnibus vita eius fuisset oppressa. Quum dicit se *fuisse obsessum aquis usque ad animam*, intelligo letaliter, quia aliae expositiones frigidae sunt vel coactae. Dicunt autem Hebraei usque ad animam se urgeri, quum scilicet periclitantur de vita ipsa: quemadmodum Latini dicunt cor vel penetralia, vel viscera ipsa vulnerari. Sic etiam hoc loco, Aquae me obsident usque ad animam: deinde abyssus circumdat me. סִיף quidam vertunt caretum, alii algam, alii iuncum: sed eodem redit sensus. Certum est speciem esse caretis סִיף : et quidam etiam mare rubrum inde vocatum esse

existimant, quod refertum sit multis carectis, vel iuncis. Et putant ita vocari iuncos, quia statim putrescunt. Quid autem velit Ionas certum est, nempe alligatam fuisse algam capiti suo, hoc est, algam crevisse super caput suum. Nam quod alii referunt ad caput piscis, durum est: sed metaphorice loquitur Ionas, quod implicitus fuerit carectis: quandoquidem nulla est spes, ubi quis involvitur carectis in profundo maris. Quomodo enim evadet ex naufragio qui illic tenetur quasi ligatus? Metaphorice igitur intelligit Ionas se ita fuisse submersum, ut non posset enatare nisi virtute incredibili Dei. Eodem etiam sensu dicit, *Descendi usque ad radices montium*. Loquitur autem de promontoriis, quae mari adiacent: quasi diceret se non fuisse deiectum in medium mare: sed ita obrutum, ut defixus esset quasi in ipso fundo sub radicibus montium. Haec omnia tendunt in eum finem, quod nullus potuerit exitus sperari, nisi Deus manum e coelo porrigeret, ac novo quidem exemplo et incredibili. Dicit *terram fuisse cum vectibus*. Hac loquutione intelligit se fuisse ita conclusum, ac si tota terra fuisset instar portae. Scimus quales sint vectes terrae, si tribuimus illi vectes. Nam quum ianua aliqua vectibus clauditur, scimus quantula sit terrae portio. Si autem imaginamur terram esse instar ianuae, quales erunt vectes? Perinde est igitur ac si diceret Ionas se fuisse prohibitum ab omni vitali luce, quemadmodum si terra esset opposita, ne emergeret ad conspectum solis. *Terra igitur fuit mihi opposita, et quidem in saeculum*. Postea descendit ad gratiarum actionem, *Tu autem Iehova Deus mi, adscendere fecisti e sepulcro vitam meam*. Postquam longa descriptione usus est Ionas, ut ostenderet se non semel fuisse mortuum, sed oppressum multis et variis mortibus, hic iam subicit gratiarum actionem, quod liberatus fuerit a Domino. *Tu, inquit, adscendere fecisti vitam meam, Iehova Deus mi*, rursum confirmat quod semel dixit, nempe se non fudisse frivolas preces, sed serio fidei affectu fuisse precatum. Neque enim vocaret Deum suum, nisi ita persuasus esset de paterno Dei amore, ut posset certam salutem sperare ab ipso. *Tu ergo Iehova Deus mi, inquit. Non dicit, Liberasti me, sed eduxisti vitam meam e sepulcro*. Ergo hic Ionas redivivus testatur se non modo quadam resurrectionis specie fuisse excitatum a mortuis. Huc ergo pertinet ista loquutio quum dicit, *vitam suam e sepulcro, vel ab ipsa corruptione fuisse eductam*. Sequitur:

7. *Quum deficeret in me anima mea* (vel dum se convolveret supra me anima mea); *Iehovae recordatus sum, et ingressa est oratio mea ad templum sanctitatis tuae*.

Calvini opera. Vol. XLIII.

Hic comprehendit Ionas uno versu quae prius dixerat, nempe se fuisse gravissimis tormentis cruciatum, sed tamen non fuisse ita deiectum animo, quin semper gustum aliquem conciperet gratiae Dei, ut posset hoc modo animari ad precandum. Primo enim fatetur animam suam passam fuisse genus aliquod deliqui, vel fuisse implicitam anxiiis et perplexis cogitationibus, ita ut non posset naturaliter se explicare. Quantum ad verbum ipsum spectat, *אני* significat Hebraeis operire et tegere: significat etiam in Niphal et Hithpael (in qua coniugatione hic accipitur) deficere: sed poterit tamen commodè retineri prior significatio quod scilicet anima se involvat, quemadmodum Psalmo 102 (v. 1): *Oratio afflicti dum in angustia sese involvit*. Qui exponunt Multiplicare preces, carent prorsus ratione. Ego igitur non dubito quin Ionas hic intelligat, vel se quodam animi deliquio fuisse adobrutum, vel fuisse ita perplexum, ut non posset nisi violento certamine ad Deum assurgere. Quidquid sit, voluit hoc verbo exprimere anxietatem animi sui. Ergo dum nobiscum versamus varia consilia, et in rebus desperatis manemus quasi constricti, tunc dicitur anima nostra se volvere in nobis, vel implicare. Quum ergo anima sese convolvit, recidunt omnes cogitationes hominis perplexi in ipsum. Cupimus quidem nos exonerare dum agitamus varia consilia, sed quidquid alio avertere nitimur, in caput nostrum mox redundat, sic anima nostra sese super nos torquet. Nunc tenemus quid velit Ionas priore membro, *Dum anima mea sese involvit*, vel deficit in me, *ego recordatus sum Iehovae*, inquit. Hinc colligimus Ionam non fuisse victorem sine maximis difficultatibus, usque ad animi defectum, quemadmodum diximus. Hoc unum est. Interea colligimus etiam rursum, nunquam ita fuisse oppressum temptationibus, quin Deum saltem votis quaereret. Principium ergo hoc retinuit Ionas, quaerendum esse Deum, quamvis ad tempus tam duriter et severe eum tractaret. Nam recordatio, de qua loquitur, manat ex fide. Recordantur Iehovae etiam impii, sed exhorrent, quia apprehendunt simul iudicem: et quoties fit Dei mentio, nihil aliud concipiunt quam interitum. Ionas autem memoriam Dei in alium finem applicuit, nempe ut solatio aliquo levaret suas curas et anxietates. Nam statim sequitur, *quod penetraverit, vel ingressa fuerit eius oratio ad Deum*. Videmus ergo sic recordatum fuisse Ionam Dei sui, ut fide agnosceret sibi fore propitium. Hinc enim affectus precandi. Iam quod dicit orationem suam fuisse ingressam ad templum, non dubium est quin alludat ad ritum legalem. Solebant enim Iudaei convertere se ad templum quoties orabant. Neque haec caeremonia superstitiosa erat, quoniam scimus propositam fuisse illis doctrinam, quae eos invitaret ad sanctuarium et

arcam foederis. Quum ergo haec ratio esset sub lege, dicit Ionas orationem suam ingressam fuisse ad templum Dei: quia visibile erat hoc symbolum, unde concipere possent Iudaei Deum sibi propinquum esse: non quod prava imaginatione Deum affigerent externis signis, sed quia sciebant haec adminicula sibi non frustra data esse. Hoc igitur modo Ionas non solum Dei sui meminit, sed etiam revocavit in memoriam signa, in quibus fidem suam toto vitae cursu exercuerat, quemadmodum nuper diximus. Nam qui de coelo accipiunt, prorsus discedunt a prophetae mente. Scio quidem templum aliqando vocari coelum: sed non quadrat hic sensus praesenti loco. Intelligit ergo Ionas, etiamsi esset remotissimus a templo, Deum tamen sibi fuisse propinquum, quia non destitit precari Deum illum, qui se patefecerat lege data, et qui volebat coli Ierosolymae, et qui arcam foederis volebat esse symbolum praesentiae suae, ut certa fide ipsum invocarent Iudaei, nec dubitarent eum in medio sui habitare, quum haberet illic visibile domicilium.

8. *Qui observant vanitates mendaces, misericordiam suam (vel clementiam) derelinquent* (hoc est, derelinquent). 9. *Ego autem in voce laudis sacrificabo tibi, quae vovi reddam, salus est Iehovae.*

Hic primum dicit Ionas, misere errare homines quum ad suas superstitiones declinant, quia sese privant summo bono. Vocat enim clementiam hominum, quidquid opis vel auxilii optandum est ad salutem. Sensus igitur est, simul ac homines a vero Deo recedunt, alienari etiam a vita et salute, nec quidquam illis esse residuum, quia sponte abiiciunt quidquid sperari vel optari boni potest. Quidam contrarium sensum eliciunt, quod homines superstitiosi, dum redeunt ad sanam mentem, relinquunt opprobrium suum. Nam *חַסֵּד* aliquando accipitur pro opprobrio. Putant igitur hic describi modum verae poenitentiae, quod scilicet ubi Deus homines revocat ab errore in viam salutis, simul etiam dat illis sanam mentem, ut sese expediant omnibus suis vitiis. Hoc quidem verum est, sed sensus ille nimis est contortus. Alii restringunt ad nautas, qui Deo voverant sacrificium: ac si diceret Ionas statim relapsuros esse ad pristina deliria, et valedicturos Deo, qui sua clementia eripuerat eos a naufragio. Ita clementiam ipsorum interpretantur Deum. Sed hoc quoque nimis restrictum est. Ego itaque non dubito, quin Ionas hic pietatem suam opponat pravis hominum commentis, quia paulo post sequitur, *Ego autem in voce laudis sacrificabo tibi*. Antequam ergo Ionas profiteatur se fore gratum Deo, insultat omnibus figmentis, quae sibi perperam homines excogitant, et quibus abstrahuntur a vero Deo et sincero eius

cultu. Vocat enim vanitates mendacii omnia commenta, quibus sese homines decipiunt: quia certum est meras esse fallacias, quae sibi homines fabricant extra verbum Dei: quia unica est et simplex veritas, quam Deus nobis patefecit per verbum suum. Quisquis ergo vel tantillum inde huc et illuc deflectit, ille quasi data opera sibi accersit aliquam imposturam qua se ipsum perdat. *Qui ergo sequuntur tales vanitates*, inquit Ionas, *illi derelinquent suam clementiam*, id est, sese abdicant omni felicitate. Nihil enim aliunde quam ab unico Deo sperandum est vel auxilii, vel opis. Hic autem locus diligenter notandus est, quia hinc colligimus quo loco habendae sint omnes superstitiones, hoc est, omnes hominum sententiae, ubi volunt ipsi religionem instituere suo arbitrio. Ionas enim appellat vanitates mendaces, vel fallaces. Unica igitur religio vera est quam Dominus verbo suo nobis tradidit. Deinde hoc notandum est, frustra homines satagere, dum sequuntur sua figmenta. Nam quo magis strenue currunt, eo longius recedunt a via, quemadmodum dicit Augustinus. Sed Ionas hic sumit altius principium, quod scilicet solus Deus in se contineat omnem plenitudinem bonorum. Quisquis ergo Deum pie quaerit et sincero cultu, ille in eo inveniet quidquid optandum est ad salutem. Deus autem non quaeritur nisi obedientia et fide. Ergo quicumque audent sibi laxare fraena, ut hoc vel illud sequantur extra verbum Dei, illi quia a Deo recedunt, simul etiam sese privant bonis omnibus. Superstitiosi quidem putant se multum proficere dum laborant in suis figmentis: sed videmus quid spiritus sanctus per os Ionae pronuntiet: quemadmodum etiam Dominus ipse loquitur per Ieremiam (2, 13): *Dereliquerunt me fontem aquae vivae, et cisternas sibi foderunt, etc.* Conqueritur illic Deus de electo populo, qui ad pravas superstitiones defecerat. Ubi ergo homines vagantur extra verbum Dei, Deum ipsum quodammodo a se repellunt, vel dicunt illi vale. Ita fit, ut priventur bonis omnibus: quia extra Deum nihil salutis reperietur vel auxilii. Merito igitur Ionas statim subiungit, *Ego autem in voce laudis sacrificabo tibi*: quasi diceret, quando homines sese proiciunt in exitium, ubi addicunt se erroribus, ideo tibi uni, Domine, sacrificabo, et hoc nobis tenendum est, quia ut ingenia nostra propensa sunt ad mendacium et vanitatem, facile prima quaeque superstitio nos abripiet, nisi retineamur hoc vinculo, dum nobis erit certo persuasum, in solo Deo residere solidam salutem, et quidquid nobis sperandum est auxilii vel opis. Ubi autem hoc probe et penitus infixum erit cordibus nostris, tunc non facile effluet nobis vera religio: etiamsi Satan undique nobis proponat illecebras, manebimus tamen in vero et recto Dei cultu: et eo diligentius expendere convenit hunc locum, quia

non dubium est quin Ionas se confirmare voluerit in recto cursu pietatis. Sentiebat enim ut sunt omnes mortales, se esse proclivem ad mendacium, nisi se animaret ad constantiam. Hoc autem facit quum pronuntiat quidquid superstitionis excogitant homines, privationem esse a summo bono et a vita et salute. Hinc igitur fiet, ut quidquid est errorum abominemur, si nobis persuasum sit, relinqui verum Deum, ubi non obedimus verbo eius, et una cum Deo simul etiam abici salutem et quidquid boni optandum est. *Sacrificabo igitur tibi cum voce laudis*, inquit Ionas. Hic notandum est rursus, verum Dei cultum praecipue consistere in laudibus, quemadmodum dicitur Psal. 50. Nam illic Deus ostendit se pro nihilo ducere omnia sacrificia, nisi tendant in hunc scopum ut scilicet nomen eius celebretur. Voluit quidem sub lege offerri sibi sacrificia, sed in alium finem, neque enim unquam moratus est Deus vitulos et boves et capras et agnos, sed voluit agnosci autor honorum omnium. Ideo illic dicit (v. 23), *Sacrifica mihi sacrificium laudis*. Sic etiam nunc Ionas quum simplicius dicere posset, *Ego, Domine, referam tibi vitam meam acceptam*, dicit, *Offeram tibi laudis sacrificium*. Quod si illud valuit sub umbris legalibus, hoc multo magis nobis observandum est, ut scilicet non crasso modo tentemus Deum colere, sed spiritualiter, dum scilicet testamur vitam nostram ab ipso manare, esse in eius manu, nos debere illi omnia, denique ipsum esse fontem et autorem salutis, neque salutis modo, sed sapientiae, iustitiae, virtutis. Et postea adiungit etiam vota: *Ego*, inquit, *vota solvam*. Diximus alibi qualiter accipere conveniat hoc nomen votorum. Neque enim sancti patres pepigerunt cum Deo, sicuti solent hodie papistae, qui Deum placare volunt suis nugis, quum unus certis diebus ab esu carniū abstinēt, alius vestit cilicium, alius suscipit peregrinationem, alius autem novum aliquod commentum Deo obtrudit. Nihil simile fuit in sanctorum patrum votis: sed mera fuit gratiarum actio, vel gratitudinis testimonium, et ideo Ionas hic coniungit vota sua cum sacrificio laudis. Unde colligimus non esse res diversas: nam idem bis repetit. Ergo Ionas non alio consilio votum suum Deo nuncupaverat, nisi ut testatam faceret gratitudinem suam. Et ideo adiungit, *Iehovae est salus*: hoc est, unius Dei proprium est servare. Nam hic *Iehovae* ponitur in casu dativo: inseritur enim litera *h*. Est igitur *Iehovae* salus: hoc est, non ad alium quempiam pertinet servandi munus quam ad summum Deum. Quum ita sit, videmus quam perperam insaniant homines, ubi transferunt laudes alio, quemadmodum quisque sibi fabricat suum idolum. Quoniam igitur unus est Deus qui servat, etiam in ipsum unum referre convenit nostras laudes, ut ne eum fraudemus iure suo. Haec est summa. Sequitur:

10. *Et dixit Iehova pisci (hoc est, praecepit) et evomuit Ionam super aridam.*

Hic describitur nobis Ionae liberatio paucis verbis, sed quam attente expendere necesse est. Fuit hoc incredibile miraculum, Ionam vivum et incolumem iacere in visceribus piscis per triduum. Quomodo enim non suffocatus est millies, vel absorptus aquis? quemadmodum scimus pisces assidue aquas haurire. Non potuit certe illic respirare Ionas: atqui vita hominis sine spiritu vix potest ad momentum durare. Ergo praeter naturam illic servatus est Ionas. Deinde qui fieri potuit ut piscis Ionam evomeret ad littus, nisi Deus incredibili virtute piscem illic traxisset? deinde praeter naturam et viscera eius et os aperuisset? Fuit ergo hic exitus plenus miraculo, imo multis miraculis. Sed Ionas, quo magis extollat immensam Dei potentiam, utitur verbo dicendi. Unde colligimus, Deo non esse quidquam laboriosum, quia solo nutu potuit rem tantam perficere, quae superat omnes nostros sensus. Si dixisset Ionas se Dei beneficio et gratia fuisse liberatum, hoc erat minus emphaticum quam dum usurpat verbum praeciendi, *Loquutus est Deus*. Caeterum, quum haec Ionae liberatio sit imago resurrectionis nostrae, locus hic insignis est ac notatu apprime dignus, quia spiritus sanctus mentes nostras evehit ad illud imperium quo mundus conditus est, et adhuc hodie mirabiliter servatur. Ut igitur sine mora et difficultate apud nos vigeat restitutio quam Deus nobis promittit, meminerimus de nihilo creatum esse mundum verbo eius et nutu, et hodie sustineri. Sed si generalis illa doctrina non sufficiat, haec etiam historia Ionae nobis occurrat, quod Deus praecepit pisci ut evomeret Ionam. Unde igitur factum est ut Ionas incolumis et salvus evaserit? nempe quia ita placuit Domino, quia Dominus mandavit. Verbum autem illud hodie retinet eandem efficaciam. Ergo secundum virtutem illam qua operatur omnia, aliquando excitabimur nos quoque a morte. Nunc sequitur:

CAPUT III.

1. *Et factum fuit verbum Iehovae ad Ionam secundo, dicendo: 2. Surge, proficiscere Nineven in urbem magnam, et praedica ad eam praedicationem quam ego mando tibi.*

Hic insigne documentum nobis proponitur gratiae Dei, quod dignatus est Ionam recipere in pristinum gradum et honorem. Erat enim indignus communi hac luce. Deus autem non modo vitam

illi reddidit, sed iterum ornavit officio et elogio prophetarum. Hoc, quemadmodum dixi, non adeptus est Ionas nisi rara et singulari gratia Dei. Quum prius fugisset, atque immorigerum se praebendo quodammodo se privasset omni gratia Dei, quod recuperat munus propheticum, certe id non contigit eius merito. Hoc primo loco notandum est, quum dicitur *factum fuisse verbum Dei secundo*. Iam loquutio haec observanda est, quia diversis modis dirigitur ad homines verbum Dei. Deus enim unumquemque nostrum alloquitur: sed speciali modo suos prophetas, quos vult esse testes suae voluntatis et praecones. Ergo quoties Deus hominem constituit in peculiari aliquo officio, dicitur verbum suum ei dirigere: quemadmodum verbum Dei dirigitur ad magistratus, quia scilicet iubentur exercere potestatem sibi commissam. Sic etiam verbum Dei semper factum est ad prophetas, quia fas illis non fuit sese ingerere, nisi vocati essent. Iam sequitur mandatum: *Surge, proficiscere Ninevem in urbem magnam, et praedica illic praedicationem quam tibi mando*. Iterum repetit Deus quod initio vidimus, Ninevem esse urbem magnam, ut scilicet comparet se Ionas ad invictam animi magnitudinem, ac illuc veniat bene meditatus. Nam hinc saepe fit ut multi audacter obeant munus suum, sed statim deficient, quia non satis praevisa illis fuit difficultas. Ergo ubi plus reperiunt negotii homines quam putaverant initio, liquescunt fere, vel saltem despondent animos. Ergo hic Dominus consulto praedixit Iona, quam difficile futurum esset munus: quasi diceret, Ego te hominem incognitum et ignobilem et extraneum mitto, ut denunties exitium non paucis hominibus, sed ingenti multitudini, et certamen habeas cum urbe nobilissima, et ita populo saepe ut videri possit quaedam regio. Nunc ergo tenemus quorsum additum fuerit hoc encomium urbis, nempe ut Ionas se accingeret ad obeundam militiam, ne postea in medio cursu deficeret. Caeterum hic terror ipsum obstupefecit principio, ut refugeret vocationem Dei. Nunc autem nihil movetur illa magnitudine urbis, sed constanter sequitur quo Dominus vocat. Videmus ergo ut fides, dum semel palmam obtinuit in cordibus nostris, transcendat omnia obstacula, et contemnat totam magnitudinem huius mundi. Nam statim additur:

3. *Et surrexit Iona, et profectus est Nineven secundum mandatum Iehovae: Nineveh autem erat urbs magna Dei* (Deo, ad verbum) *itinere trium dierum*.

Quum Ionas refert se profectum esse ut Nineven veniret iuxta mandatum Dei, hic primo ostendit, quemadmodum dicebam, quanta sit virtus fidei et efficacia. Nam Ionas etiamsi reputet secum magni-

tudinem et superbiam urbis Ninevae, tamen obviscitur se esse unum hominem obscurum et inermem: sed arripit arma quae possint conficere omnem potentiam mundi: quia agnoscit se missum esse divinitus. Statuit Deum a parte sua, quem scit esse autorem vocationis suae. Hinc ergo fit ut alto et intrepido animo despiciat totum splendorem urbis Ninevae. Ideo Iohannes non frustra dicit, victoriam nostram in fide consistere qua vincamus totum mundum (1. Ioh. 5, 4). Et simul etiam demonstrat Ionas quantopere profecerit sub ferulis Dei. Fuerat duriter castigatus, sed scimus multos incredulos obdurescere ad flagella, et evomere etiam rabiem suam contra Deum. Ionas autem hic ostendit castigationem sibi fuisse utilem: quia domitus fuerit ad Dei obsequium. *Profectus est ergo secundum mandatum Iehovae*: hoc est, nihil aliud spectavit quam ut Deo morem gereret, ac se totum illi permitteret regendum. Et hinc etiam colligimus quam bene nobis Deus consulat, et saluti nostrae, dum contumaciam nostram coarguit: etiamsi asperae sint eius castigationes, quia tamen sequitur hic profectus, scimus nobis nihil melius esse, quemadmodum etiam David loquitur Psalmo 119, quam humiliari sub Dei manu. Haec igitur mutatio nobis speculum illustre est profectus, quem semper Dominus respicit quoties asperius suos tractat, quia scilicet non potest aliter domari carnis vel fastus, vel rebellio, vel tarditas et ignavia. Nunc etiam tenendum est quomodo Ionas tantum robur collegerit, nempe quia expertus fuerat in ventre piscis, etiam inter mille mortes satis esse praesidium in Deo ad salutem recuperandam. Quia igitur cognoverat mortis exitus esse in arbitrio et manu Dei, si insurgat totus mundus, non tangitur formidine, ut propterea refugiat mandatum Dei. Ergo quo quisque magis senserit Deum beneficum, eo etiam animosius progredi debet in officio suo, et vitam suam ac salutem secure Deo committere, et superare constanter omnia discrimina huius mundi. Dicit postea *Ninevem fuisse urbem magnam, nempe itinere trium dierum*. Quidam multum laborant in nodo solvendo, qui tamen nullus est: quia videtur hoc esse absurdum, urbem unam suo circuitu complexam fuisse 30 leucas nostrates, vel circiter. Quum ergo concipiant speciem absurditatis, ideo excogitant effugia, quod scilicet non poterit quispiam speculari totam urbem ut scilicet lustret omnes vicos, omnes plateas et singula publica loca, nisi per triduum: imo etiam addunt, hoc intelligi debere non ut quis cursitet per urbem, vel celeriter pergat, sed ut otiosus contempletur, insistat in viis. Sed haec sunt puerilia. Et si credimus profanis scriptoribus, Nineve certe fuit eius magnitudinis, quae hic celebratur a Iona. Nam dicunt aream eius patuisse usque ad quadringenta stadia. Nunc scimus quantum spatium con-

tineant quadringenta stadia. Stadium continet centum et vigintiquinque passus. Ergo octo stadia faciunt milliare. Iam si quis supputet, reperiet in centum stadiis duodecim milliaria. Erunt igitur in quadringentis stadiis quadraginta octo milliaria. Optime conveniet hoc cum testimonio Ionaë. Deinde dicunt etiam Diodorus et Herodotus fuisse in ambitu urbis mille et quingentas turres. Quum hoc ita fuerit, certe non potuit minor esse civitas quam hic praedicatur a Iona. Si videntur haec communem fidem superare, tamen scriptores hoc de nihilo non tradiderunt. Nam utcumque multa falsa reperiantur in Diodoro et Herodoto, quantum attinet ad urbes illas, certe non ausi fuissent mentiri. Stabat enim adhuc Babylon in omnium conspectu: stabant etiam ruinae Ninevæ, tametsi pridem fuerat diruta. Iam videbimus etiam circiter finem libri, tantam fuisse urbem, et adeo populosam, ut fuerint illic centum et viginti millia puerorum. Si quis non recipiat testimonium Ionaë, pascat se diaboli mendaciis. Quum autem illic fuerint tot pueri, iam quid restat nisi ut dicamus maximum fuisse urbis circuitum? Sed videtur pugnare quod paulo post sequitur. Dicit enim Ionas, quum ingressus fuisset urbem, se uno die cursum civitatis peregissee, et fuisse concionatum. Facilis responsio est, quod simul ac urbem ingressus est et coepit publicare mandatum Dei, statim sequuta fuerit aliqua conversio: ideo non significat Ionas se lustrasse uno die totam urbem. Ergo primo die iam ad se convertit partem urbis: deinde non destitit hortari singulos ad poenitentiam: ita sequuta est totius urbis conversio, sed non altero neque tertio die, quemadmodum satis colligere licet. Nunc pergamus ad reliqua:

4. *Et coepit Ionah ingredi in urbem itinere diei unius, et clamavit et dixit, Adhuc quadraginta dies, et Nineveh subversa.*

Hic prosequitur Ionas quod uno verbo dixerat, se venisse Nineven iuxta mandatum Dei. Ostendit igitur quomodo fideliter exsequutus sit partes sibi iniunctas, et ita paruerit verbo Dei. Venit ergo Ionas et coepit ingredi in urbem, et primo die concionari. Haec celeritas ostendit melius quam docilis fuerit Ionas, et quantopere studuerit praestare Deo suum officium. Nam si qua adhuc timiditas fuisset in eius animo, poterat urbem inspicere sicuti faciunt homines anxii et dubii: inquirent quanam sit conditio loci, qualia sint hominum ingenia, et quis sit facilis accessus, et quae ratio commodissima, ubi minimum periculi. Ionas ergo si adhuc impeditus fuisset carnis cogitationibus, poterat subsistere ad tres vel quatuor dies, deinde incipere munus prophetae exsequi. Hoc non facit, sed in-

greditur urbem, et clamat. Iam ergo videmus quam promptus fuerit ad obsequium, qui ante volebat mare traicere: nunc ne momentum quidem ad respirandum sibi sumit: sed ■ porta incipit testari se ideo venisse, ut Deo obediret. Videmus ergo quam emphatice legenda sint haec verba. Est quidem rustica narratio: Ionas hic non adhibet rhetoricos colores, neque magnifico splendore orationis ornat suum ingressum. *Ionas, inquit, ingressus est urbem*: diceret qui non satis esset exercitatus in scripturis, hoc esse frigidum. Sed dum expendimus istas circumstantias, videmus simplicem hunc sermonem plus in se habere vehementiae quam omnes rhetorum pompas. Ingressus est igitur urbem *itinere diei unius, et clamavit et dixit*. Quum dicit se clamando loquutum esse, iterum describit fiduciam animi sui, quod scilicet non obrepserit, quemadmodum solent homines in rebus periculosis pedetentim prodire. Dicit se clamasse. Haec igitur libertas ostendit Ionam fuisse exutum omni metu, et praeditum fuisse tali spiritu fortitudinis, qui ipsum erigeret supra omnia impedimenta mundi. Et interea memoria repetendum est quam odiosa fuerit haec legatio. Neque enim allicit Ninevitas blande ad Deum, sed exitium illis minatur, et videtur nullam facere spem veniae. Potuit secum reputare Ionas hanc esse vocem quae reditura esset per iugulum, ut ille dicit: Egone populosae urbi potero denuntiare excidium, ut non statim opprimar? annon primus qui occurrerit me lapidabit? Potuit ita secum Ionas hoc reputare: sed tamen nulla formido obstare potuit quin praestaret officium fidelis servi, quia plane confirmatus fuerat ■ Domino. Sed rectius erit coniungere proximum versum.

5. *Et crediderunt viri Ninevæ Deo, et indixerunt ieiunium, et induerant saccos ■ magno eorum usque ad parvum eorum.*

Unum mihi exciderat in tertio versu. Dicebat Ionas urbem Nineven fuisse *magnam Deo*. Haec loquendi forma satis trita est in scripturis. Vocant enim Hebraei divinum, quidquid excellit: ita cedri Dei vocantur, et montes Dei, et agri Dei, si vel proceritate vel alia aliqua dote excellent. Civitas ergo haec dicitur fuisse divina, eo quod prae aliis celeberrima erat. Hoc ideo breviter volui attingere, quia argute quidam, sed pueriliter fere, vocant civitatem Dei, quae erat curae Deo, et in qua volebat edere tale exemplum conversionis. Est enim hoc potius sumptum, ut dixi, ex vulgari loquendi more. Iam redeo ad contextum. Dicit Ionas *cives Ninevæ credidisse Deo*. Hinc colligimus non fuisse tam concisam Ionaë praedicationem, quin praefatus fuerit se esse verum Dei prophetam, nec se temere pro-

ferre haec mandata: deinde iterum colligimus Ionam sic denuntiassse exitium, ut simul ostenderet Deum ultorem scelerum, argueret Ninevitas et quasi ad tribunal Dei citaret, ostendens illis suum reatum. Nam si loquutus fuisset de poena simpliciter, hoc certe valere non poterat, nisi ut Ninevitae furiose contra Deum insurgerent: sed dum illis proponitur suus reatus, ita agnoscunt se merito poenas dare: et haec est praeparatio ad humilitatem et poenitentiam. Utrumque horum facile colligitur ex hoc verbo, quum dicit Ionas Ninevitas credidisse Deo: nisi enim persuasum illis fuisset, mandatum hoc esse profectum e coelo, qualis fuisset fides ipsorum? Sciamus ergo Ionam ita praefatum fuisse de vocatione sua, ut Ninevitae certo statuerent praeconeum coelestem esse. Hinc igitur eorum fides. Deinde Ninevitae nunquam Deo credidissent ut induerent saccum, nisi de peccatis suis fuissent admoniti. Ergo non dubium quin Ionas dum vociferatus est contra Nineven, simul proposuerit in medium quam scelerate vixissent illi homines, et quam graves essent ipsorum offensae adversus Deum. Hinc ergo fit ut saccos induant, ac supplices confugiant ad Dei misericordiam, quia intelligunt se merito vocari in iudicium ob vitam suam impie actam. Sed quaeri potest quomodo Deo crediderint Ninevitae, quibus nulla data erat spes salutis. Fides enim nulla esse potest sine gustu paternae Dei benevolentiae. Quisquis concipit Deum iratum, necesse est ut prorsus desperet. Quum ergo Ionas nullum gustum daret bonitatis Dei, potuit centies potius terrere Ninevitas quam vocare ad fidem: sed potest synechdochica esse loquutio. Neque enim integra est fides ubi homines ad poenitentiam vocati sese coram Deo suppliciter humiliant: sed tamen pars est fidei, quemadmodum dicit apostolus 11. ad Hebraeos (v. 7) cap. Noah fide timuisse, deducens ex fide timorem quem concepit Noah accepto oraculo, partem fidei esse docet, indeque manare. Interea tamen oportuit excitari sancti patriarchae animum aliunde quam ex minis, ut sibi arcam in salutis asyllum exstrueret. Sic etiam per synechochen poterit exponi hic locus, quod crediderint Ninevitae Domino: quia scilicet dum intelligunt Deum meritis poenas exposcere, subiciant se ei, et interea confugiant ad petendam veniam. Sed non dubium est quin plus conceperint Ninevitae ex verbis Ionae quam nudum terrorem: quia si tantum apprehendissent partem illam, nempe se obnoxios esse coram Deo, et merito ad poenam vel supplicium vocari, fuissent confusi et obstupefacti terrore, nusquam aspirassent ad petendam veniam. Quum ergo supplices coram Deo se prosternunt, certe concipiunt aliquam spem gratiae. Non fuerunt igitur poenitentia vel timore Dei tacti, quin permixtus esset aliquis gustus gratiae: ita crediderunt Deo, quia etiamsi intelligerent se morte

esse dignissimos, non tamen desperarunt, sed confugerunt ad preces. Dum ergo videmus Ninevitas quaesiisse remedium illud, certo statuendum est plus profecisse ex Ionae praedicatione quam ut tantum intelligerent se coram Deo reos esse. Hoc certo tenendum est. Sed plura dicemus proxima lectione.

6. *Et pervenit verbum (sermo vel res), ad regem Nineveh: et surrexit e solio suo, et abiicit splendidam suam vestem a se ipso, et induit saccum, et sedit super pulverem.* 7. *Et promulgavit ac dixit per Nineven ex consilio regis et magnatum eius dicendo, Homo et iumentum (vel bestia), bos et ovis ne gustent quidpiam, ne pascantur, et ne aquas bibant.* 8. *Et induantur saccis homo et bestia, et clament ad Deum in fortitudine, et revertatur quisque a via sua mala, et a rapacitate quae est in manibus eorum.*

Incertum est an Ionas per aliquot dies in urbe concionatus sit antequam hoc regi innotesceret: haec quidem est receptor sententia: nam interpretes ita exponunt hunc versum, ubi dicitur sermo allatus esse ad regem, quasi rex ipse intellexerit totam urbem fuisse commotam praedicatione Ionae: sed verba etiam diversum sensum admittunt, quod scilicet sermo Ionae statim ad regem pervenerit. Et ego potius huc inclino. Videtur enim Ionas exegetice narrare quomodo saccum induerint Ninevitae. Hoc breviter dixerat, iam explicat rem ipsam fusius. Et scimus hunc morem Hebraeis tritum esse, ut summas rerum paucis verbis attingant: deinde addant explicationem. Quia ergo proximo versu dixerat Ionas Ninevitas indutos fuisse sacco, et praedicasse ieiunium, nunc videtur clarius exprimere quomodo hoc factum sit, nempe regio edicto. Et certe credibile est non fuisse edictum ieiunium in urbe regia tantum consensu vulgi, quum tamen rex ipse illic esset cum suis consiliariis. Quoniam ergo magis consentaneum est, profectum de ieiunio edictum a rege fuisse, ideo libenter sic contexo duos istos versus, ut prior breviter significet fructum qui sequutus est Ionae praedicationem: posterior vero exegetice additus sit, quia rem ipsam plenius enarrat. Nunc ergo dicit Ionas ieiunium fuisse indictum a Ninevitis, quia rex ita statuerit cum suo consilio. Et ita verbum hoc *וַיִּפְּקֹד* interpretor per praeteritum plus quam perfectum, *Pervenerat sermo ad regem*. Nam rationem et modum subiicit nunc Ionas, quomodo Ninevitae ieiunium praedicaverint: quia scilicet rex admonitus fuit de concionibus Ionae, et statim advocavit suos consiliarios. Hoc ergo fuit publicum edictum, non autem aliquis vulgi motus temere excitatus, quemadmodum interdum fieri solet. Dicit edictum fuisse promulgatum ex autoritate regis et consilii vel ma-

gnatum eius. Quanquam עַל quidam accipiunt pro ratione vel pro approbatione. עַל significat gustare, ut eodem verbo postea utitur Ionas: sed accipitur pro consilio metaphorice: et ego puto melius hunc sensum praesenti loco quadrare. Venio ad rem ipsam. Quod rex urbis tam splendidae, imo summus tunc monarcha ita se morigerum praeberit ad Ionaë exhortationem, notatu dignum est. Videmus enim ut superbiant reges, quandoquidem putant se exemptos esse communi sorte hominum: ita sese efferunt supra leges. Hinc fit ut velint sibi omnia licere: et dum fraenum laxant suae libidini, indigne ferant se moneri, etiam ab aequalibus. Ionas autem homo extraneus erat et ignobilis. Quod ergo ita affecit regis animum, hinc apparet arcana virtus Dei, quam exserit in verbo suo quoties ita visum est. Deus quidem per verbi sui praedicationem non operatur aequaliter, hoc est, non semper eundem tenorem servat, sed ubi visum est, sic efficaciter tangit corda hominum, ut successus verbi superet omnem opinionem: quamadmodum hic memorabile eius rei exemplum nobis proponitur. Quis dixisset profanum regem, qui semper suo arbitrio vixerat, apud quem non vigeat religio vera et sincera, uno momento potuisse ita domari? Atqui abiectis regni insignibus prosternit se in pulvere, induit saccum. Videmus ergo ut Deus non modo loquutus sit per os Ionaë, sed efficaciam addiderit verbo suo. Caeterum tenendum etiam est memoria quod dicit Christus, Viri Ninevitae surgent in iudicio, nam resipierunt ad Ionaë praedicationem, et ecce plus quam Ionas hic. Quotidie Christus vocem evangelii sui profert: quanquam enim non versatur hic inter nos visibili forma, ipse tamen est qui per ministros suos loquitur. Si contemnimus hanc doctrinam, quomodo excusabilis erit nostra pervicacia et durities, quum Ninevitae, qui nunquam veram pietatis doctrinam gustaverant, qui nullis rudimentis fuerant imbuti, tam cito conversi fuerint ad Ionaë praedicationem? Quod autem seria fuerit poenitentia hinc colligimus, quia aspera erat Ionaë praedicatio. Denuntiabat enim exitium potentissimae urbi. Hoc potuit statim ad insaniam et furorem adigere regis animum: quod ita placide humiliatur, certe non vulgaris mutatio est. Habemus ergo illustre signum poenitentiae, quod rex ita potuit se ipsum et dignitatem suam oblivisci, ut abiecta veste splendida saccum indueret, et se proliceret in cinerem. Iam quod attinet ad ieiunium et saccos, verum est poenitentiam in his externis rebus non consistere, quemadmodum etiam vidimus apud Ioelem. Nam Deus non moratur caeremonias: et quidquid refulget in oculis hominum, hoc frivolum est coram ipso: requirit enim cordis sinceritatem. Ergo quod hic narrat Ionas de ieiunio et similibus exercitiis, referri debet ad legitimum finem, quod scilicet

hoc modo Ninevitae testari voluerint se merito reos ad tribunal Dei vocari: deinde suppliciter deprecari fuerint iram iudicis. Ieiunium ergo et saccus tantum externa sunt professio poenitentiae. Si quis tota vita ieiunet atque induat saccum, et se pulvere adspersgat, interea non adiungat sincerum cordis affectum, ludet coram Deo. Ergo per se ista externa exercitia levis aut nullius momenti essent, nisi praecedat interior affectus cordis, atque adeo impellat homines ad tale testimonium reddendum. Proinde quoties scriptura de ieiunio et cinere et sacco verba facit, tenendum est haec nobis proponi tanquam externa poenitentiae signa, quae si falsa sint, nihil aliud quam provocant iram Dei: si autem vera, Deo probantur propter suum finem, non quod per se valeant ad placandam eius iram, vel ad expianda peccata. Nunc si quis quaerat an poenitentia semper secum trahat ieiunium et cinerem et saccos, facilis responsio est, fideles tota vita debere meditari poenitentiam. Ergo nisi se exerceat quisque nostrum in hoc continuo studio, ut scilicet sibi renuntiet ac priori vitae, ille nondum quid sit Deo servire didicit, quia militandum semper nobis est cum carne. Quum autem assidua sit poenitentiae meditatio, non tamen exigitur semper a nobis ieiunium. Sequitur ergo ieiunium esse publicum et solenne testimonium poenitentiae, ubi apparet aliquod extraordinarium signum vindictae Dei. Sic etiam vidimus apud Ioelem vocatos fuisse Iudaeos ad cinerem et saccum: quia Deus quasi armatus prodibat in medium: et prophetae omnes clamabant interitum populo instare: tunc oportuit Iudaeos suppliciter confugere ad Dei misericordiam cum talibus testimoniis. Sic etiam Ninevitae quum perculsi essent terribili illo edicto, induerunt saccos, ieiunium indixerunt, quia scilicet hoc fieri debebat in rebus extremis. Nunc ergo tenemus cur rex postquam ipse saccum induit, simul etiam indixerit toti populo et ieiunium et alia poenitentiae testimonia. Sed videtur hoc absurdum esse, imo ridiculum, quod rex iubet etiam animalia poenitentiam profiteri cum hominibus. Nam poenitentia est mutatio hominis, dum sese Deo restituit, quum ab eo fuerit ante alienatus: hoc non potest competere in bruta animalia. Temere ergo et praeter omnem rationem permiscet rex Ninevae animalia cum hominibus, ubi de poenitentia agitur: sed tenendum est, quod prius diximus, exitium fuisse denuntiatum non hominibus solis, sed etiam toti urbi, ipsis etiam aedificiis. Nam ut totum mundum Deus creavit hominum causa, sic etiam ira eius ubi accensa est contra homines, simul iumenta et arbores et quidquid est in coelo et in terra involvit. Sed nondum soluta est quaestio: utcumque enim Deus poenam de animalibus exigat propter hominum scelera, tamen bos vel ovis non posset iram Dei placare. Respondeo

hoc factum fuisse hominum causa. Fuisset enim ludierum spectaculum, si rex a pabulo et puto prohibuisset animalia, nisi respectum habuisset ad homines ipsos. Sed voluit quasi in speculo aut pictura Ninevitis proponere quid meriti essent: quemadmodum sub lege, quoties victimas caedebant, admonebantur de suis peccatis. Debebat enim hoc illis venire in mentem, mactari pecudem innoxiam, aut aliud animal, et qua de causa qui peccaverat stabat ad altare. Videbat igitur vivam imaginem suae damnationis in bove vel agno vel hircio. Sic etiam Ninevitae quum adigerent et boves et asinos, et reliqua animalia ad ieiunium, admonebantur quam gravi et severa poena digni essent, quod scilicet etiam innoxia animalia luerent una cum ipsis poenam. Videmus ergo non fuisse quaesitum aliquod piaculum a rege, dum indixit ieiunium et in ediam brutis animalibus: sed potius fuisse talibus stimulis excitatos homines, ut serio agnoscerent iram Dei, et plus terroris conciperent, quo verius humiliarentur coram ipso, sibi que displicerent, atque ita magis propensi essent ad petendam veniam, et melius etiam parati et formati. Nunc ergo videmus debere istud referri ad tangendas metu conscientias, ut qui sibi nimis diu blanditi fuerant, tali remedio corrigerent suum torporem. Huc etiam spectabant in lege omnia lavacra purificandis vestibus et reliquis vasis, ut agnosceret populus suis sordibus inquinari quidquid tangebatur. Et hoc diligenter notandum est: quia papistae, ut sunt dediti caeremoniis, arripiunt quidquid passim legitur in scriptura de ieiunio, de cinere, et sacco, et putant totam pietatem inclusam esse in istis ritibus externis. Atqui corporalis exercitatio non multum prodest, inquit Paulus (1. Tim. 4, 8). Ergo semper haec regula valere apud nos debet, ieiunium et similia per se nullius esse ponderis: sed tantum debere censi a fine suo. Sic igitur quum ad esuriam coacta sunt animalia apud Ninevitas, homines ipsi commonefacti de suo reatu didicerunt quid esset metuere iram Dei: et hac de causa placuit Deo ieiunium illud. Nunc si quis obiciat nihil tentandum esse in Dei cultu praeter verbum eius, facilis etiam responsio est, regem Nineveh non finxisse aliquod placationis genus, neque etiam voluisse hoc modo Deum colere, sed respexisse ad finem quem dixi. Finis autem ille optime respondet verbo Dei et eius praescripto. Ergo rex Ninevae nihil hic alienum a Dei verbo tentat, quum scilicet omnia ad scopum illum refert, ut scilicet ipse cum populo suppliciter prodiret ad tribunal Dei, et cum serio poenitentiae affectu veniam deprecaretur. Haec igitur solutio satis clara est. Quum ergo postea subiicit Ionas, regem iussisse et populum et animalia induere saccos, sciamus, si quis nunc nudum illud exemplum arripiat, nihil aliud fore quam

histrionem: quia semper illa ratio tenenda est, regem adminicula quaesiisse, quibus se et suos ad veram poenitentiam impelleret. Nam proclive est hominis ingenium ad *κακοζήλιαν*. Sumus enim omnes fere simiae: atqui videndum est semper quo spiritu acti fuerint quos volumus imitari, ne scilicet contenti externis larvis negligamus quod praecipuum est. Postea addit Ionas, *Et clament in fortitudine ad Deum*. Hoc restringi ad homines debet: neque enim quadraret brutis animalibus. Homines igitur cum iumentis abstineant a cibo et potu: deinde clament ad Deum. Clamor hic non potuit nasci nisi ex Dei timore et pietatis sensu. Ergo, quemadmodum dixi, non debet promiscue trahi tam ad animalia bruta quam ad homines. Quod autem iubet rex Ninevae populum in fortitudine clamare ad Deum, notatu dignum est: quia hinc colligimus vere fuisse perterritum. Non enim hic agitur de vulgari clamore, sed addit fortitudinem: quemadmodum si quis diceret Pleno guttore, et nos etiam gallice dicimus, *A force*, vel *fort et ferme*. Exprimit ergo Ionas aliquid rarum et singulare, quum recitat hoc fuisse comprehensum in edicto regis, ut homines clamarent fortiter ad Deum. Perinde enim est ac si diceret, Expergefiat nunc omnes homines ad exeutiendum suum torporem. Nimis enim haec usque nostrum sibi indulsit in suis vitiis: iam tempus est ut terror animos nostros occupet, atque etiam compellat ad deprecandam iram Dei. Et hoc quoque notatu dignum est, quod rex non aliud remedium excogitat, nisi ut populus confugiat ad preces. Potest quidem fieri ut Ionas hortatus fuerit ad hoc pietatis officium Ninevitas: sed colligere promptum est, hunc sensum nobis ingentem esse natura, ut dum urgemur rebus adversis imploremus Dei gratiam. Hoc ergo unicum remedium est in rebus miseris et afflictis, Deum orare. Quod si nos in lege et evangelio edocti, quoties Deus nos admonet atque hortatur ad poenitentiam, non utimur hoc remedio: qualis nobis erit excusationis praetextus, quum homines profani et qui syllabam nullam tenebant verae pietatis, Deum tamen deprecati sint, et rex ipse hoc edixerit ex sententia suorum magnatum? Ergo plus nobis verecundiae incutere hoc regis edictum debet, quam si quis proferat ex Dei verbo simpliciter eandem doctrinam. Nam utcumque non eadem fuerit regis illius auctoritas, quae Dei est: tamen quum miser ille et caecus princeps agnoverit naturam dictante Deum precibus esse placandum, quid iam excusationis (quemadmodum dixi) nobis restat? Sed postea melius ostendit Ionas non fuisse fucatam poenitentiam, quum Ninevitae saccos induerent, et sibi interdicerent a cibo et potu. Sequitur enim adhuc in regis edicto, *Et convertatur quisque a via sua mala, et a rapacitate, quae est in manibus eorum*. Hic rex profanus osten-

dit quorsum, et quo consilio de ieiunio et similibus exercitiis praeceperit, nempe ut hoc modo sese melius stimularent Ninevitae ad Dei timorem. Nam hic hortatur ut sese convertant a via sua mala. Per *viam* scriptura intelligere solet totum vitae cursum, vel rationem. Perinde est igitur ac si diceret, Quisque vestrum ingenium suum et mores suos mutet: simus nos omnes novae creaturae. Haec autem vera est poenitentia, conversio hominis ad Deum. Hoc ergo rex iste profanus intellexit. Quo turpior est eorum socordia, qui placare Deum volunt frivolis illis figmentis, quemadmodum papistae dum obtrudunt Deo nescio quas nugas, putant esse totidem piacula, et contumaciter pro illis contendunt. Non alio igitur iudice opus habent quam hoc rege profano, qui ostendit aliam esse verae poenitentiae rationem, nempe ut mutantur homines mente et animo, et convertant in melius totam vitae suae formam. *Quisque ergo a via sua mala convertatur*, inquit, *et a rapacitate, quae est in manibus eorum*. Hic subiungitur species per synecdochen. Neque enim oportuit tantum rapinas in Ninevitis corrigi. Nam probabile est etiam aliis vitiis et corruptelis fuisse infectos: in urbe tam populosa regnavit etiam ebrietas, luxus, et superbia, et ambitio, deinde libidines. Non dubium igitur est quin Nineve referta fuerit innumeris morbis: sed rex per synecdochen hic praecipuum vitium designat. *Convertat ergo se quisque a via sua mala, et a rapacitate sua*. Perinde est ac si ostenderet praecipuam virtutem esse in aequitate et iustitia, ubi scilicet mutuo inter se absque ulla noxa aut iniuria versantur homines. Atque utinam hodie doctrina eadem vigeret inter omnes qui christianum nomen falso usurpant. Nam papistae dum accumulunt illa piacula, praetereunt caritatem, et in tota vitae perfectione fere aequitas nullum locum habet. Discant ergo ex ore profani regis quid Deus praecipue requirat ab hominibus et probet in eorum vita: nempe ut abstineant a rapinis et ab omni maleficio. Nunc ergo tenemus cur hoc additum fuerit de *rapacitate*. Iam tenendum est regem adhuc novitium, et vix leviter tinctum rudimentis pietatis post auditam Ioniae praedicationem, pro fidei et intelligentiae suae modulo suis praecipere. Quod si tam exiguo temporis spatio usque adeo profecerit ille, nos ubi aures nostrae continuis sermonibus per annos viginti et triginta obtusae fuerunt, quam excusationem obtendere poterimus, si subsidimus adhuc infra tyrocinium istius regis? Ergo istae circumstantiae diligenter nobis notandae sunt. Nunc pergamus:

9. *Quis novit an convertatur, et poenitentia ducatur Deus, et revertatur a furore irae suae, ut non pereamus?*

Hic etiam clarius exprimitur animus regis et consilium, quod scilicet hoc modo studuerit reconciliare et se et populum suum Deo. Alii paulo diverso modo vertunt, Qui novit convertetur, et poenitentia ducetur. Non legunt interrogative: sed non potest stare illa lectio. In mente igitur prophetae nihil est ambiguum, quod regem hic quasi dubitantem inducat, *Quis scit an Deus nobis placabitur?* Videmus ergo regem non obrutum esse desperatione, quin adhuc de remedio cogitet. Nam in hunc finem tendit hic versus. Caeterum posset videri hoc contrarium fidei naturae: deinde si repugnat fidei, simul etiam alienum erit a poenitentia. Nam res coniunctae sunt poenitentia et fides, quemadmodum aliis locis vidimus. Neque enim quisquam poterit sponte se Deo subiicere, nisi gustaverit prius eius bonitatem, et spem salutis conceperit. Qui enim terrore duntaxat afficitur, fugiet Dei conspectum et praesentiam: sic ubicunque regnat desperatio, sequitur etiam contumacia. Nunc qui fieri potest ut rex Ninevae serio et absque fictione respiceret, interea tamen dubitanter loquutus sit de gratia Dei? Respondeo, speciem esse dubitationis, quae potest cum fide coniungi: nempe, quae directe non reiicit Dei promissionem, sed alia habet obiecta. Exempli gratia, si quispiam terrore deiectus postea recipiat animum proposita spe veniae et salutis, non tamen liber erit statim ab omni metu: quia quamdiu respiciet peccata sua, et implicabitur etiam aliis cogitationibus, vacillabit, fluctuabitur. Non dubium igitur est quin rex Ninevae conceperit spem salutis: sed interea adhuc perplexo fuerit animo, tam propter concionem Ioniae, quam propter conscientiam scelerum suorum. Duo igitur fuerunt obstacula, quae possent revocare animum regis a certitudine, vel saltem morari ne subito apprehenderet Dei misericordiam, et placato animo sentiret Deum sibi esse propitium. Prius obstaculum fuit illa formidabilis concio, Nineve post quadraginta dies peribit. Nam quamvis Ionas potuerit aliquid addere, quemadmodum diximus, tamen praecisa erat illa comminatio, quae posset deicere omnium animos. Oportuit igitur regem luctari, ut posset tale obstaculum superare, et repellere illud Ioniae praeconium, quatenus scilicet carebat omni consolatione. Deinde rex haud dubie quum expenderet sua peccata, potuit vacillare aliquantisper. Sed tamen videmus ut emergere conetur, etiamsi haec duo obstacula ante oculos habeat: quia ubi dicit, *Quis scit an Deus se convertet a furore irae suae, et poenitentia ducetur?* quum ergo ita loquitur rex, videmus eum esse in strenua lucta: quia utcumque visus fuerit ianuam praecludere Ioniae, et prohibere regem a spe salutis, utcumque etiam propria illum conscientia devinctum et oppressum teneret, ipse tamen pergit, et se ipsum exstimulat: denique aspirat ad spem veniae. Deinde

etiam notandum est formam hanc loquendi potius notare difficultatem quam diffidentiam. Rex ergo hic quasi dubitanter quaerit, Quis scit an Deus sese convertet? quia res erat difficilis, ut Deus post longam tolerantiam urbi sceleratae parceret. Exprimit ergo rex difficultatem: non autem hoc diffidentiae signum est, dum ita interrogat: quemadmodum quum apud Ioelem dicitur, Quis scit? est similis prorsus loquutio: tunc plura diximus quum exponeremus locum illum. Sed sufficiat hoc breviter tenere, regem hic non prodere suam diffidentiam, sed potius exprimere difficultatem. Et hoc humilitatis signum est, quod intelligit se quasi fuisse demersum in profundis inferis cum populo, et tamen non desinit bene sperare. Nam hoc spei signum est, etiamsi hoc pugnet cum tota natura, etiamsi abhorreat ab humana ratione, tamen bene sperandum esse. Videmus ergo quis sit verborum sensus. De poenitentia Dei alibi dicendum erit, hoc est, die crastino vel perendie. *Ne pereamus*, inquit. Videmus quomodo rex profanus ab interitu se redimere cogitet, nempe Deo placato. Ergo simul ac periculi aliquid nobis impendat, veniat nobis hoc in mentem non posse inveniri exitum, nisi Dominus nos in gratiam recipiat, quemadmodum etiam ex opposito ratiocinatur rex Ninevae, simul ac propitius fuerit Deus, omnia bene habitura. Videmus ergo quantum profecerit hic novus et rudis tyro, dum intelligit non posse homines effugere ex miseriis, donec placatus illis fuerit Deus: ubi autem cum illo redierint homines in gratiam, etiamsi centies prius illis pereundum fuerit, tamen fore salvos et incolumes: quia scilicet gratia et favor Dei fons sit salutis, et vitae, et omnium bonorum. Postea sequitur:

10. *Et vidit Deus opera eorum, quod conversi essent a via sua mala, et poenituit Deum super malo, quod promuntiaverat se facturum illis, et non fecit.*

Nunc dicit Ionas Ninevitas adeptos fuisse veniam suam poenitentia. Hoc etiam exemplum notatu dignum est: quia hinc colligimus quorsum nos Deus quotidie ad poenitentiam sollicitet, nempe quia vult nobis reconciliari, et nos sibi. Haec igitur ratio est cur tot oburgationes et minae personent in auribus nostris quoties accedimus ad audiendum verbum Dei: nempe quia vult Deus nos ab exitio revocare, duriter nobiscum loquitur. Denique quidquid continet scriptura de poenitentia et iudicio Dei, hoc totum debet in hunc usum aptari, ut scilicet redeamus cum ipso in gratiam, quia placabilis sit, et paratus semper amplecti eos, qui sine fictione ad ipsum se convertent. Ergo in hoc exemplo intelligimus non alio Deum spectare quoties asperius nos compellat, nisi ut placabilis sit nobis, si modo

sumus ipsi nostri iudices, atque ita praevenimus eius iram voluntario cordis affectu, ubi scilicet reatum et culpam deprecamur, et displicemus nobis, atque etiam fatemur nos dignos esse interitu. Caeterum, videtur tamen Ionas statuere causam salutis in poenitentia et operibus. Dicit enim Ninevitas adeptus fuisse veniam, quia Deus respexerit opera ipsorum. Primo videndum est, quatenam opera intelligat, ne quis temere arripiat vocem unam, quemadmodum solent hypocritae: et hoc nimis vulgare est in papatu, sicuti diximus. *Respexit Deus opera ipsorum*. Quatenam? non saccum, non cinerem, non ieiunium. Nam haec nunc non commemorat Ionas, sed respexit opera illorum, quod a via sua mala conversi essent. Videmus ergo Deum non fuisse placatum caeremoniis duntaxat, hoc est, externa illa professione poenitentiae, sed potius spectasse veram et seriam mutationem in Ninevitis, quod scilicet renovati essent. Haec igitur fuerunt opera ipsorum, nempe fructus poenitentiae. Non potuit autem talis vitae mutatio accidere, nisi vere tacti fuissent sensu irae Dei Ninevitarum. Ergo timor Dei praecessit. Timor hic non potuit esse absque fide: videmus ergo primum hic non agi de externis operibus, sed de renovatione hominum. Iam vero si quis obiiciat, tamen hoc non efficere quominus nos bona opera reconciliet Deo, atque ita salutem nobis impetrent: respondeo non hic disputari de causa veniae. Certum est, Deum gratis placatum fuisse Ninevitis, quemadmodum gratis quotidie nobis restituit favorem suum. Ionas ergo non intelligit satisfactiones istas valuisse coram Deo, quasi compensaverint Ninevitarum priora delicta: nihil tale verba sonant: sed tantum a consequenti ostendit Deum fuisse placatum, quia Ninevitas essent conversi. Interea ex aliis scripturae locis colligere oportet, quomodo redeat nobiscum Deus in gratiam, et quomodo veniam consequamur apud ipsum: hocne fiat nostris meritis et poenitentia, an vero gratis ipse Deus nobis occurrat: quum scriptura tota testetur gratuito veniam nobis dari, neque etiam alio modo posse nobis propitiari Deum quam ubi peccata imputare desinit, quantum ad praesentem locum attinet, non anxie laborandum est cur dicatur Deus vidisse opera Ninevitarum, ne ipsos perderet: nam hoc a consequenti dicitur. Ionas ergo non designat hic causam, sed tantum ostendit Deum fuisse Ninevitis placatum, simul ac respicerunt. Sed de hac re adhuc nobis dicendum erit.

Diximus heri quomodo poenam remisit Deus Ninevitis, quam minatus fuerat per os Ionae: et tamen gratuita fuerit tam poenae quam culpae remissio. Quoties enim veniam proponit Deus peccatoribus, simul additur haec conditio ut respiciant: tamen non sequitur poenitentiam esse causam im-

petrandae veniae. Gratis enim se Dominus offert, neque aliunde inducitur quam mera sua liberalitate. Sed quia non vult homines abuti sua indulgentia et facilitate, ideo legem illam apponit, ut scilicet poeniteat ipsos vitae prioris, ut in melius mutantur. Sic ergo respicit eorum opera, qui testantur se odio habere peccatum, et vero ac sincero desiderio confugiunt ad misericordiam: alioqui nemo etiam ex animo cupiet Deum sibi esse propitium, nisi qui sibi displicebit in peccato. Haec ratio est cur dicat etiam Iesaias misericordem fore Deum reliquiis populi sui, nempe quisquis conversus fuerit ab iniquitate sua. Deus certe his verbis non intelligit poenitentiam, ut dixi, esse causam salutis nostrae: sed ideo exigit mutationem in melius: quia nemo serio adspirat ad gratiam, nisi qui sibi displicet in peccatis. Iam quod addit Ionas, *Deum poenitentia tactum fuisse*, haec loquendi ratio satis nota esse nobis debet. Proprie loquendo non cadit poenitentia in Deum: sed hoc etiam non refertur ad interius et arcanum eius consilium. Deus ergo in se semper manet idem, et sibi constat: sed dicitur poenitentia duci, respectu habito ad sensum hominum: nam sicuti concipimus iratum Deum, quoties nos ad tribunal suum citat, et demonstrat nobis nostra scelera: sic etiam concipimus placatum, ubi offert spem veniae. Est autem pro ratione sensus nostri aliqua mutatio, quum Deus irae obliviscitur, ac si indueret novum affectum. Quia ergo non possumus aliter terreri, ut humiliemur coram Deo, et respiscamus, nisi ipse nobis proponat iram suam, scriptura accommodat se ad hanc crassitiam sensus nostri. Iam ex adverso non possumus Deum aliter invocare, nisi statuimus illum nobis esse placabilem. Videmus ergo ut species aliqua mutationis occurrat nobis, quoties vel minatur Deus, vel facit spem veniae et reconciliationis. Huc ergo referri debet haec loquutio, quum dicit Ionas Deum fuisse poenitentia tactum. Videmus ergo dupliciter nobis describi Deum, nempe in verbo suo: deinde in arcano consilio. Quantum attinet ad consilium arcanum, iam dixi Deum perpetuo similem esse sui, neque admittere ullos nostros affectus. Quantum vero ad doctrinam verbi spectat, quae accommodatur ad sensus nostros, Deus nunc irascitur nobis, nunc autem quasi placatus veniam offert, nobisque est propitius. Haec est Dei poenitentia. Meminerimus ergo hoc pendere a verbo, quod dicitur Deus poenitentia fuisse ductus: quia scilicet non poterant concipere aliud Ninevitae quam hoc decretum esse Deo, ut perirent. Quare? sic enim testatus fuerat verbo suo. Iam vero quum assurgunt ad fiduciam salutis, tunc sentiunt aliquam mutationem, nempe pro fidei suae intelligentia. Et uterque sensus tam metus quam gaudii nascitur ex verbo: quia ubi Deus iram suam denuntiat, necesse est miseros ho-

mines terreri. Ubi autem ad salutem invitat proposita reconciliatione, iam sicuti induunt novum sensum, ita etiam tribuunt novum affectum Deo. Haec summa est. Iam pergamus:

CAPUT IV.

1. *Et displicuit Ionae dolore magno, et succensuit apud se.*

Dolorem hunc Ionae Hieronymus laudat, et comparat sancto Pauli zelo, qui optabat fieri anathema pro fratribus. Negat enim doluisse quod Deus tam praeclarae urbis misertus foret: sed quia conversio gentium quoddam esset praesagium interitus electi populi. Quia igitur Ionas quasi in speculo cernebat propinquum Israelis exitium, ideo doluit, si credimus Hieronymo: sed illud est nimis frivolum. Paulo post obiurgat Deus Ionam. Quid igitur levabit prophetam ineptum et puerile patrocinium Hieronymi, quum Deus pronuntiet ipsum praepostere facere, quod doleat? imo coarguitur sociordia Hieronymi (sic enim loquor de homine, qui tametsi doctus et laboriosus fuit, se tamen privavit ea laude, quam alioqui merito consequi poterat). Nam perversum eius ingenium ubique se prodit, sicuti etiam palam coarguitur statim in ipso contextu, ubi Ionas aperte ostendit aliam sibi fuisse doloris causam, quod scilicet nollet videri inanis vates, aut mendax. Hinc igitur tantus dolor et amarulentia. Hoc autem, etiamsi Deus sententiam non tulisset, videmus fuisse iniquum et alienum ab omni ratione. Statuamus igitur Ionam praepostero zelo fuisse abreptum, ubi non potuit aequo animo ferre liberari urbem Nineven ab exitio: et ipse etiam amplificat magnitudinem sui vitii. Poterat dicere uno verbo, Hoc Ionae displicuit: sed non contentus hac simplici forma, addit displicentiam magnam, vel dolorem: postea dicit se excanduisse penitus. Etiamsi principium non fuisset malum, excessus tamen ipse vitiosus est. Atqui excessum et intemperiem fatetur in suo dolore, quum se ipsum claris verbis accuset, quid nunc attinet fallaciis et cavillis obtegere, quod palam videmus non posse excusari? Sed ut melius pateat cur Ionae displicuerit salus urbis Ninevae, pergamus in contextu:

2. *Et oravit ad Iehovam, et dixit, Obsecro Iehova, annon hic sermo meus, quum adhuc essem in terra mea? Propterea festinavi fugere in Tharsis, quia noveram quod tu sis Deus propitius (vel plenus gratiae), et misericors, tardus ad iram, multus clementia, et qui poenitentia ducis super malo.*

Quod Ionas hic refert se orasse, videtur minime esse consentaneum: quia oratio debet esse composita. Atqui confessus est se fuisse tumultuatum in animo suo. Quum ergo ita ferveret iracundia in animo prophetae, quomodo prodire potuit coram Deo, et concipere iustas preces? Deinde quisnam est finis precandi, nisi ut profiteamur quidquid boni optandum est residere apud Deum, et suppliciter ab eo petendum esse? Ionas autem hic potius expostulat, et obstreperit Deo. Nam videtur hic quodammodo litigare, quod iustam habuerit causam fugae: deinde quod Deus non debuerit ignoscere Ninevitis. Deum igitur accusat, ut se liberet omni culpa. Hoc vero prorsus ab orandi regula alienum est ac remotum. Quomodo ergo intelligere oportet locum hunc, ubi dicit se orasse? Respondeo, saepe fideles etiam turbulento animo accedere ad Deum orandi affectu: et tamen preces eorum non prorsus repudiari, quamvis non probentur, neque placeant per omnia. Et hinc etiam clarius apparet quomodo Deo accepta sint piorum opera, tametsi adpersa sint multis maculis. Papistae quoties legunt placuisse Deo aliquod opus fingunt summam perfectionem et munditiem: atqui nullum est opus quod non infectum sit aliqua labe, nisi purificetur gratuita venia. Hoc dico nobis perspicuum esse in hac precatione, quae non ita reiecta fuit a Deo, quin retineat nomen precationis. Et tamen certum est Ionam minime fuisse animatum, ut decebat, quum tumultuose oravit, quasi Deum obiurgans, et adhuc retinens aliquam partem suae contumaciae: quia placet sibi in fuga. Diximus autem hoc fuisse signum manifestae rebellionis, quum excusso iugo contempsit vocationem Dei. Necessesse est igitur in hac Ioniae precatione agnoscere aliquid pietatis, et simul multa vitia. Fuit hoc pietatis, quod adhuc direxit suas querimonias ad Deum. Nam hypoeritae etiamsi Deum compellant, sunt tamen prorsus ab ipso aversi, et libenter evomerent suam bilem adversus Deum. Ionas autem dum hic conqueritur, etiamsi non servet modum, sed feratur caeco vel vitioso impetu, tamen paratus est se Deo subiicere, quemadmodum tandem videbimus. Haec est ratio cur dicat se orasse. Neque enim eum puduisset fateri aliquod gravius peccatum, si fuisset sibi conscius. Noluit ergo extenuare culpam orandi verbo, quemadmodum hypoeritae semper aliquos colores aut vela obtundunt, dum volunt turpitudinem suam obtegere. Non fuit tale Ioniae consilium: ergo quum se orasse dicit, in genere testatur non se ita fuisse Deo obstreperum, quin tamen retinuerit aliquod pietatis et obedientiae semen in animo suo. *Oravit ergo Ionas.* Hinc sequitur, quemadmodum ante dixi, multas sanctorum preces vitiosas esse, quae si exigantur ad legitimam normam merito repudiandae erunt. Sed Dominus pro sua indulgentia ignoscit vitiis, sic ut istae in-

compositae preces ac turbulentae, retineant tamen suum titulum et pretium. Iam dicit, *Obsecro Iehova, annon hic sermo meus?* Hic Ionas aperte declarat cur indigne tulerit Nineven liberari ab interitu suo: quia scilicet hoc modo deprehensus fuit vanus et mendax. Sed posset hoc videri absurdum, quod propheta maiorem habuerit rationem famae suae quam gloriae Dei. Nam in hoc maxime refulget Dei gloria, quod placabilis est simul ac redeunt homines in viam: quod etiam ipse offert se illis in patrem. An igitur Ionas existimationem suam praefere debuit Dei gloriae? Respondeo prophetam non ita fuisse sibi addictum, quin semper praecipuum gradum teneret in eius animo studium gloriae Dei: hoc certum est. Sed coniunxit ministerium suum cum Dei gloria et merito: quia pendebat ex illius autoritate. Ionas, quum ingressus est Nineven, non clamavit tanquam privatus homo, sed professus est se divinitus missum esse. Nunc si praeconium Ioniae falsum deprehenditur, redundabit contumelia in autorem ipsum vocationis, nempe in Deum. Non dubium igitur est quin Ionas indigne tulerit nomen Dei expositum esse opprobriis gentium, quasi de nihilo terreret: deinde quasi simulate loquendo nunc aperiret inferos, nunc coelum. Nihil autem magis adversum est gloriae Dei quam talis simulatio. Videmus ergo cur tanto dolore abreptus fuerit Ionas: non respexit se ipsum, sed quia videbat dari materiam impiis blasphemias, si Deus mutaret consilium, vel si non constaret sibi in verbo suo: hinc tantus ille dolor. Sed quamvis speciosa sit haec ratio, tamen colligimus quid valeant bonae nostrae intentiones apud Deum. Si qua potest fingi bona intentio, certe haec laudem aliquam meretur, quod Ionas centies mori maluit quam audire indignas illas blasphemias, quod merum ludibrium esset verbum Dei, quod fabulosae essent minae, quod Deus hoc vel illud fingeret, ac se transfigureret in varias formas. Haec optima fuit intentio, si sensu nostro aestimetur: atqui statim videbimus damnatam fuisse ore Dei. Discamus ergo non arrogare nobis iudicium in rebus quae captum nostrum superant, sed subiicere mentem nostram Deo, et petere ab ipso spiritum discretionis. Unde enim factum est ut Ionas sic fremeret contra Deum, nisi quod ardebat studio gloriae eius? Sed zelus inconsideratus fuit, quia volebat ipse indesse etque arbiter: debuit autem potius subiicere se totum Deo. Et eadem etiam regula nobis tenenda est. Si quando videmus multa accidere divinitus, hoc est, arcana Dei providentia, quae constituunt eius nomen impiorum blasphemias, dolendum hoc quidem est: sed interea patiamus a Domino ut tandem convertat haec indigna opprobria in suam gloriam, nos vero minime tumultuemur: quemadmodum faciunt multi, qui statim intentant iurgium Deo, quum aliter res mode-

ratur quam ipsi vellent aut putant esse utile. Discamus Ionaë exemplo non metiri proprio sensu Dei iudicia, sed exspectemus dum ipse convertat tenebras in lucem. Interea etiam discamus parere eius mandatis, sequi eius vocationem absque controversia: quamvis coelum et terra sese opponant, quamvis multa occurrant quae possint nos avertere a recto cursu, tamen maneamus in hoc proposito, nobis scilicet nihil melius esse quam ut Deo morigeri pergamus in via quam nobis proponit. Caeterum quod dicit *se festinasse ut veniret in Tharsis*, non prorsus excusat fugam suam, sed iam clarius exponit se non fugisse quidquam molestiae vel laboris, non fugisse etiam ullum certamen vel periculum: sed tantum quia studebat gloriae Dei, se fuisse abductum a vocatione. Huc ergo spectant Ionaë verba, quasi Deum hic testem et iudicem statueret, quod non metu periculi, non ignavia, non rebellione non alio etiam impio respectu sese a Dei obsequio subduxerit: sed quia tantum nollet violari sacrum eius nomen, nollet sponte esse minister praedicationis, quae os impiis et profanis hominibus aperiret ad Deum ipsum ridendum. Quum ergo non alium profectum sperarem meae praedicationis, inquit, quam ut Deum riderent gentes, imo proscinderent sacrum eius nomen, quasi esset fallax et vanus, ideo malui fugere in Tharsis. Ergo hic Ionas non prorsus se absolvit: quia aliqui male excidisset illa castigatio, qua oportuit esse penitus domitum. Revocatus nuper ex inferis fuerat: dicemusne iam sic cornua attollere contra Deum, ut velit prorsus immunis videri ab omni culpa? Hoc certe nimis absurdum est: sed quemadmodum iam dixi, obicit Deo non alia de causa se ab initio fugisse, nisi quia non sperabat optabilem aliquem praedicationis suae fructum. Quin potius metuebat quod iam videbat instare, ut scilicet ludibrio esset nomen Dei. Statim enim adiungit, *Quia noveram quod tu sis Deus gratiae plenus et misericors, tardus ad iram, etc.* Mirum est Ionam fuisse revocatum a vocatione legitima, quia sciebat Deum esse misericordem, quum tamen nullus acrior stimulus nos pungere debeat, ubi Deus vult opera nostra uti. Nam scimus non posse quempiam alacriter obsequium suum praestare Deo, nisi qui allicitur paterna eius bonitate. Sic ergo nemo erit voluntarius propheta aut doctor, nisi qui persuasus est Deum esse misericordem. Videtur ergo Ionas hic nimis perperam ratiocinari, quum ideo se ab officio abstractum fuisse dicit, quia sciebat Deum esse misericordem. Deinde, unde sciebat hoc Ionas? nempe ex lege Dei. Nam locus hic sumptus est ex 34. capite Exodi, ubi describitur nobis illustris illa et memorabilis visio, in qua se Deus spectandum proposuit Mosi: illic exhibita fuit quasi viva effigies Dei sancto prophetae. Et nullus est in lege locus qui melius ad vivum exprimat Dei naturam.

Deus enim illic familiariter voluit sese patefacere servo suo. Quum imbutus igitur esset Ionas hac doctrina legis, quomodo potuit apud gentiles suos fungi officio prophetae? Cur non etiam haec cogitatio fregit eius animum, quum vocatus est ad munus doctoris? Certum igitur est hoc debere restringi ad praedicationem, qualis ante nobis fuit exposita. Ionas non exhorruisset mandatum Dei, si missus fuisset ad Ninevitas, quemadmodum prius iussus fuerat docere electum populum. Si ergo tale munus iniunctum fuisset Ionaë, ut proponeret Deum et clementem, et misericordem Ninevitis, non dubitasset statim offerre suum obsequium. Sed quia iniungitur illi praecisa illa comminatio, Nineve peribit, ideo distrahitur, qualis ante nobis fuit subterfugere quam exsequi tale mandatum. Quare? sic enim apud se ratiocinatur, Ego denuntio propinquum exitum Ninevitis: quorsum Deus mihi hoc mandat, nisi ut invitet miseros istos homines ad poenitentiam? Iam si resipuerint, nonne statim paratus erit Deus ad ignoscendum? alioqui abnegaret suam naturam. Deus non potest esse sui dissimilis, non potest exuere affectum illum, de quo testatus est semel apud Mosen. Quum ergo Deus sit placibilis, si redierint Ninevites in viam, et confugerint ad ipsum, statim illos amplexabitur: ita ero vanus in meo praeconio. Nunc ergo tenemus quomodo intelligi debeat hic locus Ionaë, quum dicit se fugisse trans mare, saltem hoc sibi fuisse propositum, quia sciebat Deum esse clementem. Neque enim fraudasset Deum suo obsequio, nisi haec repugnantia perturbasset, ac perculisset eius mentem: Quid? ego accedam illuc tanquam Dei legatus: paulo post ego deprehendar mendax: nonne contumelia haec redundabit in nomen ipsius Dei? praestat igitur me tacere quam Deum haberi ludibrio, qui autor est meae vocationis. Videmus ut Ionas respiciat praecise ad illam praedicationis formam, de qua prius vidimus. Atque hinc apparet Ionam plus dedisse Ninevitis quam haberet. Putavit enim se mitti a Deo tantum ut intelligerent Ninevites se perituros: attulit autem illis salutem. Hoc quidem apud se aliqua ex parte prius vel suspicatus est, vel cognovit. Nam retinebat principium illud, Deum non posse exuere misericordiam suam, quia manet semper idem. Caeterum, quum in medium prodiit, ut exsequeretur partes sibi iniunctas, certe nihil aliud habuit ante oculos nisi cladem ultimam urbis Ninevae. Interea Deus usus est opera et ministerio eius in meliorem finem et successum. Nec vero dubium est quin ipse hortatus fuerit ad poenitentiam Ninevitas: sed cor eius erat quasi oclusum, ut non admitteret Dei misericordiam. Videmus ergo angustiis praecoccupatum fuisse Ionam, ita ut non posset offerre salutem Ninevitis: et tamen oblata divinitus fuit per eius manum. Nunc ergo intelligimus quomodo saepe

Deus operetur per servos suos. Deducit enim manu sua velut caecos quo minime putabant. Sic ubi quempiam nostrum excitat, erimus interdum ἀλγόνιστοι, putabimus vel inutilem fore nostram operam et absque ullo fructu, vel saltem exigui successus. Dominus autem ostendet quod non potuimus sperare. Tale ergo Ionae fuit exemplum, quia quum veniret Nineven, nihil aliud propositum habuit nisi testari de interitu urbis: sed Dominus voluit illum esse salutis ministrum. Ergo Deus ornavit isto praeclearo successu doctrinam Ionae, quum tamen indignus esset honore tanto, quia quodammodo praecclusisset aditum benedictioni Dei, quemadmodum iam diximus. Nunc ergo tenemus sensum huius loci, ubi dicit Ionas se ideo fugisse Dei vocationem, quia cognoverat ipsum esse Deum ad gratiam propensum, deinde misericordem, etc. Iam venio ad haec elogia Dei. רחמן proprie significat propensum ad favorem, quasi diceret Deum gratuito benevolum esse: vocamus lingua nostra, *benin, gracieux, debonnaire*. Deus ergo hoc elogium sibi adscribit. Deinde addit *misericordem*, ut sciamus eum semper expositum nobis fore, si quidem ad eum accedimus tanquam ad fontem et bonitatis et misericordiae. Sed quae sequuntur melius exprimunt hanc misericordiam, vel definiunt quomodo Deus sit misericors, nempe quia multus est clementia, deinde, quia tardus est ad iram. Deus ergo ad humanitatem propensus est: deinde etiamsi indigni sint homines quos respiciat, est tamen misericors: et hoc exprimit per vocem רחום. Interea necesse etiam est haec duo addere, quod *multus sit clementia, et tardus ad iram*. Quare? quaerimus enim semper in nobis ipsis causam gratiae Dei, dum cupimus Deum nobis favere, inquirimus apud nos cur favere debeat. Iam ubi nihil reperimus, evanescit omnis fides, quam prius concepimus de gratia Dei. Hic ergo Dominus ipse nos ad se revocat, et testatur se ideo nobis humanum esse, ac misericordem, quia multus est clementia: quasi diceret, Ego apud me ipsum satis habeo causae cur vobis sim exorabilis, cur etiam favore meo et complectar et prosequar. Sola igitur Dei bonitas nobis spectanda est, ubi cupimus illum habere misericordem, et ubi etiam opus habemus venia, ac si diceret se non induci ullo dignitatis nostrae respectu, neque merita quaerere, cur proclivis sit ad misericordiam, ubi peccavimus: cur etiam nos in gratiam suam recipiat: sed hoc totum ideo facere, quia immensa est, atque inexhausta eius bonitas. Iam additur etiam, Tardus ad iram. Haec ad iram tarditas ostendit Deum consulere salutem generis humani, etiam ubi peccatis lacessitur. Quamvis ergo quotidie iram Dei in se provocent miseri homines, tamen non desinit eorum salutem prospicere: ideo tardus est ad iram, hoc est, Dominus non statim poenas exigit quales merentur qui ita ipsum

provocant. Nunc ergo videmus, quatenam sit verborum summa. Iam redeamus ad illud, Ionam scilicet fuisse deiectum ab officio, quia sciebat Deum esse tardum ad iram, et misericordem, et gratia plenum: nempe subduxit hanc rationem, Vel Deus mutabit naturam suam, vel parcat Ninevitis si resipuerint. Poterit autem fieri, ut resipiscant, ergo vana erit mea praedicatio. Deus enim se ipsum non abnegabit, sed edet specimen bonitatis, et misericordiae quum ignoscet huic populo. Iterum notemus perverse nos facere, quum sine iudicio sequimur zelum nostrum. Est enim caecus fervor, qui tunc nos abripit. Itaque etiamsi mille absurda nobis occurrant, quum Deus aliquid mandat, claudendi sunt oculi, et semper prosequi oportet cursum vocationis nostrae: quia ipse omnes eventus sic moderabitur, ut omnia in gloriam suam cedant. Non nostrum est hic nimium sapere: sed hic est optimus modus, ut Deo permittamus eventum rerum. Nostrum quidem est metuere, et esse sollicitos, sed simul etiam nostra sollicitudo debet se Deo subiicere, ut sufficiat nobis precari. Haec summa est. Iam quod iterum dicit, *Deum poenitentia ductum fuisse super malo*, exposuimus paulo ante, nempe etiamsi Deus iam manum erectam habeat, retrahere tamen simul ac resipiscantiam aliquam agnoscit in hominibus. Nam malum hic accipitur pro poenis. Dominus ergo etiamsi merito infligere posset ultimas poenas hominibus, suspendit iudicium suum: et si occurrant cum vera poenitentia, statim placatur. Haec est Dei poenitentia, ut scilicet quidquid meriti sunt homines poenae et mali, ultro remittat, dum sibi ipsis displicent. Iam sequitur:

3. *Et tu Iehova, tolle quaeso animam meam a me, quia melius mori meum quam vivere.*

Hic videmus quantopere efferbuerit Ionas in zelo suo. Nam certe hoc votum non potest tribui fidei: quemadmodum quidam existimant Ionam quasi in coelum evolasse animo, quum ita precatus est, ac si mortem non horreret, sed exutus omni metu, liber ac solutus, se offerret Deo. Ego non puto tam heroicum fuisse affectum Ionae. Non dubium quidem est, quemadmodum iam dixi, adhuc retinuisse semen aliquod pietatis: et dixi hoc nobis satis probari orandi verbo. Nam si Ionas prorruperet in vocem hominis desperati, non esset haec precatio. Quum igitur oraverit sic loquendo, sequitur non esse hanc vocem desperationis, sed nimiae indignationis, in qua sibi Ionas non temperat. Denique votum hoc manavit a pio et sancto zelo: sed Ionas in modo ipso, vel in progressu peccat: elapsus enim est quodammodo sibi, quum mortem vitae praetulit, Tu, inquit, Iehova tolle me.

Primo vitio non caret quod ita praecipitanter fertur ad mortem optandam. Neque enim nostrum est migrare ex hoc mundo, sed quantisper nos Deus in hac statione, in qua locati sumus, retinet, tranquillis animis manendum est. Quisquis ergo tanto ardore ad mortem festinat, non dubium est quin offendat Deum. Paulus videbat sibi mortem esse optandam: sed quum rursus intelligeret operam suam esse utilem ecclesiae, contentus fuit sorte sua, Deique beneplacitum voto suo praefecit: sic et vivere et mori Deo paratus fuit (Phil. 1, 22). Aliter Ionas, Nunc, inquit, tolle animam meam: hoc unum est vitium: alterum vero, quod mori appetit, quia Deus parcat Ninevitis. Etiam si dolore aliquo tactus fuisset, non oportuit tamen huc usque progredi, vel potius prorumpere, ut taedio vitae mortem optaret. Sed hinc discamus, ubi semel habenas laxant homines inconsiderato zelo, quorsum ferantur. Ionas sanctus propheta, qui nuper domitus et subactus fuerat tam dura castigatione, adhuc tamen ad mortem fertur vel rapitur. Quare? quia putat hoc male cessisse, quod Ninevitis denuntiaverit exitium, nunc autem urbs salva maneat. Hoc exemplum nos cohibere debet, ne nimium audacter sententiam feramus de iudiciis Dei, sed potius teneamus sensus nostros captivos, ne qua eiusmodi temeritas nobis erumpat: quia iam nemo nostrum est qui Ionam non damnet, sicuti etiam se ipsum damnat. Neque enim retulit hic suas laudes, sed voluit ostendere quod stulte iudicasset de opere illo Dei. Stultitiam ergo suam fatetur Ionas: ideoque sit nobis eius experientia documento, nihil magis esse praeposterum quam pro sensu nostro hoc vel illud statuere: quia haec vera sapientia demum est, subiicere nos totos arbitrio Dei. Iam si quis hic questionem moveat, liceatne optare mortem: breviter respondeo, mortem non posse optari vitae taedio. Hoc unum est. Vitae autem taedium intelligo, ubi vel paupertas, vel fames, vel ignominia vel aliquid tale vitam nobis exosam reddit. Sed si quis vitiorum suorum taedio ac displicentia gravetur in terra morari, quemadmodum Paulus dicit (Rom. 7, 24), Miser ego, quis me liberabit ex corpore mortis huius? ille concipiet pium et sanctorum votum, modo accedat illa obedientia, quam dixi, ne scilicet prorumpat affectus quasi invito Deo. Sed qui sic affectus est, sinat tamen se retineri eius manu, quantisper voluerit. Deinde si quis mortem optat, quia sibi in futurum tempus metuit, vel aliquid subire exhorret, ille etiam cum Deo luctatur. Et tale fuit crimen Ioniae: dicit mortem sibi potius esse vitam. Quare? quia Dominus pepercerit Ninevitis. Videmus ergo ut caecutiat, imo feratur insano impetu ad mortem optandam. Discamus igitur vitam hanc sic amare, ut parati simus eam deponere quoties Domino visum fuerit. Discamus etiam mortem

optare, sed ita ut vivamus Domino, et pergamus in cursu nostri stadii, donec ipse nos ad metam adducat. Iam sequitur ipsa Dei obiurgatio:

4. *Et dixit Iehova, An bene facis excandescendo apud te?*

Non dubium est, quin Deus Ionam ita obiurgans damnet vitiosum eius zelum. Quum autem Deus solus idoneus sit iudex humanae vitae, non est cur iactemus nos bona intentione ferri, quia nihil fallacius est nostra trutina. Quum ergo expendimus facta, dicta, et cogitationes nostras ad iudicium nostrum, decipimus nos ipsos. Si quis rhetorice vellet defendere factum Ioniae, certe praesto essent multi colores speciosi. Si quis ergo vellet animi gratia proferre excusationes Ioniae, posset videri nobis prorsus innocens. Sed etiam si totus mundus eum absolveret, quid eum iuvabit, ubi damnatur ore ipsius Dei, qui unicus est iudex? quemadmodum dixi. Statuamus igitur Ionam praepostere fecisse, etiam si non appareat nobis ulla ratio, quia satis et super sufficere nobis debet auctoritas summi iudicis. Iam diserte iram eius reprehendit Deus. Si Ionas modeste expostulasset, et exonerasset tantum suos dolores in sinum Dei, hoc erat excusabile: etiam si non caruisset hic zelus vitio, tamen fuisset tolerabilis. Nunc autem ubi irascitur, hoc minime ferendum est: quoniam ira per se furor brevis est, ut ille dicit*): deinde caecat sensus hominum, perturbat omnes animae partes. Deus ergo non uno modo hic accusat Ionam, sed ostendit quam graviter ceciderit, quod scilicet sibi permiserit hoc modo irasci. Interea tenendum est, Ionam non ideo tantum peccasse, quod excanduerit: peccasset etiam absque iracundia, quemadmodum diximus: sed Deus exaggerat hac circumstantia crimen Ioniae, quod ita tumultuetur. Et certe hoc est nimis indignum exemplum, dum homuncio contra Deum insurgit, et animo turbulento cum eo litigat: hoc est portentum: Ionas autem huc usque proventus est. Videmus ergo cur mentio expressa hic fiat iracundiae, nempe Deus hoc modo Ionam vult tenere convictum, ne amplius tergiversetur. Si simpliciter dixisset: Quid? cur non permittis mihi summum iudicium? Si mihi ita placet, cur non placide agnoscis recte fieri quidquid facio? Tuumne est ita sapere, ut mihi legem dicas, vel ut corrigas mea iudicia? Si hoc modo loquutus fuisset Dominus, adhuc restabat aliquid coloris: Domine, ego non possum a dolore mihi temperare, quum video nomen tuum iam laceratum iri indignis opprobriis, egone hoc tranquillo animo spectem? Poterat igitur Ionas adhuc aliqua integumenta quaerere:

*) Horat. Epp. I. 2, 62.

sed quum Dominus profert eius iracundiam in medium, necesse est illum obmutescere. Quid enim reperietur quod excuset Ionam, ubi ita contumaciter insurgit contra Deum iudicem suum et opificem, quemadmodum dixi? Nunc ergo tenemus cur disertè exprimat Dominus male facere Ionam, quod ita excandescat. Miror autem quid Hieronymo venerit in mentem, ut diceret hic Ionam non reprehendi a Domino, sed poni aliquid medium. Et vir ille natura fuit cavillator: deinde ludit proterve in corrumpenda scriptura. Nulla fuit ei religio huc et illuc torquere scripturae locos: quemadmodum quum de coniugio disputat, dicit non male facere qui matrimonium contrahunt, sed tamen non bene facere. Quale illud cavillum, et quam putidum! Sic etiam hoc loco, Deus, inquit, non accusat Ionam, nec etiam voluit arguere eius peccatum. Potius enim hic Ionas nobis refert Christi personam, qui mortem appetit, ut totus mundus salvus fiat: quia vivus non potuit lucrifacere gentem suam, non potuit retinere gentiles suos: ideo maluit se et vitam suam impendere in redemptionem mundi. Haec sunt nugatoria, adeoque depravant totum sensum huius loci, quemadmodum videmus: quin potius interrogatio magis emphatica est quam si Deus simpliciter dixisset, Tu peccasti ita irascendo. Oratio igitur affirmativa non tantum haberet vehementiae quam ista interrogatio. Deus enim non modo pro iudicis potestate Ionam male facere pronuntiat: sed extorquet illi propriam confessionem, ac si diceret, etiamsi tu sis iudex in propria causa, non poteris tamen colorem inducere tuae intemperantiae. Irasceris enim sine modo. Nam quum dicit 75, Apud te, revocat Ionam ad examen animi sui, ac si diceret, Inspice te ipsum: quasi in speculo videbis, quam turbulentum sit mare animus tuus, ubi abriperis tam insano furore. Nunc ergo tenemus non modo simplicem sensum, sed etiam emphasin, quae subest in ista interrogatione, quum prorsus in contrarium tendat Hieronymus. Ego non pergam ulterius: quia quod restat sufficit ad crastinam lectionem*).

5. *Et egressus est Ionas ex urbe: et sedit ab oriente contra urbem, et fecit sibi illic tabernaculum, et sedit sub eo in umbra, quousque videret quid fieret in urbe.*

Hic dubitari potest an Ionas exspectaverit donec elapsi essent 40 dies, an vero praeveniret tempus illud: quia si dicamus ante quadragesimum diem fuisse egressum ex urbe, nascetur alia quaestio, quomodo potuerit intelligere quid futurum esset.

Neque enim hactenus vidimus oraculo fuisse edoctum: imo verba quae vidimus aliud sonant, nempe eventu ipso tunc fuisse patefactum, quod Deus urbem liberasset ab exitio. Dicebat enim proxima lectione poenitentia ductum fuisse Deum super verbo quod pronuntiaverat, et non fecisse. Apparet igitur Ionam non fuisse egressum ab urbe donec iam transiissent dies 40. Sed exoritur etiam diversa quaestio, quid opus fuerit sedere prope urbem, quia satis constabat vel consilium Dei mutatum esse, vel saltem sententiam quam protulerat Ionas fuisse mutatam. Non oportuit igitur ipsum adhuc, quasi ambigeret, sedere prope urbem. Sed ego hanc coniecturam libenter amplector, quod Ionas post diem quadragesimum exierit. Videntur enim verba huc nos adducere. Quantum attinet ad quaestionem illam, cur adhuc dubitaverit de eventu, quum tamen videret fluxisse tempus, responsio facilis est. Etsi enim praeterierant 40 dies, Ionas tamen quasi constrictus stetit, quia nondum poterat statuere quod prius ex mandato Dei protulerat carere suo effectu. Ego itaque non dubito quin tenuerit Ionam perplexum haec cogitatio, Tu nihil temere pronuntiasti. Iam qui fieri potest, ut quod Deus publicari voluit suo iussu et nomine, nunc sit irritum, neque eventus respondeat? quum ergo Ionas respiceret mandatum Dei, non potuit se extricare statim. Haec igitur causa fuit cur adhuc sederet, quia putabat etiamsi suspensa fuerat vindicta Dei, tamen praedicationem suam non fuisse vanam, ideoque instare urbi interitum. Haec igitur ratio est, cur post tempus praefixum adhuc exspectaverit, quasi res adhuc in dubio esset. Iam ut hoc melius pateat, tenendum est, Dei consilium magis fuisse reconditum quam ut Ionas intelligeret omnes partes suae vocationis. Deus ergo comminatus est Ninevitis exitium, loqui voluit conditionaliter. Nam quis esset fructus verbi nisi conditio illa adiuncta foret, si respiscerent Ninevitae fore salvos? Nihil enim opus fuit propheta: sed Dominus potuit exsequi iudicium, quod meriti erant Ninevitae, nisi vellet consulere eorum saluti. Si quis excipiat missum illis fuisse praeconem, ut essent inexcusabiles, hoc esset frigidum. Deus enim alias omnes vindictas exercuit absque ulla denuntiatione: intelligo contra profanas gentes. Nam peculiare fuit hoc ecclesiae donum, quod prophetae semper poenas, quae instabant, denuntiarunt. Sed quantum attinet ad reliquos populos, Deus re ipsa ostendit se esse eorum iudicem: prophetas autem non misit qui eos monerent. Ergo inclusa fuit conditio, quantum ad consilium Dei spectat, quum iussit terri tam praecisa illa praedicatione Ninevitas. Ionas autem fuit nimis literalis doctor, ut ita loquar: quia non complexus est quod debebat: nempe adhuc locum esse resipiscentiae, et salvam fore urbem, si Ninevitae

* Putavit cessante horologio se ante tempus finire. (Editor in margine.)

resipiscerent ■ sua malitia. Quum ergo Ionas arripuerit dimidiam duntaxat partem, non mirum est si nunc adhuc pendeat dubius animi, et nondum audeat statuere quid futurum sit: quia nihil habebat praeter eventum: Deus non patefecerat illi quid facturus esset. Nunc pergamus:

6. *Et paravit Iehova Deus cucurbitam* (vel hederam) *et adscendere fecit ad Ionam, ut esset umbra super caput eius, atque liberaret eum a molestia sua: et gavisus est Ionas super hedera* (vel cucurbita) *gaudio magno.* 7. *Et paravit Deus vermem quum adscenderet aurora postridie, qui percussit hedera, et exaruit.* 8. *Et accidit quum exoriretur sol, ut pararet Deus ventum impetuosum* (qui obsurdescere facit homines. *וַיִּשְׁרַח* significat obsurdescere. Alii vertunt, ventum arationis, quia verbum illud etiam significat arare: et intelligunt ventum siccum et frigidum, qualis grassari solet arationis tempore) *et percussit sol super caput Ionae, et defecit: et optavit pro anima sua, ut moreretur: et dixit, Melior mors mea quam vita.*

Ego antequam ad res ipsas tractandas descendam, paucis dicam quod dicendum est de voce קיקיון. Nam fuit olim non nihil controversiae de voce hac, legebant cucurbitam, alii maluerunt cucumerem: ut liberae sunt divinationes in rebus obscuris et incognitis. Sed tamen recepta erat illa versio prior. Et Augustinus dicit exortum fuisse tumultum in quodam templo, quum episcopus legeret novam interpretationem Hieronymi, ubi posuerat hedera. Certum est fuisse homines illos inconsideratos et stolidos, qui ob rem leviculum adeo sunt offensi: debebant enim diligentius inquirere utra versio esset melior et verior. Augustinus etiam non adeo prudenter se gessit hac in re. Nam tenebat eum superstitio, quod nollet mutari receptam versionem veteris Testamenti. Libenter quidem ferebat, quod Hieronymus novum testamentum interpretatus esset ex fonte graeco, sed nolebat vetus Testamentum attingi: quia haerebat suspicio de Iudaeis, quod scilicet, ut erant infestissimi hostes fidei, conati essent totam legem et prophetas corrumpere. Quum ergo subesset aliqua falsitatis suspicio, maluit Augustinus retinere communem translationem. Refert etiam Hieronymus se fuisse Romae traductum quod hedera vertisset pro cucurbita. Sed nimis acerbe respondet Augustino, et fere hostiliter. Stomachose etiam invehitur contra nescio quem Cornelium et alium Asinium Polionem, qui Romae quasi sacrilegii eum accusaverant, quod locum hunc mutasset. Ego non excuso, si illi morose repudiarunt quod probabile erat. Sed quod ad rem ipsam spectat, ego mallem vel cucurbitam vel cucumerem relinquere in hoc loco, quam movere quidquam turbarum

Calvini opera. Vol. XLIII.

ob rem nihili. Fatetur Hieronymus non esse hederam. Dicit esse speciem fruticis: et dicit nasci passim in Syria: dicit fruticem illum fulciri suo trunco: hoc non potest quadrare in hedera. Hedera enim nisi parieti vel arbori adhaereat, reptat tantum humi. Non potuit igitur esse hedera. Ipse ergo non debuit hedera transferre. Excusat, quod si posuisset nomen hebraicum, multi somniascent vel esse bestiam, vel serpentem. Voluit igitur ponere nomen aliquod cognitum. Sed potuit etiam iniicere scrupulos multos: quid? Hedera dicitur adscendisse super caput Ionae, et praeuisse illi umbram: quomodo hoc potuit fieri? Iam miror cur Hieronymus uno in loco dicat fruticem illum vocatum fuisse sua aetate Ciciion lingua syriaca: in alio autem loco dicat vocari eadem lingua Elkerora, nempe in commentariis suis. Videmus autem prorsus esse diversum a voce קיקיון. Iam quum respondet Augustino, non dubito quin fucum faciat. Nam sciebat hominem non tenere linguam hebraicam. Ergo illudit tanquam puero propter imperitiem. Videtur ex tempore pro suo commodo nescio quid novi esse commentus. Neque dubito quin vocem illam repente confinxerit, ut esset aliquid affinitatis inter vocem קיקיון et Ciciion. Utunque res habeat, sive fuerit cucurbita, sive frutex etiam, non magnopere contendere convenit, quomodo poterit tam cito exolescere in tantam magnitudinem. Dicit Hieronymus fruticem illum esse amplis foliis, et ad magnitudinem pampini crescere: sit ita, sed frutex ille non nascitur uno die, neque biduo, neque etiam triduo. Ergo necesse est fuisse aliquid extraordinarium. Neque igitur hedera, neque cucurbita, neque ullus frutex, vel alia arbor potuit tam cito exolescere, ut obtegeret caput Ionae. Neque vero sola haec herba praebuit umbraculum Ionae capiti: sed potius credibile est additam fuisse tugurio, quod ipse sibi fecerat. Ionas igitur non sub frutice tantum latuit, sed quum ab aestu solis non posset se satis defendere, habuit hoc adminiculum. Deus ergo ad umbram tugurii adiecit etiam hunc fruticem: atque hoc modo potuit refrigerari. Scimus enim in illis regionibus solem esse torridum. Deinde etiam fuit extraordinarius calor, ut videbimus. Hoc volui dicere de voce hederæ: et prolixior fui quam putabam: sed quia olim litigarunt de voce illa, ego volui percurrere quod possit satisfacere etiam curiosis lectoribus. Nunc venio ad res ipsas. Narrat Ionas cucurbitam sive cucumerem, sive hedera paratam fuisse a Domino. Non dubium est quin praeter usitatum morem repente herba haec creverit, ut posset tegere tugurium Ionae. Sic enim interpretor. Caeterum scimus Deum quoties agit praeter ordinem naturæ, tamen accedere ad ipsam naturam. Hoc quidem non est perpetuum: sed reperimus plerumque sic operatum fuisse Deum, ut naturæ

cursum excedat, et tamen non discedat prorsus ■ natura. Quemadmodum ubi in deserto voluit congerere coturnices in acervum, et dare populo suo carnes, excitavit ventum orientalem. Quoties flaverunt venti, qui tamen nunquam adduxerunt tantam avium copiam? Fuit igitur hoc miraculum. Sed interim noluit Deus reicere prorsus naturae adiumenta. Usus est ergo tunc vento: et tamen ventus ille non potuit naturaliter aves illas secum advehere. Sic etiam hoc loco, non dubito quin Deus herbam delegerit, quae cito conscenderet usque ad tale culmen, et tamen superaverit solitum naturae cursum. Hoc igitur sensu dicitur Deus parasse קיקיון, et fecisse ut ascenderet super caput Ioniae, quo esset in umbram capiti eius, et liberaret eum a molestia. Quod autem postea dicitur, *paratus fuisse vermis*, hic videmus etiam quae videntur fortuito contingere, gubernari tamen arcana Dei providentia. Si quis dicat narrari hic non quid communiter soleat fieri, sed quid semel factum sit: respondeo, etiamsi tunc voluerit Deus notabile, et memoratu dignum exemplum edere, tamen hoc perpetuo esse verum, morsus etiam vermium gubernari Dei consilio, ut neque herba, neque arbor sine eius consilio arescat, quemadmodum dicit Christus passerem non cadere in terram sine patris decreto. Hoc igitur quantum ad vermem spectat. Iam quod tandem additur, *quum sol exortus esset postridie, paratum etiam fuisse ventum*, hinc idem colligimus, ventos scilicet non sponte vel fortuito exurgere, sed excitari divinitus. Reperientur quidem causae in natura, cur nunc aer tranquillus sit, nunc autem turbetur ventis: sed has omnes medias causas gubernat Dei consilium, ut semper illud verum sit, naturam non esse motum aliquem caecum, sed legem esse praefixam arbitrio Dei. Deus ergo semper moderatur consilio suo et manu quidquid contingit. Hoc tantum est discrimen, quod opera eius, quae fluunt aequali cursu, habent nomen naturae: miracula autem, ubi Deus mutat solitum cursum, non retinent nomen naturae: sed tamen proficiscuntur ab eodem Deo autore. Itaque quod ad ventum hunc spectat, sic tenendum est, fuisse non usitatum, aut vulgarem: sed tamen non minus quotidie excitari ventos Dei providentia, quam flavit tunc hic ventus, de quo loquitur Ionas. Sed Deus tunc operatus est praeter solitum naturae cursum, ut loquuntur: quotidie autem servat continuum tenorem in ipsa naturae ratione. Iam videndum est, cur haec tota narratio sit posita. Ionas fatetur se fuisse gavisum gaudio magno quum obtectus esset a nimio solis fervore. Iam quum herba esset emortua, se tanto dolore fuisse confectum, ut mori cuperet. Nihil hic supervacuum est, quia Ionas tum in gaudio, tum in dolore ostendit quam tener et proclivis fuerit in utramque partem. Fatetur

hic mollitiem suam Ionas quum dicit se vehementer fuisse laetatum: deinde quum dicit se tantum doloris cepisse ob fruticem emortuum, ut statim vitae fastidio mortem optaret. Subest igitur hic ingenua confessio infirmitatis: quia poterat simplicius Ionas tam laetitiam notare quam dolorem. Sed vehementiam in utroque affectu diserte expressit, ut sciremus ipsum fuisse abreptum suis passionibus, ut in rebus minimis vel ferveret iracundia, vel gaudio elatus nullum modum teneret. Hoc igitur tam de gaudio, quam de dolore. Iam non dicit se orasse quemadmodum prius: tantum utitur verbo נאצו quod significat optare. *Optavit*, inquit, *pro anima sua ut moreretur*. Credibile est igitur Ionam ita fuisse moerore obrutum, ut animum amplius ad Deum non attolleret: et tamen videmus non negligi a Deo. Nam statim sequitur:

9. *Et dixit Deus ad Ionam, An bene facis excaecando apud te super cucurbitam? et dixit, Bene facio irascendo apud me, usque ad mortem.*

Hic videmus ut Deus se ita occultaverit ad tempus, nec tamen deserat servum suum: quemadmodum saepe respicit nos a tergo, hoc est, dum putamus ipsum esse oblitum nostri observat tamen quid nobiscum agatur, ut subveniat in tempore: ideoque saepe labentes retrahit, et erigit antequam possimus animadvertere ipsum esse nobis propinquum. Talis fuit ratio quum Ionam coepit alloqui. Nam sicuti diximus, moeror ita suffocaverat mentem sancti prophetae, ut amplius non posset ad Deum attolli. Secum ergo mori cupit: et tamen Deus non deserit ipsum. Hoc non vulgare specimen fuit inaeestimabilis Dei misericordiae, qua suos dignatur, etiam dum se praecipitant: quemadmodum Ionas hic ruebat in desperationem, nec sollicitus erat de remedio. Deus ergo non exspectat dum quaeratur, sed praeit miserum illum Ionam, et qui sibi iam accersere coeperat interitum: dicens, *An bene facis quod ita irascaris super cucurbitam?* quasi diceret ipsum nimis impetuose turbari ob rem leviculam. Et semper notandum est verbum hoc, de quo heri fusius disseruimus: quia non simpliciter obiurgat Deus servum suum, quod indigne ferat cucurbitam esse arefactam. Quid igitur? quod excaecescat. Nam in iracundia semper est excessus. Quum ergo sine modo et temperie Ionas sic tumultuaretur, merito hoc vitium Deus castigat. Iam non repeto quae heri dixi, exaggerari scilicet vitium, quod Ionas non modo obmurmuret propter interitum fruticis, sed se ipsum proiciat, et ebulliat absque ullo modo. Et responsio Ioniae hoc confirmat, *Bene facio*, inquit, *excaecando usque ad mortem*. Hic videmus ut praefraete sanctus propheta repellat illam admonitionem Dei, qua tamen debebat revo-

cari ad sanam mentem. Non ignorat Deum loqui. Cur ergo non statim percellitur? cur non movetur auctoritate loquentis, ut statim deponat illam ferociam animi? Sed ita fieri solet, quum semel excaecatae sunt hominum mentes aliquo praepostero affectu: etiamsi Dominus tonet vel fulminet e coelo, non exaudiunt: saltem non desinunt adhuc violenter occurrere: quemadmodum hic facit Ionas. Quum talis contumaciae exemplum cernimus in sancto viro, quanto magis quisque nostrum metuere debet? Ergo discamus mature compescere nostros affectus, et statim ab initio fraenum iniicere, ne si longius prorumpere contigerit, simul etiam ad extremum usque simus prae fracti. Bene facio, inquit, apud me excandescendo usque ad mortem. Deus duntaxat Ionae servo suo obiecerat vitium iracundiae: nunc Ionas indulget sibi in sua insania, ut dicat desperationem quoque carere vitio: Ego, inquit, non pecco, etiamsi desperem, etiamsi quasi insano furore me proiciam ad mortem usque, tamen ego non pecco. Quis diceret hoc potuisse cadere in sanctum prophetam? sed monemur, quemadmodum iam dixi, tam notabili exemplo quam furiosae belluae sint carnis nostrae affectus. Nihil ego melius est quam eos cohibere, antequam plus roboris colligant quam oportet. Semper enim ubi aluerit quispiam vitia sua, contumacia haec et durities sequetur. Caeterum irasci vel excandescere usque ad mortem est tale vitae fastidium concipere, ut sponte nos morti tradamus. Non fuit quidem Ionae propositum manus sibi afferre: sed quamvis abstinuerit a violentia, ipse tamen animi proposito conscivit sibi mortem, quia non subiecit se Deo, sed caeco impetu abreptus fuit, ut vitam abiicere vellet. Nunc sequitur:

10. *Et dixit Ichova, Tu pepercisti cucurbitae, in qua non laborasti, et quam non extulisti: filia noctis fuit, et filia noctis transit* (hoc est, nata fuit, vel exorta una nocte, et nocte etiam una emarcuit).
11. *Et ergo non parcerem Nineveh urbi magnae, in qua sunt duodecies decem millia hominum, quorum quisque non novit inter dexteram suam et sinistram suam, et animalia etiam multa?*

Hic exponit Deus quo consilio cucurbitam repente excitaverit, deinde voluerit perire vel marcescere morsu vermis, nempe ut disceret Ionas se nimis inhumaniter egisse contra Ninevitas. Etsi autem videmus prolapsam fuisse sanctum prophetam ad horribiles motus, tamen quodammodo per lusum Deus admonuit eum suae ultimitiae. Nam sub figura cucurbitae ostendit quam inclementer appeteret interitum urbis tam populosae, ut Nineve fuit. Videtur tamen non satis congruere similitudo. Ionas non condoluit cucurbitae, sed habuit tantum rationem sui. Indigne igitur tulit ereptum sibi

fuisse solatium, quo oblectatus fuerat. Ergo quum incommoditas ita Ionam compulerit ad iracundiam, non videtur bene aptari similitudo, ubi Deus ita ratiocinatur, *Tu vis parci cucurbitae, ego urbi magnae non parcerem?* Imo non fuit de cucurbita anxius. Si omnes mundi cucurbitae tunc exaruiscent, non fuisset tactus ullo dolore: sed quia sentit ultimum discrimen, exuritur nimio solis aestu, ideo excandescit. Respondeo, quamvis Ionas privatim sibi consuluerit, tamen optime quadrare hanc similitudinem. Deus enim homines servat in quem ipsos destinavit usum. Ionas doluit de cucurbitae interitu, quia scilicet nudatus erat suo umbraculo. Deus vero non frustra creat homines: ergo non mirum est si velit ipsos esse salvos. Videmus igitur non improprie edoctum fuisse Ionam hac figura, quam inhumaniter se gessisset contra Ninevitas. Erat certe homo unus duntaxat. Quum ergo sui et cucurbitae tantum rationem haberi vellet, quomodo abiecit omnem curam tantae et tam populosae urbis? nonne debuit hoc illi venire in mentem, si tot millia hominum curae sint Deo opifici et patri, non esse mirum? Quanquam enim alieni essent a Deo Ninevitae, quatenus tamen erant homines, Deus ut est totius humani generis pater, illos agnovit pro suis, saltem ut fruerentur communi luce, et aliis vitae terrenae commodis. Nunc ergo tenemus rationem huius figurae: Tu, inquit, vis parcere cucurbitae, et ego non parcerem urbi magnae? Hinc apparet quam frivolum sit illud commentum Hieronymi, quod scilicet Ionas non excandescat propter liberationem urbis: sed quia videbat gentem suam hoc modo perire. Nam iterum repetit Deus alium fuisse affectum Ionae, quod scilicet indigne ferret urbem illam liberari ab interitu. Et minus etiam tolerabile est, quod idem Hieronymus excusat Ionam, quia magnifice et animose respondet Deo se non peccare quod excandescat apud se usque ad mortem. Audet vir ille sine aliquo pudore et delectu adhuc fucum facere, ut excuset tam pudendam contumaciam. Sed sufficiat nobis tenere genuinum prophetae sensum. Hic ergo sub persona Dei ostendit suam crudelitatem merito damnari, quod tam cupide appeteret exitium populosae urbis. Notandae autem sunt partes similitudinis, quum dicit, Tu pepercisti, est in pronomine *אני* emphasis. Comparat enim se Deus cum Iona: quisnam es? Certe mortalis homo non tam propensus erit ad elementiam quam ego sum. Tu ergo permittis tibi hoc ius, ut velis cucurbitae parcere: tu qui fictus es ex luto. Iam cucurbita haec, inquit, non est opus tuum, tu non laborasti in ea, hoc est, non prodiit ex cultura tua vel labore: deinde tu non extulisti eam: tertio fuit filia noctis, et nocte una perivit: fuit frutex emarcidus vel herba. Si ergo respicis naturam cucurbitae, si respicis te

ipsum, et alias omnes circumstantias simul adiungis, non est causa excandescientiae. Ego autem qui Deus sum, in cuius manu sunt omnia, ego non parcerem? inquit. Ego, cui proprium est et perpetuum clementer tolerare homines, etiamsi digni sint exitio, ego non parcerem? deinde urbi magnae? Non agitur hic de plantula, sed agitur de ingenti populo. Postremo, *in qua sunt, inquit, centum viginti millia hominum, qui nondum inter dexteram suam et sinistram suam discernere noverunt.* Nunc ergo videmus quam emphaticae sint huius comparationis singulae partes. Caeterum quamvis Dei consilium fuerit reprehendere stultum et perversum dolorem Ioniae, colligere tamen hic licet generalem doctrinam, si ita ratiocinemur, Condolescimus alii aliis, et huc natura nos inclinat: et tamen mali sumus et crudeles. Si ergo arcano quodam instinctu ita propensi sunt homines ad misericordiam, quid non sperandum est de incomprehensibili Dei bonitate, qui et opifex est totius mundi, et pater noster? et qui fons est bonitatis et misericordiae, ille non parceret nobis? Nunc quantum attinet ad numerum, hic ponit Ionas duodecies decem millia hominum: sunt autem centum et viginti millia, quemadmodum diximus. Hic ostendit Deus quam paterne curet genus humanum. Quisque nostrum ab eo fovetur singulari cura: sed tamen hic proponit ingentem illum numerum, ut melius pateat ipsum habere tantam rationem humani generis, ut non temere fulminet contra populum unum. Et quod addit, non posse discernere inter dexteram et sinistram, non dubito ad aetatem referri: quemadmodum etiam haec sententia fere omnium consensu recepta est. Quidam tamen veritus est urbem nimis magnam facere, si tanta fuisset illic hominum copia: pro-

miscue ergo ille complectitur tam senes, quam viros mediae aetatis, et infantes. Dicit illos non potuisse discernere inter dexteram et sinistram suam, quia non edocti essent in schola Dei, nec tenerent discrimen iusti et iniusti: quia scimus incredulos vagari in suis erroribus. Sed illud est nimis coactum. Deinde nulla est ratio huius commenti: quia scimus urbem illam non modo similem fuisse magnis urbibus, quales hodie multae sunt in Europa, sed superasse etiam quaecunque hodie praecipuum nomen obtinent. Scimus Lutetiae esse plus quam quadringenta millia capitum. Idem est de aliis urbibus. Ergo commentum illud repudio, quod Ionas hic loquatur de omnibus Ninevitis. Quin potius voluit Deus ostendere, etiam si iustissima esset ratio cur funditus perderet urbem illam, esse tamen alias rationes, quae tam horribilem vindictam possent mitigare: quia multi essent adhuc illic infantes, qui nondum propriis delictis fuerant tale exitium promeriti. Deus ergo hic ostendit Ioniae quam crudeliter abreptus fuerit suo zelo: tametsi zelus ille, quemadmodum dictum fuit, oriebatur ex bono principio, fuit tamen nimis impetuoso motu abreptus Ionas. Hoc Deus ostendit, quum tot etiam infantibus adhuc innoxiiis pepercerit. Et infantibus addit bruta animalia: boves certe praestabant fruticibus. Si merito doluit Ionas ob fruticem unum arefactum: perire tot innoxia animalia, hoc vero longe durius erat et atrocius. Ergo videmus quam apposite omnia conveniant ad similitudinem, ut pigeat ac pudeat Ionam suae stultitiae, quod ita velit praeire arcano Dei consilio, et quodammodo ipsum suo arbitrio regere, ne parcat Ninevitis, quum tamen conati fuissent vera poenitentia praevenire eius iudicium.

MICHAELAS.

Sequitur inter minores prophetas suo ordine Michah, quem vulgo appellant Michaeam. Fuit autem secundus huius nominis, ut loquuntur: quia alter etiam Michaeas conflictatus est cum impio rege Achab, et tunc exercuit munus propheti- cum. Hic autem fuit aequalis Iesaias, paulo tamen iunior: saltem iam aliquot annos progressus fuerat Iesaias in officio suo, antequam vocatus fuerit Michaeas. Apparet igitur coniunctum fuisse Iesaiam et Michaeam loqui simul, quasi uno ore, et talem consensum profiteri, quo possent convinci omnes rebelles. Sed venio iam ad verba ipsius: quia contextus nobis suggeret quod utile est cognitu.

CAPUT I.

1. *Sermo Iehovae qui factus est (vel directus) ad Michah Morasthitem, diebus Iotham, Achaz, Iehiz- kiah regum Iuda, quem vidit super Samariam et Ierusalem.*

Primo haec inscriptio ostendit quo tempore vixerit Michaeas, et Deus eius opera usus fuerit. Et hoc notatu dignum est, quia hodie vel inutiles essent eius conciones, vel saltem frigidae, nisi tem- poris ratio nobis constaret, unde possemus conferre quid simile nobiscum habuerint illius aetatis homi- nes, vel quid diversum: quia ubi intelligimus Mi- chaeam reprehendisse hoc et illud vitium, quemad- modum etiam colligere promptum est tum ex aliis prophetis, tum ex sacra historia, iam possumus ad usum nostrum facilius accommodare quidquid tunc dixit: quia scilicet quasi in speculo contemplamur vitam nostram. Haec ratio est cur soleant pro- phetae exprimere tempus quo munus suum exse-

quiti sunt. Quamdiu autem prosequutus sit voca- tionis suae cursum Michaeas, non possumus certo statuere: credibile tamen est usque ad annum tri- cesimum semper functum fuisse prophetae officio. Potest fieri, ut transgressus fuerit annos 40. Nam hic tres reges nominat, quorum primus regnavit annis sedecim, nempe Iotham: sequutus est Achaz, qui etiam totidem regnavit annis. Si ergo ab initio primi regni vocatus fuit Michaeas, iam tempus duo- rum regum efficiet annos 32. Sequitur etiam regnum Ezechiae quod duravit usque ad annum vigesimum nonum. Potest etiam fieri ut usque ad mortem Ezechiae et ultra propheta servierit Deo. Videmus ergo non posse certo definiri annorum numerum: quanquam hoc satis constat, non paucis tantum an- nis docuisse, sed ita functum esse suo officio, ut anni 30 eum non fatigaverint, quominus constanter in exsequendo Dei mandato pergeret. Dixi aequa- lem fuisse Iesaiam, sed quia Iesaias munus suum auspicatus est sub Uziah, hinc colligimus fuisse prio- rem. Quorsum igitur adiunctus fuit Michaeas? nempe ut hoc modo frangeret Dominus perveraciam illius populi. Satis quidem erat, missum fuisse hominem unum a Deo, qui testatam faceret vocatio- nem suam: sed voluit Deus exstare testimonium in ore duorum, et voluit sanctum Iesaiam hoc socio adiuvare, et quasi collega. Et postea videbimus usos fuisse prorsus iisdem verbis. Neque enim ulla inter eos aemulatio locum habuit, ut alter exprobraret alteri furtum, quum repeteret quae dicta erant: nihil potuit accidere gratius utrique quam ut haberet testimonium a collega suo, et quod divinitus mandatum erat profiterentur non tantum una mente, et uno sensu, sed etiam iisdem verbis et quasi eodem ore. Quod dicit, *verbum sibi fuisse directum*, monui- mus alibi hoc non debere intelligi tantum de pri- vata doctrina, sicuti sermo Dei dirigitur ad unum- quemque, sed datus est sermo Michaeae, ut esset apud nos Dei legatus. Significat ergo se venire mandatis instructum, ut sustineat personam ipsius Dei: quia scilicet nihil affert proprium, sed quod

Dominus proferre iussit. Caeterum, quia hac de re plura alibi diximus, ego nunc leviter tantum perstringo. Dicit hanc visionem sibi fuisse datam contra duas urbes, *Samariam scilicet ac Ierusalem*. Certum est prophetam hunc proprie fuisse missum ad Iudaeos: et Maresah etiam fuit in tribu Iuda, ex qua oriundus fuit, quemadmodum ex titulo apparet. Est enim nomen gentilitium a loco illo Maresah, quum vocatur Morasthites. Iam quaeritur cur dicat sibi visiones fuisse datas contra Samariam. Diximus alibi, etiamsi Hoseas proprie et peculiari modo destinatus erat regno Israel, tamen obiter interdum permiscuisse quae spectabant ad tribum vel regnum Iuda. Talis etiam fuit ratio vicissim prophetae nostri. Spectavit praecipue gentiles suos, quia sciebat se illis esse ordinatum: interea tamen non neglexit prorsus reliquam partem populi: quia regnum Israel sic erat divisum a tribu Iuda, ut maneret aliqua coniunctio. Deus enim noluit prorsus aboleri foedus suum illa defectione, quae facta est a regno Davidis. Videmus ergo qualiter operam suam impenderit Michaeas Iudaeis, et tamen non omiserit, neque praeterierit in totum Israelitas. Caeterum titulus hic restringi debet ad unam partem libri, quia de minis tantum hic sermo habetur. Videbimus autem simul inseri promissiones plenas laetitiae. Ergo inscriptio non complectitur omnes partes libri sed quia volebat a minis incipere, et terrere Iudaeos propositis poenis quae instabant, ideo haec inscriptio data opera fuit posita. Quamquam non dubium est, quin male exceptus fuerit propheta a Iudaeis, quia nihil putabant magis indignum, et minus tolerabile, quam in unum fasciculum ligari cum Israelitis. Samaria enim erat detestabilis regno Iudae: et tamen propheta hic nullum discrimen ponit Samariae et Ierusalem. Fuit igitur haec aspera concio, sed videmus quam animose propheta obicit munus sibi iniunctum, quia non respexit quid gratum esset hominibus, neque blanditiis eos allicere conatus est: sed quamvis odiosa esset legatio, pertulit tamen ipsam, quoniam sic iussus erat, neque poterat excutere iugum suae vocationis. Nunc pergamus:

2. *Audite populi omnes, ausculta terra, et plenitudo eius, et sit Dominus Iehova vobis* (vel inter vos, vel contra vos potius) *in testem: et Dominus e palatio* (vel templo) *sanctitatis suae*.

Hic propheta alto stylo insurgit, non contentus simplici et sedata docendi ratione. Unde colligimus, antequam tentasset animos populi, iam cognitam illi fuisse pervicaciam omnium fere ordinum. Nisi enim ita persuasus fuisset, populum illum rebellem et praefractum fore, certe usus fuisset mansuetudine aliqua, et potius conatus fuisset eos adducere sponte

quam pertrahere ita violenter. Ergo non dubium est, quin iam prophetae satis cognita fuerit pervicacia populi et pravitas antequam inciperet verbum unum facere: sed haec difficultas eum non retinuit, quominus pareret Dei mandato. Interim necesse habuit hanc vehementiam addere suae doctrinae, quia scilicet videbat sibi fore sermonem ad surdos, imo ad stupidos homines, qui destituti iam essent omni pietatis sensu, et qui obdurerant adversus Deum, nec sola incogitantia lapsi fuerant, sed etiam sese demerserant in suis peccatis, eum impia et detestabili obstinatione. Quoniam ergo hoc videt propheta, ideo tam secure hic incipit, et non compellat duntaxat gentiles suos, quibus ordinatus erat doctor: sed advocat totum mundum. In quem finem? dicit *Audite omnes populi*: Certe non est ei propositum, doctrinam Dei in eundem usum proferre apud omnes promiscue: sed hic citat omnes populos quasi testes, vel iudices, ut scilicet intelligant Iudaei suam impietatem fore omnibus palam nisi respiciant, nec esse cur sperent se posse occultare turpitudinem suam, quia velit Deus occulta eorum flagitia omnibus quasi in theatro illustri proponere. Videmus ergo quam sit hoc emphaticum, ubi propheta accersit omnes populos, et vult eos esse testes iudicii, quod ferre instituit Deus de populo suo. Postea addit, *Terra etiam ausculta et plenitudo eius*. Possemus μετῶνομυχῶς accipere terrae nomen pro ipsis incolis: sed quia simul additur, plenitudo eius, non dubito quin propheta hic ipsum elementum terrae velit alloqui, tametsi enim sensu careat: significat tam formidabile fore Dei iudicium, ut concutere debeat etiam ipsas creaturas, quae sensu carent: et ita exprobrat gravius Iudaeis suum stuporem, quod verbum Dei secure negligant quod tamen omnia elementa sua virtute debuit percellere. Statim convertit sermonem ad Iudaeos. Postquam ergo crexit Dei tribunal, postquam advocavit omnes populos, ut quasi in circuitu faciant illic solennem coronam, nunc dicit, *Erit mihi Dominus Iehova contra vos in testem, Dominus e templo sanctitatis suae*. Quum dicit Deum sibi fore in testem, non simpliciter affirmat divinitus se esse missum, sed quasi zelo accensus provocat hic ad Deum, et cupit ipsum intercedere, ne impunita maneat pravitas et obstinatio illius populi: ac si diceret, Deus, cuius ego sum minister adsit mihi, et vindicet istam impietatem, ostendat se esse autorem huius doctrinae, quam ego profero ex ore eius et mandato, nec sinat vos impune effugere, si non resipueritis. Nunc ergo tenemus prophetae sensum, ubi dicit, Deum sibi fore in testem. Quasi diceret, non est hic ludendum, quia si cogitent Iudaei subterfugere Dei iudicium, longe se ipsos fallunt: quoniam ubi servis suis mandata dedit agendi cum populo suo, simul etiam adest vindex, neque patitur reiici verbum

suum, quin statim causam suam suscipiat. Neque supervacua est illa additio, Dominus in templo sanctificatus suae. Scimus enim quam secure iactare soliti fuerint Iudaei Deum in medio sui habitare. Et superbia illa eos ita excaecaverat, ut contemnerent omnes prophetas, quia non putabant fas esse quidquam contumeliose contra se dici, quod esset sacer Dei populus, quod sancta eius haereditas et gens electa. Quum ergo Dominus eos adoptasset, gloriantur falso eius gratiis. Quum igitur propheta sciret populum hunc insolenter iactare privilegia, quibus ornatus a Deo fuerat, nunc exprimit Deum fore ultorem impietatis e templo suo, ac si diceret, Iactatis Deum vobis affixum esse: quasi vero fidem suam ita vobis obstrinxerit, ut velit suum nomen ludibrio vobis esse. Habitat quidem in templo suo, sed illinc sese patefaciet ultorem, ubi viderit vos obstinatos esse in vestra malitia. Videmus ergo ut retundat propheta stultam arrogantiam, qua inflati erant Iudaei: imo etiam ut retorqueat in caput ipsorum quod solebant iactanter proferre. Nunc postquam ita praefatus est, hoc est, qua potuit vehementia expegefecit sopitos animos, subiicit:

3. *Quia ecce Iehova egreditur e loco suo, et descendet, et calcabit super excelsa terrae.* 4. *Et liquefient montes sub eo, et solventur (vel dehiscunt) valles sicut cera a conspectu ignis, sicut aquae in locum inferiorem actae.*

Prosequitur eandem sententiam propheta: praecipue vero in illa particula insistit, quod Deus futurus sit in testem contra populum e sanctuario suo. Confirmat igitur partem illam ubi dicit *venturum esse Deum e loco suo*. Quamquam secus accipiunt quidam interpretes, nempe templum fore posthac vacuum Dei praesentia, ideoque profanum: sicuti Ezechiel idem pronuntiat. Quoniam enim Iudaei fingebant Deum sibi coniunctum esse, quamdiu templum staret, et illa falsa imaginatio erat illis quasi illecebra peccandi, quod scilicet maiorem licentiam sibi sumebant: haec ratio est cur propheta Ezechiel denuntiet iam Deum non esse amplius in templo. Et per visionem Dominus ostendit se templum suum deserere, ne illic amplius habitaret. Quidam, sicuti dixi, locum hunc ita exponunt. Sed non videtur quadrare prophetae contextui hic sensus. Secus itaque accipio, quod Deus prodibit palam ex loco suo. Sed adhuc dubium est quem locum designet hic propheta. Multi enim ad coelum referunt: et videtur hoc esse probabile, quia paulo post adiungit, *Descendet Deus, et calcabit super excelsa terrae*. Descensus enim videtur notare locum superiorem. Sed quia templum, ut scimus, situm erat in loco excelso et sublimi, hoc est, in monte Sion, nihil absurdi erit, si dicamus Deum e templo

suo descendere, ut totam Iudaeam castiget, sicuti digna erat. Ergo egressus Dei minime ambiguus est, quia intelligit Deum tandem proditurum quasi visibili specie. Iam quod attinet ad nomen loci, ego libenter ad templum refero. Neque enim dubito hanc sententiam fluere ex proximo versu. Cur autem egressum hic Deo tribuit? nempe quia abusi fuerant Iudaei patientia Dei, quum illum inanibus caeremoniis colerent in templo: et interea putarent se elapsos esse ex eius manu. Quantisper igitur Deus illis pepercit, putabant illum sibi esse quasi obnoxium, quod inter ipsos habitaret. Caeterum, quia legalis cultus et umbratilis semper apud eos vigeat, putant Deum in templo suo quiescere. Nunc autem dicit propheta, *Prodibit: voluistis hactenus Deum includere in tabernaculo, et voluistis etiam placare frivolis nugis: sentietis autem longius extendi eius manum et potentiam. Veniet igitur, et ostendet qualis sit illa maiestas, quae hactenus habita fuit a vobis derisui*. Hypocritae enim quum venditant Deo suas caeremonias, nonne aperte ludunt, ac si puer esset? atque ita spoliant et potentia et imperio? Talis fuit socordia illius populi. Ergo propheta non abs re dicit Deum tandem proditurum, ut scilicet ostendat Iudaeos suis figmentis delusos fuisse, quum ita eriperent Deo suam naturam et redegerunt ipsum in angulum Iudaeae, et finxerunt etiam illic instar mortui idoli quiescere vel residere. Et particula *Ecce* emphatica est. Hic enim voluit propheta torporem excutere Iudaeis, quia nihil magis difficile persuasum erat quam credere tam propinquas fore poenas, quum tamen putarent Deum sibi esse propitium. Ergo ne amplius foveant istam socordiam, dicit, *Ecce veniet Dominus, egredietur e loco suo*. In concione ad populum expositus fuit Isaia 26 locus huic similis: sed diversus erat sensus: quia Iesaias voluit illic minari ecclesiae hostibus et gentibus profanis. Hic autem bellum denuntiat Michaeas populo electo, et ostendit Deum ita in templo suo habitare, ut manum eius sentiant sibi infestam Iudaei, qui tam indigne illum spreverant, et falsis suis imaginationibus quasi in nihilum redegerant eius potentiam. *Calcabit, inquit, super excelsa terrae*. Ego excelsa terrae hic interpretor non de superstitionis locis, sed de locis magis munitis. Scimus arces tunc fuisse in locis sublimibus ut plurimum sitas. Propheta igitur significat nullum fore locum ad quem non penetret vindicta Dei, quantumvis sit munitus. Ergo nulla claustra, inquit, impediunt Deum, quominus penetret usque ad intimas vestras munitiones. *Calcabit igitur super excelsa terrae, neque tamen dubito, quin per speciem metaphorae alludat ad ipsos proceres, qui putabant se eximi communi lege, quia scilicet opibus et divitiis, et autoritate se pollebant, ut non deberent censi in ipso vulgo*. Propheta

ergo per loca excelsa significat eos, qui excellentiae suae praetextu superbiebant, non fore tamen immunes a poena. Et postea adiungit, quam formidabilis futurus sit hic Dei egressus: *liquefient*, inquit, *montes sub eo*. Hinc apparet prophetam proximo versu non loquutum fuisse de habitu ipsius Dei, quasi templum suum deserere vellet, sed potius descripsisse exitum eius e templo, ut scilicet conscenderet tribunal suum, et poenas exigeret de toto populo, adeoque re ipsa ostenderet se esse iudicem, quia nimis secure contemptus fuerat. Dicit ergo, *liquefient montes sub eo, valles scinduntur*, vel *dehiscent*, *sicuti cera a conspectu ignis, sicuti aquae dum voluuntur in locum inferiorem*. Non semper describunt tam formidabilem Deum prophetae, sed hoc referri ad loci huius circumstantiam debet. Proponit enim Deum iudicem populo. Ergo necesse est ipsum instrui quoque et armari potentia, ut vindictam exerceat qualem meriti fuerant Iudaei. Et similes alios locos videbimus, quemadmodum aliquoties idem notavimus apud Hoseam. Deus ergo dicitur montes liquefacere, dicitur etiam vallibus incutere tantum terroris, ut dehiscent sub ipso: dicitur denique omnia elementa sic percellere, ut montes ipsi utcumque lapidosi sint, tamen instar cerae liquescant, vel instar aquae defluant: quia non potuit aliter serio afficere populum illum tam contumacem, et qui sibi etiam in vitiis suis blandiebatur, quemadmodum dictum est. Porro nunc facile est colligere quis hodie sit eius doctrinae usus. Videmus papistas superbire ecclesiae titulo, et sibi quodammodo inani confidentia Deum obstringere, quia baptismum habent, quamvis eum adulteraverint suis superstitionibus. Deinde putant se habere Christum, quia sibi semper retinent titulum ecclesiae. Si Dominus pollicitus fuisset sibi Romae fore domicilium, adhuc videmus quam stulta et frivola sit haec gloriatio: quia tametsi Ierosolymae erat templum, Dominus tamen illinc egressus est ad puniendam populi sui scelera, et populi quidem electi. Caeterum, scimus stulto affigi Deum uni loco, quia iam voluit nomen suum celebrari promiscue in toto orbe. Ubicumque ergo sonat vox evangelii, ostendit Deus se illic praesentem esse. Ergo quod hodie papistae fallaci illo praetextu superbiunt, et iactant Christum sibi esse coniunctum, hoc recidet in eorum condemnationem. Quare? Dominus enim ostendet se esse iudicem tam impiae profanationis et indignae, ubi nomen suum non modo temere arripiunt, sed etiam lacerant, atque etiam contaminant suis sacrilegiis. Iam quum dicitur Deus liquefacere montes solo adspectu: discamus hinc expergefaceri sensus nostros, quoties prodit Deus in medium: non ut fugiamus procul, sed ut reverenter excipiamus eius verbum, quo postea nobis appareat mansuetus et placidus pater. Ubi

enim humiliati sumus, et domuit tantum fastum et altitudinem carnis, statim excipit nos quasi blando sinu, et facilem accessum praebet: invitat etiam ad se quanta potest mansuetudine. Ergo ut Dominus tam humaniter nos excipiat: discamus terreri simul ac vocem suam profert. Caeterum, hic terror non reddat nos fugitivos, sed tantum humiliet, quo praestemus verum obsequium verbo Domini. Sequitur:

5. *Propter scelus Iacob totum hoc, et propter transgressionem domus Israel. Quod scelus Iacob? Annon Samaria? Et quae excelsa Iehudah? Annon Ierusalem?*

Hoc versu propheta docet non iratum esse Deum ex nihilo: quemadmodum ubi rigidus apparet, homines expostulant cum ipso, et obstrepunt quasi nimium crudelis esset. Ut ergo homines agnoscant Deum esse iustum iudicem, neque unquam modum in poenis excedere, ideo propheta hic diserte adiungit iustam esse causam, cur Deus tam formidabile iudicium electo populo denuntiet: nempe quia non modo pars populi, sed totum corpus impie defecerit. Nam per domum Iacob et domum Israel intelligit sic passim grassatam fuisse impietatem, ut nulla pars intacta esset. Summa igitur est, quia contagio scelerum vagatur per totum Israel, nulla regio pura est a transgressionem, nullus angulus potest afferre excusationem defectionis, ideo Dominus iudicem se ostendet omnium, et nec parvis nec magnis parcat. Nunc ergo tenemus prophetam consilium in hoc versu: sicuti prius docuit quam horribilis futura sit Dei vindicta contra omnes impios, ita nunc in medium profert ipsorum flagitia, ne querantur secum iniuste agi, vel Deum uti nimio rigore. Testatur igitur propheta iustas fore poenas, quae populo tunc instabant. Iam adiungit, *Quodnam scelus Iacob?* Non dubium est quin propheta hic oblique perstringat hypocrisin, quae regnabat in populo illo. Nam interrogat non ex proprio sensu, vel ex sua persona: sed potius *μνηστικῶς* refert quod sciebat illis esse in ore. O! quodnam est hoc scelus? quid? tu hic sumis principium falsum, quod scilicet sumus scelerati homines, impii et perfidi: tu facis nobis gravem iniuriam. Quoniam ergo hypocritae putant quasi ore abstereso se esse puros, quoties suis cavillis eludunt obiurgationes, ideo propheta quasi ex eorum ore interrogat, *Quodnam est hoc scelus?* quatenam est ista transgressio? Quasi diceret, Scio quid solitis facere ubi quispiam propheta vos durius obiurgat, statim contentitis pervicaciter cum ipso, et paratae sunt vobis exceptiones. Sed quid proficitis? Si velitis intelligere quodnam sit scelus vestrum, est Samaria, et ubinam sint excelsa vestra, nempe Ierusalem. Quasi diceret, Ego hic non contendo cum

plebeis hominibus, sed aggredior ipsa capita. Mihi ergo certamen est cum ipsis primoribus, qui dignitate excellunt, ideoque nolunt se attingi. Nam interdum continget gregarios homines prolabi: residua tamen erit aliqua integritas in ipsis proceribus. Sed propheta ostendit morbos in populo illo fuisse capitales: ideo nominat duas primas urbes, Ierusalem et Samariam, sicuti primo versu praefatus est se proferre vaticinia contra illas. Et tamen certum est, poenas toti populo communes fuisse. Sed quia putabant Ierusalem et Samaria se fore tutas, etiamsi tota regio periret, ideo nominatim illis minatus est propheta. Nam fretae primum suis opibus, putabant se esse inexspugnabiles: deinde scimus inani splendore, potentia, et dignitate perstringi omnium fere oculos: saltem impii obliviscuntur se esse homines, se quidquam debere Deo, ubi in mundo excellunt. Ergo talis arrogantia non potest domari nisi verbis asperis et duris, quemadmodum hic videmus agere prophetam. Dicit ergo *scelus Israel esse Samariam*, hoc est, fontem omnium scelerum esse urbem illam regiam, quam tamen deberet regere et sapientia et aequitate totam terram. Nam quid amplius superest, ubi reges, et eorum consilarii calcant omnem respectum aequi et honesti, et omni pudore abiecto contra Deum et contra homines insurgunt? Quum ergo reges ita excidunt e suo gradu, necesse est sequi valde deformem ruinam. Haec ratio est cur propheta dicat peccatum Israelis esse Samariam, id est, inde oriri omnia scelera. Sed tenendum simul est, prophetam hic non agere de crassis sceleribus, sed potius stylum suum stringere contra cultus impios et perversos. Quod melius liquet ex secundo membro, ubi excelsa ponit pro transgressionibus. Videmus ergo hic non in genere reprehendi omnia peccata, sed vitiosos cultus, quibus religio fuerat polluta tam apud Israelitas quam apud Iudaeos. Hoc autem potuit videri plus quam iniquum, quod propheta sceleris damnaret illos cultus, in quibus tamen anxie se exercebant Iudaei, ut Deum sibi placarent. Sed videmus quam nihili faciat Deus quidquid commisceantur homines ex suo capite. Quemadmodum hodie nobis hoc praecipuum certamen est cum papistis: vocamus perversos et adulteros ipsorum cultus abominationes: putant quasi coelum terrae misceri: nos tamen diligenter, inquirunt, in hoc satagimus, ut Deus colatur. Verum est: sed interea profanatis totum eius cultum vestris figmentis. Haec igitur est abominatio. Nunc ergo videmus quam stultae sint et frivolae blanditiae, ubi homines proprium ingenium sequuntur in Deo colendo: quia hic propheta Dei nomine quasi e coelo fulminat contra omnes superstitiones, et ostendit nullum esse scelus magis detestabile quam studium illud perversum quo flagrant idololatrae, dum scilicet cultus observant, quos ipsi fabricarunt. Iam

quantum pertinet ad excelsa, notandum est, fuisse magnum discrimen inter Iudaeos et Israelitas illo tempore quoad idololatriam. Prolapsi enim sic fuerant Israelitae, ut essent prorsus degeneres, nihil affine apud eos potuit tunc spectari vero et legitimo cultui Dei. Iudaei autem retinebant aliquam speciem pietatis, non ita sese proiecerant: sed iam permixtae erant apud eos aliquae superstitiones: quemadmodum si quis conferat hodie crassum papatum cum media ratione, quam excogitant homines, qui sibi videntur acuti, dum scilicet metuunt mundi offensas, et inde nescio quam mixturam nobis fingunt ex superstitionibus papatus et ex reformatione, quam vocant. Talis igitur tunc fuit ratio Ierosolymae. Videmus tamen ut propheta eandem sententiam pronuntiet contra Iudaeos et Israelitas, nempe quia Deus nullo modo patitur quidquam adiungi ad verbum suum, quod procedat ex hominum figmentis. Quoniam ergo Deus nullas tales admittit mixturas, ideo propheta hic dicit non minus esse sceleris in excelsis Iudaeae quam sit in foedis illis abominationibus, quae tunc regnabant in populo israelitico. Sed reliqua differemus in diem crastinum.

6. *Et ponam Samariam* (ideo: ¶ enim hic sumitur pro illativa particula. Ponam igitur Samariam) *in acervum agri, et plantationes vineae, et devolvam in vallem lapides eius, et fundamenta eius retegam.*

Quaquam Michaeas proprie voluit impendere operam Iudaeis, quemadmodum heri diximus, tamen hic priore loco statuit Samariam, quia volebat deinde magis insistere contra Ierusalem et totam Iudaeam. Et tenenda est haec ratio ordinis. Neque enim ideo propheta incipit ab Israelitis, quia proprie dirigat illuc sermonem suum, sed quia vult leviter ipsos perstringere, et postea quasi ex professo agere cum suis popularibus, quia sic ferebat eius vocatio. Quum autem eladem minatur Samariae et toti regno Israel propter vitiosos cultus, hinc colligimus quantopere displiceat Deo superstitione, sicuti etiam nihil pluris aestimat quam verum nominis sui cultum. Neque est quod hic homines obstrepant, se non peccare data opera, quia Deus ostendit qualiter velit a nobis coli. Si ergo deflectimus a regula quam praescripsit, iam in ea re prodit se nostra rebellio et contumacia. Itaque superstitiosi semper insaniunt contra Deum, quia non possunt se subicere eius verbo, ut inde duntaxat sapiant. Dicit autem, *ponam Samariam in acervum agri*, hoc est, tales erunt ruinae, ut nihil differant ab acervis agrorum. Nam scimus agricolas si reperiant lapides in agris suis, proicere in aliquem angulum, ne scilicet obsint aratro. Quales ergo tumuli in agris cernuntur, talem fore Samariam pronuntiat Deus. Deinde significat vacuum

* *Calvini opera. Vol. XLIII.*

fore locum, ut possint illic *plantari vineae*: tertio dicit, *lapides eius dissipandos per vallem*, hoc est, quemadmodum si quis lapides proiciat ubi est lata planities, longe discurrunt et volvuntur: sic etiam talis futura est Samariae dissipatio, inquit propheta, ut lapides procul sint dispersi tanquam in agro plano. Tandem adiungit, *Retegam fundamenta eius*, hoc est, diruam funditus, ut ne lapis maneat super lapidem, quemadmodum etiam loquitur Christus. Nunc ergo tenemus summam verborum, tenemus etiam cur tam atrocem poenam denuntiet propheta Samariae, quia scilicet corruerat legitimum Dei cultum suis figmentis. Excogitaverat enim, quemadmodum satis scimus, multa idola: sic abolita fuerat apud Israelitas tota veritas legis. Nunc sequitur:

7. *Et omnia sculptilia eius diruentur, et omnes mercedes eius exurentur igne* (alii transferunt donaria), *et omnia idola eius ponam in vastitatem: quia e mercede meretricis congregavit, et ad mercedem meretricis revertentur.*

Prosequitur eandem sententiam propheta. Dicit igitur instare ultimam cladem Samariae, ut eius idola conterantur: deinde opes, quas collegerat perversis artibus, et quas putabat mercedem esse suae idololatriae. Deus autem hic diserte loquitur de idolis per os prophetae, ut confirmet quod heri vidimus, nempe hanc fuisse causam vindictae, quod Samaria se prostituerat ad impios cultus, et desciverat a lege. Ergo ut Israelitae intelligant qua de causa tam duriter puniat ipsos Deus, propheta hic in medium proponit eorum sculptilia, et idola, neque enim irascitur Deus lapidibus vel lignis, sed respicit abusum et corruptelas, quia scilicet contaminant se homines perverso cultu. Haec ratio est, cur Deus hic dicat conterenda esse sculptilia Samariae, et idola fore in vastitatem. Quantum attinet ad mercedes, non dubito quin propheta per ignominiam voluerit notare omnes opes Samariae. מנא proprie est donum, vel munus. Sed quia statim bis repetit esse *mercedem meretricis* quidquid possidebat Samaria, deinde *rediturum ad mercedem meretricis*: non dubito etiam quin primo loco hic exprobet Israelitis, quod tanquam scorta, vel meretrices coacervarint sibi magnas divitias. Et ratio est, quod Iarobeam, ut regnum eius staret incolume, erexit peculiarem cultum: Israelitae florere tunc coeperunt: deinde scimus quam opulentum fuerit regnum illud, et quantopere superbierint propter suas copias. Quum igitur Israelitae despicerent regnum Iuda, et putarent se modis omnibus felices esse, et hoc referrent acceptum suis superstitionibus, quemadmodum vidimus apud Hoseam, hic loquitur Michaeas ex eorum sensu, quum dicit,

quia vobis quaestuosa fuit idololatria, splendor hic perstringit vestros oculos: sed vestras mercedes ego iam dicavi incendio. Exurentur ergo, et ita peribunt. Nam Hoseas, ut vidimus, usus est hac comparatione, quod filii Israel sibi placerent in sua impietate, quemadmodum meretrix quum undique contrahit multa dona, quum eius formam appetunt multi amatores, tunc non agnoscit turpitudinem suam, vel flagitium: tales ergo fuerunt Israelitae. Ideo non abs re dicit propheta, *Ecce vestrae mercedes incendio peribunt*, vel consumeruntur igne. Quare? quia collegistis, inquit, ex mercede meretricis, et hoc totum ad mercedem meretricis revertetur. Restringeri debet hoc postremum membrum ad dona vel opes Samariae: quia non posset proprie aptari idolis vel sculptilibus. Summa est igitur Deum fore vindicem idololatriae contra urbem Samariam et totum regnum Israel: deinde quoniam gloriabantur Israelitae sibi feliciter et prospere cessisse impios cultus, pronuntiat Deus hoc totum fore evanidum: quemadmodum ubi meretrix contraxit sibi magnas opes, hae postea diffuunt: et videmus hoc communiter accidere. Quidam ita accipiunt, dona quibus ornauerant Israelitae templa sua, redibunt ad mercedem meretricis, hoc est, transferentur in Chaldaeam, et Babylonii etiam ornabunt vicissim sua idola. Sed hoc non convenit, quia non dicit propheta, quidquid collegit Samaria fore hoc hostibus in praedam vel spoliū, sed peribit igne. Ergo proverbialiter loquitur in his verbis, quidquid profectum a mercede meretricis fuerat, hoc reditum ad mercedem scorti, hoc est, in nihilum: quia Dominus maledixit talibus divitiis, quas sibi comparant scorta ex flagitio, dum sese prostituunt. Quoniam ergo hoc totum obnoxium est maledictioni Dei, in fumum abire statim necesse est. Atque hic germanus est sensus prophetae, meo iudicio. Iam sequitur:

8. *Super hoc plangam, et ululabo: incedam splanctus et nudus: faciam planctum tanquam draconum, et luctum tanquam filiarum struthionis.* 9. *Quia acerbae sunt plagae eius (est mutatio numeri), quia venit usque ad Ierusalem, accessit ad portam populi mei, ad Ierusalem.*

Hic propheta suscipit personam lugentis, ut serio afficiat Israelitas: quia vidimus ipsos fuisse prope stupidos in suo torpore. Oportuit igitur eos quasi in rem praesentem adduci, ut suum exitium ante oculos cernentes tangerentur et dolore et metu. Huius formae lamentationes passim occurrunt in prophetis, et diligenter notandae sunt: quia hinc colligimus quantus sit hominum torpor, dum necesse est ipsos talibus loquendi formis expergefieri, ut sentiant cum Deo sibi esse negotium: alioqui non

desinunt sibi blanditias facere. Et quanquam hic Israelitas alloquitur propheta, tamen debemus hoc ad nos referre, quia non multum sumus absimiles veteri populo. Utcunque enim Deus nos terreat minis atrocibus, manemus tamen quieti in nostris facibus: ergo necesse est durius nos tractari, quia fere caremus sensu. Caeterum prophetae aliquando luctum assimulant, aliquando autem tanguntur vero dolore: nam dum loquuntur de exteris atque etiam hostibus ecclesiae, inserunt tamen istas lamentationes. Si fiat Babylonis vel Aegypti mentio, interdum dicunt, Ecce ego lugebo, et viscera mea erunt quasi tympanum. Tunc non vere lugent prophetae: sed, quemadmodum iam dixi, transferunt ad se alienos dolores: idque semper hoc consilio, ut persuadeant non irritas esse Dei minas, neque Deum ludere quum ostendit se iratum esse hominibus. Ubi autem sermo habetur de ecclesia et fidelibus, tunc prophetae non simulant luctum. Ergo haec hypotyposis sic debet accipi, ut tamen sciamus prophetam fuisse in vero luctu, quum videret instare horribile hoc excidium toti regno Israel. Etsi enim perfide a lege desciverant, tamen erant pars sancti generis, erant filii Abrahae, quos Deus complexus fuerat in gratiam suam. Non potuit igitur propheta sibi temperare quin luctum susciperet sine ulla fictione. Atque ita duo hic facit propheta, nempe exprimit fraternum amorem, quo prosequabatur filios Israel, quia consanguinei erant et pars electi populi: deinde fungitur suo munere. Nam haec lamentatio est quasi speculum, in quo proponit vindictam Dei hominibus nimium torpidis. Adducit igitur eos in rem praesentem, ut sentiant Deum minime ludere, quum ita poenas denuntiat sceleratis et defectoribus. Porro non loquitur de vulgari luctu, sed dicit, *Plangam, et ululabo*: deinde *incedam spoliatus*. שׁוּלל quidam accipiunt pro demente vel insano: quasi diceret, Ego iam non ero compos mentis meae. Sed quia asperior est illa metaphora, malo accipere pro homine spoliato. Erat enim lugentium ritus vestes suas lacerare, vel abicere, quemadmodum satis notum est. *Incedam ergo spoliatus, et nudus*, inquit: deinde, *Faciam planctum non humanum, sed similem planctui draconum*: Ego lugebo, inquit, quemadmodum solent struthiones. Denique his loquendi formis significat propheta fore cladem hactenus minime consuetam: quia si humano more se gerat, non poterit exprimere atrocitatem vindictae Dei, qualis instabat. Postea subiungit fore acerbas plagas: sed loquitur tantquam de re praesenti. *Acerbae sunt*, inquit, *plagae*: proprie significat dolore plenas. Alii vertunt vel desperatas, vel incurabiles: sed hoc non convenit huic loco: nam אֲנוּשָׁה significat quod gallice dicimus *douloureux*. *Plagae ergo sunt plenae doloris*. Nam venit (subaudiendum est aliquid: potest hoc non incom-

mode referri ad hostem, vel cladem, quod magis placet). *Venit igitur (nempe clades) usque ad Iehudam, accessit ad portam populi mei, usque ad ipsam Ierusalem*. Primum dicit, *Usque ad Iehudam*, loquitur de terra ipsa: deinde restringit ad urbes: quia ubi clausae sunt portae hostibus, coguntur subsistere. Dicit autem propheta non fore urbes ipsas obstaculo quominus penetrent hostes usque ad portas urbium, et caput ipsius regni Iehudah, nempe Ierusalem, et scimus hoc fuisse impletum. Perinde est igitur ac si diceret sic vastandum esse regnum Israel, ut hostes non contenti sint illa victoria, quin ulterius perrumpant, ut etiam obsideant urbem sanctam. Et hoc fecit Sennacherib. Everso enim regno Israel, quia non satis erat decem tribus abduxisse in exilium, voluit etiam potiri regno Iehudah, et Ierosolyma tantum residua fuit instar tugurii, quemadmodum dicit Iesaias. Videmus ergo non frustra minatum fuisse prophetam Michaeam. Iam sequitur:

10. *In Gath ne annuntietis, flendo ne fletis: propter domum Aphrah pulvere te involve (vel volute te in pulvere).*

Hic videtur propheta quodammodo secum pugnare. Prius enim descripsit nobis cladem quae conspicua esset omnibus: iam vero indicit silentium, ne fama ad hostes usque perveniat. Sed in hoc nihil est repugnantiae: quia non potuit latere malum illud, quum vastatum esset totum regnum Israel, urbes dirutae vel exustae, tota regio spoliata et deformis, deinde hostis ingressus esset fines Iudaeae: quum propemodum etiam capta fuisset Ierusalem, an potuit hoc esse occultum? minime. Non mirum est igitur si propheta hic de solenni luctu tractaverit. Sed iam loquitur ex sensu eorum qui libenter tegerent infamiam suam, praesertim apud suos hostes vel alienos. Nam haec indignitas non parum nos excruciat ubi hostes nos subsannant, et exagitant in malis nostris: ubi nulla spes residua est, saltem vellemus in latebris perire, ne accederet ignominia et dedecus ad mortem: ipsa contumelia enim saepe nobis durior est, et gravius nos vulnerat quam quidquid est malorum. Ergo propheta intelligit non modo miseros fore Israelitas, sed fore obnoxios probris et ludibriis hostium suorum. Scimus enim Philistaeos fuisse infestissimos hostes populi Dei: scimus etiam semper captasse aliquam occasionem ridendi ex eorum malis et cladibus. Hic ergo sensus est prophetae, *In Gath ne annuntietis*, inquit, *flendo ne fletis*: quasi diceret, Etiamsi vos extrema mala urgent, tamen adhuc cupietis perire cum silentio: quia videbitis inhiare hostes vestros ad istam opportunitatem, ut suis sannis vos proscindant, quum viderint ita miseros. *In Gath* ergo vetat annuntiari

populi calamitates, quia Philistini nihil cupidius appetere solebant quam ut possent populum Dei ludibriis suis vexare. Iam sequitur, *Super domum Aphrah pulvere te constringe*. Est paronomasia, quae non potest latine reddi. Nam עפרה significat pulverulentum, עפר significat pulverem: urbs illa nomen adepta est a positu regionis, quia erat pulverulenta: quemadmodum si urbs aliqua vocetur Lutosa, sicuti etiam multi putant Lutetiam inde sumpsisse nomen. Dicit autem, *Involve te pulvere super domum pulverulentam*, quasi diceret nomen optime nunc conveniet, quia clades urbis huius coget omnes vicinos ad luctum, ut sese propiciant in pulvere: tanta scilicet erit malorum atrocitas. Caeterum semper tenendum est consilium prophetae. Hic enim pungit quasi acerbis stimulis Israelitas, qui non poterant concipere gravitatem vindictae Dei: imo erant quasi surdi ad omnes minas. Ostendit igitur propheta paratam fore exsequutionem huius vindictae, quam denuntiat. Iam vero ipse non luget, sed alios vocat ad luctum: et loquitur de tota regione, quemadmodum suo ordine videbimus. Ego hoc totum caput celeriter percurram: quia non opus etiam habet longa expositione, ut videbitis.

11. *Transi pariter (ad verbum, transi vobis) habitatrix Saphir, nuda probrose, non egreditur habitatrix Zaanam in luctu Beth-Aezel, sumet a vobis stationem suam (alii vertunt substantiam: sed male, meo iudicio).*

Hic propheta alloquitur urbes, quae spectabant versus regnum Israel, et qua hostis iter facturus erat, quum ingressus est regnum Iehudah. Iubet ergo transire incolas urbis Saphir: et dicit urbem illam probrosum vel pudendum in modum fore nudam. שפיר tantundem valet ac Speciosa. Dicit igitur, Tu nunc pulchra es, sed Dominus reteget opprobrium tuum, ita ut nuditas tua omnibus pudori futura sit, et tibi etiam magno dedecori. Est allusio in nominibus, sed tamen non est paronomasia. Dicit igitur propheta, quum speciosa urbs illa dicta esset, ipsam fore deformem, ita ut nemo dignetur eam adspicere, saltem absque pudore. Eadem etiam est allusio in nomine Zaanan. Nam צען significat transferre, sicuti צען migrare. Dicit igitur propheta, *Non egreditur habitatrix Zaanam propter luctum Beth-Aezel*: nempe manebit quiescens domi: hoc faciet praeter naturam. Unde enim nomen urbis? nempe a transferendo, quod scilicet essent illic varii commeatus: sed *Sedebit*, inquit, domi-suae: etiamsi videat vicinos suos in exsilium trahi, tamen non audebit se movere loco. Iam addit, *Sumet hostis a vobis suam stationem*. עמר significat stare: nec dubium est quin quum dicit propheta Accipiet a vobis suum stare, de statione hostis lo-

quatur: sed tamen variant hic interpretes. Quidam enim intelligunt, ubi hostis diu substituerit in terra illa, non ante discessurum quam eius imperio potitus fuerit. Perinde est ac si diceret, Vos putabitis hostem vestrum posse fatigari morae taedio, ubi non poterit statim urbes vestras expugnare: Non faciet, inquit, sed pertinaciter illic haerebit, et non frustrabitur eum sua opinio: recipiet enim mercedem suae stationis, id est, morae. Alii autem dicunt, *Accipiet stationem suam a vobis*. Verbum לקח exponunt metaphorice, discendo accipere de manu in manum: quasi dixisset propheta, Alii, hoc est, vicini, discent a vobis stationem suam. Quid hoc sibi vult? *Zaanan non exibat propter luctum vicinae urbis Aezel*: alii postea sequuntur idem exemplum. Quare? nam Zaanan erit quasi magistra aliis urbibus, sicuti non audebit signum aliquod doloris ostendere propter suos vicinos, tantum aberit ut illis succurrat: ita etiam quum ipsa trahetur vicissim in exsilium, hoc est, cives eius et accolae, vicini quoque manebunt quieti, quasi conditio illius urbis miserae nihil ad ipsos spectaret. Discent ergo a vobis stationem suam, hoc est, quemadmodum coletis otium et quietem, ubi vicini vestri peribunt, idem etiam vobis continget postea. Sed quia hoc ad summam rei parum facit, maneat libera electio. Sequitur postea:

12. *Quia doluit propter bonum (alii, exspectavit ad bonum: alii, infirmata est) habitatrix Maroth: quia descendit malum a Iehova ad portam Ierusalem.*

Hic alias etiam urbes adiungit propheta, nempe Maroth: deinde alias quae sequuntur suo ordine. Sed hoc versu tantum dicit urbi Maroth fore dolorem propter bonum amissum. Nam דול significat dolere: ideo receptus est hic sensus, quod bonis suis et pristina fortuna exuti Marothitae, hoc est, incolae illius urbis dolebunt. Sed quia idem verbum etiam expectare significat, magis placet diversa expositio nonnullis: quod scilicet frustra pendebunt ab inani spe et fallaci incolae urbis Maroth: quia scilicet devoti prorsus erunt exitio. Expectabit igitur frustra habitatrix Maroth, inquit: nam *malum descendit a Iehova usque ad portam urbis*. Haec ratio optime convenit, quod scilicet spes sua urbem Maroth frustrabitur, quum ne ipsa quidem urbs Ierusalem futura sit immunis. Etsi enim Deus tunc mirabiliter eripuit praecipuam urbem, et liberata fuit soluta obsidione per manum angeli, quum inficta est illa horribilis clades, cuius fit mentio in sacra historia, tamen non potuit tunc vindictam effugere urbs Maroth. Nunc ergo videmus cur addita fuerit ista ratio. Alii durius exponunt, nempe quod debilitati sint cives urbis Maroth, et fuerint quasi dementati. Quoniam metaphora illa nimis coacta est, magis amplector, quod *doluerint cives*

Maroth propter bonum, vel quod frustra expectaverint, quum iam addicti essent extremae cladi, neque ulla spes esset liberationis. Notandum autem est quod dicit *Malum instare a Iehova*: nam admonet, etiamsi vastetur tota regio ab Assyriis, tamen Deum esse praecipuum ducem, quandoquidem utitur opera eorum omnium qui molesti sunt populo Israel. Ergo ut sciant tam Iudaei quam Israelitae sibi non esse negotium cum solis hominibus, sed cum Deo coelesti iudice: diserte exprimit propheta hoc totum proficisci a Iehova. Postea addit:

13. *Alliga currum ad camelum* (vel dromedarium: alii vertunt equos celeres) *habitatrix Lachis, principium sceleris ipsa est filiae Sion: quia in te inventae sunt transgressiones Israel.*

Quum iubet cives Lachis ligare currus suos ad dromedarios, intelligit iam non fore illis tutum manere in urbe sua, neque quidquam esse melius quam ut alio fugiant, et transferant etiam suam substantiam. Cogitate, inquit, de fuga, et de fuga celerrima. Nam nomen רכש quod nuper verti dromedarium, vel camelum, quid proprie significet non constat etiam inter Hebraeos: ergo ut in re obscura putant animal esse mirae celeritatis. Alii vertunt equos celeres: sed intelligimus prophetae mentem. Significat igitur non fore satis temporis ad fugam, nisi diligenter maturent: quia scilicet mox instabunt hostes. Et postea adiungit fuisse urbem illam principium sceleris Iudaeis. Quanquam enim filiam Sion hic nominat, complectitur tamen omnes Iudaeos per synecdochen. Cur autem dicat Lachis fuisse principium sceleris civibus Ierosolymae, colligitur ex proximo membro: *In te*, inquit, *inventae sunt transgressiones Israel.* Non dubium igitur est quin cives Lachis primi receperint corruptelas Iarobeam, atque ita defecerint a puro Dei cultu. Quum ergo contagio ingressa esset hanc urbem, paulatim etiam deinde serpere potuit ad vicinas gentes, ut tandem corruptum fuerit totum regnum Iehudah, sicuti videmus: et iterum repetet etiam propheta fusius aliis locis. Itaque non abs re hic vastationem denuntiat civibus Lachis: quia auctores fuerant sceleris suis gentilibus. Nam quamvis alienatae essent decem tribus a pura fide et sincero cultu, regnum tamen Iehudah manebat integrum: iam Lachis aperuit ianuam superstitionibus impiis, et superstitiones eius deinde per totam Iudaeam sparsae sunt. Ergo dedit quas merita erat poenas, quum abducta fuit in longinquum exsilium, vel saltem non potuit se aliter eripere a periculo, nisi fugeret in longinquas regiones, idque celerrime. *Principium*, inquit, *sceleris ipsa est filiae Sionis.* Quare? nam *in te* (hoc magis emphaticum est, ubi propheta con-

vertit sermonem ad ipsam Lachis), *In te*, inquit, *inventae sunt transgressiones Israel.* Sequitur:

14. *Propterea mittes dona super Moreseth* (vel propter Moreseth) *Gath filiis Achzib in mendacium regibus Israel.*

Hic propheta etiam aliam speciem attingit, quod studebunt placare hostes muneribus et volent se ac suos vicinos redimere. Sed hoc diserte exprimit propheta, ut eventus doceat nihil temere contigisse: quia hoc debuit magis convincere homines caecos et obstinatos, quum viderent longo ante tempore fuisse praedictum quidquid re ipsa experiebantur. Haec igitur est ratio cur hic species multas enumeret propheta, ut magis dilucida sit et perspicua Dei manus, ubi coeperit specialiter haec omnia implere, quae nunc verbis praedicit, *Tu*, inquit, *mittes munera ad Moreseth Gath*: hoc est, propter vicinam urbem. Et vocat *Moreseth Gath*, ut distinguat eam ab alia urbe eiusdem nominis. *Mittes ergo munera super Moreseth Gath filiis Achzib in mendacium.* מורשת גת nomen est deductum a mendacio. Est igitur concinna paronomasia quum dicit, *Mittes dona filiis Achzib* hoc est, *Mittes munera filiis mendacii in mendacium.* Nomen urbs illa a fallaciis vel dolis nacta fuerat. Dicit autem *in mendacium fore regibus Israel*: quia filios Israel nihil iuvat placasse muneribus illos, vel studuisse pertrahere in suas partes, quemadmodum alii aliorum conducunt operas. Sic ergo dicit fore in mendacium regibus Israel, quia nihil profecerunt, etiamsi haberent multos auxiliares. Alii active sumunt, quod scilicet reges Israel prius fefellerant cives Achzib. Sed illud minus est probabile. Ego igitur inclino potius in diversam sententiam, quod etiamsi magna pecunia sibi concilient cives Lachis suos vicinos, praesertim populum Achzib, hoc tamen fore inutile: quia erit *in mendacium populo Israel.* Vel forte alius est prophetae sensus, quod scilicet iam voluerant auxilium ferre regibus Israel cives Achzib, et frustra. Nam Lachis erat non ex primis urbibus quas expugnarunt Assyrii: sed erat in ipso regno Iehudah, vel in ingressu. Credibile igitur est reges Israel usos fuisse auxilio populi illius, et tamen non fuisse adiutos. Iam quia tentabant etiam cives Lachis se eximere e manu hostium tali subsidio, propheta deridet talem stultitiam: quia scilicet non sapiant experientia. Viderant enim suis oculis subsidium illud fuisse inutile regibus Israel et fallax. Debebant ergo potius aliam inire rationem quam se conicere in easdem fallacias. Ego non possum hodie absolvere.

15. *Adhuc possessorem militiam tibi habitatrix Moreseth, usque ad Adulam conviet quae cuncta Israel.*

Hic propheta minatur patriae suae, quemadmodum aliis urbibus. Diximus enim oriundum fuisse ex urbe Maresah. Iam non parit etiam suis gentilibus: quia sicuti coram Deo non est acceptio personarum, sic etiam servos Dei oportet clausis oculis libere agere, ita ut neque favore, neque odio huc vel illuc flectantur, sed sequantur aequabili tenore quidquid Dominus praecipit. Hoc spiritu videmus Michaeam fuisse praeditum, ubi nunc obiurgat gentiles suos, sicuti aliis hactenus fecit. Est autem allusio ad nomen Maresah, quia a מֵרֶסָה deductum est, et proprie tantundem valet ac possessio. Iam dicit propheta, *Mittam tibi הִרְשָׁה* nomen ab eadem radice deducitur. Caeterum significat etiam Morasthitas venturos in potestatem hostis non minus quam vicinos, de quibus antehac loquutus est. Dicit, *Usque ad Adullam*. Fuit etiam haec civitas in tribu Iehudah, ut satis notum est. Quidam vero subaudiunt nomen hostis, et כָּבֹד ponunt in genitivo casu: veniet hostis gloriae Israel usque ad Adullam. Sed illud coactum est. Alii secus exponunt: quod scilicet gloria Israel ventura sit in ignominiam: quia scimus Adullam fuisse specum. Quoniam igitur erat locus obscurus, ut illi existimant, propheta hic denuntiat totam gloriam Israelis operam fore ignominiam: quia scilicet dignitas et opulentia qua gloriabantur, perdet statum pristinum, ita ut nihil differat ab ignobili spelunca. Si cui probatur hic sensus, ego non contendo. Alii tamen putant ironice prophetam loqui, et appellative ita vocari Assyrium, quod scilicet tota gloria et dignitas Israel per ipsum auferenda esset. Sed nihil opus est restringere ad hostes. Accipio igitur simplicius, sed tamen ironice, quod gloria, id est deformitas aut vastitas Israel perveniet usque ad Adullam. Sed quid si appositively legamus: Perveniet usque ad Adullam gloria Israel? Neque enim, ut somniant illi interpretes, quos dixi, Adullam fuit obscura, sed nominatur etiam inter urbes notissimas post reditum et restitutionem populi. Quum ergo tota regio vastata esset, superstes fuit urbs illa cum paucis, sicuti legimus Nehemiae undecimo capite. Potest igitur fieri ut propheta videret Adullam gloriam Israel: quia sita erat in loco tuto, ut putarent incolae se munitos valido praesidio, et ita non esse expositos violentiae hostium. Hic sensus etiam esset probabilis. Sed tamen quoniam gloria Israel potest accipi ironice pro calamitate vel opprobrio: si quis magis probet illam interpretationem, sequatur. Ego tamen magis inclino in illam partem, quod dicat propheta venturum hostem usque ad Adullam, quae erat gloria Israel, quod scilicet urbs illa esset quasi in penitrali Iudaeae, ut difficilis esset accessus hostibus: nisi forte quis malit hic renovari memoriam veteris historiae: quia David illic latuerat in spelunca, et habuerat suum prae-

sidium. Nec dubium est quin locus ab eo tempore obtinuerit famam aliquam. Potest igitur notari celebritas illa, quam dixi, quum Adullam vocatur gloria Israel. Sequitur:

16. *Decalvare, et tondeas te super filiis deliciarum tuarum, dilata calvitium tuum sicut aquila, quoniam migrarunt abs te.*

Concludit tandem propheta, populo nihil restare praeter luctum: quia Dominus totam regionem vastare et perdere instituit. Solebant autem, quemadmodum aliis locis vidimus, vel radere capillos, vel etiam evellere in luctu. Et verbum קָרַח quidam existimant tantundem valere ac si diceret propheta, Crines tuos discerpe, lacera, evelle: postea quum addit וְיָחִי, hoc referunt ad tonsuram, quae fit novacula. Quidquid sit, hic propheta intelligit tam calamitosum fore statum populi, ut ubique nihil cernatur praeter lamentationes. *Decalvare*, inquit, *super filiis deliciarum tuarum*. Hic tacite exprobrat propheta tolerantiam Dei perversis hominibus, qui non respicerant ad tot admonitiones. Unde enim delitiae istae nisi ex nimia Dei indulgentia, quod Israelitis, quantumvis immorigeri essent, pepercerat longo tempore? Hic ergo propheta ostendit nimis diu abusos fuisse patientia Dei, quum ita in suis delitiis fuerint demersi. Nunc, inquit, *dilata calvitium tuum sicut aquila*. Solent aquilae exuere plumas: ideo hic comparat aquilis calvos homines, quasi dicat expilatos. Ergo ut implumes sunt certo tempore aquilae donec pennas recuperent, sic etiam vos eritis expilati, nempe propter luctum. Dicit, *Quia migrarunt abs te*. Significat ergo Israelitas fore exsules, ut terra ipsa deserta maneat. Iam sequitur:

CAPUT II.

1. *Vae cogitantibus iniquitatem, et fabricantibus malitiam super cubilibus suis, quum illuxerit mane exsequentur eam, quia est ad potentiam manus ipsorum.*

Hic propheta non tantum contra Israelitas agit, quemadmodum multi perperam restringunt hanc partem doctrinae ad decem tribus: sed potius exsequitur munus suum etiam apud Iudaeos. Hic autem non tractat, quemadmodum proximo capite, de idololatria: sed potius invehitur in peccata, quae spectabant ad secundam tabulam. Quoniam ergo non modo cultum Dei polluerant Iudaei, sed etiam fraena laxaverant multis iniuriis, ita ut scelerate cum proximis agerent, nullum esset apud eos studium acquitatis vel iustitiae: ideo hic propheta in-

vehitur contra avaritiam, rapinas, crudelitatem, quemadmodum videbimus. Est autem concio plena vehementiae: quia minime dubium est tunc grassatam fuisse licentiam in populo, ut tam severe et acriter coargui necesse fuerit. Interea promptum est colligere sermonem praecipue dirigi ad ipsos proceres, qui auctoritate pollebant, et ea etiam abutebantur ad nocendum: *Vae*, inquit, *cogitantibus iniquitatem, et fabricantibus malum super cubili suo, ut quum mane illuxerit exsequantur eam*. Hic graphice depingit propheta ingenium et mores eorum qui dediti sunt lucro, et tantum sese augere student. Dicit enim eos *super cubili suo cogitare iniquitatem, et fabricare malitiam*. Certe tempus nocturnum non modo datum est hominibus ad quietem, sed debent etiam uti isto Dei beneficio in hunc finem, ut sese contineant ab omni pravitate. Nam qui vires quiete nocturna reficit, debet etiam apud se expendere hoc esse indignum, et quasi prodigiosum, si interea machinetur fraudes et dolos et iniurias. Quorsum enim Dominus vult nos quiescere, nisi ut cessent apud nos omnia maleficia? Propheta igitur hic oblique ostendit eos qui intenti sunt fabricandis dolis dum quiescendum erat, quasi pervertere ordinem naturae: quia scilicet non respiciunt ad quietem illam, quae ideo data est hominibus, ut ne alii aliis molesti sint, vel eos fatigent. Postea declarat quantus fuerit nocendi ardor: ut *quum mane illuxerit exsequantur eam*, inquit. Poterat simpliciter dicere, Ut interdiu efficiant quae noctu agitarunt secum: sed dicit Mane: quasi diceret ipsos fervere avaritia, ut ne momentum quidem cessent: simul ac illuxit, statim parati sunt ad patrandas fraudes, quae noctu illis in mentem venerant. Tenemus ergo nunc in summa prophetæ mentem. Iam adiungit, *Quia est ad potentiam manus ipsorum*. Quia כח Deum significat, ideo vetus interpretes reddidit, Contra Deum est manus ipsorum: sed non convenit illa interpretatio. Alii secus exponunt, Quod fortitudo sit in ipsorum manu: et omnes fero linguae hebraicae periti in hoc consentiunt. Quibus ergo facultas suppetit, illos putant hic notari a propheta, quod scilicet sicuti pollent viribus, ita etiam audeant quidvis perpetrare. Sed loquutio hebraica ab ipsis non redditur, quod valde miror, et in re tam clara mirum est ita eos hallucinari. Neque enim habetur, Fortitudo est in ipsorum manu, sed manus ipsorum est ad fortitudinem. Eadem loquutio habetur tertio Proverbiorum capite (v. 27), et illic etiam falluntur multi interpretes. Vetat enim illic Solomon nos subtrahere proximo ius suum. Quum manus tua, inquit, ad potentiam erit, dicunt, quum erit facultas ad iuvandum miseros. Sed nihil tale intelligit Solomon: hoc enim magis vult, Quum prompta erit manus tua ad exsequendum aliquod maleficium, abstine tamen. Sic etiam Deuteronomii vigesimo

octavo dicit Dominus, Quum abripiet hostis spolia tua, non erit manus tua ad potentiam, id est, non audebis digitum movere, ut compescas hostes tuos: ubi te diripient, ubi substantiam tuam expilabunt, tamen tu stabis attonitus, quia manus tua erit quasi mortua. Nunc venio ad praesentem locum: *Manus eorum est ad potentiam*. Intelligit propheta eos audere experiri quid valeant, et ideo semper manum ipsorum promptam esse. Quoties spes est lucri vel quaestus, statim manus est parata. Quare? neque enim retinentur vel timore Dei, vel aliquo respectu iustitiae: sed manus eorum est ad potentiam, hoc est, quantum possunt tantum audent. Videmus ergo nunc quis sit sensus prophetae, quantum ego iudico. Postea adiungit:

2. *Et concupiverunt agros et rapiunt, et domos et auferunt, et vexant virum et domum eius, virum et haereditatem eius.*

Hic confirmat Michaeas superiorem sententiam. Exprimit enim quam alacriter ferantur ad rapiendum avari: imo quam effraenis sit ipsorum cupiditas ad nocendum. Simul, inquit, atque aliquid concupiverunt, rapiunt. Et hinc colligimus, proximo versu prophetam coniunxisse perversa consilia cum impetu agendi, quasi dixisset eos sedulo quidem fabricare suas fraudes, sed ut solertes sunt in suis consiliis, ita etiam non minus audaces esse et temerarios ad exsequendum. Eandem sententiam nunc aliis verbis repetit, ut melius confirmet. *Simul ac concupiverunt agros, rapiunt: simul ac concupiverunt domos, auferunt*. Simul virum et domum eius vexant, hoc est, nihil ipsis elabitur, quia quanta est ipsorum malitia ad fraudes, tam furiosa etiam eorum libido ad quidvis tentandum. Atque utinam hodie non tam crudelis esset avaritia, ut passim exstaret quasi in speculo exemplum huius doctrinae. Sed nostrum est diligenter expendere, quantopere displiceant Deo fraudes et rapinae, ut quisque nostrum ab omni iniuria sibi temperet, sed ita regamur studio aequitatis, ut quisque bona fide cum proximis suis agat, nihil appetat iniuste, et fraenet etiam suas cupiditates: si quando titillet Satan animos, ut statim haec doctrina sit nobis instar fraeni ad nos cohibendos. Sequitur:

3. *Propterea sic dicit Iehova, Ecce ego cogitans super familiam hanc malum, quod non submovebitis ab illo (sic est ad verbum: a quo non submovebitis) colla vestra, et non ambulabitis in altitudine, quia tempus malum hoc.*

Iam ostendit propheta frustra avaros ita deditos esse et frandibus et rapacitati, quia eventus spem ipsorum frustrabitur. Deus enim in coelo ipsos

expectat. Ubi autem sollicite multas opes coacer-
varint, Deus merito eas prorsus dissipat. Hoc igitur
spectat ista denuntiatio: *Ecce, inquit, sic dicit Ie-
hova, ego cogitans malum super familiam hanc.* Est
concinna antithesis inter Deum et Iudaeos, inter
cogitationes illorum malas et inter cogitationem
Dei non malam per se, sed tamen quae malum ipsis
adducet: Deus, inquit, sic loquitur: *Ecce ego cogito:*
quasi diceret, dum vos in cubilibus vestris ita sata-
gitis, dum volvitis multa consilia, dum fabricatis
multas astutias, putatis me dormire, putatis me
nihil cogitare interea: imo sunt etiam mihi cogita-
tiones diversae. Ergo si ita vigilatis in malitia,
ego etiam vigilo in iudicio meo. Nunc ergo tene-
mus quid sibi velint haec verba, ubi pronuntiat
Deus se cogitare malum, non sicuti loquutus est
propheta de avaris et rapacibus: sed malum hoc ad
poenam refertur, quod scilicet proprium sit Dei
munus, rependere singulis quod meriti sunt: deinde
reddere etiam eadem mensura quidquid aliis mali
intulerint. *Non submovebitis, inquit, colla vestra
inde.* Quoniam hypocrisis semper impunitatem sibi
promittunt, et captant etiam subterfugia ubi Do-
minus illis minatur, propheta hic affirmat, etiam si
omnes exitus capient, tamen constrictos iam teneri
Dei manu, ita ut non possint destinatum sibi onus
executere. Et haec iustissima est eorum merces qui
subducunt colla sua, ubi Deus eos ad obsequium
vocat. Qui ergo recusant Deo parere, ubi volun-
tarium obsequium ab illis exigit, tandem violenti
trahentur non ad iugum, sed ad onus, quod prorsus
eos obruet. Quisquis ergo sponte collum Dei iugo
non submitserit, ille sentiet tandem quantum et
quam horribile onus paratum sit indomitis cervici-
bus. *Non poteritis ergo colla vestra subducere, et
non ambulabitis in altitudine.* Clarius adhuc exprimit
quod attigi, nempe eos ita fastu fuisse elatos, ut
despicerent omnes minas et omnem doctrinam. Et
superbia haec causa est pervicaciae, quia nisi secu-
ritas homines falleret, statim flecterentur, ubi Deus
illis minatur. Haec igitur ratio est, cur propheta
adiungat, *Non ambulabitis amplius in altitudine, hoc
est, superbia vestra tunc necessario succumbet. Quia
tempus malum erit.* Significat, quemadmodum iam
dixi, eos, qui manent rigido collo et inflexibili co-
ram Deo ubi iugum suum imponere vult, tandem
cessuros vi, utcumque sint rebelles. Quare? Fran-
gentur enim, quia corrigi non potuerunt. Postea
sequitur apud prophetam:

4. *In die illo tollent super vos parabolam, et
lugebunt* (sunt quidem verba singularis numeri, שׂוֹן,
et נִהַה. Caeterum indefinita est loquutio. Nam qui
subaudiunt conductitios homines, quibus solebat in-
iungi haec provincia: ut lugubres cantus conciperent
ad eladem aliquam, nescio an assequuti sint mentem

prophetae, tamen hoc relinquo in medio, quia alibi
vidimus fuisse tunc cantores in luctu, quemadmodum
etiam alibi erant praeficae, hoc est mulieres lamen-
tatrices. Caeterum malo indefinite accipere. Tol-
lent igitur super vos parabolam, et lugebunt) *luctu
lamentabili* (vel lamento lamenti) *dicendo, Vastando
vastati sumus: partem populi mei mutavit: quomodo
tollent a nobis ad restituendum? agros nostros dividet.*

Est abruptus sermo, ideoque variant interpretes.
Sed hic videtur mihi esse simplex sensus prophetae:
In die illa tollent super vos parabolam: hoc est, non
erit haec vulgaris calamitas, sed passim volitabit
rumor, ita ut futuri sint in commune proverbium
omnibus Iudaei. Hoc unum est. Quantum attinet
ad nomen שׂוֹן, scimus accipi pro sententiis gravi-
bus, quemadmodum vocant Latini sententias, vel
dicta, et Graeci etiam ἀπορρήματα. Caeterum
ideo graves sententiae apud Hebraeos sic vocantur,
quia ut plurimum, ubi quis stylum attollit, figuras
multas permiscet, ut illustrior ac splendidior sit
oratio. Et ideo multi vertunt ἀνίγματα. De sensu
prophetae satis convenit, quod scilicet proverbialia
passim volitabunt contra Iudaeos, nempe quemad-
modum calamitas aliqua solet describi lugubri car-
mine, *Lugebunt ergo lamento lamentabili super vos.*
Sed hoc totum debet referri in eum finem, quod
scilicet clades ista futura sit celebris ubique. Vide-
tur tamen postea tribuere hunc sermonem Iudaeis
ipsis: et hoc non male convenit. Caeterum inde-
finita est loquutio: quoniam non de uno vel altero
homine loquitur propheta sed de toto populo. Ergo
lugebunt omnes in hunc modum, *vastando vastati
sumus: partem populi mei mutabit.* (Est futurum
tempus loco praeteriti.) *Mutavit ergo partem populi
mei.* Hoc tam ad Deum quam ad Assyrium referri
potest. Deus enim praecipuus fuit autor huius
cladis: ille est qui mutavit partem populi. Quem-
admodum enim sua benedictione populum illum diu
prosperare foverat, sic etiam postea mutavit illius
sortem. Sed quoniam Assyrii fuerunt ministri vin-
dictae Dei, non incommode etiam hoc transferri
poterit ad eorum personam. *Abstulit ergo partem
populi mei.* Deinde, *Quomodo recedere fecit vel
abstulit, vel removit a me mihi, proprie ad resti-
tuendum: שׂוֹן, quamquam potest esse a radice שׂוֹן,*
quod idem valet. *Quomodo ergo abstulit a nobis ad
restituendum? agros nostros dividit,* id est quos di-
visit. Subaudiendum enim est relativum שׂוֹן, de-
inde mutatio est temporis. Nunc quia sermo con-
cisus est, ideo dixi varias interpretationes afferri.
Ego tamen simpliciter existimo hoc prophetam
velle, *Quomodo ad restituendum abstulit agros nostros,
quos divisit?* Hoc est, quia procul absumus a
restitutione? quia procul remota est omnis spes,
ubi Dominus ipse divisit inter extraneos terram

nostram et possessionem: vel hostes inter se partiti sunt, ut solet fieri post victoriam: quisque enim partem suam rapit. Sive ergo de Assyriis hoc intelligere placeat, sive potius ad ipsum Deum referre, tamen non obscura videtur mens prophetae, quod scilicet non tantum expulsi sunt Iudaei a patria, sed etiam ablata spes reditus: quandoquidem hostes inter se partiti sunt eorum haereditatem, ut iam frustra de restitutione cogitent, qui expulsi sunt. Ego autem loquor quasi de re praesenti, quia etiam propheta hic inducit Iudaeos cum ista lamentatione: Actum igitur est de nobis, et nullum est malo huic remedium, quia non modo exuti sumus omnibus fortunis, et eieci a patria, sed etiam non poterunt nobis restitui quae ablata sunt ab hostibus, quia iam inter se partiti sunt possessionem nostram, et quisque partem suam, et locum occupavit, sicuti suam haereditatem. Itaque non modo nobis erit negotium cum Assyriis in genere, sed cum singulis: quia quisque quod nunc occupat et possidet, volet tueri, quasi sibi debitum et quasi haereditarium. Quidam ex hoc versu coniciunt potius spectare sermonem ad Israelitas, qui fuerunt sine spe reditus eieci. Sed nulla necessitas cogit hoc de Israelitis exponere. Neque enim propheta hic denuntiat quid facturum sit Deus, sed qualis futura sit illa clades, si in se aestimetur. Diximus autem iam pluribus locis, prophetas dum minantur tantum sonare clades, exitia, mortes, interitus: postea autem adiungere promissiones in solatium. Sed distincta est ratio docendi. Quoniam scilicet prophetae, quum terrere volunt hypocritas, et obstinatos homines, proponunt duntaxat iram Dei, et nihil spei residuum faciunt: postea autem ubi in bonam spem erigunt qui ita sunt humiliati, aliunde petunt ipsi solatium, nempe a Dei bonitate. Ergo poterit hoc apte et vere de Iudaeis ipsis exponi. Sequitur:

5. *Itaque non erit tibi proiciens funiculum ad sortem in coetu Iehovae.*

Hic concludit propheta sermonem illum, quod scilicet Deus sic purgabit Iudaeam perversis et sceleratis incolis, ut non futura sit amplius certa unius populi haereditas. Scimus enim hac lege datam fuisse terram illam posteris Abrahae, ut esset illis haereditaria. Scimus etiam iactos fuisse funiculos quoties redibat annus Iubilaei, ut quisque rediret in possessionem paternam. Iam propheta testatur ablatum hoc beneficium esse Iudaeis, ne posthac haereditario iure possideant terram: quia scilicet Deus qui dederat, nunc abstulit. *Non erit ergo proiciens funiculum ad sortem in coetu Iehovae.* Et videtur hic pungere Iudaeos quum vocat eos coetum Iehovae. Adoptaverat quidem eos, erant populus Dei: sed significat iam esse abdicatos quo-

niam se indignos reddiderint illa gratia. Negat igitur ironice vocando *coetum Iehovae*, retinere nomen illud iure suo, quoniam scilicet se ipsos abdicaverint illa dignitate. Nunc sequitur:

6. *Ne stilletis: stillabunt: non stillabunt illis* (hoc est, super eos), *non apprehendet ignominias* (sic est ad verbum).

Hic etiam brevis sermone cogit interpretes inter se variare. Quidam ita accipiunt, *Ne stilletis, stillabunt*, hoc est, loquuntur Iudaei adversus prophetas, et minaciter quasi pro imperio vetant ipsos verbum facere. Stillandi verbum Hebraeis tantundem valet ac loqui: sed tamen solet magis aptari ad graves sermones quam ad vulgares et quotidianos. Si quis intelligat, *stillabunt*, id est, loquentur Iudaei, notat propheta eorum arrogantiam, quod certare audeant cum Dei prophetis, ut eos compescant, vel cogant in ordinem. Et videmus impios homines sese ita efferre, quum volunt prophetis Dei auferre docendi libertatem. Insurgunt enim ac si ipsi bis et ter prophetae essent. Sic etiam hoc loco, *Ne stilletis*, hoc est, loquuntur Iudaei, ne prophetent servi Dei. Alii autem subaudiunt relativum, *Ne stilletis* his qui stillant, quasi diceret, prophetas Dei non ferunt impii homines, atque ita prohibent et arcent ipsos a loquendo, quantum in ipsis est. Alii autem sic discernunt, *Ne stilletis, non stillabunt*, quasi ab una parte hic loquantur Iudaei, ab altera autem Deus sese opponat Iudaeis. *Ne stillent*, haec est vox impii et rebellis populi, qui libenter a se abiceret et excuteret omnem doctrinam. Deus autem occurrit ex adverso, *Imo stillabunt*: vetatis: sed tamen non est vestrum: ego illos misi: volo etiamsi centies furere et crepare debeatis, ut tamen pergant in suo cursu. Videmus ergo quam variae sint expositiones. Iam etiam in reliqua parte versus non magis inter se consentiunt interpretes: *Non stillabunt*, de hac particula satis convenit, quod Deus significet iam fore finem omnibus prophetiis. Quare? quoniam scilicet nolit ridiculos esse servos suos, neque eos ignominiae subiicere. Hic est verus sensus. Alii tamen in diversam partem trahunt, quasi adhuc continuet propheta sermonem suum, *Non stillabunt*, ne apprehendat ignominias. Putant enim impii, si ocluserint os prophetis, iam sibi omnia licere, et sua flagitia fore occulta: denique sua vitia non ventura in rationem: quasi vero scelera per se non satis probrosa essent, etiamsi Deus nullos prophetas mittat, etiamsi nulla sit obiurgatio. Sed tamen ita stupidi sunt profani homines, ut putent se immunes fore ab omni probro, si modo taceat Deus, hoc est, ubi a se repulerint omnem doctrinam. Putant ergo quidam sic debere intelligi hunc prophetae locum. Sed ego

existimo simpliciter ita velle, quia paulo ante dixerat: *Ne stilletis stillantes*: hoc est, Vos prophetae ne amplius sitis nobis molesti: cur obtunditis nobis aures? non possumus amplius ferre hanc vestram audaciam: tacete igitur. Ita praecise Iudaeos pro imperio loquentes induxit, ac si esset in eorum arbitrio prophetis ponere obstaculum, ne munere suo fungantur. Iam sequitur responsio ipsius Dei, meo iudicio, Non stillabunt ne apprehendat ignominias: quando video doctrinam meam vobis esse intolerabilem, video tale et tam indignum fastidium: ego igitur auferam vobis prophetas meos. Quiescam ergo et tacebo posthac. Quare? Ego enim nihil proficio, imo ego subiticio ignominiae prophetas meos: ludunt enim operam loquendo, fundunt verba inania sine ullo fructu. Nam estis prorsus desperati. Imo quum a vobis contumeliose vexentur, et deterior sit eorum conditio quam si omni scelerum dedecore operi forent. Quum ergo subiiciam ignominiae prophetas meos, ego nolo eos subire vestra ludibria. Cessabunt igitur omnes, nec amplius prophetabunt. Sed nihil deterius nec magis horrendum potuit minari Dominus Iudaeis quam hanc libertatem, ne scilicet amplius quidquam audirent quod eos gravaret. Haec enim est ultima perditio, ubi Deus laxat nobis habenas, et ubi patitur effraeni licentia nos ruere quasi praecipites, ac si prorsus Satanae nos traderet in mancipium. Quum ita sit, sciamus hanc esse horrendam comminationem, ubi dicit *Non stillabunt*, ne sint posthac ignominiosi.

7. *Qui diceris domus Iacob, an redactus est in angustias spiritus Iehovae?* (alii vertunt, an imminutus est spiritus Iehovae. קצר, significat coarctare, significat etiam imminuere apud Hebraeos. Sed melius quadrat sensus ille quem reddidi.) *An haec sunt opera eius? annon verba mea bona sunt cum eo* (hoc est, apud eum) *qui rectus ambulat?*

Iam severius obiurgat propheta Israelitas, quod vellent imponere legem Deo, et eius prophetis, nec possent ferre liberum doctrinae cursum. Proximo enim versu ostendit Israelitas tanta superbia fuisse inflatos, ut vellent cum Deo pacisci: Ne stillet, dicebant, quasi vero sit in arbitrio hominis Deum regere. Et ideo nunc propheta iterum repetit, *An est coarctatus spiritus Iehovae?* inquit. Ac si diceret, videte quorsum tendat, et quo usque grassetur haec vestra superbia. Vultis enim subicere vobis et vestrae libidini spiritum Dei. Neque enim prophetas a se ipsis loqui certum est, sed Dei iussu et mandato. Quum ergo prophetas sint spiritus sancti organa, quisquis tentat eos compescere, imperium sibi usurpat supra Deum, et quodammodo vult captivum reddere spiritum eius. Qualis enim erit spiritus potestas, nisi coarguat libere hominum

vitia, et quidquid Dei iustitiae adversatur damnet? Ubi hoc tollitur, iam nihil relinquitur iuris spiritui sancto. Videmus ergo quid sibi velit hoc loco propheta. Ostendit quam vesana sit ista temeritas, quod Israelitae volunt prophetis iniungere silentium: quasi vero ipsis liceat dominari supra spiritum Dei, et eum in ordinem cogere: *An est coarctatus spiritus Domini?* Et notanda est ista loquutio, quae non vulgarem emphasin continet: quia revocat propheta obstinatos istos homines hac obiurgatione ad autorem ipsum doctrinae: quasi diceret non fieri hominibus iniuriam, nec bellum cum ipsis suscipi, ubi doctrina prohibetur, sed spoliari Deum ipsum iure suo, et auferri suam libertatem, ne iudicium suum in mundo exerceat spiritus sui virtute. Caeterum hic propheta ironice mordet Israelitas, quum dicit, *Quae diceris domus Iacob, an redactus est in angustias spiritus Iehovae?* Nam si profani homines, qui nunquam gustaverant pietatis doctrinam, et quibus etiam nihil patefactum fuerat de coelestibus mysteriis, dixissent nihil sibi esse negotii cum prophetis, hoc fuisset magis tolerabile. Quid enim mirum si homines stupidi repudient omnem doctrinam? Sed hoc fuit prodigiosum quod Israelitae, qui gloriabantur nomine Dei, tam contumaciter insurgere audebant contra prophetas. Semper habebant genus suum in ore, quasi excellenter supra reliquum mundum, et essent separati ab aliis, sanctaque progenies. Dicit igitur propheta, Vultis nominari domus Iacob: quatenam est vestra praestantia et dignitas, nisi quod electi estis a Deo in peculium? Si ergo assueti estis Dei doctrinae, quatenam ista rabies est ac furor, quod non potestis ferre eius prophetas, sed vultis illis os ocludere? Tenemus ergo vim huius ironiae, quum dicit propheta *vocari domum Iacob*. Interea videtur etiam oblique notare ipsos, quasi sint adulterinum genus: quemadmodum ab aliis prophetis vocantur Amorrhaei, vocantur Sodomitae. Ita etiam hoc loco propheta dicit, Vos quidem estis domus Iacob, sed titulo tenuis. Erant enim ita degeneres, ut falso obtenderent nomen sancti patriarchae: imo falso, et mendaciter iactarent se originem ducere a sanctis viris, quum essent quasi putrida membra. Quoniam ergo sic desciverant a pietate Abrahae et aliorum patrum, ideo dicit propheta, *Tu diceris quidem, sed non es*. Postea adiungit, *An haec sunt opera eius?* Hic vocat Israelitas ad examen, quasi diceret, Qui fit, ut tam molesti sint ac graves prophetae, nisi quia vos acriter obiurgant, denuntiant iudicium Dei? Sed Deus quodammodo ita severe et rigide vobiscum agere cogitur, nisi velit naturam mutare. Iactatis vos esse eius populum: quomodo autem vivitis? *An haec sunt eius opera?* hoc est, an vitam vestram exigitis et formatis mores vestros ad legem vobis ab eo positam? Quum ergo vita vestra minime

respondeat Dei vocationi, non mirum est, si prophetae asperius vos tractent. Deus enim semper manet sui similis: vos autem estis perfidi, et prorsus repudiastis foedus quod vobiscum pepigerat. Ergo non debet vobis iniqua videri haec asperitas de qua conqueri soletis. Postea adiungit, *Annon verba mea bona sunt cum eo qui recte ambulat?* Hic expressius ostendit propheta, cur nuper sciscitatus sit, an haec essent opera Domini. Comparat enim vitam ipsorum cum doctrina, quae propter suam austeritatem illis non placebat: dicebant sermonem propheticum esse nimis rigidum. Respondet hic Deus, sermonem suum mitem, placidum esse, adeoque suavem, sed piis ac bonis: ergo culpam residere in ipsis, quod non ageret cum illis tam humaniter ut optassent. Haec igitur summa est, sermonem Dei, quia vitam et salutem affert hominibus, sua natura mereri gratiam, nec posse etiam vel acerbum esse, vel durum, vel molestum piis et bonis: quia scilicet Deus illic explicet divitias suae bonitatis. Videmus ergo, ut Deus hic reiiciat impiam calumniam a verbo suo: ac si diceret, perversas esse querimonias, quae volitabant in populo illo, quia scilicet transferret culpam scelerum suorum in sermonem Dei. Dicebant Deum sibi esse nimis rigidum. Atqui Deus hic pronuntiat se mitem esse et humanum, et hanc esse etiam naturam verbi sui, modo tractabiles sint homines, neque sua pervicacia extorqueant aliud quam ipse sponte velit. Et hoc etiam idem intelligit David Psalm. 18 (v. 27) quum dicit Deum esse perversum cum perversis. Illo enim loco significat se expertum fuisse summam in Deo bonitatem, quia scilicet docilem se et morigerum ei praeberat. Ex opposito dicit, Deum esse perversum cum perversis, hoc est, ubi videt homines contumaciter resistere, et obdurare colla sua, tunc etiam ipsum induere quodammodo novum ingenium, et perverse cum ipsis agere, hoc est, duriter, quemadmodum meretur ipsorum pervicacia: ut duro nodo (quemadmodum veteri proverbio dictum est) respondeat etiam durus cuneus. Iam ergo tenemus sensum huius loci, quod scilicet *Dei verba bona sint erga eos qui recte ambulant*, hoc est, spirant suavissimum odorem, nec aliud quam materiam verae et solidae laetitiae afferant: quia ubi plena est felicitas, nisi dum nos Deus amplectitur in suum amorem? Huius autem amoris testimonium nobis profertur in verbo. Culpa igitur in nobis est, ac nobis debet imputari, si verbum Dei non sapiat. Alii secus exponunt hunc totum locum, ac si propheta referret hic quae solebant tunc iactari apud Israelitas. Volunt igitur narrationem esse mimiticam, quasi induceret propheta impios et rebelles sese mutuo animantes ad contemptum verbi Dei: *Quae diceris domus Iacob, an coarctatus est spiritus Domini?* Scimus hypocritas ita excaecatos

esse, vel ebrios prava confidentia, ut secure non dubitent abuti omnibus Dei beneficiis. Quia ergo contulerat magnam excellentiam Deus huic populo, poterant ita sese acuire ultro et citro, Nonne sumus filii vel posterii Abrahae? quid proderit nobis censeri sacrum et electum genus, et peculiarem Dei populum, et sacerdotium legale, si ita serviliter tractamur? Videmus ut prophetae isti contumeliose nos proscindant: ubi erit nostra nobilitas, nisi ostendimus nobis plus esse iuris quam aliis gentibus? Putant igitur illi interpretes hunc esse sensum obtendere omnes suas praerogativas, quo maiore licentia respuant omnem doctrinam, et exeant iugum. Quod autem dicit, *An spiritus Dei diminutus est?* putant illi interpretes huc spectare quasi contenti illa solenni Dei promissione, quod scilicet essent sanctum genus, nunc fastuose contemnunt alios prophetas. An spiritus ille Dei mortuus est, qui olim fuit interpres aeterni foederis, quod Deus pepigit nobiscum? nonne testatus est nos sibi fore in sacrum et electum populum? quid ergo nunc tentatis in nihilum redigere sacrum illud oraculum spiritus sancti, quod inviolabile est? Postea, *An haec sunt opera eius?* Vos nihil crepatis praeter minas, interitus, denuntiatis nobis multas clades. Atqui Deus est beneficus, et liberalis natura sua, patiens et misericors: vos autem illum fingitis nobis tyrannum, hoc est, prorsus alienum a natura Dei. Tandem putant illi interpretes Deum subiicere exceptionem: Vera quidem essent haec omnia, si apud vos staret fides et autoritas verbi mei: *Verba enim mea bona sunt*: sed non promiscue quibilibet: sitis integri et sinceri, sentietis me humaniter, benigne et placide et suaviter agere vobiscum: tunc ergo cessabit rigor iste, qui vos tantopere offendit, et exasperat in verbo meo. Sensus ille posset aliquo modo esse tolerabilis: sed quia perplexus est, ideo retineamus priorem illum, qui melius fluit. Nihil enim illic coactum est: quod propheta derideat stultam arrogantiam populi, qui putabat se munitum esse privilegio, quia erat sacrum Abrahae genus. Respondet propheta, titularem istam praestantiam non ob stare, quominus libere ius suum Deus retineat, et exerceat potestatem suam virtute spiritus. *Domus ergo Iacob, quae diceris*, hoc est titulo tenus. Spiritus Dei non est redactus in angustias. Quod si iactas te esse peculiarem populum Dei, haecne sunt opera Dei? hoc est, an vita tua vocationi respondet? Non mirum igitur, si Deus aspere vos castiget verbo suo, quia nulla est in vobis docilitas, quae locum praebeat eius mansuetudini. Caeterum, quam hic exprobrat propheta ingratitude vobis populo, doctrina tamen haec nobis apprime est utilis, ubi Deus pronuntiat verbum suum bonum esse et suave piis omnibus. Discamus ergo nos

offerre Deo morigeros: et tunc meram suavitatem et meras delicias nobis spirabit in verbo suo, hoc est, experiemur nihil esse magis optabile quam pasci spirituali hoc cibo: et hoc erit nobis solidum gaudium, quoties Dominus aperiet os suum ad nos docendos. Caeterum si quando nos pungit ac vulnerat, atque adeo exasperat verbum Domini, sciamus hoc fieri nostra culpa. Sequitur:

8. *Et qui antehac populus meus, quasi in hostem surrexit ex adverso, vestem decoris:* (alii vertunt pallium et tunicam: sed quia nulla est copula, et אָרֶר, significat decorem, ideo possumus vertere vestem decoris) *praedati estis a transeuntibus cum fiducia, perinde ac si reverterentur a proelio.*

Quia concisus est sermo prophetae, nonnulla etiam subest obscuritas. Itaque dissentiunt interpretes. Primo quantum attinet ad vocem אֶרְמִי, quidam putant unicam esse: alii autem componunt ab אֶרֶם et מִל, quod significat e regione, vel ex opposito: et putant tantundem valere ac מִמֶּלֶךְ, quod mox sequitur. Sed quia repetitio esset frigida, ideo non dubito quin propheta hic voluerit proprie accipere, significat autem Heri. Sed tempus illud non tam restricte capitur apud Hebraeos. Heri enim accipiunt pro tempore praeterito, etiamsi iam complures anni elapsi sint. Ideo verti *antehac*: et optime convenit. Iam est etiam alia varietas in contextu. Putant enim coniungi hoc אֶרְמִי cum verbo יָקִימָם. Sed potius cohaeret cum nomine עַמִּי, *Populus meus antehac*. Tertia diversitas est in nomine אֶרֶר. Nam aliqui ad Deum referunt: aliqui ad ipsum populum, quod scilicet alii in alios surrexerint, vel steterint. Nam verbum hoc etiam duobus modis exponitur. Alii putant esse verbum neutrum, Stant coram hoste: alii, Insurgunt in hostem: et hoc secundum mihi probatur, et melius etiam respondet contextui. Nunc insistam in genuino sensu, saltem quem genuinum esse arbitror. Propheta primo loco dicit populum hunc fuisse antehac sub manu et imperio Dei: sed nunc esse ab eo prorsus alienatum. Qui ergo antehac populus meus erat: quasi Deus renuntiet omnem amicitiam huic populo: Vos ego hactenus agnovi pro meo populo: sed posthac nihil mihi vobiscum, quia scilicet omnis verbi mei autoritas apud vos est abolita: rupistis fidem: denique quando violastis foedus meum, iam desiistis esse populus meus. Si quid enim gratiae in vos contuleram, spoliati estis ob vestram malitiam, et si antehac vos adoptavi, eadem malitia nunc vos abdicat. Hoc unum est. Postea sequitur. *Surrexit quasi contra hostem.* Ego subaudio notam similitudinis. Simpliciter dicit propheta, *In hostem surrexit.* Sed malo ita accipere, quod scilicet surrexit quasi in hostem, hoc est, ex optimo patre

Deum sibi hostem reddiderint, quia scilicet provocaverint suis sceleribus eius iram. Iam hoc confirmat, quia scilicet exerceant inter se mera latrocinia. Scimus enim hypocritas semper latere sub caeremoniis, et obicere hunc clypeum, quoties oburgantur. Dicit igitur propheta eos non ideo censerī Dei populum, quoniam sacrificiis operam impendant: quia interim sint latrones. Spoliant enim homines innoxios. *Vestem decoris*, inquit, sive vestem et pallium (ego enim de his vocibus non laboro) *praedantur a transeuntibus secure*, hoc est, ab hominibus pacatis. Nam si qua sit belli suspicio, vel si viator audeat aliquid noxae inferre, merito plectitur. Sed propheta hic dicit spoliari qui secure transeunt, sicuti per regionem tutam. Quum ergo nihil sibi metuunt viatores, vos tamen eos exutis suis vestibus, quasi reverterentur a proelio: quemadmodum solent peracto bello, rapiunt hinc inde spolia, et nemo quidquam proprium retinet: sic etiam in media pace vos soletis vobis sumere licentiam, ac si essent omnia praedae exposita, ac si essent in agro hostili, adeoque mox a reditu proelii. Nunc ergo tenemus sensum prophetae. Primo loco significat populum hunc iam reiici a Deo, quia sese perditissima vita indignum reddiderit omnibus eius beneficiis. Et simul ingratitudinem perstringit, quum fuerint populus Dei, quod tamen maluerint bellum ei inferre quam colere foedus illud quod pepigerat in eorum salutem. Haec enim fuit valde detestabilis pravitas, quod quum electi essent ex toto mundo in peculiarem populum, maluerint Deum provocare ad bellum quam sub tutela eius placide degere. Quod autem insurrexerint adversus Deum probat, quia dediti fuerunt latrociniiis, praedati sunt, idque in media pace: quae circumstantia scelus amplificat. Nunc sequitur:

9. *Mulieres populi mei expulistis e domo delectationum ipsarum* (est quidem mutatio numeri, sed hoc nihil ad rem), *a parvulis earum abstulistis decus* (vel ornamentum) *meum perpetuo.*

Pergit in eadem sententia, quod scilicet nullis iniuriis abstinerint. Nam hoc signum fuit extremae saevitiae non parcere mulieribus, et pueris ipsis: est enim genus imbelles. Sexus eximit mulieres a violentia, aetas vero pueros: imo in ipsis bellis mulieres tamen salvae evadunt, et pueri etiam. Videmus ergo prophetam per synecdochen hic ostendere populum hunc fuisse addictum barbarae crudelitati, quia ne a mulieribus quidem et pueris sibi temperaverint. Quum ita sit, sequitur inanem et fallacem esse iactantiam, quum se vocant electum populum. *Domum delectationum* tribuit mulieribus, quae, ut sunt imbelles, domi se libentius continent ac in umbra quam longe spatiantur. Quo magis

decebat suas latebras illis tutas manere. Iam substantiam quae pueris eripitur, Deus *ornatum suum* vocat, quia benedictio eius in pueros effusa speculum est gloriae eius. Itaque in rapinis sacrilegium quoque condemnat. Vox לעולם continuationem scelerum designat: quasi dixisset absque ulla poenitentia fuisse crudeles. Nunc sequitur:

10. *Surgite, abite, quia non est haec requies: quoniam polluta est, dissipabit dissipatione violenta.* (Interponitur copula, et dissipatione: ideo poterimus commodè vertere, Dissipabit, et quidem dissipatione violenta, vel roborata: id enim significat verbum נמרץ.)

Hic rursus propheta stultam confidentiam populi refellit. Scimus terram Chanaan insigni illo elogio ornata fuisse divinitus, quod esset requies: imò Deus non modo vocabatur requiem populi, sed suam, Iuravi in ira mea, non introibunt in requiem meam (Psal. 95, 12). Erat igitur terra Chanaan quasi nidus quidam sub alis Dei absconditus: quia Dominus hanc haereditatem assignaverat populo electo. Quum ergo Deus habitaret in terra illa, deinde etiam dedisset hac lege filiis Abrahae, ut tuto illic quiescerent, sicuti etiam inter benedictiones legis hoc refertur: ideo hypocritae, ut solent falso et mendaciter ad se trahere omnia Dei beneficia, dicebant se non posse illinc unquam expelli, et prophetas esse falsarios, qui auderent quidquam mutare ex Dei foedere. Haec ratio est cur nunc dicat propheta, *Surgite, abite, non est haec requies*: vos, inquit, decipit illa perversa arrogantia, quoniam putatis vos affixos esse huic nido. Deus quidem ita promisit, sed conditione apposita, nempe si steteritis eius foederi. Vos autem estis foedifragi: putatis illum esse vobis obstrictum: soluta sunt omnia vincula. Nam quum perfide desciveritis a lege Dei, non est quod nunc putetis quidquam vobis deberi ab ipso. Non est igitur quod iactetis vos esse sacrum populum: fuit quidem nomen, sed iam desiit esse: ideo *surgite, abite*. Nam quod desidetis hic in securo vestro fastu, hoc nihil vobis proderit. Deus enim vos procul expellet, et iam denuntio vobis surgendum esse, et abeundum: quia non poteritis invito Deo quiescere in hac terra. Deus autem vos ab ea exturbat. Nunc tenemus verum prophetarum sensum. Postea adiungit, *Quia polluta est, dissipabit dissipatione vehemènti*. Iterum hic vindicat Deum a calumnia et improbis murmuribus. Scimus enim quam difficile fuerit populum hunc subigere, quum tanta contumacia esset praeditus. Et videmus non parum fuisse prophetis omnibus negotii cum hypocritis, quia semper hoc promptum in ore erat multitudini: Quid an nullius erunt momenti tot et tam praeclararum promissiones,

quibus Deus nos dignatus est? An adoptio eius erit merum ludibrium? An frustra nobis hanc terram iure haereditario dedit? Quum ergo sic obicerent hypocritae Deo sua beneficia, et interim abuterentur vocatione eius, oportuit ipsos coargui, quemadmodum hic facit propheta: Vocatis, inquit, terram hanc requiem, sed quomodo in ea quiescitis? Deus enim iusserat vos celebrare sabbatum, habitabat enim in medio vestri, ut vos sanctificaret: atqui tumultuarie in ea degitis, et bellum geritis cum Deo ipso: pollutiones vestrae nonne delerunt illam quietem sacram, quae vobis praecepta erat divinitus? Ergo videtis mutationem hanc accidisse vestra culpa, quod Deus sicuti antehac solebat, quietem vestram et suam vocare desierit. *Non est igitur haec requies, ideo dissipabit dissipatione violenta, vel roborata*: hoc est, frustra vobis promittitis quietem in ea terra ubi bellum intulistis Deo, nec cessatis subinde in eam iram eius in vos provocare. Sequitur:

11. *Si vir ambulans in spiritu, et fallaciter mentiens, stillem tibi pro vino, et pro sicera, tunc erit stillans populi huius* (hoc est, hic demum erit propheta populi huius: sicuti etiam priore membro, propie vertendum est: si prophetem).

Hic propheta notat aliud vitium, quo laborabat populus, nempe quoniam volebat se blanditiis mulceri: quemadmodum impii omnes putant se quodammodo elapsos esse ex Dei manu, si nullam oburgationem audiant: imò si nacti sint adulatores, qui indulgeant eorum vitiis, putant se beatos esse. Hinc igitur morbum nunc propheta in populo detegit. Hieronymus alienum prorsus sensum quaesivit, sicuti in superioribus: sed ego non immoror in refutatione. Satis mihi est, si reddam verum prophetarum sensum. Sed quemadmodum pro mulieribus antea vertit principes, denique pervertit totum sensum, ita tandem hic dicit, Utinam sim vanus propheta, hoc est, ambulans in vanitate, et mendax: quasi diceret Michaeas, Ego cuperem me vanum quum denuntio vobis clades, de quibus loquor: mallem enim vobis aliquid laetum et prosperum nuntiare: sed non possum aliter, quia Dominus aliud mandat. Caeterum nihil tale est in verbis prophetarum. Redeamus igitur in viam: *Si vir ambulans spiritu, et fallaciter mentiens*. Omnes fere interpretes in hoc consentiunt, quod ambulare in spiritu sit fastuose vel temere aliquid proferre, et spiritum accipiunt pro vento, aut fallaciis. Sed non dubito quin fuerit haec loquutio tunc vulgata, Ambulare in spiritu pro exercere munus propheticum. Si quis ergo sit propheta, hoc est, qui fungatur hoc munere, vel sustineat personam doctoris, profiteatur se esse divinitus missum. Prophetarum enim olim vocati sunt viri spiritus, quia scilicet nihil ex se

ipsis vel ex suo cerebro profferrent: sed tantum bona fide de manu in manum traderent quod acceperant a Deo. Ambulare ergo spiritu, meo iudicio, tantundem valet atque profiteri munus doctoris. Si quis igitur munus doctoris profiteatur, quid faciet? Si ego, inquit Michaeas, praeditus spiritus dono, et vocatus ad docendum velim inire gratiam a vobis, ego praedicarem fore uberem proventum vini et siceræ: omnes mihi applaudent. Nam si quis haec promittat, *Hic est propheta huius populi*. In summa significat Michaeas Israelitas reiicere omnem doctrinam, quia meras blanditias appetunt, et volunt se foveri in suis vitiis, imo prava adulatione corrumpi cupiunt in suum exitium. Hinc igitur apparuit non esse ipsos quales censerent volunt, nempe populum Dei. Haec enim prima conditio fuit in Dei foedere, ut dominaretur in populo illo. Iam ubi homines non sustinent divinitus gubernari, et volunt habere plenam et effraenem licentiam, perinde est ac si Deum longe a se expellerent. Ergo hoc signo convincit eos propheta quod prorsus a Deo defecerint, et nihil habeant cum ipso commune. Si quis ergo sit vir ambulans in spiritu, absteineat a veritate, inquit, quoniam non feretur in hoc populo. Quare? quia nolunt doctores probos et fidos. Quid ergo restat? Veniant adulatores, qui populo promittant largam copiam vini et siceræ, illi erunt optimi doctores, et magno plausu excipientur: denique erunt proprii doctores huius populi impii, hoc est, populus iste non potest amplius ferre veros Dei prophetas: sed adulatores habere cupit, qui indulgeant omnibus eorum corruptelis.

12. *Congregans congregabo te totum, Iacob, colligens colligam residuum Israel, simul ponam eum tanquam oves Bosra, tanquam gregem in medio ovilis sui, tumultuabuntur prae hominibus* (id est, propter hominum multitudinem). 13. *Adscendet effractor coram ipsis, frangent, et transibunt portam, et egredientur per ipsam, et transibit rex ipsorum coram ipsis: et Iehova in capite ipsorum.*

Duplex est loci huius expositio. Maior pars interpretum huc inclinat quod Deus hic promittat levationem aliquam Israelitis, postquam duriter eos obiurgaverat, et minatus etiam fuerat extrema. Referunt igitur hunc locum ad regnum Christi, quasi Deus spem faciat futurae restitutionis. Sed dum omnia propius expendo, cogor potius interpretari etiam duos istos versus comminatorie, quod scilicet propheta hic denuntiet futuram Dei vindictam populo. Quia tamen prior opinio fere recepta est, ego obiter percurram quod illi afferunt: deinde redibo ad sensum alterum, qui mihi magis probatur. Hoc competit in regnum Christi, populum qui dispersus fuerat colligi in unum corpus. Scimus

enim quam misera sit extra ipsum mundi dissipatio, et quoties de renovatione ecclesiae prophetae verba faciunt, fere utuntur hac loquendi forma, quod Dominus colliget dispersos, ut coalescant rursus in corpus unum. Bene igitur hoc quadrat, si placet referre ad Christi regnum, quod Deus *colligendo colliget totum Iacob*. Sed postea additur restrictio, ne quis hanc restitutionem ad totum genus Abrahæ extendat, et omnes eos, qui secundum carnem progeniti sunt a patre Abraham: ideo ponitur nomen שְׂרָיָה. Totus ergo Iacob non est multitudo illa, quæ secundum carnem genus ducebat a sanctis patribus, sed residuum duntaxat. Postea sequitur, *Simul ponam eum sicuti oves Bosra*, hoc est, faciam ut augeantur in magnum numerum, imo ingentem: quia tumultuabuntur, hoc est, magnus strepitus fiet inter ipsos, quemadmodum ubi locus non capit magnam turbam. Exponunt etiam proximum versum, *quod effractor transibit coram ipsis*, hoc est, erunt qui violenta manu et armata viam patefaciant, quemadmodum etiam dicit Christus regnum coelorum vim pati. Intelligunt ergo animosos fore duces populi, quos nihil impedit, quominus perrumpant, et simul etiam deducant secum totum populum. Exhibunt ergo per portam, et rex eorum transibit. Hoc etiam optime quadrat regno Christi. Et quoties Deus se propitium ecclesiae fore affirmat, simul adiungit se daturum regem, quia salus populi posita erat in regno illo, quod erectum fuerat auspiciis et mandato ipsius Dei. Hoc igitur tritum est, ac passim occurrit in prophetis, Deum populo suo datum regem ex semine Davidis, quum volet plena felicitate ipsum donare. Sic intelligunt quod rex transibit ante ipsos, quod est proprium ducis, ut demonstret viam. *Et Iehova erit in capite ipsorum*, hoc est, Deus ipse ostendit se praeceptum esse huius populi regem, et velle semper tueri ope sua et gratia, quos in populum sibi assumpsit. Sed iam dixi mihi diversam expositionem magis placere. Neque enim video quomodo tam subito transeat propheta ad contrarias sententias. Dixerat proximo versu populum hunc nullas admonitiones iam ferre, quia tantum appeteret delitias et adulationem. Nunc adiungit quod iam attigi de propinquo Dei iudicio, et pergit in eadem doctrina usque ad finem tertii capitis, ut videbimus. Scimus autem non fuisse ab ipsis prophetis distincta capita. Ergo sit nobis continua haec concio prophetae usque ad finem 3. cap. Non quod uno die haec omnia dixerit, sed voluit congerere quaecunque concionatus fuerat de vitiis populi: idque melius patebit ex progressu. Iam venio ad verba, *Congregando congregabo te totum Iacob, colligendo colligam residuum Israelis*. Duplex est congregandi modus Deo: aliquando enim populum suum colligit a dissipatione, quod est singularis gratiae et amoris signum. Sed dicitur etiam

colligere, quum simul coacervat, ut devoteat et ad dicat exitio, quemadmodum dicimus gallice *Trousser*: et verbum hoc eodem etiam sensu alibi accipitur: imo iam exemplum vidimus apud Hoseam. Ita in praesenti loco denuntiat Deus futuram collectionem populi. Quorsum? Non ut inter se concordare potiantur Dei beneficiis, sed ut simul intendant. Quemadmodum ergo conspiraverat hic populus in omne genus scelorum, ita etiam Deus colligendum esse pronuntiat, ut unus et idem sit omnium interitus. Et addit *residuum Israel*: ac si diceret, quidquid salvum manebit a cladibus bellorum, et ab aliis etiam omnibus calamitatibus, ut fame, et pestilentia: hoc colligam, ut prorsus aboleatur. Residuum ergo populi exprimit, quia paulatim variis malis attriti fuerant Israelitae, antequam Dominus manum ultimam apposuerit ad eos perdendos. Postea adiungit, *Ponam eos simul quasi oves Bosra*, hoc est, coniciam in unum acervum. Bosra tam urbs quam regio fuit Idumaeae, et locus ille valde fuit fertilis, et habuit pinguiissima pascua: ideo Iesaias 34. cap. (v. 6) quum Idumaeis vindictam denuntiat, simul etiam alludit ad pascua illa: dicit, Deus seliget sibi agnos pingues, et quidquid bene saginatum erit, et colliget etiam pinguedinem, quia victima est Domino in Bosra. Ita etiam hoc loco Iudaeos, ubi in unum quasi fasciculum collecti fuerint, dicit propheta *similes fore ovibus Bosra*. Et simul addit, *sicuti oves in medio caularum*, quanquam alii malunt Ductione. דָּבָר significat interdum ducere. Sed non video cur tam longe trahatur hoc nomen. Ego igitur simpliciter accipio pro ovili, quia oves illic coguntur in ordinem. Quidam interpretes hoc de obsidione accipiunt, quod scilicet Deus coarctabit totum populum per urbes, ne pateant iniuriis hostium. Sed ego latius extendo, quod scilicet Deus populum hunc colliget, ut tandem dispergat. Colligam ergo vos, quemadmodum iam dixi, *ie vous trousseray, tanquam oves Bosra in medio ovilis*: et erit strepitus prae multitudine, hoc est, etiamsi nunc gloriamini vestro numero, hoc nihil vobis proderit, quia potero vos omnes in arctum redigere, ut pereatis quemadmodum estis meriti. Sequitur, *Adscendet effractor coram ipsis*, hoc est, ducentur tumultuarie, et frangenda etiam erit porta, ut simul exeant, quia non esset satis amplus transitus ille, si vellent ordine egredi, quemadmodum fieri solet: sed portae urbium frangentur, ut turmatim transeant magno numero. His verbis significat propheta celeriter omnes abripiendos esse in exilium. *Et egredientur*, inquit, *per portam et rex ipsorum transibit coram ipsis*. Significat hoc loco propheta regem captivum fore, quod fuit tristissimum spectaculum. Nam spes aliqua restabat, si tantum abducta fuisset faex populi in Chaldaeam, sed ubi rex ipse vinctus trahitur, et conicitur in carcerem, oculis effossis, et

ingulatis filiis, hoc est miserrimum. Solebant autem superbire rege suo, quia putabant fieri non posse, quin regnum illud perpetuum maneret, quandoquidem Deus sic pollicitus fuerat. Sed potuit Deus ad tempus regnum illud evertere, ut postea de integro erigeret, quemadmodum contigit in persona Christi, et quemadmodum etiam praedictum fuit in prophetis: Transversa sit cidaris, transversa, transversa, donec veniat legitimus eius possessor. Videmus ergo hoc fuisse additum amplificandi causa, quod exprimit propheta de rege ipsorum. Postea addit *Iehova erit in capite eorum*, id est, instabit eorum cervicibus, ut eos opprimat et obruat penitus. Quidam subaudiunt aliquid, quod olim Iehova solitus fuisset ipsos regere, nunc autem desierit. Sed illud est nimis coactum. Sensus autem, quem retuli, bene fuit, quod scilicet Deus ipse erit exactor, quum trahentur in exilium, et tyrannis atque eorum satellitibus addet animum, incumbens maledicto populo, ut eius calamitates magis ac magis urgeat et aggravet, sicque ostendat istam cladem accidere iusto suo iudicio. Nunc ergo tenemus verum prophetae sensum. Sequitur:

CAPUT III.

1. *Et dixi, Audite quaeso principes Iacob, et gubernatores domus Israel: annon vestrum est (vel, ad vos spectat) scire iudicium?* 2. *Atqui oderunt bonum, et diligunt malum, rapiunt pellem ab ipsis, et carnem ab ossibus eorum.* 3. *Et tunc vorant carnem populi mei, et pellem ipsorum ab ipsis excoriant, et ossa eorum frangunt, et comminuunt sicuti ad ollam (vel, ac si destinata essent ollae), et carnem eorum in medio aheni.*

Hoc capite propheta tam procures, quam doctores aggreditur, et severe obiurgat, quod uterque ordo avaritiae et crudelitati, rapinis, denique aliis etiam sceleribus deditus foret. Incipit autem ab ipsis iudicibus, penes quos erant gubernacula in populo: et breviter recitat quibus verbis invecus fuerit in ipsos. Diximus alibi, non recitari quidquid dixerunt prophetae, sed tantum perstringi breviter capita, vel summas rerum, ut sciamus quid egerit Michaeas per annos vel 40. vel plures quibus peregit cursum suum. Certe potuit dimidia hora referre quidquid exstat scriptum: sed ex hoc libello, quamlibet exiguus sit, colligimus qualis fuerit ratio docendi prophetae nostro, et quibus potissimum rebus incubuerit. Redeo nunc ad verba: dicit reprehensos fuisse a se regni procures. Probabile enim est conciones istas habitas fuisse potius in

Iudaeos, quia tametsi initio Israelitas complexus est, scimus tamen fuisse datum Iudaeis doctorem, non autem regno Israel. Fuit illud quasi accidentale, quod decem tribus interdum aliis permiscuerit. Hoc igitur existimo dictum fuisse tam regi, quam eius consiliariis et aliis iudicibus, qui tunc praeerant populo Iuda: *Audite hoc obsecro*, inquit. Haec praefatio arguit socordiam in iudicibus. Cur enim ab ipsis audiri postulat, nisi quod ita obtorpuerant in suis vitiis, ut nihil amplius sentirent? Quum ergo ita brutus stupor in ipsis invaluisset, ideo dicit, *audite nunc vos*, inquit, *duces*, vel capita *Iacob*, et *gubernatores domus Israel*. Cur autem de domo Israel adhuc loquitur? Nempe quia nomen illud praecipue erat cognitum et illustre, quoties de posteris Abrahae erat mentio. Et cacteri prophetae quamvis loquantur de regno Iehudah, hoc tamen nomen saepe usurpant, Qui vocamini nomine Israel, propter dignitatem scilicet sancti patriarchae, et quod etymologia nominis non vulgare erat praestantiae elogium in toto genere. Et hoc frequenter apud Iesaiam observare licet. Ergo nunc nomen Israel non ponitur distinctionis causa, ut alibi: sed hic propheta crimen amplificat, eo quod tam corrupti essent duces electi populi, quos Deus tanto honore dignatus fuerat, ut eos praeficeret ecclesiae suae, et electo populo. Hoc ergo fuit ingratitude non ferendae, ita abuti illa potestate eximia et sacra, qua donati fuerant divinitus. *Annon*, inquit, *ad vos spectat scire iudicium?* hic non dicit rectitudinem debere apud principes locum habere, sicuti apud promiscuum vulgus: quia eos excellere convenit notitia iusti et aequi. Utcunque enim insculptum sit discrimen boni et mali omnium cordibus, qui tamen primatum tenent in populo et imperio polent, sunt quasi oculi: sicuti oculis regitur totum corpus, ita etiam qui in aliquo gradu honoris locati sunt, sic eminent, ut debeant monstrare aliis omnibus viam. Ergo per verbum *sciendi* intelligit propheta illos perperam corrumpere totum naturae ordinem, quia caeci sunt, quum debeant esse luminaria totius populi. *Annon*, inquit, *ad vos spectat scire iudicium et aequitatem?* Cur hoc proprie dicitur proceribus? nempe quia etiamsi omnes conscii sint sibi, eo quod habent legem intus insculptam, tamen praecipua intelligentia debet esse in ipsis ducibus, ut scilicet aliis praeplueant. Vestrum ergo est scire iudicium. Hinc colligimus non sufficere si principes ac magistratus bene sint ac probe affecti: sed requiri etiam ex ipsis iudicium et prudentiam, ut supra vulgus discernant. Quod si dono rationis et prudentiae non ita sunt praediti, postulent a Domino. Nam scimus etiam sine Dei spiritu acutissimos homines fore prorsus ineptos ad regendum. Neque enim vocatur frustra spiritus Dei liberalis, qui principatum obtinet in mundo: nam ita mone-

mur, etiam qui videntur praecipuis dotibus esse praediti, tamen inutiles fore ad gubernandum, nisi adsit Dei spiritus. Hic autem locus demonstrat non sufficere rectum animum in proceribus, nisi etiam polleant sapientia, ut sint tanquam oculi in corpore, quemadmodum diximus. Hoc sensu nunc refert Michaeas spectare ad populi duces, scire iudicium et aequitatem. Postea adiungit: *Atqui oderrunt bonum, diligunt malum, et diripiunt pellem a populo meo: carnem ab ossibus*: inquit, hoc est nihil relinquunt salvum: tam furiosa est ipsorum rapacitas. Generaliter primum eos obiurgat propheta, quod non modo pervertant aequitatem, sed quod prorsus dediti sint malitiae, et odio habeant bonum. Intelligit ergo quasi ex professo esse impios et sceleratos: deinde data opera etiam bellum gerere contra omnem rectitudinem. Hinc colligimus quanta fuerit et quam detestabilis corruptio in populo illo, qui tamen erat tunc peculium et haereditas Dei: quum eo prolapsus fuerit status veteris populi, discamus in sollicitudine et metu ambulare, quamdiu nos Dominus gubernat per pios magistratus et fidos pastores. Nam idem posset statim nobis contingere quod Iudaeis, ut scilicet inter nos dominantur lupi, quemadmodum etiam experientia plus satis in hac urbe monstravit. Postea adiungit propheta species crudelitatis, in quibus tametsi hyperbolice loquitur, tamen non dubium est quin rem ipsam, qualis erat, voluerit oculis subiicere. Comparat autem iudices illos vel lupis, vel leonibus, vel aliis truculentis bestiis. Non dicit illos petere substantiam populi, vel expilare domos: sed dicit carnem ipsius vorare usque ad ossa: dicit pellem eorum dissipare. Et hoc etiam confirmat proximo versu: *Vorant*, inquit, *carnem populi mei, et pellem ipsorum ab ipsis excoriant, et ossa etiam eorum confringunt, et comminunt, sicuti quod debet in ollam coniici, et quod in medio aheni est*. Nam si quis coniicere velit carnes in ollam coquendas, non sumet integrum bovem, sed lacerabit, et postquam conciderit in frusta, tunc replebit ollam suam vel ahenum. Ergo exaggerat propheta illam crudelitatem procerum, quod scilicet non fuerint contenti uno genere supplicii, sed excrucierint multas species saevitiae adversus populum et similes fuerint per omnia vel ursis, vel lupis, vel leonibus, vel aliis feris bestiis: deinde etiam ganeonibus. Nunc ergo tenemus prophetac sensum. Hic autem locus docet quid praecipue Deus exigit a proceribus, nempe ut abstineant ab omni iniuria. Nam quia armati sunt potestate, ideo debent sibi esse pro lege. Usurpant in alios imperium: incipiant ergo a se ipsis, et sibi temperent ab omni maleficio: quia si quis privatus homo sese ad nocendum propiciat, metu legum saltem continebitur et non omnia audebit pro libidine. Principum autem maior potest esse audacia, ideoque plus ad nocendum valent.

Et hae ratio est cur modestius sese debeant gerere ac humanius. Clementia igitur, et paterna humanitas maxime decet principes, et quicumque sunt in magistratu. Nam propheta hic exprobat proceribus actatis suae quod summa reprehensione dignum erat in ipsis. Est autem hoc summum crimen saevitia et inhumanitas, quia subditis suis non parcant. Iam videmus prophetam minime blanditum fuisse proceribus, qui tamen sibi magnopere placebant in sua dignitate. Sed quoniam videt ipsos scelerate et turpiter abuti imperio sibi commisso insurgit intrepide contra ipsos, et utitur plena spiritus fiducia. Non vocat igitur tantum praedones, vel spoliatores populi, sed dicit esse truculentas bestias, dicit carnem eius et vorare, et laniare, et discerpere, et nihil aliud quam comminueri: ut scilicet comprehendat omnia saevitiae genera. Iam sequitur comminatio:

4. *Tunc clamabunt ad Iehovam, et non respondet illis, sed abscondet faciem suam ab ipsis tempore illo, quemadmodum perverse egerunt in factis suis.*

Nunc denuntiat Michaeas iudicium proceribus, quale meriti erant: dicit, *Clamabunt tunc ad Dominum*. Adverbium *ἰσχυρῶς* saepe indefinite ponitur apud Hebraeos: sed habet vim demonstrativam: sumitur *δακτύλῳ*, Tunc: quasi digito monstrarent prophetae res ipsas videndas oculis, quamquam adhuc longe aberant ab hominum conspectu. Sed hoc loco potius continuat propheta quod dixi. Antehac enim retulerat Deum fore ultorem populi sui. Pendet igitur hoc adverbium temporis ab aliis comminationibus, quae prius fuerunt expositae. Si quis tamen magis eligat diversum sensum, quod scilicet hic suspensos tenere eos velit propheta, quasi prope instet vindicta Dei, non repugno. Nam sensus ille non male convenit. Quidquid sit, propheta hic testatur non inulta fore scelera procerum, qui tamen non putabant se vel legibus, vel poenis subiici. Quum ergo ita quasi imaginario privilegio se eximerent ab omni ordine principes et magistratus, ideo diserte hic affirmat prophetam instare illis afflictionem, quae clamorem exprimat. Nam per verbum clamandi significat miseras quae illis instabant. *Clamabunt ergo in necessitate sua*. Exposui prophetam consilium. Videmus enim ut hodie etiam turgeant arrogantia quicumque excellunt. Nam quia abundant opibus, quia etiam honor est quasi sublimis gradus, ut omnium humeris suffulti emineant: deinde metuunt etiam a reliquo populo: hinc fit, ut non existiment sibi quidquam posse accidere adversum. Propheta autem dicit talem fore eorum necessitatem, quae clamorem extorqueat. *Clamabunt igitur, et Dominus non exaudiet*: hoc est, erunt miseri, et

quidem sine ullo remedio. *Iehova ergo non respondet illis, sed abscondet ab ipsis faciem suam, sicuti perverse egerunt*: hoc est, Deus non exaudiet eorum querimonias, quia rependet in ipsorum capita omnes iniurias, quibus populum suum nunc videt affici. Atque ita Deus ostendet se non dormivisse, quamdiu tanta petulantia grassati sunt per omne genus maleficii. Posset tamen hic quaeri quomodo Deus repudiet eorum preces et vota, qui ad ipsum clamant? Sed primo loco notandum est, reprobos etiamsi clamoribus suis verberent aerem, non tamen dirigere ad Deum preces suas: quod si Deum ipsum compellant, hoc faciunt tumultuose. Nam expostulant cum ipso, et litigant, imo evomunt suas blasphemias, vel saltem obstrepunt, querentes de suis malis. Clamant ergo impii, sed non ad Dominum: vel si dirigunt ad Deum ipsum suos clamores, sunt pleni tumultus, quemadmodum dictum est. Ergo nisi quis Dei spiritu regatur, non poterit precari ex animo. Et scimus hoc peculiare esse spiritus donum, ut corda nostra attollat in coelum. Nam frustra precamur nisi afferimus fidem et poenitentiam. Quis autem utriusque est autor nisi spiritus sanctus? Constat ergo impios sic clamare, ut tantum impetuose cum Deo litigent. Haec autem non est vera precandi ratio. Itaque non mirum est, si Deus repudiet clamores illos. Fundunt quidem interdum etiam impii preces, et ore exprimunt Dei nomen: sed interea pleni erunt contumacia, ut diximus, neque unquam sese vere humiliabunt coram Deo. Quoniam ergo evomunt preces suas ex amarulento corde, et etiam turgido, haec ratio est cur nunc propheta dicat, Dominus tunc non exaudiet, *sed abscondet faciem suam ab ipsis tempore illo sicuti perverse egerunt*. Ostendit hic Deum fore implacabilem hominibus desperatis, qui scilicet nullo modo possunt revocari in viam. Nam si quis lapsus fuerit, semper Deum propitium inveniet, simul atque ad eum clamabit: ubi autem obstinatis animis pergitur, et non damus locum ullum poenitentiae, praecludimus nobis ianuam. Ita necesse erit impleri quod hic minatur propheta, ut Dominus abscondat faciem suam in die necessitatis. Et audimus etiam quid scriptura dicat, iudicium fore sine misericordia omnibus qui misericordes non fuerint (Iac. 2, 13). Ergo si quis sit fratribus suis inexorabilis (quemadmodum hodie videmus multos tyrannos, videmus etiam ex media plebe multos esse tyrannico ingenio et prorsus sanguinario) sentiet ille, quisquis est, tandem iudicium, quod hic pronuntiat Michaeas. Ergo non est generalis sententia: quasi Dominum implacabilem fore diceret omnibus sceleratis: sed specialiter designat illos desperatos homines, qui prorsus obdurerant, ita ut essent collo inflexibili, quemadmodum etiam antehac vidimus. Nunc descendit propheta ad secundam obiurgationem.

5. Sic dicit Iehova super (vel, ad) prophetas, qui decipiunt populum meum et mordent dentibus suis, et clamant, Pax: et si quis non dederit in os ipsorum, edicunt contra eum proelium.

Michaeas hic in prophetis avaritiam, et turpis lucri cupiditatem primo loco accusat. Praefatur autem se loqui Dei mandato, et quasi ex eius ore, quo plus habeat ponderis et vehementiae comminatio. Sic ergo dicit Iehova contra prophetas. Vocat autem illos impostores populi; sed simul ostendit fontem ipsum mali, cur scilicet, vel quo affectu impuls sint ad fallendum, nempe quia lucri cupiditas eos prorsus occupaverat, ita ut non discernent inter verum et falsum, sed tantum studerent placere quaestus sui causa. Et ex adverso etiam ostendit tam fuisse lucri cupidus, ut edicerent proelium, si quis ipsos non pasceret. Iterum autem repetit Deus populi sui nomen. Hoc mihi exciderat nuper quum dicebat Michaeas, principes vorare carnem populi Dei. Nam indignitas etiam augetur quum haec iniuria fit Dei populo. Si spoliati fuissent a suis proceribus Assyrii, vel Aethiopes, vel Aegyptii, hoc fuisset magis tolerabile. Sed quum populus ipse Dei ita crudeliter voratur, hoc est, quemadmodum dixi, minus ferendum. Sic ubi decipitur populus Dei, et convertitur veritas in mendacium, hoc sacrilegium est magis detestabile. Haec igitur ratio est cur nunc dicat, *Qui decipiunt populum meum*: Hic populus est mihi sacer: ego enim eum mihi elegi, quum ergo corrumpitur fraudibus et dolis, nonne violatur quodammodo maiestas mea? nonne minuitur imperium? Nunc ergo tenemus cur sic loquatur propheta: *Decipiunt populum meum*. Certum quidem est Iudaeos fuisse dignos talibus fallaciis, quemadmodum etiam alibi pronuntiat Deus se periculum facere, quoties licentiam permittit pseudopropheta, qualis sit populus. Fuit igitur haec iusta merces, quod tunc licentia data fuit Satanae, ut perverteret sanam doctrinam in populo. Et nemo unquam fallitur nisi sponte. Etiam si multos videtur sua simplicitas trahere in exitium, tamen subest aliqua hypocrisis semper. Caeterum hoc non extenuat culpam in falsis doctoribus, si populus meretur talem poenam: ideo nihilominus pergit in sua obiurgatione propheta, et dicit hunc populum esse Dei. Quomodo? nempe adoptione. Quamvis ergo indignos se praestarent Iudaei tanto honore, Deus tamen recenset ipsos in populo suo, ut puniat in falsis doctoribus scelus, quod in ipsis nunc accusat. Iam sequitur, *Mordere dentibus*. Sed non possum absolvere.

Pergendum est nobis in explicanda sententia prophetarum, ubi causam demonstrat, cur doctores populum fefellerint, et converterint Dei veritatem

in mendacium, nempe quia quaestum captabant, et dediti erant avaritiae. Videmus ergo, quemadmodum etiam dicit Paulus (1. Tim. 5, 10), avaritiam dare causam omnibus malis, et quocumque pervenerit illa contagio, fieri non posse, quin omnia pessum eant: praesertim vero adulteratur semper doctrina Dei, ubi avaritia regnum occupat in hominum cordibus. Duo autem testimonia avaritiae profert Michaeas, quod scilicet *Clament pacem*, dum bene et pinguius saginantur: sanctificant vero proelium, si esuriant. Ab una igitur parte dicit *הנשכים בשניהם*, וקראו שולם hoc est, mordentes dentibus suis, et clamantes pacem. Sed ita resolvi debet oratio, ubi bene momorderint, tunc pacem annuntiant plena fiducia. Mordendi autem verbo intelligit propheta ingluviem illorum, quia non sunt contenti modico victu qui ita praetextu nominis Dei quaerunt duntaxat sua commoda: sed sunt veluti canes famelici. Vorant igitur, et se ipsos ingurgitant absque fine et modo. Haec ratio est cur dicat eos mordere. Comparat enim illos vel leonibus, vel ursis. Nam scimus bestias non satiari exiguo cibo, sed nisi saginentur semper quasi dentibus suis frendere. Ita etiam dicit Michaeas falsos doctores sui temporis fuisse homines voraces, et qui appeterent largam copiam ciborum. Quemadmodum hodie videmus monachos in papatu, praesertim qui sub titulo mendicitatis vorant omnium substantiam: illi nisi saturati fuerint semper murmurant: imo non contenti murmuribus, sanctificant proelium, ut hic dicit propheta. Interim vero videmus quam inexplebiles sint. Ubi enim accedunt ad lautas mensas, nemo diceret esse homines, sed potius bestias: ita consumunt omnia. Nunc ergo tenemus sensum prophetarum, sed non reprehenditur sola voracitas. Dicit eos vendere suas benedictiones, ubi bene sunt saginati, et ventrem suum bene refertum habent, quemadmodum etiam monachi solent pacem annuntiare quum bene pascuntur. O! benefactis, qui curatis fratres. Nam solliciti sunt pro vobis: dum dormitis in lecto, illi vigilant, et preces eorum vos locupletabunt: quomodo enim posset stare mundus, nisi fratres suis precibus eum redimerent? Ergo quia tam bene devoti estis coenobio nostro, ideo omnia vobis bene cedent et feliciter, et Deus etiam benedicet. Haec igitur ratio est eorum qui mercede vendunt suas benedictiones: clamant pacem, hoc est, secure pronuntiant omnia bene habitura, Deum faciunt propitium, modo semper maneat talis devotio erga ordinem. Sed ex opposito etiam dicit, *Si quis non dederit in os ipsorum, statim sanctificant contra eum proelium*. Ego quidem aliter verti ut sensus exigebat, nempe quod edicunt proelium: sed proprie tamen est, sanctificant. Caeterum, vidimus apud Ioelem cap. 2, hoc verbum accipi, ubi de solenni aliqua indictione agitur: Sanctificate ieiunium, hoc

est, edicite ieiunium: sic etiam hoc loco, sanctificant proelium, hoc est, denuntiant bellum si quis eos non pascat, et non repleat ipsorum ingluviem. Neque enim penuriam ferre possunt. Denique, ostendit propheta sic fuisse avaritia excaecatos falsos doctores, ut nullum haberent discrimen iusti et iniqui: sed tantum applaudent suis nutritiis: contra vero ubi videbant se et ventrem suum non bene curari et saginari, tunc maledicerent, fulminarent, et creparent mera anathemata, quemadmodum hodie adhuc videmus fieri a monachis in papatu, ut dixi. Iam sequitur apud prophetam:

6. *Propterea nox vobis erit a visione* (vel, pro visione, vel propter visionem: dicemus postea de sensu), *et tenebrae vobis a divinatione* (vel propter divinationem), *et occumbet sol super prophetas, et obtenebrabitur super eos dies.* 7. *Et pudefient videntes* (hoc est, prophetae), *et erubescunt divini, et velabunt* (hoc est, velum opponent) *super labium suum omnes: quia non erit responsum Dei.*

Hic Deus falsis doctoribus per os Michaeae denuntiat se sumpturum de ipsis poenam, ita ut sint probro omnium expositi. Haec igitur est species poenae, de qua loquitur propheta, spoliatum iri falsos doctores omni dignitate, ut frustra tentent posthac fucum facere, et obtendere honorificum illum titulum, quo diu abusi fuerant. Scimus enim ubi impii homines et profani vestiti sunt ornatu illo, quod scilicet censentur duces ecclesiae, vel episcopi, vel praesules, quam audacter pervertant omnia, et impune etiam. Non igitur aliud remedium est, nisi ut Deus larvam illis detrahat, et palam faciat omnibus eorum turpitudinem. De hac poena nunc Michaeas disserit, *Erit igitur vobis nox a visione*: sic est proprie ad verbum: sed particula *et* saepe tantundem valet ac *Pro*, vel, *propter*. Et facile colligere licet prophetam vocare noctem mercedem visionis, et tenebras mercedem divinationis. Quia ergo populus meus vestris fallaciis deceptus fuit, quia visiones vestrae et divinationes fuerunt mera mendacia vel praestigiae, ideo rependam vobis pretium quod estis meriti. Nam pro illa visione erit vobis nox, et pro divinatione erit caligo. Certum quidem est, etiam dum in magna reputatione, ut loquuntur, sunt falsi doctores, hoc est, dum retinent adhuc famam et titulum dignitatis, tamen esse et caecos, et prorsus omnis lucis expertes. Sed propheta hic denuntiat, quia vulgo non apparet ipsorum foeditas, Deum facturum, ut tandem nuda appareat. Exempli gratia: hodie episcopis papatus nihil est magis bardum, aut brutum. Nam si quis verbum aliquod de pictate ab illis exprimat, statim prodrent non modo inscitiam suam, sed pudendam omnino stupiditatem. Quantum attinet ad monachos,

etiam si sit audacissimum animalium genus, scimus tamen quam sint indocti et barbari. Ergo hodie nondum nox illa missa est et caligo, de qua hic sermo fit apud Michaeam. Nunc tenemus consilium spiritus sancti, quod scilicet Deus tandem exuet falsos istos doctores illa imaginaria dignitate, qua fit ut nemo audeat hiscere, ut recipiatur pro oraculo quidquid eructant. *Nox ergo erit vobis pro visione*, id est, totus mundus intelliget vos non esse quod iactatis. Ostendam igitur ne guttam quidem prophetici spiritus esse in vobis, sed esse homines tenebricosos et nocturnos, caligo etiam erit pro divinatione: iactatis magnum acumen et magnam perspicaciam spiritus: ego autem detegam vestrum opprobrium, ita ut pueri ipsi agnoscant vos nullo spiritu esse praeditos. Eodem etiam sensu adiungit, *Et occumbet sol super eos, et obtenebrabitur super eos dies*: hoc est, talis erit ista excaecatio, ut etiam in meridie nihil cernant: lucebit sol omnibus, ipsi autem palpabunt quasi in tenebris: quia scilicet haec vindicta Dei manifesta erit, ut possit notari a minimo usque ad maximum. Confirmat eandem sententiam proximo versu, *Et pudefient videntes et erubescunt divini, et velabunt labium suum*, id est, ponent vela super os suum. Denique significat fore probrosos omnibus, ita ut eos pudeat sui, neque amplius ausuri sint tanta confidentia iactare nomen et munus propheticum. Quantum attinet ad formam hanc loquendi, *וְעַל שֵׁם יְהוָה*, quidam putant notari habitum lugentium. Sed illa interpretatio est frigida. Non dubium igitur mihi est quin Michaeas significet clausum fore os falsis doctoribus. Eadem fere est denuntiatio apud Zachariam (13, 4 sq.). Nam quum de restitutione ecclesiae disserit, Qui haecenus volitarunt, inquit, magna cum iactantia, et gloriati sunt nomine prophetico, illi abicient pallium et non audebunt amplius sese ostendere: imo quum prodibunt in medium, erunt quasi bubulci vel idiotae, et dicent, Non sum propheta neque filius prophetae: ego sum castigatus apud patrem meum: hoc est, profitebuntur se esse indignos qui prophetae vocentur: imo se esse discipulos sub ferula. Sic etiam hoc loco, Decipiunt hodie populum meum, inquit Dominus: ego eos munerabo ut digni sunt, nam replebo dedecore et ignominia. Non audebunt igitur posthac sese efferre quemadmodum soliti sunt: non audebunt plenis buccis profiteri se esse columnas ecclesiae, ut subiiciant sibi totum orbem: non audebunt etiam tyrannica violentia opprimere plebeios homines et imperitos. *Velabunt igitur os suum*, id est, ego illis os claudam, ita ut ne posthac quidem hiscere audeant. Sequitur, *quia non est responsum Dei*. Quidam ita exponunt hunc locum, quasi obiceret illis propheta veteres imposturas quas iactabant pro verbo Dei. Quia ergo non fideles fuerunt Deo, sed mentiti sunt hominibus

miseris, quum dicerent se divinitus esse missos, perferre e coelo mandata, et tamen tantum evomerent sua commenta vel fabulas: ideo cogentur os suum velare. Sed alius est prophetae sensus, quod scilicet destituentur omni responso, ut facile percipere queat etiam a rudissimis quibusque eorum inscitia. Nam falsi doctores etiamsi nihil certi teneant, fucō tamen decipiunt simplices, et detonant suas ineptias, ut possint videri Dei interpretes. Huc accedit confidentia: deinde stupor etiam populi concedit illis tale regnum, quemadmodum dicitur apud Ieremiam cap. 5, quod dum sacerdotes munera accipiunt, et propter munera etiam divinant prophetas, populus diligit tales corruptelas. Sed hic denuntiat Michaeas non fore amplius locum talibus fumis, quia ipsos Deus discutiet. Palam igitur fiet *nullum vobis esse responsum Dei*: hoc est, omnes animadvertent vos esse inanes et vacuos omnis coelestis doctrinae, et fuisse hactenus crassas praestigias, quum venditastis vos pro Dei servis, ubi tamen nullus erat color. Nunc tenemus quid velit propheta. Caeterum poena haec cedere tunc potuit in populi salutem: quia sicuti haec exitii causa est mundo, ubi nullum est discrimen inter lucem et tenebras: sic ubi retegitur eorum turpitudine, qui abusi sunt Dei nomine, et qui adulterarunt sanam eius doctrinam, tunc aperta est ad resipiscentiam ianua. Proprie ergo dirigitur haec comminatio ad pseudoprophetas. Nunc sequitur:

8. *Atqui vere ego repletus sum virtute a spiritu Iehovae, et iudicio, et fortitudine ad annuntiandum Iacob scelus suum, et Israeli peccatum suum.*

Hic solus Michaeas heroico spiritu insurgit contra omnes falsos doctores, quum tamen videret eos esse in magna turba, et hoc etiam clypeo solere uti. Dicit ergo, *Repletus sum virtute a spiritu Dei*. Haec confidentia decet omnes Dei servos, ne scilicet succumbant inanibus et ventosis eorum iactantiis, qui pervertunt totum ecclesiae ordinem. Si quando igitur permittat Deus corrumpi sanam doctrinam a falsis doctoribus, et illos tam gradu honoris quam turba praevalere, proponitur hic nobis memorabile exemplum, ne frangamur animis propterea, vel ne mollescat constantia, et invieta spiritus sancti virtus in cordibus nostris, sed pergamus in cursu vocationis nostrae, et discamus opponere Dei nomen omnibus hominum fallaciis, si quidem sumus conscii probari ei nostrum obsequium, ut est fidele. Quum ergo dicit Michaeas *se repletum esse virtute*, non dubium est quin se sistat quasi ante oculos totius populi, et castra sua unus homo dirigat contra magnam turbam: quia tunc passim cursitabant illi falsi doctores: sicuti diabolus semper habet satis

seminis, ubi Deus laxat ei habenas. Quum ergo non exigua esset eorum multitudo, Michaeas tamen non dubitat prodire in medium: *Ego*, inquit, nam emphaticum est pronomen hoc, אֲנִי: Si contemnitis me unum hominem, vel paucos: fingatis me esse unum qui servio Domino: sed ego unus pro mille, imo pro innumeris sufficiam, quia Deus a parte mea stat, et meum ministerium probat, sicuti ab ipso est, neque aliud vobis perfero quam quod ipse mandavit. *Ego* igitur. Postea fidem maiorem exprimit per vocem אֵלִים: *Vere*, inquit, *repletus sum virtute*. Istud Vere opponitur illis magnificis iactantiis quibus pseudoprophetae semper soliti sunt acquirere nomen et gradum apud vulgus. Nam significat Michaeas tantum evanidos esse flatum quidquid isti eructant: Vos, inquit, estis admirabiles prophetae: imo estis superiores angelis, si vobis creditur: sed ostendite re ipsa: adsit aliquod signum quo possit sanciri vestra vocatio: nullum est. Sequitur ergo vos tantum ventosos esse homines, non autem vere spirituales: atqui solidum apud me est quod vos ore iactatis. Et dicit *se repletum*, ne scilicet putetur esse quispiam e vulgo. Et non dubium est quin Michaeas hic pro temporis necessitate ostendat se fuisse instructum non vulgari neque solita virtute: sicuti Deus prout utitur opera servorum suorum, ita etiam illis adest et eos munit maiore praesidio. Si quis absque magna contentione exerceatur in munere docendi, sufficiet etiam vulgaris spiritus mensura ad obeundas illas partes. Si quis autem trahatur in arduum et difficile certamen, armatur simul a Domino: et videmus quotidie exempla huius rei. Nam multi idiotae qui nunquam gustaverunt literas, tamen praediti fuerunt coelesti spiritu ubi ventum est ad certamen, ut os ocluderent illis magnificis doctoribus, qui videntur tenere omnia oracula. Talibus ergo documentis hodie palam testatur Deus se eundem esse qui servum suum Michaeam olim instruxit tam rara et incredibili virtute. Haec igitur ratio est cur dicat *se esse repletum virtute*. Postea addit, *A spiritu Iehovae*. Hic propheta avertit omnem sinistram notam arrogantiae, ne quid sibi proprium asserere videatur, dicit hoc divinitus sibi collatum esse. Iam notanda est diligenter circumstantia. Michaeas enim quamvis iure et merito sibi vendicat nomen doctoris, nihil tamen habuit coram mundo ab aliis separatim. Nam omnes eius adversarii functi fuerunt eodem officio, et adepti erant honorem illum. Hoc igitur commune erat utrique parti. Michaeas vel erat solus vel cum Iesaia et paucis aliis. Quum ergo hic audet se opponere, videmus non debere spectari solam vocationem: quia scimus quanta sit petulantia Satanae ad oppugnandum Christi regnum: deinde quam superbi sint ac furiosi etiam falsi doctores. Quum ergo diaboli furor satis

notus sit, et simul superbia falsorum doctorum, non est cur insistant fideles in solis et nudis titulis. Et qui illo tempore vixerunt, si iactassent quod hodie faciunt papistae, penes se non esse discrimen vel iudicium utri censi debeant vel impostores vel Dei ministri, quia Michaeas sit solus, et alii in magno numero: deinde quod alii etiam sint prophetae, saltem obtineant titulum et existimationem, quid factum esset? ideo dixi notatu dignam esse hanc circumstantiam, quod scilicet quamvis communis esset vocatio, quia perfide se gesserant alii, Michaeas autem solus vel cum paucis fideliter exsequutus esset quod mandatum erat a Domino, solus censetur propheta ac doctor. Denique non est cur velum nobis opponant pseudoprophetae, nisi re ipsa ostendant se praeditos esse Dei spiritu. Quisquis igitur censi vult servus Dei et ecclesiae doctor, habeat hoc sigillum quod hic profert Michaeas: sit instructus spiritu Dei, tunc honor Deo habendus erit. Caeterum si quis nihil praeter titulum afferat, videmus quam frivolum illud sit coram Deo. Postea adiungit, *Iudicio et fortitudine*. Per iudicium non dubito quin omnem rectitudinem intelligat, sicuti etiam haec vulgata est significatio nominis. Postea addit fortitudinem: quia duo haec praecipue necessaria sunt omnibus verbi ministris, nempe ut polleant prudentia, teneant quid verum sic ac rectum: deinde sint instructi inflexibili constantia, qua superent et Satanam et totum mundum, neque desinant a cursu suo, etiamsi diabolus omnia moliat contra ipsos. Videmus ergo quid duae istae voces contineant: prius posuerat *בַּח*, virtutem: nunc autem posuit *בְּבוֹרָה*, fortitudinem vel magnitudinem animi. Per nomen virtutis generaliter prius intellexit dotes omnes quibus oportet ornatos esse quicunque ad docendi munus accedunt. Facultas ergo primum requiritur, et illa est generalis. Distribuit autem virtutem prophetarum Michaeas in duas istas species, nempe in prudentiam vel iudicium: deinde in fortitudinem, ut intelligant quisnam velit Deus: polleant doctrina, deinde ut sint confirmati, ne cedant ad auras quaslibet, et vincantur minis ac terroribus, ne flectantur huc vel illuc mundi gratia: ne denique corruptelis ullis succumbant: ideo fortitudinem accedere oportet ad iudicium. Postea adiungit, *Ad annuntiandum Iacob scelus suum et Israel peccatum suum*. Hic videmus prophetam non venari gratiam populi. Si captandus fuisset favor, oportuit blanditiis mulceri, qui adulatores quaerebant, et iam erant odio et maligno affectu corrupti, ut Michaeam reiicerent. Oportuisset igitur leviter ipsum loqui, ut illis placeret, atqui non facit. Ab una parte dicit, Isti vendunt vobis suas benedictiones, et spe pacis vos decipiunt: contra denuntiant proelium, nisi satisfiat eorum voracitati: et ita fit ut vobis blandiantur: quia ita vultis, et

quaeritis tales doctores, qui vobis promittant vinum et siceram: ego autem missus sum alia de causa ad vos. Neque enim Dominus apud me deposuit blanditias, quae vobis sint dulces cantilenae: sed deposuit obiurgationes et minas. Ego igitur retegam vestra flagitia, et non dubitabo vos coram toto mundo damnare, quia estis ita meriti. Tenemus ergo nunc cur propheta dicat se instructum esse virtute *ad annuntiandum scelus ipsi Iacob*. Sed hinc colligimus quam nobis necesse sit fulciri coelesti constantia, ubi negotium nobis est cum hominibus improbis et sceleratis. Atqui haec fere communis est ac perpetua conditio omnium servorum Dei. Nam quicunque mittuntur ad docendum mundum, mittuntur ad certamen. Non sufficit igitur docere fideliter quod Deus mandat, nisi etiam certemus: et quamvis insurgant violenter improbi, tamen sinus fronte aerea, quemadmodum dicitur apud Ezechielem. Neque cedamus eorum furori, sed praestemus invictam constantiam. Ergo quum nobis certamen sit cum diabolo, cum mundo et omnibus improbis, si velimus fideliter exsequi munus nostrum, necesse est etiam instrui hac fortitudine, de qua loquitur Michaeas. Iam sicuti ostendi servos Dei hac constantia debere perrumpere, quibuscunque obstaculis Satan conetur ipsos vel morari vel retro cogere: ita etiam debet transferri eadem doctrina ad omnes pios, ut prudenter discernant inter fideles servos Dei, et impostores, qui falso nomen eius obtinent. Ita fiet ut nemo qui vere et ex animo cupiet Deo obedire, fallatur: quia semper Dominus dabit spiritum iudicii et discretionis. Haec autem ratio est cur hodie turmatim miserae animae trahantur in perpetuum interitum: quia scilicet vel claudunt oculos, vel sponte connivent, vel libenter sese involvunt in his latebris: Ego non possum iudicium ferre: video hinc inde vel doctos homines vel splendidos, saltem qui sunt in aliqua existimatione et pretio: illi vocant me ad dextram, alii ad sinistram, quorsum me conferrem? ego igitur malo et os et aures claudere. Sic multi ignaviae suae praetextum quaerentes, subinde suam incertiam proferunt: quia videmus aperiendos esse oculos ubi Dominus exercet et examinat fidem nostram. Et ideo patitur oriri dissidia et contentiones in medio ecclesiae, ut unum alii, aliud alii proferant. Quum ergo Deus fraena Satanae laxat, ut eiusmodi certamina et turbae in medio ecclesiae sinu excitentur, tamen nulla excusatio iusta est, quin sequamur quod Dominus praescribit: quia ipse semper diriget nos suo spiritu, modo ne socordiam nostram foveamus ipsi. Sequitur:

9. *Audite hoc quaeso principes domus Iacob, et gubernatores domus Israel, qui abominantur (est mutatio personae) iudicium, et rectitudinem omnem per-*

vertunt. 10. *Qui aedificat (nunc est mutatio numeri) Sionem in sanguinibus, et Ierusalem in iniquitate.*

Incipit re ipsa monstrare propheta quod nuper dixit, nempe se repletum esse virtute spiritus sancti. Est autem haec realis probatio, ut loquuntur, dum propheta non formidat ullam potentiam mundi, sed intrepide lacessit ipsos principes, et provocat eorum rabiem in se: *Audite, inquit, vos capita, vos gubernatores domus Iacob, vos homines crudeles, sanguinari, iniqui.* Videmus ergo prophetam non iactasse nisi quod re ipsa statim confirmavit. Caeterum praefatus est se repletum esse spiritu Dei, ut liberius ipsos offenderet: deinde ut compesceret etiam ipsorum insolentiam. Scimus quidem impios ita praecipites agi a Satana, ut contra Deum ruere non dubitent: sed interea nomen Dei saepe illis est instar arcanae catenae. Ergo quantumvis improbi insaniant, tamen minus ferociunt opposito Dei nomine. Haec ratio est cur propheta nuper opposuerit spiritum Dei, quo scilicet liberior esset doctrinae suae cursus. Iam quum dicit, *Capita domus Iacob, gubernatores domus Israel*, species est concessionis: quasi diceret splendidos quidem esse istos titulos, neque se tam esse fatuum quin agnoscat quid illis datum sit a Deo, nempe ut emineant, et quidem in genere electo, hoc est, inter filios Abrahae. Propheta ergo concedit principibus quod suum est, quasi diceret se non esse hominem tumultuosum, cui nulla sit cura vel ratio politici ordinis. Et haec excusatio valde necessaria fuit, quia nihil magis vulgare est improbis quam seditionis nomen obicere servis Dei, quoties feruntur libero spiritu ut decet. Quicumque ergo tenent gubernacula, si audiant suas corruptelas reprehendi, vel avaritiam, vel saevitiam, vel alia flagitia, statim, Quid? si hoc perpetimur, iam omnia pessum ibunt. Ubi enim concenterit omnis reverentia, quid sequetur praeter belluinum impetum? nam quisque plebeius volet insurgere contra suum magistratum et suos iudices. Sic ergo semper iactant improbi seditiosos esse servos Dei, ubi intrepide eos obiurgant. Haec ratio est cur propheta concedat principibus ac iudicibus populi suum honorem. Sed statim sequitur exceptio: Vos quidem estis capita, vos estis gubernatores: sed interea abominantur isti iudicium. Non dignatur amplius eos alloqui. Iusserat quidem ipsos audire quasi pro imperio: sed ubi iussit audire, iam reteggit ipsorum flagitia omnibus: *Illi, inquit, abominantur iudicium, et rectitudinem omnem pervertunt: quisque eorum aedificat Sionem sanguinibus, et Ierusalem iniquitate:* hoc est, rapinas suas conferunt in aedificia. Hic scilicet est splendor urbis meae sanctae, et Sionis etiam: ubi volui locari arcam foederis, quasi in unico meo domicilio, aedificia illic cernuntur ex sanguine et ex rapinis exstructa: Ecce, inquit, quam bene se

gerant isti principes praetextu suae dignitatis. Iam videmus verbum Dei non esse alligatum, quin suam virtutem exserat adversus summos et infimos, quia spiritus officium est iudicare mundum, non partem duntaxat. Spiritus quum venerit arguet mundum, inquit Christus: non loquitur illic de hominibus gregariis, sed de toto mundo, ubi eminent principes et magistratus. Sciamus ergo, quamvis reverenter sentire nos oporteat de iudicibus (sicuti Dominus honorifico titulo illos dignatus est, quum vocat suos vicarios, et deos [Psal. 82, 6]), tamen hoc non posse claudere o's prophetis, quin sine ulla distinctione corripiant quidquid reprehensione dignum est, neque parcant ipsis proceribus. Hoc ergo primo loco notandum est. Iam quod dicit *Sionem aedificari in sanguine, et Ierusalem in iniquitate*, tantundem valet ac si diceret propheta, quidquid impendunt proceres in sua palatia, hoc partum esse et quasi corrasum ex sanguine et rapinis. Neque enim fieri potest ut hinc inde praedam rapiant iudices, quin sint sanguinari: hoc est, quin crudeliter divexent pauperes. Nam ut plurimum corrumpi solent iudices a divitiis et opulentis, postea isti miseros et innoxios iugulant. Qui ergo corrumpitur pecunia, ille simul erit latro: et non rapiet pecuniam, sed sanguinem potius: ideo non mirum est si dicat Michaeas, *Sionem exstructam esse ex sanguine*. Postea latius extendit vocans *iniquitatem*, quasi vellet praecidere ansam excusationis hypocritis. Nomen enim hoc erat paulo asperius, quum diceret *aedificari Sionem in sanguinibus*. Poterant excipere se non esse tam crudeles, utcumque non possent se in totum purgare ab avaritia. Quum loquor de sanguinibus, inquit propheta, non est quod de nomine litigemus. Nam omnis iniquitas est sanguis coram Deo, hoc est, si ex rapinis aedificatae sint vestrae domus, hinc satis convicta est vestra crudelitas, ac si iugulati essent vestra manu miseri et innoxii homines. Nomen *Sionis et Ierusalem* aggravat crimen ipsorum, quod scilicet polluerent sanctam urbem et montem ubi templum iussu et mandato Dei exstructum fuerat.

11. *Principes eius pro munere iudicant, et sacerdotes eius mercede docent, et prophetae eius pecunia divinant, et super Iehova nituntur dicendo, Annon Iehova in medio nostri? non veniet super nos malum.*
12. *Itaque propter vos Sion ut ager arabitur, et Ierusalem acervus erit, et mons domus in excelsa sylvae.*

Primum ostendit hic propheta quam crassa et supina fuerit hypocrisis tam in principibus quam in sacerdotibus et prophetis: deinde pronuntiat eos longe decipi, dum ita vanis blanditiis se demulcent, quia Dominus sumpturus sit poenam de eorum sceleribus, ubi sustinuerit eos sua patientia, et viderit non respiscere. Non agit autem hic cum

plebeiis vel gregariis hominibus, sed aggreditur ipsa capita, quemadmodum paulo ante dixit se instructum esse spiritu fortitudinis. Oportuit enim invicta constantia armatum esse prophetam, ut tam libere et intrepide pronuntiaret iudicium Dei: praesertim quia negotium erat cum magnis et potentibus, qui, ut satis notum est, non facile neque aequis animis sustinent sua scelera proferri in medium. Volunt enim eximi a communi numero. Atqui propheta non modo illis non parcat, sed etiam eos solos accusat, ac si penes eos resideret culpa omnium malorum: sicuti etiam contagio ab ipsis profecta erat. Quamvis enim tunc omnes ordines essent corrupti, non potuit tamen malorum omnium causa et initium adscribi nisi ipsis principibus. Dicit autem *principes pro munere iudicare, sacerdotes docere mercede, prophetas divinare pro pecunia*: ac si diceret tam ecclesiasticum quam politicum regimen esse expositum omnibus corruptelis, quia omnia illic essent venalia. Scimus hoc semper verum esse, quod spiritus sanctus alibi (Eccles. 20, 31) pronuntiat, nempe excaecari donis vel muneribus oculos sapientum, et perverti iustorum corda. Simul enim atque muneribus aditum patefaciunt iudices, non possunt integritatem colere, etiamsi maxime vellent. Eadem etiam ratio valet in sacerdotibus. Nam si quis avaritiae deditus sit adulterabit sanam doctrinam: nec fieri poterit ut vigeat integra libertas in docendo, nisi ubi pastor immunis est ab omni cupiditate lucri. Quare non abs re hic conqueritur Michaeas, mercenarios fuisse suo tempore tam principes quam sacerdotes. Nam hoc modo intelligit apud ipsos nihil fuisse integritatis residuum: quia alterum, quemadmodum dixi, ex altero consequitur. Non dicit principes fuisse vel crudeles vel perfidos: quanquam haec crimina iam ante notavit, hoc tamen loco vocat simpliciter mercenarios. Sed quemadmodum iam dixi, non potest vitium unum separari ab altero, quia quisquis conductitius est, pervertet omne iudicium, sive sit doctor, sive iudex. Nihil ergo sincerum manebit ubi dominatur avaritia. Itaque prophetae satis est damnare avaritiam in iudiciis et prophetis et sacerdotibus: quia inde colligere promptum est, venum expositam esse doctrinam: deinde etiam iudicia redimi, ut qui plus affert, ille in causa facile victoriam obtineat. *Principes ergo iudicant pro munere*: deinde *sacerdotes docent mercede*. Possumus elicere ex hoc loco qualis fuerit distinctio inter prophetas et sacerdotes. Nam hic tribuit Michaeas officium vel partes docendi sacerdotibus, prophetis vero relinquit solam divinationem. Diximus alibi factum fuisse sacerdotum ignavia ut prophetae illis adiuncti fuerint. Penes enim ipsos vaticinia erant, donec contenti altari, reliquerunt docendi munus: quemadmodum etiam videmus factum fuisse in papatu. Nam quum satis constet qua de causa

creati fuerint pastores qui ecclesiam regerent: tamen videmus in papatu omnes esse canes mutos, qui superbiunt titulis pastorum. Unde hoc? quia scilicet putarunt se defunctos esse, modo essent seduli in suis caeremoniis: et habent illi plus satis ubi se occupent. Nam munus sacerdotale in papatu est satis negotiosum, quantum attinet ad nugas et ritus histrionicos: interea vero negligunt quod praecipuum est, ut pascant gregem Domini doctrina salutis. Sic degeneres erant sacerdotes sub lege. Debuit hoc esse perpetuum, quemadmodum dicitur apud Malachiam (2, 7), ut lex esset in ore sacerdotis, ut ipse esset nuntius et interpretes Dei exercituum. Atqui abiecerant sacerdotes officium illud. Ergo oportuit quasi extra ordinem prophetas excitari: interea tamen aliqua forma residua fuit. Nam sacerdotes debebant frigide: prophetae autem divinabant, hoc est, profitebantur sibi revelata esse oracula de rebus futuris. Hoc discrimen notatur nunc a propheta, quum dicit *sacerdotes docuisse mercede*: hoc est, fuisse mercenarios et conductitios in suo officio: *prophetas autem divinasse pro pecunia*. Iam sequitur, *innixos tamen fuisse super Iehovam, dicendo, Annon Iehova in medio nostri? Non veniet igitur malum super nos*. Hic ostendit propheta quemadmodum initio attigi, luisse profanos istos homines cum Deo. Nam etsi erant sibi pessime conscii, imo palam nota omnibus erant eorum flagitia, non tamen pudebat ipsos praetendere Dei nomen. Et scimus hoc fuisse commune vitium fere omnibus saeculis, quod hodie adhuc nimis grassatur, nempe ut satis sit hominibus tantum prae se ferre externas notas, ut possint censi in Dei populo. Dei quidem mandato tunc erectum erat altare: sacrificia fiebant ex legis praescripto: deinde exstabant praeclarae et eximiae promissiones de regno. Quum ergo quotidie frequentarent sacrificia: deinde quum esset externa aliqua regni species, putabant Deum sibi esse obstrictum: sicuti hodie maior pars temere et perperam gloriatur tantum externis pietatis insignibus. Nam papistae habent ecclesiae nomen, quo valde inflati sunt: deinde magna est ostentatio et pompa in eorum caeremoniis. Apud nos etiam hypocritae iactant baptismum et sacram coenam, et nomen reformationis: interea haec mera sunt ludibria, quibus profanatur Dei nomen et tota religio, ubi non viget in cordibus sincera pietas. Haec ratio est cur nunc expostulet Michaeas cum prophetis et sacerdotibus et consiliariis regis, quod falso praetendant se esse Dei populum. Caeterum quod dicit *innixi super Iehovam*, hoc verbo non damnatur fiducia quae vere in Deum recumbit. Neque enim possumus hac in parte modum excedere: quemadmodum immensa est Dei bonitas, ita etiam non possumus nimium fidere eius verbo, si quidem vera fide illud

amplectimur. Sed propheta hypocritas dicit inniti super Iehovam, quia sibi ipsis fucum faciunt nudo illo et inani titulo, quod Deus illos sibi adoptaverit in populum. Hic ergo verbum *nitendi* vel recumbendi non refertur ad fiduciam cordis, sed ad societatem potius, ubi scilicet homines obtinent velum ex nomine Dei, et sibi indulgent ita ut excutiant omnem non modo timorem Dei, sed etiam sensum. Ubi ergo talis et tam supina securitas animos occupat, sequitur mox stupor. Et tamen non abs re Michaeas hoc verbo usus est, quia hypocritis persuasum est omnia bene fore, quod Deum habeant sibi propitium. Quoniam ergo nulla eos sollicitudo tangit dum putant sibi optime convenire cum Deo, hac de causa propheta ironice dicit eos *inniti super Iehovam*: quasi diceret eos fulturam sibi facere ex Dei nomine, sed tamen *καταχρηστικῶς* loquitur propheta: quia certum est neminem inniti super Iehovam, nisi qui in se ipso humiliatus est. Poenitentia enim nos adducit ad Deum: quia ubi in nobis deiectionis sumus, incipimus in eum recumbere: qui autem inflatus est perversa confidentia, ille volitat in aere, et nihil habet in se solidum. Propheta autem noster, quemadmodum dixi, voluit oblique perstringere pravam illam securitatem, cui indormiunt hypocritae, dum putant sibi satis esse quod Dominus semel testatus fuerit illos sibi fore in populum: sed conditio ab ipsis non spectatur. Iam recitat etiam ipsorum verba, *Annon Iehova in medio nostri? non venit malum super nos*. Haec interrogatio fastuosae confidentiae signum est. Quaerunt enim quasi de re indubia. Et emphatica magis est ista loquutio, quam si dixisset, Iehova est in medio nostri. Qui simpliciter affirmat, ille non tantum ostendit superbiae quantum faciunt hypocritae, dum opponunt istam interrogationem, Quis negabit Iehovam habitare in medio nostri? quia Deus domicilium sibi elegerat apud ipsos, sed certa lege interposita, isti volunt eum esse alligatum templo: et interea non expendunt quid vicissim ab ipsis exigit Deus. Pronuntiant ergo Iehovam esse in medio sui, imo insultant, si quis audeat verbum contra facere. Nec dubium est quin istos flatu evomerent contra prophetas. Quoties enim minitabatur quispiam quod statim propheta noster subiiciet, erat ista responsio in primis eorum labiis: Quid? nos igitur Deus deseret, se ipsum abnegando? An frustra templum sibi inter nos erigi mandavit? An mendaciter promisit nos sibi fore sacerdotale regnum? an tu Deum foedifragum facies, ut sermonis tui terroribus respondeat? atqui non potest se ipsum abnegare. Videmus ergo cur ita loquutus fuerit propheta, nempe ut ostenderet hypocritas crepare fastuosas illas praesumptiones, ut ita loquar, quod putarent non posse Deum a se ipsis avelli. Docet autem hic locus, quam praeposterum sit abuti Dei nomine.

Haec quidem ratio est cur Dominus nos ad se vocet, quia extra ipsum sumus miseri: deinde promittit se nobis fore propitium, etiamsi multis modis sumus obnoxii coram ipso: tamen interea nos simul ad poenitentiam vocat. Quisquis ergo sibi indulget, ac manet demersus in suis vitiis, longe fallitur si ad se trahat Dei promissiones, quia alterum non potest separari ab altero, ut dictum est. Porro si Deus foret illis propitius, recte inferrent omnia apud se bene habitura, quia plenae felicitatis fontem scimus esse paternum favorem Dei. Sed in eo vitiosa fuit ratiocinatio, quod Dei gratiam sibi ex prava imaginatione carnis magis quam ex eius verbo promitterent: ita videmus in hypocrisi semper aliquam esse aemulationem pietatis. Sed paralogismus est vel in ipso principio, vel in hypothesi. Iam sequitur comminatio, *Itaque propter vos Sion ut ager arabitur, et Ierusalem acervus erit, et mons domus in excelsa sylvae*. Hic videmus quam intolerabiles sint Deo hypocritae. Neque enim vulgare signum horribilis vindictae fuit, quod Dominus probro exposuerit sanctam urbem et montem Sion et templum suum. Haec igitur tam dura ultio ostendit nihil minus fuisse Deo tolerabile quam perversum illum fastum quo turgebant hypocritae. Nam redundabat etiam in contumeliam ipsius Dei. Neque enim iactare poterant se esse Dei populum, quin aspergerent eum multis maculis. Quorsum enim hoc tendebat: Deus est in medio nostri, nisi ut dicerent se esse Dei vicarios, quia regnum illud sacrum erat, deinde sacerdotium etiam? Quum igitur utrinque iactarent se non temere vel sacerdotio vel potestate regia fungi, sed quia divinitus creati essent: ideo videmus fuisse turpissimam profanationem nominis Dei. Itaque nihil mirum si Deus tam severe exanderit contra eos. Et ideo dicit propheta, *Propter vos Sion ut ager arabitur*: ac si diceret, hoc est quasi prodigiosum, templum Dei everti, montem sacrum et totam urbem funditus dirui, et nihil illic restare praeter horrendam vastitatem: quis hoc crederet? Fiet tamen, et fiet propter vos: hoc est, sustinebitis culpam huius tam prodigosae mutationis. Nam perinde hoc fuit ac si Deus miscuisset coelum terrae. Ipse enim erat fundator templi: et scimus quam praeclaris elogiis ornatus fuerit locus ille. Quum ergo staret templum quasi in manu Dei, qui fieri potuit ut eo diruto locus ille vastus et deformis esset documentum memorabilis vindictae? Non dubium igitur est quin notare voluerit Michaeas atrocitatem criminis, ubi dicit, *Propter vos Sion ut ager arabitur, Ierusalem erit acervus lapidum*: hoc est, deformabitur ita, ut nullum illic vestigium restet urbis bene compositae et digestae. *Et mons domus*. Iterum repetit de Sione, neque immerito. Putabant enim Iudaei se protegi urbe Ierusalem: tota regio quiescebat sub illa umbra,

Hic incipit Michaeas sermonem dirigere ad fideles, qui residui erant in populo illo. Quamvis enim contagio occupasset totum fere corpus, tamen semper scimus fuisse paucos qui sincere Deum colerent. Ne ergo exanimaret Michaeas filios Dei nimio terrore, opportune adiunxit cum nunc audimus, nempe etiamsi ad tempus vastum et deforme esset templum, tamen hoc fore temporale, quia Dominus semper futurus esset memor sui foederis. Quum ergo hactenus propheta concionatus est de horribili vindicta Dei, sparsit sermonem illum ad totum vulgus et proceres. Iam vero peculiariter et quasi seorsim pios et integros Dei servos alloquitur: quasi diceret, Est nunc quod agam cum paucis: ego hactenus disserui de propinquo Dei iudicio apud regis consiliarios, apud sacerdotes et prophetas, denique apud plebem ipsam, quia omnes sunt scelerati et impii: contemptus Dei et desperata etiam obstinatio pervasit totum corpus. Habeant igitur illi quod meriti sunt. Sed iam seorsum colligo filios Dei. Habeo enim quod illis dicam in aurem. Quamquam enim propheta publice hanc promissionem vulgavit, tamen non dubium est quin respexerit Dei filios, quia alii huius consolationis non erant capaces: imo paulo ante damnavit nimiam securitatem in hypocritis, quod recumberet in Deum, hoc est, quiescerent in fallaci illo praetextu pietatis, dum putabant se quasi legitimo pretio redemptos esse, postquam obtulerant sacrificia. Et scimus hoc passim occurrere apud prophetas, et hunc ordinem esse illis satis tritum, nempe ut subiiciant consolationes minis, non in gratiam totius populi, sed tantum ut sustineant in bona spe fideles, qui possent concidere, nisi manum illis prorrigerent. Scimus enim fideles trepidare simul atque Deus signum aliquod irae suae ostendit. Quo enim quisque magis serio afficitur timore Dei, ita etiam exhorret eius iudicium, et ita expavescit ad omnes minas. Videmus ergo quam necessarium sit temperari minas et terrores, si velint prophetae et doctores consulere Dei filiis, qui alioqui satis timidi sunt, quemadmodum dixi. Sciamus itaque Michaeam hactenus sermonem suum direxisse ad scelestos Dei contemptores, qui tamen abutebantur aliquo praetextu pietatis. Iam vero convertit doctrinam suam ad veros et pios Dei cultores. Caeterum sic alloquitur est fideles suae aetatis, ut haec doctrina maxime nunc ad nos pertineat. Unde enim factum est, ut regnum Dei propagatum fuerit per omnes terrae plagas? Unde etiam factum, ut ad nos evangelii doctrina pervenerit? ut simus eiusdem adoptionis participes cum veteri populo, nisi quia hoc vaticinium impletum fuit? Ergo gentium vocatio, et per consequens salus nostra in hoc vaticinio inclusa est. Dicit autem propheta, *Erit in extremitate dierum mons domus Iehovae dispositus super caput montium.* Extremitatem dierum

propheta haud dubie nominat Christi adventum, quia tunc oportuit de integro ecclesiam Dei erigi. Denique quum Christus attulerit renovationem orbis, merito eius adventus vocatur novum saeculum. Et ideo etiam nunc dicitur extremitas dierum: et haec loquutio satis frequenter occurrit in scriptura: praesertim vero scimus vocari tempus praedicati evangelii dies novissimos, et tempus extremum tam a Iohanne quam ab autore Epistolae ad Hebraeos et a Paulo etiam. Quam loquendi formam mutuati sunt a prophetis. Qua de re aliquid etiam in secundum caput Ioelis dictum fuit. Et Paulus ipse assignat rationem cap. 10 prioris ad Corinthios (v. 11): Quia in nos, inquit, fines saeculorum inciderunt. Ergo quia Christus complementum rerum suo adventu attulit, merito propheta dicit, hos fore extremos dies, quum Deus restituet ecclesiam suam per manum redemptoris. Interea tamen non dubium est quin notare voluerit Michaeas non fore breve tempus irae Dei, sed minari voluerit diuturnum fore eius cursum, *Accidet ergo in novissimo dierum*, hoc est, ubi Dominus vindictam suam exsequutus fuerit diruto templo, urbe excisa et hoc sancto loco redacto in solitudinem, manebit illa horribilis vastitas: non uno anno, vel duobus, non denique vel per 40 vel per 50 tantum annos durabit: sed Dominus laxabit fraena irae suae, ut diu langueant animi, nulla autem restitutio appareat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae quantum attinet ad dies ultimos. Vocat *montem domus Iehovae* alio sensu quam prius. Nam erat species concessionis, sicuti diximus. Nunc autem causam exprimit cur Deus montem illum non prorsus velit abicere, quia scilicet illic praecepit sibi templum erigi. Perinde est igitur ac si diceret, hoc non debere adscribi sanctitati montis, quasi dignitate excelleret supra alios montes: sed quia illic fundatum erat templum non hominum arbitrio, sed oraculo coelesti, quemadmodum satis notum est. *Mons ergo domus Iehovae dispositus erit in capite montium*, hoc est, superabit altitudine omnes montes: *et tolletur*, inquit, *supra vertices, et convenient illuc omnes populi.* Certum est his prophetas verbis non notari visibilem loci eminentiam. Neque enim Christi adventu mons ille auctus est: et qui vixerunt tempore prophetas nihil tam crassum etiam imaginati sunt. Sed loquitur hic de eminentia dignitatis, quod scilicet Deus monti Sion daturus esset eximiam praestantiam, ita ut reliqui montes cederent. Quomodo autem hoc factum est? Proximo versus sequitur explicatio. Ergo ne quis putaret fore aliquam ocularem mutationem, ut mons Sion cresceret terrae mole vel lapidum, ideo propheta mentem suam continuo post exposuit: ac dicit circa finem versus, Venient ad Deum populi. Iam facile est videre qualis illa altitudo futura fuerit, nempe

quia Deus montem illum vellet habere instar regiae sedis: quemadmodum sub monarchia regis Persarum scimus totum Orientem fuisse subiectum uni turri Persidis: sic etiam quum sedes esset summi imperii mons Sion, ubi Deus volebat regnare, et unde etiam volebat sibi subiicere totum orbem terrarum, haec ratio est cur propheta dixerit illum fore superiorem omnibus aliis montibus. Ergo in hoc uno verbo satis liquet eius consilium. Tamen sequitur fusior explicatio, quum dicit *gentes multas venturas*. Dixerat simpliciter venturos populos: sed quia David iam suo saeculo gentes aliquas fecerat sibi tributarias, propheta hic exprimit aliquid amplius, quod scilicet *venturae sint gentes multae*: quasi diceret, Etiam si David sibi subiugavit quosdam populos, fuerunt tamen angusti et exigui fines regni ipsius, praeterea est futura amplitudo regni, quod Dominus adventu Messiae sui eriget. Non enim paucae tantum gentes convenient ad praestandum obsequium, sed multae, et dicunt. Iam ostendit propheta spirituale hoc fore regnum. David quum sibi subiecit Moabitas et Ammonitas, et reliquis imposuit certum tributum quod quotannis penderent, non potuit tamen apud ipsos erigere purum et legitimum Dei cultum, neque potuit eos colligere in unitatem fidei. Ergo Moabitae et reliqui populi, quamvis tributum Davidi penderent, non tamen unquam coluerunt Deum, sed fuerunt semper alieni ab ecclesia. Propheta autem noster ostendit spirituale fore imperium, quod sibi Deus constituet adventu Messiae. Dicunt enim, *Venite et adscendemus ad montem Iehovae et ad domum Dei Iacob, et docebit nos de viis suis, et ambulabimus in semitis eius: quia prodibit lex ex Sion, et verbum Iehovae ex Ierusalem*. Hoc toto contextu docet propheta non armata manu, neque vi gladii subigendos esse populos, ut parcant Davidis posteris, sed vere esse et penitus reformatendos, ut se Deo subiiciant, ut coalescant in corpus ecclesiae, et fiant unus populus cum filiis Abrahae, quia subibunt voluntarium obsequium, et amplexi doctrinam legis renuntiabunt suis superstitionibus. Hoc igitur est prophetae consilium. Sed reliqua in crastinum diem differemus.

Coepimus heri exponere vaticinium, ubi Michaeas promittit restitutionem ecclesiae. Diximus non posse hanc promissionem intelligi nisi de Christi regno, quia exprimit dies novissimos. Iam hoc etiam fuit additum, dignitatem vel praestantiam montis Sion, de qua disserit, non posse etiam intelligi quam de spirituali regno Dei. Sequitur enim explicatio quum dicit gentes multas venturas ut doceantur in viis Domini. Videmus ergo hic non praedicari terrenum aliquod imperium, sed quod in verbo et doctrina coelesti consistit. Sed singula ordine excutienda nobis sunt. Heri exposuimus, quum expressa fit

mentio multarum gentium, subesse antithesin: quia ad illum usque diem cognitus fuerat Deus in uno populo duntaxat. Quoniam ergo elegerat Deus solum genus Abrahae, notatur hic futura mutatio, dum ecclesiam suam colliget ex variis gentibus, ita ut non sit futurum discrimen inter gentiles et Iudaeos. Iam sequitur, *Dicunt, Venite et adscendemus ad montem Iehovae*. Propheta his verbis ostendit non tantum singulos Deo morigeros fore, ubi vocati fuerint, sed mutuo etiam se cohortaturos omnes. Et hoc studium merito exigitur a fidelibus, ut scilicet alii alios animent atque exstimulent. Neque enim sufficet, si quisque nostrum Deo obsequatur, sed necesse est etiam hunc zelum accedere, ut alii alios lucrifacere studeant. Haec igitur cura nunc prophetae verbis exprimitur, quum dicit, *Venite ut adscendamus ad montem Domini*. Poterat dicere venturos populos, et illic finire orationem: sed hic voluit coniungere duo membra, nempe undique venturos, qui prius contemperant Deum Israelis: deinde alios etiam aliis fore hortatores. Venite ergo ut adscendamus. Sed modus hortandi etiam dignus est notatu, nempe quum quisque offert se comitem itineris. Videmus enim multos satis intentos esse, dum alii incitandi sunt ad officium: sed interea ipsi iacent, totus eorum fervor consumitur in aliis mittendis, ipsi autem ne digitum quidem movent: tantum abest ut alacriter currant cum aliis. Propheta hic ostendit fideles ita sollicitos fore de salute fratrum suorum, ut etiam ipsi strenue currant, et nihil aliis praescripturos, nisi quod praestabunt ipsi. Venite ergo ut adscendamus: non dicunt, Ite, adscendite in montem Iehovae, sed Eamus simul. Haec igitur vera est ratio hortandi, ubi ostendimus re ipsa non aliud nos petere a fratribus, nisi quod cupimus ipsi praestare. Iam notanda est circumstantia temporis: quia potuit hoc videri fabulosum, quod diceret propheta, venturas gentes in montem Sion, qui tamen iam redactus esset in solitudinem. Quid enim paulo ante praedixit? Sion ut ager arabitur et illic crescent arbores, erit sylvae deserta. Qui ergo fieri potuit, ut gentes multae confluerent tanquam ad celeberrimum locum, qui tamen deformis erat horrenda vastitate? Sed propheta hic extollit admirabilem Dei potentiam, quod ex loco inculco et deserto, tandem ubi Deus misertus fuerit populi sui, fiet nobile et celebre templum. Promittit ergo fore illum montem Iehovae, qui ad tempus derelinquendus erat, et rursus nobile, sicuti antea, illic fore templum, ubi fuerint ruinae. Postea sequitur, *Docebit nos de viis suis*. Hic propheta paucis verbis definit legitimum Dei cultum. Neque enim sufficeret gentes ad locum unum confluere, ut profiterentur se esse unius Dei, nisi etiam accederet vera obedientia, quae pendet ex fide, sicuti fides ex verbo. Hoc igitur etiam notatu apprime dignum

est, quod propheta hic hoc verbum Dei statuit nobis in medio, ut ostendat in obedientia fidei pietatem fundatam esse, neque aliter vere posse coli Deum, nisi ubi ipse populum suum docet, ac praescribit quid factu opus sit. Ergo ubi patefacta est nobis Dei voluntas, iam possumus vere eum adorare. Rursus sublato verbo, stabit quidem aliqua cultus Dei forma, sed nulla erit solida religio quae Deo placeat. Et hinc etiam colligimus non aliam rationem esse erigendae ecclesiae Dei, nisi ubi verbum eminet, et Deus voce sua ostendit, quae sit via salutis. Donec ergo praeluceat doctrina, non possunt in unum colligi homines, ut constituent verum ecclesiae corpus. Quum ita sit sequitur, ubi vel corrupta est doctrina, vel contemnitur, nullam esse pietatem, saltem quae probetur Deo. Poterunt quidem nomen ipsum iactare homines in ore, sed coram Deo nulla est religio, nisi quae exigitur ad regulam verbi. Deinde sequitur nullam esse ecclesiam, quae non subicitur verbo Dei et regitur: quia hic propheta definit quatenam sit vera pietas, deinde quomodo Deus ecclesiam sibi colligat. *Docebit ergo nos de viis suis.* Accedit et tertium, spoliari Deum iure suo et honore ubi mortales sibi usurpant docendi potestatem. Nam hoc proprie uni Deo tribuitur, quod docere velit populum suum. Fuerunt tunc sacerdotes et prophetae: tamen Michaeas hic cogit in ordinem utrosque et ostendit ius et officium docendi penes unum Deum fore. Videmus ergo ut Deus sibi vindicet istas partes, ne scilicet fluctuemur, et trahamur a variis magistris, sed maneamus in simplici obedientia verbi ipsius, ut ipse solus emineat: denique Deus non est Deus et caput ecclesiae, nisi sit summus et unicus doctor. Iam quod dicit: *Docebit nos de viis suis*, resolvi ita debet, docebit nos quales sint viae suae: quasi diceret propheta hanc esse perfectam sapientiam populi, ut intelligat quidnam placeat Deo, et quatenam sit eius voluntas: neque enim quidquam ultra disendum esse. Sequitur, *Ambulabimus in viis eius.* Hac particula monemur, doctrinam Dei non esse speculativam, ut loquuntur, sed plenam efficaciam. Deus ergo non modo in hunc finem loquitur, ut quisque agnoscat verum esse quicquid ab ipso profectum est, sed simul requirit obedientiam. Vere ergo discipuli Dei erimus, si ambulamus in viis eius. Nam si tantum annuimus auribus, ut solent asini, et subscribimus Deo ore et labiis, hoc est nimis frivolum. Tunc ergo vere proficiunt homines in schola Dei, ubi vitam suam formant ad doctrinam eius et pedes paratos habent ad ambulandum, ut sequantur quocumque ipse vocat. *Ambulabimus ergo in semitis eius.* Hactenus retulit Michaeas, quid facturi sint fideles. Iam confirmat ipse in sua persona sententiam illam: *Quia ex Sion prodibit lex, et verbum Iehovae ex Ierusalem.* Est causae redditio,

cur scilicet venturae sint gentes multae ad templum Domini, quia scilicet promulgabitur doctrina illa, quae prius tantum in uno loco audita fuerat. Scimus enim Iudaeos venisse ad templum, non modo ut adorarent, sed etiam ut instituerentur in lege Dei. Lex ergo tunc residebat in Sion: illic erat sacrarium coelestis sapientiae. Quid autem propheta noster? Lex ex Sion prodibit, hoc est, longe lateque personabit: non tantum Dominus in uno angulo ostendet quatenam vera sit religio et quomodo ipse coli velit: sed vocem suam procul emittet usque ad extremos terrae fines. *Exibit ergo lex ex Sion:* sicuti dicitur Psalm. 110, Sceptrum potentiae tuae emittet Dominus e Sion. Illic metaphorice vocatur doctrina Christi sceptrum, vel confertur regio sceptro, quia non aliter dominatur Christus inter nos, nisi per evangelii sui doctrinam. Illic autem pronuntiat David sceptrum illud procul emittendum esse a Deo patre, ut scilicet Christus sub se contineat omnes populos, qui prius alieni erant. Ita hoc loco *lex ex Sion prodibit.* Iam sequitur: *verbum Iehovae e Ierusalem.* Est repetitio eiusdem sententiae, quae passim occurrit. Ergo per *וירא* nihil aliud intellexit propheta quam doctrinam. Sed alia voce idem confirmat quod scilicet Deus non tantum audietur Ierosolymae et in Iudaea, sed verbum suum ubique personare faciet. Iam sequitur:

3. *Et indicabit inter populos multos, et arguet (vel corripiet) gentes robustas usque in longinquum, et concident gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: non tollent gens contra gentem gladium, et non assuescent ultra proelio.*

Hic propheta describit fructum doctrinae, quod scilicet Deus ad mansuetudinem revocabit omnes populos, ita ut studeant inter se pacem fraternam colere et quisque aliis operam suam impendat, deposito omni studio nocendi. Sicuti ergo nuper ostendit, neque aliter posse constitui ecclesiam Dei quam per verbum, neque etiam legitimum Dei cultum aliter posse vel erigi, vel stare, nisi ubi fidei obedientia colitur Deus: ita nunc demonstrat doctrinam hanc tendere in eum finem, ut qui prius hostiliter vivebant inter se, et ardebant libidine nocendi, pleni erant crudelitate et avaritia, ut illi quasi mutato ingenio sese totos impendant ad beneficentiae studium: sed antequam illuc descendat propheta, rursus dicit, *Iudicabit inter populos multos, et corripiet gentes robustas.* Verbum iudicandi apud Hebraeos tantundem valet ac gubernare. Certum est hic fieri mentionem Dei: perinde est igitur ac si diceret propheta, quum antehac non paruerint Deo gentes, agnoscent ipsum regem, et deferent illi imperium. Deus quidem occulta sua providentia

semper mundum gubernavit, sicuti etiam adhuc gubernat. Quantumvis enim ferociat diabolus et omnes impii: imo quantumvis ebulliant cum effraeni suo furore, non dubium tamen est, quin Deus contineat ipsorum rabiem occulto fraeno, et compeseat. Sed bifariam loquitur scriptura de regno Dei. Deus enim gubernat diabolum et omnes impios, sed non verbo suo, neque spiritus sanctificatione: ita fit, ut pareant Deo nolentes et inviti. Sed peculiare Dei imperium pertinet ad solam ecclesiam, ubi scilicet Deus et verbo et spiritu suo corda flectit in obsequium, ut sponte et libenter eum sequantur qui intus et foris edocti sunt: intus, spiritus instinctu: foris, verbi praedicatione. Ideo dicitur eodem Psalm. 110, Populus tuus spontaneus tunc conveniet. Talis gubernatio Dei nobis hic describitur a propheta. *Deus igitur indicabit*, non sicuti iudicat universum orbem, sed quia peculiari modo subiciet sibi fideles, ita ut nihil magis expetant quam se illi totos tradere. Caeterum, quia prius subigendi sunt homines quam praestent Deo tale obsequium, diserte adiunxit propheta, *Corripiet* vel arguet *populos multos*. Et haec particula diligenter notanda est, quia hinc colligimus talem nobis ingenitam esse superbiam, ut nemo nostrum idoneus futurus sit discipulus Dei, nisi qui violentus domitus fuerit. Doctrina igitur frigeret per se in tanta corruptione ingenii nostri, nisi Dominus nos argueret, hoc est, nisi pararet nos prius quasi violento modo. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, cur coniungat imperio Dei correctionem. Nam verbum יכח significat interdum expostulare, arguere, significat etiam corripere: denique hic notatur malitia et perversitas carnis nostrae, quia nunquam se offerrent Deo etiam optimi quique, nisi prius subacti, et qualiter? nempe violenta correctione Dei. Haec igitur sunt exordia regni Christi. Iam quod dicit populos robustos, hoc etiam elogio extollit, et illustrat idem regnum de quo disserit. Et hinc etiam colligitur potentia doctrinae, quod homines robusti sese absque ulla repugnantia offerrent Deo regendos, ubi ita correcti fuerint. Necessaria quidem est correctio, sed Deus non utitur vi aliqua externa, neque armata manu, quum vult sibi ecclesiam subicere: et tamen colligit robustas gentes. Hinc ergo perspicitur efficacia doctrinae. Nam ubi est robur, illic etiam est confidentia et fastus, deinde etiam rebellio. Quum ergo verbum absque aliis adiumentis ita corrigat in hominibus contumaciam, videmus quam incredibili modo operetur Deus ubi ecclesiam suam colligit. Caeterum minime dubium est quin hoc ad Christi personam debeat referri. Loquitur Michaeas de ipso Deo non expressa mentione Christi: quia nondum erat manifestatus in carne, sed tantum scimus hoc fuisse impletum in persona eius, quod Deus gubernavit

orbem, et sibi populos totius mundi subegit. Statuimus ergo Christum esse verum Deum, quia non tantum minister fuit patris, sicuti Moses, vel alius ex prophetis quispiam: sed fuit ipse summus rex ecclesiae suae. Antequam venio ad fructum, notanda erit particula quae intericitur, עַד רָחוּק: tam diuturnitas temporis, quam locorum distantia potest notari hac voce. Ionathan refert ad longum tempus, quod scilicet usque in saeculum Deus arguet populos. Sed non dubito quin propheta hic voluerit complecti regiones longe dissitas: ac si diceret Deum tunc non unius tantum populi regem fore, neque unius tantum Iudaeae, sed regnum eius propagatum iri usque ad ultimos terrae fines. *Arguet ergo populos usque in longinquum*. Postea addit de fructu, quod scilicet *incident gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces*. Iam breviter exposui consilium prophetae. Significat enim talem fore mutationem, ubi gentes edoctae fuerint in verbo Dei, ut quisque studeat operam suam et caritatis officia impendere proximis. Sed quum de gladiis et lanceis loquitur, simul etiam breviter ostendit homines, donec mansuefacti sint verbo Domini, semper ad iniustam violentiam propensos esse. Neque enim aliter fieri potest dum quisque naturam suam sequitur. Nemo est qui non studeat privatis commodis, tam inexplibilis est hominum cupiditas. Dum ergo ita intenti sunt omnes lucro, ubi quisque excaecatus est proprio amore sui, statim erumpit ex illo perverso affectu crudelitas. Hinc fit ergo, ut homines nequeant inter se pacem colere, quia quisque summus esse appetit, et omnia ad se trahit: nemo libenter cedit. Hinc ergo emergunt dissensiones, ex dissensionibus proelia: hoc propheta intelligit. Deinde adiungit tamen talem fore doctrinae Christi fructum, ut mitescant qui prius erant quasi truculentae bestiae. *Conflabunt ergo gladios suos in vomeres, et lanceas in falces: non tollent*, inquit, *gens contra gentem gladium, et non assuescent ultra proelio*. Hic clarius explicat quod prius dixi, nempe evangelium Christi fore gentibus quasi vexillum ad colendam pacem: sicuti ubi tollitur vexillum, milites ad proelium coeunt, et accenditur eorum fervor: ita contrarium munus tribuit Michaeas evangelio Christi, quod scilicet revocabit ad studium pacis et concordiae, qui prius erant dediti maleficiis. Nam quum dicit, *Non tollent gladium gens contra gentem*, significat, quemadmodum prius dixi, ubicunque non regnat Christus, homines esse hominibus lupos. Quisque enim libenter alios omnes voraret. Quum ergo tam caeco impetu ferantur homines naturaliter, dicit propheta non aliter posse corrigi hanc rabiem, ut cessent a bellis, a maleficiis abstineant homines, nisi dum Christus illorum factus est doctor. Nam per verbum נָלֵךְ significat hanc consuetudinem semper grassari inter mortales, ut

alii in alios involvent, ut semper parati sint ad noxas inferendas, nisi ubi exuunt ingenium. Talis autem mansuetudo unde nascitur? nempe ex evangelii doctrina. Hic locus memorabilis est, quia hinc discimus nullum esse verum profectum evangelii inter nos, nisi vigeat mutua caritas et benevolentia et studium etiam exercendae beneficentiae. Atqui etiamsi hodie pure apud nos praedicatur evangelium, si tamen respicimus quam parum quisque nostrum profecerit in fraterna caritate, merito pudebit nos socordiae nostrae. Quotidie clamat Deus se nobis reconciliatum esse in filio suo: Christus testatur se hac lege esse pacem apud Deum, ut scilicet ipsum nobis propitiet, quo simus ultro et citro inter nos fratres. Cupimus quidem censi filii Dei, et cupimus frui reconciliatione nobis parta per Christi sanguinem: interim vero alii alios laceramus, acuius dentes, animi sunt prorsus truculenti. Ergo si volumus re ipsa probare nos esse Christi discipulos, incumbere necesse est in hanc doctrinae partem, ut scilicet quisque proximis suis prodesse studeat. Iam hoc fieri non potest sine repugnantia carnis, propensi enim sumus ad nos amandos: deinde ad privatas utilitates nimis expetendas. Ergo exuere oportet immodicos istos et pravos affectus, ut in eorum locum succedat fraterna benevolentia. Monemur etiam non sufficere, si quis se ipsum cohibeat a nocendo, nisi utilis sit fratribus suis. Poterat enim simpliciter dicere propheta: Frangent gladios suos et lanceas, ut se postea abstineant ab omni noxa: non dicit hoc simpliciter, sed conflabunt, vel coincident gladios suos in vomeres, et lanceas in falces, hoc est, ubi abstinuerint ab omni maleficio, etiam sese cupient exercere in officiis caritatis: sicuti etiam Paulus hortatur eos qui furati sunt ne posthac furentur, sed ut operentur manibus suis, quo alios sublevant. Ergo nisi cupimus sublevare fratrum nostrorum inopiam, et officia nostra illis offerre, non erit nisi dimidia pars verae conversionis in nobis: quemadmodum multi non sunt crudeles, neque rapiunt hinc inde, neque praebent aliquam occasionem querendi: sed interea vivunt sibi, et fruuntur inutili otio. Hanc ignaviam hic oblique damnat propheta, ubi de vomeribus et falcibus loquitur. Caeterum, posset hic moveri quaestio, an hoc impletum fuerit adventu Christi? neque enim hic temporalem ecclesiae statum describit propheta, sed ostendit quale futurum sit regnum Christi usque ad finem. Videmus autem inter ipsa evangelii exordia totum mundum magis in bella efferbuisse quam unquam: et nunc etiamsi in multis partibus evangelium clare praedicatur, tamen non cessant dissidia et contentiones: videmus etiam ut rapacitas, ut ambitio, ut avaritia inexplebilis grassetur. Hinc etiam nascuntur et contentiones et cruenta bella. Et tamen absurdum esset prophetam ita

loquutum fuisse de regno Christi, nisi Deus re ipsa praestare voluisset quod praedixerat. Respondeo, sicuti regnum Christi duntaxat inchoatum fuit in mundo, quum Deus voluit evangelium ubique promulgari, et hodie etiam adhuc est in suo cursu, necdum completum est: ita etiam non exstare adhuc quod hic dicit propheta. Sed quia exiguus est fidelium numerus, et maior multitudo evangelium contemnit ac respuit, ita fit ut non desinant in mundo rapinae et maleficia. Quare? Loquitur enim propheta de Christi discipulis: ostendit fructum doctrinae, nempe ubicunque egerit vivam radicem, proferet fructum suum. Sed vix in centesimo quoque doctrina evangelii radices agit. Deinde spectanda est etiam mensura profectus. Nam quatenus quisque evangelii doctrinam amplexus est, ita etiam mansuescit et studet proximis benefacere. Sed quum adhuc circumferamus reliquias peccati in carne nostra, et nondum constet nobis perfecta cognitio evangelii, non mirum est, si nondum quisque penitus deposuerit pravos et vitiosos carnis suae affectus. Et hinc etiam colligere promptum est, quam stulta fuerit imaginatio eorum, qui volebant usum gladii tollere a mundo, evangelii praetextu. Scimus Anabaptistas fuisse tumultuosos, quasi totus ordo politicus repugnaret Christi regno, quia regnum Christi continetur sola doctrina: deinde nulla futura sit vis. Hoc quidem verum esset, si essemus in hoc mundo angeli: sed quemadmodum iam dixi, exiguus est piorum numerus: ideo necesse est reliquam turbam cohiberi violento fraeno: quia permixti sunt filii Dei vel saevius belluis, vel vulpibus et fraudulentis hominibus. Alii enim sunt palam rebelles, alii hypocritae: ideo usus gladii semper durabit usque ad mundi finem. Iam tenendum est, quo tempore ita concionatus est propheta noster, Iesaiaam iisdem etiam verbis fuisse usum. Et probabile est Michaeam fuisse discipulum Iesaiae. Nam utcunque eodem tempore simul exercuerint munus propheticum, Iesaias tamen aetate superior fuit. Caeterum non erubuit Michaeas sequi Iesaiaam, et mutuari ab ipso verba. Neque enim ostentationi fuit deditus, quasi a se ipso omnia proferret: sed data opera sequutus est Iesaiaam, et retulit ad verbum quidquid dixerat, ut ostenderet consensum inter se et illum praeclarum Dei ministrum, quo scilicet maior esset doctrinae autoritas. Videmus ergo quanta fuerit simplicitas prophetae nostri, quod non spectavit quid possent obicere malevoli homines et sinistri: Quid? hic tantum recitat alterius verba. Hanc calumniam nihil moratus est: sed satis fuit, si ostenderet se fideliter afferre quae Deus mandaverat. Quanquam apud Iesaiaam non habetur particula עַד רִיחַ sed hoc perinde est, in aliis omnibus conveniunt. Iam sequitur:

4. *Et sedebunt* (hoc est, quiescent, vel, quieti habitabunt) *quisque sub vite sua, et sub ficu sua: et nemo erit qui exterreat, quia os Iehovae exercituum loquutum est.*

Hic prosequitur Michaeas eandem sententiam, quod scilicet ubi ita ad benevolentiam compositi fuerint omnium animi, quisque fruatur Dei benedictione absque molestia. Quanquam duo videtur hic complecti, nempe quod cessabunt maleficia: deinde quod summa felicitas non potest inter homines constare nisi regnante Christo per evangelii doctrinam. Et idem etiam alibi docent prophetae, quod scilicet quisque absque terrore deget, ut ostendant semper in misera trepidatione esse homines nisi dum sub custodia Dei latent. Perinde est igitur ac si diceret propheta miserrimum esse hominum vitam, ubi non obtinet locum evangelii doctrina: quoniam scilicet inquietudine assidua turbentur, quisque sibi metuit, quisque patitur assiduos terrores. Nihil autem est miserius, quia pax est summum bonum. Iam ergo tenemus consilium prophetae, quod scilicet regnante Christo potentur fideles vera et plena felicitate, quoniam exempti erunt a trepidatione et metu. Ideo nominat ficum et vitem. Poterat dicere, Quisque securus aget domi suae: sed dicit, *Quisque quiescet sub ficu et vite sua*, hoc est, etiamsi expositus sit latronibus, tamen nullam vim, nullum maleficium metuet. Qui enim prius latrones erant, illi colent aequitatem: qui prius erant sanguinarii, studebunt prodesse. Ergo ut nemo claudat fores domus suae, imo exeat in agros suos et dormiat sub coelo, omnes tamen tuti et securi erunt. Nunc ergo videmus cur ficum et vitem potius quam cuiusquam domicilium hic propheta nomet. *Et nemo erit qui exterreat.* Hic clarius exprimitur quod voluit dicere propheta, nempe nihil fore periculi, ideoque non opus fore vel latebris, vel aliis praesidiis. Quare? nam agri ipsi immunes erunt ab omni noxa, inquit. Nemo enim erit exterrens. Et videtur propheta alludere ad benedictionem illam legis: quia Moses iisdem fere verbis utitur. Et scimus prophetas inde haurire quidquid dicunt. Nam illis propositum fuit retinere populum in legis doctrina, et reddere quam maxime illam familiarem. Quoniam ergo inter reliqua promittit Moses istam securitatem, Dormietis et non erit qui exterreat, ideo etiam propheta quum hic loquitur de regno Christi, ostendit plenam benedictionem tunc conspicuam fore. Iam tandem subiicit, *os Domini loquutum esse*, ut rem incredibilem persuadeat. Fuit enim, quemadmodum iam dixi, hoc valde absonum, quia paulo ante praedixerat vastitatem montis Sion et ruinam templi, quod gentes venturae essent illuc ad colendum Deum: sed pronuntiat os Dei loquutum esse, ut scilicet superent

fideles omnia obstacula, et luctentur contra desperationem, ubi viderint templum excisum, montem Sion deformem, ubi viderint horrendam vastitatem, quod belluae successerint in locum hominum, tamen non desinant bene sperare. Quare? Dominus enim hoc pollicitus est, et praestabit, quia ubi fit oris Dei mentio, simul debet coniungi eius omnipotentia, ut exsequatur quidquid promiserit.

5. *Quia omnes populi ambulabunt, quisque in nomine Dei sui, nos autem ambulabimus in nomine Iehovae Dei nostri in saeculum et usque.*

Postquam de restitutione ecclesiae loquutus est Michaeas, iam confirmat eam doctrinam: et ostendit satis causae dari fidelibus cur adhaereant constanter Deo suo, contemptis etiam superstitionibus totius mundi: et quamvis possint huc et illuc distrahi contrariis opinionibus, perstent tamen in vera pietate. Ergo sententia haec pendet a regno Christi, quia donec collecti simus, ut Christus inter nos emineat et nos gubernet verbo suo, nihil erit in nobis constantiae vel firmitudinis. Sed ubi Christi auspiciis coaluimus in unum corpus ecclesiae, talis deinde est fidei nostrae constantia, ut nihil nos dimoveat a recto proposito: etiamsi subinde surgant novae procellae, quibus totus mundus agitur, etsi contingat etiam totum orbem vel concuti, vel labascere. Nunc tenemus prophetae consilium. Dicit igitur, *Omnes populi ambulabunt quisque in nomine Dei sui*. Sic resolvi debet oratio, quamvis scindantur populi in varias sectas, ut singuli suis superstitionibus addicti sint, tamen manebimus firmi in puro Dei cultu et fidei unitate. Sed hic occurrit quaestio, quomodo dicat propheta tales fore dissensiones in mundo, quum tamen paulo ante vaticinatus sit de colligenda ecclesia, sic ut omnes in unum coeant. Dixerat enim, Venient omnes populi, et quisque dicet, Venite, ut adscendamus in montem Domini. Videtur hic aliqua esse species repugnantiae, quod scilicet venturae sint omnes gentes in montem Sion, et tamen quisque populus habeat proprios deos. Sed solutio facilis est, hac sententia prophetae confirmatos fuisse fideles, donec patefieret Christus mundo. Nec certe dubium est quin propheta voluerit fuleire animos piorum, qui alioqui centies desperatione obrui poterant, quum in exilium tracti essent filii Israel, quum illis ablata esset sua haereditas, quum templum esset excisum, nulla denique tunc visibilis religio exstaret, poterant, quemadmodum dixi, animis concidere, nisi haec promissio venisset illis in memoriam, quod scilicet Deus vellet restituere montem Sion, et colligere ecclesiam ex toto mundo. Sed opus etiam fuit aliqua confirmatione, quae nunc subiicitur a propheta. Dicit

ergo, Quum Dominus vobis spem faciat tam praeclarae restitutionis, oportet vos bono animo stare et hac promissione fretos pergere in vero eius cultu, utunque gentes serviant suis idolis et glorientur se habere verum Deum. Utcunque ergo singulae gentes superbiant in suis superstitionibus, non tamen decet vos fluctuari, neque etiam huc vel illuc inflecti, quemadmodum agitantur arundines, prout ventus alternat: sed manebitis firmi in vestro proposito: quia scitis non fallacem esse Deum, qui vos semel adoptavit et promittit sibi curae fore salutem vestram, quum tamen mundus putabit vos esse pessumdatos et perditos. Videmus ergo quorsum respexerit propheta, nempe ut erigeret in bonam spem pias mentes in rebus illis non modo turbatis, sed etiam prorsus confusis. Omnes ergo populi ambulabunt: hoc est, ubi templum dirutum fuerit cum urbe, et populus abductus in longinquum exilium, interea triumphos suos agent omnes impii, quisque celebrabit suos deos. Utcunque ergo Deus noster non appareat, non est tamen cur exanimescimus, sed recumbere nos oportet in eius verbo. *Ambulabimus igitur in nomine Dei nostri, idque in perpetuum et usque*, hoc est, etiamsi centies contingat mundum volvi et revolvi, tamen nulla sit in animis nostris mutatio: quia sicuti perpetua est Dei veritas, sic etiam fidem nostram oportet firmam esse, nec variari. Iam soluta est illa difficultas: quomodo conveniant haec duo, venturas omnes gentes, ut simul uno consensu Deum adorent, et tamen singulis fore suos deos. Nam hic spectanda est diversitas temporis. Utcunque ergo omnes gentes ambulent quisque in nomine Dei sui. Quum dicit *אֱלֹהֵי בָשָׁר אִישׁ*, perstringit oblique illam varietatem, quae erat inter homines. Etsi enim pertinaciter singuli sequantur ac defendant suas superstitiones, tamen quisque fabricat sibi aliquem deum: ita fit, ut nihil certum sit, quia sequuntur tantum sua figmenta. Sed hoc tantum obiter voluit propheta attingere. Praecipuus finis est, quem dixi, etiamsi ecclesia Dei exigua sit, et videat ingentem multitudinem sibi esse contrariam, ne tamen succumbat. Scimus quam violenta sit res consensus publicus. Nam ubi inter se conspirat maior multitudo, si pauci aliqui habeant propriam sententiam, statim quasi absorbentur. Ergo non abs re propheta hic hortatur fideles ad invictam animi magnitudinem, ut insultent cunctis gentibus. Quamvis ergo pauci sint numero fideles, vult tamen propheta eos quasi ex sublimi loco despicere, non tantum aliquem numerum, sed cunctos mortales. Quamvis ergo omnes populi ambulent. Neque enim supervacuum est nomen *כָּל*: *Omnes populi*, inquit, *ambulabunt*. Erat tunc unum genus Abrahæ, in quo vigeat pura religio: deinde fuit illa horribilis dissipatio, quum Deus passus est excindi et urbem regiam, et tem-

plum, et lacerari totum populi corpus, abstrahi huc et illuc, ita ut nullum maneret regnum, et nulla species politici ordinis. Propheta igitur hic significat etiamsi fideles videant et numero et dignitate se longe superari ab hostibus, ne tamen propterea despondeant animum. Utcunque ergo ambulent simul omnes populi quisque in nomine Dei sui, hoc est, etiamsi quisque populus vobis opponat suas superstitiones, deinde omnes simul contra vos conspiraverint: state nihilominus, et pergite in cursu vestro: neque id ad breve tempus, sed in saeculum et usque. Docet autem hic locus fidem non pendere ab hominum suffragiis, neque spectandum esse quid quisque sentiat, vel qualis sit omnium conspiratio, quia debet nobis sufficere unica Dei veritas. Utcunque igitur totus mundus Deo resistat, non tamen debet fides nostra esse flexibilis, sed manere in hoc firmo fundamento, quod Deus, qui fallere non potest, loquutus est. Hoc est unum. Iam secundo addendum est, hanc magnitudinem debere esse perpetuam. Quamvis ergo quotidie Satan excitet nobis novas turbas, si hactenus stetimus in fide verbi Dei, usque ad finem aequabili tenore pergendum nobis est. Et consulto hanc particulam addidit propheta, quia videbat populum variis et longis etiam tentationibus fore obnoxium. Diuturna fuit captivitas: languor igitur ille potuit quasi exanire totam fiduciam, quae erat tunc in populo. Deinde postquam ab exilio reversi sunt, scimus quoties et quam graviter perculsa fuerit eorum fides, quum hostiliter eos impeterent omnes vicini. Deinde quum dura etiam tyrannide oppressi essent: haec ratio est cur propheta etiam dixerit, *In saeculum et usque ambulandum esse filiis Dei in eius nomine*. Iam quamvis tribuat nomen deorum gentium idolis, ostendit tamen magnum esse et notabile discrimen, quia gentes colant suos deos, sed fictitios. Unde enim illis vel maiestas vel potentia nisi ex falsa imaginatione? Dicit autem propheta, *Nos ambulabimus in nomine Iehovae Dei nostri*. Ostendit ergo verbi Dei potentiam et numen non esse fundatum in aliquo inani figmento, quia ipse per se est, etiamsi abnegetur a toto mundo. Et hoc etiam confirmat quod nuper dixi, fideles scilicet sic debere amplecti Dei verbum, ut sciant non esse sibi negotium cum hominibus, ut dubia sit eorum fides, vel instabilis: sed illum esse verum Deum, qui mentiri non potest et cuius immutabilis est veritas. Pergamus:

6. *In die illa, inquit Iehova, colligam claudam, et eieciam congregabo et quam malis afflicti.* 7. *Et ponam claudam in reliquias, et ultra eieciam in gentem robustam: regnabit Iehova super eos in monte Sion ex nunc usque in saeculum.*

Prosequitur eandem doctrinam propheta. Semper autem memoria tenendum est quod prius admonui, tam graves et violentas fuisse tentationes, ut opus fuerit non levibus neque vulgaribus remediis, quia centies poterant quasi in profundas abyssos demergi fideles, nisi variis modis suffulti essent. Haec igitur ratio est cur propheta doctrinam, quam vidimus de restitutione ecclesiae, pluribus verbis confirmet. *In die illa*, inquit, *colligam claudicantem*. Haec metaphora non hic tantum ponitur, sed David suas clades dicit similes fuisse claudicationi. צלעה significat costam: inde metaphorice vocant claudos, qui tantum ambulant ab uno latere. Perinde est igitur ac si diceret mutilos vel debiles. Postea addit, *Congregabo eiectam, quam affixi*: Et proximo versu idem repetit, *Ponam*, inquit, *claudicantem in reliquias*, hoc est, faciam ut quae nunc clauda est, maneat tamen superstes, et quae procul eiecta est, sit in gentem robustam. Alii subtilius exponunt, רנהלאה quae progreditur ante: quasi diceret propheta: Deus sustinebit claudos et qui alacres sunt addet illis robur. Sed illa expositio nimis coacta est. Videmus etiam contextum repugnare, quia propheta hic statuit nobis ecclesiam in medio, quasi affictam Dei manu et quae proxima sit ultimo exitio. Deinde ab altera parte significat, in manu Dei esse restitutionem, ut colligat novum robur, et rursus floreat sicuti antea. Vocat igitur ecclesiam procul eiectam, sicuti etiam prius. Nam alter versus satis ostendit, non aliud fuisse prophetae consilium, nisi ut notaret duplicem illum ecclesiae statum. Iam hoc primo loco notandum est prophetam occurrere praesenti tentationi, quae aliqui debilitasset omnes piorum animos. Videbant se quodammodo fractos esse: deinde misera illa dispersio erat quasi signum ultimi interitus. Si ergo fideles substitissent in illo spectaculo, poterant centies desperare. Ergo hic tempestive occurrat propheta et admonet, etiamsi nunc claudicent, tamen in manu Dei esse novum vigorem, etiamsi sint dispersi, esse tamen in Dei arbitrio colligere qui procul eieci erant. Summa est, quamvis ecclesia ad tempus nihil fere differat ab homine mortuo, vel saltem mutilato, non esse desperandum: quia Dominus subinde suos erigit, ac si excitaret mortuos e sepulcro, et hoc diligenter notandum est, quia simul atque non resplendet ecclesia Dei, putamus illam esse prorsus exstinctam et abolitam. Atqui ecclesia sic in mundo servatur, ut subinde resurgat a morte: denique ecclesiae conservatio singulis fere diebus secum fert multa miracula. Sed hoc tenendum est, ecclesiae vitam non esse absque resurrectione, imo absque multis resurrectionibus, ut ita loquar. Hoc ergo colligimus ex verbis prophetae, quum dicit, Tunc colligam claudicantem, et congregabo eiectam. Postea adiungit, Quam malis

affixi. Hoc etiam emphatice dictum est, ut intelligant fideles Deum educere posse ex sepulcro quos morti tradidit. Nam si pro hostium libidine occisi fuissent Iudaei, non poterant sperare tam certum remedium a Deo. Ubi autem agnoscunt nihil sibi accidisse, nisi iusto Dei iudicio, concipiunt spem suae restitutionis. Quare? Proprium enim Dei est educere ex sepulcro, quemadmodum iam diximus, mortuos, quia eius est etiam occidere. Videmus ergo confirmari illa particula, quod pollicitus fuerat propheta de nova ecclesiae restitutione: Ego sum qui affixi, inquit Deus: annon potero iterum vos reducere ad vitam? Sicuti enim mors vestra fuit in manu mea, sic etiam erit salus. Si me invito Assyrii vel Chaldaei potiti fuissent victoria, mihi aliquid esset negotii et difficultatis, si vellem vos colligere: sed quia nihil accidit nisi meo iussu, et probavi salutem vestram atque interitum in meo arbitrio esse, non est cur difficile mihi esse putetis vos colligere, qui estis meo iudicio dispersi. Postea adiungit, *Ponam claudam in reliquias*. Per reliquias intelligit superstitem statum ecclesiae. Ergo metaphora claudicationis extenditur usque ad interitum: quasi diceret, quamvis ad tempus nihil differant Iudaei ab hominibus mortuis, faciam tamen ut resurgant: deinde ut subolescat novus populus. Hoc tempore exsili fuit difficile creditu. Non mirum igitur, si propheta hic promittat nascituros posteros ex illo populo mortuo. Quamvis enim Babylon instar sepulcri esset, potuit tamen Deus efficere, ut inde nascerentur novi homines, quemadmodum accidit. Postea addit, *Et procul eiectam in gentem robustam*. Quum dispersi essent Iudaei huc et illuc, quomodo fieri potuit, ut Deus ex illa misera laceratione rursus conflaret sibi novum populum et quidem robustum? Sed ideo propheta haec contraria membra inter se opponit, ne obstupescerent Iudaei in suis malis et attoniti repellerent omnem consolationem. Ergo ut profligavit, rursus in unum colligit: neque id modo faciet: sed statuet in gentem robustam. Adiungit deinde: *Regnabit Iehova super eos in monte Sion ex nunc et usque in saeculum*. Non dubium est quin propheta hic pollicitus fuerit novam institutionem eius regni quod Deus ipse erexit. Nam in eo etiam fundata erat salus populi, si regnarent posterius Davidis, quemadmodum postea videbimus. Et hoc etiam satis commune est et vulgare omnibus prophetis, ut proponant regnum Davidis quoties disserunt de salute ecclesiae. Oportuit igitur regnum Davidis iterum stabiliri, ut vigeret incolumis ecclesiae status. Atqui Michaeas hic non posteros Davidis, sed Iehovam ipsum nominat, non ut excludat regnum illud Davidis, sed ut ostendat Deum palam facturum se autorem illius regni esse, imo se ipsum tenere totam potentiam. Nam quamvis per manum Davidis gubernaverit

Deus veterem populum, per manum Iosiae et Ezechiae, tamen fuit quasi interposita umbra, ut Deus obscure tunc regnaret. Propheta ergo hic exprimit aliquod discrimen inter umbratile illud regnum et posterius novum, quod adventu Messiae Deus palam facturum erat. *Iehova ergo ipse regnabit super eos*: ac si diceret, Haecenus quidem, ubi imperium tenuerunt posteri Davidis, quia Deus ipse creaverat et Davidem et eius filios, et uncti fuerant eius nomine et mandato, potuit censi hoc eius regnum, quamvis mediate gubernaret suos hominum ministerio et opera: sed nunc Deus ipse conspicua forma consendet solium, ita ut nemo dubitet ipsum esse regem populi sui. Et hoc vere, ac solide impletum fuit in Christi persona. Tametsi enim Christus fuit verum semen Davidis, quia Deus ipse creaverat et Iehova, nempe Deus manifestatus in carne. Ergo videmus ut hic propheta magnifico elogio extollat gloriam regni Christi, ac si diceret, non fore umbratile sicuti sub lege fuerat. *Iehova ergo regnabit super eos*. Deinde adiungit, *in monte Sion*. Scimus non fuisse diuturnam possessionem regni Christi in monte Sion: sed debet coniungi hic versus cum initio huius capituli. Prius dixit propheta, Ex Sion prodibit lex, et verbum Iehovae ex Ierusalem. Si ergo quaeritur huius loci interpretatio, quomodo Iehova se regem populi sui ostenderit, et erexerit solium suum in monte Sion, haec ratio est, quia lex inde prodiiit, hoc est, ex illo fonte fluxit salutis doctrina, ut totum mundum replet. Quia ergo evangelium, quod Deus promulgavit per totum orbem, initium habuit ex monte Sion, ideo propheta illic regem dicit Deum fore. Sed simul notandum est, defectione et perfidia illius populi factum esse, ut nunc mons Sion non tantum angulum aliquem terrae occupet, sed emineat in toto mundo, sicuti etiam urbs Ierusalem, quemadmodum praedictum fuit a Zacharia. Alius ergo est mons Sion quam olim fuerit, quia ubicunque praedicatur evangelii doctrina, illic Deus vere colitur, illic offeruntur sacrificia: denique illic agnoscitur spirituale templum. Sed tamen exordia evangelii spectanda sunt, si velimus tenere genuinum prophetae sensum, quod scilicet Christus, vel Deus in Christi persona coeperit regnare in monte Sion, quum inde evangelii doctrina profluxerit usque ad ultimos fines mundi. Nunc sequitur:

8. *Et tu turris gregis, arx filiae Sion, ad te veniet, perveniet principatus primus, regnum filiae Ierusalem.*

Adhuc pergit Michaeas in eodem sermone, quod scilicet non impediet misera populi calamitas, imo ille interitus, quin Deus rursus ecclesiam suam instauret. *Tu, inquit, turris gregis, arx filiae Sion,*

ne dubita quin Deus iterum daturus sit tibi pristinum regnum et dignitatem, a qua nunc videris prorsus excidisse. Caeterum turrem gregis varie accipiunt interpretes. Quidam existimant notari vastationem urbis Ierosolymae, quia sit instar tugurii, quemadmodum dicitur Iesa. 1. cap. et תִּגְרִיִּי etiam exponunt Obscuram, quia radix verbi est tegere. Sed simplicior altera expositio est, quod scilicet urbs sancta vocetur turris gregis, quia Deus urbem illam sibi elegerat, quae quodammodo populum in se colligeret, scimus enim habitos illic fuisse sacros conventus. *Tu ergo turris gregis*: deinde *Arx filiae Sion, ad te veniet prius regnum*. Quamquam si cui magis arrideat prior sensus non contendo, quod scilicet Ierosolyma hic vocetur turris gregis propter deformitatem, quia redacta fuerat quasi in tugurium. Quantum tamen attinet ad praecipuam sententiam, nulla est ambiguitas, quin propheta hic confirmet piorum animos, ut respiciant in longum tempus, neque occupentur praesenti clade, quin statuam in manu Dei esse quod promiserat, nempe, ut quasi mortuos excitaret, sic etiam instauraret regnum Davidis, quod perierat. Tu ergo, inquit, bene spera. Quare? *Venit enim, pervenit ad te prius regnum*. Hic notatur interruptio quum propheta de pristino regno vel dignitate loquitur. Nec vero dubium est quin ludibrio habitus fuerit Dei populus, et hypocritae etiam ac profani homines putarint fuisse meram imposturam quidquid testatus fuerat David de perpetuitate regni sui: Ecce, dixit, regnum suum stabile fore cum sole et luna: atqui statim post mortem Solomonis exigua portio eius filiis residua fuit: tandem nulla est species regni, nullus decor. Haec igitur ratio est cur propheta dicat, venturum prius regnum: *Venit, inquit, ad te filia Sion, perveniet regnum prius*. Dubium vero non est quin per regnum primum intelligat florentissimam illam dignitatem, quae celebratur in scriptura sub Davide et Solomone. Postquam enim abscissae sunt decem tribus, fuit obscurum illud et tenue regnum. Hic ergo promittit propheta regnum illud quod floruerat sub Davide et Solomone. *Regnum ergo filiae Ierusalem veniet, inquit. Diserte exprimit filiam Ierusalem, quia regnum Israel obscuraverat gloriam veri regni*. Ergo hic testatur propheta Deum non esse immemorem suae promissionis, atque ita facturum, ut Ierosolyma recuperet dignitatem, quam perdiderat, ne sint duo membra divisa, sed unus rex sub se contineat ac suo imperio totum genus Abrahæ. Atqui certum est hoc non fuisse impletum Christi adventu, in oculis hominum. Necesse est igitur repetere memoria quod paulo ante docuit Michaeas, regnum hoc spirituale esse. Nam Christo non dabitur sceptrum aureum, sed doctrinam: Venite et

adscendamus in montem Domini, docebit nos de viis suis: deinde, ex Sion prodibit lex, et verbum Domini ex Ierusalem. Semper igitur ratio illa tenenda est, quod Deus non reddidit Ierosolymam in oculis hominum speciosam, ut prius fuerat, neque opibus et divitiis et terrena potentia eam locupletavit: sed tamen restituit decem tribus, quae prius desciverant, sed totum orbem. Pergamus:

9. *Nunc quare vociferaris vociferatione? Rex nullus in te? An consiliarius tuus perit? quia te occupavit dolor quasi parturientem.* 10. *Dole et ingemisce filia Sion quasi parturiens: quia exibis e civitate, et habitabis in agro: et venies Babylonem usque, illic liberaberis, illic redimet te Iehova e manu hostium tuorum.*

Hic propheta res inter se natura contrarias permiscet, quod scilicet excidendi essent ad tempus Iudaei, postea tamen recuperaturi priorem statum. *Cur vociferaris, inquit, vociferatione?* Notandum est prophetae consilium. Neque enim voluit subvertere quod prius dixerat. Sed quia poterant labascere piorum animi inter varias mutationes, propheta hic futuras supponit, ut permaneant tamen in fide: et ideo dicit *Quare vociferaris vociferatione?* hoc est, video exorturas graves turbas, quae possent concutere etiam fortissimos animos.* Erit igitur tempus varium, ita ut saepius possint turbari fideles et deiici etiam ex gradu suo. Sed quamvis varii tumultus surgant et tempestatibus omnia sint confusa: tamen Deus redimet populum suum. Videmus ergo quid sibi hic velit propheta, Cur nunc, inquit, vociferaris? Quare tumultuaris? nam proprie hoc verbum significat non tantum vociferari, sed etiam buccinare: quasi diceret, cur tantopere se afflictant Iudaei? Est certe magna ratio, inquit: et dicit, *An rex in te non est?* Haec certe erat ratio cur se ipsos turbarent Iudaei, quia Deus spoliaverat eos et regno et consilio. Scimus autem quid dicat Ieremias, Christus, hoc est, unctus Domini, in cuius anima spiramus, occisus est. Quoniam ergo tota ecclesia quasi animam trahebat a regis salute, ideo post regnum deletum et abolitum non potuit aliter fieri, quin attoniti essent fideles. Ablata enim erat spes salutis. *Rex igitur non est in te? Et consiliarii tui perierunt?* Existimant quidam oblique perstringi populi infidelitatem, quia putaret se destitui Dei et Christi auxilio. Quasi diceret, oblitine estis quid vobis promiserit Deus, se fore perpetuum vobis regem, et missurum Messiam suum sub cuius manu vos regat? imo nonne vobis promisit aeternum fore Davidis regnum? Unde igitur ista trepidatio? ac si neque amplius in medio vestri regnaret Deus, et solium Davidis sine

spe eversum esset? Adducunt illi interpretes in sententiae suae confirmationem eodem elogio Christum hic insigniri, quo apud Ies. 9. cap. Vocatur enim illic *YYY*, consiliarius. Sed quia hoc versu prophetae consilium est terrere magis et exprobrare quam solatio lenire malorum gravitatem, probabilius est ostendi populo suam nuditatem, quasi diceret Michaeas, Quae trepidationis causa vobis erat? An quia rex vobis cum omnibus consiliariis erit ablatum? quod autem mox sequitur, confirmat iusta de causa oriturum hunc dolorem, quia mediis omnibus nudati erunt, quae ad id usque tempus testimonium fuerant gratiae Dei. Cur ergo dolor te apprehendit quasi parturientem? *Dole, inquit, et ingemisce*, hoc est, non impedio quominus doleas et ingemiscas, quasi diceret, Certe non poterunt etiam firmissimi quique despiciere illas tam horrendas calamitates, quin patiantur gravissimos dolores. Caeterum, utique Deus maximis tormentis ad tempus subiiciat filios suos et exponat gravissimis malis, tandem restituet tamen ab exilio: *Tu exhibis, inquit, e civitate, et habitabis in agro, venies etiam Babylonem: sed illic liberaberis, illic te redimet Iehova e manu hostium tuorum.* Summa haec est, quamvis Deus habiturus sit curam populi sui, quemadmodum pollicitus est, tamen non esse cur fideles faciant sibi delitias, ac si exempti essent ab omni molestia: quin potius hortatur propheta, ut sese comparent ad subeundas istas calamitates, ut non modo eieci a patria errent in agris, tanquam homines vagi, sed etiam ut trahantur Babylonem usque, quasi in sepulchrum. Ubi autem animos fidelium confirmavit ad tolerantiam crucis, adiungit spem salutis, *quod Deus illic liberabit eos, et illic redimet e manu hostium.* Bis repetit adverbium *וְ*, neque sine causa. Poterant enim fideles praecludere sibi omnem spem salutis, ac si praeclusa esset ianna potentiae Dei. Et haec ratio est, cur propheta bis repetat *illic, illic*, etiam in sepulchro te liberabit et redimet, hoc est, extendite spes vestras non tantum ad medicorem aliquam gratiam, quasi possit Deus vos liberare ex mediocri aliqua desperatione, sed usque ad ipsam mortem. Ergo etiamsi vos iam quasi in sepulchris iaceatis, ne tamen dubitetis quin illic manum vobis porrigat Deus, quia futurus est liberator vester. Deus igitur, in cuius manu est victoria, superat multas et innumeras mortes.

11. *Et nunc congregatae sunt contra te gentes multae (vel robustae), dicentes, Damnata erit: et aspiciet in Sion oculus noster.* 12. *Ipsi vero non noverunt cogitationes Iehovae et non intellexerunt consilium eius: quia congregabis eos quasi manipulum in aream.* 13. *Surge et tritura filia Sion: quia cornutum ponam ferrum et ungulas tuas ponam chalybem: et conteres populos robustos: et dicabis Iehovae opes*

ipsorum, et substantiam eorum dominatori universae terrae.

Hic prophetae consilium est aliquid levationis dare fidelibus, ne sub malis succumbant: quia, sicuti iam diximus, instabant gravissimae clades, quae poterant obruere omnes piorum animos. Propheta igitur hic optima consolatione erigit, qui alioqui poterant deficere in illis cladibus. Haec autem summa est, quod non deceat fideles turbari ubi videbunt impios superbe insultare, quemadmodum solent, ubi videntur sibi compotes esse votorum. Quoniam ergo absque modo sese petulanter efferunt reprobi, propheta hortatur fideles, ut se in Dei promissionibus interea sustineant, neque morentur illam insolentiam. Deinde adiungit promissionem, quod scilicet copias omnes hostium Deus collegerit, quemadmodum si quis multas spicas colligat in fasciculum, ut tandem trituretur in area. Nunc venio ad verba prophetae. *Congregati sunt*, inquit, *contra te multi populi*, vel robusti. Nam quum dicit גוים רבים, utroque modo potest exponi, vel quod sint gentes validae ac robustae, vel quod sint copiosae numero: ad summam rei hoc parum facit. Nam huc spectat propheta, quamvis ecclesia Dei magna hostium multitudine prematur, non tamen debere ideo frangi animis: quia impii dum ferociter insultant, non intelligunt consilium Dei. *Congregatae sunt ergo contra te gentes multae*. Proponit rem in conspectu, ut medeatur terrori: quia quum sumus extra iactum telorum, ut plurimum nimium secure contemnimus omnia pericula: ubi vero ad serium certamen ventum est, vel trepidamus, vel etiam concidimus et evanescimus. Haec ratio est cur propheta in re praesenti statuatur Iudaeos, et ostendat iam adesse tempus quo ferenda sit obsidio: quoniam undique hostes ipsos urgebunt. *Congregati sunt igitur populi*: deinde *populi robusti*, vel multi. Hic ostendit non esse cur Iudaei, etiamsi longe polleant hostes et maiori numero et opibus et copiis et fortitudine, non esse tamen causam cur despondeant animos: quia satis erit in Deo praesidii. *Dicentes, Iam damnata erit Sion*. חרף significat male facere et perverse. Ad verbum igitur sic transferri posset, Scelerata erit Sion: et in ea adspiciet oculus noster. Caeterum metaphorice hoc verbum saepe accipitur pro damnatione ipsa. Sensus igitur est, iam Sion damnata est. Nec vero dubium est quin hic propheta exprimere velit, perinde hostes insultaturos, ac si iam Sion non esset sub tutela Dei: quemadmodum ubi quispiam suis sceleribus se exosum reddidit, etiam a suis patronis relinquitur ac deseritur. Sic ergo propheta hic armat fideles contra hostium suorum petulantiam, ne ideo desperent quum videbunt omnium hominum suffragiis se daminari: deinde etiam hanc esse communem sententiam

omnium, quod relictis sint a Deo. Sequitur materia consolationis: *Ipsi vero non cognoscunt cogitationes Iehovae, et non intelligunt*, nam verba praeteriti temporis tantundem valent ac si posita essent in tempore praesenti, *Non intelligunt consilium eius*. Hic propheta revocat piorum animos ad optimam considerationem. Nam ubi tam proterve contra nos surgunt impii, putamus omnia illis permissa esse: deinde statim eorum probra et contumeliae animos nostros et sensus occupant: ut metiamur quodammodo iudicium Dei ex illorum vocibus. Ubi ergo impii subsannant fidem nostram, iactant nos a Deo relictos esse, quasi attoniti succumbimus: et nihil proclivius est quam nobis exenti fidem et memoriam promissionum Dei, quoties ita impii insolent. Non abs re igitur propheta hic remedium adhibet: quod diligenter nobis est observandum: *Et dicent illi, Damnata est Sion*. Atqui caeci iudicant de coloribus, quia non intelligunt consilium Iehovae, neque eius cogitationes agnoscunt. Videmus ergo nunc quorsum tendat propheta, nempe stulte et praepostere facturos fideles, si aestiment iudicium Dei ex impiorum iactantia: quoniam Satan eos abripit furioso impetu: et si Dominus licentiam illis male agendi permittit, putant se victores fore usque ad extremum. Quoniam ergo ita impii inebriati stulta confidentia, non modo homines, sed Deum etiam ipsum contemnunt, propheta hic retinet et cohibet animos piorum, ut consendant altius: atque ita intelligant aliud esse consilium Dei quam existiment improbi, qui ad Deum neque pertinent neque accedunt. Haec doctrina cognita apprime est utilis. Primo intuitu putaret quispiam hoc esse frigidum: O! quid sibi vult propheta? dicit non esse consilium Iehovae quod isti proferunt: hoc etiam nos scimus. Sed si quisque se ipsum examinet, omnes uno ore fatebuntur nihil fuisse opportunius hac consolatione. Nam vulneramur contumelia, et ingenuis naturis hoc nimis est usitatum. Deinde simul ac impii evomunt suas blasphemias, putamus Deum in coelo quiescere: et una vox illorum quasi instar nubis obscurat iudicium Dei, simul ac quispiam ex reprobis nos deridet ac simplicitatem nostram, minatur ferociter et terrores suos obicit: illa est, quemadmodum dixi, quasi nubes interposita inter nos et Deum. Haec ratio est cur propheta hic dicat alias esse cogitationes Iehovae, et aliud consilium. Denique huc tendit consilium prophetae, quoties impii adeo superbe nos despiciunt, deinde etiam contumeliose minantur nobis, et nos terriant, debere nos mentes in coelum attollere. Quare? est enim aliud consilium Dei. Iactantiae igitur istae evanescent, quia ex nihilo oriuntur, ita etiam recident in nihilum: consilium vero Dei stabit. Sed nunc videndum est quorsum propheta de consilio Dei et cogitatio-

nibus hic loquatur. Nam si tantum haec duo nomina proponerentur nobis in medium, certe parum solida esset consolatio, et nihil fere haberet efficaciae. Aliud ergo principium tenendum est, nempe cogitationes Dei nobis non esse incognitas, qui sumus edocti in eius schola. Consilium ergo Dei non est obscurum, quia patefactum est nobis eius verbo. Pendet igitur consolatio ex doctrina altiore et magis recondita, quod scilicet fideles in suis miseriis debeant quasi in speculo contemplari Dei consilium. Quale autem illud est? nempe quod ubi nos affligerit, habeat remedium in manu: ubi etiam coniecerit in sepulcrum, possit nos restituere in vitam et salutem. Quoniam ergo tenemus consilium illud Dei, quod temporalibus malis ecclesiam suam castiget, et semper utilissimus futurus sit exitus: ubi ergo hoc nobis est cognitum, iam non est cur animos nostros deiciant impiorum blasphemiae. Ac ubi evomuerint omnia sua convicia, tamen debemus stare in hoc consilio Dei. Quod autem impii ita superbiunt, non mirum est. Nam si cornua erigunt adversus Deum, cur non etiam nos spernerent, qui sumus et pauci numero et potentiae fere nullius, vel saltem imparis? Ecclesia enim est contemptibilis coram mundo. Ergo non mirum est si ita nos subsannent, et suis ludibriis obruant hostes nostri, qui audent etiam contra Deum ita proterve agere. Sed sufficiat nobis quod non tenent Dei consilium. Nunc ergo videmus quid velit propheta. Et sequitur etiam explicatio, *Quoniam, inquit, congregabis eos quasi manipulum in aream*. Propheta hanc particulam adiecit expositionis loco, ut sciamus quale sit illud consilium Dei, cuius paulo ante meminit, nempe quod Deus hostes congregabit tanquam manipulum unum. Quid est manipulus? est exigua copia tritici: sunt vel trecentae spicae vel mille, si ita libet: sunt tamen spicae tritici, et gestantur manu unius hominis. Deinde, quis finis manipuli? nempe ut trituretur in area. Hoc quidem difficile creditu est, hostes dum ita undique coacervantur, esse instar manipuli. Si conveniat exercitus contra nos, non modo decem aut viginti millium, sed etiam longe maior: quis secundum sensum carnis putaret esse instar manipuli? Erunt totidem mortes et sepulcra: nempe pluris nobis esse debet cogitatio Dei quam formidabilis hominum potentia. Quoties ergo et potentia et numero hominum praevalerunt hostes nostri, discamus assurgere ad arcanum istud Dei consilium, de quo nunc concionatur propheta noster: et tunc facile erit statuere ingentem multitudinem esse instar manipuli. Dicit autem congregandos esse in aream hostes nostros, ut illic triturentur. Congregant se in alium finem. Putant enim statim nos fore sub sua potestate, ut nos absorbeant: sed ubi ita collegerint et se ipsos et vires suas, Dominus

frustrabitur eorum consilia, et permittet eos nobis triturandos. Sequitur: *Surge et tritura filia Sion, quia posui cornu tuum ferrum, et ungulas tuas chalybem*. Hic propheta superiorem doctrinam confirmat. Hortatur vero filiam Sion ad surgendum: quia oportuit deiici ut humi iaceret prostrata: neque enim statim restituit Deus ecclesiam suam, sed ad tempus sic affixit, ut nihil differret ab homine mortuo. Quemadmodum ergo cadaver sine sensu iacet, sic etiam ecclesia Dei prostrata fuit. Haec ratio est cur propheta nunc dicat, *Surge filia Sion: ac si Deus voce sua excitaret mortuos*. Videmus ergo emphaticum esse verbum hoc קָמִי, quia admonet propheta, non esse cur fideles desperent in totum, ubi viderint se ita deiectos, quia ipsorum restitutio est in manu et arbitrio Dei. Nam proprium Dei munus est, excitare mortuos, et eadem etiam doctrina applicari debet in usum quoties videmur ita deiecti, ut nullae vires suppetant, nullus vigor. Unde igitur fiet ut tandem resurgamus? nempe quia efficacia haec penes Deum est, ut sola voce restituat nobis vitam quae videtur prorsus exstincta. Postea adiungit, *Tritura, quia posui cornu tuum ferrum, et ungulas tuas chalybem*. Scimus triturandi morem fuisse apud Iudaeos in usu, sicuti etiam in Italia, et hodie in Provincia gallica. Hic flagellis excutimus triticum: sed illic est usus triturandi. Propheta ergo ex consueto more hic loquitur. Nam comparat bobus ecclesiam Dei: quasi diceret, Iudaei erunt veluti boves praediti cornibus ferreis, et ungulis chalybeis, ut proterant sub se totum robur gentium. Quantumvis ergo nunc gentes excellent, tamen ego subiiciam eas pedibus populi mei, quemadmodum si manipulus triturandus esset. Postea adiungit, *Et segregabis, vel consecrabis opes eorum Iehovae, et substantiam eorum dominatori terrae*. Finem hic propheta designat cur Deus decreverit subiicere electo populo profanas gentes, nempe ut ipse glorificetur. Haec summa est. Caeterum nimis arguti fuerunt in allegoriis, qui putarant restringi debere hoc vaticinium ad tempus Christi. Neque enim dubium est quin propheta voluerit consolationem suam extendere ad totum Christi regnum, ab initio usque ad finem. Alii nihilo rectius hoc spectare pronuntiant ad exsilium babylonicum, quia tunc et Daniel et alii trituraverint populos, ubi eorum doctrina adducti sunt profani reges ut templum restituerent: deinde ut praestarent aliquem cultum Deo Israel. Sed in eo falluntur utrique, quod triturandi verbum aliter accipiunt quam propheta. Generaliter enim significat subiiciendas esse profanas gentes ecclesiae Dei. Hoc autem fit quoties Deus porrigit manum fidelibus, et non patitur impios suam crudelitatem ita exsequi ut cuperent: imo etiam facit ut cogantur suppliciter deprecari fideles. Hoc saepe contingit in mundo, quemadmo-

dum de Christo scriptum est, Inimici tui terram lingent (Psal. 72, 9). Sed non implebitur hoc vaticinium ante ultimum adventum Christi. Incipimus quidem triturare hostes nostros, quoties Deus sua potentia illos conterit, vel saltem facit ut deiecti trepident, quemadmodum videmus expavescere quoties contingit aliqua mutatio: et blande tunc profitentur se velle Deum colere: sicuti hodie contingit adhuc vel in Gallia vel in Italia. Quam multi hypocritae terrenae utilitatis causa se Deo subiicerent? et quam multos tales Anglia aluit, ubi evangelium illic florebat? Aulici omnes et alii etiam qui nolebant subire odium regis, profitebantur se esse optimos pietatis cultores, sed tamen semper impletur illud, Alieni tibi mentiti sunt (Psal. 18, 45). Videmus ergo quid sibi velit propheta, quum de trituratione loquitur: significat Dominum saepe facturum ut hostes ecclesiae conterantur, etiamsi nullus eos premat: sed, quemadmodum iam dixi, necesse est respicere in ultimum diem, si volumus cernere plenum huius prophetiae complementum. Postea adiungit, *Consecrabis opus eorum Ichovae, et substantiam ipsorum dominatori terrae*. Hic propheta ostendit non sperandam esse filiis Dei dominationem, ut affluant delitiis in mundo, et omnia ad se rapiant: deinde abutantur sua potentia, quemadmodum solent profani homines, sed debere hoc totum referri in Dei cultum et gloriam. Quorsum ergo vult Deus ecclesiam suam excellere? nempe ut ipse solus emineat, et fideles placide utantur sua dignitate, neque propterea superbiant. Nihil itaque magis alienum est ab imperio ecclesiae quam superbia, vel crudelitas, vel etiam avaritia: ideo notandus diligenter est hic finis, ubi dicitur, *Opus eorum consecrabis Ichovae*. Prius de dominatione loquutus erat, Conteres populos robustos, triturbabis, calcabis etiam eos pedibus: sed ne fideles traherent hoc alio quam Dominus volebat, statim additur optima correctio, nempe quod haec dominatio non erit penes ipsos homines, sed penes unum Deum. Tu ergo consecrabis: et utitur verbo חרם, quod significat anathema facere: quasi diceret, Deus ecclesiam suam extollet, ut possit hostibus suis dominari: sed interea videant fideles ne tyrannice dominantur, quia Deus vult semper solus regnare. Tota igitur excellentia, tota dignitas, tota potentia ecclesiae debet huc referri, ut omnia subiaceant Deo, et quidquid erit in gentibus, hoc totum sit sacrum, ut scilicet cultus Dei tam apud victores quam apud victos vigeat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, cur adiecerit de consecrandis gentium opibus. Sequitur:

CAPUT V.

1. *Nunc colligas te (vel obsidione cingeris, ut alii vertunt) filia congregationis (hoc est turmae), obsidionem posuit contra nos: in virga percutient ad maxillam iudicem Israel.* 2. *Et tu Beth-lehem Ephrata, parva ad essendum (ut ita loquar), inter millia Iehudah: ex te mihi egredietur ad essendum dominatorem (sic transfero durius, ut sit dominator) in Israel: et egressus eius ab initio, a diebus saeculi.*

Iterum propheta, ut fideles hortetur ad patientiam, admonet instare durum et asperum tempus: quia oportuit eos saepius commonefieri de propinqua clade, ne terror eos prorsus exanimaret. Quoniam ergo periculum erat a desperatione, ideo propheta saepius repetit quod iam antea dixit de vindicta Dei, quae tunc instabat populo Israel. Et haec ratio docendi ac series observatu digna est, dum nobis prophetae minantur, aut denuntiant quas meriti sumus poenas, vel obstupescimus, vel excandescimus contra Deum ac fremimus: si autem proponunt aliquid consolationis, tunc indulgemus nobis, et nimium sumus securi. Ergo necesse est coniungere minas promissionibus, ita ut semper parati simus ad ferendas temporales poenas: et interea animi nostri suffulti bona spe a Domino pendeant, et in ipsum recumbant. Hoc consilio propheta iterum inculcat quod iam aliquoties dixit, nempe obsidione cingendos esse Iudaeos. Quomodo haec conveniunt, hostes qui fuerint congregati similes fore manipulo qui statim rapitur in aream pedibus animalium calcandus: et tamen obsidendos esse Iudaeos? Respondeo haec omnia congruere, quoniam scilicet temporales poenae, quas Deus ecclesiae suae infligit, non impediunt quominus statim eam restituat, ubi visum fuerit: ergo ne obreperet securitas animis piorum, propheta voluit saepius illis reducere in memoriam, instare horribilem cladem, quae posset eos penitus obruere, nisi subesset aliqua fultura: hoc est, nisi Deus ipso verbo suo ipsos sustineret. Nunc ergo congregabis te, inquit, *filia turmae*. Verbum חרמתי et nomen גרר conveniunt inter se: quasi diceret, Tu collecta eris filia collectionis. Alloquitur propheta Ierosolymam. Sed videndum est cur vocet *filiam collectionis*. Putant nonnulli notari hac voce splendidum et opulentum statum Ierosolymae: quasi dixisset propheta, Hactenus civitas haec populosa fuit, sed nunc redigetur in tales angustias, ut non audeat extra portas suas egredi, quoniam undique coarctabuntur. Sed propheta Ierosolymam vocat *filiam turmae* alio sensu, nempe quod soliti essent multas molestias inferre, quemadmodum latrones inter se conspirant et turmatim

conveniunt, ut praedentur, ita etiam propheta vocat Ierosolymam filiam turmae, quoniam soliti essent cives illius ultro inferre multas molestias, et violenter se gerere, quemadmodum solent praedones. *Tu ergo nunc, inquit, collecta eris:* hoc est, non emittes tuas turmas, sed hostes cogent te dura obsidione, ac si instar fasciculi te ipsam contraheres. Sunt igitur duo membra huius sententiae, nempe quamvis Dominus statuerit ecclesiae suae opitulari, tamen velle eam ad tempus coarctari: deinde propheta causam ostendit, ne querantur se nimium rigide tractari: Vos, inquit, haecenus sine causa fuistis aliis molesti. Tempus ergo adest quo Dominus vicem vobis rependat: quemadmodum etiam dicit Iesaias (33, 1), *Heus tu praedator, nonne etiam tu praedae expositus eris?* ita etiam hoc loco, Vos fuistis turmatim collecti, nempe ut expilaretis homines innoxios. Ergo aliae turmae nunc vos cingent, imo eritis ipsi terrore vestro obsessi. Est enim verbum Hithpael. Non dicit, Tu filia turmae iam cineta eris: sed te ipsam, inquit, constringes. Postea adiungit, *Obsidionem posuit contra nos.* Posset hoc referri ad Deum: sed simpliciter de hostibus intelligi potest: continuo enim post addit propheta, *Percutient virga*, plurali numero. *Percutient ergo virga maxillam iudicis Israel*, significat Iudaeos ita subigendos esse a suis hostibus, ut etiam indices ipsorum ac gubernatores expositi sint omne genus probris et ignominiiis. Nam percutere ad maxillam, tantundem valet ac inferre quodvis dedecus. Est enim extrema illa contumelia, sicuti Demosthenes loquitur, et citatur etiam a Iureconsulto. Nunc tenemus consilium prophetae, quod frustra superbiant Iudaei in regno et in ordine suo politico, quia Dominus ultimis probris subiciet gubernatores ipsius regni. *Percutient igitur hostes iudices ipsos etiam ad maxillam.* Sed statim sequitur consolatio, et videmus ut propheta nunc humiliet filios Dei, et praeparet ad tolerantiam crucis: nunc vero mitiget omnem tristitiam, imo exilaret ipsos in suis malis. In hunc igitur finem nunc adiungit, *Tu Beth-lehem Ephrata parva es, ut sis in millibus Iehudah.* Quoniam Matthaeus aliter hunc locum citat, putant quidem interrogative debere legi, Et tu Beth-lehem Ephrata, minima es in praefecturis Iehudah? quoniam Matthaeus dicit, Nequaquam minima es, excellis. Sed quid opus est torquere prophetae verba, quum evangelistae non fuerit propositum referre quod apud prophetam legitur, sed notare locum duntaxat: quantum ad verba spectat, respexit Matthaeus conditionem oppidi Beth-lehem qualis erat post Christi adventum. Tunc ergo vere coepit excellere: sed propheta hic considerat quam ignobilis et contemptus sit locus Beth-lehem. *Tu, inquit, minima es in millibus Iehudah.* Quidam parum scite exponunt hunc locum, *Minima es in millibus Iehudah:* hoc

est, etiamsi mille essent urbes in tribu Iehudah, vix tamen haberes locum in tanto numero. Sed ignorantia consuetudinis hoc dicunt: quia scimus Iudaeos solitos fuisse distribuere suas praefecturas in millenaria, in chiliadas. Sicuti ergo sunt in exercitu centuriones, sic etiam in descriptione cuiuslibet gentis sunt centuriae: ita sunt in exercitu tribuni, qui praesunt mille hominibus. Sic propheta vocat millenarios, hoc est, tribunos. Nam tales erant praefecturae, ut quae urbs poterat educere cum suis pagis tria millia hominum, haberet etiam tres praefecturas, haberet tres tribunos, vel quatuor vel quinque. Propheta ergo ut ostendat exiguum esse oppidum et nullius fere potentiae, dicit, *Tu Beth-lehem, vix potes sufficere ad unam praefecturam.* Fuit autem hoc signum tenuitatis, quod ex Beth-lehem et pagis vicinis vix possent confici mille homines. Scimus enim non fuisse multas urbes in tribu Iehudah: et tamen poterant illinc educi magni exercitus. Si ergo tanta fuit exiguitas urbis Beth-lehem, ut vix posset tenere gradum praefecturae unius, certe hinc patet fuisse ignobile oppidum. Nunc tenemus consilium prophetae: *Tu, inquit, Beth-lehem minima in urbibus Iehudah: iam orietur tamen, vel egredietur mihi ex te qui sit dominator in Israel.* Beth-lehem vocat Ephrata: quia dicunt alteram fuisse in tribu Zebulon et scimus congruere nomen Ephrata cum nomine Beth-lehem: quia utrumque frugum ac victus abundantiam notat: et inde etiam natus fuit David. Iam venio ad secundum membrum: *Ex te egredietur mihi qui sit dominator.* Hic inducit propheta loquentem Deum: *Egredietur, inquit, mihi.* Hac voce pronuntiat Deus sibi non ita decretum esse perdere populum quin velit iterum restituere post aliquod tempus. Revocat igitur fideles ad se et consilium suum aeternum: ac si diceret, Ego sic ad tempus vos abieci, ut tamen aliqua vestri cura me tangat. *Mihi ergo egredietur qui sit dominator in Israel.* Iam non dubium est quin propheta simul etiam fideles revocet ad promissionem quae Davidi fuerat data. Unde enim spes salutis electo populo, nisi ex regni perpetuitate? Iam dicit propheta, Est quidem aliqua ratio secundum carnis sensum, cur fideles animos despondeant. Nam unde illis fiducia, nisi ex regno Davidis? Unde autem oriundus David? nempe ex Beth-lehem. Vocata enim fuit Beth-lehem urbs Davidis: atqui obscurum est et tenue oppidulum, et vix potest efficere vulgarem praefecturam. Quum ita sit, possent fidelium animi concidere. Sed parvitas ista non obstat quominus illinc educat Dominus novum regem. Ante Davidem etiam Beth-lehem fuerat tenue oppidum, et ex vulgaribus contemptisque praefecturis. Quis sperasset ex illo oppidulo regem esse eligendum? deinde ex tugurio venturum? Quia David erat in domo pastoritia:

pater eius erat homo pecuarius: erat etiam minimus inter fratres suos. Quis ergo putasset lumen oriturum esse ex illo terrae angulo? deinde ex tugurio ignobili? hoc factum fuit praeter hominum opinionem. Ergo propheta hic proponit fidelibus eandem consolationem: quasi diceret, Nonne Deus semel constituit perfectissimum statum, ita ut populus omni ex parte felix et beatus esset quum rex creatus fuit David? unde autem David? ex Beth-lehem. Ergo non est cur nunc vos praesentes miseriae nimium conturbent. Deus enim iterum poterit vobis regem ex eodem loco educere, et faciet. *Tu ergo Beth-lehem parva es.* Non dubium est quin propheta hic velit reputari a fidelibus quale fuerit initium perfectissimi status, nempe quum David electus est rex. David erat pastor, homo abiectus, nullius famae, nullius potentiae, etiam inter fratres suos contemptibilis. Quum ergo Deus ex tenebris eduxerit lucem, non est cur nunc desperent fideles, quin eadem futura sit restitutio, quale fuit exordium beati et optimi status. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed reliqua non possum hodie absolvere, differam igitur in diem crastinum.

Heri coepimus exponere promissionem qua voluit propheta noster fulcire piorum animos, ne in gravissima tentatione deficerent. Revocat autem eos, sicuti dictum fuit, ad ipsa regni exordia: quoniam David fuerat quasi de nihilo excitatus: et Deus specimen admirabilis suae gratiae in eo ostenderat, ideo propheta admonet pios, idem nunc quoque esse sperandum, ut Deus regnum illud collapsum rursus erigat. *Prodebit ergo ex Beth-lehem, inquit (quod est ignobile oppidum), qui sit dominator in Israel.* Vocat dominatorem in Israel, quia prius denunciaverat horribilem illam poenam, quod hostis colaphis caesus esset faciem iudicis. Hoc autem perinde valebat ac si dixisset propheta, nullam amplius fore dignitatem in populo illo, quia caput ipsum verberandum esset. Iam ergo promittit novum dominatorem: hoc est, promittit rursus politicum aliquem ordinem fore conspicuum in illo populo, neque enim potuit percuti gubernator in maxilla, quia concideret omne imperium et omnis dignitas. Videmus ergo quid per nomen dominatoris intelligat propheta, quod scilicet Deus rursus efficiet ut emergat novus princeps, qui gubernet populum illum. Est igitur hoc remedium dissipationis. Caeterum adiungit propheta, *egressus eius esse ab initio*, vel a longa vetustate, *et a diebus saeculi*: hoc est, diebus aeternis, hic significat non fore hoc repentinum, quod surget princeps qui populum gubernet: quia iam olim hoc divinitus fuit decretum: hic est simplex sensus. Scio quosdam insistere pertinacius, quod hic loquatur propheta de aeterna essentia Christi, et quantum ad me spectat libenter agnosco

hic probari nobis Christi divinitatem: sed quia hoc nunquam extorquebitur a Iudaeis, malo simpliciter accipere quod sonant prophetae verba, Christum non ita repente proditurum ex Beth-lehem, quasi de eo nihil Deus olim statuisset. *Egressus ergo eius sunt ab initio*, inquit. Alii etiam afferunt novam argutiam, quod plurali numero propheta egressus vocet propter duplicem Christi naturam: sed subest absurditas, quia neque proprie neque scite conferret propheta naturam humanam Christi cum divina, quantum attinet ad aeternitatem. Scimus sermonem Dei fuisse aeternum: scimus deinde ubi tempus plenitudinis venit, quemadmodum loquitur Paulus, Christum induisse carnem. Origo igitur Christi secundum carnem, non fuit tam vetusta, si de essentia sermo habetur. Ergo absurda prorsus esset comparatio: et Hebraeis satis tritum est pluralem numerum confundere cum singulari, dicit ergo egressum Christi esse aeternum, quia non prodibit momento ex Beth-lehem, sicuti temere quispiam ad opem ferendam exsurgit, ubi omnia sunt desperata: sed tamen ita surgit, ut nihil fuerit antea provisum. Propheta autem alium fore Christi egressum denuntiat, quod scilicet Deus ab initio statuerit dare perpetuum regem populo suo. Interea repudiandum nobis est commentum illud in quo sibi placent Rabini. Nam dicunt ante mundi creationem creatum fuisse Messiam, sicuti etiam solium aeternitatis et legem, et alia, sunt insulae fabulae. Sed propheta simpliciter ostendit, etiam ante conditum mundum Christum fuisse caput, sicuti etiam vocatur primogenitus omnis creaturae, quia per ipsum creata sunt omnia. Idem vero sermo Dei, per quem creatus est mundus, debuit esse caput ecclesiae, et per eum oportuit instaurari quae perdita erant. Nunc ergo tenemus quid sibi velit propheta quum dicit, *egressus Christi esse aeternos*. Caeterum Iudaeis non concederem tantum perpetua Dei ordinatione egressus Christi fuisse ab initio, vel ab omnibus saeculis. Sed duo notanda nobis sunt, Christum scilicet, qui manifestatus fuit in carne ut ecclesiam Dei redimeret, fuisse aeternum sermonem, per quem creatus est mundus: deinde fuisse destinatum aeterno Dei consilio ut esset primogenitus omnis creaturae: praesertim vero ut esset ecclesiae caput, et instauraret gratia et virtute sua mundum collapsum. Nunc ergo videmus qua ratione haec duo propheta simul coniungat, ubi dicit proditurum ex Beth-lehem qui dominetur in Israel: et tamen egressus eius esse aeternos. Nam si tantum hoc dixisset quod heri exposuimus, facilis erat exceptio, et poterat cuilibet venire in mentem, Cur dicis venturum ex Beth-lehem qui gubernet electum populum? quasi vero Deus excogitet novum remedium, ubi videbit actum esse de salute ecclesiae suae. Hic propheta antevertit et admonet egressus eius esse aeternos: hoc

est, ita fuisse iam olim decretum, et quidem ab initio: quia scilicet Deo nihil sit novum, ut opus habeat aliqua subita consultatione: quemadmodum ubi nobis aliquid contigit quod minime timuimus, tunc fabricamus nobis novas rationes. Propheta ostendit nihil tale fore in Deo: sed hoc totum occultata et incomprehensibili eius providentia gubernari, quod populus pessum ibit: deinde restituetur per manum Christi: nempe quia *egressus eius sunt ab initio et a diebus aeternis*. Pergamus:

3. *Propterea dabit eos* (hoc est, ponet eos, vel relinquet) *usque ad tempus quo parturiens pariet: et revertentur ad filios Israel residuum fratrum eius.*

Hic rursus propheta sermonem suum sic temperat, ut Iudaei intelligant sibi multa ferenda esse antequam succurrat Deus eorum miseriis. Vult ergo hic formare piorum animos ad tolerantiam, ne diffident in rebus turbatis, ne etiam occupet eos nimis terror. Statuit igitur ista duo simul, nempe populum, sicuti dignus erat, graviter affligendum esse: deinde Deum fore in illis tam atrocibus poenis memorem foederis sui, ut tandem colligat aliquas reliquias, neque sinat populum illum penitus aboleri. Ergo aliquid medium promittit inter statum integrum et interitum: non manebit status populi integer, inquit propheta. Quare? Deus enim excindet regnum et urbem: imo faciet ut nulla appareat vel dignitas vel potentia populi, ut nullus denique residuus sit ordo. Interea tamen subveniet miseris: ubi putabant se esse iam addictos ultimo exitio, porriget illis manum. Haec summa est. Dicit igitur tradendos esse, hoc est, derelinquendos a Deo *usque dum parturiens pariat*. Sunt qui hoc trahant ad beatam Virginem: quasi diceret Michaeas, tempus illud esse exspectandum Iudaeis, dum virgo pariet illis Christum: sed facile omnes agnoscunt coactam esse illam interpretationem. Ego igitur non dubito quin propheta hic per similitudinem corpus populi comparet mulieri gravidae. Similitudo mulieris parturientis varie accommodatur. Nam improbi, ubi impunitatem sibi promittunt, repente corripiuntur, et uno impetu: ita interitus eorum similis est partui mulieris gravidae. Sed alia est ratio praesentis loci. Propheta enim dicit fore similes Iudaeos mulieribus gravidis, quia etiamsi perferant maximos dolores, sequetur tamen laetus et optabilis exitus. Et Christus etiam in hunc finem exemplo hoc utitur, Mulier, inquit (Ioan. 16, 21), tristitiam habet quum parit, sed statim laetatur ubi videt hominem in mundo natum. Ergo hoc loco Michaeas dicit prosperum fore exitum electi populi in miseriis: quia scilicet parient. Erunt quidem gravissimi dolores, sed quorum exitus laetitiae causa erit, ubi scilicet agnoscent se et suam salutem

Calvini opera. Vol. XLIII.

semper curae fuisse Deo, ubi intelligent utiles sibi fuisse eius castigationes. *Donec igitur pariens pariat*, inquit, *Deus relinquet eos*. Duo igitur sunt membra huius sententiae, quod ad tempus relinquendi sunt Iudaei, ac si non essent amplius in Dei manu ac tutela. Hoc unum est: alterum vero, semper Deum fore illorum custodem, quia partus sequetur eorum dolores. Contraria est illa sententia Iesaeae (26, 18), Doluimus, parturivimus, et peperimus ventum. Illic queruntur fideles se fuisse maximis doloribus oppressos, et venisse usque ad partum: caeterum non peperisse nisi ventum, hoc est, se fuisse deceptos vana expectatione, quia non respondit exitus qualem sperabant. Sed Dominus per Michaeam hic aliquid melius promittit, quod scilicet finis omnium malorum erit felix populi restitutio: quemadmodum si mulier compensationem accipiat doloris sui, ubi videt sibi natam esse sobolem. Et confirmat hanc sententiam altero membro, ubi dicit *ad filios Israel redibunt*, vel *convertentur residuum fratrum eius*. Significat ergo propheta fieri non posse quin Deus populum suum non modo dissipet, sed etiam pessumdet, ita ut calamitas illa minetur certum exitum. Hoc unum est. Interea vero promittit aliquid fore salvum, sed vocat *reliquias*: sicuti alibi vidimus, ne hypocritae existiment se impune laturos quod Deo illuserint. Ostendit igitur propheta venturam esse cladem, quae populum fere exstinguat: sed reliquias fore salvas misericordia Dei, idque praeter communem sensum. Nunc tenemus quid velit propheta. Iam sequitur:

4. *Et stabit, et pascet in virtute Iehovae, in magnificentia nominis Iehovae Dei sui: et habitabunt, quia nunc magnificabitur usque ad fines terrae.*

Non dubium est quin propheta hic continuet sermonem suum de Christo, et quantumvis Iudaei impudenter pervertant totam scripturam, non possunt tamen effugere quin hic revocet Michaeas pios omnes ad Christi adventum, si quam salutem vel sperant vel cupiunt consequi: hoc certum est. Iam videndum est quid propheta Christo tribuat: *Stabit*, inquit, *et pascet in virtute Iehovae*. Standi verbum ad perseverantiam debet referri: quasi diceret non fore hoc momentaneum, quod Deus populi reliquias colliget per manum Christi: sicuti saepe affulget aliquid laetitiae quod statim evanescit. Propheta hic ostendit, regnum Christi fore stabile et diuturnum. Perget ergo: hoc est, non tantum ad paucos dies Christus reget ecclesiam Dei, sed regnum eius stabile manebit per continuam seriem annorum et aetatum. Nunc ergo videmus consilium prophetarum. Secundo addit, *Pascet in fortitudine Iehovae, in magnificentia nominis Iehovae Dei sui*: quibus verbis intelligit satis fore potentiae in manu Christi ad

ecclesiam tuendam. Scimus ecclesiam in hoc mundo obnoxiam esse variis turbis, quia nunquam hostibus caret: Satan enim semper reperit quos impellat, et quorum furore utatur ad vexandos Dei filios. Quoniam ergo ecclesia Dei agitur inter multas procellas, ideo opus habet robusto et invicto defensore. Hoc igitur elogium nunc confert propheta noster in Christum, quod *pascet in fortitudine Iehovae, et magnificentia Dei sui*. Quantum ad verbum pascendi attinet, non dubium est quin hic exprimat qualis Christus sit erga suos, hoc est, erga gregem sibi commissum et fidei suae. Non dominatur ergo Christus in ecclesia tanquam formidabilis tyrannus, qui suos metu opprimat, sed pastor est, et tractat oves suas qua optandum est mansuetudine. Erga fideles ergo nihil humanius et mitius Christo, quia fungitur officio pastoris: et mavult hoc elogio ornari quam vocari et censi rex, et sibi sumere aliquod imperium. Sed potentiam Christi ex altera parte ostendit propheta fore impiis et reprobis horribilem. *Pascet*, inquit. Si ad oves respicimus, Christus induit personam plenam mansuetudinis. Nihil enim blandius est, quemadmodum dixi, hoc pastoris nomine. Sed quoniam cingimur undique hostibus, addit propheta, *Pascet in virtute Iehovae, et magnificentia nominis Iehovae*, hoc est, quantum est potentiae in Deo, tantum erit praesidii in Christo, ubi necesse erit ecclesiam defendere et tueri contra hostes. Discamus ergo non minus sperandum esse salutis a Christo quam est in Deo virtutis. Nunc si virtus Dei immensa est, quemadmodum fatemur, etsi omnipotentia eius omnes sensus nostros longe superat et absorbet, discamus etiam extendere et in altum et profundum omnes spes nostras. Quare? nam habemus satis robustum regem qui nos tuendos suscepit, et cuius fidei pater nos commisit. Quum ergo traditi simus Christo in custodiam, non est quod dubitemus nos fore salvos et incolumes. Est quidem pastor, et nostra causa huc sese demittit, ut non refugiat etiam sordidum hoc nomen: neque enim est in pastore pompa vel maiestas. Tametsi ergo Christus nostra causa induit personam pastoris, neque munus detrectat, interim praeditus est immensa virtute. Quare? neque enim humano more gubernat ecclesiam, sed *in magnificentia nominis Dei sui*. Iam quod Christum nunc Deo subiicit, pertinet ad humanam naturam. Et Christus quamvis sit Deus manifestatus in carne, tamen dum nobis mediator describitur, et ecclesiae caput in natura humana, subiicitur Deo patri. Est enim medius inter Deum et nos. Haec igitur causa est cur nunc propheta dicat Christum habere quasi precario virtutem: non quod Christus duntaxat sit homo, sed quia apparuit nobis in hominis persona, ideo dicitur accipere virtutem a patre suo: et hoc naturae humanae respectu, ut dictum est. Est

tamen alia ratio cur propheta hoc expresse addiderit, nempe ut sciamus Christum quatenus est ecclesiae protector, non posse a patre suo divelli. Sicuti ergo Deus est Deus, ita Christus est eius minister ad servandam ecclesiam. In summa non vult propheta considerari Deum a fidelibus, nisi interposito mediatore: et non vult considerari mediatorem, nisi qui obtineat summum imperium a Deo ipso: imo qui instructus sit omnipotentia ad suos servandos. Addit postea. *Habitabunt: quia nunc magnificabitur usque ad fines terrae*. Promittit securam habitationem fidelibus: quia Christus extolletur usque ad ultimas mundi plagas. Hic videmus salutem etiam gentibus exteris promitti: quia satis fuisset Christum intra fines Iudaeae pollere immenso imperio, si tantum illi tradita fuisset gens una in custodiam. Sed quoniam voluit Deus pater ipsum esse autorem salutis cunctis gentibus, hinc etiam colligimus oportuisse extolli usque ad ultimos terrae fines. Caeterum quod ad verbum habitandi spectat, fusius exponitur proximo versu, ubi dicit propheta:

5. *Et erit hic pax: Assur quum venerit in terram nostram, et quum calcaverit in palatiis nostris, tunc constituemus super eum septem pastores et octo principes hominum.*

Confirmat, ut dixi, Michaelae proximam doctrinam. Habitandi verbo non dubium est quin voluerit stationem et quietam et tranquillam notare: ac si diceret securos fore filios Dei sub Christi manu. Iam addit, *Erit enim pax nostra*. Poterit quaeri, unde secura ista habitatio? nam terra nostra saepius vastata fuit: tandem abductus est populus in exilium. Quomodo nunc audebimus sperare quod promittis, nos fore tranquillos et securos? quia, inquit, *erit pax nostra*, hoc est, contenti simus praesidio regis, quem Deus pater nobis dedit. Sufficiat igitur nobis umbra ipsius, et satis erimus tuti ab omni molestia. Nunc videmus quo sensu propheta appellet Christum pacem populi, vel ecclesiae: nempe quia procul arcebit omnes noxas, et instructus erit fortitudine et invicto imperio, ut omnes impios compescat, ne audeant bellum gerere cum filiis Dei: vel si quid moveant turbarum, prohibeat ipsos tamen. Caeterum scimus alio modo Christum esse nobis pacem, quia scilicet reconciliavit nos patri. Et quid nobis prodesset tutos esse a terrenis noxiis, nisi hoc certum esset, Deum nobis esse propitium? nisi ergo mentes nostrae acquiescerent in paterna Dei benevolentia, necesse esset nos trepidare perpetuo, etiamsi nemo quidquam molestiae inferret: imo omnes amici essent, et applauderent, misera esset tamen nostra conditio, et aestuaremus inquietudine, nisi conscientiae nostrae illa certa fiducia

pacatae essent, Deum scilicet nobis esse patrem. Ergo non posset Christus esse aliter pax nostra, nisi quatenus Deum nobis pacificat. Sed interim generaliter loquitur propheta, quod sub umbra Christi tuto latebimus, neque esse metuendum quidquam mali, etiamsi Satan furiose in nos ruat, si insaniat etiam totus mundus nihil nobis esse metuendum, si Christus contineat nos sub suis alis, et foveat. Haec summa est igitur, quum dicit Christum esse pacem: postea adiungit, *Quum Assur venerit in terram nostram, et quum calcaverit in palatiis nostris, tunc statuemus contra eum, vel super eum, septem pastores et octo principes populi*. Significat propheta ecclesiam Dei non fore immunem a multis turbis, etiam ante Christi adventum. Ego enim libenter hoc refero ad medium tempus: quamvis interpretes alio trahant prophetae verba. Sed hic sensus longe melius convenit, dum Christus adhuc speratur, et tamen suspensum est auxilium illud, quod Deus per manum eius pollicitus est: venturos Assyrios, qui longe et late grassentur per terram Israel. Dicit ergo, Etiamsi Assur in terram nostram veniat, et perrumpat violento impetu, ut non possumus eum arcere, statuemus tamen nobis pastores et principes contra eum. Quanquam notandum est non debere vaticinium hoc restringi ad tempus illud tam breve. Generaliter enim loquitur propheta de ecclesiae conservatione tam ante Christi adventum quam postea: quasi diceret, Dixi regem qui nasce-
tur nobis, et prodibit ex Beth-lehem, fore pacem nobis: sed antequam manifestetur mundo, Deus tamen adhuc ecclesiam suam colliget, et emergent ex corpore mortuo tam duces quam pastores, qui repellant iniustam violentiam: imo subiciant sibi Assyrios. Videmus nunc quorsum spectet propheta: postquam ornavit insigni illo elogio Christum, quod unus nobis ad tranquillam vitam sufficiat, postea adiungit Deum fore conservatorem ecclesiae suae, ut eam liberet ab hostibus. Caeterum notanda est circumstantia, quae hic exprimitur. Dicit Michaeas, *Quum Assyrii grassati fuerint per terram, et calcaverint omnia palatia*, tunc Deum fore liberatorem populi sui. Poterat excipi, Cur non citius? annon praestabat antevertere? Quid? nunc Deus quasi otiosus spectat vim hostium: et laxat illis habenas, ut totam terram diripiant, ut perrumpant usque ad meditulum. Cur ergo Deus non occurrit maturius? sed videmus quam rationem tenere velit Deus in ecclesiae salute. Quia enim castigatione aliqua subinde indigent fideles, Deus ipsos humiliat ubi ita expedit, sed postea liberat. Haec ratio est cur Deus permiserit tantam licentiam Assyriis, antequam opponeret suum auxilium. Et videmus etiam sic temperari sermonem a propheta, ut ab una parte ostendat non fore semper immunem ecclesiam a malis. Venient ergo Assyrii, calcabunt palatia

nostra. Hoc omnino ferendum erat filiis Dei, et oportuit in tempore parare animos ad tolerantiam. Sed postea sequitur consolatio. Ubi ergo Assyrii ita penetraverint in terram nostram, et nihil illis clausum vel absconditum fuerit, tandem Dominus faciet ut surgant novi pastores. Significat propheta aliquo tempore mutilum fore corpus populi, et quasi truncum: sicuti etiam impletum fuit, usque dum reversi sunt ab exsilio. Nam frustra hoc diceret, *Constituemus nobis*, si fuisset continua series regiminis: non diceret, postquam Assur venerit in terram nostram, constituemus principes: sed erunt quum veniet Assur adhuc principes. Verbum igitur *Constituendi* denotat, quod iam dixi, nempe ecclesiam fore ad tempus sine capite visibili. Christus quidem semper fuit caput ecclesiae: sed quia voluit tunc spectari in familia Davidis tanquam in imagine vel pictura: ideo propheta hic ostendit, etiamsi videant fideles caput esse abscissum, et mortuam esse ecclesiam, quemadmodum si cadaver abiectum sit, ubi capite suo avulsum est: sic etiam dicit talem fore ecclesiae formam ad tempus, vel tam deformem fore vastitatem: interim promittit novam resurrectionem. *Statuemus* ergo, hoc est, Deligemus nobis pastores. Si quis obiciat, Dei officium fuisse creare pastores populo suo, hoc quidem verum esse fateor: sed dico non insecite hoc positum fuisse a propheta. Nam commendat hic Dei beneficium, quod iterum constabit populo sua libertas. Hic enim maxime est optabilis status populi, creare communibus suffragiis pastores: nam ubi violenter quis imperium usurpat, hoc est tyrannicum. Ubi etiam reges nascuntur haereditario iure, hoc non videtur consentaneum esse libertati. *Constituemus* ergo nobis principes, inquit propheta: hoc est, Dominus non tantum dabit ut respiret ecclesia, sed etiam ut statuatur certum et bene ordinatum regimen, idque fiat communibus omnium suffragiis. Per septem et octo, non dubium est quin propheta designet magnum numerum, sicuti ubi de ecclesiae clade sermo habetur, Non reperientur qui velint gubernare: vel pueri dominabuntur vobis. Hic autem propheta dicit satis multos fore duces, qui suscipiant curam regendi et tuendi populi. Erunt ergo gubernatores populi septem pastores et octo principes: hoc est, Dominus spiritu suo multos replebit, ut fiant repente cordati homines: etiamsi prius illi nullo in pretio habiti fuerint, etiamsi nihil prae se tulerint dignum magnis viris, Dominus tamen ipsos ditabit spiritu fortitudinis, ut idonei sint ad regendum. Iam adiungit propheta:

6. *Et pascent terram Assur* (hoc est, vastabunt, nam metaphorice hic pascere accipitur pro perdere, quemadmodum dicuntur pecora pascere agrum, hoc est, quum denudant herba sua: atque ita pastorum

ingluviem notat in vorando populo: et alludit ad nomen illud quo usus fuerat. Dixerat enim רועים septem pastores. Nunc dicit רעה. Videmus ergo prophetam alludere ad nomen illud quod posuerat. Pascent ergo terram Assur) gladio, et terram Nimrod in gladiis suis, et liberabit ab Assur, ubi venerit in terram nostram, et ubi calcaverit in finibus nostris.

Hoc versu dicit propheta duplex fore officium pastorum quos sibi creabit ecclesia, postquam misere oppressa fuerit tyrannide hostium suorum. Pascent ergo uno modo: quia humaniter fovebunt ecclesiam Dei: sed simul *pascent*: hoc est, diripient *terram Assur*, ut nihil illic integrum vel salvum maneat. Instruet ergo Deus fortitudine bellica pastores istos: quia necesse etiam erit fortiter ipsos et cordate pugnare contra hostes: dicit, *Pascent terram Nimrod in gladiis suis*. Scimus Nimrod dominatum fuisse in Chaldaea: scimus item decem tribus fuisse abductas a Salmanazar, et ita excisum fuisse regnum Israel: quum potiti essent monarchia Chaldaei, regnum etiam Iehudah ab illis vastatum fuit. Nunc summa verborum est, pastores istos satis robustos fore, ut se opponant cunctis ecclesiae hostibus, sive Babylonii sint, sive Assyrii. Nominat autem Assyrios et Babylonios, quibus tunc certamen fuit cum populo Dei: et hoc duravit usque ad Christi adventum. Quamquam certum etiam est plus molestiae illos pertulisse ab Antiocho quam ab aliis. Sed quia ille erat unus ex successoribus Alexandri, propheta hic per Assyrios et Chaldaeos synecdochice intelligit quoslibet ecclesiae hostes. *Vastabunt*, inquit, *pastores isti terram Assur gladio, et terram Nimrod, idque gladiis suis*: sed hoc non fiet donec Chaldaei et Assyrii *penetraverint in terram nostram, et fines nostros calcaverint*. Rursus admonet propheta patientia opus esse, ut sentiant fideles Deum non frustra hoc fuisse pollicitum. Summa est, non esse sperandam liberationem e manu Dei, donec fideles subiecerint colla suo iugo, et patienter sustinerint afflictiones quae tunc instabant. Statuit igitur medium tempus propheta inter statum illum in quo superbiebant Iudaei, et inter liberationem. Quare? quia paulo post essent percutiendi graviter manu Dei: sed hoc non putabant fore, quemadmodum vidimus. Dicit igitur, quandoquidem vobis nondum persuasum est instare vobis iustas poenas, experientia vos docebit. Interea comparent se fideles ad fortitudinem, et mansueto animo se patienter Deo iusto iudicii subiiciant: sed simul certam liberationem expectent, ubi defuncti fuerint omnibus malis: hoc est, ubi maturum advenerit tempus, Dominus respiciet ecclesiam suam: sed necesse est eam prius affligi.

7. *Et erit residuum Iacob in gentibus, in medio populorum multorum (vel magnorum), sicut ros a Iehova, sicut stillae super herbam quae non exspectat hominem, neque sperat in filiis hominum.* 8. *Et erit residuum Iacob in gentibus, in medio populorum multorum (vel magnorum, ut diximus) sicut leo inter animalia sylvae, sicuti leunculus inter greges ovium, qui si transierit, et discerpserit, et rapuerit, nemo eripiet.*

Hic duo promittit Michaeas de futuro statu ecclesiae, nempe quod Deus eum tuebitur sine opera et adminiculo hominum: deinde quod etiam vires suppedabit, ut superior futurus sit cunctibus hostibus. Priore loco ut ostendat conservationem ecclesiae pendere a mera Dei gratia, neque opus habere terrenis subsidiis, utitur aptissima similitudine. Dicit enim populum Dei similem fore prato roscido. Improperie loquitur propheta: nam quod dicit de pluvia et rore, transferri debet ad herbam ipsam, vel pratum. *Erit*, inquit, *residuum Iacob sicut ros a Iehova, et stillae super herbam*. Hoc non posset aptari ad prophetam mentem, nisi, quemadmodum iam dixi, rorem ipsum accipias pro prato roscido, vel pro ipsa herba, quae succum et vigorem a pluvia trahit. Sensus quidem minime ambiguus est, quod Deus crescere faciet populum suum quemadmodum augescit herba, quae tantum vegetatur coelesti rore, etiamsi nulla cultura et nullus hominum labor accedat. Et hoc etiam discrete exprimit propheta: dicit enim herbam, de qua loquitur, non sperare in hominibus, neque crescere hominum industria, sed crescere rore coelesti. Caeterum quo melius intelligamus prophetam mentem, verba ipsa breviter persequar, *Erit*, inquit, *residuum Iacob*: hic non pronuntiat totum populum fore incolumem: quia de clade prius disseruit. Videmus ergo restringi hanc doctrinam ad semen quod Deus mirabiliter servavit in illo calamitoso ecclesiae statu, imo fere in exitio. Pertinet igitur haec promissio non ad corpus universum populi, sed ad exiguum numerum: et ideo utitur voce שארית, quemadmodum prius. *Erit igitur residuum Iacob*. Hoc est, utcumque populum necesse sit fere in totum perire, erit tamen aliquid residuum. Postea adiungit, *Inter populos magnos, vel multos*. Subest antithesis inter reliquias et magnos populos. Neque etiam abs re propheta addit particulam בקרב, in medio. Itaque hic tria notare convenit, quod scilicet Deus non promittat toti populo salutem, sed solis reliquiis: deinde quod salutem hanc promittat inter populos validos, aut multos: quasi diceret, Etiamsi ecclesia Dei non praevaleat multitudine, imo tanta sit hostium multitudo, sub qua possit videri obruta, Deus tamen faciet ut augescat et propagetur. Non impedient denique hostes, etiamsi et numero multi sint, et copiis atque potentia validi, quin Dominus

ecclesiam suam magis ac magis multiplicet. Addit, *In medio*, quod scilicet populus Dei obsidebitur undique. Si hostes nobis tantum ab una parte instarent, non adeo esset molestum: sed quum a fronte, a tergo, et a lateribus nos cingunt, videtur misera esse nostra conditio. Vix enim permittunt nobis trahere anhelitum, dum nos omni ex parte urgent. Sed propheta affirmat, etiamsi undique ecclesia cingatur a suis hostibus, fore tamen incolumem. Iam addit, כָּסֵל מֵאֵת יְהוָה, *Sicuti ros a Iehova*, hoc est, quemadmodum dixi, erit sicuti herba, quae alitur, et incrementum accipit a coelesti rore, id est, sicuti herba quae non provenit ex cultura vel labore hominum, sed quam Deus ipse vegetat. Poterat simpliciter dicere, *Sicuti ros*, sed ponit, ■ *Iehova*, ut discernat hic inter Deum et hominem, ac ostendat solam Dei virtutem sufficere ad fovendum ecclesiae statum, etiamsi nihil adiumenti homines afferant. Quod etiam clarius exprimitur proximo membro, ubi dicit, *Sicuti stillae super herbam, quae non expectat hominem, aut virum, neque sperat in filiis hominum*. Nunc ergo videmus revocari fideles ad solum Deum, ut intelligant se fore salvos eius gratia. Quod si omnia adminicula in terris deficiant, non esse tamen metuendum, quoniam sola Dei virtute satis efficaciter possunt sustineri fideles. Deus enim vegetat herbas in montibus et pratis sine hominum manu et labore. Sic etiam poterit ecclesiam suam tueri non alieno subsidio, sed virtute sua occulta et intrinseca, ut loquuntur. Sequitur deinde illa promissio, quod Deus instruet populum suum virtute invicta et inexpugnabili, ut superior sit cunctis hostibus. Dicit ergo, *residuum Israel similem fore leonibus inter sylvae animalia, et leunculis inter gregem ovium*. Sicuti ergo leo robustus praevalet animalibus reliquis, et leunculus ferociter audet greges ovium invadere: ita dicit fore similem populum Israel leonibus, ut scilicet terrorem incutiant hostibus suis, imo rapiant et dissipent, sic ut nemo audeat se opponere. Quum ita loquitur propheta, non intelligit populum Dei fore crudelem et sanguinarium. Scimus enim quum prophetae usurpant huiusmodi similitudines, improprium aliquid notare: nam stulte quispiam excuteret quaecunque leoni conveniunt, ut aptaret ecclesiae Dei. Est igitur ratio similitudinis notanda, quod scilicet pollebunt fideles victrice potentia adversus hostes suos, ita ut sint illis terrori. Non sequitur propterea fore truculentos: nam interea videndum est quid Dominus ecclesiae suae permittat. Quoniam Deus ergo filiis suis commendat spiritum mansuetudinis, ideo fideles utcumque possint formidinem hostibus suis incutere, debent tamen colere aequitatem inter omnes, et sibi ipsis sponte moderari. Et interea dicit Michaeas fore tanta potentia praeditos, ut procul hostes suos abigant:

imo possint et rapere et discerpere, ut nemo resistat. Haec autem duo necessaria sunt ad conservationem ecclesiae, nempe ut Deus eam vegetet: quia nisi propagetur mirabiliter, nunquam possit crescere: deinde opus etiam habeat defensione valida et robusta contra hostes suos: quia scimus semper esse improbos qui ecclesiam oppugnent, imo incumbant totis viribus ad eam perdendam: ideo necesse est suppeditari invictum robur a Domino, quemadmodum hic dicit propheta noster. Pergamus:

9. *Exaltabitur manus tua super hostes tuos, et cuncti adversarii tui excidentur.*

Confirmat proximam sententiam, et declarat etiam aliis verbis quid voluerit: nempe quod iam exposuimus, ecclesiam Dei licet sustineat multos hostes, et robustos, et violentos, non cessuram tamen, quia Dominus suggeret virtutem ■ coelo. *Exaltabitur*, inquit, *manus tua, ut hostes tui cuncti excidentur*. Non promittit tranquillam fore ecclesiam, sed victricem: et exprimit etiam hostes nunquam defore. Ideo haec promissio armare nos debet ad patientiam, quia non vincemus nisi militando. Quoniam ergo semper erunt hostes qui insultent ecclesiae Dei, et immineant ad eius interitum: ideo hic propheta dicit, *Exaltabitur manus tua super hostes tuos*. Quaeritur autem quando haec promissio impleta fuerit. Nam scimus ex quo abductus fuit populus in exilium babylonicum, semper vel tributarium fuisse, vel detentum etiam sub crudeli tyrannide, vel saltem fuisse hostibus suis imparem. Sed haec regula semper tenenda est, debere contentos esse fideles victoria, quamvis duriter premantur, et quamvis subeunda sint assidue certamina quae ipsos fatigent, hoc tamen unum debere illis sufficere, quod non intereant prorsus. Atqui satis constat populum semper fuisse servatum invicta Dei manu utcumque innumeri hostes illum oppugnaverint. Deinde repetendum etiam memoria quod nuper audivimus, non promitti hoc toti populo, sed reliquiis duntaxat. Hoc autem superavit spem totius mundi, quod potuit exiguus ille numerus tot clades superare, quibus poterat centies absorberi. Nunc ergo videmus non abs re hoc fuisse promissum fidelibus, quod scilicet victores futuri essent contra omnes inimicos. Nam vere illud impletum fuit, sed sub militia crucis. Sequitur nunc:

10. *Et accidet in die illo, dicit Iehovah, excidam equos tuos e medio tui, et perdam quadrigas tuas.* 11. *Et excidam urbes terrae tuae, et evertam cunctas munitiones tuas.* 12. *Et excidam augures (vel divinos) e manu tua, et praestigiatore non erunt tibi* (haec legenda sunt uno contextu). 13. *Et excidam*

sculptilia tua, et statuas tuas e medio tui, et non adorabis amplius opus manuum tuarum. 14. *Et delebo lucos tuos e medio tui, et detrahā hostes tuos* (vel urbes tuas: utroque enim modo verti potest). 15. *Et faciam in ira et furore vindictam in gentibus, quae non audierunt* (vel quam non audierunt: dicam de utroque).

Hic utilissima admonitio interponitur, ut sciant fideles quomodo servandi sint manu et gratia Dei: nempe ubi spoliati fuerint omnibus suis adiumentis: imo etiam ubi Deus abstulerit omnia impedimenta, quae viam praecludere aliqui poterant eius gratiae. Haec igitur summa est, non aliter salvam fore ecclesiam Dei beneficio, nisi fuerit omnibus suis opibus et praesidiis nudata: deinde nisi Deus obstacula omnia abstulerit, quae prohibebant quodammodo manum eius, ne ad populum servandum accederet. Ponit enim hic propheta urbes, deinde loca munita, ponit equos et quadrigas: haec per se scimus non damnari: sed intelligit quoniam populus stulte fiduciam suam locabat in terrenis opibus, non posse aliter pervenire salutem Dei ad ipsum, nisi fuerit exutus omni vana et perversa fiducia. Hoc unum est. Ex altera parte ponit lucos, ponit sculptilia, statuas, ponit augures et divinos: erant corruptelae quae clauderant ianuam gratiae Dei. Populus enim deditus idololatriae non poterat Deum invocare, vel sperare autorem salutis suae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Iam superest ut verba etiam percurram. Dicit primum, *Erit in die illa, dicit Iehova, excidam equos tuos.* Hic propheta enumerat quae per se non poterant vitio adscribi. Deus enim sicuti equos creavit in usum hominum, ita etiam facile patitur nobis servire. Quorsum igitur propheta dicit, non posse ecclesiam liberari, nisi equi ablati fuerint? nempe hoc est accidentale vitium, quod ubi homines abundant copiis, statim spem suam illic defigunt. Quoniam ergo talis abusus donorum Dei grassatus fuerat in populo Israel, ideo oportuit equos auferri. Deus quidem poterat humiliare ipsorum animos, vel abstrahere ab equis et quadrigis eorum fiduciam: sed hinc apparet quam profundae sint radices superbiae in hominum cordibus, quae non possunt aliter evelli, nisi etiam ipsa materia excisa. Habere equos et quadrigas est Dei beneficium. Unde enim nobis et quadrigae et equi, et reliqua omnia, nisi ex Dei liberalitate? iam tamen Deus non poterit locum invenire ut nobis benefacere pergat, nisi ablatis prioribus beneficiis. Hic ergo multo gravius pungit animos populi Michaeas, quum dicit non posse provenire salutem a Domino, nisi equi perierint: quasi diceret, Videtis quanta sit vestra pravitas: Deus hactenus vobiscum egit liberaliter, quum vos locupletavit: deinde quum dedit copiam equorum. Iam quia

videt vos abuti donis illis, conqueritur omnes vias sibi praeclusas esse, quia non admittitis eius gratiam: quantisper equi et quadrigae vobis versantur ante oculos, repellitis quodammodo procul Deum a vobis. Ergo ut possit ad vos accedere, viam sibi patefaciet, omnia obstacula tollendo. Hinc ergo colligimus, quamvis omnia Dei beneficia debeant nos in coelum attollere, ac si vehicula quaedam essent, tamen trahi vitio nostro in contrarium finem, ut scilicet sint quasi media obstacula inter nos et Deum. Hinc ergo convincitur nostra ingratitude: hinc fit etiam ut Deus, quum vult conspicuam reddere salutem suam erga nos, quodammodo tollere vel eripere nobis sua beneficia cogatur. Nunc ergo tenemus consilium prophetae quantum ad equos et quadrigas. Neque enim hic minatur, quemadmodum quidam putant, populum simpliciter omnibus Dei donis privatum iri, ut in sua nuditate et inopia tantum signa maledictionis conspiciat: minime: sed potius haec promissio est, quod scilicet Deus avertet illa impedimenta, quibus prohibitus fuerat ad tempus, ne populo suo opem ferret. Interea tamen haec doctrina valere debuit ad solatium non vulgare. Durum est atque acerbum carni imminui. Potuit igitur populus Israel initio ferre parum aequis animis, quum videret se exui omnibus Dei beneficiis. Sed propheta hic compensationem ante oculos illis statuit, quae omnem tristitiam merito sedare posset: Hoc, inquit, cedet vobis in summum bonum, quod Deus equis et quadrigis vos destituet. Via enim plana erit, quam nunc occupant equi et quadrigae. Dum enim referti estis multis opibus, procul Deum arcetis a vobis, nec ulla patet illi via. Sternet igitur ipse sibi viam, ubi terra vestra nudata erit, hoc est, ubi nihil medium occurret quominus ad vos usque perveniat. Postea adiungit, *Excidam urbes terrae tuae, et perdam cunctas munitiones tuas.* Eodem referri debet hic versus. Nam populum habitare in urbibus munitis, deinde habere etiam arces et loca munita, per se non displicuit Deo. Sed quoniam ita assueverat populus perversae fiduciae, et quasi in ea obdurerat, ut non posset hoc vitium sanari, nisi ablata materia: ideo dicit, *Excidam urbes terrae vestrae:* deinde, *Excidam arces vestras et loca munita.* An ut expilentur ab hostibus impune? Minime: sed ut illustrior sit Dei gratia in liberatione ipsorum. Neque enim poterant acceptum ferre suis urbibus quod hostes repulerint, sed coguntur agnoscere manum Dei, et fateri illum fuisse unicum liberatorem: quia erant expositi hostibus, et nullum erat in terra subsidium. Deus ergo hoc modo magis conspicuam reddet gratiam suam, quum excisae fuerint urbes et loca munita. Hinc colligimus non esse hodie causam cur obstrepant fideles, si neque magnis divitiis, neque etiam equorum multitudinem, neque hominum numero, neque robore sunt

formidabiles. Quare? Dominus enim vult nos similes esse ovibus, ut pendeamus toti ab eius virtute, ut sciamus non aliter nos esse salvos, quam sub eius custodia. Haec ratio igitur nos debet consolari, ne molestum sit nobis, quod videmus nos esse in medio luporum, et interea non pollere aequis viribus: quia vix etiam haec necessitas nobis veram confessionem extorquet, quod scilicet salus nostra sit in manu Dei. Superbimus semper, quid fieret si hodie floreret ecclesia, et hostes omnes essent subacti, si nullum esset periculum, nullus metus? certe terra ipsa et coelum non ferrent stultam hominum confidentiam. Ergo non mirum est, si Deus hoc modo nos contineat, nempe si foveat nos sua gratia, interim vero spoliēt omnibus terrenis opibus et subsidiis, ut discamus ipsum esse unicum autorem salutis nostrae. Haec doctrina nobis assidue meditanda est, quoties videmus ecclesiam Dei quamvis non magna fortitudine sit praedita, diminui tamen quotidie, imo esse quasi terram nudam, ut ita loquar, sine ulla munitione, quo sola Dei protectio nobis sufficiat, et penitus ab animis nostris revellat omnem fastum et superbiam, abstergat etiam omnes inanes fiducias, quibus non tantum obscuramus Dei gloriam, sed quantum in nobis est, obruimus. Denique si nihil magis optabile nobis est quam servari Dei manu, feramus patienter tolli omnia impedimenta quae Deo viam praeccludunt, et quodammodo arcent a nobis eius manum, dum eam vult extendere ad nos servandos. Nam si animi nostri inflati sunt illa stulta fiducia, negligimus Deum: ita interpositus est murus, ne nos adiuvet. Quis non optaret, si videret se esse in extremo discrimine, et non procul abesse auxilium suum, si interea murus sit medius, hunc statim concidere? Sic etiam Deus nobis adest, quemadmodum pollicitus est: sed multi sunt muri, et multa obstacula, quorum a ruina si cupimus salvi esse, nobis appetendum est, ut Deus ipse planam viam et expeditam inveniat, quo possit nobis opitulari. Iam descendit propheta ad secundam speciem impedimentorum. Diximus enim quaedam impedimenta esse per accidens, nempe dum nostro vitio et abusu trahimus in contrarium finem Dei beneficia. Si ergo suppetant nobis equi et quadrigae, hoc per se non esset malum: sed fit nostra caecitate: quia excaecati terrenis opibus, putamus nos esse in tuto, et ita negligitur Deus. Sed sunt alia impedimenta, quae naturaliter et per se vitiosa sunt. Ad hanc igitur speciem nunc propheta nos deducit. *Excidam*, inquit, מְעִוְנֵי. Quidam vertunt praestigiatores: alii augures, vel divinos. Non possumus certo scire qualis fuerit ista superstitio, sicuti etiam et altera quae proxime sequitur: nam hic ponit propheta duas voces, quae fere idem significant. Non dubium est, quin illa aetate vocati sint alii vel augures vel

divini, alii autem praestigiatores vel astrologi, quos nunc vocant mathematicos. Sed quantum ad rem ipsam, non est quod quispiam laboret. Propheta enim simpliciter hoc ostendit non posse divinitus servari populum nisi purgatus fuerit ab istis inquinamentis. Scimus has superstitiones lege Dei fuisse damnatas et vetitas: sed lex non potuit cohibere populi illius malitiam, quin ad istas corruptelas subinde deflecteret. Deus ergo hic demonstrat, donec purgaverit ecclesiam suam, non posse salvam manere. Iam his verbis utiliter admonuit propheta Iudaeos, vel etiam Israelitas, fieri et factum fuisse eorum culpa, ut sub continuis miseriis laboraverint, neque fuerint adiuti manu Dei. Quare? Deus enim hic ostendit non fuisse locum gratiae suae, quum pleni essent auguriis et divinationibus, et aliis artibus diabolicis. Quae mihi, inquit, potuit esse ratio vos iuvandi, quum nullus sit consensus cum Satana? vos autem dediti estis perversis superstitionibus. Ergo repudiata fuit a vobis mea gratia. Hoc unum est: quod propheta scilicet voluerit humiliare populum, ut quisque sentiret factum esse suo vitio, quominus citius, sicuti optabant, Deus opem illis tulisset. Caeterum promittit tamen Deus purificationem, quae locum patefaciat gratiae suae: *Auferam*, inquit, *omnes divinos*. Ita sciendum est, in maximi beneficii loco censeri hoc debere, ubi Deus superstitiones et reliqua vitia a nobis tollit. Nam si diminutio, quamlibet primo dura et molesta, nobis est utilis, quemadmodum videmus, ubi data opera et aperte repellimus a nobis Deum: nonne haec singularis est gratia Dei, ubi non patitur se ita a nobis superari, sed viam sibi sternit, ut nobis coniunctus sit, et semper manum suam extensam habeat ad ferendam nobis opem? Hoc igitur quantum attinet ad duas illas species. Iam addit, *Excidam sculptilia tua, et statuas tuas e medio tui, et non te posthac inflectes coram opere manuum tuarum*. Hic versus clarus est, nec quidquam novum continet. Docet enim propheta non posse Deum propitium ecclesiae suae reddi ut eam custodiat et praestet incolumem, donec purgaverit ab istis sordibus, nempe ab idololatria, et aliis similibus vitiis, quibus vel corruptus, vel etiam in totum eversus erat cultus Dei. *Excidam* igitur sculptilia tua et statuas e medio tui. Videmus ut Deus gratuita bonitate nos praeveniat, non tantum ignoscendo, sed dum in viam revocat dispersos. Si ergo a via deflexerimus, atque ita Deus manum suam retraxerit ut possit videri nos abiectis, certe non tantum rogandus est ut nostri misereatur, et ita manum porrigat: sed tribuenda etiam est gratia superior, nempe quod impedimenta ipsa tollet, quae procul ab ipso nos separant, et non sinunt etiam ipsum ad nos propius accedere. Videmus ergo, ut non tantum Deus propensus sit ad veniam, dum homines resipiscunt, sed

proprium eius munus sit tollere ipsa obstacula. Hoc diligenter notandum est, ut sciamus salutem nostram a primo initio manare a mera gratia Dei: et discamus mera esse figmenta quaecunque garriunt papistae de nostris praeparationibus. Nunc adiungit, Non te inflectes posthac coram opere manuum tuarum. Hic causam exprimit cur Deus abominetur tantopere idola, nempe quoniam ad illa videt transferri honorem suum: hoc unum est: deinde etiam Iudaeos hic quasi reos peragit dum palam facit ipsorum defectionem. Nam certe nihil fuit turpius, quam eripere Deo suam gloriam et cultum, et transferre ad res mortuas. Et probrose etiam hic dicit, Sunt opus manuum tuarum. Quid magis furiosum quam homines divinitatem tribuere suis figmentis et esse in hominum arbitrio facere Deum ex ligno vel lapide? hoc certe valde prodigiosum est. Ergo propheta aggravat hac forma loquendi crimen in populo Israel, ubi dicit fuisse incurvatum coram opere manuum suarum. Postea adiungit, *Auferam lucos tuos*. Scimus et hanc fuisse idololatriae partem: ideo hic ponitur quasi appendix a propheta. Neque enim simpliciter de arboribus loquitur: sed respicit perversum illum morem populi: quia ubique erant altae arbores et procerae, putabant sub illa umbra latere aliquid divinum: hinc superstitio. Ergo quum propheta lucos nominat, hoc referri debet ad vitiosos et adulteros cultus: quia putabant loca illa sanctitatem acquirere ex arboribus: sicuti etiam putabant se propiores esse Deo quum erant in aliquo colle. Videmus ergo hoc coniungi cum proxima sententia: quasi diceret propheta non posse ecclesiam salvam praestari, et recuperare pristinum vigorem, nisi bene purgata fuerit ab omnibus idololatriae sordibus. Nam scimus etiam quosdam pios reges, quum auferrent idola non secuisse arbores: et haec exceptio additur in eorum laudibus, quod coluerint Deum, sed excelsa tamen steterint. Videmus spiritum sanctum non laudare pleno ore pios illos reges, a quibus luci non sunt eversi. Quare? nam erat semper corruptelae materia: deinde si vere poenitentia tacti fuissent Iudaei, debebant exterminare lucos ipsos, quibus abusi fuerant tam turpiter, et quibus profanaverant Dei cultum. Summa est igitur, ubi Deus ecclesiam suam bene purgaverit, et absterserit inde omnes maculas, tunc eum fore certum salutis autorem. Postea adiungit, *Et delebo*. עריך, potest verti hostes, et ita multi reddunt. Alii autem transferunt Urbes, et melius quadraret nomen urbium, nisi quod propheta iam semel de urbibus meminuit. Non video igitur opportunum fore sensum, si vertamus urbes. Ideo non dubito עריך vertendum esse hostes tuos. Nunc videnda est ratio cur propheta dicat hostes vel inimicos ecclesiae perdendos esse. Sic debet resolvi oratio (relinquo superiora, tantum sumo hoc

postremum) *Et delebo lucos tuos e medio tui, ut destruem hostes tuos*. Copula igitur resolvi debet in finalem particulam: et optime quadrat hic sensus: quasi diceret propheta, quemadmodum iam aliquoties retuli, Deo clausam esse ianuam ne auxilium ecclesiae suae ferat, et eam liberet ab hostibus quamdiu occupatur vel perversa fiducia, vel etiam idololatriae sordibus, quod deterius est. Ergo ut deleam hostes tuos, prius necesse est tolli et everti, quidquid est in te, quod gratiam meam vel prohibeat, vel moretur. Tandem addit, *Et faciam ultionem in ira et furore*. Prosequitur quod nuper dixi de hostibus. Tunc, inquit, *faciam ultionem in ira et furore in gentibus*. Hic Deus irae et furoris meminit, ut confidentius statuatur fidei, etiam si nunc hostes eorum graves minas despument, tamen hoc non posse Deum morari, quominus suis subveniat. Quare? nam si conferimus iram et furorem Dei cum omnibus humanis terroribus, certe humani terrores meri fumi erunt. Nunc tenemus prophetae consilium in illis nominibus. Quod autem postremo dicit, *faciam vindictam in gentibus, quae non audierunt*, omnes interpretes relativum וְאֵם coniungunt cum proximo nomine גִּוִּים. Ulciscar ergo gentes quae non audierunt, hoc est, quae rebelles fuerunt Deo: et non audire, exponunt contumaciter spernere Dei potentiam, et non moveri eius promissionibus vel minis. Sed forte posset aptior esse sensus, si particulam וְאֵם referimus ad vindictam. Faciam ergo vindictam in gentibus, quam non audierunt, hoc est, modo inaudito et incredibili ulciscar omnes gentes. Nam per nomen gentium promiscue intelligit omnes ecclesiae hostes, quemadmodum alibi vidimus.

CAPUT VI.

1. *Audite nunc (vel quaeso) quod dicit Iehova: Surge, litiga coram montibus: et colles audiant vocem tuam.* 2. *Audite montes discepcionem Iehovae, et fortia fundamenta terrae: quia disceptatio Iehovae cum populo suo, et cum Israele contendet.*

Hic pro confesso propheta sumit, satis convictum esse populum, nisi quod quadam improbissima duritie sese opponit, et absque pudore, absque iudicio respuit omnes admonitiones. Ideo iubetur etiam convertere sermonem ad montes et colles: quia iam labor eius nimis diu fuerat inutilis apud homines. Haec igitur summa est, quum propheta multum laboris sumpsisset in populo suo, et nihil proficeret, quod tandem iubetur montes et colles vocare, ut testimonium Deo reddant: atque ita co-

ram omnibus elementis nota sit et magis convicta populi impietas et obstinatio. Caeterum, antequam referat quid sibi mandatum sit, utitur praefatione, qua sibi attentionem conciliet. *Audite quid dicat Dominus.* Solent prophetae in rebus maxime seriis ita praefari, quemadmodum nunc facit Michaeas. Et certe satis patebit ex contextu, eum hic non uti ordinaria docendi ratione, sed potius coarguere prodigiosum stuporem populi, quod scilicet apud surdos verba faceret sine profectu. Quoniam ergo propheta non erat dicturus aliquid vulgare, sed testis futurus novi iudicii, haec ratio est, cur iubeat praeter morem esse attentos: Audite, inquit, quid dicat Iehova. Quodnam est illud? debuerat subiicere, Iehova iam saepius vobiscum egit, omnes rationes expertus est, quibus posset vos reducere in viam: quia vos estis desperati, nunc superest sola vindicta: non perdet posthac operam apud vos, quia nihil reperit vel pudoris, vel modestiae, vel docilitatis: debuerat sic loqui propheta, sed dicit, aliud sibi iniunctum esse a Domino, ut scilicet contendat, vel litiget coram montibus. Et ista exprobratio debuit acerrime pungere animos populi: quia subest tacita comparatio inter montes et Iudaeos: quasi diceret propheta, etiamsi montes careant intelligentia et sensu, tamen Dominus mavult ipsos habere testes causae suae quam vos, qui scilicet stupore omnes montes et rupes superatis. Nunc ergo tenemus consilium Dei. Quidam per montes et colles metaphorice intelligunt proceres, qui tunc dominabantur. Et haec loquendi forma satis frequenter occurrit in scripturis. Sed quantum ad praesentem locum spectat, non dubito quin propheta montes et colles absque figura nominet, quia, sicuti iam dixi, opponit duritiam populi rupibus: et significat plus fore attentionis vel docilitatis in ipsis montibus quam hactenus expertus sit in populo electo. Et particula *נא* saepe accipitur hoc sensu, significat saepe cum montibus. Sed hoc loco ego accipio pro *Coram*, vel apud: sicuti possent citari multa exempla. Hunc vero esse prophetae sensum, promptum est colligere ex proximo versu, ubi dicit, *Audite montes disceptionem Iehovae*: quomodo? et *fortia fundamenta terrae*, inquit. Hic non loquitur amplius de collibus: sed advocat totum mundum: quasi diceret, nullum ex elementis erit, quod non testetur de contumacia huius populi, quia vox Dei penetrabit usque ad ultimas radices terrae, usque ad ipsas abyssos perveniet: interea manebunt isti homines surdi. Et non dicit, Dominus vobis minatur, vel denuntiat iudicium: sed contentio est Iehovae cum populo suo. Nunc ergo videmus nullam esse metaphoram in his verbis, sed prophetam simpliciter ostendere quam horribilis sit populi stupor, qui nihil proficit in coelesti doctrina, ut montes ipsi, et totum coeli et terrae opificium plus habeant

Calvini opera. Vol. XLIII.

intelligentiae quam ipsi homines, qui tamen naturaliter ratione sunt praediti. Et scimus hunc morem non rarum esse prophetis, ut sermonem convertant ad muta elementa, ubi nulla spes profectus illis restat apud homines. Sed propheta noster non compellat ex abrupto montes et colles, sicuti facit Iesaias: sicuti etiam fecerat Moses, Audite coeli quae loquar, audiat terra verba oris mei: sed prae-loquitur hoc specialiter sibi fuisse praeceptum, ut montes et colles ad iudicium Dei accersat. Quod ergo dicit, Audite quid dicat Iehovah, quemadmodum dixi, ad praeparationem valet, ut intelligant Iudaei afferri aliquid non vulgare, sed prorsus insolitum, quod scilicet Dominus quo magis convictos teneat ultimae impietatis, velit coram montibus causam suam agere. *Surge ergo et discepta apud montes, audiant colles vocem tuam.* Qualisnam est illa vox? qui putant figurate notari iudices, nullo negotio refelli possunt, quia proximo versu recitat Michaeas summam disceptionis, nempe quod Dominus cum populo suo expostulet. Videmus ergo non fuisse Deo negotium cum montibus, sed montes potius citari, ut iudicium Dei intelligant, non contra se, sed contra populum. Audite ergo montes litem Iehovae, et fortia fundamenta terrae, hoc est, ipsae rupes: nihil sit tam durum in mundo, quod non auscultet, inquit: quia iudicium hoc debet usque ad ultimas abyssos pervenire. *Lis est ergo Iehovae cum populo suo, et iurgabitur vel contendet cum Israel.* Sequitur:

3. *Popule mi, quid feci tibi? et in quo exhibui tibi molestiam? Testificare contra me.*

Hic primo loco Deus se ad reddendam causam offert, si qua de re accusetur. Videtur quidem hoc indignum esse persona Dei, ut paratus sit tanquam reus sese purgare. Sed hoc per concessionem dicitur, quia scilicet non aliter poterat exprimere propheta, nihil posse reperiri in Deo in quo culpandus esset. Est igitur prosopopoeia, ubi aliena persona Deo affingitur. Ergo non debet hoc videri absurdum, quod Dominus hic se sistit, et paratus est audire si quid criminis habeat populus, ut ipse respondeat. *Popule mi ergo quid feci tibi?* Quod blando hoc nomine utitur, Popule mi, culpam duplicat. Nam hic Deus descendit ex sua altitudine, et non tantum paterno more alloquitur populum suum, sed stat quasi ex adverso, et paratus est, si quid habeat populus, excipere ad omnia, ut ultro citroque inter se disceptent, quemadmodum fieri solet inter amicos. Iam quo humanius et maiore indulgentia Dominus cum populo illo agit, in eo, quemadmodum dixi, duplicatur crimen. Dicit primo, *Quid feci tibi?* hoc est, quidnam habes in quo me accuses? Addit, *In quo tibi exhibui molestiam*, vel

fui tibi molestus? *Testificare*, inquit, *contra me*. Istud testificari referri debet ad montes et colles: ac si diceret, Ego coram coelo et terra, denique coram omnibus meis creaturis paratus sum causam meam agere. Alii vertunt, Responde mihi. Et *נָתַן* est etiam respondere. Sed contextus priorem illum sensum postulat, quod scilicet Deus tantum licentiae concedat Iudaeis, ut possint obicere quidquid erit criminis adversus eum. *Testificare*, inquit, *contra me*: hoc est, adsunt testes: iam tu profer in medium tuam causam per singula capita: ego paratus sum ad defensionem. Videmus ergo quod nuper dixi, attribui alienam personam Deo: sed hoc fieri per modum concessionis. Postea adiungit:

4. *Certe (vel quia, vel, nempe quod) adscendere te feci in terra Aegypti, et ex domo servorum redemi te, et misi coram te Mosen, Aaron et Mariam.*

Postquam testatus est Deus se nulla in re fuisse populo molestum, iam adiungit quantis et quam multis beneficiis populum sibi devinxerit. Nisi forte exegetice accipere magis placeat, nec sine ironia, quod in molestiae vicem beneficia sua commemorat. Quamquam, meo iudicio, praestabit seorsum haec duo legere. *Ego*, inquit, *te eduxi e terra Aegypti* ex illa misera servitute: postea, *Redemi te*. Clarius exprimit atque illustrat suum beneficium verbo redimendi. Postea, *praececi tibi duces Mosen, et Aaron, et Mariam* utriusque sororem. Scimus saepe ita pensari beneficia iniuriis, ut qui bene meritus fuerat de aliquo, perdat totam gratiam, si quidem vertat beneficium suum in contumeliam, sicuti saepe accidit. Fiet ergo non raro, ut qui beneficus erga aliquem fuerat, inferat tam gravem iniuriam, ut nulla exstare debeat memoria beneficii. Deus ergo hic utrumque ponit, nempe quod contulerit immensa beneficia in populum, et tamen nulla in re molestus fuerit: quasi diceret, Multa sunt quae ego proferam, si libererit, a parte mea, in quibus palam fiat te mihi esse plus centies obnoxium: iam tu vicissim nihil proferes contra me: non dices pensata fuisse mea beneficia iniuriis, vel te fuisse etiam contemptum, quia iam esses obligatus, quemadmodum homines superbe interdum insultant, ubi putant alios sibi esse devinctos. Ego igitur nolui pensare ulla molestia tot meas gratias. Nunc tenemus cur haec duo distincte posuerit propheta, nempe quod Deus nulla in re gravis fuerit populo suo: et tamen eduxerit eum ex terra Aegypti. Illa redemptio tanti erat, ut non deberet conqueri populus, etiamsi Deus gravissima quaque onera imponere voluisset eius humeris. Nam haec exceptio semper erat in promptu, Vos estis a me liberati: debetis mihi vitam et salutem vestram. Non est igitur cur vobis quid-

quam nunc grave sit, quia servitus aegyptiaca debuit centum mortibus esse acerbior: ego ab illa vos redemi. Caeterum, ubi Dominus redemptum populum tam amice et humaniter, imo tanta indulgentia tractavit, quanta est et quam intolerabilis ingratitude populi, ubi non respondet ingenti huic beneficio? Nunc melius tenemus quid voluerit his verbis propheta. Ego, inquit, adscendere te feci ex Aegypto, deinde redemi: gradatim progreditur, quemadmodum diximus. Postea addit, Misi coram facie tua Mosen, Aaron et Mariam. Hac parte significat Deus non fuisse momentaneum aliquod beneficium, quia prosequutus est suam gratiam erga Iudaeos, ubi praefecit illis Mosen, et Aaron et Mariam, quod signum fuit perpetuae custodiae, donec opus suum absolveret in illis servandis. Nam Moses in politico ordine tuendo minister salutis fuit: Aaron vero in sacerdotio et spirituali regimine. Quod ad Mariam spectat, sustinuit etiam suas partes apud muliebrem sexum: sicuti Exodi capite decimoquinto carmen gratulatorium dictavit post transitum maris rubri. Atque hinc nata fuit prava aemulatio contra Mosen, quod in sublime evecta putabat se dignitate esse parem. Quamquam notare convenit hoc fuisse extraordinarium, quod Deus feminae imperium mandavit: quale etiam fuit exemplum Debora: ne quis singulare hoc factum ad communem legem trahat. Iam sequitur:

5. *Popule mi, recordare nunc (vel obsecro, est eadem particula) quid cogitaverit Balak rex Moab, et quid responderit ei Balaam (Bileam) filius Beor: a Sittim usque ad Gilgal, ut cognosceres (vel cognoscas) iustitias Iehovae.*

Hic breviter etiam commemorat Deus quid in deserto acciderit, ut opus fuerit extraordinario auxilio praeter tot illa beneficia, quae iam in populum contulerat. Nam quamvis secure ageret populus in deserto, quantum attinet ad Aegyptios, quamvis pasceretur manna, et proflueret etiam aqua ex rupe, quamvis nubes interdiu ipsum a calore solis protegeret, deinde noctu columna ignis luceret: tamen potuit cursus misericordiae Dei videri abruptus, quem processit Balaam in medium, qui et propheta erat, et tunc quasi coelestibus armis instructus pugnabat contra salutem populi. Iam si passus fuisset Deus Balaam maledicere populo, quid futurum erat, nisi ut destitueretur omnibus beneficiis? Haec ratio est cur propheta peculiariter perstringat historiam illam, quod scilicet maledictio Balaam mirabiliter conversa fuerit in benedictionem, nempe arcano Dei consilio. Poterat omnem Michaeas omnes hic species referre, in quibus tenebat Deus convictum populum ingratitude, sed satis habuit perstringere summam redemptionis: deinde etiam

hoc extraordinarium Dei beneficium obiter notare. *Recordare*, inquit, *quid cogitaverit Balak*, hoc est, quam astutum fuerit consilium Balak. Nam verbum istud *yy* saepe accipitur in malam, vel in sinistram partem: et hic emphatice ponitur: quasi diceret propheta plus fuisse periculi in hac fraude quam in omni hostium violentia. Neque enim usque adeo nocere potuit Balak etiamsi armasset ingentem exercitum contra Israelitas, sicuti quum mercede conduxit prophetam, ut malediceret populum. Certum enim est, etiamsi Balaam fuerit impostor, et plenus multis fallaciis, sicuti probabile est fuisse hominem implicitum profanis superstitionibus: tamen conduxit prophetam, ut malediceret populum. Hoc debet esse extra controversiam. Et scimus Deum saepe sic distribuisse spiritus sui dona, ut prophetico munere ornaret etiam impios et incredulos. Fuit enim hoc speciale donum, quod potest separari a gratia regenerationis. Bileam ergo fuit propheta. Iam quum Balak videt se imparem esse viribus contra populum, hoc remedium excogitat, ut scilicet propheta quispiam interpositus provocet iram Dei contra populum. Haec ratio est cur dicat, *Recordare quid consultaverit contra te Balak*, hoc est, tu fuisti tunc in ultimo discrimine, ubi scilicet propheta mercede conductus venit, qui Dei ipsius nomine tibi malediceret. Iam quaeritur, an potuerit Balaam efficaciter maledicere populum Israel: responsio est in promptu, hic non esse disputandum qualis potuerit esse efficacia vocis, nisi Dei permisso. Sed Michaeas hic respicit quo munere ornatus et praeditus fuerit Balaam. Quum ergo esset propheta Dei, potuit maledicere populo, nisi Deus illum cohibuisset. Et procul dubio acute hoc consideravit Balak, non posse repelli israeliticum populum humanis viribus: nihil igitur esse residuum, nisi ut Deus sese interponeret: quia non poterat Deum e coelo elicere, ideo accessit ad prophetam. Deus enim virtutem suam exserit in verbo suo. Quum verbum Dei resideret in Bileam, atque esset ille quasi depositarius, non mirum est si Balak putaret se victorem fore populi Israel, modo ore Bileam malediceretur populus: quia hoc erat quasi praeconium irae Dei. Iam subiicit, *et quid responderit ei Bileam filius Beor*. Ab una parte hic ostenditur periculum, quod scilicet callidior fuerit Balak quam alii omnes populi inimici. Nam illo artificio potuit plus assequi, quam si totum mundum armasset. Hic ergo apparet discrimen. Iam ab altera parte scimus quid responderit. Certum est responsum Bileam non fuisse profectum ab ipso, sed potius a spiritu Dei. Quoniam Balaam arcaneo spiritus instinctu loquutus est praeter animi sui sententiam, ideo ostendit Deus se adfuisse in ipso articulo, quum scilicet periclitaretur populi salus. Cogita igitur, vel recordare, quid Bileam responderit, quasi diceret, nihil fere abfuit, quin Ba-

laam tibi malediceret. Nam os eius erat apertum. Vendiderat enim operam suam impio regi: et nihil magis optasset quam profundere multa anathemata et multas maledictiones. Atqui coactus est benedicere patribus vestris: quid hoc sibi volebat? Nonne illic refulsit admirabilis Dei gratia? Nunc ergo tenemus consilium prophetae, et quanta sit amplificatio in his verbis. Postea generaliter addit, *a Sittim usque ad Gilgal*. Hoc non cohaeret cum proximo membro. Neque enim Bileam a Sittim usque ad Gilgal comitatus est populum: sed subaudiendum est verbum: quasi diceret, Scis quae contigerint tibi a Sittim usque ad Gilgal, hoc est, ab initio usque ad finem: ex quo ingressus es desertum, coepisti inde tunc provocare iram Dei. Scimus enim iam in Sittim prolapsos fuisse Iudaeos ad idololatriam. Illa igitur defectio quodammodo alienaverat ipsos a Deo. Ergo hic ostendit Deus se bonitate et misericordia certasse cum impiis populi moribus usque ad Gilgal, hoc est, Tu non cessasti. Scimus enim quoties iram Dei sibi accersiverit populus ille, et quam multae fuerint et variae defectiones. Summatim igitur ostendit propheta Deum tam elementer egisse cum populo suo, ut usque ad miraculum vicerit eius malitiam bonitate sua. Tandem subiicit, *ut cognoscas iustitias Iehovae*. Per iustitias intelligit beneficia, quemadmodum multis aliis locis. Nam iustitia Dei saepe accipitur non pro rectitudine, sed pro fide et veritate, quam servat erga suos: ita est relatio inter Deum et ecclesiam quoties ponitur hoc sensu nomen iustitiae. Ut ergo cognoscas iustitias Iehovae, hoc est, ut ipsa experientia tibi demonstret quam verax, quam beneficis, quam misericors semper fuerit Deus erga genus vestrum. Quum ergo conspicua esset iustitia Dei, populus vero obmutesceret, nec quidquam esset quo iure expostularet cum ipso Deo: quid superest, nisi ut extrema impietas coram coelo et terra et omnibus elementis satis et super detecta iudicio subiaceat? Iam sequitur:

6. *In quo occurram Iehovae? incurvabo me coram Deo excelso? occurramne ei in holocaustis? in vitulis anniculis?* 7. *An complacitum erit Iehovae in millibus arietum? in decem millibus vallium olei (vel pinguedinis)? An dabo primogenitum peccatum meum (hoc est, piaculum peccati mei)? fructum ventris mei, piaculum sceleris animae meae?* 8. *Indicavit tibi homo quid bonum: et quid Iehova quaerit abs te, nisi facere iudicium, et diligere clementiam (vel bonitatem), et humiliari, ut ambules cum Deo tuo?*

Iam propheta quasi in persona populi seiscitatur quidnam igitur factu opus sit. Sumit autem haec duo principia pro confessis, nempe quod po-

pulus careat omni excusatione, et cogatur fateri culpam: deinde quod Deus hactenus disceptaverit non alium in finem, neque alio consilio, nisi ut populus ipse in viam rediret. Nam si fuisset hoc tantum propositum, damnare populi scelera, non opus fuit ista interrogatione, sed propheta ostendit quod saepius alibi dictum fuit, quoties Deus obiurgat populum suum, ianuam aperiri ad spem salutis, si modo resipiscant qui peccarunt. Ergo quoniam debebat hoc satis tritum esse omnibus Iudaeis, propheta hic ex eorum ore interrogat quidnam agendum sit. Inducit enim ipsos loquentes: *in quo occurram Iehovae, et incurvabo etiam Deo excelso? occurramne cum vitulis anniculis?* sed interea non dubium est, quin oblique perstringat stultam opinionem, qua sese ut plurimum decipiunt homines. Nam ubi tenentur convicti, sciunt quidem non aliud esse remedium, nisi ut se reconcilient Deo: interea per flexuosos circuitus fingunt se ad Deum accedere, quum tamen semper cupiant esse remoti. Haec hypocrisis semper grassata fuit, sicuti etiam nunc grassatur in mundo: vident quos Deus coarguit, et propria etiam conscientia damnat, se non posse in tuto quiescere. Ergo volunt defungi, quia necesse est, erga Deum, sed interim quaerunt fictas reconciliationes: quasi sufficeret blandiri Deo, et quasi posset instar pueri mulceri nescio quibus frivolis nugis. Propheta ergo vitium hoc quod semper nimis commune fuit inter homines detegit: quasi diceret, Video quid sitis dicturi: nam non opus est diutius litigare. Nihil enim potestis obicere Deo, et ipse habet innumera, quae vobis exprobrat. Eatis ergo plus quam damnati sed tamen hoc quod vobis solenne est, et fuit semper hypocrisis, iam forte dicetis, Cupimus reconciliari Deo, et fatemur, ac deprecamur culpam: interea Deus saltem se placabilem nobis exhibeat, ubi obtulerimus sacrificia. Ergo non dubium est quin propheta derideat stultitiam illam, quae tamen semper invaluit in cordibus hominum, ut scilicet putent placari Deum posse caeremoniis et rebus frivolis. Postea adiungit, *Indicavit tibi quid bonum sit.* Propheta refellit hypocrisin illam, qua se fallebant ultro Iudaei: quasi diceret, Vos quidem fingitis studium aliquod pietatis ubi acceditis ad Deum supplices: sed nulla est vestra religio, hoc nihil aliud est quam mentiri impudenter. Neque enim peccatis ignorantia vel errore, sed illuditis Deo. Quare? Lex enim satis docet quid Deus exigit a vobis, nonne satis praecipit quanam sit vera reconciliatio? vos autem clauditis oculos ad legis doctrinam: et interea ignorantiam praetenditis: hoc est nimis puerile. Deus ergo iam indicavit quidnam bonum sit, nempe *facere iudicium, diligere humanitatem, et humiliter ambulare cum Deo ipso.* Nunc tenemus consilium prophetae. Ergo quum hic dicit, in quo occurram Deo? tenendum est,

simul ac in iudicium descendit Deus cum hominibus, causam esse peractam, quia non est dubia aliqua controversia. Si quando inter se litigant homines, nulla erit tam bona causa quam non obscuret suis cavillationibus adversa pars. Sed propheta ostendit homines ludere operam ubi tergiversantur, si Deus ipse vocat eos in iudicium. Hoc unum est. Interea etiam ostendit quam profundas radices habeat hypocrisis in omnium cordibus, nempe ut semper fucum sibi faciant, et cupiant etiam facere ipsi Deo. Unde fit, ubi homines convicti sunt, ut non statim conferant se ad Deum et recto itinere? quaerant semper ambages? Unde hoc? nempe, non quia dubitent quid rectum sit, modo ne sponte fallerent se ipsos: sed quia connivent, et libenter quaerent subterfugia erroris. Sponte igitur constat errare homines, quoties non resipiscunt ut decebat, et non afferunt ad Deum veram integritatem cordis. Et hinc etiam apparet, inexcusabilem esse totum mundum in suis superstitionibus. Nam si excutimus omnes sensus humanos, tandem huc veniendum erit, homines non tam solliciti atque anxie accersere diversas superstitiones, nisi quia nolunt prodire in conspectum Dei, et se illi addicere sine aliquo fuco et hypocrisi. Quum ita sit, certum est non posse ullo praetextu effugere quicumque cupiunt placare Deum suis caeremoniis et aliis nugis. Quanquam hoc proprie dirigitur ad Iudaeos, qui instituti erant in doctrina legis. Quemadmodum hodie papistae, etiamsi obtendant speciosos colores, quibus excusent suam ignorantiam: tamen uno hoc verbo poterunt refelli, quod scilicet Deus praescripserit satis clare et diserte quidnam requirat, ipsi autem cupiunt hoc nescire: ergo semper error est spontaneus. Hoc notandum est in prophetae verbis. Sed non possem ulterius prosequi.

Vidimus proxima lectione hypocritas seiscitari quomodo placandus sit Deus, ac si valde solliciti essent de praestando officio: interea tamen meros esse fucos, quia per flexuosas ambages huc et illuc declinant, neque volunt recta ad Deum accedere. Via illis esset facilis cognitu, sed claudunt oculos: interea tamen fingunt sibi esse aliquod pietatis studium. Et hoc etiam nostro saeculo plus satis notum est: et communis experientia, si quis aperiat oculos, clare hoc ostendit, nempe impios, qui sincere non agunt cum Deo, prae se ferre magnam curam, ac si toti intenti essent ad colendum Deum: sed interea deflectere huc et illuc, et quaerere multa diverticula, ne cogantur coram Deo se sistere. Iam vidimus refelli talem fallaciam, quoniam Deus satis superque demonstraverit in lege sua quid probet quidve exigit ab hominibus. Cur ergo hypocritae tanquam adhuc incerti interrogant, nempe quia sponte caecutiunt in ipsa meridie. Nam legis doc-

trina debuerat illis esse instar lucernae ad dirigendos eorum gressus: ipsi autem suffocant totum illud lumen, imo conantur quantum in se est prorsus extinguere: quasi perplexi quaerunt, Quomodo potero Deum placare? Sed hoc etiam notandum est (quum propheta dicit, *An dabo primogenitum meum, et fructum ventris mei piaculum animae meae?*) hypocritas nihil detrectare, modo ne ipsi se Deo addicant. Quemadmodum videmus hodie in papatu neque sumptibus parci, neque ingentibus molestiis: modo semper liberum sit impiis peccare, reliqua omnia facile Deo concedent. Nam ita paciscuntur cum Deo falsa imaginatione, si multum se macearent ac torqueant in caeremoniis: si deinde profundant aliquam partem suae pecuniae, si fraudulent aliquando genium, si ieiuniis et aliis rebus sese affligant, putant his rationibus se esse defunctos. Sunt autem frivolae nugae, quia sese eximunt interim ab obsequio Dei: nolunt igitur longe separati esse a Deo, interea obtrudunt merita, quae prohibeant iudicium eius, ne scilicet cogantur praestare quod praecipue, imo unice requirit, ut scilicet afferant cor integrum. Sic ergo partiri volunt hypocritae cum Deo ut intus maneant quales sunt: caeterum obtendant extra multas nugas ad ipsum placandum. Haec ratio est etiam cur nunc dicat propheta, *An dabo primogenitum?* Hypocritae enim volunt videri ardere maximo zelo: Ego, potius quam Deus mihi infensus maneat, non parcam primogeniti mei vitae: ego potius ero carnifex filii mei: nihil denique tam pretiosum mihi erit, quod non paratus sim impendere, modo propitius mihi sit Deus. Hoc quidem ore iactant, sed interea non possunt offerre cor in sacrificium. Atqui ubi dupliciter agunt cum Deo, videmus meras esse fallacias. Si quis obiciat reliquas caeremonias, de quibus hic loquitur propheta, praeceptas fuisse lege Dei, facilis solutio est. Nunc tantum breviter attingam quod alibi fusius tractavi. Negat propheta quidquam valere sacrificia ad Deum propitiandum. Videtur hoc pugnare cum doctrina legis: sed optime consentit. Deus enim volebat sibi offerri sacrificia: deinde addita semper fuit haec promissio, Expiabitur iniquitas. Sed notandus est finis. Deus enim non mandavit sacrificia, quasi per se sint ullius momenti: sed voluit adducere veterem populum talibus exercitiis ad poenitentiam et fidem. Voluit igitur monere Iudaeos nihil ipsos proficere, nisi ipsi sacrificia fierent: deinde voluit etiam ipsos spectare ad unicum sacrificium, quo expiata sunt omnia peccata. Sed hypocritae tanquam falsarii abusi sunt Dei mandato, et adulterarunt ipsa sacrificia. Fuit igitur nefandum sacrilegium, quod putarunt Deum sibi fore propitium, si multos boves et vitulos et agnos offerrent. Perinde est, ac si quis interroget de via, ubi autem sciverit, velit quiescere, et non dignetur

movere pedem. Deus ostenderat viam, qua pervenirent Iudaei ad poenitentiam et fidem: debebant ambulare. Atqui luserunt impie cum Deo, quia putarunt satisfactum esse iudicio eius, si modo defuncti essent externis caeremoniis. Quoties ergo prophetae in persona Dei repudiant sacrificia, semper notandus est abusus quo lex Dei corrupta fuit, quum scilicet Iudaei nudas caeremonias obtruderent, et non spectarent finem, neque se exercerent in fide et poenitentia: hac ratione etiam propheta noster docet, sacrificia omnia nullius esse ponderis coram Deo, sed res esse frivolas, nempe si a suo fine separentur. Iam quod dicit, *Deum monstrasse lege sua quid bonum sit*, deinde addit, *facere iudicium, diligere clementiam*, vel humanitatem, et *humiliari coram Deo*, satis patet duo prima capita referri ad secundam legis tabulam, nempe *facere iudicium, et diligere aequitatem*. Nec mirum est si incipiat propheta ab officiis caritatis: quia etsi ordine cultus Dei praecedit, ac merito praeferrī debet, tamen iustitia, quae inter homines colitur, vera est pietatis approbatio. Propheta igitur iudicium et misericordiam hic nominat, non quod Deus ita abiiciat quod praecipuum est, nempe cultum nominis sui: sed a signis, vel ab effectis ostendit quaenam sit vera pietas. Hypocritae totam sanctimoniam locant in externis caeremoniis. Deus autem longe aliud requirit. Cultus enim eius spiritualis est. Sed quia etiam hypocritae possent simulare magnum zelum et magnam sollicitudinem in externa Dei invocatione, ideo examinant prophetae hominum vitam alio modo, nempe an iuste et humaniter inter se versentur, si puri sint ab omni fraude et violentia, si aequitatem et misericordiam colant. Hunc morem nunc sequitur propheta noster, quum dicit praescribere *legem Dei quid bonum sit*, nempe *facere iudicium*, id est, colere rectitudinem inter homines: deinde exercere se in officiis misericordiae. Postea addit quod ordine excellentius est, nempe *humiliare se ad ambulandum cum Deo*: sic est ad verbum. Et humiliari ambulando cum Deo tuo. Non dubium est quin sicuti pretiosius est Dei nomen toto mundo, ita etiam pluri aestimari debeat eius cultus, quam omnia officia quibus probamus caritatem nostram inter homines. Sed propheta, quemadmodum iam dixi, non adeo curiosus fuit in tenendo ordine, tantum ab effectis ostendit quomodo homines probare queant serio se timere Deum et servare eius legem: deinde loquutus est de eius cultu. Sed haec loquendi forma notatu digna est quum dicit humiliari debere homines, ut ambulent cum Deo suo. Damnatur ergo hic omnis superbia: deinde omnis confidentia carnis. Nam quisquis vel minimum sibi arrogat, iam quodammodo congregitur cum Deo quasi cum parte adversa. Haec igitur vera est ratio ambulandi cum Deo, si nos totos

subigimus, imo redigimus in nihilum, quia hoc est etiam initium colendi et glorificandi Dei, ubi homines humiliter et modeste de se sentiunt. Nunc pergamus:

9. *Vox Iehovae ad civitatem* (vel ad expegefaciendum) *clamat* (ad verbum, clamabit), *et vir intelligentiae videbit nomen tuum: audite virgam, et quis testificetur eam.*

Hic conqueritur propheta se et alios doctores parum proficere, etiamsi clamor eorum personet, et possit exaudiri a tota multitudine. Dicit ergo *vocem Dei clamare*: ac si diceret, nullum esse ignorantiae praetextum, quia promiscue Deus omnes ad poenitentiam hortetur. Quum autem communis sit omnibus doctrina, propheta pervicaciam deplorat, quod paucissimi attenti sint, sed surdis (quemadmodum dicitur in proverbio) canatur fabula. Notandum igitur est verbum clamandi, quum dicit, *Vox Dei clamat*, hoc est, Deus non susurrat in aurem unius vel alterius, sed vult audiri ab omnibus a minimo usque ad maximum vocem suam. Satis ergo clamosi sunt prophetae, sed nullae sunt aures quae audiant. Duobus modis accipere possumus vocem לעיר, quod significat urbem. Sed alii deducunt ab עיר, et vertunt ac si esset scriptum להעיר. Si media sit litera ה, vertendum erit, Ad excitandum: et in puncto chamets etiam posset latere litera illa: et melius quadraret hic sensus, *Vox Dei ad expegefaciendum*, hoc est, etiamsi populus torpeat, et quasi oppressus sit somno, quia sibi indulget in peccatis, tamen vox Dei sufficere ad omnes excitandos debet: quantumvis sint somnolenti, est tamen satis vehementiae in doctrina legis, quam quotidie in medium prophetae afferunt. Sed tamen vox ista, qua decebat totum vulgus expegeferi, non auditur. *Vir intelligentiae*, inquit, *videbit nomen tuum*. חושיה proprie intelligentiam significat, ut constat ex pluribus aliis locis, sed propheta intelligit paucissimos esse qui dociles se praebeant. Vocat autem illos viros intelligentiae. Atque ita oblique perstringit populi vesaniam, quum omnes gloriarentur se sapere, quum etiam iactarent se esse legis discipulos: propheta hic tacite ostendit intelligentiam raram esse in populo illo, quia pauci Dei vocem audiunt. Et ita videmus quorsum tendat: nempe vult pun gere Iudaeos, ut agnoscant se fuisse mente et intelligentia privatos, quia obdurerant contra Deum, ut vox eius non perveniret usque ad ipsorum animos. Ostendit ergo omnes desipere, quia si essent praediti recto sensu, audirent loquentem Deum, essent eius discipuli. Quid enim magis perversum, imo quid magis brutum quam homines respuere salutis suae doctrinam et avertere auditum ab ipso Deo? Coarguitur itaque populi amentia, quod vox Dei

etiamsi personet in omnium auribus, non tamen auditur. Si quis malit legere, *In civitate*, non dubito quin propheta intelligat vocem Dei promulgari per omnes urbes. Nam quod restringunt interpretes ad Ierusalem vel Samariam, est frigidum. Est igitur mutatio numeri, et nomen urbis capitur qualibet populi frequentia: ac si diceret nullam esse urbem, ubi non clamitet Deus, et tamen nusquam esse aures. Postea sequitur, *Videbit nomen tuum*. Verterunt alii timebit, quasi esset אירא, sed est אירא potius, neque aliter legi patitur grammatica: et loquutus est concinne propheta, quod *vir intelligens nomen Dei videat*. Unde enim contemptus iste in hominibus profanis, quod respuunt vocem Dei, nisi quia maiestas eius eos non afficit? hoc est, non agnoscunt sibi esse cum Deo negotium? Nam si vere apprehenderent quod dico, hoc est, Deum ipsum loqui, statim eius maiestas occurreret in medium, percelleret omnes eorum sensus. Deus ergo cogeret homines etiam valde socordes ad reverentiam, nisi quia imaginantur vocem esse hominis, quae verberat ipsorum aures. Significanter ergo dicit propheta hoc esse prudentiae singularis, videre nomen Dei, hoc est, considerare a quo profisciscatur doctrina. Simul enim atque attenti sumus ad Deum, maiestas eius, quemadmodum dixi, sensus omnes nostros debet ita penetrare, ut humiliemur saltem coram ipso ad praestandum obsequium. Hinc ergo spiritualis doctrinae contemptus, hinc etiam contumacia in hominibus profanis, quia non vident, hoc est, non considerant Dei nomen. Postea adiungit, *Audite virgam, et quis vobis eam indicat*. Per virgam intelligit minas, quasi diceret, Non impune tamen vobis cedet ista arrogantia, quod Deo illuditis: ac si vox eius esset sonitus quispiam inanis. Non est igitur quod vos fallat spes impunitatis. Deus enim ulciscetur contemptum verbi sui. Consilium autem prophetae est, denuntiare propinquam vindictam quoties non accedunt sponte homines ad Deum, et vera docilitate verbum eius recipiunt. Quoties ergo vocem Dei spernunt, ac si profecta tantum esset ab homine mortali, Michaeas denuntiat instare vindictam, quia res est intolerabilis Deo verbi sui contemptus. Haec ratio est cur statim adiungat, postquam conquestus est de contemptu verbi, iam non procul vindictam abesse. *Audite ergo virgam et quis denuntiet*, vel *testificetur de ipsa*. Haec etiam particula diligenter notanda est, quia ideo non terrentur improbi quum Deus sese ultorem fore pronuntiat, quod scilicet non putant sibi reddendam esse rationem vitae: vel saltem defixi sunt in homine mortali: He! Quisnam loquitur? quasi vero ille sit deus noster! quasi vero armatus sit coelesti potestate! nonne videmus esse hominem mortalem, et similem nobis? Quotidie videmus hoc modo repellere impios omnem metum,

et sponte obdurescere contra Dei iudicia. Non igitur abs re propheta iubet diligenter expendere Iudaeos *quis testificetur de virga*: quasi diceret, Ego quidem fateor me esse hominem mortalem, sed reputate apud vos quisnam miserit me. Ego enim non prodeco tanquam homo privatus, neque etiam temere me ingero, sed instructus sum mandato Dei: imo Deus per os meum loquitur. Si ergo me contemnitis, Dominus praesto aderit, qui vindicet sua mandata. Neque enim sustinet contemni in servis suis. Etiam si contemptibiles sint secundum carnem, vult tamen deferri verbo suo reverentiam quam meretur. Nunc tenemus totum prophetae sensum. Iam sequitur:

10. *Adhuc an sunt in domo impii thesauri impietatis? et modius macilentus detestabilis (vel provocans iram)?* 11. *An iustificabo stateras impietatis, et sacculum ponderum doli?*

In voce אֲנִי variant interpretes. Putant enim quidam legendum esse, אֲנִי , ut אֲנִי sit aiediah, et legunt, Adhuc vir. Sed contextus esset abruptus. Alii transferunt, Adhuc ignis? quasi esset אֵשׁ : et putant sic vocari divitias male et iniuste partas, quia se ipsas consumunt. Sed quia repugnat grammatica, ideo magis amplector eorum sententiam, qui אֲנִי putant accipi pro אֵשׁ , ut אֵשׁ sit loco אֵשׁ : et recte sentiunt interrogative legendo hanc sententiam, *Adhuc an sunt thesauri impietatis in domo impii?* Si placeat haec sententia, propheta quasi de re prodigiosa interrogat, Qui fieri potest, ut adhuc maneant thesauri collecti ex rapinis et sceleribus, quum toties admoniti sitis, et Deus quotidie etiam vos ad resipiscentiam sollicitet? qualis ista durities est, quod saltem terror aliquis Dei non occupat mentes vestras? Vel posset etiam non male congruere sensus, si Deus hic instar iudicis examinet quasi de re incognita, *An sint adhuc thesauri impietatis in domo impii?* hoc est, videbo an adhuc impii et scelerati homines occultent suos thesauros. Deus enim saepe se terrenis iudiciis assimilatur, non quod aliquid fugiat eius notitiam, sed ut sciamus eum non esse praecipitem in ferenda sententia. Hoc igitur non male conveniet, quod hic Deus sustineat terreni iudicis personam, et sic loquatur, Videbo an adhuc lateant thesauri apud impios: ego executiam domos ipsorum: sciam an nondum poenitentiam suorum scelerum egerint. Hoc modo sic texendus erit sermo prophetae, *Adhuc an sint thesauri impietatis in domo impii?* quod Deus, quemadmodum iam dixi, ostendat se velle cognoscere de rapinis, et de qualibet crudelitatis specie, quam exercuerant illi urbani praedones. Deinde addat, *An sit modius macilentus*, hoc est, modius minor iusta mensura, *qui est detestabilis*. Postea, *An iusti-*

ficabo: ut hic versus cohaereat cum proximo, tanquam exegetice additus. Postquam enim Deus prodiit in persona iudicis, iam ostendit qualis sit iudex, nempe qui non flectatur gratia, qui non mutet sententiam suam, apud quem nihil valeat personae respectus. Nam etiam plerumque in eo falluntur homines, quod Deum transfigurant pro suo arbitrio, et sibi promittunt fore propitium, si modo blanditi fuerint fallaciter. Deus ergo hic praenuntiat se longe distare a terrenis iudiciis, qui nunc in partem unam nunc in alteram inclinant, qui varii sunt, deflectunt saepe a rectitudine: contra autem hic dicit, *An ergo iustificabo stateras impiorum? an ergo iustificabo pondera fraudis, vel dolosa?* hoc est, executite omnes istas blanditias, quibus vos decipere soletis. Ego enim non muto neque naturam, neque consilium, sed quemadmodum certa est legis meae doctrina, sic ego sine personae acceptione poenas exigam de omnibus impiis: ubicunque deprehendetur scelus et iniquitas, parata simul erit poena. Nunc ergo tenemus quomodo hi duo versus inter se conveniant, quod scilicet Deus ostendat se fore iudicem: deinde sese ab hominibus discernat, qui saepe variant in ferendis sententiis, quemadmodum dictum est. Proferam alium sensum qui forte aliis erit praeferendus. Potest enim more hebraico interrogatio sumi asseverandi causa. Quasi dixisset, adhuc paucillum temporis (nam עוֹד breve tempus interdum significat) et iam non reperientur thesauri impietatis, quia directi erunt. Sequetur confirmatio, quod iudicium Dei effugere nequeant fraudes et rapinae in falsis stateris et ponderibus. Summa autem esset, quia necesse est Deum pro ratione officii sui supplicium sumere de furtis, fieri non posse, ut homines dolosis ponderibus fallentes semper manere inultos sinat. Iam sequitur:

12. *Quia* (sic enim verto: nam qui putant esse relativum, frigide exponunt, cuius divites eius impleverunt rapinis. Potius est quia: nam אֲנִי saepe loco causalis particulae accipitur. Quia ergo) *divites eius impleverunt* (vel se ipsos, vel domos suas: subaudiendum est חֲמִסָּה , rapina vel violentia), *et incolae eius loquuti sunt fallaciam, et lingua eorum fallax* (vel fraudulenta) *in ore ipsorum*.

Propheta significat populum ita deditum esse avaritiae et rapinis, ut quicquid coacervarunt opum, hoc totum conflatum sit ex iniustis praedis, hoc est, ex lucro scelerato. Nunc alloquitur cives Ierusalem: quia etsi iniquitas tunc pervaserat totam Iudaeam, non tamen sine causa praecipue accusat Ierosolymitas, quia debebant aliis praeire suo exemplo: deinde quod etiam superabant reliquum populum sceleribus. Erant enim saltem obstinatiores, quum quotidie prophetas Dei audirent. Dicit ergo,

Divites eius non colligunt opes suas nisi ex violentia. Certum quidem est, non solos divites fuisse tunc reos coram Deo, sed hoc plus satis usitatum est, ut quisque eo plus licentiae usurpet, quo plus valet ad nocendum. Quibus enim non est facultas, illi sese continent, non quia sunt innoxii, sed quia sunt quasi constricti. Nam saepe inopia fraenum est hominibus. Quum igitur divites possint laqueos suos tendere: quum facultas illis suppetat ad opprimendos pauperes: ideo eos compellat propheta, non quod reliqui essent extra noxam vel reatum, sed quia magis conspicua erat iniquitas in ipsis divitibus, eo quod facultas, quemadmodum iam dixi, dabat illis plus licentiae. Postea etiam extendit doctrinam ad omnes incolas. *Omnes, inquit, loquuntur fallaciam*, hoc est, nulla est sinceritas, nulla rectitudo, dediti sunt prorsus fraudibus et dolis: *Et lingua eorum fallax in ore ipsorum.* Loquutio haec in speciem videri potest absurda. Ubi enim esse poterit lingua nisi in ore? Videtur ergo esse pleonasmos, quum dicit linguam esse in ore ipsorum dolosam. Sed emphatica est loquutio apud Hebraeos, qui intelligunt in promptu esse fallacias hominibus simul atque os apertum est. Perinde est igitur ac si dixisset propheta non posse elici verbum ullum purum et absque dolo: quia simul atque os aperiunt, statim produnt fallacias, lingua eorum est fraudulenta, id est, non est, quod quisquam exspectet ab istis hominibus veritatem vel fidem. Quare? Nam simul ac loqui inceperint, statim texent aliquid doli: statim in promptu illis erit fallacia qua circumveniunt simplices. Nunc videmus non citari ad Dei tribunal paucos homines, sed omnes sine exceptione damnari: quasi diceret propheta nihil esse amplius integritatis in urbe ipsa: ideo ubique grassari corruptelas, quia alii ad alios decipiendos intenti sint. Sequitur:

13. *Et ego etiam affligam te percutiendo, et te disperdam super peccatis tuis* (secundum scelera tua).
 14. *Tu comedes, et non satiaberis: et deiectio tua in medio tui: et apprehendes, et non servabis: et quod servaveris gladio tradam.*

Postquam professus est Deus se fore iudicem populi, iam de poena ipsa clarius loquitur. Dicit ergo se armatum esse vindicta: quia saepe continget, ut iudex, etiam qui scelera detestatur, non possit tamen poenas sumere, quia metuit sibi a petulantia eorum, quibus coercendis non putat se parem fore. Deus ergo hic significat sibi non de fore potentiam ad poenas de populo sumendas. Dicit, *affligam te percutiendo*, vulnerando te. Sic enim alii vertunt. Summa est, nihil fore obstaculo, quominus Deus poenam de populo exigat, quia scilicet non potest eum prohibere impotentia. Non est igitur,

quod sibi homines promittant effugium, ubi Deus conscenderit suum tribunal: quia etiamsi muniti sint omnibus remediis, non tamen poterunt manum Dei arcere. Et speciem ipsam poenae designat, imo duas commemorat species hoc versu. Primo dicit, *Comedes et non saturaberis.* Scimus unam esse ex plagis Dei famem. Itaque denuntiat hic propheta populum fore famelicum, sed non agrorum sterilitate. Deus enim famem duobus modis infligit: nunc terra nullum reddit proventum: arescunt segetes, vel grandine percussae nihil proferunt. Deus ergo saepe agrorum sterilitate redigit homines ad inediam et famem. Sed alia est etiam ratio, qua possit conficere homines inedia, quum scilicet frangit baculum panis, hoc est, tollit virtutem a pane, ut iam non sustentet homines, quantumvis magna copia se ingurgitent. Et hoc etiam experientia docet, si modo essent oculi ad considerata Dei iudicia. Videmus quis sensus sit huius partis, quum dicit, *Comedes, et non satiaberis*: quasi diceret, Ego quidem, si ita mihi placeat, potero vos privare omni victu, terra ipsa sterilescet meo mandato: sed ut intelligatis melius vitam vestram esse in manu mea, proveniet satis bona ubertas frugum, sed nulla erit inde saturitas. Sentietis ergo panem non sufficere ad vos alendos, quia comedendo non poteritis tamen quidquam futurae sentire in pane ipso. Iam addit, *Et deiectio tua in medio tui*, hoc est, etiamsi nulli tibi aliunde molesti sint vel infesti hostes, tamen tu tabescas intestinis malis. Hic genuinus est sensus: et interpretes non satis considerant quid velit propheta, quia nimis securi sunt. Sed notandus est hic contextus. Postquam enim minatus est propheta famem non ex inedia, sed ex maledictione arcana Dei: iam addit, *deiectio tua in medio tui*, id est, etiamsi non excitem tibi hostes, etiamsi non procul appareant signa irae meae, denique etiamsi nemo tibi negotium facessat, tamen deiectio tua, hoc est, calamitas erit in medio tui, id est, quasi in visceribus tuis haerebit. Tu ergo tabescas malo arcano, ubi maledixerit tibi Deus. Iam subiicit secundam speciem, *Apprehendes, et non servabis, et quod servaveris gladio tradam.* Legunt alii, Apprehendet mulier, id est, concipiet semen, et non servabit, quia effluet: deinde etiamsi foetum produxerit suo tempore, ego destinabo quidquid natum fuerit gladio. Sed sensus ille nimis coactus est. Alii referunt hoc ad patres, Tu pater apprehendes, hoc est, tu conaberis servare filios tuos, et non servabis. Caeterum, miror cur ita se in re facili et plana interpretes torqueant. Alloquitur enim hic terram ipsam, vel alloquitur urbem: quasi diceret, Urbs apprehendet, id est, quemadmodum qui cupit aliquid servare, complectitur. Quod enim volumus esse salvum apprehendimus, et complectimur, et tenemus quasi in ulnis nostris. *Et quod servaveris*

gladio tradam, id est, tu tentabis omnia media, quibus servare possis te et populum tuum: atqui nihil proficies. Tu igitur ludes operam: sed etiamsi servaveris, non tamen effugient servati stragem. Si quis malit ad mulieres referre, quod concipient, ut sit tertia persona feminini generis, fruatur suo iudicio. Nam sensus etiam ille utcumque erit tolerabilis, quod scilicet Dominus steriles reddet mulieres, vel etiamsi quid pariant suo tempore trahetur tamen ad caedem, quia Dominus tandem hostili gladio conficiet tam patres ipsos quam filios ipsorum.

15. *Tu seres et non metes, tu calcabis (vel preme) oleum, et non unges te oleo: et mustum, et non bibes vinum.*

Adiungit propheta aliam speciem poenae, quae tamen pendet ex bellica illa strage quam minatus fuerat proximo versu: dixerat enim etiam si qui evadent tandem gladio perituros, nunc dicit totam terram fore praedae hostibus. Sumpsit autem verba ex Mose, sicuti solenne est prophetis, quum volunt plus autoritatis sibi acquirere, proferre ad verbum maledictiones, quae continentur in lege, sicuti Deut. 28, et Levit. 26. Iam satis notum est, Deum hanc poenam inter alias denuntiari populo suo, quod ubi seminauerit agros suos, alius metet: ubi excoluerit magno labore vites suas, alios fore vindemiautores dicit. Summa est igitur, quidquid fructuum pariet terra, venturum inter hostium manus, quia omnia erunt exposita direptioni. Est autem hoc magis indignum, ubi videmus non modo proventus nostros consumi ab hostibus, sed etiam laborem a nobis sumptum, perinde ac si sanguinem nostrum biberent. Saepe enim confertur hominis labor sanguini, quia labor elicit sudorem. Iam sequitur:

16. *Et observata sunt edicta Amri, et omne opus domus Achab: et ambulabitis in consiliis eorum, ut tradam te in excidium (vel vastitatem), et incolas eius in sibilum: et opprobrium populi mei portabitis.*

Alii legunt in futuro tempore, Et observabuntur statuta Amri: et sensum diversum colligunt, nempe quod propheta iam in spiritu praevideat populum sic fore obstinatum in suis sceleribus, ut nullis poenis posse castigari speret. Ergo talis esset sensus, Dominus quidem severe et duriter ulcisci statuit populi scelera: sed non resipiscunt: manebunt nihilominus stupidi in sua contumacia, et pergent in suis superstitionibus, quas didicerunt a regibus Israel. Sensus tamen prior mihi magis probatur, et receptus est etiam maiore consensu, nempe quod Iudaei relicto Deo, et contempta eius lege desciverint ad superstitiones regni Israel. Dicit ergo, *observata fuisse decreta Amri, et omne opus*

domus Achab. Amri fuit pater Achab, qui rex creatus fuit suffragiis militum, quum Zimri repudiatum esset, qui regem occiderat. Amri quum emisset Samariam, illic urbem extruxit: deinde ut acquireret urbi dignitatem, addidit etiam templum. Hinc crevit idololatria. Postea filius eius Achab sese ad omne superstitionum genus proiecit. Ita res semper in deterius prolapsae sunt. Quum ergo hic propheta nominat regem Amri, et eius posteros (qui omnes intelliguntur sub domo Achab), significat Iudaeos, qui pure coluerant Deum, tandem degenerasse, et nunc prorsus similes esse Israelitis, quia scilicet amplexi sunt omnes illas corruptelas, quas fabricaverant Amri et Achab eius filius. Religio in tribu Iehudah adhuc vigeat, quum regnum Israel corruptum esset, atque illic regnarent foedae superstitiones. Temporis successu etiam impliciti fuerunt Iudaei similibus idololatriis. Hoc igitur crimen nunc accusat propheta, quod sese adiunxerint socios Israelitis. *Observantur ergo edicta Amri, et totum opus domus Achab: ambulatis*, inquit, (nam futurum tempus hic significat continuam actionem, ut saepe alibi) *Ambulatis ergo in consiliis ipsorum.* Notandum est, hic prophetam uti honestis nominibus quum dicit servari חֲקֵה, hoc est, statuta vel decreta: deinde etiam quum adiungit consilia regum Israel. Sed interim hoc ad excusationem nullius est momenti: quia etiamsi homines sibi non modo placeant, sed etiam plaudant in suis commentis, Dominus tamen ea omnia abominatur. Nec dubium est, quin propheta consulto posuerit has voces, ut ostenderet frivolos esse et nihili praetextus, quos solent obicere superstitiosi homines, ut sua figmenta vel commendent, vel excusent. Nam proferunt in medium auctoritatem publicam: hoc receptum est omnium consensu, hoc fuit decretum: non est error unius vel alterius, sed tota ecclesia sic statuit: deinde quia ita praecipunt reges, nefas esset morem illis non gerere. Ergo ut ostendat propheta periles esse istas excusationes, dicit, Fateor quidem honorifice a vobis ornari vestras superstitiones: quia regum edictis probatae sunt, quia etiam receptae sunt multorum suffragiis: quia videntur etiam non temere nec perperam fuisse excogitatae, sed prudenter a magnis viris, et qui longo usu periti sunt: utcumque tamen in medium proferant et consilia et statuta, hoc est, utcumque ad fandas idololatrias obici soleant et prudentia et potestas, tamen pro nihilo haec coram Deo ducuntur. Nam per consilia haud dubie propheta intelligit falsam speciem prudentiae, quae semper refulget in traditionibus humanis. Deinde per statuta intelligit regiam potestatem. Videmus ergo frustra fucum facere idololatrias, dum ab una parte obiectant potestatem, ab altera vero prudentiam. Quare? Deus enim non patitur sibi praeiudicium fieri istis nugis,

sed vult coli ex verbi sui praescripto. Et ideo sequitur etiam denuntiatio poenae: *Ut tradam*, inquit, *te in vastitatem, et incolas eius*. Mutatio est personae. Alloquitur tamen semper propheta ipsam terram, vel sub terrae nomine populum compellat. *Ego igitur tradam te in exterminium*, vel vastitatem, deinde, *incolas tuos in sibilum*. Est etiam hoc sumptum ex Mose. Per *sibilum* intelligit contumelias et ludibria, quibus expositi sunt miseri homines. Tandem adiungit, *Portabitis opprobrium populi mei*. Quidam nomen populi accipiunt in bonam partem, quasi hic propheta diceret Deum sumptum vindictam de iniuriis, quas divites intulerint miserae plebeculae. Sed hoc esset nimis restrictum, meo iudicio. Alii opprobrium populi Dei intelligunt, quod scilicet nihil Iudaeis magis probrosum erit quam quod olim fuerint populus Dei. Nam hoc accessit ad eorum dedecus et infamiam, nempe quum ornati fuissent tam splendido titulo postea fuisse tot miseriis addictos. Sed posset aliter exponi hic locus, vel ut per populum Dei intelligamus ipsos Israelitas: quasi diceret propheta: Nonne perspicitis qualiter tractati fuerint Israelitae? Annon illi pars erant populi mei? Descenderant enim ex genere Abrahae, sicuti vos: neque potestis iactare maiorem praestantiam. Erat igitur par omnium conditio. Et tamen hoc, iudicio meo, non obstitit, quominus pro merito eos tractaverim. Non male quadraret illa sententia: sed ego existimo subesse ironiam in nomine populi Dei, quasi diceret, Haec vos fiducia indurat, quod hactenus habiti estis populus meus: sed falsa ista, et scelerata gloriatio poenam vestram angebit. Ego enim non sumam vulgares poenas, sicuti soleo de hominibus profanis et alienis, sed persequar vestram impietatem multo severius, quia scilicet necesse est, ut poena vestra gratiae meae respondeat, quae improbe et scelerate a vobis contempta fuit. Ergo per opprobrium populi Dei intelligo graviores poenas, quae merito paratae sunt omnibus impiis, quos Deus speciali honore dignatus fuerat, ut eos in populo suo censeret. Servus enim qui novit voluntatem domini sui, et non observat, multo gravius vapulabit. Nunc pergamus:

CAPUT VII.

1. *Vae mihi* (alii deducunt a ילל, ululare meum: sed est particula dolentis apud Hebraeos. *Vae mihi ergo*) quia fui sicut collectiones aestatis (sic est ad verbum), et sicuti racemi vindemiae, nullus botrus ad comedendum: maturos fructus (vel primitias frugum) desideravit anima mea. 2. *Periit humanus* (vel mansuetus) e terra, et rectus in hominibus nemo est: et

omnes sanguinibus insidiantur, quisque fratrem suum venatur reti (alii ad perniciem: et הָרַם etiam Hebraeis interdum est occisio).

Sensus primi versus nonnihil ambiguus est, quia alii ad poenam referunt quod dicit propheta: alii autem ad malitiam populi. Quidam ergo existimant lugeri calamitatem, qua Dominus ultus fuerat populi scelera, ac si propheta cerneret deformem totius terrae statum. Sed ex secundo versu facile colligi potest, prophetam hic potius de pravitate ipsius populi verba facere quam de poena iam inflicta: ideo contexui inter se duos istos versus, ut constet nobis plena sententia. *Vae ergo mihi*. Quare? *Factus sum tanquam collectiones*. Nimis libera est, vel potius licentiosa illa versio, Factus sum sicut qui vult colligere fructus aestivos, et nihil reperit, ita ut spe sua frustratus ardeat desiderio. Non videtur hoc posse aptari ad prophetae verba. Est quidem aliqua perplexitas in verbis, tamen huc summa tendit, terram, cuius personam hic propheta suscipit atque induit, esse similem aut agro inani, aut horto, aut vineae. Dicit igitur terram esse nudatam omni fructu, quemadmodum post messem et vindemias. Ita per *collectiones* intelligere oportet fructus collectos. Alii intelligunt reliquias quae manent, quemadmodum si per incuriam quis in vindemiis relinquat paucos racemos: ita etiam dicunt paucos esse iustos superstites in terra. Sed videtur melius quadrare prior similitudo, quod scilicet terra sit iam orbata omni fructu, sicuti post messem et vindemias. *Factus sum ergo sicuti collectiones aestatis*, hoc est, sicuti aestate, ubi fructus iam sunt collecti: sicuti *racemi vindemiae*, hoc est, sicuti post peractas vindemias. *Nullus*, inquit, *botrus est ad comedendum*. Bonorum ergo raritatem hic significat propheta: imo dicit nullos amplius exstare iustos. Quamvis enim Deus semper retinuerit occultum aliquid semen, potuit tamen hoc iure praedicari de toto populo, quod scilicet similis esset agro post collectos fructus, aut vineae post vindemias. Manet enim in agro aliquid residuum post messem, sed nulla est spica interea: in vinea etiam manent botri, sed inanes: nihil restat praeter folia. Est autem haec prosopopoeia multo vehementior quum propheta in medium prodit ac si terram ipsam praesentaret. Loquitur enim eius nomine et persona: *Vae*, inquit, *mihi*, quia similis sum collectionibus aestivis. Perinde igitur est ac si terra ipsa deploret suam nuditatem et inopiam, quod scilicet nulli supersint recti et innoxii homines. Et secundo versu clarius mentem suam exprimit, *Periit iustus e terra*, inquit, *et rectus in hominibus nemo est*. Hic iam non sustinet terrae personam. Satis enim fuit ad vehementiam vel emphasin conqueri initio, quasi terra pudore suae inopiae hic gemat. Sed nunc

propheta agit officium doctoris, *Periit*, inquit, *iustus e terra, nemo est rectus inter homines, omnes insidiantur sanguinibus, quisque fratrem suum venatur*, inquit, *quasi reti*. Hoc versu breviter ostendit propheta omnia esse plena et crudelitatis et perfidiae, nullam amplius curam esse aequitatis, quasi diceret, Frustra quaerentur in hoc populo probi homines, nam omnes sunt sanguinarii, omnes fraudulentii. Quum dicit *omnes tendere sanguini insidias*, non dubium est quin saevitiam omnes suos filios, et fateatur eos sanguinis esse cupidos. Ubi autem adiungit singulos fratribus suis insidias tendere, hoc referri debet ad fraudes, vel ad perfidiam. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Et magis emphatica est ista oratio quam si Deus ipse sententiam proferret, quia dum homines in sua socordia defixi sunt, et quasi demersi, propheta hic terram loquentem inducit, quae accusat omnes suos filios, et fateatur suum reatum: imo praevenit iudicium Dei, et agnoscit se esse contaminatam a suis incolis, ita ut nihil puri residuum in ea maneat. Sequitur:

3. *Super malitia manuum suarum ad benefaciendum: princeps postulat, et iudex in mercede* (ego transfero ad verbum), *et magnus loquitur pravitatem animae suae ipse: et complicant* (vel, ut alii vertunt, confirmant. Sed proprie est complicari: et metaphora apte convenit contextui, ut statim videbimus).

Hic versus proprie dirigitur in iudices et gubernatores populi: deinde in divites, qui opprimebant miseram plebeculam, quia non poterant se mercede redimere. Conqueritur ergo propheta in iudiciis tantum valere corruptiones, ut iudices facile absolvent sceleratissimos quosque, modo mercedem afferrant. Summa igitur est: impune quidvis licere, quoniam venales sunt iudices. Huc tendit prophetae consilium. Sed quoniam variant interpretes, aliquid etiam de ipsis vocibus dicendum erit. *על הרע כפים* *Super malo manuum suarum ad benefaciendum*. Quidam ita exponunt, etiamsi palam sint scelerati, tamen obtundunt colores, quibus obtegant sua scelera: et talis esset sensus, Etiamsi omne studium recti abiecerint, tamen sic obduruisse ad impietatem, ut velint tamen censeri probi et sancti homines: quemadmodum in rebus confusis semper improbi frontem ferream ostentant, et volunt taceri de suis flagitiis. Putant ergo quidam interpretes prophetam hic conqueri, quod iam nullum sit honesti et turpis, recti et perversi discrimen, quia scilicet fucare audent scelerati homines sua flagitia, ut non appareant, vel ut nemo contra etiam fremere audeat. Expendite tamen annon aptius contexi possint inter se quae dicit propheta hoc modo, *Ut benefaciant super malitia manuum suarum*, id est, ut se excusent super malitia operum suorum, paciscuntur inter se:

Quia princeps postulat, iudex paratus est recipere mercedem. Divites hoc modo vident partam sibi esse licentiam, quia illis in manu est pretium redemptionis. Sciunt autem nullo negotio posse placare et iudices et principes, simul ac pretium corruptionis attulerint. Et hic sensus mihi placet, quoniam sic fluit optime contextus prophetae. Quamquam alii verbum לְרִישׁוֹ aliter exponunt, quod scilicet strenue agent in malitia sua. Sed frigida est illa expositio. Ego igitur amplector mediam, quam nuper attuli, quod scilicet valeant ita in iudiciis corruptelae, ut parata sint tegumenta sceleribus: quia gubernatores et iudices sunt nummarii, et semper parati sunt absolvere nocentissimos quosque, modo ne hoc faciant gratuito. *Super malitia ergo operum suorum, ut benefaciant*, hoc est, ut obtineant absolutionem. *Tantum princeps postulat*, hoc est, non inquit de causa, sed respicit manus duntaxat: deinde *iudex pro mercede*, inquit, *iudicat*, hoc est, iudices sunt mercenarii. Non sedent igitur ut pronuntient ex recto et aequo, sed simul ac saturati fuerint mercede, facile ignoscunt sceleribus: ita vertunt vitia in virtutes, quia nullum est discrimen albi et nigri apud eos nisi ex pretio. Et cohaeret etiam quod mox subiicit propheta, *Magnus*, inquit, *loquitur pravitatem animae suae ipse*. Per magnos non intelligit procures, quemadmodum falso alii existimant: sed intelligit divites, quibus suppetit pecunia ad conciliandos sibi iudices. Qui ergo pretium affert suae redemptionis, audet palam iactare pravitatem. Sic enim verto nomen הָרוֹם quia hic non posset quadrare corruptio. *Loquitur ergo pravitatem animae suae magnus*, hoc est, iam nihil est vel metus vel pudoris quod retineat divites ab inferenda iniuria. Quare? sciunt enim sibi negotium esse cum mercenariis iudicibus, facile eos corrumpent. *Audent ergo loqui pravitatem animae suae*, hoc est, non dissimulant sua scelera, quemadmodum ubi viget aliquis legum metus, ubi exercentur iudicia. Sed quoniam nullum amplius discrimen est boni vel mali, ideo nocentissimus quisque aperte iactat sua scelera. Deinde emphaticum est pronomen הָרוֹם, ipse. Et hoc non fuit animadversum ab interpretibus. *Ipsa ergo loquitur pravitatem animae suae*: non expectat dum alii exprobrent si quid deliquit, sed impudenter audet gloriari in suis sceleribus, quia scilicet certa est impunitas quum possit occludere os iudicibus. Affert enim pretium. *Loquitur ergo pravitatem animae suae ipse*. Deinde *complicant ipsam pravitatem*, hoc est, hinc fit, ut grassetur furiosa crudelitas, quoniam conspirant inter se et gubernatores, et qui volunt sibi acquirere peccandi licentiam, quasi contexerent inter se funes, confirmant hoc modo pravitatem. Nam magnus quisque, hoc est, qui dives est et pecuniosus conspirat cum iudice, iudex etiam cum ipso: ita inter se colludunt.

Sic fit ergo ut pravitas quasi tyrannidem occupet, quia nullum sit remedium. Nunc tenemus genuinum consilium prophetae, saltem quantum ego iudicare possum. Sequitur nunc:

4. *Bonus inter eos quasi paliurus, rectus prae spineto* (aliquid subaudiendum est, asperior est spineto), *dies speculatorum tuorum, visitatio tua venit: tunc erit confusio ipsorum* (vel perplexitas, ut alii vertunt).

Confirmat quod prius dixerat propheta, nempe adeo refertam esse terram quovis scelerum genere, ut qui optimi reputantur, sint tamen spinae et vepres, hoc est, pleni amarulentia, vel acerrimi ad pungendum: quasi diceret, Optimus inter eos est latro, rectissimus inter eos est praedo. Videmus ergo his verbis notari cumulum scelerum: ac si diceret, Non posset deterior esse conditio populi. Nam usque ad extremum grassatur improbitas. Si quis enim inter alios quaerat probum vel rectum hominem, reperiet duntaxat spinas, vel vepres, hoc est, illic etiam pungetur. Quod si optimus quisque tunc fuit quasi spina, quid dici potuit de reliquo vulgo? Nam antehac vidimus fuisse iudices perversos, ut prostituerent se absque verecundia ad omnem turpitudinem. Quid ergo de illis dici potuit, quum rectos et iustos comparet hic spinis propheta: imo dicat spinetis esse asperiores. Caeterum, *καταχρηστική* est loquutio quum dicit, bonum inter eos et rectum esse similem spineto. Abutitur enim his vocibus: quia certum est non fuisse bonos et rectos, qui sic crudeliter pungebant. Sed consilium prophetae minime obscurum est, tantam fuisse tunc licentiam scelerum, ut qui retinebant famam aliquam probitatis, essent tamen vepres et spinae. Est igitur concessio in his vocibus. Tandem adiungit, *Dies speculatorum tuorum, visitatio tua venit*. Hic denuntiat propinquam Dei vindictam et generaliter toti populo, et praecipue gubernatoribus. Incipit autem a primario ordine quum dicit, *Dies speculatorum tuorum*: quasi diceret, Iam impendet excidium tuis gubernatoribus, quod ipsi minime expectant. *Speculatores* vocat tam prophetas, qui suis blanditiis deceperant populum, quam alios gubernatores. Locat autem propheta ipsos in priore gradu, quia causa erant publici interitus. Non tamen ideo eximit totum corpus populi a poena. Imo coniungit haec duo simul, visitationem totius populi, et diem speculatorum. Merito autem dirigit sermonem ad ipsos speculatores, quia dum caecutiunt, etiam excaecant reliquos omnes, dum perversi sunt depravant totum populum. Haec ratio est cur specialiter illis minetur propheta. Sed, quemadmodum iam dixi, populus non ideo excusatur. Videtur quidem hic praetextus honestus esse ad extenuandam culpam, dum

obiciunt gregarii homines se non fuisse admonitos, ut optandum erat, imo se fuisse perditos inanibus fallaciis. Et videmus ut hodie etiam multi colorem hunc obtendant. Sed apud Deum haec defensio frivola est: quia etsi excaecantur plebei homines, tamen sponte errant, dum libenter aurem praebent impostoribus. Atque etiam haec ratio est, cur Deus fraenum laxet tam Satanae quam eius ministris: imo quemadmodum dicit Paulus (2. Thess. 2, 11), det efficaciam erroris: quia maior pars mundi semper decipi appetit. Tenenda est igitur haec denuntiatio prophetae, quod si male officium suum exerceant iudices et prophetae, trahentur ad poenam quam meriti sunt, quia scilicet aliis fuerunt causa exitii, ut alibi visum fuit: interea non est excusabilis populus. Involvit igitur vindicta Dei omnes a minimo usque ad maximum sine exceptione. *Visitatio ergo tua venit*. Deinde in tertia persona loquitur, *Tunc erit confusio ipsorum*, vel perplexitas, vel pudefient. Oblique hic perstringit propheta populi duritiem, quia etiamsi quotidie minitabantur prophetae, securi tamen manebant omnes: imo scimus ludibrio illis fuisse omnia Dei iudicia. Quum ergo non possent fidei doctores incutere vel metum, vel pudorem sceleratis hominibus: propheta dicit *Tunc venturam illis confusionem*: quasi diceret, Obdurescite nunc quantum voletis, ut video vos esse stupidos, imo socordes, et non attendere ad verbum Domini: caeterum, veniet tempus visitationis, et tunc Dominus coget vos ad pudorem, quia scilicet re ipsa ostendet quales sitis, et iam non litigabit vobiscum verbis, ut nunc facit, sed poena proposita excutiet vobis omnes falsos colores: deinde etiam deiciet vestram istam proterviam, quae vos nunc obdurat contra sanam doctrinam et omnes admonitiones.

5. *Ne fidatis amico, ne speretis in consiliario* (vel duce): *ab ea quae dormit in sinu tuo custodi aperturas oris tui*. 6. *Quia filius contumelia afficit patrem, filia surgit contra matrem suam, nurus contra socrum suam, inimici, viri domestici eius* (homines domus eius, ad verbum).

Propheta sententiam quam heri attigimus persequitur, quod scilicet licentia scelerum usque ad summum cumulum pervenerit, quia nulla supersit in hominibus fides: imo nulla sit amplius humanitas: quia filius officium erga patrem non praestet, nurus erga socrum, denique nulla sit coniunctionis ratio. Neque enim hic disserit de perversa fiducia, quia multi se ipsos fallunt, dum recumbunt in homines mortales, et transferunt ad ipsos Dei gloriam. Ergo importune hic quidam philosophantur, non esse in hominibus sperandum: quia non fuit hoc consilium prophetae. Sed quae Ovidius tradit

de ferreo saeculo, propheta noster de sua aetate conqueritur. Dicit ille,

. . . . . non hospes ab hospite tutus,
Nec socer a genero: fratrum quoque gratia rara est.
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.
Lurida terribiles miscent aconita novercae.
Filius ante diem patrios inquit in annos.*)

Sic etiam propheta noster dicit nullum esse respectum humanitatis inter homines, quia uxor parata sit ad prodendum maritum, filius contumeliosus sit in patrem: denique obliti sint omnes humanitatis. Nunc ergo tenemus quid sibi velit propheta quum dicit, *Ne fidatis amico*, hoc est, si quis speret aliquid ab amico, fallitur: quia scilicet non reperietur in hominibus nisi perfidia, *Ne adhibeatis fidem consiliario*. Sic enim interpretor vocem אֱלֹהִי. Alii vertunt fratrem maiorem natu. Sed nulla necessitas cogit discedere a propria et genuina significatione huius vocis. Quemadmodum itaque loquutus est propheta de socio, vel amico, sic etiam adiungit consiliarium. Et clausula ostendit quorsum spectet, quum dicit *nullos esse deteriores hostes quam domesticos*. Videmus ergo prophetam simpliciter hoc velle, homines sui saeculi non modo avare et crudeliter alios nocere, sed absque ullo respectu humanitatis filium insurgere contra patrem, atque ita perverti totum ordinem naturae, ut iam nulli sint affectus, qui tamen non videntur posse in hominibus exstingui. Nunc pergamus:

7. *Ego autem ad Iehovam respiciam, exspectabo ad Deum salutis meae, exaudiet me Deus meus.*

Hic unicum remedium esse docet propheta, ne fideles rapiantur pravis exemplis, si defigant oculos suos in Deum, et eum liberatorem sibi fore sperent. Nihil difficilius est quam nobis temperare ab omni iniuria, dum impii nos lacessunt, quia videntur nobis dare iustam causam retaliandi: etiamsi nemo inferat nobis iniuriam, tamen consuetudo fere habetur instar legis: ita fit, ut putemus esse licitum quod receptum est moribus et consuetudine. Iam vero si prospere succedat impiis, hic est acerrimus stimulus. Ita fit, ut vix et cum summa difficultate se contineant fideles, dum vident passim grassari

scelera, idque impune: imo quum vident autores scelerum crescere et gratia et opibus, statim obrepit quaedam perversa libido aemulationis. Caeterum, si provocantur fideles ipsi maleficiis, tunc videtur esse iusta causa peccandi, quia nemini molestiam sponte inferunt. Sed tantum repellunt vim sibi illatam, vel retolant fraudem fraude. Hoc putant esse licitum. Propheta ut huic tentationi occurrat, iubet fideles respicere ad Deum: quemadmodum saepe haec sententia repetitur Psal. 119 quod scilicet fideles non rapiantur pravis exemplis, sed maneant semper defixi in Dei verbo, etiamsi sustineant magnos et violentos impulsus. Nunc videamus prophetæ verba: *Ego*, inquit, *ad Iehovam respiciam*. Nam verbum צִפֶּה quo utitur, proprie significat speculari: interdum accipitur pro exspectare. Sed libenter retineo propriam significationem: *Ego*, inquit, *speculabor ad Deum*, hoc est, perinde agam ac si unus mihi Deus esset prae oculis. Unde enim fit, ut sibi indulgeant etiam boni, dum versantur inter malos et sceleratos, nisi quia occupantur in praesenti intuitu? Ergo si volumus integritatem colere, ubi mundus nobis proponit duntaxat peccandi exempla, discamus quasi clausis oculis praeterire omnes offensiones. Hoc fiet, si oculos in solum Deum dirigamus. *Ego*, inquit, *respiciam ad Iehovam*: deinde *exspectabo ad Deum salutis meae*. Nihil hic novum dicit propheta, sed clarius tamen explicat proximum membrum. Nam definit modum speculationis, de quo loquutus est: ac si diceret, Patienter feram, dum mihi succurrat Deus: quia ubi nobis hinc inde molesti sunt improbi, statim facile erit avertere oculos a Deo, nisi instructi simus patientia. Unde autem patientia, nisi quum certo persuasi sumus Deum fore nobis liberatorem, quum scilicet advenerit opportunum tempus? Nunc tenemus consilium prophetæ. Ostendit enim non posse aliter pios constanter perstare in sua integritate, nisi convertant oculos ad unum Deum. Iam adiungit, non posse etiam in illa cogitatione retineri, nisi Deum patienter exspectent, hoc est, auxilium eius. Et vocat *Deum salutis suae*, quo significat se fretum eius verbo ita perseverare in tolerandis iniuriis. Neque enim fieri potest, ut subiciat se quispiam Deo, et se tuendum ei tradat, nisi primo hoc in eius animo fixum sit, nempe Deum nunquam deserere suos. Haec igitur ratio est cur *Deum* vocet *salutis suae*. Nam debet referri hoc elogium ad praesentem circumstantiam, ac si diceret, Etiamsi non appareat manus Dei ad me iuvandum, vel ad ferendas suppetias, ego tamen certus sum de eius gratia, et scio in ea mihi repositam esse salutem. Postea adiungit, *Exaudiet me Deus meus*. Hic confirmat quod iam diximus, nempe se promissionibus Dei suffultum ita ad patientiam animum suum componere, quia patientia subinde evanescet, vel

*) Ovid. Met. I. 144 seqq. La traduction française porte:

Chez l'hôte n'est point assure l'hôte,
Ne le beau père avecques le sien gendre.
Petite amour entre freres s'engendre.
Le mari s'offre a la mort de sa femme:
Femme au mari fait semblable diffame.
Par malalent les maratres terribles
Meslent souvent venins froids et horribles.
Le fils, afin qu'en biens mondains prospere,
Souhaite mort avant ses jours son pere.

executietur ipsis tentationibus, nisi certo simus persuasi Deum habere salutis nostrae curam, et non frustra nos in ipso sperare. Neque etiam supervacuum est quod dicit *Deum esse suum*. Erat tamen unus e populo: et videtur hoc fuisse commune ac promiscuum omnibus Iudaeis. Neque tamen dubium est quin propheta hic sibi privatim Deum coniungat, nempe quia vulgus hominum ad impietatem defecerat. Gloriabantur quidem omnes Dei nomine, sed perperam et falso. Ostendit igitur propheta se alio modo esse sub tutela Dei quam reliquos. Nam ubi sibi quis licentiam nocendi permittit, renuntiat simul Deo et eius tutelae. Non dubium igitur est quin propheta hic oblique perstringat impietatem vulgi: quia quum passim volitaret inanis iactantia in ore omnium, quod adoptati essent a Deo, essent sanctum Abrahæ genus, vix tamen centesimus quisque in Deum respiceret. Caeterum hoc quoque notare operae pretium est, prophetam, ubi dicit, *Exaudiet me Deus*, simul etiam testari de fide sua, quod scilicet semper ad opem Dei se conferret, ac precibus se exercebit, quoties urgebit necessitas. Neque enim exaudit Deus nisi dum invocatur. Ergo hic propheta suo exemplo studium precandi nobis commendat. Iam in genere docet hic versus, non excusari nos, si abripimur malis exemplis, quemadmodum quotidie fieri solet. Tunc enim respicere in Deum maxime convenit, ubi grassatur scelerum licentia in mundo, ubi libidines hominum sunt pro regula et lege: tunc debemus nos quodammodo abdicere a consortio hominum ne sua pravitate nos impliceant. Ergo qui obtundunt aliorum exempla, frivola excusatione utuntur, quemadmodum videmus hodie plerosque opponere clypeum consuetudinis: etiamsi aperte coarguantur verbo Domini, putant tamen iustam sibi esse defensionem, quia alios sequuntur. Atqui videmus quam frivola sit ista securitas: quia dubium non est quin propheta hic legem praescribat omnibus filiis Dei quid agere debeant, ubi eos sollicitat pravis exemplis et multis scandalis diabolus ad peccandum. Pergamus:

8. *Ne gaudeas de me inimica mea, quia ceciderim, surgam* (vel quamvis ceciderim, surgam): *quum sededo in tenebris, Iehova erit lux mihi*.

Hic ecclesiae personam induit propheta, et repellit tentationem, quae nos valde acriter pungit in rebus adversis. Neque enim tantum est acerbitalis in ipso malo, quantum in ludibriis improborum, ubi nobis petulantes insultant, derident fidem nostram. Et ingenuis naturis semper durior est contumelia quam ipsa mors. Et tamen diabolus semper fere utitur hoc artificio: quia ubi videt nos stare firmos in tentationibus, subornat improbos et acuit eorum

linguas, ut nobis maledicant, et probris suis nos vulnerent. Haec ratio est cur nunc propheta dirigat sermonem ad inimicos ecclesiae. Caeterum, quia Deus ecclesiam vocat sponsam suam, et nobis describitur sub persona mulieris, ideo etiam sancti populi inimicos hic comparat mulieri protervae. Quemadmodum ergo si sit aemulatio inter duas mulieres, quae videbit suam inimicam incommodis vel rebus adversis premi, statim sese eriget et insultabit: sic etiam propheta dicit hostes ecclesiae acuere linguas suas, et evomere tunc suam virulentiam, ubi vident filios Dei vel laborare, vel fere obrui rebus adversis. Nunc ergo tenemus consilium prophetæ, nempe hic vult nos, quemadmodum dixi, armare contra ludibria impiorum: ne praevaleant, ubi Deus rebus adversis nos premit, sed stemus fortes, atque etiam animis compositis et tranquillis devoremus hanc indignitatem. *Ne laeteris ergo de me inimica mea*, inquit. Quare? additur consolatio. Neque enim sufficeret si cum aliquo fastidio quis repelleret ludibria hostis sui: sed dicit hic propheta, *Ne laeteris quia ceciderim, surgam*: vel quamvis ceciderim, surgam. Et videtur contextus hic melius quadrare. *Ne laeteris de me*, ut sit illic distinctio: deinde, *Quamvis ceciderim, surgam: quamvis sedeam in tenebris, Iehova lux mihi*. Significat propheta non esse exitialem casum ecclesiae: alioqui suppetet satis ampla materia hostibus nostris ad nos ridendos, nisi quia non potest nos fallere illa promissio: Septies in die cadit iustus, et resurgit (Prov. 24, 16). Cur? nempe quia Deus supponit manum suam. Tenemus ergo rationem contextus. Nam si destitueret nos Deus omni spe, merito illuderent nobis hostes, et necesse nobis esset obmutescere. Caeterum, ubi certo persuasi sumus Deum praesto statim fore ut nos restituat in integrum, iam possumus intrepide excipere contra hostes nostros, ubi nos suis subsannationibus exagitant: *Quamvis ceciderim, surgam*, non est quod nunc mihi contumeliose insultes quamvis ceciderim. Deus enim voluit me labi, sed hac lege, ut statim resurgam: deinde etiamsi nunc iaceam in tenebris, Dominus tamen erit mea lux. Videmus itaque spem nostram victricem esse contra omnes tentationes. Et hic locus optime docet quam verum sit illud Ioannis, fidem nostram esse nobis victoriam contra totum mundum (1. Ioan. 5, 4). Nam si dolor et moestitia occupet sensus nostros, non tamen cedemus, ubi nobis hoc occurrerit, Deum fore auxiliatorem tempore opportuno. Iam si etiam homines virus suum contra nos evomant, erimus iisdem armis instructi: ita fiet, ut nunquam animi nostri succumbant, sed fortiter repellant omnes Satanae et improborum insultus. Hoc discimus ex praesenti loco. Iam quod propheta dicit, *Quamvis ceciderim resurgam*, videmus quid velit nos Deus exspectare, nempe miseriis

nostris semper fore optabilem et laetum exitum: quemadmodum paulo post rursus de ea re copiosius disseram. Quod attinet ad postremum membrum, *Si sedeam in tenebris, Deus lux mihi*, videtur esse confirmatio proximae particulae, ubi dixerat propheta casum ecclesiae nunquam esse exitialem. Sed tamen quidam putant aliquid maius exprimi, quod scilicet in ipsis tenebris semper affluat aliqua lucis scintilla. Sic ergo membrum hoc a superiore distinguunt, quod fideles, postquam ceciderint, resurgunt: quantisper vero iacuerint quasi demersi in tenebris, etiam tunc non carebunt solatio, quia Dei gratia semper illis affluet. Et videtur hoc melius quadrare: imo fieri non potest, ut quisquam sibi promittat liberationem, de qua loquutus est propheta, nisi in densissimis tenebris semper cernat aliquid lucis, et sustentet se aliqua dulcedine bonitatis Dei. Gustus autem gratiae Dei in afflictionibus proprie confertur luci: quemadmodum si quis proiectus in altam foveam, procul tamen lucem solis adspiciat, erigens oculos sursum: sic etiam non debet nobis obstare quantumvis obscura et densa caligo in tribulationibus, quin semper scintillae lucis nobis affluant, hoc est, quin semper fides erigat oculos nostros sursum, ut fruamur aliquo gustu bonitatis Dei. Pergamus:

9. *Iram Iehovae feram, quia peccavi ei, donec disceptet causam meam, et faciat iudicium meum* (vel asserat ius meum), *educet me in lucem, cernam iustitiam eius.*

Hic ecclesia Dei se animat et hortatur ad patientiam, idque praecipue facit duobus argumentis. Primo enim sibi proponit sua peccata, atque ita se humiliat coram Deo: quem agnoscit iustum iudicem: deinde amplectitur spem remissionis peccatorum, ex qua nascitur salutis fiducia. His duabus fulturis sese ecclesia sustentat, ne succumbat suis miseriis: et quemadmodum iam dixi, colligit animos ad patientiam. Primo itaque dicit, *Iram Iehovae feram: quia peccavi ei*. Hic locus docet, ubi quis serio afficitur sensu iudicii Dei, simul etiam formari ad patientiam: quia fieri non potest, quin peccator, ubi sibi male conscius est, et sentit iustas poenas se dare, cum vera humilitate ac suppliciter subiiciat se Dei arbitrio. Ergo ubi contumaciter fremunt homines contra Deum, vel obmurmurant, certum est eos nondum sentire sua peccata. Fateor quidem multos sibi esse male conscios, qui tamen contra Deum luctantur, et ferociter repellunt, quantum in se est, eius manum, et etiam blasphemant eius nomen, ubi eos castigat: sed illi nondum tanguntur vero sensu poenitentiae, ut sibi displiceant. Iudas agnoscit quidem se peccasse, et hoc libere fatetur: Cain libenter tegeret scelus suum: sed Dominus illi

confessionem violenter extorquet. Interea tamen non resipiscunt: imo non desinunt obstrepere Deo: conqueritur enim Cain poenam esse graviolem quam ferre possit. Iudas desperat. Idem etiam contingit omnibus reprobis. Videntur ergo illi satis convicti esse ut reatum suum agnoscant, et quasi subscribant Dei iudicio: sed non vere sentiunt peccata sua, ut sibi in illis displiceant, quemadmodum dixi. Nam poenitentia semper coniuncta est cum hoc obsequio, de quo nunc propheta loquitur. Quisquis ergo vere afficitur suis peccatis, ille simul se praebet Deo morigerum, et se totum submittit eius arbitrio. Sic poenitentia semper ex se tolerantiam crucis parit, ut qui sistit se ad Dei tribunal, simul etiam permittat se castigandum, et poenas ipsas aequo animo sustineat: quemadmodum bos subactus semper recipit iugum neque obluatur: sic etiam qui vere tangitur sensu peccati sui, paratus est ad tolerandas poenas qualescunque Deo visum fuerit infligere. Hoc igitur primo loco discendum est ubi sic loquitur propheta, *Iram Iehovae feram, quia peccavi ei*. Hinc etiam colligimus litigare cum Deo quicunque non ferunt patienter eius flagella: quia etiamsi aperte non obiciant Deo, se esse iustos, tamen non tribuunt ei iustam gloriam, ut fateantur ipsum esse iustum iudicem. Quare? Haec enim inter se cohaerent, et coniuncta sunt individuo nexu, sentire sua peccata, et patienter se subicere arbitrio iudicis, ut poenas sumat. Iam sequitur alterum argumentum. *Donec disceptet causam meam, et asserat ius meum: educet me in lucem, videbo iustitiam eius.* Hic ecclesia innititur secundae fulturae: quia etiamsi Dominus gravissime eam affligat, non tamen abiicit fiduciam salutis, quia scit se castigari in suum bonum, quemadmodum paulo ante vidimus. Et certe non posset vel ad momentum quispiam durare in miseriis, nisi conciperet liberationis fiduciam, et promitteret sibi felicem exitum. Non debent igitur nec possunt haec duo separari, nempe scelorum nostrorum agnitio, quae nos coram Deo humiliet: deinde gustus bonitatis eius, et firma salutis nostrae certitudo: quia Deus testatus est se nobis fore semper propitium, utcumque poenas de peccatis nostris sumat, et se memorem fore misericordiae, etiam in media ira, quemadmodum dicit Habacuc (3, 2). Non sufficeret igitur sentire sua mala, nisi accederet consolatio ex promissionibus gratiae. Caeterum ostendit propheta ecclesiam fuisse innoxiam, respectu hostium suorum, quamvis merito poenas det. Atque hoc diligenter notandum est: quia quoties nobis negotium est cum improbis, putamus nihil esse in nobis vitii. Atqui duo haec consideranda erant, nempe improbos nobis sine causa inferre molestiam: et ideo iustam esse causam nostram ipsorum respectu: deinde nos tamen iuste affligi divinitus: quia semper reperiemus multas causas cur Dominus nos

castiget. Haec igitur duo simul considerata nobis sunt, quemadmodum hic admonet propheta. Nam dixit initio versus, Iram Dei feram, quia peccavi ei: nunc autem addit, Asseret tamen Dominus ius meum, litigabit litem meam, ad verbum, hoc est, disceptabit causam meam. Si ecclesia rea est coram Deo, imo non exspectat iudicis sententiam, sed eam praevenit, ac libere fatetur se dignam esse talibus poenis, quid hoc sibi vult, quod Dominus disceptabit eius litem, quod suscipiet eius causam? Videntur haec duo inter se pugnare: sed optime conveniunt secundum diversos respectus. Nam confessa fuit ecclesia se peccasse Deo: nunc convertit oculos ad hanc securitatem: scit autem se immerito ab hostibus vexari: scit illos impelli mera crudelitate ad maleficium. Haec igitur ratio est, cur ecclesia confidat, et exspectet Deum fore vindicem suae innocentiae, nempe contra improbos, et tamen suppliciter agnoscat se peccasse coram Deo. Quoties ergo nobis iniurias inferent hostes nostri, teneamus hoc principium, Deum fore vindicem: quia semper patronus erit iustitiae et aequitatis. Fieri ergo non potest, ut Deus ita prostituat nos impiorum violentiae. Tandem ergo *litigabit litem nostram*, hoc est, disceptabit causam nostram, et erit eius cognitor. Sed interea semper peccata nostra nobis occurrent, ut vere humiliati coram Deo non speremus salutem quam nobis promittit, nisi ex gratuita venia. Quare ergo iubentur fideles bono esse animo in suis afflictionibus? Quia Deus pollicitus est se fore eorum patrem: recepit illos in suam fidem: testatus est suum auxilium illis non defore. Sed unde fiducia? An quia digni sint? An quia tale aliquid sint promeriti? Minime: sed agnoscunt se reos esse, ubi coram Deo humiliati sese prosternunt, et ubi sponte ad eius tribunal sese damnant ut praevengiant eius iudicium. Videmus nunc quemadmodum optime contextat propheta duas istas sententias, quae aliqui videri possent in speciem pugnare. Sequitur, *Educat me in lucem, cernam iustitiam eius*. Adhuc se confirmat ecclesia in spe liberationis. Et hinc etiam patet quomodo Deus sit fidelibus lux in obscura caligine, quia scilicet vident exitum paratum esse malis suis, sed procul vident, quia spem suam extendunt ultra metam huius vitae. Sicuti ergo veritas Dei sese diffundit per coelum et terram, ita fideles spem suam longe et late extendunt. Sic fit ut procul adspiciant lucem, quae videtur ab illis esse remotissima. Et hac fiducia etiam dicit propheta, *Educat me Dominus in lucem*. Interea, quemadmodum iam dixi, habent aliquam lucem, hoc est, fruuntur gustu bonitatis Dei etiam in mediis malis. Sed propheta nunc lucem intelligit ipsum exitum, quem sparare nos oportet etiam in rebus desperatis. Sequitur, *Videbo iustitiam eius*. Per Dei iustitiam intelligitur, ut alibi dictum fuit, gratia

erga fideles, non quod rependat Deus operibus ipsorum salutem quam confert, sicuti stulte imaginantur profani homines. Arripiunt enim nomen illud iustitiae, et putant meritis nostris deberi quidquid beneficiorum gratis in nos Deus confert. Quare? nam Deus hoc modo ostendit suam iustitiam. Atqui longe est alia ratio huius loquutionis. Deus enim ut ostendat quam sibi cara et pretiosa sit nostra salus, dicit specimen suae iustitiae se praebere velle in nobis liberandis. Caeterum, in hac voce *iustitiae*, est relatio. Quia enim Deus pollicitus est salutem nostram sibi curae fore, ideo iustus apparet quoties nos eripit ex nostris miseriis. Iustitia ergo Dei non refertur ad merita operum, sed potius ad promissionem, qua se nobis obstrinxit. Et ideo saepe etiam eodem sensu vocatur Deus fidelis. Denique idem significant Dei iustitia et fidelitas. Nunc quum dicit propheta in persona ecclesiae, *Videbo iustitiam eius*, intelligit etiamsi Deus occultet favorem suum ad tempus, et manum suam subducatur, ut nulla spes supersit auxilii, tamen quia iustus est, fieri non posse, quin nobis succurrat. *Videbo igitur iustitiam eius*, hoc est, Deus re ipsa tandem ostendet se esse iustum. Sequitur:

10. *Et videbit inimica mea, et operiet eam pudor, quae dixit mihi (vel, de me): Ubi Iehova Deus tuus? oculi mei videbunt, et nunc erit in conculcationem sicuti lutum platearum.*

Sed ego non possem nunc absolvere.

Proxima lectione recitavi versum 10. ultimi capituli, ubi propheta adiungit ad cumulum gaudii, quod hostes ecclesiae videbunt cum magna indignatione admirabilem illam gratiam de qua nuper loquutus fuerat. Sed hostes ipsos describit sub persona mulieris aemulae: sicuti etiam ecclesia Dei mulieri confertur. Et hoc genus loquendi satis tritum est in scripturis. Vocat igitur Ierosolyma vel Babylonem suam aemulam, vel alias omnes urbes hostium. Dicit autem, *Operietur pudore*: quia scimus impios inolescere simul ac illis arridet fortuna. In rebus ergo prosperis nullum tenent modum, quia putant Deum quasi sub pedibus suis esse. Si hoc plerumque facit prosperitas apud pios, ut Dei et sui etiam obliviscantur, non mirum est, si increduli magis ac magis obdurescant, ubi Deus ipsis indulget. Respectu igitur talis superbiae nunc dicit propheta, *Ubi inimica mea viderit, pudor operiet eam*, hoc est, desinet suo more sese efferre in suis iactantiis: imo cogetur prae verecundia sese occultare: quia scilicet videbit se longe fuisse deceptam, quod putabat in totum me periisse. Postea adiungit, *Dicebat mihi, ubi Iehova Deus tuus?* Hic ecclesia Dei insultat vicissim incredulis, ubi videt se divinitus esse liberatam: neque id facit sua causa,

sed quia impii sacrum Dei nomen arripuerant ad contumeliam: quod etiam nimis vulgare est. Nam quoties Deus affligit suos, statim cristas erigunt increduli, et blasphemias suas evomunt contra Deum, quum tamen potius deberent sese humiliare sub eius manu. Nam si Deus exerceat sua iudicia contra fideles, quid sperandum est impiis eius contemptoribus? Si horrendis modis grassatur Dei vindicta in lignum viride, quid fiet ubi pervenerit usque ad lignum aridum? Atqui impii similes sunt ligno arido. Sed quia caecutiunt ad Dei iudicia, ideo petulanter subsannant eius nomen, quoties vident ecclesias affligi, quasi res adversae non essent testimonia irae Dei. Castigat enim suos filios, ut se ostendat mundi iudicem. Sed quemadmodum iam dixi, impii ita obdurescunt in suo stupore, ut nihil prorsus considerent. Ergo hic fideles postquam experti sunt Deum liberatorem, ut gratitudinis testimonium reddant, suscipiunt eius causam: non respiciunt se ipsos, neque suas personas: sed potius hic patrocinantur iustitiae Dei. Talis est ista insultatio. *Dicebat, ubi nunc Iehova Deus tuus?* Ego possum re ipsa me ostendere colere verum Deum, qui suos in extrema necessitate non deserit. Postquam ergo mihi opitulatus est, iam quaerat latebras inimica mea, quae ita ausa est insurgere contra Deum. *Nunc, inquit, erit in conculcationem sicuti lutum platearum, et oculi mei videbunt eam.* Quod dicit propheta sub nomine ecclesiae fore incredulos instar luti, pendet ex promissione quam antea vidimus. Nam Deus ita ecclesiae suae apparet redemptor, ut non relinquat hostes suos inultos. Trahit igitur ad poenam Deus impios, dum suis succurrit. Ergo ecclesia, ubi amplectitur redemptionem sibi oblatam, simul conspiciat propinquum exitium, quod impendat omnibus Dei contemptoribus. Quod etiam inseritur *Videbunt oculi mei*, non debet ita accipi, quasi fideles laetitia carnis exsultent quum vident impios dare poenas quas meriti sunt. Nam *videre* hic metaphorice accipitur pro frui laeto vel iucundo spectaculo, quemadmodum pluribus aliis locis: quia haec loquutio frequenter occurrit, ideo debet satis notus esse sensus. *Videbunt igitur oculi mei*, hoc est, fruar spectaculo cladis, quae iam omnibus impiis impendat. Sed quemadmodum iam dixi, hic non exprimitur carnis laetitia, quae intemperanter exsultet: sed exprimitur verum gaudium quod concipiunt fideles ex intuitu gratiae Dei, et iudicii etiam. Hoc autem gaudium non poterit penetrare in corda nostra, donec purgata sint immoediciis passionibus: quia semper tam in metu et tristitia, quam in spe et gaudio sumus nimii, donec fraenum nobis iniecerit Dominus. Erimus ergo huius spiritualis gaudii capaces, de quo loquitur propheta, postquam exuerimus omnes affectus inordinatos, et Deus nos sub-

Calvini opera. Vol. XLIII.

egerit suo spiritu ut possimus modum tenere in nostra laetitia. Iam sequitur apud prophetam:

11. *Dies ad aedificandum parietes tuos: dies iste procul abiget edictum.* 12. *Die isto etiam ad te veniet ab Assur, et urbibus munitionis, et a munitione etiam ad fluvium, et ad mare a mari, et a monte ad montem.*

Prosequitur Michaeas doctrinam, quam prius attigerat, nempe etiamsi ecclesia misere perditam se existimet ad tempus, tamen Deum fore eius liberatorem. Primo dicit, *Diem instare, quo maceriae aedificentur.* Nam בָּנִי proprie vocant vel sepem, vel parietem: ita discernitur hoc nomen a muris in quibus maior est munitio. Significat igitur tempus venturum, quo Deus colligat ecclesiam suam, et conservet, quasi tecta esset parietibus undique. Nam scimus dissipationem ecclesiae conferri quasi parietibus dirutis: quemadmodum si quis evellat sepem ex agro aut vinea, si quis etiam clausuras omnes perfringat: sic ubi ecclesia exposita est in praedam omnibus, dicitur esse apertus ager, vel vinea, quae caret omnibus clausuris. Ex opposito nunc dicit propheta, tempus venturum, quo rursus fideles aedificent sibi parietes, quibus protegantur ab insultu hostium et direptione. *Dies ergo ad aedificandum macerias tuas.* Postea adiungit, *Hic dies procul expellet edictum*, alii vertunt tributum. Sed nomen hoc proprie significat edictum: et optime convenit praesenti loco, quia significat propheta populum non fore amplius obnoxium tyrannidi babylonicae, sicuti antea. Nam post eversam Ierosolymam, non dubium est quin Babylonii sese extulerint valde crudeliter adversus miserum populum: quin volitaverint etiam formidabiles minae. Propheta ergo sub nomine *edicti* complectitur crudele et tyrannicum illud imperium, quod Babylonii ad tempus exercuerunt. Scimus quid Deus Iudaeis denuntiet per Ezechielem (20, 25), Noluistis servare leges meas bonas: dabo igitur vobis leges non bonas, inquit, quas cogemini servare: et tamen non vivetis in illis. Leges illae non bonae fuerunt edicta de quibus nunc propheta disserit, *Dies igitur ille procul abiget edictum*, ne scilicet ita sibi metuant Iudaei a legibus hostium suorum. Neque enim dubium est quin sub gravissimis poenis veterint Babylonii, ne quis rursus erigeret vel domum unam in illo loco, ubi fuerat prius Ierosolyma. Volebant enim locum illum ita manere vastum ut populus sciret nullam spem esse restitutionis. *Dies ergo elongabit, vel procul abiget edictum*: quia scilicet dabitur libera facultas Iudaeis urbis suae instaurandae: deinde non ita trepide expectabunt in singulas horas, donec prodeant nova edicta, quae denuntient graves poenas, si quis audeat fratres

suos hortari ad aedificandum Dei templum. Quidam trahunt haec prophetae verba in diversum sensum: primo existimant prophetam simpliciter loqui de spirituali Christi regno: deinde verbum רחק accipiunt pro extendere vel propagare, et hoc volunt esse evangelium, quod iussu patris Christus promulgavit per totum orbem. Verum quidem est Davidem uti hac voce Psal. 2. ubi de publicatione evangelii loquitur: verum etiam est Psal. 110. promitti edicti illius promulgationem, Virgam virtutis tuae emittet Iehova e Sion. Sed locus hic non patitur se ita violenter torqueri. Non dubium igitur est quin propheta intelligat liberos fore Iudaeos ab omni metu tyrannidis, ubi Deus eos asseruerit in libertatem. Et רחק etiam non significat extendere ac propagare, sed procul expellere. *Dies igitur iste expellet decretum*, ne scilicet amplius sint obnoxii fideles tyrannicis imperiis. Iam tenemus genuinum prophetae sensum. Nec dubium est, quin fideles talibus vaticiniis freti in rebus desperatis precati fuerint: quemadmodum videmus exemplum Psal. 102 (v. 14 sq.), Dies iam adest quo miseraris Sion et aedificas muros eius. Nam et servi tui miserebuntur lapidum eius. Neque enim fideles temere ita precati sunt, sed quasi dictasset illis Deus precandi formam ore suo, sumpta fiducia veluti ex compacto cum Deo egerunt: Domine, tu pollicitus es novam urbis aedificationem: deinde tempus praefixum est per Ieremiam, et per alios prophetas. Ergo quum nunc tempus hoc impletum fuerit, iam da, ut rursus instauretur et templum tuum, et urbs sancta. Alii vertunt: Die quo aedificabis (vel aedificabit Deus) macerias tuas, die illo elongabitur decretum. Sed non dubito quin seorsum propheta hic et urbis instaurationem, et liberum statum promittat fidelibus. Bimembris igitur est oratio, quia primo significat propheta iam instare tempus, quo fideles aedificent suas macerias, ne scilicet pateant hostium libidini: deinde adiungit liberos fore a metu tyrannidis: quia Deus, quemadmodum dicitur apud Iesaiam, franget iugum oneris, et sceptrum exactoris. (Ies. 9, 4.) Est enim prorsus eadem sententia. Postea addit, *Et die illo veniet etiam usque ad te ab Assur*. Est aliqua in verbis obscuritas, ideo multa subaudiunt interpretes. Sed mihi tamen non videtur dubius esse sensus prophetarum. Dicit, *Die illo etiam usque ad te veniet ab Assur, et urbis munitio, et a munitio etiam ad fluvium, et ad mare a mari, et a monte ad montem*. Quanquam alii הר putant nomen esse proprium montis, ideo vertunt, et Har montem. Scimus in monte Hor fuisse sepultum Aaron. Sed non dubium est quin propheta hic designet aliam regionem: et coacta est illa versio de monte Har. Non dubito igitur quin propheta utroque loco appellative nomen montis repetat, quasi diceret: A montibus usque ad

montes. Iam videndum est quid velit propheta: quod ad verba spectat, nulla est, ut dixi, ambiguitas, modo teneamus summam rei: huc autem spectat consilium prophetae, Ierosolymam ubi restituta fuerit divinitus, tanto fore in honore apud omnes gentes, ut undique fiat concursus ad eam. Significat igitur splendidissimum fore statum urbis, ut undique confluant omnes populi. Et ideo ו copula bis hic accipitur pro etiam, ad amplificationem scilicet, *Die illa etiam ad te*. Postea *Etiam ad fluvium*. Neque enim credibile erat ullam fore amplius dignitatem Ierosolymae, postquam funditus fuerat excisa cum templo. Non mirum est igitur, si propheta hic confirmet diligentius quod minime consentaneum erat, saltem pro communi hominum sensu, ut scilicet Ierosolyma attraheret ad se cunctas gentes et procul remotas. *Venient ergo*. Nam verbum יבוא debet resolvi in numerum pluralem: accipitur enim indefinite. *Venient ergo ab Assur usque ad te*. Atqui prius Assyrii dissipaverant totam terram, funditus everterant regnum Israel, et fere nomen deleverant: vastatum etiam ab illis fuerat regnum Iehudah: restabat tantum exigua portio. Postea scimus venisse cum Chaldaeis, postquam translata fuerat Babylonem sedes imperii, et Nineve diruta fuerat. Quum ergo nominat Assyrios, non dubium est quin per synecdochen etiam comprehendat Babylonios. *Venient igitur ab Assur*: deinde *a civitatibus munitio, et a munitio*, hoc est, a qualibet munitio. Nam qui צור accipiunt pro Tyro, falluntur. Ponitur enim bis מצור quod significat arces et propugnacula. Deinde ad fluvium, hoc est, usque ad ultimos fines Euphratis. Nam כאר' עֲרֹחָיָן multi fluvii nomen exponunt de Euphrate: sicuti pluribus scripturae locis sumitur. Quanquam non minus commode licebit interpretari de quibuslibet fluviis: ac si diceret propheta nihil fore obstaculo, quominus iter conficiant qui properabunt Ierosolymam. *Ad fluvium ergo, et a mari ad mare*, id est, a longinquis finibus certatim omnes convenient adducti celebritate sanctae urbis: quia ubi rursus aedificata fuerit mandato Dei, acquireret sibi novum et insolitum splendorem, ut undique illuc conveniant omnes populi. Postea, *A monte usque ad montem*, hoc est, a regionibus procul dissitis. Haec summa est. Promittit igitur propheta quod omnes putassent esse fabulosum, nempe tantam fore dignitatem urbis Ierosolymae, postquam reversi fuerint Iudaei ab exilio, ut futura sit quasi supremum caput orbis. Unum addendum est. Qui locum hunc ad Christum restringunt, videntur quidem non carere praetextu, quia statim sequitur nova comminatio de terrae vastitate. Videtur autem esse aliqua repugnantia, nisi propheta hic ecclesiam ex gentibus collectam comparet cum veteri populo. Sed optime conveniunt haec inter se, quod propheta denuntiet

vindictam Dei incredulis, qui tunc vivebant: et tamen pronuntiet Deum fore misericordem erga electos suos. Caeterum, restrictio quam ipsi urgent, nimis est violenta, quia scimus hunc morem receptum fuisse prophetis, ut extenderent gratiam Dei a reditu veteris populi usque ad Christi adventum. Quoties ergo praedicant Dei gratiam prophetae in liberatione populi, transitum simul faciunt ad Christum: sed continuant totum medium tempus. Et hanc rationem nunc sequitur propheta: et nobis etiam tenenda est. Pergamus:

13. *Et erit terra in desolationem propter incolas suos a fructu operum ipsorum.*

Videtur, quemadmodum iam dixi, pugnare secum propheta, quoniam ex abrupto postquam loquutus est de renovatione terrae, dicit iam fore desertam, quia Deus scilicet nimium provocatus fuerat sceleribus populi. Sed alibi diximus hoc esse fere ordinariam prophetis, ut ab una parte denuntient vindictam Dei Iudaeis omnibus: deinde statim convertant se ad fideles, qui exigui erant numero, et erigant eorum animos proposita spe salutis. Scimus enim fuisse prophetis negotium cum perditis Dei contemptoribus. Oportuit igitur ipsos fulminare quum respicerent ipsum corpus populi. Nam pervaserat contagio ad omnes ordines, ut essent omnes apostatae a primo usque ad ultimum: exceptis tantum paucis, qui latebant in magna turba, sicuti pauca grana sub ingenti palearum congerie. Ergo prophetae non sine causa permiscunt consolationes minis, quia dirigunt minas ad totum populi corpus: deinde quasi susurrant in aurem electis Dei et parvis reliquis consolationis materiam: Dominus tamen vestri miserebitur: etiamsi statuerit populum suum extinguere, tamen manebitis salvi, sed hoc fiet occulto modo. Propheta igitur noster ab una parte hic vindictam Dei proponit desperato populo, et interea concionatur de ecclesiae redemptione, ut hac fultura se sustentent fideles in rebus adversis. Dicit igitur nunc, *Erit terra in desolationem*. Sed cur tam abrupte loquitur? nempe ut depellat hypocritas ■ vana confidentia, qua nimium turgent, etiamsi Deus ne verbum quidem faciat, praesertim vero ubi Deus aliquid promittit, ut se obtegent ecclesiae titulo, ita etiam arripiunt quod dictum erat fidelibus, quasi ad se spectaret: Nonne Deus pollicitus est se fore redemptorem populi sui? quasi vero esset eorum redemptor, qui se ab ipso alienaverant sua perfidia, sed tamen hoc illis nimis tritum est. Ideo propheta, quum videret hypocritas statim cupide accurrere, et arrepta hac ansa fore audaciores, dicit, *Terra erit in desolationem*, hoc est, Discedite. Neque enim quum Deus testatur se fore ecclesiae suae redemptorem, vos alloquitur.

Nam estis putrida membra. *Et terra in vastitatem redigetur*, priusquam affulgeat haec Dei gratia, de qua nunc loquor. Tenemus igitur contextus rationem cur propheta quasi ex abrupto permisceat promissionibus minas, ad terrorem incutiendum hypocritis scilicet. Dicit *propter habitatores suos a fructu*, vel propter fructum operum ipsorum. Hic ianuam claudit Dei contemptoribus propheta, ne perrumpant suo more, quasi teneant Deum sibi obstrictum: Videte, inquit, quales sitis, nam contaminastis terram vestris sceleribus. Ergo necesse est ipsam redigi in solitudinem. Quum autem terra, quae per se innoxia est, trahatur in iudicium, quid futurum est de ipsis contemptoribus, quorum scelera sustinet? Videmus ergo quam emphatica sit ista loquutio. Nam propheta vocat hic omnes incredulos ad examen vitae suae: deinde proponit illis terram, quae poenas datura erat, etiamsi nihil pecasset: et quo nomine? quod polluta esset, quemadmodum dixi, eorum sceleribus. Quum ita sit, videmus opportune depulso fuisse hypocritas a falsa confidentia, qua inflati erant, quum tamen Deum et verbum eius superbe despicerent. Nunc sequitur:

14. *Pasce populum tuum in virga tua (vel pedo tuo), gregem haereditatis tuae, habitantes in solitudine (vel seorsum), in sylva, in medio Carmeli: pascentur in Basan et Gilead, secundum dies antiquos.*

Hic propheta ad vota et preces se convertit, in quo plus est vehementiae, quam si confirmasset quod prius dixerat de restitutione ecclesiae. Ostendit enim quam horribile futurum sit iudicium illud, quum Deus terram rediget in solitudinem. Non dubium est quin ista precatio vaticinium simul contineat. Verum propheta non simpliciter redemptionem promittit fidelibus, sed simul etiam duplicat terrorem illum, quo voluerat terrere hypocritas: quasi diceret, Certe nisi mirabiliter servet Deus suos, actum est de nomine ecclesiae. Nullum est igitur remedium nisi in virtute Dei incredibili. Denique, ostendit propheta se contremiscere ad illam vindictam, de qua nuper vaticinatus est, ne scilicet illudant hypocritae, sicuti solebant. Nunc videmus cur propheta hoc solatii genere utatur, hoc est, sic temperet suum sermonem, ut non statim spem praebeat fidelibus, sed Deum ipsum compellet. *Pasce igitur populum tuum*: quasi diceret, Certe clades ista exitialis futura est, nisi tu Domine memor sis foederis tui, ut rursus colligas aliquid residuum ex hoc populo, quem eligere dignatus es. *Pasce populum tuum*. Haec ratio est, cur nomet populum Dei, quia digni omnes erant interitu, nisi quia oportuit impleri quod Deus pollicitus erat Abrahae, in semine tuo benedicentur omnes gentes. Sola igitur adoptio Dei obstitit, quominus in totum

perirent Iudaei. Ergo emphatice dicit, Domine, tamen hic est populus tuus: quasi diceret, Unde tibi nunc creabis ecclesiam? tametsi enim poterat Deus ex gentibus adducere, et ex alienis facere domesticos, tamen oportuit manere radicem adoptionis in genere Abrahæ, donec prodiret Christus in medium. Neque enim disputandum tunc fuit de potentia Dei, quemadmodum faciunt fanatici homines: annon hoc potest Deus? Sed standum fuit oraculo, unde certo colligebant quid Deo semel fuisset decretum, et quid facturus esset. Quoniam ergo sacrosancta illa et inviolabilis promissio erat, ex semine tuo benedicentur omnes gentes, oportuit manere semper gratiam Dei in reliquiis. Certum quidem est, hypocritas promiscue abusus fuisse promissionibus Dei, ut iam dictum est: sed tenenda est semper ista ratio, quod Deus poenas sumpsit de impiis, quamvis sua multitudine freti putarent se semper fore superstitēs. Deus ergo illos perdidit, ut digni crant et tamen semper voluit aliquid esse residuum in populo illo. Caeterum notandum est non extendi nomen hoc ad omnes Abrahæ filios, qui secundum carnem traxerant ab eo originem, sed tantum aptari fidelibus, hoc est, reliquiis, quæ servatæ sunt secundum adoptionem gratuitam Dei. *Pasce igitur populum tuum pedo tuo.* Comparat Deum pastori, quemadmodum hæc metaphora frequenter occurrit. Tametsi enim שֶׁפֶטֶר sceptrum significet ubi fit mentio regum, tamen sumitur etiam pro pedo pastorali, quemadmodum Psal. 23 et aliis pluribus locis. Quoniam ergo hic induit Deo personam pastoris, ita etiam assignat illi pedum: quasi diceret, Domine fungaris officio pastoris in populo tuo regendo. Quare? confirmat continuo post quod nuper dixi, nempe non esse remedium sperandum, nisi in sola Dei misericordia, addendo *gregem hereditatis tuæ*. Nam quum vocat gregem hereditatis, non considerat quid promeritus fuerit populus, sed defigit oculos in adoptionem gratuitam. Quum ergo Deo placuisset populum illum eligere, propheta hac ratione etiam audent prodire in conspectum Dei, et obicere electionem gratuitam: Domine ego non obtrudam tibi vel nobilitatem generis nostri vel quidquam dignitatis, vel pietatem nostram, vel ulla merita: quid igitur? Nos sumus populus tuus, quia tu ita testatus es nos esse regale sacerdotium. Sumus igitur tua hereditas. Quare? nam voluisti unum populum tibi sacrum esse et peculiarem. Videmus nunc clarius, ut propheta in solam Dei gratiam recumbat, et obiciat memoriam foederis tentationibus, quæ poterant alioqui spem omnem labefactare. Postea, *Habitanes seorsum*, vel solitarios. Hic non dubium est, quin designet populi dissipationem, quum dicit eos habitare seorsum. Etsi enim dispersi fuerant Iudaei per regiones amoenas, et fertiles, ac populosas, tamen ubique erant

in solitudine ac deserto, quoniam laceratum erat corpus. Fuit igitur fidelibus vere desertum tota Chaldaea et Assyria. Nam illic non habitabant quasi unus populus, sed tanquam membra lacera. Notatur ergo prophetae verbis talis dispersio. Et addit etiam *habitare in sylva*. Neque enim illis erat vera habitatio, nisi in patria, quoniam illic degebant sub tutela Dei. Et dixi iam alias omnes regiones fuisse illis deserti instar. Addit, *In medio Carmeli*. Subaudienda est nota similitudinis, 2, tanquam in medio Carmeli, *Pascentur in Basan et Gilead secundum dies antiquos*, hoc est, quamvis nunc solitariae sint oves tuæ, tamen colligas rursus eas, ut pascantur quasi in Carmelo (quem scimus fuisse montem pinguissimum), deinde, *sicuti in Basan et Gilead*. Scimus opima in illis locis fuisse pascua. Quum ergo hic propheta fideles comparat ovibus, ideo ponit nomen Basan, nomen Carmeli et Gilead, ac si diceret, Domine, restitue populum tuum, ut habitet in hereditate sibi abs te semel concessa. Quod autem solitarios vocat, iam rationem ostendi: et similis etiam locus est Psalm. 102, quamquam aliud est nomen עֶרְוָה. Sed tamen idem est sensus, nempe vocantur illic solitarii fideles, quia non erant collecti in unum corpus: et hæc fuit vera populi illius felicitas, ut scilicet cohererent uno consensu Deum, essent sub uno capite: deinde esset illis altare unum instar sacri vinculi ad fovendam fidei unitatem. Quum igitur dispersi essent huc et illuc fideles, merito fuerunt quasi solitarii ubicunque essent. Postea addit, *Secundum dies antiquos*. Hic proponit Deo sua beneficia: quibus olim prosequutus fuerat populum suum, et usque in finem similis sui esse pergat, hoc est, ut suam beneficentiam extendat usque in finem erga electum populum. Et hoc non parum ad confirmationem fidei valuit, quum fideles memoria repeterent quam benigne et liberaliter egisset Deus ab initio cum posteris Abrahæ, ut statuerent eum non minus fore beneficum erga suos electos, etiamsi esset tristis quaedam abruptio, ut ita loquar. Nam quod Deus in exilium expulerat Iudæos, fuit illud quoddam genus abdicationis, quasi devoti essent ultimo exitio. Iam tamen quum sibi proponunt se esse oriundos a sanctis patribus, deinde sibi promissum esse redemptorem, merito spem gratiæ concipiunt in futurum ex præteritis Dei beneficiis, quod scilicet tam benigne olim populum suum tractasset.

15. *Secundum dies egressus tui e terra Aegypti ostendam ei mirabilia.*

Hic propheta inducit loquentem Deum, et ita loquentem, ut respondeat eius precationi. Promittit ergo Deus se fore admirabilem in suis operibus, quemadmodum praeberat documenta suae potentiae,

quum educeret populum suum e terra Aegypti. Nunc videmus plus fuisse efficaciae in hoc contextu quam si ab initio propheta dixisset Deum fore liberatorem populi sui. Nam interposuit votum et preces. Iam vero Deus ostendit se misericordem fore erga populum suum. Et simul monentur fideles, si cupiant divinitus servari, instandum esse precibus. Dicit autem Deus *se ostensurum mirabilia*, sicuti quum egressus olim fuerat populus ex Aegypto. Scimus redemptionem illam perpetuum fuisse documentum potentiae Dei in servanda ecclesia: ideo quoties vult spem aliquam dare salutis revocat in memoriam miracula illa, ut fideles statuunt nihil fore obstaculo quominus salvi maneant, modo illos iuvare velit Deus, cuius virtus non est imminuta. Et hoc notatu dignum est, quia etsi fatemur omnes Dei omnipotentiam, ubi tamen cum tentationibus luctandum est, trepidamus, ac si Deo clausi essent omnes aditus ad nos servandos. Simul ergo ac impedimentum aliquod nobis obicitur, putamus iam nihil esse sperandum. Unde hoc? quia scilicet pro nihilo ducimus illam virtutem Dei, quam tamen fatemur esse superiorem toto mundo. Haec ratio est, cur Deus hic commemoret miracula, quae ediderat in egressu populi: quia debebat colligere Deum semper manere similem sui: deinde eandem illi potentiam esse integram, quae olim fuerat. In eo autem satis erat futurae ad sperandum auxilium. Nunc tenemus consilium prophetae. Mutat quidem personas, quia alloquitur initio populum, quum dicit, *Secundum dies egressus tui*: postea adiungit *וְאֵנִי*, Faciam eum videre: sed sensum haec mutatio non obscurat, quia tantum intelligit Deus potentiam suam satis olim fuisse cognitam populo. Et in redemptione illa fuisse memorabile experimentum, ut populus ambigere non deberet de salute sua, si non esset ingratus Deo redemptori, et non sepeliret tam memorabile illud beneficium, quod semel in patres Deus contulerat. Sequitur:

16. *Videbunt gentes, et pudefient ab omni fortitudine sua: ponent manum super os, aures eorum surdescent.* 17. *Lingent pulverem quasi serpens, quasi reptilia terrae frement (vel movebunt se) a latibulis suis, ad Iehovam Deum nostrum pavebunt, et metuent sibi abs te.*

Hic rursus docet propheta, quamvis ecclesia undique oppugnetur, et cingatur etiam hostibus innumeris, non tamen esse dubitandum de auxilio Dei promisso: quia in eius arbitrio sit pudefacere omnes gentes, hoc est, deicere totam superbiam mundi, ita ut agnoscant tandem increduli se vana confidentia fuisse elatos. Dicit ergo *gentes visuras*: quasi diceret, Scio quid vos teneat anxios, quia intenti sunt multi hostes in vestram perniciem: et si quid auxilii appareat, statim acriter parati sunt

ad resistendum: sed non impediunt studia eorum et conatus, quin Deus vos liberet. *Videbunt igitur et pudefient a tota fortitudine sua.* Significat his verbis propheta quantumvis se instructos putent esse increduli ad perdendam ecclesiam, deinde sibi in manu esse multa obstacula, ne ad ipsam Dei virtus perveniat, tamen hoc totum fore inane, quia ostendet re ipsa Deus hominum robur merum esse fumum. Adiungit, *ponent manum ad os*, id est, non audebunt gloriari in posterum, sicuti soliti sunt haecenus. Nam loquutio haec tantundem valet Hebraeis, atque obmutescere. Quum ergo hostes ecclesiae efflarent magnas iactantias, et aperto ore gloriarentur Dei populum esse perditum, dicit propheta, ubi Deus apparuerit populi sui redemptor, fore omnes quasi mutos. Adiungit, *Surdescent aures ipsorum*, hoc est, attoniti stabunt: imo vix audebunt aures suas aperire, ne rumor qui allatus fuerit novam trepidationem ipsis afferat. Scimus superbos homines, ubi res illis ex voto succedunt, non modo plenae buccis iactare suam fortunam, sed etiam cupide haurire omnes rumores, quia totidem sint nuntii victoriarum ut ipsi existimant: Quid hinc? vel quid inde? nempe expectant dum totus orbis veniat sub eorum obsequium. Ex adverso dicit propheta *ponent manum super os, et aures eorum surdae erunt*, hoc est, trepide fugient omnes rumores, quia subinde metuent sibi a novis cladibus, ubi viderint Deum Israelis, contra quem haecenus pugnarunt, praeditum esse tanta potentia. Quidam hoc ad praedicationem evangelii referunt, quod facile patior: modo semper initium fiat liberatione veteris populi. Nam si quis praecise hoc velit intelligi de Christo, non conveniet tam coacta et remota expositio. Caeterum, si quis continuat Dei gratiam a reditu populi usque ad renovationem quae exhibitae fuit in Christo, ille tenebit genuinum prophetae consilium. Vero ergo impletur quod hic dicit propheta, quum Deus spargit evangelii sui doctrinam per totum mundum: quia homines, qui ante iactabant sua figmenta, claudere os suum incipiunt, ut scilicet cum tali silentio praebeant se discipulos. Deinde aures etiam claudunt, hoc est, iam non addicti sunt stultis et frivolis fabulis, sicuti antea: sed consecrant totum suum auditum uni Deo, ut pendeant toti ab eius veritate, neque amplius vacillent in diversas partes. Hoc fateor impleri in evangelii praedicatione: sed non dubium est, quin propheta contexerit totum illud tempus, ex quo populus reversus est ab exsilio Babylonico, usque ad Christi exhibitionem. Postea adiungit, *Lingent pulverem quasi serpens.* Significat, utunque hostes ecclesiae magno fastu sese prius extulerint, fore tamen deiectos, quemadmodum si in terra decumbent. Nam lingere pulverem nihil aliud est quam iacere in terra prostratos. Erant igitur supplices

et abiecti, quemadmodum serpentes: deinde, *movebunt se tanquam vermes et reptilia terrae*. רָנּוּ (ut alibi dictum fuit) significat fremere et tumultuari, significat etiam sese movere. Et optime conveniet posterior haec interpretatio, quod exhibunt, vel se movebunt a clausuris suis. Nam verbum סָגַר significat claudere. Quum ergo dicit *A clausuris suis*, intelligit latibula. Quanquam Psal. 18, in cantico Davidis ponitur hoc nomen pro arcibus et aliis locis bene munitis: Trepidarunt hostes, inquit, a suis munitionibus, hoc est, etiamsi occupassent arces bene munitas, fuerunt tamen illic trepidi, quod sola fama Davidis frangebatur ipsorum audaciam. Sed quia hic de vermibus loquitur propheta, ego malui vertere, *A latibulis suis*: quasi diceret, etiamsi hactenus putaverint se esse tutos in suis clausuris, tamen sese movebunt, et diffugient quemadmodum vermes et reptilia. Nam quum terra foditur, statim prosiliunt vermes: putant enim se esse captos. Sic etiamsi quis terram moveat, statim reptilia erumpunt, et trepide huc et illuc diffugiunt. Sic etiam propheta dicit omnes hostes ecclesiae tanta formidine fore percussos, ubi Dominus ad opem ecclesiae suae ferendam surrexerit, ut diffuant passim. Est autem diligenter notanda haec similitudo, quum propheta gentes robustas, et exercitatas in bellis, deinde quae ardebant etiam furore, et quae turgebant magna superbia, comparat vermibus, et reptilibus terrae, deinde serpentibus: ut ostendat nihil fore negotii Deo, quominus prosternat totam altitudinem mundi, simul ac ecclesiae suae opitulari voluerit. Et ideo sequitur apud prophetam, *Ad Iehovam Deum nostrum pavebunt, et metuent sibi abs te*. Hic ostendit propheta non esse cur suae infirmitati fideles diffident, quia potius debent sibi proponere immensam Dei virtutem. Incipere quidem convenit a diffidentia, ut sentiant filii Dei se nihil esse et nullas esse prorsus suas vires: caeterum, non debent subsistere in sua infirmitate, sed potius assurgere ad Dei virtutem, ut non dubitent quum illa apparuerit hostes statim dissipatum iri. Haec ratio est cur propheta hic exprimat nomen Dei: deinde sermonem etiam convertat ad ipsum Deum. *Trepidabunt igitur, ad Iehovam Deum nostrum*, id est, respectu Iehovae Dei nostri. Postea *metuent sibi abs te*. Iam sequitur:

18. *Quis Deus sicut tu, tollens iniquitatem, et transiens super scelus, erga reliquias haereditatis suae? Non retinebit in perpetuum iram suam* (Alii vertunt, Non roborabit: nam חָזַק hoc interdum significat: sed potius hic vertendum est, non retinebit), *quia placet ei clementia* (vel diligit misericordiam).

Exclamat hic propheta Deum praecipue hac in re merito esse glorificandum, quod erga populum suum

sit misericors. Quum dicit, *Quis Deus sicut tu?* non intelligit alios esse deos. Haec enim est impropria comparatio. Sed ostendit hac nota posse verum et unicum Deum ab omnibus idolis discerni, quia clementer ignoscat peccatis suorum, et infirmitates eorum toleret. Certum quidem est gentes omnes fuisse hac opinione imbutas, quod propensi essent ipsorum dii ad veniam: inde sacrificia, inde etiam tot piaculorum species. Neque enim ulla gens fuit tam barbara, quae non agnosceret se esse obstrictam aliquo reatu coram Deo. Solebant igitur gentes omnes confugere ad deorum suorum misericordiam. Sed interim nulla potuit esse illis solida persuasio. Nam utcumque arriperent illud principium, deos fore propitios peccatoribus, si modo suppliciter veniam peterent: tamen dubitanter scimus orasse, quia nulla illis constabat certa promissio. Videmus ergo quidnam velit propheta, nempe hinc posse statui deum Israelis esse verum Deum, quia sicuti semel complexus fuerat filios Abrahæ favore suo, ita eundem favorem continuet ac prosequatur, et foedus suum inviolabile servet: quanquam poterant millies peccata obstare. Quod ergo Deus bonitate sua superavit malitiam populi illius et stetit firmus in foedere suo, quod toties violatum fuerat populi sceleribus, inde statui potest ipsum esse verum Deum. Quid enim simile potuit reperiri in omnibus idolis? Fingamus in illis fuisse aliquid divinum, fuisse deos, et praeditos aliqua potestate: tamen inter omnes gentium deos non potuit hoc cognosci, quod quispiam esset propitius populo suo. Quum ergo hoc competat in solum deum Israelis, sequitur hic conspicuam fulgere eius deitatem, et eius numen inde satis probari. Unde etiam colligitur secundo, omnes gentium deos vanos esse: imo in religione gentium nihil esse praeter mera ludibria, quia scilicet nulla gens possit certa fiducia confugere ad deum suum, ut veniam impetret dum peccavit. Haec est summa. Sed nunc venio ad verba prophetae: *Quis Deus sicut tu, tollens iniquitatem, et transiens super scelus?* Duabus formis loquendi exprimit hoc singulare Dei beneficium, quod scilicet gratis se reconciliat peccatoribus. Tollere peccata nihil aliud est quam abolere. Nam saepe verbum נָשָׂא accipitur pro erigere in sublime: sed hic significat quod vulgo etiam dicimus tollere pro auferre. Transire super scelus est Connivere, quasi diceret, Deus praeterit scelera suorum, ac si conspectum eius fugerent. Nam si Deus rationem vitae a nobis exigeret, peccata nostra statim occurrent, et sese obiciunt coram oculis eius. Ubi autem Deus peccata nostra non vocat in iudicium, sed praeterit: tunc dicitur super ea transire. Docet hic locus, quemadmodum iam admonui, maxime in eo fulgere Dei gloriam, quod placabilis sit et peccatis nostris ignoscat. Deus quidem asserit gloriam suam et

virtute sua et sapientia et omnibus iudiciis, quae quotidie exsequitur: praecipue tamen refulget eius gloria in hac parte, quod propitius est peccatoribus, et patitur se placari: imo non tantum admittit ad reconciliationem miseros peccatores, sed sponte invitatur ac praevenit. Hinc igitur constat verum esse Deum. Ergo ut agat religio firmas radices in cordibus nostris, hoc sit fidei nostrae principium, Deum fore nobis semper placabilem. Nisi enim simus certo persuasi de eius misericordia, nulla vigeat in nobis pietas utcumque eam simulemus, quemadmodum dicitur Psal. 130: Apud te est propitiatio, ut timearis. Reverentia igitur Dei et cultus eius pendet a sensu bonitatis et gratiae, quia non poterimus ex animo colere Deum, et quemadmodum iam dixi, nulla erit in nobis sincera religio, donec ista persuasio probe et penitus cordibus nostris insideat, ipsum semper paratum esse ad veniam quoties ad eum confugimus. Unde etiam apparet qualis sit papatus religio. Illic enim semper haesitant perplexi ac dubii, neque audent statuere Deum sibi fore propitium: quia etsi nescio quid concipiunt de eius gratia, tamen illis est vana praesumptio et temeritas, si quis sit persuasus de misericordia Dei. Suspendunt igitur conscientias, imo relinquunt dubias et trepidas, quum nulla sit certitudo gratiae Dei, sequitur totum eius cultum illic esse fictitium. Denique funditus eversa est vera religio, ubi sublata est firma et indubitabilis fiducia de eius bonitate, ut homines absque dubitatione ad eum accedant: et quoties peccarunt, ubi confessi fuerint suum reatum et culpam, simul etiam amplectantur misericordiam oblatam sibi. Caeterum, haec fiducia non sponte orietur in nobis, imo etiam si concipimus Deum misericordem, hoc erit duntaxat mera fallacia. Non possumus ergo persuasi esse de gratia Dei nisi ipse nos praeveniat verbo suo, et testetur se fore nobis propitium quoties ad ipsum confugimus. Ideo dixi principio, prophetam hic discernere deum Israelis ab idolis gentium, quia pollicitus fuerat populo suo se fore propitium. Non frustra offerebantur sacrificia in electo populo. Addita enim erat promissio, quae fallere non poterat. Gentes autem in suis sacrificiis semper manebant dubiae: etiamsi defunctae essent omnibus piaculis, nulla tamen poterat esse certitudo. Sed alia fuit ratio electi populi. Pendet igitur quod hic dicit propheta de remissione peccatorum a testimonio quod Deus ipse de se reddit. Iam notanda est particula, quae sequitur continuo post, *Erga reliquias haereditatis suae*. Hic enim depellit rursus hypocritas ab inani confidentia, quia dicit Deum fore misericordem erga reliquias duntaxat populi sui: et simul tollit offendiculum, quod graviter turbare poterat infirmos, quia videbant iram Dei grassari in totum populum, Deum ipsum neque plebeis,

neque ipsis proceribus parcere. Quum ergo flagra- ret quasi incendium vindictae Dei in summis et infimis, potuit haec obiectio valde turbare infirmas mentes. Quid? Deus quidem pronuntiat se esse propitium peccatoribus: sed interim in nobis grassatur summus rigor: quid hoc sibi vult? Propheta ergo occurrit, dicens Deum esse propitium reliquiis haereditatis suae, hoc est, quamvis Deus horribilem vindictam exerceat contra maiorem numerum, tamen semper aliquod semen manet, et illic refulget eius misericordia. Vocat autem reliquias haereditatis, quemadmodum heri dictum fuit, quia non alia fuit ratio cur Deus paucis ignosceret, nisi quia elegerat genus Abrahae. Addit etiam, *Non retinebit iram in perpetuum*. Hoc secundo solatio voluit levare fideles, quia etiamsi ipsos Deus ad tempus castiget, non tamen obliviscitur suae misericordiae. Notemus itaque hic prophetam ponere duas exceptiones: loquutus est de misericordia Dei: sed quoniam haec misericordia non est promiscua, vel communis omnibus, ideo propheta restringit doctrinam illam ad reliquias. Iam sequitur altera exceptio, quod utcumque in speciem saeviat ira Dei contra ipsos electos, tamen esse aliquem modum ut salvi maneant, neque plagae sint ipsis mortiferae. Dicit ergo, *Deum non retinere iram suam*, quia etsi ad momentum irascitur erga suos, statim quasi poenitentia ductus ad eos placide accedit, et testatur se iam esse reconciliatum, non quod mutetur Deus ipse, sed quia ad breve tempus apprehendunt fideles iram eius: postea exhilarat eos gustus misericordiae: et ita sentiunt in animis suis Deum quodammodo esse mutatum. Ubi enim formido occupat eorum animos, imaginantur Deum esse terribilem: ubi autem promissiones gratiae amplexi ipsum invocant, et incipiunt bene sperare de venia, tunc apparet illis Deus humanus, comis et exorabilis, imo propensus omnino ad misericordiam. Haec ratio est cur dicat propheta *Deum non retinere iram suam*. Sequitur causa, *quia*, inquit, *misericordiam ipse diligit*. Hic clarius docet propheta remissionem peccatorum esse gratuitam, neque alibi fundatam esse quam in ipsa Dei natura. Non est igitur, dum scriptura praedicat Deum esse placabilem, cur quisque in se ipso causam quaerat, vel medium etiam quo sibi eum reconciliet. Nam Deus ipse sibi causa est. Quia ergo Deus naturaliter diligit clementiam, ideo tam facilis est ad ignoscendum peccatoribus. Quisquis igitur fingit Deum propitium esse piaculis vel ulla satisfactione, evertit hanc prophetarum doctrinam. Perinde enim est ac si quis aedificet absque fundamento. Nam haec sola futura debet nos erigere ad Deum, quoties cupimus ei reconciliari, quod scilicet natura diligit bonitatem, vel clementiam. Et haec ratio est cur Deus tantopere commendat suam misericordiam, cur dicat se esse

misericordem in mille generationes, tardum ad iram, et facilem ad placandum. Quia quamvis increduli obdurescant contra Deum, tamen ubi sentiunt eius iram, nihil difficilior ipsis est quam statuere Deum posse placari. Ergo notanda est haec ratio, quae non frustra additur a propheta. Iam videndum quibus dicat Deum esse misericordem. Nam quia Satan non potuit delere ex hominum cordibus sensum misericordiae Dei, tamen restrinxit misericordiam ad incredulos, ac si Deus semel duntaxat ignoscere peccatoribus, quum eos in ecclesiam admittit. Sic Pelagiani olim putarunt Deum non esse placabilem, nisi alienis. Quisquis enim semel in ecclesiam receptus esset, illum putarunt non posse aliter stare coram Deo, nisi esset perfectus. Tale etiam commentum impulit Novatum et eius discipulos ad turbendam ecclesiam. Et hodie sunt non modo perversi homines, sed diaboli, qui hoc eodem commento, vel delirio potius et se et alios fascinant, quod debeat vigere summa perfectio in fidelibus: et etiam calumniantur doctrinam nostram, ac si homines detinerent in alphabeto, vel in primis elementis, quia quotidie praedicamus remissionem peccatorum gratuitam. Atqui propheta diserte exprimit Deum non modo incredulis ignoscere, quum peccant, sed *haereditati suae* et electis suis. Sciamus ergo, quamdiu versamur in mundo, paratam nobis esse veniam, sicuti etiam in singula momenta excideremus a spe salutis, nisi in promptu esset hoc remedium. Nam oportet plus quam furiosos esse nebulones istos, qui sibi arrogare perfectionem, vel putant se ad eum gradum conscendere, ut satisfaciant Deo suis operibus. Iam sequitur:

19. *Revertetur, miserebitur nostri, calcabit iniquitates nostras, et proiciet in profunditates maris cuncta scelera eorum.*

Hic iam propheta praescribit formam gloriandi fidelibus, ut secure praedicent Deum sibi fore placabilem. Quoniam ergo Deus clementiam diligit, *revertetur, miserebitur nostri*. Hic contextus nobis observandus est, quia parum prodesset apprehendere nescio quid de clementia Dei, et in genere etiam gratuitam peccatorum remissionem praedicare, nisi accederet ista applicatio, nempe ut statuatur unusquisque fidelium pro se Deum fore misericordem, simul ac fuerit invocatus. Ista igitur consequentia tenenda est, Deus ignoscit reliquis haereditatis suae, quia naturaliter, propensus est ad misericordiam: ergo miserebitur nostri, quia sumus ex eius populo. Nisi consequentiam hanc teneamus: Ergo miserebitur nostri, evanesceat quicquid audierimus vel dixerimus de bonitate Dei. Haec igitur vera est dialectica pietatis, quum persuasi sumus Deum esse placabilem et facile exorari, quod ad miseri-

cordiam natura sit propensus: deinde dum hanc doctrinam ad nos accommodamus vel ad usum nostrum peculiarem. Quia ergo Deus misericors est natura, ego talem ipsum sentiam et experiar. Donec ergo eo usque simus progressi, sciamus parum nos profecisse in schola Dei. Et ideo clarius apparet ex hoc loco papatum esse horrendam abyssum, quia nemo potest illic pedem figere, ut persuasus sit Deum sibi fore misericordem. Nam tantum illic valent coniecturae. Atqui videmus longe aliter ratiocinari prophetam, Deus clementiam diligit, miserebitur ergo nostri. Deinde adiungit *Revertetur*, ne scilicet nos conturbet temporalis ira Dei vel severitas. Quamvis ergo Deus non statim affligeat nobis cum suo favore, sed potius asperere et duriter nos tractet, propheta docet bene sperandum esse. Quare? *Revertetur*, quemadmodum etiam paulo ante dixit. Non retinebit in perpetuum iram suam, quia ad momentum irascitur suae ecclesiae: sed statim misericordiae suae reminiscitur. Iam subiungit propheta qualis futura sit misericordia Dei erga fideles, nempe *quia calcabit iniquitates nostras*, sicuti dixerat transire super scelus electi populi. Ergo *calcabit iniquitates nostras, et proiciet in profundum maris omnia scelera eorum*, hoc est, non venient in memoriam peccata nostra coram ipso. Hinc ergo colligimus quod prius dixi, non posse sincere et ex animo coli Deum, donec insederit, et radicitus etiam infixata fuerit cordibus nostris ista persuasio, Deum esse misericordem: neque solum in genere, sed erga nos, quia scilicet sumus ab ipso semel adoptati, et sumus eius haereditas. Iam vero si maior pars dilabitur, non debemus excidere a fide. Deus enim mirabiliter servat reliquias suas. Postremo sciamus, quoties ad Dei misericordiam confugimus, paratam nobis esse veniam: non ut quisque sibi indulgeat, vel plus licentiaeumat ad peccandum, sed ut fateamur culpam, et occurrat reatus ante oculos nostros: sciamus apertam esse nobis ianuam: quia Deus ultro se offert nobis placabilem. Iam quod dicit, *Proiciet iniquitates nostras in profundum maris*, hinc colligimus plenam esse peccatorum remissionem, non dimidiam, ut fingunt papistae. Dicunt enim Deum remittere culpam retenta poena. Hoc quam nugatorium sit facile res ipsa clamat. Sed tamen huc etiam pertinet loquutio prophetae, quum dicit tunc remitti nobis peccata, ubi memoria eorum deletur coram Deo. Sequitur. Ego percurram hunc verum ut absolvam hodie hunc prophetam.

20. *Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abraham, quas iurasti patribus nostris a diebus antiquis.*

Confirmant fideles superiorem doctrinam: quia Deus apud ipsos deposuit foedus suum quod irritum esse non potest. Et hinc etiam clarius elucet quod

ante dixi, fideles non colligere ex proprio sensu qualis sit Deus, sed amplecti misericordiam quam ipse offert verbo suo. Nisi ergo Deus loquatur, poterimus quidem aliquid concipere in animis nostris de eius gratia, sed hoc erit debile et evanidum. Ubi autem pronuntiat se nobis fore misericordem, iam sublata est omnis dubitatio. Hunc ordinem nunc tenet propheta: dicit enim *Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abrahæ quas iurasti patribus nostris*, quasi diceret, Non temere quidquam fingimus ex proprio sensu, sed recipimus quod semel nobis testatus es. Voluntas enim tua nobis patefacta est in verbo: freti ergo tuo favore persuasum de gratuita venia, etiamsi tibi sumus multis modis obnoxii. Iam tenemus consilium prophetæ. Quod ad verba spectat, non necesse erit in illis morari: quia alibi tractavimus hanc loquendi formam. Duæ hic ponuntur voces, quibus tamen propheta designat foedus Dei: ponitur veritas, ponitur misericordia. Ordine quidem præcedit misericordia Dei, quia non aliunde inducitur ad nos adoptandos, nisi mera sua bonitate. Sed sicuti Deus ultro tanta humanitate nos excipit, ita verax est in suo foedere. Ergo si velimus cognoscere naturam foederis Dei, quo et Iudæos olim elegit, et nos hodie adoptat in populum, hæc duo tenenda sunt: quod scilicet gratia Deus se nobis offerat: deinde quod firmus sit ac verax, hoc est, non ducatur ulla poenitentia (si-

cuti dicit Paulus [Rom. 11, 29]) in suo foedere: Dona et vocatio Dei, inquit, sunt sine poenitentia. Respicit autem ad foedus, quo Deus adoptavit sibi filios Abrahæ. Dicit nunc, *Dabis*, hoc est, re ipsa ostendes: nam istud Dare est quasi repræsentare vero effectui, et re ipsa. *Dabis* ergo, id est, palam ostendes te non frustra fuisse tam humanum erga nos et patres nostros, ut eos amplexus fueris tuo favore. Quare? nam effectus tuæ bonitatis et veritatis nobis constat. *Iurasti ergo patribus nostris a diebus antiquis*. Fideles autem sumunt pro confesso, Deum sic fuisse pollicitum patribus salutem, ut foedus illud esset perpetuum. Neque enim dixit simpliciter Abrahæ, Ego Deus tuus, sed simul etiam adiunxit et seminis tui usque in perpetuum. Quum ergo fideles scirent æternum esse et inviolabile foedus Dei, deinde scirent continuari a patribus ad filios, et hac lege etiam fuisse semel promulgatum, ut patres filiis traderent per manus, ideo non dubitant ipsum fore perpetuum. Quare? *iurasti enim patribus nostris*, hoc est, sciunt Deum non tantum fuisse pollicitum, sed interposito iureiurando, quo voluit Deus sancire foedus illud, quod magnopere referebat sine dubitatione recipi ab electo populo. Quum ergo fideles agnoscant Deum sibi quodammodo esse obstrictum, ideo secure eum appellant, ut re ipsa talem se exhibeat, qualem asseruit se fore erga omnes suos electos.

N A H U M.

CAPUT I.

1. *Onus Nineveh, liber visionis Nahum Helkosi.*

Quo tempore prophetaverit Nahum non potest certo asseri. Hebraei, ut sunt audaces in fingendo, dicunt functum fuisse officio docendi sub Manasse, et ideo nomen impii regis fuisse suppressum, quia indignus erat hoc honore, vel quia infelix erat memoria regni eius, quod fuisset abductus in captivitatem. Si quis rationem a Iudaeis postulet, tantum dicent ita sibi videri. Quum igitur nulla sit ratio huius coniecturae, veniendum est ad probabiles rationes. Qui putant sub Iotham prophetasse, falluntur procul dubio, et nullo negotio refelli possunt: quia hic minatur excidium urbi Ninevae, eo quod Assyrii crudeliter vexaverant regnum Israel. Ergo propter istas iniurias denuntiat vindictam. Atqui sub Iotham regnum Israel nondum prorsus vastatum erat. Scimus enim Assyrios fuisse subornatos a rege Achaz, quum non esset par ad resistendum, ubi duo reges vicini Syriae et Israel ipsum aggressi fuerant. Hinc factum est ut Assyrii penetraverint in terram Israel, atque successu temporis deleverint totum illud regnum. Medio tempore prophetavit Nahum, quia voluit ostendere, Deo curae esse regnum illud, idque respectu adoptionis, vel foederis, quia Israelitae iam defeecerant a populo Dei sua perfidia: sed manebat tamen adhuc firmum foedus coram Deo. Voluit igitur ostendere se esse patrem et praesidem regni illius. Quum tale fuerit consilium prophetae nostri, certum est docuisse vel post mortem Achaz sub Ezechia, vel circiter illud tempus. Sequutus est autem Ionam longo tempore, ut facile colligi potest. Ionas, ut ante vidimus, minatus fuerat urbi Ninevae: sed remissa fuerat poena Ninevitis, quod sese humiliassent, ac suppliciter deprecati essent poenam: postea redierant ad ingenium, ut fieri solet: hinc factum est, ut Deus minus fuerit

erga eos exorabilis. Quanquam enim erant extranei, Deus tamen dignatus fuerat ipsos hac gratia, quod edocti fuerant ministerio et opera Ionae: et resipiscentia eorum non prorsus ficta fuit. Quum ergo iam imbuti fuissent aliqua notitia veri Dei, minus excusabilis fuit eorum crudelitas quum vellent opprimere regnum Israel. Sciebant enim gentem illam esse Deo sacram: hoc erat quodammodo violare Deum ipsum. Nunc ergo tenemus quo tempore verisimile sit Nahum functum fuisse docendi officio, quanquam ut initio praefatus sum, nihil certo nobis constat. Ideo damnavi temeritatis Rabbinos, quia quidvis audent instar oraculi proferre, quanquam nulla illis constat certitudo. Iam attigi aliqua ex parte prophetae consilium. Summa haec est, quum Assyrii pridem molesti fuissent regno Israel, prophetam surgere, et hortari ad patientiam Israelitas, si qui illic erant residui Dei cultores: quoniam Deus non prorsus abiecerit curam ipsorum, sed velit suscipere eorum causam, quia erant sub eius patrocinio. Haec summa est. Quantum attinet ad Ninevem, diximus fuisse caput primae monarchiae, quamdiu Assyrii aliis omnibus dominati sunt. Nam Babylon erat quasi una ex praefecturis, hoc est, Chaldaea, cuius metropolis erat Babylon, erat una ex praefecturis illius monarchiae. Postea translatum fuit imperium a Meroc-baladam. Alii putant Nabuchodonosorem fuisse primum monarcham Chaldaee. Sed ego in ea re non multum laboro, quia fieri potest, ut Meroc-baladam fuerit binomius: et hoc fuit satis vulgare: quemadmodum scimus reges Aegypti vocatos fuisse Pharaones, ita etiam Assyrii et Chaldaei, quamvis essent prius aliter vocati, sumpserunt commune illud nomen quasi regium. Nineve autem tanta celebritate excelebat, ut non potuerit aliter stabiliri regnum apud Babylonios, nisi illa urbe diruta. Scimus enim quanta fuerit eius amplitudo. Diximus de ea re aliquid quum exposuimus Ionam. Sed tamen complexa fuit fere iter tridui suo ambitu, ut etiam tradunt profani scriptores. Deinde

muri alti erant usque ad centum pedes, lati autem, ut possent quadrigae sine occurso transire: erant mille et quingentae turrets. Videmus itaque non abs re olim fuisse celebratam tot praeconiis illam urbem: dicunt Ninum fuisse eius autorem, sed error ille refellitur testimonio Mosis Gen. decimo capite: quemadmodum fingunt etiam Semiramidem fuisse primam reginam Babylonis, et urbem exstructam ab ea. Hoc fabulosum est. Fieri potest ut urbem amplificaverit: sed tamen erat Babylon multis saeculis antequam nasceretur. Sicuti etiam Ninus potuit urbem illam augere, et ornare: sed urbs ante ipsum natum erat condita. Quod profani scriptores vocant Ninum, non Nineven, probabile est corruptum fuisse ab illis hebraicum nomen, ut fieri saepe solet. Quidquid sit, quum vellet Meroc-baladam, vel filius, qui fuit eius successor, quum ergo vellet stabilire sedem imperii in Babylone, coactus est evertere Ninevem, ut cessaret aemulatio. Ita factum est, ut urbs prorsus diruta fuerit. De hoc excidio vaticinatur Nahum, ut suo loco videbimus. Quamquam autem pars doctrinae spectabat ad Israelitas et Iudaeos, denominat tamen a maiori parte librum suum: vocat *Onus Ninevae*. Iam de voce מִשָּׂא alibi diximus. Sic prophetae nominant tristia vaticinia, quoties denuntiant gravem aliquam et formidabilem vindictam Dei. Et quia saepe minitabantur Iudaeis, hinc etiam factum est, ut per ludibrium nomine illo מִשָּׂא vocarent omnes prophetias. Sed tamen propria est notatio huius vocis. Perinde igitur est ac si Nahum diceret se mitti facialem divinitus, qui bellum indicat Ninevitis in gratiam electi populi. Hinc poterant colligere Israelitae quam verax et firmus esset in foedere suo Deus, quod adhuc ipsorum curam gereret, quum tamen alienati essent suis sceleribus ab eo. Postea adiungit כִּפְרֵי הוֹן, Liber visionis. Hac particula significat se non frustra denuntiare Ninevitis exitium, quia fideliter tradat quae a Deo accepit. Si enim simpliciter praefatus esset se minitari cladem Assyriis, poterat de eventu ipso quaestio moveri. Sed hic conciliat sibi auctoritatem a nomine Dei quia palam affirmat se nihil afferre proprium, sed onus istud sibi fuisse patefactum oraculo coelesti. Nam הוֹן est proprie videre, unde etiam הוֹן Hebraei nominant visionem. Prophetae autem quum loquuntur de visione, non intelligunt spectrum aliquod, vel imaginationem, sed speciem illam revelationis, de qua fit mentio Numerorum 14. cap. ubi Deus loqui se prophetis dicit vel per visionem, vel per somnium. Videmus ergo in quem finem hoc additum fuerit, nempe onus Ninevae esse visionem, ut scirent Israelitae afferri quidem ab homine mortali testimonium hoc vindictae Dei contra hostes suos: sed interim nihil esse dubium, quia Deus ipse autor esset huius prophetiae. Vocat se Nahum Helkosaeum. Quidam

putant esse nomen familiae. Iudaei suo more dicunt, hoc esse nomen patris: deinde addunt illud suum vulgare commentum, quod fuerit etiam hic Helkos propheta: quia ubi exprimitur nomen patris apud prophetas, statuunt illum, cuius ponitur nomen fuisse etiam prophetam. Sed sunt merae nugae. Et iam aliquoties vidimus quanta sit eorum protervia in fabulis comminiscendis. Deinde terminatio vocis nos huc adducit, fuisse gentile nomen loci potius. Et Hieronymus etiam tradit suo tempore fuisse vicum ignobilem in tribu Simeon hoc nomine. Tenendum igitur est fuisse Nahum oriundum ex oppido illo, et ideo vel hoc sensu vocari Helkosi. Iam pergamus:

2. *Deus aemulator* (sic vertunt) *et ulciscens Iehova, ulciscens Iehova, et dominus irae* (vel possidens iram), *ulciscens Iehova hostes suos et servans* (vel reponens) *idem* (vel ipse) *inimicis suis*.

Praefatur Nahum de natura Dei, ut quod postea subiicit de excidio Ninevae plus habeat ponderis, et magis afficiat auditores. Est haec generalis praefatio, sed postea eam accommodabit propheta in usum specialem. Si tantum concionatus esset de natura Dei, hoc fuisset frigidum vel saltem minus efficax: sed ubi utrumque simul coniungit, tunc doctrina ipsa habet suam vehementiam. Tenemus consilium prophetae. Poterat enim disserere de excidio urbis Ninevae. Sed quia si loquutus esset ex abrupto, poterant profani homines ludibrio ipsum habere: Israelitae etiam forte minus tacti fuissent: haec ratio est cur generaliter ostendat qualis sit Deus. Sumit autem haec verba a Mose, ut prophetae solent inde mutuari suam doctrinam. Et illa omnium maxime memorabilis fuit visio, quum Deus Mosi apparuit post fractas tabulas. Ego itaque non dubito, quin Nahum sumpserit ex 34. cap. Exodi quod hic legimus. Non refert quidem ad verbum quae illic habentur: sed satis apparet quasi ad vivum pingere imaginem Dei, ex qua perspicui possit eius natura. Primo dicit *Deum esse aemulum*. Nam verbum אָנָּה significat irritare, significat etiam aemulari, significat invadere. Quum Deus vocatur אָנָּה, vertunt Graeci ζήλωτην, Latini aemulatorem. Sed proprie significat, non posse Deum ferre iniurias. Deus ergo etiamsi ad tempus conniveat ad scelera hominum, tamen vindex erit suae gloriae. Postea vocat ipsum ultorem, et tertio hoc repetit, *Iehova ulciscens, Iehova ulciscens et possidens iram, ulciscetur*, inquit, *hostes suos et servabit inimicis suis*. Quum dicit Deum servare, intelligit vindictam esse repositam incredulis, et eius contemptoribus. Est etiam nobis eadem loquutio in usu, *Je t'uy garde, et il la garde à ses ennemis*. Ostendit igitur phrasis nostrae linguae quid hic velit propheta, Deum servare ini-

micis suis. Quod autem describit Deum terribilem, hoc debet accommodari ad statum praesentis causae. Dicit se indicere bellum Ninevitis, quia iniuste affligerant ecclesiam Dei, hac ratione dicit Deum esse aemulum, Deum esse ultorem, et tertio hoc confirmat, nempe ut statuatur Israelitae serio denuntiari hanc cladem, quia nisi proposita illis fuisset haec imago, poterant ita apud se ratiocinari, Nos quidem crudeliter vexamur ab hostibus nostris: sed quis putaret Deo curae esse nostras miseras, quum tamdiu inultas sinat? Oportuit igitur prophetam occurrere his cogitationibus, quemadmodum facit. Nunc melius tenemus cur tam vehementi principio utatur, quum vocat Deum et aemulum et ultorem. Postea addit, *Deum possidere iram*. Ego *המה* non simpliciter accipio pro ira, sed pro effectu irae. Non debemus quidem imaginari, ut saepius alibi dictum est, cadere in Deum nostros affectus. Ipse enim manet perpetuo sui similis. Sed tamen Deus dicitur nobis irasci ad tempus: in perpetuum vero omnibus reprobis, quia et noster et illorum est iudex. Hic igitur quum propheta dicit *Deum esse dominum irae*, vel possidere iram, significat eum armatum esse vindicta: et quamvis dissimulet ad hominum peccata, non tamen ipsum torpere, neque etiam cunctari, quia destituatur potentia, vel quia sit ignavus et socors, sed ipsum tenere iram, quemadmodum postea iterum repetet, *Ipse servat inimicis suis*. Denique his loquendi formis significat propheta perperam aestimari Deum ex cessatione, quum non statim exsequitur sua iudicia. Differt enim in tempus opportunum. Sed interea non est cur putemus ipsum oblitum esse officii sui ubi poenas suspendit, vel parcat ad tempus impiis. Si ergo non ita cito festinat Deus, tamen non est cur putemus illum otiosum sedere. Differt enim potius iram suam, vel retinet: quemadmodum iam dixit prius. Idem est enim retinere, vel dominum esse irae et possidere iram. Sequitur:

3. *Iehova tardus iris* (ad verbum: sed tardus ad iram) *et magnus robore: et purgando non purgabit: Iehova in turbine et tempestate via eius, et nubes pulvis pedum eius*.

Prosequitur eandem sententiam propheta: et satis erit longum prooemium de natura Dei quod tamen, ut dixi, aptandum est ad specialem causam, quam tractabit suo ordine. Dicit hic *Deum tardum ad iram*. Quanquam hoc elogium etiam ex Mose sumptum est, tamen hic per modum occupationis loquitur propheta. Occurrit enim impiorum audaciae, qui secure Deum subsannant quum denuntiat illis aliquid adversum, Ubi esset misericordia Dei? an Deus exueret affectum clementiae? non

potest abnegare se ipsum. Ita igitur profani homines praetextu honoris Deum atrocissima contumelia afficiunt, quia exuunt eum sua virtute et officio. Nec dubium est quin iam saeculo prophetae nostri hoc usitatum fuerit multis impiis. Ergo hic anticipat propheta, et concedit Deum esse tardum ad iram. Est igitur in hac parte concessio. Sed, inquit, *magnus est robore*, hoc est, ne sibi blandiantur impii, quum audiunt ornari Deum his titulis: quod sit patiens, tardus ad iram, misericors, plenus clementiae: simul, inquit, concipiant magnitudinem potentiae Dei, ne putent sibi negotium esse cum puero. Nunc ergo videmus consilium prophetae: neque quadraret praesenti argumento hic titulus, quod Deus non prosiliat cito ad iram, sed patienter differat ut suspendat poenas, quas meriti sunt impii, hoc ad rem nihil faceret, nisi per speciem concessionis interpositum esset a propheta: quasi diceret, Video ut passim Deo mundus illudat et impii etiam talibus dieteriis sibi delicias faciant et repellant omnes minas. Ego quidem fateor Deum propensum esse ad veniam et non descendere ad iram, nisi extrema necessitate cogatur. Hoc quidem verum est, sed interim scitote Deum instructum esse sua virtute: non effugient igitur quicumque ita sibi permittunt abuti eius patientia: imo protervium adversus ipsum. Iam adiungit, *Mundando non mundabit*. Alii vertunt, Innocentem, non reddet innocentem. Sed hic est genuinus sensus loci, quemadmodum etiam 34. illo Exod. cap. Moses intelligit Deum esse implacabilem reprobis. Alius fuit sensus apud Ioelem in fine tertii cap. ubi dicebat, Mundabo sanguines, non mundabo. Illic variant interpretes, quia non reputant tempus verbi mutandum esse. Significat enim Deus se purgaturum sordes et inquinamenta ecclesiae suae, quae ante illud tempus non purgaverat. Sed Moses intelligit Deum rigide agere cum peccatoribus, ita ut nihil poenae remittat. Mundando igitur non mundabo, hoc est, Deus exiget ad regulam omnia hominum facta: et quemadmodum nihil eum latet, ita etiam necesse erit quidquid peccaverint homines, prodire in medium, ubi Deus conscendet tribunal: non mundabit mundando, sed rigide exsequetur suum iudicium. Videtur aliqua esse repugnantiae species, quod Deus placabilis sit, et facilis ad ignoscendum, et tamen mundando non mundet. Sed diversi sunt respectus. Diximus enim quorsum tendat propheta: quia semper impii sibi promittunt impunitatem, et hac fiducia petulanter Deum ipsum derident, occurrit propheta, et asserit non esse cur Dei indulgentia sic abutantur, quia mundando non mundabit, nempe reprobos: quia salus nostra posita est in gratuita remissione peccatorum. Et unde nobis iustitia nisi quatenus imputatur a Deo? deinde quatenus sepelit peccata nostra? Imo tota nostra mundities pendet

ex indulgentia Dei, sed Deus etiam tunc exercet suum iudicium, et mundando mundat quum fidelibus remittit sua peccata. Nam fideles ipsi poenitentia iudicium eius praeveniunt: et examinat ita eorum conscientias, ut velit purgare. Quid enim aliud est poenitentia nisi damnatio, quae tamen nobis tandem est salutaris? Quoniam ergo Deus neminem absolvit nisi prius damnatum, hic vere affirmat propheta noster, quod *mundando non munda*, hoc est, non remittat eorum peccata quin semper examinet eos, et fungatur Iudicis officio. Denique nullum peccatum a Deo remittitur quod prius non damnet. Quantum vero attinet ad reprobos, qui prorsus obstinati sunt in sua malitia, merito hoc illis propheta denuntiat, non esse sperandam veniam, quemadmodum torpent in suis figmentis, dum putant se posse impune effugere Dei manum: propheta falli eos docet, quia scilicet nihil Deum praeterit, et non delet unum peccatum quin omnia veniant in memoriam. Postea adiungit, *viam Dei esse in turbine et tempestate*, hoc est, Deum simul ac se ostendit, turbare totum aerem, ad movere procillas ac tempestates. Hoc etiam ad praesentem causam debet aptari, quia alibi describitur nobis et amabilis et blanda Dei facies: imo quid aliud exhiberat fideles quam Dei conspectus? Simul atque avertit Deus faciem suam, necesse est nos demersos esse in horrendis tenebris, et circumcirca obrui horrendis terroribus. Cur ergo hic propheta dicit *viam Dei esse in turbine et procellis*? Nempe quia sermo ad impios dirigitur, vel Dei ipsius contemptores: sicuti Psalm. 18, videmus terribilem describi, quod scilicet nubes et caligo sunt in circuitu eius, commoveat totum orbem: deinde fulmina iaculetur huc et illuc: quod exhalet fumum naribus, quod flamma et ardore totum mundum corripiat. Quorum illa omnia? nempe quia propositum erat Davidi celebrare Dei iudicia, quae exsequutus fuerat contra impios. Sic etiam hoc loco, quia Nahum disserit de futura ultione quae tunc instabat Assyriis, ideo dicit *viam Dei esse in turbine et procella*, hoc est, ubi Deus progreditur, excitari ad eius praesentiam turbines et procillas, et totum orbem turbari. Adiungit, *nubem esse pulverem pedum eius*. Si quis tantum pedibus moveret pulverem ad aliquod exiguum spatium, tamen gigneret aliquid pavoris: sed Deus non tantum pulverem uno in loco movet: quid igitur? obscurat, adeoque obruit totum aerem. *Nubes ergo sunt pulvis pedum eius*. Nunc tenemus totum prophetae consilium, et quorsum spectet ista descriptio. Sequitur in eundem sensum:

4. *Increpat mare, et arefaciet illud (hoc est, simul ac mare increpauerit, arefaciet), et omnia flumina exsiccat, infirmatur (vel aboletur) Basan et*

Carmelus et germen Libani aboletur (vel infirmatur: est idem verbum).

Continuat Nahum eundem sermonem, quod scilicet Deus signo iracundiae dato, mare conturbet vel arefaciat. Potest esse allusio ad historiam, quae describitur a Mose: quemadmodum prophetae, ubi promittunt populo Dei auxilium, simul revocant in memoriam quam mirabiliter Deus patres eduxerit ex Aegypto. Quoniam ergo celeberrimus erat apud Iudaeos transitus maris rubri, potest fieri ut propheta alluserit ad illam historiam. Sed mihi magis probatur diversa sententia. Scimus enim quam impetuosum sit elementum maris: et ideo etiam Ieremiae 5, quum Deus vult potentiam suam extollere, dicit esse in suo arbitrio compescere furorem maris, quo scilicet nihil est impetuosius, vel magis violentum. Sic etiam maiestas Dei nobis describitur in libro Iob, vicesimo octavo capite. Eundem esse sensum huius loci arbitror, quod scilicet *Deus sua increpatione mare arefaciat*, deinde, *quod flumina siccare possit*. Quando propheta mari fluvios coniungit, hinc confirmatur quod dixi, nempe non notari historiam transitus maris rubri, sed potius in genere ostendi quanta sit Dei potentia in regendo toto mundo. Eodem etiam pertinet quod addit, *Basan ipse infirmabitur, et Carmelus, et germen Libani infirmabitur, vel abolebitur*. His verbis significat nihil esse tam speciosum in mundo quod Deus non mutet, signo aliquo dato irae suae: quemadmodum Psalmo 104 (v. 29 sq.) dicitur, Emitte spiritum tuum, et renovabuntur: rursum, Tolle spiritum tuum (vel averte) et omnia revertentur in pulverem, imo in nihilum. Sic etiam hoc loco dicit Nahum, Simul ac Deus ostenderit iram suam, flumina arefaciet, mare ipsum siccabit: deinde, decident flores et germina, hoc est, utcumque terra induta sit admirabili quadam specie et ornatu, tamen omnia rediguntur in solitudinem et vastitatem, nempe Deo irato. Postea etiam adiungit:

5. *Montes concutientur ab eo (vel contremiscent: quanquam notat continuum actum: sensus est igitur montes contremiscere ad nutum eius), et colles dissolvent se (hoc est, solvuntur, vel liquefiunt), et ardet terra in facie eius et orbis et omnes qui habitant in eo.*

Adhuc perstat Nahum in eodem sermone, quod scilicet Deus ubi conscendit tribunal et apparet mundi iudex, omnia elementa non tantum concutiat, sed etiam cogat mutare naturam suam. Quid enim minus consentaneum quam montes contremiscere? deinde colles dissolvi et liquefieri? Hoc magis prodigiosum est quam ut cadat sub sensus nostros. Atqui propheta dicit montes non stare in sua firmitate, nisi quatenus suffulti sunt gratia Dei. Simul

ergo atque excanduerit Deus, montes liquefient instar nivis vel aquae, ut diffuant. Et in hanc summam referri debent omnia, vel in hunc scopum tendunt, ne reprobi secure contemnant minas Dei, neve putent eius indulgentia se posse poenas, quas meriti sunt, effugere: quia iudex ipsorum erit, utcunque suis parcat, utcunque paratus sit ad veniam, quoties homines sibi displicent in suis peccatis et serio resipiscunt, tamen erit Deus inexorabilis contra omnes reprobos et obstinatos. *Montes ergo ab eo contremiscunt*: deinde, *colles liquefaciunt se*, vel liquescunt. Ex his verbis colligitur utilis doctrina, non posse orbem stare ad momentum, nisi quatenus sustinetur gratia et bonitate Dei: nam videmus quid futurum sit, statim atque Deus signa iudicii sui profert, quum ipsa montium stabilitas futura sit instar nivis vel cerae, quid miseris hominibus fiet, qui similes sunt umbrae, vel spectro? Evanescent igitur statim ac Deus explicuerit iram suam contra ipsos, sicut dicitur in Psal. 39, homines in imagine transire. Ergo haec comparatio semper tenenda est, quoties obrepat nobis oblitio Dei, ne scilicet foveamus intus eius iram nostris blanditiis, quo nihil perniciosius est. *Flagrabit igitur terra et orbis et quicumque habitant in eo.*

6. *Coram indignatione eius quis stabit? et quis consistet in furore irae eius? Furor eius effunditur tanquam ignis, et rupes solvuntur ab eo.*

Ostendit hic propheta quorsum proxima lectione descriperit Deum formidabilem, nempe ut homines agnoscant, ubi ventum fuerit ad eius tribunal, non esse qui illic consistat, nisi suffultus eius gratia. De consilio prophetae fusius disseruimus, neque opus est nunc repetere eadem. Sufficit tenere hanc summam, quia hostes ecclesiae freti sua potentia, audacter et sine ullo modo insaniunt: hic proponi illis Dei iudicium, ut intelligant sibi reddendam esse rationem coram eo, cuius conspectum ferre non poterunt. Sed interrogatio plus habet vehementiae quam si simpliciter dixisset propheta non posse consistere coram Deo totum mundum. Nam hic suscipit personam adiurantis. Postquam enim ostendit quam terribilis sit Dei maiestas, exclamat, *Quis ergo consistet coram indignatione eius? Et quis ferre poterit iram eius?* nam indignatio eius, inquit, effunditur quasi ignis. Interpretes Hebraei frustra hic laborant: quia verbum *חמה* significat fundere, videtur illis absurda esse loquutio, quod ira Dei fundatur tanquam ignis. Hoc enim metallo potius quadraret quam igni. Sed hoc effundi nihil aliud est quam dispergi longe, et late. *Effunditur ergo ira eius tanquam ignis*, hoc est, grassatur momento, ac si ignis corripere totam sylvam: quemadmodum ubi invaluit, scimus quanta sit eius violentia et

quam subito huc et illuc perrumpat. Caeterum si cui tamen placeat diversus sensus, non valde repugno: ira eius, quae similis est igni, effunditur. Alii putant prophetam alludere ad fulgetra, quae veluti liquescunt par aerem, saltem quoad nostrum adspectum. Sed quia de sensu prophetae satis convenit, non opus est hic anxie disputare quomodo ignis fundatur: quia iam exposui prophetam nihil aliud velle quam iram Dei sese spargere, ut statim non modo urbem unam, sed amplissimas regiones et totum orbem occupet, et ideo igni similem esse, quia huc et illuc pervadit, idque repente. Postea adiungit, *Rupes etiam frangi*, vel dissolvi *coram ipso*. Scimus quanta sit in nobis fragilitas. Quum nulla sit durities quae non liquefiat coram Deo, quomodo homines, qui diffuunt sponte instar aquarum, possent sese illi opponere cum sua audacia? Videmus ergo hic perstringi vesaniam hominum, qui confisi propriis viribus nihil non tentare audent etiam adversus Deum, quia non venit illis in mentem sua fragilitas. Haec summa est. Nunc sequitur:

7. *Bonus Iehova ad fortitudinem in die angustiae et cognoscens sperantes in se.*

Hic melius exprimit propheta quod ultima lectione attigimus, Deum scilicet esse durum et asperum contra homines prae fractos: esse misericordem et mansuetum erga dociles et morigeros: non quod Deus ipse naturam mutet, vel instar Protei induat varias figuras: sed quia tractet homines pro cuiusque ingenio. Quemadmodum ergo hactenus propheta docuit non posse iram Dei sustineri a mortalibus, ita ne quis de nimio rigore queratur, ex opposito demonstrat Deum propensum esse ad aequitatem, esse facilem et moderatum erga mansuetos: adeoque paratum esse ad ferendam opem fidelibus, neque destituere vel fraudare suo auxilio quicumque in eum sperant. Primo quum *Deum* pronuntiat *bonum esse*: avertit quaecunque poterant obicere de severitate nimia. Nihil enim magis proprium est Deo quam bonitas. Iam si adeo severus est, ut sola eius mentio perterreat totum mundum, videtur a se ipso quodammodo alienus esse. Nunc igitur propheta ostendit quidquid hactenus concionatus sit de horribili Dei iudicio, tamen hoc non pugnare cum bonitate eius. Deus ergo etiamsi ita armatus sit vindicta contra hostes suos, non tamen desinit esse sui similis, neque obliviscitur bonitatis suae. Caeterum propheta hic melius confirmat Israelitas et Iudaeos, quod scilicet Deus non tantum sit terribilis contra impios, sed etiam sicuti pollicitus est se fore ecclesiae suae custodem, ita velit succurrere fidelibus, et in tempore levare eorum miseras. *Bonus ergo Dominus est*: postea, *ad*

auxilium. Hinc clarius prophetae consilium potest intelligi, quum dicit esse in fortitudinem in die angustiae: quasi diceret: Paratus est semper Deus ad opem suis ferendam. Adiungit, *In die angustiae*, ne putent fideles se ideo esse reiectos, si quando Deus eorum patientiam rebus adversis examinet. Utcunque ergo Deus subiiciat suos cruci et multis aerumnis, tamen in ipsa angustia succurret. Postremo adiungit, *Cognoscit sperantes in se*. Hoc cognoscere nihil aliud est quam non negligere. Deus ergo cognoscere dicitur eos qui in ipso sperant: quia semper pro ipsis excubat, et sollicitus est de eorum salute. Denique cognitio nihil aliud est quam cura Dei, vel providentia in servandis fidelibus. Interim tamen discernit hic propheta pios et sinceros Dei cultores ab hypocritis: dum multos destituit Deus, qui profitentur se in ipsum credere, merito suam gratiam ab illis subducit, quia ipsum ex animo non invocant, nec requirunt. Nunc ergo tenemus prophetae consilium: ab una parte ostendit Deum instructum esse potentia ad hostes suos ulciscendos: iam rursum ostendit Deum esse fidum custodem ecclesiae suae, sicuti promisit. Quare? proponit naturam Dei, quod bonus sit: deinde adiungit quod paratus sit ad opem ferendam. Sed non frustra notam apponit, quod scilicet curam gerat fidelium, qui vere et ex animo in eum sperant: ut scilicet intelligant se non negligi a Deo: et interim hypocritae agnoscant se ideo non iuari, quia mera sit simulatio quidquid profitentur. Neque enim vere in Deo sperant, uteunque falso obtendant eius nomen. Nunc sequitur:

8. *Et cum inundatione (vel, per inundationem) transiens consumptionem faciet loco eius: et inimicos eius persequentur tenebrae* (vel, persequi faciet inimicos suos ■ tenebris).

Prosequitur eandem sententiam propheta, quod scilicet facile servabit suos Deus, quia instructus sit potentia ad superandum totum mundum. Sed nunc utrumque membrum propheta complectitur. Postquam concionatus est in genere de furore Dei et de eius bonitate erga fideles, nunc accommodat suam doctrinam ad consolationem electi populi. Specialis igitur est applicatio haec doctrinae, quum dicit, *Per inundationem transiens faciet consumptionem loco eius*. Duplex est interpretatio huius versus. Quidam sic distinguunt, quod Deus velut in transcurso consumet terram Israel et Iuda: sed perpetuae tenebrae incumbent eius hostibus. Putant ergo distingui afflictionem electi populi ■ clade regni Assur, quia Deus ad tempus duntaxat de suis poenas sumat, profanos autem et reprobos homines addicat aeterno exitio. Ergo per transitum, secundum illos interpretes, in-

telligi debet temporalis afflictio vel poena: per *tenebras* autem aeternum exitium, vel clades irreparabiles, ut ita loquar. Sed non dubito quin propheta uno contextu hic denuntiet ultimam cladem Assyrii. Per *inundationem* ergo *in transitu faciet consumptionem loco eius*, hoc est, Deus repente obruet Assyrios, quemadmodum si diluvium surgat quod absorbeat totam terram. Significat Deum non sump-turum de Assyriis poenas paulatim, sed repente, quemadmodum aliquando homines pedetentim ad sese ulciscendos procedunt. Deus, inquit, subito fulminabit contra Assyrios, quemadmodum si diluvium terram aliquam absorbeat. Ergo hic transitus Dei opponitur longis vel lentis progressibus: quasi diceret, Simul atque irruerit ira Dei, vel incubuerit contra Assyrios, actum est, quia consumptio protinus sequetur. Ergo per inundationem transiens faciet consumptionem loco eius. Per locum intelligit solum: quasi diceret, non tantum evertet Deus superficiem terrae, sed solum ipsum perdet, atque in nihilum rediget. Hic additur pronomen femininum, quia loquitur de regno, vel gente, sicuti Hebraei solent. Sed hoc praecipue notandum est, minari prophetam Assyriis, quod Deus funditus ipsos evertet, non tantum diruet superficiem, quemadmodum si ignis vel diluvium absumat aedes aliquas: sed Dominus, inquit, in nihilum rediget terram ipsam, imo fundum ipsum. Addit *Et inimicos eius persequentur tenebrae*. Designaverat Assyrios tantum pronomine, quemadmodum solent Hebraei. Ponunt enim relativum, vel demonstrativum pronomen, et tamen incertum est de quibus loquantur: sed postea sese explicant. Sic etiam propheta hoc loco, quia sermonem dirigit ad Israelitas et Iudaeos, et initio praefatus est se proferre vindictam Dei contra Nineven et illam monarchiam, ideo nunc quasi de re satis cognita loquitur. Sed adiungit, *Persequentur tenebrae inimicos Dei*. Hoc secundo membro significat interitum regni illius fore aeternum. Sicuti ergo dixit repentina fore cladem, quia Deus momento totam terram perdet, ita etiam nunc spem illis abscindit, ne putent se paulo post vires posse colligere et iterum resurgere: quemadmodum reprobi semper luctantur contra Deum. Propheta ergo ostendit incurabile fore malum quod illis inferet Deus. Quidam verbum ירר transitive accipiunt, quod persequi faciet inimicos suos a tenebris. Sed quia ad sensum prophetae parum vel nihil interest, ideo relinquo hoc in medio. Nam in re ipsa nulla est ambiguitas, quod scilicet Deus subito diluvio perdet hostes suos: deinde perdet absque ulla spe restitutionis, quia scilicet diluvium illud subitum sequentur aeternae tenebrae. Postea adiungit:

9. *Quid cogitatis contra Iehovam? consumptionem ipse facit: non consurget iterum afflictio.*

Hunc etiam versum quidam interpretes ita accipiunt, quasi diceret propheta non fore cladem electi populi similem exitio, quia scilicet Deus modum et finem imponet. Scimus incredulos, quum rebus adversis premuntur Dei filii, statim gloriari ferociter quasi actum esset de ecclesia. Ergo secundum illos interpretes, hic propheta occurrit et compescit talem proterviam. Quid cogitatis contra Deum? Ipse quidem affligit ecclesiam suam: sed non iterabit plagas. Contentus enim erit una afflictione: et putant conferri hic regnum Iehudah cum regno Israel. Bis enim afflictum fuerat regnum Israel, quia initio abductae fuerant quatuor tribus, postea totum regnum fuerat eversum. Quoniam ergo clades una inficta fuerat a Salmanazar, altera autem a Tiglad-Pelezer, ideo putant hic tacitam fieri comparisonem, quasi diceret propheta, Deus parceret regno Iehudah, neque iterum repetet suam vindictam, sicuti contigit regno Israel. Sed sensus ille coactus est, ac nimis longe petitus. Non dubito itaque quin propheta hic sermonem suum continuat, ac denuntiet hostibus ecclesiae aeternum interitum. Initio dicit, *Quid cogitatis contra Iehovam?* Insultat Assyriis, quia putabant negotium sibi esse duntaxat cum mortalibus: deinde cum exiguo populo et iam multis incommodis attrito. Scimus enim regnum Iehudah fuisse debilitatum multis bellis antequam illuc irrumperent Assyrii. Nam passi fuerant duros et graves insultus a suis vicinis, nempe a rege Israel et a rege Syriae. Tunc enim foederati erant illi Assyriis. Quum ergo Assyrii venirent contra Iudaeam, putabant sibi nihil fore negotii in obtinenda victoria: quoniam bellabant cum populo exiguo et attrito, quemadmodum iam diximus. Hic autem propheta ostendit bellum illud esse cum Deo vivo et non cum hominibus, quemadmodum falso putabant. *Quid ergo cogitatis contra Iehovam?* quasi diceret, Nescitis populum hunc esse sub tutela Dei et praesidio? ergo non potestis violare regnum Iehudah, quin sese Deus opponat. Quum ergo certum sit populum hunc defendi coelesti patrocinio, non est quod putetis vos fore victores. Quanquam non video cur debeat restringi sermo prophetae ad tribum Iehudah, quando propositum ei fuit consolari tam Israelitas quam Iudaeos. Haec autem valde utilis est doctrina, quia in genere propheta docet impios, quoties molesti sunt ecclesiae, non tantum inferre hominibus iniuriam, sed aggredi ipsum Deum. Hac enim lege se nobis coniungit, ut quicumque nos laedunt, turgent pupillam oculi eius, quemadmodum ipse alibi pronuntiat. Iam ergo colligimus inaeestimabile solatium ex his verbis: quia possumus libere et intrepide opponere hunc clypeum hostibus nostris, ipsos scilicet consilia sua agitare contra Deum, et conatus etiam, atque impetus in eum convertere, quia scilicet suscepit nos in suam cus-

todiam hac lege, ut quoties violamur, ipse medius intercedat. Hoc unum est. Iam secundo membro adiungit, Consumptionem ipse faciet, nec altera vice consurget afflictio, hoc est, Deus poterit vos redigere in nihilum, ita ut non opus sit secundo vos aggredi. Scimus locum hunc tractum fuisse in diversam sententiam, quod scilicet Deus non puniat bis homines, neque excedat modum in ira sua. Sed illud prorsus a mente prophetae alienum est. Iam dixi etiam mihi non probari, quod alii hunc locum ad ecclesiam accommodant, praesertim vero ad regnum Iehudah. Sic enim simpliciter interpretor prophetae verba quod Deus primo impetu, quum ita visum fuerit, poterit consumere hostes suos, ut non opus sit iterum congredi cum ipsis: *Il n'y faudra plus retourner*, quemadmodum dicimus lingua nostra. Deus igitur consumptionem faciet, hoc est, poterit uno momento hostes suos delere et clades erit perfecta, hoc est, consumptio erit in solidum: *Non iterum, vel secunda afflictio*, quia actum erit de hostibus Dei: non quod Deus aequalem semper tenorem servet in hostibus suis ulciscendis. Neque etiam hic normam praescribit Nahum, sed simpliciter significat, ubi placuerit Deo, statim hostes eius perituros. Postea adiungit:

10. *Qui ad spinas perplexas et tanquam potatione sua ebrios* (vel et ebrios ubi inebriati fuerint. Potest enim esse duplex sensus: postea *devorabuntur tanquam stipulae ariditatis plenae* (vel, quasi stipula ariditatis in plenitudine, vel arida in plenitudine).

Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet Deus, ubi voluerit potentiam suam exserere nulla difficultate consumet hostes suos. Similitudo enim quae hic adiungitur, huc spectat, nihil fore tutum a vindicta Dei. Nam per spinas perplexas intelligit res difficiles tractatu. Ubi spinas perplexas sunt vix summis digitis audent attingere partes extremas: quia quocumque manus nostrae inciderint occurrent spinae, quae nos pungent. Quoniam ergo timentur punctiones a spinis perplexis, ideo nemo audet ad eas accedere. Dicit ergo propheta *ad spinas perplexas*, hoc est, quamvis sitis spinosi, pleni veneno, pleni rabie, pleni malitia, pleni fraudibus, pleni crudelitate, tamen Dominus vos poterit uno incendio corripere et consumere sine ullo negotio. Ad spinas igitur perplexas: deinde *tanquam potatione sua ebrios*. Si ita legimus, sensus erit, Deus vel ira Dei penetrabit ad vos tanquam ad homines ebrios, qui etiamsi exsultent in sua intemperie, tamen sunt enerves. Neque enim apti sunt ad pugnam, quia fractae sunt eorum vires nimia potatione. Videtur quidem satis esse roboris in homine ebrio, quia sese intemperanter proicit et despumat multum furorem: sed interea digito potest deiici, et

puer hominis ebrii facile erit victor. Est igitur valde apta haec similitudo, quod Deus conficiet Assyrios sicuti solent ebrii confici, quia quo plus est audaciae in hominibus ebriis in nihilum facilius rediguntur: quia scilicet non sentiunt ullum periculum, vel saltem sunt quasi attenti: ideo impetu suo ruunt: sic etiam nimia saturitas, inquit, erit vobis causa exitii, dum vos aggrediar. Vos quidem estis valde impetuosus, sed totus iste vester furor est plenus ebrietatis. *Perveniet, inquit, ad vos vindicta Dei, tanquam ad ebrios sua potatione.* Alii vertunt, Ad ebrios secundum inebriare ipsos: et sensus ille etiam est tolerabilis. Sed quoniam semper manebit idem prophetae consilium, ego in verbis non insisto. Alii quidem trahunt prophetae verba in diversum sensum: sed non dubito quin hic deridat fastum illum, quo turgebant Assyrii, ebrietati ipsum comparans: quasi diceret, vos quidem estis satis superque inflati, et ideo omnes trepidant ad robur vestrum: sed ista vestra saturitas vos potius debilitat, et enervat vires vestras. Deus ergo quum vos consumere aggredietur tanquam ebrios, nihil proderit vobis vestra petulantia: quin potius erit causa vestri exitii, quia sponte vos offeretis, et Dominus facile vos praecipitabit, quemadmodum si quis ebrium digito impellat, ipsum statim deiiciet. Et notandae nobis sunt diligenter istae similitudines, quia si nullus videtur accessus patere ad perdendos hostes nostros, Deus scintilla una facile ipsos vorabit. Quare? quia sicuti spinas inter se perplexas, quas nemo audet tractare, ignis consumit, ita etiam Deus uno incendio corripiet omnes reprobos, utcuque inter se sint conglomerati. Et altera etiam similitudo non exigua consolationem nobis affert, quia dum proterviunt hostes nostri et proiciunt suas ampullas, etiam videntur tremefacere et concutere totum orbem suis minis, saturitas tamen ipsorum similis est ebrietati: nullae sunt intus vires, quia sunt phrenetici, sed robusti non sunt: quemadmodum hoc facile apparet in omnibus ebriis. Dicit autem, Vorabuntur tanquam stipulae ariditatis plenae: מלאה significat non modo plenum, sed etiam perfectum. Alii vertunt, Quasi stipulae plenae ariditate. Sed eodem semper redibit sensus prophetae. Significat igitur nihil fore obstaculo, quominus statim devoret Deus hostes ecclesiae suae, quia scilicet exsiccat totum ipsorum vigorem, ut nihil a stipulis differant, et quidem prorsus aridis, quae scilicet ita maturae sunt ut facile ignem recipiant. Sequitur:

11. *Ex te egressus est cogitans (vel consultans) contra Iehovam malum, consultor Beliaal* (hoc est, impius, vel perversus: alii vertunt, Nihili).

Nunc ostendit propheta cur Deus tam vehementer excanduerit contra Assyrios, quia scilicet

Calvini opera. Vol. XLIII.

sicuti patronus est ecclesiae suae, ita velit tueri miseros, qui iniuste premuntur. Propheta ergo voluit hic spem bonam dare Iudaeis, ut agnoscerent Deo curae esse suam salutem. Nam si tantum minatus fuisset Assyriis, et non fuisset haec ratio expressa, quid hoc ad Iudaeos? Gratum quidem ac dulce est quum videmus hostes nostros perire: sed illud frigidum est et ieiunum solatium, nisi persuasumus hoc fieri iusto Dei iudicio, quia nos diligit: quia complexus amore paterno velit nos tueri. Ubi autem hoc sentimus, iam triumphamus etiam in extremis malis. Sumus enim certi de salute nostra, quum Deus testatur et re ipsa etiam demonstrat se non modo nobis esse propitium, sed sibi salutem nostram esse curae. Hoc est prophetae consilium, quum Nineven compellat hoc modo, *Ex te egressus est cogitans malum contra Iehovam, consultor impius.* Magis autem emphatica est loquutio, quum dicit Assyrios consultare contra Deum, quam si dixisset consultare contra Iudaeos, vel consultare contra populum electum Dei. Sed sicuti hoc dictum est de Iudaeis, meminerimus ad nos spectare. Confirmat propheta doctrinam illam quam nuper attigi, quoties impii nobis facessunt molestiam, bellum gerere cum Deo ipso, quoties machinantur aliquid contra nos, ruere adversus eum. Deus enim opponit se instar clypei, et declarat se velle protegere sub umbra alarum suarum, quicumque se eius fidei commendant. Ergo si lateamus sub Dei praesidio et ad ipsum confugimus in rebus nostris adversis, et patienter iniurias tolerando imploramus eius fidem et auxilium, quisquis in nos insurget, habebit Deum sibi hostem. Quare? consultat enim contra ipsum. Et haec ratio ostendit, quidquid hactenus propheta vaticinatus est contra Assyrios, promiscue debere extendi ad omnes ecclesiae hostes. Cur enim Deus minatus est Assyriis subitum diluvium et perpetuas tenebras? Ratio nunc subiicitur, quod consultaverant contra eum et ecclesiam eius. Idem ergo etiam hostibus nostris continget, si quidem manemus quieti sub Dei tutela, quemadmodum dictum est. Quum autem dicit *egressum esse ab urbe illa, qui cogitat malum contra Iehovam*: hoc non debet restringi ad personam Senacherib, sed potius commune est omnibus Assyriis: quasi diceret, Tu producis fructus quos tu comedes. Nam ex te oriatur causa interitus tui. Non est quod expostules cum Deo, quasi contra te crudeliter saeviat. Nam *ex te egressus est qui cogitat malum contra Iehovam*: id est, tu nunc referes mercedem tuo partu dignam. Ubi enim inita sunt consilia contra ecclesiam Dei nisi in tuo sinu et tuis visceribus? Malum ergo quod ex te egressum est revertetur in caput tuum. Postea adiungit, *Consultor, vel consiliarius, יועץ בליעל*. De hac voce etiam dissentiunt ipsi Hebraei. Putant qui probabiliter sentiunt esse nomen compositum בל יעל, Non sur-

get: et putant notari hac voce tam res quam homines nihili. Qui vertunt Absque iugo, sicuti Hieronymus, ratione prorsus carent. Proprie ergo dicitur res Beliaal, res vana et quae nihil habet solidi: ita etiam homo Beliaal, in quo nulla est integritas. Transfertur interea ad omnes sceleratos vel ad eorum scelera. Dicitur ergo res vel negotium Beliaal, nefarium scelus vel crimen detestabile: homo dicitur Beliaal, qui perverse ac scelerate agit. Et Beliaal etiam simpliciter Paulus (2. Cor. 6, 15) accipit pro ipsa pravitae Satanae et omnium improborum. Opponit enim Beliaal Christo. Nunc tenemus prophetæ consilium, quod scilicet Deus bellum denuntiet Assyriis, eo quod intulerint bellum iniustum populo suo, et consultaverint non modo contra ipsos Iudaeos, sed contra Deum ipsum, quia receperat eos in suam fidem et custodiam, sicuti dictum est. Sequitur:

12. *Sic dicit Iehova, Si tranquilli fuerint, ut-
cunque fuerint multi (vel potentes), sic etiam tollentur,
et transibit: et si afflixerim te, non affligam te
amplius.*

Hic propheta continuat eandem sententiam: sed clarius exprimit quod poterat adhuc esse dubium, nempe quidquid virium sit in ipsis Assyriis, non posse obstare quominus penetret vindicta Dei. *Sic enim dicit Iehova, Si fuerint tranquilli et robusti etiam.* Non possem absolvere: sed tantum hoc dicam: propheta enim significat, etiamsi Nineve promittat sibi tranquillum statum, eo quod bene munita sit et habeat latam ditionem et amplam, tamen, inquit, pax tua ista, hoc est, fiducia et securitas non impediet, quominus ad te perveniat Dei manus: etiamsi multi fuerint et robusti. רבים enim possumus vertere tam multos quam robustos sed uterque sensus non male conveniet praesenti loco: quia tenemus prophetæ consilium, quod scilicet succidentur omnes adversarii Dei, etiam si securi sint valde, nempe freti suis viribus et praesidiis. Cras reliqua.

Diximus heri quid sibi velit propheta his verbis, *etiamsi tranquilli sint Assyrii et multi, tamen excisum iri protinus a Domino.* Significat enim nunquam ita munitos esse impios suis viribus, vel opibus etiam alienis, quin Dominus absque negotio possit eos perdere. Quantum ad verba spectat, quidam coniungunt particulam כן cum eo quod dixerat, Si fuerint tranquilli: et ita vertunt, Si fuerint tranquilli atque similiter multi: hoc est, etiamsi securi sint, quia scilicet putant se esse tutos ab omni discrimine, et pariter etiam sua multitudine confidunt, tamen tollentur. Sed repetitio particularum כן satis trita est Hebraeis: ideo sic debet

resolvi oratio, Quamvis tranquilli sint utcunque multi, tamen hoc modo tollentur. וכן, וכן, hoc est, ut erunt multi, ita etiam multi perdentur. Quantum ad verbum כן (nam alii non videntur mihi recte deducere a כן) ego accipio pro tollere e medio: proprie significat Hebraeis remove procul. Vertunt omnes fere interpretes, Tondentur, quanquam deberent potius, Tondebuntur, et utrumque verbum, tam כן quam כן, significat tondere. Sed quia melius prophetæ contextui, meo iudicio, alterum illud quadrat non dubito ita transferre, quod scilicet tollentur e medio. Iam quod adiungit propheta, וְעָרָר, *Et transibit*, quidam referunt ad angelum, a quo profligatus fuit exercitus Sennacherib: alii putant notari temporalem plagam, quasi diceret fore hoc tantum in transitu. Sed videtur alludere propheta ad superiorem sententiam, ubi dicebat Deum repente perditurum Assyrios tanquam subito diluvio et inopinato. Hic ergo sensus optime conveniet, Assyrios utcunque et multitudine hominum et viribus polleant, tamen sublatum iri protinus e medio, quia scilicet Dominus transibit, hoc est, Dominus uno impetu eos in nihilum rediget. Sequitur deinde, *Etsi, ad verbum et afflixerim te, et non affligam amplius.* Sed ita debet resolvi oratio, Quamvis te afflixerim, non affligam te amplius. Occurrit dubitationi propheta, quae poterat tenere perplexos fidelium animos. Videbant enim Deum sibi hactenus fuisse infensum. Ergo poterant quasi succumbere moerori, nisi hoc fuisset additum, nempe afflictos quidem fuisse ad tempus, sed Deum iam velle finem imponere suo rigori, quia nolit ulterius eos persequi. Certum quidem est saepius deinde fuisse afflictos: sed hoc restringi debet ad Assyrios. Nam scimus prophetam nostrum proprie vaticinari contra monarchiam illam: successit deinde monarchia Babylonis: sed oportuit prius everti Nineven et transferri eius imperium ad Chaldaeos, ut intelligerent tam Israelitae quam Iudaei ideo monarchiam illam eversam fuisse, quia insurrexerat contra Deum ipsum, eo quod molestiam exhibuerat electo populo. Nunc ergo tenemus consilium prophetæ: postquam minatus est Assyriis, iam adiungit, sermonem convertens ad Israelitas, *Quamvis te afflixerim, non affligam amplius:* hoc est, non est quod deiciant animos fideles: quia severe antehac tractati sunt a Deo: cogitent potius temporales esse illas ferulas, et Deum ita irasci electo populo et ecclesiae, ut modum statuatur, quia semper oportet impleri illud, In momento indignationis meae percussi te: sed prosequar te miserationibus aeternis. Haec promissio semel data est ecclesiae, sed viget ac vigebit usque in finem mundi. Sic videmus prophetam obviam ire dubitationi: ne existiment fideles prorsus sibi esse desperandum, quia experti sint Deum tam severum erga se. Dicit enim Deum contentum

case poenis quas sumpsit, nec velle ultra persequi populum suum. Sequitur:

13. *Et nunc conteram (vel confringam) iugum eius abs te, et vincula tua dirumpam.*

Confirmat proximum membrum, quod scilicet Deus iam supersedeat a rigore. Dicit enim propinquam esse liberationem electi populi, qua Deus franget ac rediget in nihilum tyrannidem illius monarchiae. Hic versus satis ostendit non tam restricte exponi debere sententiam proximi versus, uti faciunt interpretes. Nam intelligunt hoc esse dictum de strage exercitus Sennacherib. Atqui propheta hic communiter tam Israelitas quam Iudaeos alloquitur, quemadmodum satis patet ex contextu. Deinde hic versus satis confirmat non de solis Iudaeis prophetam loqui. Neque enim illi ita subacti fuerunt ab Assyriis, quemadmodum Israelitae. Fateor quidem fuisse tributarios. Nam quum foedus pepigissent, Assyrius ubi potitus est regno Israel et regno Syriae, tandem etiam extendit arma sua usque ad Iudaeam. Certum igitur est fuisse aliqua ex parte sub iugo: sed non fuit tam dura illa servitus, ut possint de ea intelligi prophetae verba. Ego igitur generaliter hoc accipio, quod Deus liberabit a tyrannide Ninevae populum suum tam Israelitas quam Iudaeos. Si quis excipiat, Israelitas nunquam fuisse liberatos, hoc etiam verum est, sed respectu Ninevae fuerunt tamen liberati, ubi imperium translatum fuit ad Chaldaeos, et Babylon sedes facta est imperii. Et iam vidimus hoc tantum esse prophetae nostri consilium, quamvis per Assyrios Deus populum suum castigasset, non tamen oblitum fuisse foederis sui, quia Assyrii daturi poenas erant. Satis est igitur quod tam Iudaei quam Israelitae non amplius fuerint sub iugo Ninevae, quantumvis passi fuerint deinde alios tyrannos. Et interea hoc etiam aliqua ex parte ad Iudaeos spectat, quod iugum hostium frangendum vel conterendum dicitur: quia si hoc extendimus ad utroque, nempe tam ad Israelitas quam ad Iudaeos, non male conveniet, quod utrique fuerint sub iugo et constricti vinculis. Etsi enim durior erat Israelis servitus, tamen spoliati fuerant etiam Iudaei ipsi libertate sua. Conveniet igitur hoc, si generaliter accipitur de toto populo, quod dicit, *Et nunc conteram iugum eius abs te, et vincula dirumpam.* Docet autem hic versus, non ita subiectum fuisse populum hostium tyrannidi, qui semper in manu et arbitrio Dei esset eius liberatio. Unde enim factum est, ut Assyrii praevaluerint contra Israelitas, et deinde subiugaverint Iudaeos, nisi quia erant quasi baculus in manu Dei? sicuti docet Isaias capite decimo: et quamvis armati essent ipsi, tamen erant quoque quasi Dei arma et tela,

quia sese movere non poterant, nisi Dominus impetum eorum vertisset quocunque volebat, quemadmodum si quis iaculum vel telum vibret manu sua. Sequitur:

14. *Et mandavit super te Iehova, Ne seminetur ex nomine tuo posthac: e domo (hoc est, e templo), deorum tuorum excidam sculptile et conflatile: ponam sepulcrum tuum, quia execrabilis es (aut, vilis factus es).*

Clarius et sine figura explicat Nahum quod prius dixerat de tenebris, nempe regnum Ninevae ita subversum iri, ut nunquam vires colligat, vel emergat rursus in pristinum statum. Alloquitur quidem ipsum regem, sed sub eius persona complectitur haud dubie statum regni, *Praecepit ergo Deus super te*, inquit, *ne seminetur ex nomine tuo*: hoc est, Deus ita decrevit, ne superstes sit memoria nominis tui: nam seminare ex nomine alicuius, est propagare eius famam. Quum ergo Deus sobolem aliquam prorsus exterminat e mundo, vel etiam quum gentem aliquam delet, dicitur prohibuisse ne amplius ex nomine seminetur: hoc est, ne qua fiat propagatio nominis. Denique propheta noster Assyriis denuntiat talem interitum, ex quo nunquam resurgant. Quum autem tribuit Deo tale mandatum, significat solo Dei nutu et gentes et regna propagari: ita etiam deleri et perire. Nam debet extendi ad totas gentes quod de singulis hominibus dicitur. Semen vel fructus ventris, ut habetur in Psalmo (127, 3), est peculiare donum Dei. Unde enim fit ut multi liberi careant, alii autem gignant magnam sobolem et quasi populosam, nisi quia benedicit Dominus aliis, alios autem reddit steriles? Idem etiam de gentibus sentiendum est: propagat eas Dominus, et conservat earum memoriam. Ubi autem ita visum est prorsus in nihilum redigit, ut nullum maneat residuum semen. Et quum testatur propheta hoc esse mandatum Iehovae, confirmat Israelitas et Iudaeos, ne dubitent quin perituri sint Assyrii absque spe restitutionis: quia scilicet hoc decretum est coelitus. Postea adiungit, *E domo vel e templo deorum tuorum excidam sculptilia.* Probabile est, quod etiam communi sententia est receptum, hic prophetam respicere ad Sennacherib, qui in templo idoli sui occisus est a filiis suis paulo postquam reversus fuerat a Iudaea, quum soluta esset mirabiliter obsidio sanctae urbis manu angeli. Quoniam ergo occisus illic fuerat, et templum eius caede profanatum, libenter amplector quod omnes fere docent, locum hunc ad eius personam referri. Sed non dubium interea, quin propheta sub persona unius regis describat cladem et exitium totius regni. Tunc enim Deus palam fecit quid statuisset de imperio Ninevae et de Assyriis omnibus. Nam

inde etiam sequuta est illa mutatio, quod Nabuchodonosor transtulit Babylonem imperium, quod detestabilis erat tota illa progenies: et quisque ad se potentiam trahebat. Quum igitur intestino dissidio fracti essent prius Assyrii, facile fuit Chaldaeis illos subigere. Ideo propheta non hic vaticinatur contra regem unum duntaxat, sed quia caedes illius quasi praeludium fuit communis exitii, ideo illam historiam memoratu dignam recenset propheta, quod scilicet profanabitur templum caede Sennacherib: deinde statim transferetur monarchia ad Chaldaeos. Quum dicit, *Ponam sepulcrum tuum*, cohaeret hoc membrum cum superiori. Unde enim factum est ut excisa fuerint idola e templo illo, nisi quia facinus illud tragicum locum detestabilem reddidit? Nemo enim non exhorruit tam foedum crimen, quod filii patrem occiderant propria manu. Scimus quum Romae illa superba mulier iussisset trahi carpentum super cadaver patris sui, viam illam fuisse nefandam: sic etiam non dubium est quin templum illud pollutum fuerit regia caede. Coniunctum ergo haec duo simul legi debent, quod Deus excidet idola et sculptilia e templo: deinde quod illic erit sepulcrum Sennacherib. Adiungit, *Quia execrabilis es*. קלור ego reddidi Abominandum. Potest quidem hoc etiam referri ad historiam illam: sed ego seorsum accipio, quod Sennacherib sit abominabilis: neque solus ipse sed totum nomen regium, sicuti et monarchia illa Ninevae. Neque enim quadraret, quemadmodum iam diximus, haec omnia referre ad personam unius Sennacherib: quia propheta concionatur de interitu urbis et gentis, idque in genere: quanquam hoc non obstat quominus etiam attingat quasi in transcurso personam Sennacherib. Iam simul notandum est, hic oblique perstringi inanem fiduciam, quam locabant reges Assyrii in suis idolis, vel sculptilibus, sicuti scimus idololatrias non tantum suis viribus confidere, sed etiam partem spei suae repositam habere in suis superstitionibus. Ostendit ergo propheta templum esse profanandum a Deo, ita ut nihil subsidii Assyrii supersit, tam regibus ipsis quam toti populo. Pergamus:

15. *Ecce super montes pedes annuntiantis, promulgantis pacem: Celebra Iehudah solennitates tuas, redde vota tua, quia non adiciet posthac ad trans-eundum in te impius (Bellial), in totum excisus est.*

Rursus docet propheta quidquid vaticinatus est de excidio urbis Ninevae spectare in hunc finem, ut Deus insigni isto documento testetur se curam habere populi sui, neque immemorem esse foederis quod pepigerat cum filiis Abrahae. Alioqui vaticinium hoc caruisset sua efficacia apud Israelitas: putassent hoc vel accidere fortuito, vel fatali qua-

dam revolutione, vel alia de causa, quod Nineve diruta fuisset. Ergo propheta ostendit interitum urbis et monarchiae Ninevae specimen fore paterni Dei amoris erga electum populum, et in gratiam unius populi talem mutationem factam esse: quia scilicet Deus quamvis ad tempus poenas sumpsisset de Israelitis, volebat tamen residuum illic manere aliquod semen, quia absurdum fuisset aboleri penitus eius foedus, quod erat inviolabile. Nunc ergo tenemus prophetam consilium, et quomodo versus hic coniungi debeat cum reliquo contextu: *Ecce*, inquit, *super montes pedes annuntiantis pacem*. Quidam putant prophetam alludere ad situm Ierosolymae. Scimus quidem montes fuisse in circuitu: sed generalius loquitur propheta, quod scilicet praecones pacis conscendent in cacumina montium, ut longe vox ipsorum exaudiri queat: *Ecce*, inquit, *super montes pedes annuntiantis pacem*. Nam prius viae ipsae omnes oclusae fuerant, et vix quisquam hiscere audebat. Si quis de pace vel de bello inquireret, statim erat periculum ne veniret in suspicionem. Quum ergo tyrannice dominando Assyrii privassent libero sermone Israelitas, iam dicit propheta pedes annuntiantium pacem fore super montes: hoc est, iam liberum erit et integrum pacem promulgare etiam in locis editissimis. Quum dicit *Pedes*, significat adventum quemadmodum exposuimus: sicuti etiam loquitur Iesaias (52, 7), *Quam pulchri sunt pedes annuntiantium pacem, annuntiantium bona!* Ergo consurgunt, inquit, ubique praecones pacis. Et videtur etiam repetitio hoc melius exprimere. Nam dicit *Annuntiantis et audire facientis*. Poterat simpliciter dicere מְבַשֵּׂר, sed adiungit מְשַׁמֵּעַ. Non tantum, inquit, annuntiabit, sed etiam clara et sonora voce, ita ut ex locis remotissimis praeconium istud audiri queat. Nunc tenemus quorsum spectet propheta, et quid verba etiam valeant. Iam adiungit, *Celebra Iehudah dies tuos festos*. Est quidem repetitio, quemadmodum si posset latine dici, *Festiva festivitates*, sed ad sensum hoc nihil refert. Libenter eorum sententiae subscribo, qui putant hic notari interruptionem dierum festorum. Nam sic dissipata erant omnia tam Ierosolymae quam in vicinis locis, ut cessarent sacrificia, et dies festi etiam intermissi forent: quemadmodum sacra historia docet pascha fuisse de integro celebratum sub Ezechia, deinde sub Iosia: hoc procul dubio contigit quemadmodum fieri solet in regionibus bello vastatis. Significat igitur propheta nunc tranquillum fore statum electi populi, ut libere et sine metu hostium possint omnes accendere Ierosolymam, et celebrare dies festos, et gratias agere Domino, et laetari in eius conspectu: quemadmodum etiam Moses illa loquendi forma saepe utitur. Interim tamen non dubium est quin propheta admoneat Iudaeos in quem finem Dominus fregerit iugum

hostile, et eos exemerit ■ servili illo metu, nempe ut posthac impendant operam sacrificiis, et colant Deum in otio suo. Quod autem compellat Iehudah, non fit absque ratione, tametsi enim nondum Israel sic reiectus fuerat, quin adhuc censeret regnum illud Deus in populo suo: tamen nulla erant illic legitima sacrificia, nulli dies festi quos Deus probaret. Scimus enim cultum qui illic vigeat fuisse corruptum et degenerem. Ergo quoniam repudiabat Deus sacrificia quae solebant offerri in Israel, ideo sermonem hic ad solam tribum Iehudah dirigit Nahum. Sed interim significat Deum ita beneficium fuisse erga Israelitas, ut memores suae redemptionis gratias agerent. Sciamus ergo quum Dominus nobis otium concedit, et tuetur nos in tranquillo statu, semper hunc finem esse spectandum, quod scilicet vult sincere ■ nobis coli. Quod si abutimur nostro otio, et delitiae nobis inducunt Dei oblivionem, haec ingratitude minime ferenda est. Nam in extremis necessitatibus tamen Deo sacrificandum est: quia tunc maxime confugere nos oportet ad eius misericordiam. Sed quia turbulentis animis non ita compositis ipsum colimus, ideo permittit nobis otium. Iam si abutimur otio nostro ad ignaviam, imo etiam tam sumus socordes ut Deum negligamus, hoc, quemadmodum iam dixi, intolerabile est. Ergo notemus prophetae verba, ubi consilium Dei exprimit, quod scilicet liberaverit populum suum ab Assyriis, ut illic celebrarentur dies festi. Adiungit, *Redde vota tua*. Hic non tantum loquitur de ordinariis sacrificiis et de praescripto cultu, sed exigit speciale testimonium gratitudinis, quod tunc Dei manu redempti fuerant. Scimus enim quid significet votorum redditio apud Hebraeos. Solebant offerre pacifica si victores reversi essent e bello: si etiam erepti essent ab aliquo discrimine, vel aliqua clade levati. Ideo propheta nunc ostendit merito solvenda esse vota Deo, quum tam liberaliter cum populo suo egerit: sicuti habetur Psalm. 116 (v. 12 sq.). Quid rependam Domino pro omnibus beneficiis quae in me contulit? calicem salutis accipiam, et nomen Domini invocabo. Vidimus etiam apud Hoseam (14, 3), Vitulos laborum mihi persolves. Nunc tenemus quid in summa velit Nahum, nempe ubi pax reddita fuerit populo, non debere sepeliri tantum et tam insigne Dei beneficium, quin reddantur vota: hoc est, quin testetur populus Deum esse autorem suae salutis, et redemptionem quam adeptus est proprium esse Dei opus. Sequitur: *Non adviciet amplius ad transeundum in te Beliaal, quia in totum succisus est*. Non debet generaliter exponi hic locus, quia scimus graviores deinde fuisse Chaldaeos Iudaeis quam fuerant prius Assyrii. Sed propheta hic Ninevitas designat, hoc est, Assyrios, quorum tunc metropolis erat Nineve, ut dictum est. *Iste ergo impius non*

adviciet posthac ut transeat in te. Quare? *Est enim succisus in totum*. Haec causae redditio satis ostendit prophetam non loqui de quibuslibet impiis, sed notare tantum Assyrios. Sequitur:

CAPUT II.

1. *Adscendit destructor coram facie tua, custodi munitionem, respice viam, robora lumbos, fortifica vires valde*. 2. *Quia abstulit (alii vertunt recidere fecit: alii quiescere fecit) Iehova fortitudinem (alii superbiam) Iacob, sicuti fortitudinem (vel superbiam: est idem nomen) Israel: quia evacuarunt evacuantes, et palmites eorum succiderunt*.

Quum propheta loquitur hic de vastatore, quidam referunt ad Sennacherib: quidam ad Nabuchodonosorem, et verbum etiam עלה diversis modis exponitur. Metaphorice saepe sumitur apud Hebraeos pro evanescere: sicuti etiam gallice dicimus, *Il s'en va en fumee*: quia fumus sursum adscendit: haec est ratio metaphorae. Eliciant igitur hunc sensum, quod destructor adscendit coram facie electi populi, id est, palam, sic ut conspicuum fuerit Dei opus, evanuisse Assyrios, qui tamen venerant ad totam terram vastandam. Evanuit ergo destructor: postea, *coram facie tua*, i. e. manifeste et sub oculis tuis. נצור מצורה, Custodi munitionem: hoc est, quique redeant in urbem suam, et agant suas custodias ut soliti sunt, quia regio erit hominibus vacua: deinde *respice viam*: hoc est, respice qua parte venerit Sennacherib ad oppugnandam sanctam urbem: via illa iam erit libera ab hostibus: postea *retine*, vel *fortifica lumbos*. Nam חזק significat etiam retinere interdum. Retine igitur vel fortifica lumbos: id est, ne diffluas quemadmodum prius, sed stes fortiter: quia nemo est qui te exterreat: deinde *fortifica vires valde*: id est, ne dubita quin posthac satis firmus sis ad retinendum statum tuum: quia excisa erit monarchia illa, quae tibi infesta fuit. Sed alii secus exponunt, quod adscenderit destructor, id est, venerit Sennacherib, et quod deinde sequitur putant ad incutiendum terrorem valere: quasi diceret propheta, nunc dum obsessi estis agite excubias, et sitis intenti ad servandas vestras munitiones, et roborate vias omnibus praesidiis: hoc totum nihil proderit. Quare? Deus enim sustulit superbiam Iacob, sicuti superbiam Israel. Haec est secunda expositio. Alii putant prophetam hic alloqui Assyrios et vocari ab eo vastatorem Nabuchodonosor, a quo translatum fuit imperium, diruta Nineve, quemadmodum iam saepius dictum est. Secundum istos interpretes hic propheta cladem denuntiat Assyriis

hoc modo, Adscendit iam destructor coram facie tua. Assyrii enim poterant ludibrio habere tales minas, quum cincti essent multis provinciis, et urbes haberent valde munitas: Non succedet, inquit, pro vestra opinione: veniet nihilominus in conspectum tuum vastator, et nunc utcumque custodias tuas munitiones, circumspicias viam: hoc est, dispicias sedulo quo parte ocludere possis transitum hostibus, tamen nihil proficies: fortifica lumbos ut libuerit, et adauge vires tuas: tamen hoc totum erit irritum et inane. Et si placeat hic sensus, erit confirmatio superioris doctrinae, quod scilicet Deus iam decreverit perdere urbem Nineven et imperium illud quod erat tunc apud Assyrios. Non igitur male hoc conveniet. Sed si recipimus hunc sensum, postea sequetur quaedam quasi correctio, quod scilicet Deus iam perdere velit Nineven et eius monarchiam, quia humiliavit satis superque populum suum, tam regnum Iehudah quam decem tribus. Non possem ultra persequi.

Diximus heri quosdam interpretes versum hunc ubi dicit propheta, *Adscendit destructor coram facie tua, custodi munitionem*, referre ad Sennacherib, quod scilicet Deus illum abstulerit atque evanescere fecerit instar fumi. Diximus etiam alios elicere diversum sensum, quod Sennacherib adscenderit in Iudaeam et terrore impleverit totam regionem: imo etiam tandem vastaverit. Sed potius inclino in eorum sententiam, qui dictum hoc putant de Nabuchodonosore, qui destructor adscendit contra Nineven. Fuit igitur Nabuchodonosor vastator Ninevae, quia divinitus excitatus fuerat ut everteret tyrannidem illius urbis. Ideo propheta ridet conatus omnes et apparatus quos opponent Ninevitae, quemadmodum fieri solet ubi invaditur regio aliqua. Dicit igitur, *Custodi munitionem, respice viam, et fortifica lumbos, et robora fortitudinem tuam valde*. Sunt autem ironicae loquutiones: quasi diceret, quidquid machinentur Ninevitae, ut se defendant contra hostium impetum, tamen hoc totum irritum fore. Iam quod subiicitur, per occupationem additum fuisse interpretor, quod scilicet *Deus abstulerit superbiam Iacob, sicuti superbiam Israel*. Alii vertunt, Redire fecit Deus, vel quiescere, et נחם accipiunt in bonam partem pro fortitudine vel gloria. Secundum illos, sensus esset, quod Deus profligato exercitu Sennacherib, vel Assyrii deletis, redire faciet pristinam gloriam populi sui: quia utrumque regnum collapsum erat. Intelligunt igitur hoc dictum esse de restitutione totius populi, et qui vertunt Quiescere fecit, putant promitti diurnam pacem tam Israelitis quam Iudaeis. Mihi autem potius videtur propheta ostendere maturum esse tempus exitio urbis Ninevae: quia scilicet Deus humiliaverit populum suum. *Abstulit ergo superbiam Iacob, sicuti superbiam Israel*:

id est, postquam Deus correxit superbiam Israelis, adhibuit etiam simile remedium regno Iehudah: sic totus populus humiliatus est, atque oblitus illius nimiae suae altitudinis, nam נאם ut plurimum accipitur in malam partem pro fastu vel superbia. Haec igitur ratio est cur nunc Deus pronuntiet propinquum esse interitum Ninevitis, quia iam satis et super subacti sunt Iudaei et Israelitae atque hic sensus optime fluit. Deinde etiam secundum membrum eodem spectat, quod *evacuantes evacuarint*: id est, praedones ipsos exinanierint, et nihil fecerint illis residuum. Respondet hic locus sententiae Iesaiiae (10, 12), ubi compleverit Dominus opus suum totum in monte Sion et Ierusalem, tunc etiam convertet vindictam suam contra Assyrios. Cur enim citius non fuerunt deleti? nempe quia volebat eorum opera uti Dominus ad castigandos Iudaeos. Donec ergo impletum fuit totum opus Dei: hoc est, donec ita correxit populi sui superbiam ut penitus delectus esset, noluit perdere Ninevitas: sed tandem etiam tracti sunt illi in suum exitium. Hoc idem nunc docet propheta noster, nempe Nabuchodonosorem venturum esse ad Nineven diruendam, ubi Dominus abstulerit fastum populi sui. Quod sequitur, *Et perdiderunt propagines, vel palmites eorum, metaphorice accipio*, quod radicitus evulsi fuerint Israelitae, quoad externam speciem. Oportuit enim ipsos coram oculis hostium in nihilum redigi, et radices etiam ipsas revelli, ut sentirent se nihil esse. Dominus quidem semper servavit occultas reliquias: sed hoc factum fuit praeter hominum sensum. Hoc autem ad superficiem refert propheta quod metaphorice dicit de perditis palmitibus. Sequitur:

3. *Clypeus fortium eius rubefactus est, viri potentiae eius vermiculati* (hoc est, rubro etiam colore) *in igne lampadum* (vel taedarum), *currus in die expeditionis eius, et abietes tremefactae sunt*.

Describit propheta quam formidabiles futuri sint Chaldaei, ubi sese accingent adversus Assyrios. Dicit, *Clypeus fortium eius rubefactus est*. Quidam existimant tunc depictos fuisse rubro colore clypeos ne sanguis nimis esset conspicuus: indutos etiam fuisse milites vestibus coccineis, ut si essent vulnerati, hoc non inculceret illis terrorem. Et de Lacedaemoniis hoc testantur historiae. Caeterum, quia nobis gentium illarum mores non adeo sunt cogniti, sufficiat hoc tenere, describi apparatus bellicum, quasi diceret, venturos Chaldaeos contra Nineven cum violento impetu et terribili. Dicit ergo *viros roboris eius fore coccineos*. Non dubium est quin ad colorem vestium respiciat. Alii qui hoc exponunt de Assyriis, dicunt notari pudorem. Sed illud est nimis coactum. Non dubito igitur quin propheta hic depingat Chaldaeos, et ostendat

sic fore instructos, ut solo aspectu hostes suos proficient, nempe Assyrios. Eadem ratione continuo post addit, *In igne taedarum*, vel lampadum *currus in die expeditionis eius*, hoc est in die quo se parabant. Nomen hoc פלדור non alibi occurrit: ideo Iudaei putant inversas esse literas, et פלדור positum esse pro לפידור quemadmodum statim hoc nomen ponetur a propheta, et eodem sensu. Certe ex contextu colligere promptum est, hic vel taedas vel lampades intelligi a propheta. Currus ergo eius in igne lampadum, id est, currus tam praecipiti impetu ferentur, ut quasi flammae igneae appareant quum rotae tam celeriter volventur. *Et abietes*, inquit, *tremefactae sunt*. Alii vertunt Inebriatae sunt, vel sopitae: et hoc referunt ad Assyrios, quod scilicet magnates ipsorum (quos putabant hic conferri abietibus, vel metaphorice per abietes notari) fuerint obstupefacti. Obstupescit igitur qui praecipui sunt apud Assyrios, quia solus conspectus eos quasi exanimis reddet. Nam רעל quidam accipiunt pro veneno inficere, vel obstupescere. Sed rectius sentiunt qui per abietes putant notari lanceas. Quamquam non satis exprimunt sensum prophetarum. Neque enim dubito quin hoc simpliciter velit talem concussionem fore in lanceis, ac si abietes in sylvis tremeficerent. Nam scimus lanceas confici ex abietibus, quia lignum illud leve est, et magis agile, quemadmodum si lingua nostra quis diceret, *les lances branslent*. Tremefient igitur lanceae, id est, concutientur, ac si tremere abietes inter manus militum. Ita videmus continua serie hic prophetam describere terribilem apparatus in Chaldaeis. Pergamus:

4. *In compitis insanient, per currus* (est hic nomen singulare, currus: ideo quidam subaudiunt viros currus: sed possumus aliter intelligere, quod insanient in suis curribus: deinde) *properabunt in plateis* (alii vertunt, congregabuntur: potest deduci tam a שוק quam a שוק, sed hic significat properare) *aspectus eorum quasi lampades* (hoc est, lampadum), *quasi fulgura discurrent*.

Prosequitur adhuc eandem sententiam, quod scilicet insanient per compita, hoc est, tumultuabuntur, ac si alienati essent mente, quemadmodum solent furiosi homines, qui impetu suo absque ratione aut modo feruntur: ita etiam insanient in suo tumultu. Deinde, *properabunt*, inquit. Deductum est verbum a coxis. Nam qui festinat, ille vibrat coxas, vel agitat repentino impetu: sic etiam coxabant, si liceat verbum fingere, *Ils remueront les hanches*. Hoc voluit propheta. Deinde, *Aspectus eorum quasi lampades*. Refertur hoc ad quadrigas. Erunt igitur similes lampadibus, hoc est, perstrigent oculos spectantium suo fulgore. Omnia haec

pertinent ad exprimendum terrorem. Deinde *quasi fulgura*, inquit, discurrent huc et illuc. Denique significat tam violentum fore impetum in Chaldaeis, ut superent consuetudinem hominum: quia potius erit quaedam insaniam et rabies divinitus immissa. Sic ergo similes erunt et fulguri et flammis, ut excedant omnem humanum morem. Caeterum, loquutiones istae, etsi sunt hyperbolicae, non tamen ratione carent: quia facile nobis est conicere quanta fuerit tunc securitas urbis Ninevae: deinde quam fuerit clades ista incredibilis. Tunc enim eminebat monarchia illa in toto mundo, et nemo putasset posse unquam attingi. Quum ergo difficile esset persuadere Iudaeis, instare tale Assyriis exitium, oportuit prophetam hic congerere varias loquendi formas, quibus exprimeret Dei potentiam in perdendis Assyriis. Postea sequitur:

5. *Recordabitur fortium suorum, impingent in itinere suo* (vel itineribus suis, si legamus plurali numero), *festinabunt ad murum eius, parabitur intumentum*.

Hoc etiam quidam interpretes exponunt de Chaldaeis. Rex ergo Babylonis recordabitur fortium suorum, id est, recenset vires suas, et quidquid erit roboris in sua ditione, hoc totum colliget, ut oppugnet Nineven et Assyrios. Alii putant esse hypallagen, quae tamen esset nimis coacta, Fortes recordabuntur: quasi esset heterosis numeri, si ita placeat. Ego autem simpliciter accipio verba prophetarum ut sonant, quod recordabitur fortium. Sed hoc pertinet meo iudicio ad Assyrios: Recordabitur ergo vel rex Ninevae, vel populus ipse recordabitur fortium suorum, id est, contrahet undique sua praesidia, nihil omittet quod valere ad defensionem queat: sicuti fieri solet in magno discrimine et rebus extremis. Nam notantur viri bellicosi tunc: et quisquis pollet aliqua peritia, deinde quisquis est praeditus fortitudine, quisquis est exercitatus in armis, illi trahuntur, ut ferant suppetias. Sic ergo propheta etiam dicit talem fore pavorem in terra Assur, ut contrahant quidquid erit virium quo se defendant contra hostes. *Rex ergo fortium suorum recordabitur*, id est, opponet quaecunque illic erunt subsidia, Deinde, *impingent in itinere suo*, hoc est, fortes illi, ubi collecti fuerint, trepidabunt, et caecorum more impingent. Hoc enim faciet metus, ut quasi attoniti huc et illuc vacillent, neque habeant certos gradus. Duo igitur hic propheta significat, nempe Assyrios fore satis sedulos ad contrahendas suas vires, quas opponant hostibus suis ad repellendum impetum: sed tamen nihil profecturos: quia scilicet trepidatio ita omnium animos occupabit, ut fortes impingant in suis itineribus. *Impingent* igitur, deinde *festinabunt ad murum eius*, hoc

est, conscendent murum: postea, *parabitur integumentum*, sicuti fieri solet in oppugnatione urbium. Hoc alii ad Chaldaeos referunt: parabitur integumentum, quum ad murum accedent. Solebant enim vel turriculis, vel craticulis se munire quum accederent ad muros, sicuti satis notum est ex historiis. Sed non dubito quin propheta hic significet Assyrios cum magna trepidatione venturos in occursum hostium, sed sine profectu. Ubi ergo ita se volent defendere, praevallebunt nihilominus hostes: ideo subiicit.

6. *Portae fluviorum apertae sunt, et palatium solutum est.*

Hic per portas fluviorum intelligit propheta partem illam urbis, quae videri poterat munitior propter Tigrim. Urbs enim illa alluebatur Tigri, vel Tigride. Quum ergo Tigris esset instar optimi munimenti (sicuti scimus rapidissimum fuisse fluvium), propheta deridet confidentiam Ninevae, quod existimet posse hostes ab accessu prohiberi parte illa, qua fluebat Tigris. *Portae ergo fluviorum apertae sunt*, hoc est fluvius vester non impedit, quominus hostes vestri perrumpant, et penetrent in urbem vestram. Videmus itaque prophetam hic tollere omnia impedimenta, quae videri poterant valere ad hostes arcendos: idque facit non tam respectu Ninevae quam electi populi, ut agnoscant Israelitae et Iudaei urbem illam non minus esse in Dei manu quam alias: quia Deus penetret non minus facile per fluvios, quam ingrediatur per planitiem, ubi nullum est obstaculum. Videmus nunc cur dicat propheta portas fluviorum apertas esse: deinde *palatium esse solutum*, id est nullum erit obstaculum, quod hostibus accessum praecludat. Solventur enim omnes munitiones, hoc est, sponte diffuent quasi essent muri papyracei vel quasi lapides fluere instar aquae. Postea adiungit:

7. *Et quae stabat solida (vel firma) eiecta est in exsilium (vel quae stabat occulta, patefacta est, iussa est adscendere) et ancillae eius ducentes tanquam in voce columbarum, plangentes super peccata sua.*

Est aliqua in verbis ambiguitas, ideo multi interpretes putant *רוצב* esse nomen reginae. Regina ergo nomine *רוצב*, inquit, in exsilium tracta est, iussa est adscendere, ut migraret in terram hostilem. Sed hoc nimis coactum est, neque etiam fuit ulla ratio cur putarent nomen esse proprium, nisi quia volebant aliquid dicere, et non erat coniectura magis probabilis. Sed rectius, meo iudicio, sentiunt, qui referunt hoc ad statum regni. Nec dubito quin hic sit prosopopoeia, si tamen sequimur

sensum illum. Si quis malit de regina accipere, tamen praestabit *רוצב* accipere in proprio et genuino sensu, quod scilicet regina, quae prius latebat in suo palatio, et quae vix prae delitiis poterat movere gradum, quod illa producta fuerit in lucem, si *גלה* significat retegere et significat eiicere. Si vertimus patefacta est, alludet propheta ad latebras, quod scilicet regina non prodierit ad solem, sicuti mulieres delicatae continent se in suis cubiculis: si autem vertamus, *Quae tracta est in exsilium*, conveniet etiam optime, quae prius erat fixa in sua sede: a *רוצב* quod significat stare: hic autem *רוצב* est in coniugatione Hophal. Significat igitur, quae prius erat stabilis et firma, nempe in suo cubiculo, illa, inquit, tracta est in exsilium. Si ergo hoc ad personam reginae referre quis velit, conveniet optime sensus, quod regina, quae prius in delitiis suis sedebat, trahetur uno impetu in exsilium, et transferetur alio. Et ideo probabile est prophetam de regina loqui, quoniam continuo post sequitur, *Ancillae eius, ducentes tanquam in voce columbarum, et plangentes etiam*, hoc est, ancillae quae prius blandiebantur, plangent, et cum gemitu, cum lacrymis, et cum clamore deducunt dominam suam captivam. Fluet hoc modo contextus: sed, quemadmodum iam dixi, recte sentiunt, qui sub persona mulieris existimant describi hic statum regni. Quae ergo prius stabat, illa trahetur in captivitatem: vel quae prius sedebat in otio, illa patefiet, hoc est, non amplius delitescet in suo umbraculo, sicuti hactenus fecit, sed cogetur prodire in medium. Denique *adscendet*, hoc est, evanescet. Nam hic metaphorice accipitur hoc verbum. *Evanescet* igitur, id est, in nihilum redigetur. Et quoniam propheta hic depingit nobis formam mulieris, non male etiam quadrat quod sequitur, *Ancillae eius plangent, et columbas imitabuntur in suo gemitu*, quod scilicet totus populus deflebit sortem regni, ubi res ita fuerint conversae, quasi ancillae, deducerent suam dominam, quae prius fuisset nutrita in summis delitiis. Haec autem verborum congeries minime supervacua est: quia oportuit multis verbis confirmari Israelitas et Iudaeos de propinquo interitu urbis Ninevae, qui alioqui prorsus fuisset incredibilis. Et hoc poterimus facile aestimare ex nostra experientia. Si quis hodie loquatur de magnis regibus, quorum splendor obstupescit totum mundum: si quis praedicat cladem unius regni, hoc videbitur esse fabulosum. Haec ratio est igitur cur propheta rem unam, quae poterat simpliciter exprimi, tot figuris illustret et confirmet tam multis loquutionibus, atque etiam hyperbolicis. Tandem subiicit:

8. *Atqui Nineveh quasi piscina aquarum a diebus (hoc est, a longo tempore) fuit: ipsi autem fugiunt: state, state, et nemo respicit.*

Hic propheta etiam dubitationem anticipat, quae fidem abrogasset eius dictis. Nam Nineve non modo florebat potentia, sed etiam vires suas stabilierat longo temporis successu. Antiquitas autem non modo robur acquirit regnis, sed conciliat auctoritatem. Quoniam ergo tam vetustum erat imperium urbis Ninevæ, potuit etiam videri aeternum: quid? Nineve semper dominata est, et obtinuit summum imperium in toto Oriente. An nunc poterit conceuti, imo repente everti eius firmitas? Ubi enim non est initium, etiam neque finis fore creditur. Initium autem non erat, quoad vulgi opinionem. Nam scimus ut fabulati sint Aegyptii de sua antiquitate. Finxerunt se iam regno fuisse potitos quinque millibus annorum ante creatum mundum. Nam quum numerant sua saecula, superant creationem mundi fere quinque annorum millibus. Non dubium est igitur, quin etiam Ninevitae gloriati fuerint se esse aeternos. Quum ergo fundati essent in illa opinione vetustatis, nemo putasset illos nunquam posse labefactari. Haec ratio est cur propheta discrete exprimat *Nineven esse quasi piscinam aquarum a diebus*: hoc est, Nineve fuit quasi separata a reliquo mundo: quemadmodum si qua sit piscina, videtur suis ripis bene munita esse: nemo illuc accedet: si quis ambulet super terram, non tamen ingreditur aquas. Sic ergo fuit Nineve tranquilla, et non exiguo tantum tempore, sed a multis saeculis: hoc tamen non impedit, quominus Deus nunc tyrannidem eius evertat. Utcunque ergo Nineve superbiat praetextu suae vetustatis, Deus tamen vult eam delere. Postea, *ipsi, inquit, fugiunt*: quum dicit fugere, intelligit etiamsi non caedantur ab hostibus, tamen vincendos esse proprio metu. Significat ergo non modo strage perituram Nineven, sed quia sponte diffugient omnes Assyrii, et desperatio illos tradet suis hostibus. Ergo non tantum fortitudine et gladio victores erunt Chaldaei, sed quoniam Assyrii diffisi suis viribus fugient. Postea sequitur, *State, state, et nemo respicit*, inquit. Hic propheta quasi ante oculos ponit illam formidinem, de qua loquutus est. Poterat narrare simplicius, etiamsi quis eos revocet, non audebunt tamen respicere post tergum: sed quia non putabunt alibi salutem sibi esse positam quam in fuga, pergunt in continuo cursu: poterat hoc modo narrationem suam texere propheta: sed hic suscipit personam revocantis, quasi iam esset qui eos fugitare cernens retrahere tentaret: Nemo, inquit, adspicit. Iam videmus quid propheta voluerit. Sed ex hoc loco discendum est, neque multitudine hominum, neque etiam urbium praesidiis et munitionibus, neque vetustate fidendum esse: quia si viribus polleant homines, Deus sumet hinc materiam ad illos perdendos, quod scilicet semper fere coniuncta est superbia cum viribus. Vix fieri potest, quin homines sibi plus nimio arrogant, quum pu-

tent se aliquid valere: ita fit, ut suis viribus ruant: non quod Deus sese oblectet, quemadmodum fingunt profani homines quum faciem terrae invertit, sed quia homines non possunt ferre suam fortunam: neque enim sese continent in modestia, sed furiose insultant contra Deum: ideo ut plurimum vires humanae recidunt in eorum capita, penes quos erant. Idem etiam de vetustate dicendum est: quia qui iactant suam antiquitatem, non agnoscunt quamdiu iam coeperint provocare iram Dei. Neque enim fieri aliter potest, quin opulentia pariat ex se licentiam peccandi: saltem quin trahat luxuriam. Deinde etiam qui plus pollent, sunt audaciores ad violandos alios. Quo igitur plus est vetustatis in mundo, eo plus est putredinis: quia similes sunt homines mortuis, quando non reguntur timore Dei. Cadaver autem magis ac magis foetet dum computruit: sic etiam dum pridem coeperunt homines peccare, nec desinunt, augetur foetor scelerum: et provocatur magis ac magis ira Dei. Non est igitur cur vetustas nos decipiat, et si quando putamus vel propriis viribus homines satis esse munitos, vel copiis omnibus, vel etiam sua vetustate esse quasi sacrosanctos, veniat nobis in mentem quod hic dicitur, Nineven fuisse quasi piscinam aquarum a diebus antiquis: sed tamen ubi iam addicti sunt exitio, sponte fugere: etiamsi ipsos adeo non urgeant hostes, tamen sese proprio metu damnare nec posse consistere, etiamsi quis ipsos revocet.

9. *Diripite argentum, diripite aurum, et non finis* (quia non est, copula debet resolvi in causalem particulam: quia nullus finis) *praeparationis eius* (sic vertunt: sed proprie *הכנה* significat locum), *gloria ex omni vase desiderabili*.

Hic propheta quasi ex Dei mandato et auctoritate permittit Nineven hostium libidini, ut eam diripiant ac praedentur. Alii existimant sermonem hunc proponi sub persona ducis qui milites hortetur. Sed scimus prophetas suscipere Dei personam quum ita pro imperio aliquid mandant. Et hoc valde emphaticum est, ut sciamus prophetas non fundere inanem sonitum ubi loquuntur, sed efficaciter testari quod Deis ipse decrevit, et suo tempore exsequetur. Quoniam ergo scimus hanc loquendi formam satis tritam esse prophetis, non est cur transferamus hoc ad personam Nabuchodonosoris, vel alterius cuiuspiam: Deus ergo hic ostendit Nineven addictam esse exitio: et ideo tradit ipsam in manum hostium. Certum quidem est Babylonios, quum tunc praedati sunt, non paruisse Dei mandato, sed interea verum quoque est arcano Dei impulsu poenam sumpsisse de Assyrii, quia tunc voluit ulcisci Deus crudelitatem et avaritiam, qua Ninevitae diu praediti fuerant. Praesertim quia exercuerant

maximam saevitiam contra Iudaeos. Haec ratio est cur Dominus nunc eos adiudicet Babylonis, et exponat in praedam. Sed quia de arcanis Dei iudiciis alibi fusius disserui, tantum nunc breviter hoc attingo, quod Deus non praecipiat Babylonis et Chaldaeis, ac si excusabiles ipsi essent: sed ostendit per prophetam suum, quod Nineve diripitur ab hostibus hoc non fieri fortuito, sed quia Deus velit ulcisci iniurias populo suo illatas. Interim memoria tenendum est quod alibi diximus, prophetas scilicet ita loqui, ut exsequutio parata sit, quia Deus non frustra, neque abs re terret homines, sed postea declarat ipso effectum, quemadmodum mundum creavit ex nihilo per verbum, ita etiam eodem verbo exserere ac proferre in medium sua iudicia. Non ergo mirum est quod hic propheta, quasi suo arbitrio regeret Chaldaeos, sic ipsos alloquitur, *Diripite, diripite*. Sed hoc referri debet ad fideles: quia Babylonii quum diriperent urbem Nineven, non putabant se Deo obsequi, neque etiam tribuebant Deo laudem suae victoriae: sed fideles tunc fuerunt admoniti, hoc totum fieri arcana Dei providentia, et interim clarum hoc esse et quasi visibile testimonium paterni Dei amoris erga ecclesiam suam, quod ita dignatus esset suscipere causam afflictii populi. Quod postea sequitur, *non est finis praeparationis*. חבונה alii vertunt Thesaurum, vel opes reconditas: et deducunt a verbo כן, quod est parare. Sed חבונה fere semper accipitur pro loco: חבונה, a חבן significat summam. Nam חבן est numerare: et melius hoc quadraret. Caeterum, non est cur de hac voce multum laboremus, quia si simpliciter accipimus pro loco, sensus erit, non posse inveniri fundum in illa urbe, quae fuerat quasi inexplebilis gurgis. Nam assumpserat omnes gentium copias: et hic sensus non male congruet argumento prophetae, quod scilicet milites possint ad saturitatem usque praedari, quia locus ille sit quasi profundus gurgis. Postea adiungit, *gloria ex omni vase desiderabili*. Qui מ putant esse particulam comparationis, longe falluntur et corrumpunt sensum prophetae: vertunt, Prae omni vase desiderabili, sed hoc, ut satis omnes vident, nimis est frigidum. Ego itaque non dubito quin propheta dicat opulentiam Ninevae esse ex omni vase desiderabili: quia scilicet congegesserant longo tempore multas divitias, et quidem omnis generis. Nam rem desiderii Hebraei nominant pretiosam: et vasa etiam illis sunt quae comprehendimus sub nomine suppellectilis. Tenemus ergo nunc quid velit propheta. Alii כבוד accipiunt quasi participium. Vertunt enim, Onustus est omni vase desiderabili, vel ornatus. Significat enim utrumque. Sed simplicior illa est loquendi ratio, quod gloria sit ex omni vase desiderabili, quemadmodum iam exposuimus. Hic vero propheta perstringit quid profecerint Assyrii tam

multas opes undique congerendo. Nam rapuerant sine ullo discrimine, et contraxerant ad se omnes gentium copias. Expilaverant enim omnes vicinos, imo prorsus excoriaverant. Iam propheta per ludibrium ostendit opulentos fore alios praedones, quos Dominus excitabit, quemadmodum dicitur apud Iesaiam (33, 1), O tu praedator, nonne etiam praedae vicissim expositus eris? Ita et hoc loco ostendit propheta stulte homines tantopere ardere avaritia, et tam anxie undique congerere multas divitias, quia Deus reperiet qui vicissim praedentur eos qui praedati sunt. Sequitur:

10. *Exinanita, et exinanita est, et nudata, et cor liquefactum, et collisio genuum, et terror in omnibus lumbis: et facies omnium contraxerunt nigredinem (vel splendorem, ut alii vertunt).*

Hic propheta confirmat proximam sententiam. Ostendit enim quorsum vocaverit Chaldaeos ad rapiendam praedam, quia scilicet ita futurum erat. Neque enim (sicuti iam dixi) praecipit Chaldaeis, ac si hoc posset adscribi laudi, quod paruerint Deo: sed hic propheta de arcano Dei consilio tantum tractat. Quamvis ergo Chaldaei nescirent hoc fuisse a Deo statutum, hic propheta admonet fideles, Ninevitas, quum ita nudati fuerint, poenas duros suae saevitiae, praesertim quoniam ita hostiliter se gesserant contra Iudaeos: et ideo pronuntiat *exinanitam, exinanitam esse, et nudatam Nineven*. Quum repetit idem participium, significat certitudinem rei: *exinanita est, exinanita*, inquit: quemadmodum si quis diceret lingua nostra *uidee et revuidee*. Videmus ergo hac repetitione certius exprimi quid propheta voluerit, ne fideles ambigerent de eventu. Et postea adiungit, *nudatam esse, eodem sensu*. Nunc ergo tenemus prophetae consilium: sicuti proximo versu ostendit sibi datam esse divinitus potestatem, qua exercitus mittat contra Nineven, deinde illis urbem tradat, permittat eam in praedam et direptionem: ita nunc ostendit se non ita praecipere Chaldaeis, ac si essent legitimi Dei servi, et possent obicere se obsequium praestitisse Deo. Demonstrat igitur in quem finem praeceperit Chaldaeis ut Nineven diriperent, quia scilicet hoc statuerat Deus: et ideo praeceperat quia nolebat pati inultas iniurias populi sui quem sub fide sua tuebatur. Quoniam ergo Nineve ita crudeliter tractaverat electum Dei populum, oportuit etiam mercedem rependi, qua digna erat. Caeterum, repetitio illa de qua dixi, notanda est, ut sciamus coniunctam esse Dei virtutem cum verbo eius, ita ut nihil temere vel frustra praedicat. Iam quum dicit *genua inter se colligere, et omne cor dissolvi, vel liquefieri*: deinde *lumbos omnes terrem*, hinc colligimus nihil esse in hominibus fortitudinis, nisi quatenus suppeditat illis Deus vigorem.

Simul ergo ac spiritum suum Deus subduxit, qui ante erant robustissimi, diffiunt: qui etiam spirabant magnam ferociam, illi redduntur molles et effeminati. Nam per nomen cordis intelligitur interior audacia vel magnanimitas: per genua et lumbos, intelligitur robur corporis. Non dubium autem est quin Assyrii quum dominabantur, valde animosi fuerint: sicuti semper audaciam parit potentia: deinde probabile est fuisse bellicosum populum, quum sub eius potestatem venissent omnes vicini. Atqui ostendit propheta nihil vigoris fore in omnium cordibus, nihil etiam virium in lumbis, vel in toto corpore, *Cor ergo liquefactum* est, inquit. Atque hinc colligimus quam stulte superbiant homines animosi, dum similes sunt leonibus: quia momento poterit Deus eorum corda sic liquefacere, ut nihil habeant prorsus solidi. Iam quod ad externum vigorem pertinet, videmus ipsum quoque esse in manu Dei: *Erit*, inquit, *confractio*, vel genua sese mutuo collident, quemadmodum fieri solet in trepidatione. Tandem dicit, *Et tremor erit in omnibus lumbis*. Postremo adiungit, *Et facies omnium contrahent nigredinem*. Nomen פֶּאֶרֶר quidam deducunt a פֶּאֶר, et ita sensus erit, omnes facies contrahere, vel retrahere suam pulchritudinem, sicuti etiam ita exponunt Ioelis cap. 2, nam eadem sententia illic habetur. Sed qui sensum illum improbant, dicunt verbum קָבַץ non posse aliter accipi quam pro retrahere, vel subducere. Sic ergo vertunt, nigredinem. Sed haec expositio coacta est. פֶּאֶרֶר non significat colorem nigrum: sed ollam. Si ergo lebes vel cacabus nigredinem contraxerit ex fuligine, tunc vocatur פֶּאֶרֶר. Sed hoc loco coguntur interpretes metaphorice accipere pro colore ipso, quod, sicuti iam dixi, coactum est, ac remotum. Ego igitur libenter subscribo eorum sententiae, qui dicunt omnium facies contrahere suam pulchritudinem, vel suum splendorem. Sed quia ad summam rei vel nihil vel parum refert, ideo sit libera cuique electio. Quantum ad prophetam mentem pertinet, significat vultus omnium fore tristes, quia scilicet Dominus eorum animos et sensus replebit terrore. Contractio igitur pulchritudinis significat externum signum tristitiae, vel pallorem, vel quae alioqui apparent in hominis vultu, quum deiectus est aliquo moerore. In summa intelligit propheta, etiamsi cristas hactenus erexerint Assyrii, deinde spiraverint magnas iactantias, atque etiam insolenter se gesserint, fore tamen deiectos, quia Dominus prosterneret animos ipsorum, et vires liquefaciet: deinde coget etiam ad pudorem, ubi prostraverit altos illos spiritus. Haec summa est. Nunc sequitur:

11. *Ubi domicilium leonum: et locus pascui leonibus, quo veniebat leo, leo catulus leonis, et nemo exterrens?* 12. *Leo rapiebat quantum sufficeret catu-*

lis suis, et strangulabat leaenis suis, et replebat rapina speluncas suas et lustra sua praeda.

Hic insultat propheta Assyrii, quia putarent urbem Ninevem esse remotam ab omni periculo sicuti leones dum sunt in suis latebris nihil metuunt. Nam correptam praedam illuc vel trahunt suis unguibus vel ore: sic etiam Assyrii quum putarent se in tuto esse dum florebat Nineve, eo maiore licentia undique rapiebant praedas. Nam Nineve non modo spoliarium erat latronum, sed erat quasi leonum spelunca. Plus autem saevitiae propheta exprimit dum Assyrios leonibus comparat quam si vocasset simpliciter latrones. Nunc ergo videmus quid sibi velit: *ubi locus leonum*, inquit. Et consulto ita sese effert contra Assyrios, quia nemo unquam putasset posse eos attingi vel minima noxa, quia omnibus incussus erat terror, ut sponte se sublicerent Assyrii. Quia igitur nemo audebat sese opponere, ideo dicit propheta, *Ubi?* quasi diceret, etiamsi omnes existiment hoc incredibile, quod Nineve possit subverti: sic tamen eveniet, sed suscipit ipse admirantis personam, ut significet quum Dominus persequutus fuerit tale iudicium, fore opus admirabile, quod reddet fere omnes attonitos. Haec igitur interrogatio ostendit perperam eos facere, qui aestimabant vindictam, de qua loquutus est propheta, ex praesenti statu: quia ruina Ninevae et illius monarchiae erit incomprehensibile opus Dei, et quod sensus omnes rapiet in admirationem. Primo dicit, *ubi locus leonum?* est quidem hic femininum genus: sed consentiunt omnes prophetam loqui de leonibus masculis. Iam adiungit, *locus pascui leonibus*. פָּרִים vocant minores leones, quemadmodum postea videbimus: et אַרְיֵה interea nominant maiores leones. Postea adiungit, *Quo veniebat leo*: deinde לְבִיָּא vertunt leaenam, et לְבִיָּא significat proprie leonem maiorem: statim haud dubie in feminino genere accipiet propheta pro leaenis. Ego itaque non contendo, quin hic quoque commode transferre liceat *Leo, Leaena*: postea, *et catulus leonum, et nemo exterrens*. Postea adiungit, *Rapiebat leo* (est idem nomen אַרְיֵה) *catulis suis ad satietatem*, ad sufficientiam: et strangulabat leaenae, לְלִבְאֵי הָאֲרִי, hoc est suis leaenis. Hic dubium non est quin propheta leaenas intelligat: alioqui non quadraret. Postea, *Et replebat rapina speluncas suas, et latibula sua praeda*: est idem nomen, nisi quod est diversa terminatio טָרַף, et טָרֵף. Iam quod toties hic propheta repetit, leones, leunculos, leaenas, non est supervacuum. Vult enim hac verborum congerie exprimere, quam immanis fuerit feritas in Assyrii quum dominabantur. Nec dubium est, quin reges ipsos leonibus comparet cum suis consiliariis, et proceribus: postea leaenas vocet ipsorum uxores: leunculos autem, vel catulos leonum vocet liberos. Summa est, Nineven ita degenerasse

in sua opulentia, ut illic quicumque rerum potiebantur similes essent truculentis bestiis, vacui omni humano affectu. Et utinam hoc tantum de una urbe, vel una monarchia dictum fuisset! Verum quasi in speculo hic nobis repraesentat propheta quod etiam hodie cernimus, et quod semper, atque omnibus saeculis animadversum fuit in maximis imperiis. Ubi enim est summa potestas, illic etiam summa licentia: et quum semel assuefacti sunt reges et eorum consilarii ad praedandum, nullus est finis: imo quaedam rabies accenditur in eorum cordibus, ut iam nihil aliud appetant quam vorare, et discernere, et laniare, et strangulare. Propheta quidem hic solari voluit tam Israelitas quam Iudaeos, ut scirent tandem non impunitam fore hostium suorum iniustitiam: sed interim voluit etiam usque ad finem mundi ostendere qualis et quanta sit eorum omnium crudelitas, qui tyrannice dominantur. Et quemadmodum iam dixi, experientia docet nimis multos similes esse Ninevitis. Hoc quidem extra controversiam est non abs re toties prophetam hic loqui de leonibus et leaenis. Dicit ergo, Veniebant illuc leo, deinde leaena, catulus leonis. Significat quum ius petendum esset ex illa urbe regia, fuisse speluncam ferarum crudelium, quia rex exuerat omnem humanitatem una cum suis consiliariis: uxores etiam eorum erant quasi leaenae: filii autem et domestici velut leunculi, vel catuli leonum. Et serpit hoc modo crudelitas, quia si rex quispiam sibi nimiam licentiam permittat, partem illius ad se trahent consilarii: denique quisque sequitur commune exemplum, ac si quod usu receptum est, liceret. Hanc ergo imaginem depingit nobis propheta suis verbis: nos autem oculis nostris cernimus. Iam adiungit, Leo rapiebat quod sufficeret suis catulis, strangulabat etiam leaenis suis: replebat praeda suas speluncas, et latibula sua rapina. Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet sibi Assyrii coercerant iniustis rapinis magnas divitias, quoniam nulla erat aequi apud ipsos ratio. Leo igitur rapiebat catulis suis, inquit: quemadmodum leones assuefaciunt catulos suos ad praedandum, et ubi nondum ita adoleverunt, ut audacter impetant innoxia animalia, ipsi comparant praedam: deinde adferunt etiam ad suas leaenas: sic etiam docet propheta formari omnium mores ad truculentiam simul ac nacti sunt duces ac magistros. Quum dicit כָּרִי sufficientiam, non intelligit expletos fuisse Ninevitas ulla praeda (erant enim insatiabiles), sed potius ad copias ipsorum respicit. Iam quod dicit, Strangulabat leaenis suis, utinam hodie non essent leaenae, quae per se vorarent: sed videmus esse quasdam quae superent audacia et crudelitate omnes viros. Caeterum hic propheta dicit quod naturale est, ut scilicet leo masculus strangulet praedam, et eam tradat postea suis leaenis. Deinde adiungit, non fuisse

contentos Ninevitas quotidiana rapina, quemadmodum multi praedones vivunt in diem: sed dicit fuisse praedas repositas. Implebant ergo lustra sua et speluncas rapinis et praedis. Porro quamvis nondum tam aperte loquatur propheta, ut statim videbimus, certum tamen est hic notari causas, cur Deus tam atrocem vindictam sumpturus sit de Ninevitis, quia scilicet iam desierant esse hominibus similes, et degeneraverant in saevas bestias. Sequitur:

13. *Ecce ego ad te, dicit Iehova exercituum, et comburam in fumo currum eius, et leunculos tuos comedet gladius, et excidam e terra praedam tuam, et non audietur amplius vox nuntiorum tuorum (aut dentium molarium).*

Hic quo plus efficaciae obtineat sermo, propheta inducit Deum ipsum loquentem: *Ecce ego ad te, inquit. Hactenus loquutus est ut praeco Dei: et ideo quasi pro imperio mandabat Chaldaeis, ut Nineven diriperent. Sed ubi Deus ipse prodit in medium, et interim non utitur ore hominis, sed profert ipse sua decreta: hoc magis est emphaticum. Haec igitur ratio est cur nunc palam loquatur Deus. Ecce ego, inquit, ad te: scimus quid valeat demonstrativa particula Ecce. Deus enim quasi expergefactus a somno, ostendit sibi tandem curae fore suas partes ut suscipiat causam populi sui: deinde ut poenam sumat de mundi sceleribus, Ecce ego ad te, inquit. Alibi vidimus similes loquutiones: ideo non opus est longius insistere. Exuram, inquit, in fumo currus eius. Hic per fumum intelligunt fumosum ignem: sed puto aliud velle prophetam, quod scilicet primo impetu Deus consumet currus omnes Ninevae: quasi diceret, simul ac erumpet flamma, actum erit de omnibus copiis Ninevae. Per currus enim haud dubie intelligit quemlibet apparatus belli. Scimus tunc pugnasse ex curribus: quemadmodum hodie sunt equites cataphracti, sic etiam erat usus curruum in bellis. Ergo per synecochen propheta hic designat copias omnes bellicas. Exuram igitur currus: Quomodo? nempe solo fumo: id est, simul ac prima flamma inceperit emergere (tunc enim surgit fumus antequam ignis appareat, vel vires collegerit): denique ostendit propheta momento uno in nihilum redactum iri Nineven, simul ac Deus voluerit ulcisci eius scelera. Postea in tertia persona adiungit, Et leunculos tuos comedet gladius. Hic mutat quidem personam: sed magis emphaticus est sermo, ubi Deus iracundiam demonstrat in abrupta oratione. Dixerat, Ecce ego ad te: postea, Exuram currus eius: iam vix dignatur sermonem dirigere ad Nineven. Postea iterum ad ipsam redit, Et leunculos tuos gladius vorabit. Quum ergo ita abrupte loquitur*

Deus, magis exprimit quam horribilis futura sit vindicta, quam sumere statuerat de Ninevitis. Tandem addit, *Exterminabo etiam e terra praedam tuam*: hoc est, iam non licebit tibi grassari pro more: quia compescam hanc tuam truculentiam, si libeat Praedam accipere pro ipso actu. Posset tamen commode exponi de gentium spoliis, quia undique tyrannica sua venatione cibum Ninevitae rapuerant: atque ita referetur ad direptionem urbis. *Exterminabo* igitur e terra: id est, ex tua regione opes illas quae fuerunt hactenus coacervatae: quemadmodum si leo undique raperet. *Neque audietur amplius vox nuntiorum tuorum*. Qui מלאכים hic nuntios intelligunt, referunt hunc sermonem ad faciales, per quos denuntiare solebant Assyrii bella vicinis gentibus. Quoniam ergo mittebant huc et illuc suos praecones aut faciales, qui bellum indicerent, et sonitus ille terribilis ubique personabat, exponunt prophetae verba, quod Deus imponet tandem silentium, ne posthac ita conturbent omnes vicinas regiones tumultu bellico. Sed quoniam illa expositio coacta est, libenter recipio quod alii tradunt, hic potius notari dentes molares. Nomen non est scriptum ut ferebat grammatica: dicit מלאכה, neque ה debet esse in fine dictionis, et debebat interponi in penultima syllaba י, nota pluralis numeri: et si hoc ad personam regis pertineat, debebat scribi מלכה. Fatentur igitur omnes non esse hoc nomen scriptum secundum grammatices rationem: et quoniam מלאכה vocant Persae molas: ideo optime conveniet si vertamus, Non audietur amplius vox dentium molarium. Nam quum leones arripiunt dentibus praedam, simul etiam confringunt ossa, et ita edunt fragorem quum animal aliquod vel hominem dentibus suis atterunt. Conveniet igitur optime hic sensus, *Non audietur amplius vox dentium*: id est, non audietur fragor ille inter tuos dentes: quia dum nunc atteris tuas praedas, stridorem emittunt dentes tui. Non audietur ergo ex fragore illo clamor, vel fremitus, vel stridor dentium. Sed quantum ad summam rei, hoc parum refert. Propheta simpliciter hic docet fieri non posse quin tandem Deus tyrannos compescat: quia etiamsi dissimulet ad tempus, non tamen obliviscitur gemitus eorum, quos videt iniuste affigi: praesertim vero ubi tyranni negotium facessunt ecclesiae, propheta hic demonstrat tandem Deum fore cognitorem: et ideo probe expendere convenit haec verba, *Ecce ego ad te*. Quamvis enim Deus hunc sermonem dirigat tantum ad Assyrios, quia tamen simul causas notat cur tam severe contra ipsos exurgat, haud dubie extenditur sermo ad omnes tyrannos, et quicumque crudelitatem exercent contra miseros homines et innoxios. Sed hoc clarius exprimitur sequenti versu.

CAPUT III.

1. *O urbs sanguinaria, tota mendacio (vertunt) rapina plena est: non recedit praeda, (vel non recedet praeda).*

Quemadmodum iam dixi, propheta hic rationem clarius exprimit cur tam severa futura esset Dei ultio contra Ninevitas, quod scilicet fuerant dediti saevitiae: ideo vocat urbem sanguinam ab affectu, *Urbs*, inquit, *sanguinaria*! Exclamatio emphatica est: quanquam vox הוי interdum significet Vae. Sed hic perinde est ac si propheta violenter attraheret Nineven ad subeundas poenas. *O urbs sanguinaria*! postea, *tota plena כחש*. Deducitur hoc nomen a macilentia: nec dubium est quin propheta hic coniungat duas voces, quae videntur inter se longe differre, et tamen idem significant. Nam כחש significat reponere. Verum quidem est כחש sumi pro mendacio vel vanitate, ubi nihil est in sermone solidi: et non dubito quin hic utroque verbo intelligat propheta rapinas urbis Ninevae. Impleta est igitur macilentia, quia alias omnes consumpsit: deinde plena est praedis. Se enim replevit. Sed consilium prophetae minime ambiguum est: tandem enim adiungit, *Non discedet praeda*, hoc est, non subtrahetur e manu victorum, sicuti quidam intelligunt. Sed rectius alii, qui notari existimant continuam praedandi licentiam, quod assidue occupati fuerint Assyrii in suis rapinis, nec ullum fecerint modum praedandi. Videmus ergo nunc prophetam ostendere cur Deus dicat se adversarium fore Ninevitis: quia scilicet non potest ferre iniustam crudelitatem. Ad tempus quidem tolerat, quia non statim profert suum iudicium: sed nunquam tamen obliviscitur sui. Ergo quum semel denuntiaverit per os prophetae Deus, se ultorem fore saevitiae quam exercuerant Assyrii, sciamus retinere adhuc suam naturam: et utcumque nunc licentiam ad tempus concedat tyrannis et feris istis bestiis, tamen manere semper iustum ultorem. Nostrum est placide ferre iniurias, et gemere ad ipsum: et quia promittit se tandem nobis affore, etiam partes nostrae sunt confugere ad ipsum, et petere, ut tandem nobis succurrat, postquam scilicet viderit oppressam esse suam ecclesiam, et viderit tyrannos sic licentiose grassari, ut tempus sit quo oporteat ipsos cohiberi. Si ergo ita quieti semper nos continebimus sub Dei praesidio, non dubium est quin hodie etiam paratus sit ad exsequendum idem iudicium, quod sensit urbs Nineve cum toto populo.

2. *Sonitus flagelli, et sonitus commotionis rotarum, et equus concutiens, et quadriga exultans.* 3. *Equus*

adscendere faciens, et flamma gladii, et fulgur lanceae, et multitudo occisi (est mutatio numeri, occisorum), *et pondus cadaverum* (hoc est, etiam multitudo), *et nullus finis cadaveribus eius: impingent in cadavera eius.*

Hic propheta quasi in viva imagine repraesentat quod instabat Assyriis. Nam proponit Chaldaeos illorum hostes cum suo apparatu et strenua celeritate: *Vox flagelli*, inquit. Nam sonabunt flagella ad incitandos equos: *vox commotionis rotae*, hoc est, magna erit festinatio et celeritas, ubi ita flagellis adacti fuerint equi: *equus etiam concutiens terram, et quadriga exsultans: eques ipse faciens adscendere: deinde flamma gladii, et fulgur lanceae.* Postea adiungit tantam fore stragem, ut tota regio plena sit cadaveribus. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: quia enim Nineve tunc poterat videri inexpugnabilis, ideo propheta pluribus verbis confirmat quod dixit de propinqua eius ruina: et ideo ponit Israelitis ante oculos quod tunc fuit incredibile. Quantum ad verba spectat, ubi vertimus, *Eques adscendere faciens*, contextunt quidam interpretes quae sequuntur, nempe adscendere faciens flammam gladii et fulgur lanceae. Sed quia interponitur copula, videtur potius defectiva esse oratio, quod *eques faciat adscendere*: id est, ipse quoque equos suos instiget. Quantum attinet ad nomen *לרל*, non dubito quin hic positum fuerit pro flamma. Scio metaphorice hac voce notari etiam splendorem in gladiis, quia videntur flammare. Sed propheta paulo post adiungit *fulgur*. Quoniam ergo dicit fulgurare lanceas, non dubito etiam quin eadem ratione dicere velit flammare gladios. Haec omnia eo spectant, ut certo persuasum sit Israelitis, Nineven, quamlibet magnis opibus sit instructa, propinquam tamen esse cladi, quia praevallebunt hostes: et ideo subiicit vias omnes plenas fore cadaveribus, ut non possint hostes ingredi, nisi cadavera ubique calcando. Sequitur:

4. *Ob multitudinem scortationum meretricis pollutis gratia, magistrae veneficiorum, vendentis gentes in scortationibus suis, et nationes in suis veneficiis.*

Causam rursus assignat propheta cur tam atrocem vindictam sumpturus sit Deus de illa urbe, quae tamen suo splendore conciliaverat sibi apud omnes populos magnam gloriam et reverentiam: videtur autem quodammodo parum respicere mundi ordinem Deus, ubi ita evertit magnas urbes. Nam quum sit totius mundi opifex, videtur proprium esse eius officium tueri singulas etiam partes: maxime quae pulchritudine excellunt plus commendationis videntur mereri. Si qua igitur urbs speciosa diruitur, tunc occurrunt istae cogitationes,

Deum vel oblectari mundi ruina, vel dormire in coelo: et ita fortuito et temere omnia volvi. Propheta igitur ostendit iustas esse causas Deo cur decreverit Nineven perdere. Atque ut istam pulchritudinem deformet, ne posthac fallat oculos, comparat Nineven meretrici: quae similitudo videtur parum congruere. Sed tamen si omnia propius expendimus, non potuit aptius nec magis concinne propheta ostendere qualis esset conditio urbis illius. Prius disseruit de saevitia: et ideo dixit esse speluncam leonum, et illic habitasse saevas et sanguinarias bestias. Iam incipit concionari de fraudibus et perversis artificiis, quibus et opes et potentiam sibi acquirunt reges huius mundi. Urbem igitur Nineven ideo scorto similem facit propheta, quoniam non modo minis et terroribus, atque etiam sua crudelitate redegerat vicinos populos in suam potestatem: sed quia obliquis artibus et fraudulentis rationibus, quia captionibus variis, quia illecebris illaqueaverat multos, haec ratio est cur nunc vocetur *meretrix*. Videntur quidem prophetae Dei parum reverenter loqui de magnis urbibus et imperiis: sed scimus hoc proprie competere in spiritum Dei, ut dum exercet iurisdictionem suam, retegat totius mundi flagitia, quae alioqui abscondita sunt. Imo sub specie virtutum fallunt oculos et sensus simplicium. Et quoniam sibi tantopere placent homines, et inebriati sunt suis delitiis, ideo necesse est asperius tractari qui nimium lauti ac delicati sunt. Quoniam ergo reges semper opponunt suum splendorem, ut perstringant oculos simplicium, et videntur sub magnitudine sua habere pulchrum integumentum: ideo spiritus Dei larvas istas discutit. Haec igitur ratio est cur propheta hic minus honorifice loquatur de summa illa monarchia, quae tunc traxerat in admirationem sui omnes populos. Nam si mediocri et vulgato stylo utatur Dei spiritus, homines ut caecutiunt in suis vitiis, non agnoscent suam turpitudinem: imo audebunt etiam contra obicere quae occultant eorum dedecora. Sed spiritus Dei perrumpit, et hic executi omnes blanditias in quibus sibi homines imponunt. Haec ratio est similitudinis: *Propter multitudinem scortationum*, inquit, *meretricis pollutis gratia*. Per concessionem hoc dicitur, quod gratiosa fuerit Nineve, hoc est, sua pulchritudine pellexerit ad se multas gentes: quemadmodum si meretrix conciliet sibi multos amatores: et ita etiam fatetur propheta Nineven fuisse speciosam: sed adiungit fuisse *magistram veneficiorum*. *כשה* significat veneficium, significat etiam praestigias. Ergo hic *כשפים* possumus vertere praestigias. Sed videtur propheta alludere ad philtia vel potiones amatorias, quibus scorta dementant adulescentes. Quoniam ergo meretrices non modo favorem sibi acquirunt sua forma et blando adpectu,

et aliis usitatis rationibus, sed etiam quodammodo fascinant miseros adolescentes, et utuntur variis artibus quasi praestigiis: ideo sub hac voce comprehendit propheta omnes fraudes, quae cernuntur in meretricibus: ac si diceret, Fuit haec meretrix non modo pulchra, sed etiam incantatrix, quae suis illecebris ita decepit miseras gentes, ac si scortum dementet miseros adolescentes, qui sibi non cavent. Postea adiungit, *Vendentis gentes in suis scortationibus, et nationes in suis veneficiis*. Tametsi adhuc metaphoram prosequatur Nahum, clarius tamen ostendit quid per scortationes et veneficia intelligat: nempe artificia principum, quibus attrahunt suos vicinos, et tandem coniiciunt in servitutem. Ergo omnia consilia regum (quae ipsi vocant practicas) hic a spiritu Dei vocantur veneficia, vel praestigiae, item meretriciae artes. Hoc, quemadmodum iam dixi, putarent multi esse nimis durum: quia tanta maiestas tunc refulsit in Assyriis, ut deberent saltem paulo humanius tractari. Sed oportuit spiritum Dei ita vehementer agere: quoniam nemo est qui non laudet istas astutias. Si quis seposita mentione principum interroget, an rectum sit fallere, deinde mendaciis, fraudibus, periuriis, captationibus et aliis artibus fucum facere, in promptu erit responsio, haec omnia esse procul remota a virtute: quoniam nihil magis hominem deceat, quam ingenua sinceritas. Caeterum ubi in medium veniunt principes, et praetexunt orbem regendum esse magna prudentia, nisi agitentur occulta consilia, statim ruituras omnes monarchias: hoc velum obtegit omnia eorum flagitia, ut liceat ipsis etiam cum laude hunc fallere, illum circumvenire, tertium opprimere fraudibus. Quoniam ergo principes laudantur in sua vafritie, haec ratio est cur propheta hic quasi violenter auferat larvam illam, sub qua abscondunt sua flagitia: Sunt, inquit, meretriciae artes, sunt etiam veneficia, vel praestigiae. De urbe quidem una hic habetur sermo: sed non dubium est quin propheta sub hac viva imagine nobis depingat quomodo crescant imperia, et quibus artibus: primum latrocinii scilicet: deinde captationibus, quae ne ingenuos quidem homines ex media plebe decerent. Sed principes nunquam praevalerent, nisi praediti essent istis artificiis. Atqui videmus quo elogio hic ornentur a spiritu Dei, quod scilicet sint meretrices praeditae et praestigiis et aliis foedis et foetidis etiam artibus, quas vocat scortationes. Dixi autem posse certius elici prophetam sensum ex secundo membro versus, ubi dicit Ninevitas exercitum exercuisse de gentibus. Videmus enim ut hodie quoque pro sua libidine commoveant totum orbem principes: quia produnt alii aliis innoxios populos, et exercent foedam nundinationem, dum quisque commodum suum venatur, et sine ullo pudore: tantum ut augeat suam potentiam, alios tra-

dit in manum inimici. Quoniam ergo eiusmodi artes hodie nimium sunt in usu, non est quod longo sermone hic explicare studeam prophetae mentem. Utinam procul quaerenda essent exempla! Pergamus:

5. *Ecce ego ad te, inquit Iehova exercituum, et retegam fimbrias tuas super faciem tuam, et ostendam gentibus nuditatem tuam, et regnis foeditatem tuam.*
6. *Et proiciam super te sordes (vel inquinamenta) et ignominia afficiam te, et ponam te quasi stercus (alii vertunt: alii autem, quasi exemplum: dicam postea de ipsa voce).*

Hic confirmat propheta quod prius dixit de excidio Ninevae: sed inducit, quemadmodum heri dictum fuit, loquentem Deum, quo efficacior sit sermo. Deus ergo hic testatur Assyriis non cum aliquo homine mortali fore negotium vel certamen, sed cum suo iudicio: quasi diceret, non est quod conferas vires tuas cum chaldaicis: sed cogita me esse ultorem tuorum scelerum. Venient quidem Chaldaei: sonabunt quadrigae, et exsiliunt equi, etiam concutient terram equites: gladios suos exserent, qui flammabunt: deinde lanceae erunt instar fulgurum: sed non est quod putes Chaldaeos sponte sua irrumpere. Ego enim eos dirigo occulta mea providentia, quia mihi decretum est te perdere: et iam maturum est tempus, quo exerceam iudicium meum contra te: *Ego, inquit, sum Iehova exercituum*. Et epitheton צבאות ad circumstantiam loci referri debet: quia hic potentiam suam praedicat Deus, ne existiment Assyrii se ullo modo elabi posse. Postea adiungit, *Retegam fimbrias tuas super faciem tuam*. Alludit ad similitudinem quam nuper vidimus, meretrices enim totae refulgent, et affectant in suo vestitu nitorem et elegantiam: nec solum vestiunt se pretiose, sed etiam fucos adiungunt. Quoniam ergo ornatus ille occultat turpitudinem in scortis: ubi quis autem vestem scorti arripiat, et proiciat super caput ut appareant pudenda, iam cessat decor ille: et tunc omnes abhorrent ab intuitu. Est enim turpe et foedum spectaculum, videre ita partes pudendas retectas. Ideo pronuntiat Deus se Nineven spoliaturum magnifico illo ornatu, ut detestabilis sit eius intuitus, qui tantum proferet dedecora. Nunc ergo tenemus consilium prophetarum: quasi diceret, Nineve non cogitat se perituram. Quare? excaecat enim eam suus splendor: et ipsa etiam sponte sese decipit, quemadmodum et iisdem fallacis perstringit oculos omnium gentium. Quoniam ergo splendor iste videtur tueri statum urbis Ninevae, *Ego, inquit, Dominus retegam pudenda*: id est, excutiam Assyriis totum illum splendorem, quo nunc gloriantur, et

sunt etiam in pretio et admiratione apud alios. Et hic locus diligenter notandus est, quia, ut iam dixi, in summis principibus non quaeritur vera dignitas: nam principes debebant reverentiam sibi acquirere iustitia, integritate, clementia, magnanimitate: sed pollent tantum servilibus artificijs: deinde sine pudore fallunt, mentiuntur, peierant: deinde blandiuntur etiam serviliter quoties res ita tulit: insinuant se variis captionibus, largisque promissionibus attrahunt simplices. Quoniam ergo vulgo non respicitur quatenus sit vera principum dignitas, ideo notandus est hic locus, ut sciamus coram Deo foetere istam altitudinem quae rapit hominum sensus ad se: quia non iudicant, sed caecutiunt perstricti inani splendore. *Retegam igitur pudenda tua*, inquit. Primum dicit, *Retegam fimbrias tuas super faciem tuam*: postea, *et ostendam gentibus nuditatem tuam*. Tunc autem ostenditur gentibus nuditas magnorum regum, ubi exercet Dominus vindictam suam: quia quisque etiam ex infimo grege sordidissimus audet ferre iudicium: Dignus erat ille qui turpiter interiret. Nam exercuit tyrannidem contra suos: deinde non pepercit etiam vicinis suis: et nunquam fuit ingenuus princeps: imo tantum usus est fallaciis et periuriis. Quum ergo deiecti sunt principes, tunc quisque ex theatro consurgit iudex, et quasi conscendit tribunal ut oneret atque obruat illos ignominia. Ideo dicit propheta in persona Dei, *Retegam fimbrias tuas super faciem tuam, et ostendam gentibus nuditatem tuam, et regnis foeditatem tuam*. Postea adiungit, *Adspersam te sordibus, vel inquinamentis*. Semper alludit propheta ad illam similitudinem, si meretrix bene ornata sit et sumptuose, talibus illecebris rapit omnium oculos: sed si quis sordes et inquinamenta arripiat ex media via, et illam conspergat, tunc nemo est qui non avertat faciem a foedo illo spectaculo. Sed iam exposuimus quorsum hoc pertineat. Dicitur enim Deus inquinamentis conspergere regna, ubi ea deiicit, tunc enim incipiunt omnes libere ferre sententiam: et qui prius simulabant se teneri magna admiratione, tunc proterve consurgunt, et quisque evomit multa convicia. Tunc ergo dicitur Dominus conspergere sordibus et inquinamentis magna imperia. Tandem addit, *Afficiam te ignominia*. כלל significat cadere: deinde transfertur ad cadavera: sed significat etiam ignominia afficere, sicuti hic accipitur. *Ponam te quasi stercus*. ראי putant vocari vel stercus, vel rem foetidam. Sed quia descendit a verbo ראי, quod est videre, et in pluribus scripturae locis accipitur pro visione vel adspectu: recte verterunt quidam meo iudicio, *Ponam te in exemplum*, sicuti Hieronymus: quasi diceret, Tu eris spectaculo cunctis gentibus. Dicitur autem Nineve statui in exemplum, quia ruina eius memorabilis fuit prae aliis omnibus, quae ante accide-

rant. Tu igitur eris spectaculo: id est, clades ista quam nunc tibi denuntio, convertet ad se omnium oculos. Postea sequitur:

7. *Et accidet ut quisque te viderit procul recedat abs te, et dicat, Vastata est Nineveh: quis condolebit ei? unde quaeram consolatores tibi?*

Quum dicit כל ראך, inde iterum colligimus ראי in fine proximi versus potius sumi pro exemplo vel spectaculo. Continuat enim eandem sententiam propheta: *Ponam te*, inquit, *in exemplum, vel in spectaculum*. Quomodo? nempe *ut quisquis te viderit, procul recedat abs te*. Hoc autem est horroris signum, quanquam existimant alii hanc fuisse mercedem crudelitatis, quod nemo accessit ad Nineven: sed derelicta fuit ab omnibus amicis in sua vastitate. Et huc etiam referunt quod sequitur, *Quis condolebit ei? et unde quaeram consolatores ei?* Putant enim hic Ninevitis exprobari suam saevitiam, quod ita infestos se omnibus prae-buerint, ut indigni sint misericordia. Nam qui nemini parcunt, sed permittunt sibi nocendi licentiam, illa accersunt sibi totius mundi odia. Putant igitur quidam hic notari merito exosos esse omnibus Ninevitas, ita ut nemo ipsis condoleat in tanta clade, quoniam erga omnes fuerint iniurii. *Accidet ergo ut quisquis te viderit, procul abs te recedat, et dicat, Vastata est Nineveh: quis condolebit ei? unde vocabo consolatores ei?* Sed nescio an illa argutia venerit prophetae in mentem. Licebit simplicius exponere haec verba, quod in signum horroris omnes procul fugient: deinde tantam fore cladem, ut nullus luctus respondeat: *Quis condolebit ei?* hoc est, si magnitudo huius cladis expenditur, quamvis omnes sese ad fletum proiciant et conferant suas querimonias, non tamen sufficient: omnes lamentationes longe impares erunt tam horrendae cladis. Videtur potius hoc propheta velle. *Quis ergo condolebit ei? et unde quaeram consolatores?* quasi diceret, non vulgarem fore ruinam urbis tam splendidae, sed quae nullis lamentationibus aequari possit. Postea sequitur:

8. *An melior es quam No (id est, Alexandria) Amon (vertunt quidam populosam: alii putant esse nomen regis. An igitur melior es quam Alexandria populosa)? quae habitabat in fluviis? mare in circuitu eius, cuius fossa erat mare, et a mari murus eius.* 9. *Aethiopia fortitudo eius, et Aegyptus: et nullus finis: Aphrica, et Libyes fuerunt in auxilium eius.* 10. *Etiam ipsa in transmigrationem abiit ad captivitatem: etiam parvuli eius allisi sunt in capite omnium platearum: et super procures eius (vel honorabiles, ad verbum) iecerunt sortem, et magnates eius vincti sunt compedibus.*

Hic propheta, ut fidem faciat suo vaticinio, producit exemplum Alexandriae. Certum enim est ex multis scripturae testimoniis No vocari Alexandriam, quae urbs fuit vetustissima, sita ad fines Aphricae, tamen in Aegypto. Quanquam fieri potest ut olim Alexandrini fuerint sui iuris, vel saltem habuerint proprium regem: et hoc credibile est: quia hic propheta tam Aegyptum et Aethiopiam, quam Aphricam et Libycae gentes dicit fuisse foederatas huic urbi. Hinc ergo colligi potest Alexandriam non fuisse tunc partem Aegypti, sed potitam suo imperio et foederatam Aegyptiis, sicuti et aliis gentibus. Caeterum quoniam partim ab Assyriis Aegyptus post mortem prophetae nostri eversa fuit, partim vero a Chaldaeis, quidam interpretes existimant prophetam tractare de ruina illa, quae nondum acciderat. Sed non quadraret hoc proposito: quia potius quasi in speculo ostendit propheta summa quaeque imperia pro Dei arbitrio ruere, et urbes instructissimas et munitissimas etiam concidere, quoties ita Deo visum est. Nisi ergo passim nota et celebris fuisset clades Alexandriae, propheta parum apposite usus fuisset hoc exemplo. Ego itaque non dubito quin Alexandria iam tunc fuerit diruta. Nec mirum est postea rediisse in priorem statum: imo fuisse locupletatam: quia commodissimus erat situs urbis, non tam propter terrae foecunditatem quam propter mercimonia, quoniam illuc fere appellant naves ex mari mediterraneo: habet ab una parte paludem Marcotin, et videtur parum salubri esse aere: deinde mare stagnat: et Pharos est vicina insula. Caeterum tamen habitata fuit urbs illa, et ornata etiam splendidissimis aedificiis, quia commoditas navigationis attrahebat undique multos incolas. Postea etiam rursus exstructa fuit ab Alexandro Macedone. Sed satis apparet fuisse urbem iam tunc opulentam. Non ergo novam urbem condidit Alexander, sed ampliavit. Veniamus nunc ad prophetae verba: *An melius tibi erit quam Alexandriae?* אֲנִי vertunt populosam: et ego libenter amplector hunc sensum, qui etiam receptus est fere omnium consensu. Alii divinant esse nomen regis. Sed quia deficit eos probatio, relinquo eis suam coniecturam. *An ergo tibi melius erit quam Alexandriae?* Nam *habitabat illa*, inquit, *inter fluvios*. Alexandria habet Nilum quasi sub suo arbitrio. Nam dividitur illic in multas partes, ut urbem variis locis interfuat. Sic ergo dicit Alexandriam habitasse in fluminibus, eo quod Nilum in rivis deduceret, prout ferebat commoditas. Postea adiungit: *Mare in circuitu eius*. Nam cingitur ab una parte stagno maris, et obtegitur insula Pharo, quae etiam turrim habet non modo munitionis causa, sed etiam ut naves, quae veniunt ex mari Mediterraneo, habeant signum quo sese dirigant, ut recta appellant ad portum.

Calvini opera. Vol. XLIII.

Mare ergo est in circuitu. Nam mare cingit plus dimidia parte urbis: deinde palus illa Mareotis est a meridie opposita. Postea adiungit, *et murus vel fossa eius erat mare*. הָיָה hic scribitur cum י: sed significat tamen murum, vel fossam: quanquam vertunt Latini antemurale. Solebant enim urbes suas munire duplici muro olim, quemadmodum vetusta aedificia adhuc ostendunt. הָיָה erat murus interior, sicuti iudicant interpretes: et ideo vertunt antemurale: et inde murus exterior erat etiam ■ mari. Sed possumus הָיָה accipere pro fossa, et colligere etiam promptum est ex quibusdam locis potius esse fossam quam antemurale: quemadmodum corpus Iesabel laceratum fuit a canibus in ipsa fossa: et illic ponitur dictio הָיָה. Quantum attinet ad sensum prophetae, intelligit Alexandriam fuisse tantopere munitam, ut non debeat sese praeferre Nineve: quia murus eius erat a mari usque, et ab Aethiopia propter illas munitiones, quas dicit: *postea Aphrica erat et Aegyptus, et Libycae gentes*: denique *nullus finis*, inquit, hoc est, undique potuit accersere multos socios et foederatos: et multi parati erant ad ferendam opem: etiam Aphrica, Aethiopia et Libycae gentes erant paratae ad auxilium eius. Atqui inquit, *Ipsa tamen in transmigrationem abiit captiva*: hoc est, incolae Alexandriae expulsi sunt, et fuit quasi urbs captiva: quoniam tracti sunt huc et illuc eius incolae: *Sunt*, inquit, *allisi parvuli eorum in capite omnium platearum*. Significat propheta non fuisse obstaculo tantam potentiam Alexandriae, quin extremam saevitiam exercuerint contra eam victores: quia hoc est truculentum facinus, allidere ad lapides parvulos, quibus propter teneram aetatem parcitur. Nulla enim est contra eos saevienti causa, quia non possunt censori in hostium numero. Sed tamen dicit propheta sic tractatam fuisse Alexandriam, ne posthac Nineve suis opibus confisa tam proterve contemnat iudicium Dei, quod nunc denuntiat. Etiam inquit, *Iecerunt sortem super eius principes, et vincti sunt magnates eius compedibus*. Quam dicit iactam fuisse sortem, alludit ad morem vetustum. Nam si qua erat controversia de homine captivo, sors iaciebatur: exempli gratia, si duo unum hominem deperant, ne inter se litigerent, sorte iacta cedebat in dominium unius. Sic ergo dicit iactam fuisse sortem super principes eius. Solebat hoc contingere gregariis hominibus et vilissimis mancipiis. Propheta autem dicit victores ne principibus quidem viris pepercisse. Fuerunt igitur habitati quasi ex vulgo, et summi quique principes ad captivitatem tracti et vincti compedibus, ac si fuissent ex contemptissima plebe, vel gregariis hominibus: hoc est, non fuerunt tractati pro suo ordine, sed nullum habitum fuit discrimen inter proceres, et inter contemptum et ignobile vulgus:

quia etiam summi quique principes fuerunt deieci, ut sors eorum nihil differret a sorte miseri hominis: quia sicuti tractari solent homines plebei et nullius pretii: ita Alexandriae procures tractati sunt a suis hostibus.

11. *Et iam tu inebriaberis, tu eris abscondita, etiam tu quaeres robur (vel suppetias) ab hoste (vel propter hostem).*

Postquam exemplum Alexandriae proposuit Nahum, iam ostendit nihil posse Deo obstare, quominus Nineven eodem modo tractet: atque id facturum pronuntiat, *Tu quoque*, inquit, *inebriaberis*. Nota est ista metaphora, ut satis frequenter occurrit in scripturis. Nam solent prophetae ut plurimum vocare poenam cuiusque calicem quem Deus propinat. Caeterum ubi Deus gravius iudicium exercet, dicitur inebriare calice suo reprobos. Nunc dicit propheta talem fore castigationem Ninevae, ut instar ebrii hominis (qui vino obrutus est) quasi attonita iaceat. Ergo hac metaphora voluit exprimere atrocissimam poenam. *Tu ergo etiam inebriaberis*. Iam particula $\square$ emphatice hic ponitur, ut sciant Ninevitae se non posse effugere quam meriti sunt poenam: quia Deus manet semper sui similis. *Tu igitur etiam inebriaberis*. Hoc non quadraret, nisi Deus esset iudex mundi usque in finem. Est igitur communis ratio: ideo necessario consequitur, quum Deus poenam sumpserit de Alexandrinis, Assyrios non posse manum eius effugere, neque elabi ex simili poena. Adiungit, *Eris tu abscondita*. Quidam hoc referunt ad pudorem, ac si dixisset propheta, Tu nunc quidem superbe te ostentas, sed calamitas coget te latebras quaerere, in quibus te occultes. Sed magis inclino in diversum sensum, quod evanescet Nineve ac si nunquam fuisset. Nam abscondi accipiunt saepe Hebraei pro in nihilum redigi. Postea addit, *Tu quoque quaeres robur*, vel suppetias ab hoste מִמֶּנּוּ מִיָּדוֹ. Duplex potest esse sensus, vel quod supplex deprecabitur hostes suos, vel quod propter inimicos confugiet ad subsidium alienum. Nam particula $\beth$ potest utroque modo accipi. Si prior sensus placeat, puto prophetam loqui non de Babylonis, sed de aliis gentibus quae prius fuerant bello vexatae ab Assyriis. Tu ergo nunc suppliciter precaberis eos, qui hactenus tibi fuerunt hostes: non quod te lacessiverint, sed quod tu hostiliter eos tractasti. Haec autem extrema est miseria, dum cogimur ad eorum auxilium confugere quibus sumus exosi, propterea quod iniuriis nostris eos provocaverimus. Sed alter sensus magis placet, quia minus coactus est: *Tu etiam quaeres suppetias propter inimicum*: id est, quia vires ad resistendum non suppetent, hinc inde petes auxilium a vicinis tuis. Sequitur:

12. *Omnes munitiones tuae ficus cum maturis (fructibus): si moveantur cadunt super os comedentis.*

Hic denuntiat propheta nihil profore Assyriis munitiones suas, sive confidant multitudine hominum, sive muris suis, sive aliis praesidiis, quia omnia, inquit, haec sponte cadent, etiam sine magno impetu. Et utitur similitudine valde appositae: munitiones tuae, inquit, quas putas valde firmas esse, erunt similes ficibus: quia ubi maturi sunt fructus, si quis ad arborem accedat, simul atque eam tetigerit, aut ramum aliquem, ficus sponte cadent. Scimus enim non multum esse firmitudinis in illo fructu: ubi maturuit, statim cadit in terram, vel si pendet in suis ramis sine magna violentia statim decedit. Nunc tenemus consilium prophetae, Et hinc colligi potest utilis doctrina, quidquid roboris hinc inde sibi accersunt homines, hoc totum evanidum fore: quia neque propugnacula, neque turrets, neque fossae, neque copiae hominum, neque ullae machinae quidquam valebunt, quin sponte, etiamsi nemo contra surgat, tamen cadant. Postea sequitur:

13. *Ecce populus tuus mulieres in medio tui: inimicis tuis aperiendo aperientur portae terrae tuae: vorabit ignis vectes tuos.*

Hic propheta denuntiat molles et effeminatos fore omnium animos, ubi Deus volet perdere Nineven. Diximus autem paulo ante corda hominum ita esse in manu Dei, ut liquefaciat quidquid est in illis fortitudinis quoties visum est. Et Deus hoc modo praeparat homines ad interitum ubi corda ipsorum debilitat, ut ne conspectum quidem hostium ferant. Posset quidem Deus hominibus relinquere suam pertinaciam, ut semper furiose ruerent, et possent repellere invicto animo hostium suorum insultus: sed saepe tamen corda ipsorum emollit, et spoliatur sua virtute, quo magis reluceat iudicium ipsius: non tamen semper aequabiliter operatur: quia varietas in iudiciis Dei nobis prodest, dum per eam sensus nostri melius expergefunt. Si aequalis esset tenor, non possemus ita animadvertere manum Dei, sicuti quum nunc uno modo, nunc diverso agit. Sed quemadmodum iam dixi, haec satis trita est ratio, quod Deus homines enervat, et corda ipsorum privat omni virtute, ubi eos addixit exitio. Sic nunc loquitur propheta de Ninevitis, *Ecce*, inquit, *populus tuus mulieres*. Et demonstrativa particula emphatice accipitur: quia Assyrii procul dubio risissent veluti fabulam hoc vaticinium prophetae: et difficilis etiam erat res creditu apud Israelitas. Haec ratio est cur propheta quasi digito demonstret quod superabat hominum sensus. Quum dicit, *In medio tui*, signi-

fiat etiamsi divisi sint ■ suis hostibus, et habitent in urbe munita, fore tamen plenos trepidatione. Haec amplificatio satis notanda est: quia nihil mirum si exterreat nos congressus, ubi hostes manum cominus conserunt, ubi etiam multa sese ingerunt oculis nostris quae possint nobis deicere animos. Sed ubi expavescimus sola hostium fama, et quamvis muri intersint, tamen sumus quasi exanimis, hinc apparet nos percussos esse manu Dei: quia si cernimus muros lapideos, et interim corda nobis sint vitrea, nonne apparet intus quasi arcano instinctu nos perterritos esse a Domino, potius quam mediis et naturalibus causis? Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quum dicit *populum fore muliebrem*, vel effeminatum, *in medio ipsius urbis*, in ipsis visceribus, quasi diceret, etiamsi habitent in tuto loco, tamen non desinent trepidare. *Aperiendo aperientur portae tuae*, inquit, *inimicis tuis*. Significat rursus quantumvis muniti sint Assyrii, tamen apertos fore omnes accessus hostibus, ac si nulla essent propugnacula. Quia dicit, *Portas terrae*, probabile est non loqui de urbe ipsa duntaxat, sed de omnibus propugnaculis. Nec dubium est quin Assyrii plures urbes munierint, quibus possent longe arcere hostem, et ut primaria sedes regni esset extra discrimen et metum. Ego igitur intelligo de multis urbibus quod hic dicit propheta, *Aperiendo aperientur portae terrae tuae hostibus tuis, et ignis vorabit vectes tuos*. Significat, etiamsi sedulo prius munierint totam terram in circuitu, ita ut putarent se fore securos ab omni incursu hostili, tamen hoc fore inutile: quia ignis comedet vectes ipsorum. Per ignem metaphorice intelligit propheta iudicium Dei. Nam sicuti videmus tantam esse ignis vehementiam, ut ferrum quoque et chalybem consumat: ita propheta intelligit nullum fore robur quod defendat Nineven et eius imperium contra manum Dei. Sequitur:

14. *Aguas obsidionis hauri tibi, robor munitiones tuas, ingredi in lutum, calca caementum, fortifica fornacem* (vel laterem: alii vertunt Tene, vel Apprehende). 15. *Illic vorabit te ignis, exterminabit te gladius, comedet te quasi bruchus* (alii vertunt quasi bruchum), *multiplicari* (ad verbum, vel multiplicando: est כליק quasi bruchus) *multiplicare quasi locusta*.

Prosequitur eandem doctrinam propheta, nempe Ninevitas operam esse perdituros, quum strenue et magno conatu sese defendere studebunt contra hostes. Sensus igitur est, quamvis nihil diligentiae reliquum facias, tamen tu operam ludes: quia non poteris repellere Dei vindictam: et falleris si putas consuetis rationibus posse te iuvare: quia Deus est

qui te aggreditur per Babylonios. Utcunque igitur omnia accumules, quae solent fieri ad urbes muniendas, hoc erit tibi inutile, *Hauri tibi*, inquit, *aguas obsidionis*: id est, prospicias tibi de annonae, ut fieri solet, et aquam etiam repositam habeas in cisternis, etiamsi robore munitiones tuas, id est, si instaures, si ingrediaris lutum calcandi caementi causa, si lateres tuos fortifices, id est, coagmentes, vel compingas (nam quod alii חק putant hic accipi pro tenere, vel apprehendere, prorsus alienum est a prophetae sensu). Fortificare igitur fornacem, hoc est lateres qui prodeunt ex fornace, nihil aliud est quam compingere, vel coagmentare inter se, ut solidum sit aedificium. Nam scimus ideo saepe colabi aedificia, vel everti, quia minus bene compacta sint: et respicit ad modum aedificandi, quem historici tradunt fuisse Assyriis in usu. Nam quia regio illa destituitur copia lapidum, lateribus supplet defectum illum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed addit, *Illic te ignis comedet*. In adverbio loci multum est ponderis, quum dicit, *illic quoque te ignis comedet*. Nam plus aliquid exprimit quam nuper, quod scilicet non modo frustra sese fatigabunt Assyrii in urbe sua munienda et toto imperio, sed etiam quod Deus convertet in ipsorum exitium quae confidunt sibi fore praesidio. *Illic ergo te ignis comedet*. Nunc videmus quid intelligat propheta. Et interim notandum est hic poni aquarum nomen, ac si diceret, Etiamsi parce et frugaliter vivant milites tui, contenti sint potu aquae (quemadmodum necesse est, ubi volumus constanter hostibus resistere, oblivisci omnes lautitias et ferre etiam inedia si opus sit, saltem penuriam delicati cibi et potus) etiamsi milites tui contenti sint sola aqua, et quidem non petant aquam recentem ex fonte vel fluvio, sed tantum bibant ex cisternis: etiamsi munitiones tuae refectae sint: et si diligenter muri tui sint coagmentati solida structura, quia inter se tenaciter coniuncti erunt lateres: tamen *illic te vorabit ignis*, id est, tua frugalitas, tua strenuitas et diligentia non modo nihil tibi proderit, sed etiam tibi cedet in perniciem: quia maledicit Dominus hominum arrogantiae, ubi praesidiis suis confidunt. Postea addit, *Exterminabit te gladius*: id est, Dominus inveniet varios modos, quibus te absumat. Igne igitur et gladio te conficiet ac vorabit. Postea addit, *Comedet te quasi bruchus*. Possemus tam in nominativo casu quam in accusativo legere, *Comedet te quasi bruchus*. Si placet ista lectio, sensus erit, Quemadmodum bruchi exiguo tempore vel pratrum, vel segetem aliquam deformant, sic te repente conficient hostes quasi uno morsu. Scimus enim animalia illa adeo esse noxia, ut totas fruges statim corrumpant et consumant: multa est enim voracitas in illis animalculis. Sed quia postea confert propheta Assyrios bruchis et locustis, ideo conveniet

etiam alter sensus: quod scilicet iudicium Dei absumet Assyrios, quemadmodum bruchos absumit vel pluvia, vel tempestas aliqua, vel mutatio temporis. Quemadmodum enim valde noxia sunt ea animalia, sic etiam Dominus illa exterminat, quum ita visum est. Postea adiungit, *Multiplicari*: est, quemadmodum iam dixi, modus infinitivus verbi. Sed sententia prophetae est, *multiplicando quasi bruchus, multiplicare quasi locustae*. Cur autem hoc dicat, melius intelligi poterit ex contextu. Ergo contexi debent duo sequentes versus:

16. *Multiplicasti negotiatores tuos quasi stellas coelorum: bruchus praedatus est, et avolat*. 17. *Principes tui* (vel coronati: deducitur enim a נָר, quod significat coronam: sed malo vertere egregios, vel praestantissimos quosque: principes ergo tui, vel eximii tui), *quasi locusta, et duces tui quasi locusta locustarum* (est quidem aliud nomen, sed non possumus certo distinguere inter illas species, quemadmodum dictum est Ioelis 1. capite), *quae castrametantur* (id est, considunt) *in maceriis* (id est, clausuris) *in die frigoris: sol exortus est, et migrarunt, et non cognoscitur locus earum ubi*.

Ex his verbis colligere licet quid prius voluerit propheta, ubi dicebat Assyrios similes esse locustis, vel bruchis: quasi diceret, Scio vos confidere vestra multitudo: estis enim quasi examen bruchorum, vel locustarum: hoc est, praevaletis numero. Nam congregasti mercatores vel negotiatores tuos quasi stellas coeli. Hic ostendit ingentem esse numerum. Sed ubi addit, *Bruchus praedatus est, et avolat*, secundam rationem similitudinis designat. Neque enim satis esset tenere unum membrum, sed coniungi debent haec duo, quod Assyrii, quum essent fere innumeri, gloriati sint sua multitudo: deinde quod illa multitudo fuerit etiam evanida. Ergo per concessionem hic dicit, Multiplicando negotiatores tuos multiplicasti: sed quum dicit, Quasi bruchos, et quasi locustas, ostendit hanc multiplicationem non fore firmam: quia Dominus disperget eos huc et illuc. Quoniam ergo propinqua est dissipatio, ideo propheta dicit eos esse bruchos et locustas. Nunc tenemus prophetae consilium: subsannat principio stultam confidentiam qua turgebant Assyrii, propterea quod dominabantur multis populis poterant conficere magnos exercitus, et eos opponere ad omnes partes, si quis illos aggressus esset. Propheta hoc illis concedit, valere scilicet magno numero *multiplicando multiplicare*: sed quid tandem proficies? erunt locustae, et erunt bruchi: Quomodo? iam sequitur explicatio plenior, *Multiplicasti negotiatores tuos, quasi stellas coelorum*: sed hoc momentaneum erit, quia statim videbis eos dilabi, quem-

admodum bruchi momento temporis huc et illuc dispersi relinquunt nudum agrum vel pratum. Caeterum per negotiatores quidam intelligunt foederatos, et comparatio ista etiam frequenter occurrit apud prophetas, quemadmodum ante vidimus. Et hodie etiam principes nihil differunt a mercatoribus, quia licitantur hinc inde, et pollent similibus astutiis quemadmodum alibi vidimus, quibus ultro et citro se decipiant. Posset igitur haec similitudo congruere, *Multiplicasti negotiatores tuos: Tes practiciens*. Sed potest latius patere sensus prophetae, ut scilicet referamus ad cives Ninevae: quia non dubium est quin exercuerint praecipui quique mercaturam, quemadmodum hodie Veneti omnes sunt mercatores, ita erant et Tyrii et Ninevitae, et Babylonii etiam. Non mirum est igitur, si propheta hic per synecdochen sub una specie complexus fuerit ditissimos quosque, *Multiplicasti ergo mercatores tuos*. Hactenus concedit illis magnum numerum: sed postea adiungit, *Bruchus praedatus est et avolat*. Nam hoc verbum significat aliquando spoliare, significat grassari. Bruchus ergo grassatus est, et avolat, id est principes tui, ut postea dicet, vel praecipui quique grassati quidem sunt, hoc est vastarunt multas regiones suis rapinis, spoliarunt undique, quemadmodum bruchi perdunt et segetes et fruges quascunque. Fuit igitur quasi examen bruchorum. Nam perinde ac si bruchi cum magna turba invaderent agrum aliquem, sic etiam Nineve emitte solebat undique suos mercatores qui spoliarent ac nudarent totam terram. Bene, inquit, *bruchus praedatus est, sed avolat*, id est dispergitur. Sic continget, inquit propheta, tuis civibus o Nineve. Et ideo postea adiungit, *Et principes tui quasi locusta*. Hoc refertur ad maleficia, quibus totam fere terram vexaverant. Quemadmodum igitur locustae et bruchi quocunque veniant, corrumpunt quidquid est alimentorum, deformant omnes agros, nihil residui faciunt, et arida manet tota terra: sic etiam *principes tui fuerunt quasi locustae, et duces tui quasi locustae locustarum*, hoc est, magnae locustae. Scimus enim hac loquendi forma notari superlativum gradum apud Hebraeos. Fuerunt igitur quasi locustae voraciores duces tui. Nam arefacta fuit tota terra ab ipsis. Nihil enim fuit quod expleret eorum avaritiam et voracitatem. Quod autem adiungit propheta, *Sunt locustae quae habitant in maceriis tempore frigoris: ubi autem exortus est sol, non agnoscitur amplius locus earum*, iam ostendit non fore hoc perpetuum quod Ninevitae ita devorent totam terram, et omnes regiones expositae sint atque obnoxiae eorum voracitati. Sicuti enim locustae, inquit, sese abund in cavernis, postea avolant, ita continget tuis principibus. Sed posset alio modo hic locus accipi, quod scilicet Ninevitae fuerint absconditi in suis cavernis hyemis tempore: deinde, ubi

erat opportunum tempus praedandi, quod huc et illuc sese contulerint, et occupaverint varias regiones, ut referrent praedas domum ex remotissimis partibus. Posset hic sensus elici ex verbis prophetae: et apte hoc modo inter se cohaerebunt membra, quod sicut ex suis nidis evolaverant Ninevitae ad praedandum: sic etiam dispersi huc illuc migrabunt. Interim priorem sensum non improbo. *Sicuti ergo considunt locustae in maceris frigoris tempore, ubi autem sol exortus est, id est, ubi temperies ipsas invitat (neque enim loquitur de solibus hybernis) sed ubi iam viget calor solis, et aerem temperat: tunc exeunt, inquit, locustae, et avolant, neque amplius cognoscitur locus earum.* Significat in summa, quod praedati sunt Ninevitae, hoc fecisse quemadmodum locustae solent: sed similem illam eventum illis instare, qui cernitur in locustis: quia Dominus scilicet faciet illos dilabi, imo diffuere momento, ut iam nullum vestigium reperiatur. Sequitur:

18. *Dormitaverunt pastores tui, rex Assur, iacuerunt fortes tui, dispersus est populus tuus super montes, et nemo congregans.*

Confirmat eandem sententiam, ac dicit nihil fore consilii vel solertiae in ducibus. *Pastores enim regis Assur* vocat consiliarios, quorum prudentiae fidebat, ut scimus reges solere in suos consiliarios recumbere. Putant enim in illis satis esse consilii: et ita mandant totius populi custodiam. Deridet autem fiduciam regis Assur propheta, quod non erit tantum vigilantiae in ipsis pastoribus, ut caveant et sibi et populo et toti regno. Loquitur in praeterito tempore vel ad certitudinem vaticinii: vel quia temporum mutatio familiaris est Hebraeis. *Iacebunt, inquit, fortes tui.* Hoc est, resides manebunt, non poterunt excurrere contra hostes, ut prohibeant impetum. *Iacebunt igitur.* Postea *Dispersi sunt populus tuus:* hoc est, populus tuus dispersus est. *וַיִּפְּרֹץ* non est dispergere: et ideo non dubito quin hic sit literae mutatio, et *וַיִּפְּרֹץ* positum est pro *וַיִּפְּרֹץ*: et miror cur deducant a *וַיִּפְּרֹץ*, quum potius sit a *וַיִּפְּרֹץ* et mutatio illa literarum satis etiam usitata est Hebraeis. *Populus ergo tuus dispersus est super montes, et nemo qui congreget.* His verbis intelligit propheta tantam fore dissipationem totius imperii, ut iam nulla sit spes restitutionis. *Non erit ergo qui congreget.* Dixerat prius duces aut fortes fore quiescentes. Atqui opus erat illos obviam ire, ut hostes reprimerent: *Iacebunt, inquit, illi:* hoc pertinet ad ignaviam ipsorum notandam. *Populus autem qui debebat domi quiescere, ut est imbellis, erit dispersus super montes: nemo autem erit qui colligat.* Sequitur:

19. *Non est contractio (vel cicatrix fracturae tuae), dolore est plena plaga tua: omnes qui audierint famam tuam (id est, de te) percutient manum super te: quia super quem non transiit malitia tua iugiter?*

Hic clarius ostendit propheta, ubi dissipatum fuerit imperium Ninevae, fore hoc incurabile malum, ut scilicet tollat spem omnem remedii. Nam improbi etiamsi cladem effugere nequeant, concipiunt tamen fallaces fiducias, et existimant se posse novas vires paulo post colligere. Ut ergo spem hanc illis auferat propheta, dicit *non esse contractionem fracturae.* Est etiam haec concinna similitudo: nam ruinam urbis Ninevae comparat vulneri, quod non potest cicatricem obducere. *Non est igitur contractio.* Alii vertunt rugam: sed improprie. *Non ergo contractio:* deinde, *plaga tua dolore plena est:* hoc est, non poterit sedari dolor plagae tuae. Hoc unum est, nempe excidium urbis Ninevae fore irreparabile. Iam adiungit, *Quicumque audierint hanc famam, percutient manum super te.* Vertunt multi, *Plaudent manum super te, vel manibus:* et putant esse heterosin numeri. Sed quia manum percutere apud Hebraeos signum est consensus: ideo non male quadrabit si dicamus hoc prophetam velle, ubicunque audita fuerit fama huius cladis, omnes approbaturus: Ecce, Deus tandem ostendit se esse iustum ultorem tot scelerum: sicuti dicunt percutere manum dum paciscuntur, vel dum quis pro altero fideiubet. Sicuti ergo in fideiussione et aliis omnibus pactis dicunt manum percutere, ita etiam ubi subscribent omnes Dei iudicio: o quam recte hoc factum est! o quam iuste Deus poenam sumpsit de tyrannis istis vel latronibus! *Percutient ergo manum super te:* hoc est, approbabitur haec tua clades: quasi diceret, Non tantum coram Deo maledicta eris, Nineve, sed etiam omnium gentium consensu. Et ita significat perituram Nineven cum summa ignominia et dedecore. Interdum continget aliquam monarchiam ruere, et tamen omnes gement: Deus autem hic pronuntiat se non fore contentum simplici interitu urbis Ninevae, nisi adiungat simul publicam infamiam, ut omnes agnoscant hoc iusto iudicio accidisse. Postea addit, *Nam super quem non transiit malitia tua iugiter?* Confirmatio est proximi membri: et conveniet haec ratio utrique expositioni. Si percutere manum accipimus pro applaudere, conveniet haec ratio: Quare? Gaudebunt enim tuo exitio omnes gentes: quia nulla est cui non multas iniurias intuleris. Sic enim in signum laetitiae omnes sibi gratulabuntur ac si essent liberati: vel plaudent, id est, agnoscent te iusto Dei iudicio fuisse perditam: quia scilicet expertae sunt omnes quam inique et tyrannice dominata fueris. Quoniam ergo malitia tua fuit instar dilavii, et fere absorpsit

omnes terras, ideo omnes vel plaudent, vel conculciant in tuum interitum. Et dicit *iugiter*, ut ostendat diuturnam fuisse Dei tolerantiam. Unde etiam apparet magis inexcusabiles esse Assyrios, quod quum Deus indulgenter ipsis pepercerit, non tamen resipuerint, sed prosequuti sint eadem scelera longa temporum serie. Quum ergo ad licentiam peccandi accedit talis pertinacia, tollitur omnis excusatio. Et interim admonet propheta Israelitas, non esse cur deficiant animis, quamvis Deus non statim ad poenam sumendam prosiliat: quia per

hoc adverbium *המיד* significat Deum ideo ad tempus suspendere iudicium suum contra Nineven, ut haec patientia vel mora sit testimonium bonitatis et clementiae eius. Ergo videmus hic prophetam occurrere fervori hominum, quia statim excandescunt vel fremunt, si Deus non sumat vindictam de hostibus ipsorum. Ostendit iustam esse causam Deo cur non statim exsequatur poenas contra reprobos: sed tamen venturum tempus, ubi apparuerit ipsos prorsus esse desperatos, venturum dico tempus, quo Dominus tandem exseret manum suam.

HABACUC.

Sequitur suo ordine propheta Habacuc. Quo autem tempore functus sit docendi officio non satis constat. Hebraei suo more audacter asserunt sub rege Manasse prophetasse: sed illa est non satis firma divinatio. Coniicere tamen licet prophetiam hanc fuisse editam, quum iam desperata esset populi contumacia. Probabile enim est ex querimonia quam statim videbimus, populum dedisse prius multa experimenta perditae malitiae. Mihi igitur non dubium est quin propheta missus fuerit, quum iam frustra alii operam sumpsissent in corrigenda malitia populi. Caeterum quia denuntiat iudicium quod instabat a Chaldaeis, vel sub Manasse, vel sub aliis regibus, hoc est, ante tempus Zedechiae, prophetavit, sed non possumus certum tempus praefigere. Summa autem est, quod initio conqueritur de impia obstinatione populi, et deplorat corruptelas, quas tunc videbat grassari: deinde statim exsurgit tanquam Dei praeco, et Iudaeos admonet de propinqua clade. Paulo post tamen adhibet consolationem: quia Deus vicissim poenam sumet de Chaldaeis, ubi intolerabilis fuerit eorum superbia. Secundo capite hortatur pios omnes suo exemplo ad patientiam: et fusius concionatur de propinqua ruina Babylonis. Tertio capite, ut videbimus, convertit se ad vota et preces. Nunc venio ad verba:

CAPUT I.

1. *Onus quod vidit Chabakuk propheta.*

Onus, hoc maior pars interpretum refert ad Chaldaeos et monarchiam Babylonis: quod mihi non probatur: et certa ratio cogit me ab eorum consensu discedere. Nam quia propheta Iudaeos alloquitur, et sine adiectione prophetiam suam Onus vocat, non dubium est quin eorum respectu sic loquatur. Deinde commentum illud nimis durum est, quod propheta exhorruerit futuram vastationem

terrae, et ita conquestus fuerit apud Deum quod passurus esset tam crudeliter tractari electum suum et peculiarem populum. Rectius sentiunt alii hoc onus denuntiari Iudaeis. Quid intelligant prophetae per vocem *אָנֹכִי* alibi dictum fuit. Hic ergo gentiles suos aggreditur Habacuc: et ostendit frustra eos protervire contra omnes Dei prophetas: quia tandem sentient minas non esse supervacuas. Hoc igitur onus vidit Habacuc propheta, nempe Deum ubi longa tolerantia usus esset contra Iudaeos tandem fore ultorem tot scelerum. Nunc sequitur:

2. *Quousque Iehova clamabo, et non exaudies? vociferabor ad te ob violentiam, et non servabis?*
3. *Quare ostendis mihi iniquitatem, et molestiam aspiciere facis? et direptio, et violentia in conspectu meo? et est qui litem et contentionem excitet?*

Quemadmodum iam admonui, interpretes hic divinant prophetam vaticinari de rebus futuris, ac si in conspectu esset calamitas, de qua postea verba faciet. Sed illud est nimis coactum. Ego igitur non dubito quin hic propheta cum Deo expostulet, quod tam patienter indulgeat reprobo populo. Quamquam enim certum est prophetas semper curasse fideliter populi salutem, tamen etiam non dubium est quin exarserint zelo gloriae Dei, et quum viderent sibi certamen esse cum hominibus prae fractis, tunc excanduerint sancta iracundia, et susceperint causam Dei, et imploraverint eius auxilium, ut remedium afferret rebus perditis. Ego igitur interpretor prophetam hic ita cum Deo agere, ut proferat in medium tot scelera, in quibus populus obdurerat. Et hinc colligimus prius exercuisse munus docendi: quia absurdum fuisset initium facere ab ista querimonia et expostulatione. Expertus igitur fuerat magnam contumaciam in populo illo. Quum videret nullam spem esse correctionis, et res in deterius quotidie prolabi, quia ardebat Dei zelo, affectum hunc suum protulit. Antequam ergo futuram Dei vindictam populo minetur, quasi sese sub-

ducit a turba hominum, et privatim Deum ipsum compellat. Hoc primo tenendum est: prophetam hic referre secretum colloquium quod habuit cum Deo: nec vero adscribi debet crudelitati, quod his verbis acceleret Dei vindictam contra suos gentiles. Oportuit enim prophetam non tantum sollicitum esse de populi salute, sed suscipere curam gloriae Dei, imo ardere hoc zelo. Quoniam ergo frustra diu laboraverat, non dubito quin veluti remotus ab omnibus testibus hic interroget Deum, quousque tandem ita tolerare velit populi malitiam. Nunc tenemus consilium prophetae, et summam verborum. Dicit autem initio, *Quousque Iehova clamo, et non audis? quousque vociferor ad te violentia*, hoc est, propter violentiam, *et non servabis?* Hinc colligimus prophetam scipius fuisse precatum, ut Deus corrigeret malitiam populi, vel rationem aliquam inveniret ne tanta esset peccandi licentia. Probabile quidem est prophetam fuisse deprecatum quantisper spes aliqua fuit: sed ubi videbat res deploratas, tunc vehementius precatus est, ut Deus partes vindicis susciperet in castigando populo. Quanquam enim vere condoluit propheta percuntibus, et quemadmodum iam dixi, seria publicae salutis cura tactus fuit, praetulit tamen gloriam Dei: ideo non potuit ferre tam effraenem proterviam, quum videret audaciam impunitate crescere, et quodammodo Iudaeos illudere Deo, quum viderent se impune peccare. Adde quod non modo ex proprio sensu ita loqui potuit propheta, sed ex communi voto piorum omnium, quasi hic suscipiat publicas partes, et communem omnibus electis querimoniam proponat: sicuti verisimile est pios omnes in rebus tam confusis simul gemuisse. *Quousque itaque clamo, et non audis? vociferor*, inquit, *ob violentiam?* id est, quum omnia sint perversa, iam nulla sit aequitatis aut iudicii ratio, sed homines quasi laxis habenis sese proiecerint ad omne genus flagitii, quousque Domine dissimulas? Cacterum his verbis non tantum exprimit affectum suum propheta, sed etiam praefatur hoc modo, ut melius intelligant Iudaei maturum esse vindictae tempus: quia non tantum Deo, sed etiam eius servis prorsus sint intolerabiles. Deus enim iudicium suum suspenderat, etiamsi saepius rogatus esset a propheta. Hinc apparet eorum malitiam tantos fecisse progressus, ut non mirum sit durius nunc castigari a Domino, quum ita suis sceleribus non ipsum modo, sed etiam pios omnes et integros homines contra se provocaverint. Postea adiungit, *Quousque ostendes mihi iniquitatem? et molestiam adspicere me facis?* Hic causam iracundiae suae propheta breviter refert, quod scilicet non potuerit sine magno dolore, imo cruciatus adspicere tam foedas corruptelas in electo Dei populo. Nam qui hoc ad Chaldaeos referunt, faciunt quasi coacti, ubi tamen nulla est necessitas. Sed non

observarunt rationem illam quam exposui, quod scilicet nondum propheta Iudaeos ipsos doceat, sed praeparet ad subeundum iudicium, quoniam videant merito se damnatos esse, quum scilicet clamore piorum omnium et querimoniis rei peracti sint. Iam docet hic locus, quicumque serio Deum colunt et amant, debere etiam exemplo prophetae sancta iracundia accendi quoties vident scelera tam licentiose grassari inter homines, praesertim vero in ecclesia Dei. Nihil enim est quod plus moeroris afferre nobis debeat, quam ubi videmus homines furere cum profano Dei contemptu, et nullam esse reverentiam legis et coelestis doctrinae, sed pessumdari omnem ordinem. Quum ergo tanta nobis perturbatio occurrit, si in nobis viget scintilla una pietatis, necesse est nos effervescere. Si quis obiciat prophetam excedere modum, responsio facilis est, etiamsi liberior effundat affectus suos, tamen vel hoc non esse vitiosum coram Deo, vel saltem vitium hoc non imputari. Quorsum enim precamur, nisi ut familiariter quisque nostrum exoneret suas curas, dolores et anxietates in sinum Dei? Quum ergo Deus nobis permittat tam familiariter secum agere, non debet hoc adscribi vitio in precibus, quum ita libere profundimus affectus nostros, modo semper nos cohibeat fraenum obedientiae, quemadmodum certum est prophetam fuisse retentum vera mansuetudine. Ieremias quidem peccavit immodico fervore: sed alia est ac diversa ratio prophetae nostri. Quia hic non prosilit ad intemperiem, quemadmodum facit Ieremias, ubi maledicit diei suo natali. Ubi etiam cum Deo expostulat, quod sit factus vir contentionis. Sed propheta noster hic patrociniū suscipit iustitiae, quia ferre non potest ita ludibrio haberi Dei legem, et homines ita sibi permittere omnem peccandi licentiam. Nunc ergo videmus merito posse excusari prophetam, quamvis hic cum Deo expostulet: quia Deus non damnat in precibus nostris hanc libertatem: quin potius hic finis precandi est, ut quisque nostrum effundat cor suum coram Deo, quemadmodum in Psalmo habetur. Quoniam ergo reiicimus curas nostras et dolores in Deum, non mirum est si propheta hic pro humani ingenii captu dicat, *Quare ostendis mihi iniquitatem, et adspicere me facis molestiam?* Molestia hic active accipitur, sicuti verbum רָבִית transitive. Alii vertunt, *Quare adspicis?* quasi propheta indigne ferret conniventiam Dei. Sed contextus necessario postulat, ut transitive hoc verbum sumatur: quia dicit initio versus, *Quare ostendis mihi iniquitatem?* deinde, *Facis me adspicere violentiam?* Postea, *in conspectu meo est violentia*, tertio adiungit. Dixi autem active sumi vocem molestiae, quia non intelligit propheta se taedio fuisse confectum, sed improbos homines fuisse molestos bonis et simplicibus, quemadmodum accidere solet, ubi invaluit sce-

lerum licentia. *Quare etiam violentia, inquit, et direptio sunt in conspectu meo? Et est qui excitet?* Verbum מַעֲרִיב hic non significat suscipere, quemadmodum alii vertunt, sed potius attollere. Alii vertunt, Qui sustentet. Sed hoc etiam frigidum est. Ideo illa interpretatio quam attuli melius convenit. *Et est qui excitet litem et contentionem?* Caeterum propheta hic tantum accusat peccata contra secundam tabulam legis. Non loquitur de superstitionibus populi, et corrupto Dei cultu: sed in summa dicit nullum amplius esse studium iusti et aequi: sed ut quisque fortior est, ita plus audere contra miseros et innoxios homines. Huc igitur pertinent iniquitas, molestia, direptio, violentia, contentio, iurgium. Denique propheta hic deplorat in populo suo iam nihil esse vel acquitatis, vel fraternae benevolentiae, sed grassari mera latrocinia, rapinas, et iniustam violentiam. Sequitur:

4. *Propterea dissolvitur (vel debilitatur) lex, et non egredietur perpetuo iudicium (vel non egreditur): quia impius circumdat iustum, propterea egredietur iudicium perversum.*

Hic confirmat propheta quod prius dixi, et excusat zelum suum: ostendit non abs re se progredi ad tantum fervorem, quia videat totam legem Dei quasi calcari pedibus, videat obdurescere homines ad omne peccatum, ut iam parum absit, quin extincta sit omnis religio et Dei timor. Ideo iam dixi prophetam hic non impelli carnis impetu, quemadmodum saepe nobis contingit, ubi prosequimur nostras iniurias. Nam si quis laesus est, statim ebullit: caeterum, patimur interea nomen Dei haberi ludibrio, contemni totam eius doctrinam, violari totam acquitatem: tantum sumus delicati privato nostro respectu: interea facile ignoscimus si laesus fuerit Deus, et contempta eius doctrina. Hic autem propheta demonstrat non privato affectu se excandescere, sed quia ferre nequeat profanationem cultus Dei, et violationem sacrae eius legis. Dicit ergo legem dissolvi, vel debilitari: quasi diceret nullam esse amplius auctoritatem aut reverentiam legis Dei. Discamus ergo nos ipsos accendere, quia nimium frigemus ubi impii palam Deum contemnunt, imo subsannant. Quia ergo nimium hac in parte ignavi sumus, discamus nos stimulare prophetae exemplo. Nam et Paulus etiam oblique ostendit hanc esse iustam materiam exercendae nostrae iracundiae. Irascimini, inquit (Ephes. 4, 26), et ne peccetis, nempe ut quisque vitia sua reputet, ac sibi sit inimicus: deinde ut indignetur quoties videt Deum offendi. Hanc regulam nunc sequitur propheta: *Debilitatur, inquit, lex.* Scimus autem ubi prava consuetudo obtinuit, iam parum esse autori-

tatis in doctrina (neque enim tantum humanae leges contemptui habentur, ubi audacia hominum perfregit omnia repagula), sed etiam ipsam legem Dei pro nihilo duci. Nam putant sibi licere vulgo quidquid receptum est omnium consensu. Nunc ergo videmus prophetam se ipsum excruciare: quemadmodum dicitur etiam de sancto Loth, ubi videt cultum Dei prope esse exstinctum in terra, adeoque in electo populo, quem Deus sibi prae aliis consecraverat. Postea adiungit, *non egredietur perpetuo iudicium.* Perperam multi hoc accipiunt in persona stultorum, qui putant nullam esse Dei providentiam, ubi res sunt confusae in mundo. Sed propheta simpliciter dicit opprimi omnem iustitiam: sicut talis fere querimonia legitur apud Iesaiam cap. 59. Dicit ergo non egredi perpetuo iudicium, quia putant impii nullam sibi reddendam esse rationem. Si quis ergo verbum contra ipsos facere audeat, statim ebulliunt, et atrociter etiam ipsum impetunt quasi saevae bestiae. Silent igitur omnes, et fere obmutescunt ubi ita praevalent impii, et acquirunt audaciam ex diuturna consuetudine et licentia. Non egreditur igitur perpetuo iudicium, hoc est, Domine, iam actum est, neque apparet exitus malorum, nisi tu statim occurras, et remedium adhibeas praeter sensum carnis nostrae. *Quia circumdat, inquit, impius iustum,* hoc est, si quis adhuc retineat studium aliquod pietatis et iustitiae, statim undique consurgunt impii contra ipsum, et circumdant a fronte et tergo: sic fit, ut nemo sese opponere audeat, quamvis et fraudes, et rapinae, et truculentia, et crudelitas, et caedes etiam ipsae passim grassentur: si qui tamen adhuc residui sunt iusti, non audent prodire in medium, quia ipsos impii circum et circa obvallant. Postea addit, *Propterea egredietur iudicium perversum.* Hic altius descendit propheta, quod scilicet etiam ipsi gubernatores augeant malorum furorem, et quasi suppeditent materiam ipsorum libidini, quum omne discrimen recti et perversi confundunt. Neque enim hic tantum de privatis iniuriis loquitur propheta quas quisque perpetrat: sed loquitur de ipsis gubernatoribus: quasi diceret, Unum erat remedium, ut saltem iudices ipsi compescerent tantam audaciam: sed porrigunt etiam illi manus impiis, et eos adiuvant. Tribunalia igitur, quae sacra esse debebant, sunt quasi speluncae latronum. Nam proprie מַשְׁפָּט accipitur in bonam partem. Iudicium ergo nonne est optabile? sed est perversum, inquit propheta. Ergo per concessionem ponitur nomen iudicii: quia postea additur epitheton, quo declarat propheta leges ipsas esse mortuas: quia scilicet si quis ad opem legum oppressus confugiat, illic secundo spoliabitur. Denique intelligit propheta publice et privatim omnia esse corrupta in populo. Nunc sequitur:

5. *Videte in gentibus, et adspicite, et admiramini, admiramini: quia opus operans in diebus vestris, non credetis, quum narratum fuerit.*

Iam sermonem propheta convertit ad Iudaeos, postquam retulit privatum colloquium in quo postulaverat cum Deo, quod tam patienter ferret obstinatam gentis malitiam: nunc quasi instructus mandato Dei (ut re vera erat) fungitur praeconis officio, et indicit propinquam cladem. Utitur autem praefatione quae debuit expergefacerere lentos et socordes animos. Dicit enim *Adspicite, videte, admiramini, admiramini*: nam repetitiones istae non parum amplificanti quum bis iubet eos adspicere, et bis etiam hortatur ad stuporem vel admirationem. Postea brevier denuntiat iudicium Dei, quod deinde fusius prosequetur. Nunc ergo tenemus et consilium prophetae, et ordinem etiam docendi. Iubet autem ipsos adspicere in gentibus: quasi diceret iam esse indignos, qui discant in schola Dei: ideo alios illis magistros destinat, nempe Chaldaeos, quemadmodum paulo post videbimus. Poterat dicere, Adspicite ad Deum: sed quia tamdiu in hac doctrina operam frustra consumpserat propheta, et sine profectu, proponit illis Chaldaeos doctores. Adspicite, inquit, doctores in gentibus. Est enim tacita antithesis, quasi diceret, Hactenus saepius vos revocare ad se voluit Deus, et se ipsum vobis obtulit: sed recusastis in ipsum adspicere. Nunc ergo, quia taedet ipsum nimis longae patientiae, vobis constituit alios magistros: discite nunc ex gentibus quod hactenus recusastis discere ex sacro ore ipsius Dei. Non dubium est quin Graeci legerint בְּגוֹיִם, quia vertunt, Videte contemptores. Sed in verbis hebraicis nulla est ambiguitas. Postea adiungit, et admiramini, admiramini. His verbis admonet propheta horribile fore Dei iudicium, quo attoniti reddentur ipsi Iudaei. Poterant, nisi fuissent nimis prae fracti, placide discere dum per suos prophetas Deus cum ipsis agebat, ut solet cum filiis suis. Poterant igitur compositis mentibus audire loquentem Deum: nunc tempus est, ut obstupefiant. Videmus ergo prophetam hoc in summa velle, novam fore docendi rationem, quae invitos in admirationem rapiet: quia scilicet non sustinuerint regi mansueto modo, quum Dominus nihil aliud ab ipsis peteret quam ut se praeberent dociles. Postquam ergo dixit horribile fore Dei iudicium, adiungit hoc iudicium iam instare: *Opus, inquit, operabitur in diebus vestris.* Iam saepius admoniti fuerant de vindicta ista: sed quum reiicerent in longum tempus, semper demersi manebant in suis blanditiis: ut solent homines tempus extrahere, et semper venari novam indulgentiae materiam hinc et illinc. Sic ergo quum populus obduruisset ad omnes minas, putabat semper Deum fore tam patientem:

ideo propheta diserte exprimit quam propinqua sit exsequutio, quae illis erat instar fabulae: operabitur, inquit, hoc opus diebus vestris. Tandem subiicit, non credetis quum narrabitur, hoc est, Deus poenam de vobis exiget, cuius incredibile erit exemplum, et superabit omnem fidem. Non dubium est quin propheta hic ad populi incredulitatem alludat, et oblique eam perstringat: quasi diceret, Hactenus fidem abrogastis verbo Dei, sed tandem sentietis non esse mentitum: sentietis vero cum stupore. Nam quemadmodum verbum eius fuit vobis incredibile, ita etiam iudicium eius incredibile vobis erit. Denique significat propheta, si prophetae ideo derisi fuerint a Iudaeis, quia visi sunt fabulari, sensuros tandem istos contemptores, nihil fuisse dictum cui non respondeat ipse effectus. Haec igitur merces rependitur omnibus incredulis, quod Deus horrendis modis ulciscitur eorum impietatem, ita ut ipsi obstupescant, et aliis etiam sint in stuporem. Nunc ergo tenemus quid velit propheta, quum dicit fidem non habituros Iudaeos, quum narrabitur opus Dei: haec est vindicta de qua statim concionabitur. Citatur hoc prophetae dictum a Paulo (Act. 13, 41): sed defectitur ad poenam, quae tunc quoque instabat Iudaeis. Postquam enim Paulus Christum illis proposuit, quia videbat multos non affici, imo pro ludibrio habere evangelii praedicationem, adiungit, Videte, inquit, et obstupescite, quia Deus operabitur opus in diebus vestris, quod non credetis. Sed interea Paulus fideliter accommodat in usum suum prophetae verba, quia sicuti semel minatus fuerat Deus per prophetam suum Habacuc, ita etiam semper fuit sui similis. Quum autem tam severe vindicaverit legis suae contemptum in veteri populo, non potuit certe impietatem illius populi ferre, quum videret tam maligne et indigne, atque etiam proterve et contumaciter respui gratiam suam: quia hoc ultimum erat remedium Iudaeis. Non mirum igitur si Paulus etiam proponat horribilem hanc vindictam, si Iudaei suae aetatis repudiato Christo perstiterint in sua incredulitate. Iam sequitur expositio:

6. *Quia ecce ego excito Chaldaeos, gentem asperam et praecipitem, quae incedet per latitudines terrae, ad possidenda tabernacula non sua.*

Exegetice hic versus additus fuit a propheta, quia non satis fuisset in genere loqui de opere Dei, nisi admoniti fuissent instare sibi cladem hanc a Chaldaeis. Quanquam non tantum hoc versu explicat propheta quale sit illud opus, cuius meminerat proximo versu: sed crastina die eandem sententiam contextet. Iam in hoc differunt prophetae a Mose, quia quasi digito ostendunt quod ille in genere minatur, et proponunt specialia Dei iudicia, sicuti

etiam apparet ex adverbio demonstrativo Ecce. Quam vero necessarium hoc fuerit, colligimus ex pervicacia illius populi. Nam utcumque prophetae illis distincte ostenderent Dei iudicia, quae adspiciebant oculis: tamen tanta fuit vecordia, ut contemnerent tam apertas denuntiationes. Quid igitur factum esset, si tantum in genere dixissent prophetae, Deus vobis non parceret? Haec igitur ratio est cur propheta, ubi praefatus est de horribili vindicta Dei, nunc etiam specialiter pronuntiet iam armari ab ipso Chaldaeos, ut exsequantur vindictam illam. Sed eras reliqua.

Hesterna lectione coepit ostendere propheta unde Iudaeis exspectanda esset vindicta Dei, nempe quia Chaldaei venturi essent non proprio suo instinctu, sed arcano impulsu Dei. Testatur enim Deus ipse autorem se fore huius belli, et Chaldaeos quasi sub auspiciis suis militaturos: *Ego sum*, inquit, *excitans*. Quod deinde vocat Chaldaeos *gentem amaram et praecipitem*, huc spectat ut serio tandem incipiant timere Iudaei, qui nimis secure contempserant omnes minas. Haec quidem non fuerunt laudanda in Chaldaeis, nempe amarulentia et impetuosus fervor: sed Dominus potuit haec vitia convertere in optimum finem, quemadmodum elicit lucem ex tenebris. Quum ergo legimus Chaldaeos fuisse amarulentos, deinde praecipites, hoc modo significat Deus se posse uti vitiis hominum ad exsequenda sua iudicia, ut tamen nihil maculae inde contrahat. Neque enim possumus ipsum inficere nostris sordibus, quas ipse procul semper discit fulgore suae iustitiae et aequitatis. Postea adiungit, *Ambulabunt per latitudines terrae ad possidenda habitacula non sua*. Significat nihil fore obstaculo Chaldaeis, quominus sese effundant per totam terram, et occupent regiones procul remotas. Nam qui sibi metuunt, non audent ita sese dispergere, sed potius coacto agmine caute incedunt: qui vero iam potiti sunt victoria grassantur ad populandam terram. Hoc propheta facturos Chaldaeos esse dicit. Sensus est, venturos non ut incerto eventu bellum gerant, sed ut potiantur victoria: quia effuso cursu terram ipsam implebunt, ut occupent tabernacula, vel habitacula non sua. Hoc etiam reprehensione dignum fuit in Chaldaeis, quod ita incursus fecerint contra suos vicinos. Sed, quemadmodum iam dixi, Deus voluit tantum incutere Iudaeis terrorem, quia videbat sperni omnes minas. Voluit igitur exprimere quam formidabiles futuri essent ipsi Chaldaei, quemadmodum etiam idem confirmat proximo versu.

7. *Terribilis et metuenda ipsa, ab ipsa iudicium eius (pro iure ponitur hoc nomen), et exultatio (vel dignitas) eius egreditur.*

Quum pronuntiat Chaldaeos fore metuendos et terribiles, non laudat virtutes ipsorum, sed quemadmodum iam admonui, ostendit sibi praesto fore illos ad obsequium, ut vindictam suam exsequantur: ipse autem sic temperet iudicium suum, ut crudelitate ipsorum utatur in bonum finem. Sic videmus in manu Dei esse pessimos quosque, sicuti est Satan ipsorum caput: interea non misceri Deum cum eorum malitia: quemadmodum multi phrenetici homines obiciunt, Si Deus mundum gubernet sua providentia, fieri hoc modo autorem peccati, et adscribi ei peccata hominum. Sed longe aliter docet scriptura, nempe impios arcano Dei impulsu huc et illuc ferri: interea tamen residere in ipsis culpam, si quid agant vel dolose, vel crudeliter: Deum autem semper manere iustum, utcumque in usum suum accommodet pessima quaeque instrumenta. Sed quum addit propheta, *Iudicium eius fore ab ipsa gente*, intelligit Chaldaeos pro libidine sua acturos. Nam si quis legibus pareat et ultro se subiciat, libenter admittet vel iudices vel arbitros si quid sit controversiae: qui autem vult pro suo arbitrio omnia fieri, repudiat omnes iudices. Intelligit ergo propheta Chaldaeos fore summos iudices ita ut frustra querantur ab illis sibi iniuriam fieri Iudaei, vel alii: ipsi, inquit, et iudices erunt, et exsequantur iudicium, quia non recipient alios arbitros. Nomen iudicii, quod accipitur in bonam partem, ponitur hic pro iure: quasi diceret, Quidquid sibi arrogabunt Chaldaei, hoc ipsorum erit, quia nemo audebit sese interponere, neque etiam sese subicient alieno arbitrio: sed potestas illis erit pro lege: gladius autem pro tribunali. Nunc tenemus consilium prophetae, et semper tenendum est memoria quod iam dixi, Deo nihil esse commune cum istis vitiis: quia oportuit contumaciam populi desperati corrigi hoc modo, vel saltem frangi. Interea Dominus potuit uti talibus instrumentis, ut tamen modum in suis iudiciis servaret. Sequitur:

8. *Et velociores pardis equi eius, et acutiores lupis vespertinis: et multiplicati sunt equites eius, et equites eius e longinquo venient, volabunt quasi aquila festinans ad comedendum (vel ad cibum).*

Eodem pertinent omnes istae figurae. Loquutus est propheta de truculentia hostium, quos spernebant Iudaei: nunc adiungit tam strenuos fore, ut superent velocitate et pardos et aquilas, vel saltem pares sint. Dicit igitur primo fore celeriores pardis equos ipsorum. Nam poterant Iudaei vel minas istas eludere, vel saltem vana fiducia fovere suam socordiam: sicuti videmus hoc vitium nimis tritum esse in mundo. Poterant igitur secum reputare, Chaldaeos procul abesse, nec tam brevi instare periculum, de quo agebat propheta. Ergo equos ipso-

rum pronuntiat celeriores fore pardis. Postea adiungit *acutiores etiam fore lupis vespertinis*. Quum lupus animal sit rapax, tamen si toto die obambulet praedam quaeritans, circa vespere fames accendit eius rabiem. Nihil ergo magis formidabile lupis famelicis. Caeterum, ut iam dixi, nisi reperiant aliquam praedam circa vespere, tunc magis exardent. Et eadem similitudo postea nobis occurret 3. cap. Sophoniae. Nunc ergo videmus quorsum spectent prophetae verba. Addit *equites ipsorum fore multiplices*. Iam potentiam praedicat, ne Iudaei sibi accersant vana solatia, quod possint vel ab Aegyptiis, vel ab aliis vicinis gentibus aliquid subsidii consequi: propheta omnes istas spes ostendit vanissimas fore, quia etiamsi colligant hinc inde auxilia, superabunt tamen et potentia et multitudine Chaldaei. Postea dicit, *Equites eius e longinquo venturos*, hoc est, etiamsi longum iter conficere oporteat, lassitudo tamen ipsos neque impedit, neque tardabit: hoc est, e longinquo venire. Non igitur debilitabit ipsos itineris molestia, quin perveniant usque in Iudaeam. Quare? quia volabit, inquit (loquitur semper de ipsa gente) *quasi aquila festinans ad comedendum*. Est etiam haec similitudo aptissima ad rem praesentem: quia significat, ubi oculos adiecerint ad praedam Chaldaei, statim adfore, quemadmodum aquila e sublimi cernit cadaver: est longissima distantia: simul atque adspexit praedam, uno volatu sese praecipitat, et statim incumbit ac si coelum rueret. Nam mira est pernicitas in aquilis, quemadmodum satis notum est. Videmus nunc posse ex verbis prophetae colligi hanc summam: Iudicium Dei metuendum esse, quia utetur Chaldaeis ministris, quorum horribilis erit saevitia et inhumanitas: deinde ostendit superiores semper fore potentia Chaldaeos et multitudine: tertio etiam docet miram fore in illis pernitentem. Quod si videtur obstare longitudo itineris, fore aquilis similes, quae se quasi praecipitent e coelo in terram ubi praeda ipsis apparet. Non autem sola celeritas est in aquilis, sed etiam acumen: quia scimus celebrari oculos aquilarum. Et dicuntur etiam pullos suos deicere si non possint rectos oculos defigere in solem, quia abdicant quasi adulteros. Sic ergo propheta intelligit Chaldaeos procul olfacere praedam, quemadmodum aquilae, ut sunt incredibili perspicacia praeditae, e medio aere cernunt cadaver in terra prostratum: sic etiam acute olfacient Chaldaei praedam, ut statim in ipsam incumbant. Pergamus:

9. *Tota* (semper de ipsa gente loquitur: hoc est, totus ipse populus) *ad praedam venit: occursum vultus ipsorum* (iam in plurali numero loquitur) *ventus orientalis, et colliget quasi arenam captivitatem*.

Quum dicit venturos ad praedam, significat nihil illis fore negotii vel laboris, quia victores erunt antequam manus conserant, vel antequam bellandum sit cum hostibus. Sensus igitur est, non venturos Chaldaeos, ut consumant multum temporis in gerendo bello, quemadmodum ubi sunt vires ad resistendum: sed venturos ad praedam duntaxat, quia perterriti erunt Iudaei, et sese statim subicient. His autem verbis intelligit propheta nihil fore aut fortitudinis, aut animi in illo tam praefracto populo: nam ita debilitat Deus corda eorum, qui sese ferociter opponunt eius verbo. Quoties ergo nimis robusti sunt homines adversus Deum, liquefacit ipsorum corda, ut mortalibus non resistant, atque ita ludibrio habet eorum confidentiam vel potius vesaniam. Ergo ne adhuc Iudaei aliquid spei concipiant ex dubio belli eventu, propheta dicit Chaldaeos ad praedam duntaxat venturos esse: quia scilicet omnes erunt illis obnoxii. Postea adiungit, *occursum vultus ipsorum fore similem vento orientali*. Significat *וּמִן* ex opposito. Nomen inde deductum tantundem valet atque occursum. Scimus autem ventum orientalem fuisse Iudaeis valde noxium, quod fruges arefaceret, imo quasi consumeret totam substantiam terrae. Deinde fuit etiam magna violentia illius venti. Ideo prophetae quoties exprimere volunt magnum impetum, addunt similitudinem venti orientalis. Perinde est ac si diceret Iudaeos frustra sibi nunc blandiri, quia ubi senserint flatum venti orientalis, aufugient, quia scient se longe esse impares ad resistendum. Hinc sequitur quod adiungit propheta, *Colliget captivitatem quasi arenam*, hoc est, nullo negotio subiget sibi rex babylonius omnes populos, ut instar arenae maris colligat innumeros captivos. Nam per arenam maris intelligunt immensam multitudinem hominum. Denique ostendit propheta iam quasi devictos esse Iudaeos, quia negotium ipsis sit, ac certamen cum Deo, quem toties et tam obstinate provocarunt: deinde quia Deus etiam tales ministros sibi destinaverit, nempe, qui et celeritate, et potentia, et crudelitate etiam excellant. Haec summa est. Postea adiungit:

10. *Et ipse reges ridebit, et principes subsannatio ei: ipse omnem munitionem subsannabit, congregabit pulverem et capiet eam*.

Concludit propheta sermonem illum, quem hactenus prosequutus est. Dicit Chaldaeos non venturos ut certent quasi dubii, sed ut tantum insultent devictis gentibus. Scimus enim Iudaeos, etiamsi neque magna copia hominum, neque divitiis polleant, tamen ita fuisse superbos, ut quasi e sublimi despicerent alias gentes. Deinde scimus etiam frustra confisos fuisse vanis auxiliis: quum Aegypt-

tiis foederati essent, putabant se esse extra omne discrimen. Ergo dicit propheta Chaldaeis fore ludibrio omnes reges et principes: deinde subsannationi quoque fore omnem munitionem. Quare? nam *colliget pulverem*, inquit: hoc est, conficiet aggerem ex pulvere: et ita penetrabit in omnes urbes munitas. Denique voluit propheta praescindere omnem spem Iudaeis, ut se humiliarent coram Deo: vel adimere voluit omnem excusationem, si non resipiscerent, quemadmodum contigit. Scimus enim non resipuisse ad istas admonitiones, donec tandem impleta fuit haec vindicta. Postea adiungit:

11. *Tunc mutabit spiritum, et transgredietur, et impie aget: haec virtus eius deo ipsius.*

Iam incipit propheta fidelibus dare aliquid solatii, ne succumbant tam gravibus malis. Hactenus direxit verba ad populum illum desperatum: sed nunc sese convertit ad reliquias. Erant enim semper aliqui fideles, licet rari in populo illo, quos Deus nunquam neglexit: imo in eorum gratiam subinde misit suos prophetas: quia etiamsi multitudo nihil proficeret, fideles tamen senserunt Deum non frustra minari: ita retenti sunt in eius timore. Haec ratio est, cur soleant prophetae, ubi generaliter loquuti sunt, descendere ad fideles, et quasi seorsum, et privatim illos solari. Et haec distinctio notanda est, quemadmodum alibi diximus. Nam dum prophetae iram Dei denuntiant, sermo hic promiscue dirigitur ad totum corpus populi: ubi autem adiungunt promissiones, tunc perinde est ac si ad secretum colloquium vocarent fideles, et illis in aurem referrent quod mandatum est a Domino. Potuit haec doctrina esse utilis omnibus, si rediissent ad sanam mentem: sed quia totus fere populus obtorpuerat in suis sceleribus, et Satan obstupescerat etiam mentes et sensus fere omnium: ideo oportuit prophetam specialiter respicere electos Dei. Nunc tenemus eius consilium. Dicit autem, *tunc mutabit spiritum*, inquit. Hac ratione iubet fideles bene sperare, quia ubi Chaldaei evomerint totum suum furorem, Dominus puniet ipsorum arrogantiam, quia erit intolerabilis. Esset quidem hoc frigidum apud homines profanos. Nam quid mirum est, si Chaldaei tot victorias adepti fuerint proterviores, et exultaverint tandem, quemadmodum fieri solet? sed ubi hoc principium apud nos fixum est, Deo intolerabilem esse hominum superbiam, ubi nimium insultant, nec tenent ullum modum, hoc argumentum valde est efficax, nempe quod quisquis ita cornua eriget, statim prosternetur a Domino. Et scriptura etiam semper hoc nobis proponit, Deum retundere superba supercilia, ut sciamus propinquam fore ruinam omnibus impiis, quum ita violenter insaniunt, et iam non agnoscunt se esse mor-

tales. Hanc igitur rationem nunc propheta adducit in medium, ut sperent fideles aliquem fore tandem modum hostium suorum violentiae, quia Deus compescet ipsorum superbiam, ubi transgressi fuerint. Dicit autem, *tunc mutabit spiritum*: non quod fuerit prius ulla modestia in Chaldaeis, sed quia felicitas ipsos inebriavit, imo abstulit omnem rationem. Hoc etiam usitatum est, ut qui fortunam habet quasi sub manu, obliviscatur sui, neque amplius se reputet unum esse ex mortalibus. Fatentur quidem etiam summi reges se homines esse: sed interea videmus quod furor ipsos abripiat. Nam, quemadmodum iam dixi, prospera fortuna delusi nihil aliud cogitant quam se esse deos. Hoc nunc intelligit propheta de rege babylonio et toto eius populo: mutabit, inquit, spiritum, hoc est, felicitas auferet quidquid fuit in ipso rationis et modestiae. Iam si superbi homines sese produnt, ac suum ingenium, ubi aridet illis fortuna, discamus iudicium facere de hominibus, ubi haec experimenta possunt nos confirmare: nempe si certo iudicandum est de homine aliquo, videndum est quomodo ferat utramque fortunam. Poterit enim accidere, ut qui patienter et aequo ac placido animo toleravit res adversas, evanescat in secunda fortuna, et se ipsum ita efferat, ut iam alius prorsus sit. Non igitur immerito propheta loquitur de mutatione spiritus, quia etiamsi Chaldaei iam ante fuerant superbi, tamen non ita deprehensi fuerant vesani, sicuti ubi prorupit eorum temulentia sine modo: quod contigit post tot victorias. Mutabit igitur spiritum: non quod alii fuerint Chaldaei, sed quia Dominus hoc modo detexit ipsorum insaniam, quae prius latebat. Fuerat enim in illis aliqua modestiae species, donec perversa et quasi temulenta confidentia ipsos abriperet. Postea adiungit, *Transgredietur*. Nam voluit exprimere propheta ubi Dominus passus esset Chaldaeos longe et late dominari, hoc modo patefieri aditum eius iudiciis: quod est longe alienum a carnis sensu: nam quo plus virium acquirunt homines, eo etiam plus audaciae sibi promittunt. Hoc totum videtur facere ad stabiliendam eorum potentiam, quod scilicet fortuna sua uti noverint. Sed Dominus occulte praeparat sibi viam, quemadmodum iam dixi, ad ipsos prosternendos, quum ita proterviunt, et modum transgrediuntur. Non igitur simpliciter propheta hic damnat superbiam et fastum in Chaldaeis: sed ostendit iam quasi apertam esse viam iudicio Dei, ut ipsos perdat, quia hoc modo sese reddunt intolerabiles. Postea addit, *Et scelerate aget*. Hoc verbum וַיַּעַל refero ad finem versus, quia adscribet hanc potentiam deo suo. Et videtur hoc exegetice addere propheta, ut sciant Iudaei quale futurum esset scelus illud regis Babyloniae. Accusat igitur in eo sacrilegium, quod putabit beneficio idoli sui se fuisse victorem Iudaeae, ita ut in nihilum rede-

gerit veri Dei et virtutem et gloriam. Quia ergo transferet Dei gloriam Babylonius ad suum idolum, hoc modo maturescet ruina eius: quia Dominus suscipiet causam suam, et poenam exiget de tali sacrilegio. Neque enim dubium est, quin hic loquatur ex persona Babylonii, vel ex sensu, quum dicit, *Haec virtus est deo ipsius*. Nam si quis hoc velit exponere de vero Deo, ut faciunt nonnulli interpretes, relatio erit dura et coacta, quia Babylonii non colebant verum Deum, sed addicti erant suis superstitionibus, ut satis notum est. Non dubium igitur est, quin propheta proponat hic in medium fidelibus superbiam, qua sese efferent Babylonii, ut provocent iram Dei contra se: deinde sacrilegam illam iactantiam, qua gloriabuntur sibi datas esse victorias a suis idolis, quod non poterat fieri sine atroci veri Dei contumelia. Iam sequitur:

12. *Annon tu ab initio (vel iam pridem) Iehova Deus meus? sanctus meus? non moriemur, Iehova ad iudicium posuisti eum: et fortis ad castigationem fundasti eum.*

Iam propheta quasi exsultans ex communi piorum omnium sensu ostendit fructum illius doctrinae, quam nuper adduxit. Sicuti enim profani homines contra Deum proterve insurgunt, et dum eos Satan dementat, proiciunt suas ampullas, quasi loquendo turbare possent coelum et terram: ita etiam fideles concipiunt sanctam fiduciam ex Dei verbo, et contra sese opponunt, et superant illam ferociam magnitudine et constantia animi sui, ut audeant intrepide gloriari se esse felices et beatos, etiam in maximis miseriis. Hoc igitur voluit propheta quum subiecit, *Tu es deus noster*. Et interrogatio magis emphatica est quam si simpliciter assereret Deum verum coli in Iudaea: et ideo fore protectorem illius gentis. Sed quum interrogat propheta, significat ex communi usu linguae hebraicae nihil esse dubitationis: quid? Annon tu es deus noster? Videmus ergo hic antithesin inter pravos et impias iactantias quibus turgent impii, et sanctam gloriationem qua fideles et filii Dei exsultant. Caeterum, quod sermonem dirigunt potius ad Deum quam ad impios, hoc etiam ratione non caret, quia inutile fuisset contendere cum impiis. Est quidem interdum hoc necessarium, ubi ita aperto ore contumeliosi sunt reprobi contra Deum, non possumus nobis temperare, neque etiam fas est, quin saltem testemur nos pro nihilo ducere tales blasphemias. Sed non possumus tam fortiter nos opponere ipsorum audaciae, nisi prius cum Deo sit nobis illud constitutum quod nunc dicit propheta, *Tu es deus noster*. Ergo quisquis volet fortiter certare cum impiis, prius transigat cum ipso Deo, et quasi confirmet ac sanciat pactum istud,

quod Deus nobis proposuit, nempe nos esse populum eius, et ipsum vicissim nobis fore semper in deum. Quia ergo hoc modo nobiscum paciscitur Deus, necesse est fidem nostram probe stabiliri, ut deinde prodeamus in certamen contra omnes impios. Hunc ordinem nunc tenet propheta, et ostendit nobis servandum esse: *Annon ergo tu es deus noster?* Postea adiungit, *iam pridem*, מִקֶּדֶם: qua voce propheta fideles ad memoriam foederis revocat, quod non pridie, vel nudiustertius pepigerat Deus cum populo suo, sed ante multa saecula, nempe quadringentis annis antequam patres ipsorum redimeret ex Aegypto. Quum ergo iam vetustate sancita esset gratia Dei apud Iudaeos, non abs re propheta hic dicit, *Tu es deus noster ab initio*, hoc est, tradita fuit nobis per manus religio haec, quam sumus amplexi: et tamen scimus te esse eius autorem, quia fides nostra non recumbit in opinionem hominum, sed innixa est verbo tuo. Ergo quum toties, et tam variis modis, et per longam annorum seriem experti simus te nobis esse deum, iam nullus est dubitationi locus. Postea adiungit, *Non moriemur*. Quod Iudaei locum hunc dicunt fuisse correctum a scribis, mihi non potest esse verisimile. Nam ratio illa fuisset nimis frivola. Putant scriptum fuisse לֹא תָמוּתָּ, non morieris: et repositam fuisse literam ך, Non moriemur, quod asperitas offenderet scribas illos, quasi propheta Deum conferret hominibus, et daret illi precariam immortalitatem. Sed fuissent nimis stulti censores. Existimo igitur scriptum fuisse a propheta quod hic legimus, *Tu deus noster es, non moriemur*. Alii resolvunt hanc loquutionem in formulam precandi, *Ne moriamur*: et futurum tempus ita saepe accipitur apud Hebraeos. Sed expositio illa non potest quadrare praesenti loco. Propheta enim, quemadmodum iam dixi, hic exsurgit quasi victor, et discutit instar fumi stultas illas iactantias, de quibus loquutus est, quasi diceret, *Non moriemur*, quia sumus sub tutela Dei. Iam exposui cur sermonem ad Deum convertat: sed tamen haec est conclusio argumenti, quia Deus populum illum adoptaverat, et receperat in suam fidem, et testatus fuerat se fore eius patronum, ideo propheta audacter colligit non posse perire hunc populum, quia divinitus servatur. Nam nullae opes mundi, nulla praesidia possunt nobis hanc securitatem afferre. Utcunque enim conferant cuncti mortales suas copias ad nos vel protegendos, vel iuvandos, ipsi etiam nobiscum peribunt. Una igitur est Dei tutela, quae nos eximit a mortis periculo. Nunc tenemus quorsum coniungat propheta duo haec, *Tu deus noster, non moriemur*: nec enim potest alterum ab altero separari: quia scilicet sumus sub Dei manu, necesse est nos manere incolumes, et salvos usque in perpetuum non quod immunes simus ab omni incom-

modo, sed quia Dominus eripiet nos ex mille mortibus, et traiciet nos semper ad perfectam vitam, ubi tantum nobis gustum praeberit aeternae salutis, semper vigebit in cordibus nostris aliqua scintilla vitae, donec tandem redemptis ab innumeris mortibus, quemadmodum iam dixi, perfectionem ostendat illius beatae vitae, quae nunc nobis promissa est, sed adhuc expectatur, et ideo abscondita est sub custodia spei.

Coepimus heri exponere sententiam prophetae, ubi et se et reliquos fideles erigit, ac sustentat in rebus fere deploratis. Convertit enim se ad Deum, ubi videt impios non modo superbe erigere cristas in rebus prosperis, sed etiam blasphemias suas evomere contra Deum vivum. Dicit ergo propheta non perituros quicumque sunt sub praesidio Dei: hoc statuit apud se: quia sicuti diximus longe efficacior est oratio, dum propheta toties omnes suos sensus ad Deum unum colligit, quam si publice, et clara voce praedicaret hoc idem, quod velut in secreto colloquio testatur. Caeterum hoc non est supervacuum quod dicit, *Tu deus meus, sanctus meus*: quasi diceret, ideo se confidere, quia sit unus ex electo populo. Neque tamen hic privato suo nomine loquitur, sed complectitur totam ecclesiam: et hoc etiam competit in omnes filios Abrahae, quia erant segregati gratuita Dei adoptione. Erant enim regale sacerdotium. Haec ratio est cur dicat propheta, *Tu deus meus, sanctus meus*. Nam ab effectu ita solebant vocare Deum Iudaei, quod delecti essent ex toto orbe. Illa enim sanctificatio fuit, quod dignatus esset ipsos Deus recipere in populum suum, reiectis aliis: quum tamen nullum esset discrimen ex natura. Iam multum pondus in se continent quae sequuntur, *Iehova in iudicium posuisti illum*. Nam semper obrepit nobis tentatio haec, quoties conabimur in Deum recumbere: quid tamen hoc sibi vult? Quia Deus interea nos deserit: deinde exponit libidini improborum: illi petulanter omnia sibi permittunt: Deus autem dissimulat. Unde igitur poterimus fovere spem nostram in istis perturbationibus? Nunc propheta opponit clypeum huic tentationi: *Tu*, inquit, *posuisti illum in iudicium*. Nam adscribit providentiae Dei quod Assyrii tanta licentia vastaverant terram, vel quum venissent, vastaturi essent. Loquitur enim de rebus adhuc futuris: *Tu*, inquit, *posuisti illum in iudicium*. Haec doctrina valde necessaria est: quia Satan quasi nebulis obscurat gratiam Dei, quoties aliquid adversi nobis contingit, et Deus ipse hoc modo etiam fidem nostram probat. Sed res adversae sunt quasi nebulae, quae excludunt nos a conspectu gratiae Dei, quemadmodum ubi aer obnubilatur non apparet nobis solis lumen. Iam si tanta est, et tam densa malorum congeries, ut

sensus nostri obruantur, non sunt nebulae, sed densa noctis caligo. Videmus ergo non posse fidem nostram stare firmam, nisi semper occurrat nobis providentia Dei, quod scilicet in rebus confusis sciat cur tantum permittat licentiae reprobis: deinde quorsum evasuri sint eorum conatus, et quis tandem futurus sit exitus. Nisi ergo hoc nobis persuasum sit, Deum arcana providentia moderari res turbatas, centies quotidie, imo singulis momentis Satan excuteret nobis fiduciam, quae debet quiescere in Deo. Nunc tenemus quam oportune adiciat propheta hoc membrum. Dixerat, *Annon tu deus noster? non moriemur*. Nunc adiungit quasi per anticipationem, Quod autem Assyrii ita quasi effraeni petulantia terram tuam vastant, populum tuum diripiunt, impune etiam occidunt innoxios, Domine, hoc non fit nisi tuo permissu. Tu igitur gubernas istas perturbationes, neque hoc facis sine causa. *Tu ergo Iehova ad iudicium posuisti eum*: iudicium hic pro castigatione accipitur. Nam repetitio est eiusdem rei quum addit propheta, *Et fortis ad castigationem fundasti eum*. צור quidam vertunt in accusativo casu: et bifariam exponunt. Quidam enim referunt hoc ad ipsos Iudaeos, qui subigendi erant duris ferulis, quum essent prae fracti. Putant ergo vocari Iudaeos fortes, quia lapidei erant. Alii, *Et posuisti eum fortem ad castigandum*, id est, tu dedisti ei fortitudinem qua nos castiget. Sed quia hoc unum est ex epithetis Dei, non dubito quin inter se haec membra respondeant. Hoc epitheto nunc Deum insignit, *Tu igitur Iehova ad iudicium posuisti eum*: posuerat nomen Dei aeterni: deinde *Tu fortis*. Ponitur hic צור loco Iehovae: postea, *Ad castigandum*, ubi dixerat למשפט, ad iudicium. Videmus ergo ut bene fluat totus contextus, et singula verba inter se cohaereant. *Tu igitur fortis fundasti eum ad castigandum*. Et cur vocat propheta fortem? Quanquam, ut nuper dixi, plerumque hoc elogium tribuitur Deo, non dubium tamen est quin propheta respexerit praesentem causam. Difficile enim est retinere principium illud, mundum regi arcano Dei consilio, ubi res volvuntur sursum ac deorsum. Nam profani homines tunc obstrepunt Deo, et accusant illum scordiae. Alii autem clamant fortuito res ita converti temere: et ideo caecam fortunam nominant. Ergo difficile est retinere principium illud, quemadmodum iam dixi. Propheta autem ut suam infirmitatem sustentet, proponit sibi hoc elogium Dei. *Tu igitur Deus fortis*, vel rupes. Nam צור proprie significat rupem: sed accipitur pro Deo robusto. Quid? Ecce, videmus quidem revolutiones, quae non tantum labefactarent fidem nostram, sed omnes nostros sensus quasi dissiparent. Caeterum utenque totus mundus volvatur sursum ac deorsum: Deus tamen est rupes, hoc est, Dei consilium non labascit, ne-

que nutat: sed firmum manet in suo statu. Videmus ergo cur propheta hic Deum vocet fortem. *Tu ergo fortis fundasti eum*, inquit. Plus exprimit quam priore membro per fundandi verbum. Instruit enim se constantia adversae diuturnum cursum: si forte (quemadmodum satis coniecere poterat) non statim levet populum suum Deus, sed addat clades cladibus. Si ergo ita mala alia aliis adiungat Deus, propheta ad perseverantiam sese comparat: *Tu*, inquit, *fortis fundasti eum*, hoc est, etiamsi Assyrius non tantum instar turbinis, et violenti impetus in nos irruat, sed incumbat, ac si esset quaedam pestis infixa terrae, ac si esset mons aliquis, tamen tu Domine fundasti eum. Quomodo? *Ad castigandum*. Caeterum non potuit hoc dicere propheta quin agnosceret Deum iuste castigare populum suum. Nec tantum sua unius causa loquutus est, sed voluit etiam fideles omnes suo exemplo adducere ad hanc piam et sanctam confessionem. Duo igitur sunt membra huius sententiae, quod Assyrius etiamsi saeviat effraeni licentia instar truculentae bestiae, tamen cohibeatur arcano fraeno Dei, cuius proprium est moderari res confusas occulta sua providentia. Hoc est unum. Deinde propheta adiungit potentiae Dei aequitatem, et ita fatetur suum, et totius populi reatum, quod Dominus iuste utatur tam duro flagello, quia indigeat populus tali castigatione. Nunc pergamus:

13. *Mundus es oculis ne videas malum, et adspicere ad molestiam non potes* (non poteris, ad verbum), *quare adspicis transgressores? dissimulas quum impius devorat iustiorum se?*

Hic expostulat cum Deo propheta, non sicuti initio capitis. Neque enim hic suscipit puro et tranquillo affectu patrocinium gloriae Dei: sed conqueritur de iniuriis, quasi homines oppressi accurrant ad iudicem, et implorent fidem eius. Distingui ergo debet haec querimonia a superiori: quia initio capitis non agebat propheta suam vel communem populi causam: sed zelus gloriae Dei illum accendebat, ut quodammodo accerseret vindictam Dei contra tantam obstinationem in sceleribus: nunc autem descendit ad humanos affectus, et loquitur ex eorum sensu et dolore qui pertulerant multas iniurias sub tyrannide hostium. Dicit autem, Deus, *tu mundus es oculis ne adspicias malum*. Quidam מראה vertunt in modo imperativo, munda oculos: sed fallunt. Continet enim hic versus duas partes fere contrarias in speciem: quia propheta ratiocinatur a natura Dei, deinde tamen obicit quod pugnat cum illo principio. Dicit, *Tu Deus mundus es oculis*: non poteris igitur malum adspicere, id est, hoc tuae naturae consentaneum non est, ut dissimules ad scelera hominum. Nam odio tibi est

omnis iniquitas. Proponit igitur sibi propheta naturam Dei. Iam adiungit, atqui experientia repugnat. Nam impii exsultant, et dum misere opprimuntur innoxii homines, nemo succurrit. Unde hoc, nisi quia Deus in coelo dormit, vel negligit res humanas? Tenemus ergo nunc quid sibi velit propheta hoc versu. Ergo quum dicit *Deum esse mundum oculis*, sumit quod debet certum esse, et indubium apud omnes pios. Caeterum, quia non semper apparet nobis Dei iustitia: hic propheta luctatur, et tamen ostendit se quodammodo vacillare, quia non perspicit in communi rerum usu quod tamen pietas nobis dicat, Deum scilicet iustum et rectum esse. Verum quidem est, secundam partem versus esse affinem blasphemiae: quia etsi propheta semper honorifice et reverenter sensit de Deo: tamen hic obmurmurat, et oblique insinuat Deum nimiae tarditatis, quod conniveat dum videt iustos indigne opprimi ab improbis. Sed notanda est series, quam tenet propheta. Quum enim praefatur *Deum esse mundum oculis*, non dubium est, quin sibi fraenum iniiciat: quoniam periculum erat, ne tentatio longius ipsum abriperet, occurrit mature, quodammodo se includit istis cancellis, retinendam esse certam persuasionem de iustitia Dei. Eundem ordinem tenet Ieremias, quum dicit, Scio Domine quod iustus sis: sed qui fit tamen, ut impii sic pervertant omnem aequitatem? et tu vel negligas, vel non adhibeas remedium? Libenter ergo tecum litigarem. Propheta non statim erumpit in vocem illam, Domine tecum iudicio experiar: sed antequam litigandi mentionem faciat: quia videbat hunc affectum esse turbulentum, ideo praefatur, et quodammodo se temperat, ut praeveniatur nimium fervorem qui poterat alioqui illum abripere. *Tu ergo Domine iustus es*, inquit. Ita nunc propheta noster, *Tu mundus es oculis ne videas malum, et non poteris adspicere ad molestiam*, inquit. Quum dicit, *non poteris adspicere super molestiam*, videmus ut sese confirmet in illo pietatis principio, quod scilicet iustitia Dei non possit separari ab eius essentia. Quum enim dicit לא רובל, non poteris, tantundem valet ac si diceret, Tu Domine iustus es, quia Deus, et Deus quia iustus. Haec enim duo non possunt divelli, quia et aeternitas et essentia Dei non potest stare sine iustitia eius. Nunc ergo videmus quam strenue luctetur propheta contra suam intemperiam, ne sibi nimium indulgeat in querimonia, quae paulo post sequitur. Postea tamen adiungit ex communi sensu carnis: *cur ergo adspicis quum impius devorat iustiorum se?* Hic propheta non exiit Deum sua potentia, sed dubitanter loquitur, et non tantum discepat cum Deo, sed potius secum. Dixisset profanus homo, nullus est igitur Deus, nulla est eius providentia, non curat mundum, delitatur in coelo. Sed propheta, Tu

tamen adspicis Domine. Ergo Deo vendicat quod est proprium ipsius, mundum scilicet quem creavit non negligere. Interea hic in utramque partem inclinat, et quasi alternat. *Cur ergo adspicis quum impius devorat iustiorum se?* Non dicit mundum fortuito volvi, nec Deum etiam delicias suas et quietem colere in coelo, quemadmodum faciunt Epicurei: sed fatetur mundum adspici a Deo, curari res humanas. Quia autem non potest sese expedire rebus tam confusis, disceptat potius secum quam cum ipso Deo. Nunc tenemus summam huius sententiae. Pergit tamen adhuc propheta.

14. *Facis hominem quasi pisces maris, quasi reptile, quod caret duce* (ad verbum, non est dux in illo). 15. *Totum hamo suo attrahet, colliget in sagenam suam, et congregabit in rete suum: propterea gaudebit, et exsultabit* (hoc est, gaudet et exsultat).

Pergit adhuc in sua querimonia, ut dictum est. Et similitudine ostendit non posse aliud iudicium ferri quam Deum quasi tergum obvertere hominibus, ut non compescat violentiam malorum, neque obiciat manum suam eorum libidini, ne plus audeant quam liceat. Quum ergo, ut quisque superat viribus, ita etiam alios opprimit, et maiore insolentia insurgit contra miseros et pauperculos homines, ideo propheta comparat homines piscibus maris. Quid hoc est? inquit. Nam homines creati sunt ad imaginem Dei. Cur ergo inter ipsos non relucet aliqua aequitas? ubi alii alios devorant, et unus etiam opprimit fere totum orbem, quid hoc sibi vult? videtur Deus ludere in rebus humanis. Nam si homines respicit quasi filios, cur non sua custodia illos munit? Videmus autem unum hominem ita saevire, quia loquitur de rege Assyrio, ac si reliquus orbis esset instar piscium maris, vel reptilium. *Tu igitur facis homines quasi reptilia vel pisces maris*, inquit. Postea adiungit, *Attrahit totum hamo suo, colligit in sagenam suam, congregat in rete suum: exsultat*. Videmus nunc sensum prophetae, quod scilicet Deus quasi oculos claudat ubi intemperanter Assyrii devorant totum orbem: praesertim quum illa saevitia venisset usque ad terram sanctam, quid aliud poterant sentire fideles quam se relictos esse a Deo? Et quemadmodum iam dixi, nihil magis absurdum est quam inter homines ita dominari iniustam tyrannidem: quia a minimo usque ad maximum omnes conditi sunt ad imaginem Dei. Debuerat igitur Deus peculiarem curam agere in conservando genere humano: debuerat fulgere paternus eius amor et sollicitudo in hac parte. Ubi autem ita impune violantur homines, et unus reliquos fere opprimit, videtur certe nulla esse Dei providentia. Quomodo enim curabit vel passerculos, vel boves, vel asinos, vel arbores, vel plan-

tas, quum ita deserat homines, nec quidquam afferat auxilii rebus adeo turbatis? Nunc tenemus consilium prophetae. Sed tamen, sicuti iam dixi, non spoliatur Deum sua potentia: neque hic deblaterat contra fortunam ut faciunt multi canes. Dicit, *Facis homines*. Ergo adscribit Deo quod non potest tolli, quod scilicet gubernet mundum. Sed quantum attinet ad iustitiam Dei, vacillat, et convertit se potius ad Deum: quanquam videtur propheta hic ruere instar hominis phrenetici, tamen si omnia consideremus, videbimus strenue luctatum esse cum tentationibus, et in istis etiam verbis fulgebunt saltem aliquae scintillae fidei, quae poterunt nobis ostendere quanta fuerit prophetae constantia. Nam hoc maxime notatu dignum est, quod propheta se ad Deum convertit. Ut plurimum Epicurei quum obstrepunt Deo, quasi data opera affectant multitudinem, ut Deo maledicant, et procul se ab ipso subducant: quia non putant eum curam gerere mundi. Sed propheta Deum semper alloquitur. Scit igitur Deum esse mundi gubernatorem: deinde cupit se extricare ab istis cogitationibus tam perplexis et spinosis. Unde autem quaerit remedium? A Deo ipso. Quum profani homines petulanter subsannant Deum, indulgent sibi et nihil magis appetunt quam obdurescere in suis impiis commentis. Propheta autem ad Deum ipsum accedit. Qui fit ergo Domine? quasi diceret, Hic vides me distrahi et constringi simul: distrahi in multas absurdas imaginationes, ut fere evanescam: constringi autem summis angustiis, quia non possum me expedire. Tu igitur Domine explica mihi istos nodos, et collige sensus meos, ut intelligam quod verum est, et quod sum persuasus: tamen etiam explica istam dubitationem ne conturbet fidem meam: tu Domine fac, ut tandem sciam et intelligam distincte quomodo iustus sis, et summa acuitate modereris quae videntur sic confusa esse. Continget etiam interdum, ut impii quasi spuunt in faciem Dei: sed furor diabolicus illos tunc impellit. Propheta autem longe alio spectat, quia videt sese obrui, et mentem suam non sufficere ad sustinendas tam graves tentationes: ideo petit sublevari, et ideo, quemadmodum diximus, Deum ipsum alloquitur. Quum dicit, *Propterea gaudet et exsultat*, augeat indignitatem: quia etiamsi Dominus ad tempus permittat impiis opprimere innoxios: tamen ubi videt eos gloriari in suis sceleribus, et triumphum agere, haec tanta protervia debet magis accendere iudicium eius. Quod ergo tunc quoque Dominus dissimulat, hoc videtur esse nimis absurdum. Iam sequitur apud prophetam:

16. *Propterea sacrificabit sagenae suae, et suffitum offeret reti suo, quia in illis pinguis portio eius, et cibis eius lautus.*

Propheta confirmat clausulam proximi versus. Clarius enim explicat qualis sit illa laetitia, de qua loquutus est, nempe qua impii Deum quasi ex professo contra se provocant. Hoc quidem iam per se abominabile est, dum improbi sibi placent in suis sceleribus: sed quum insultant ipsi Deo, hoc longe est atrocius. Additur ergo nunc talis definitio ■ propheta: quasi diceret, non tantum sibi applaudunt impii dum illis parcis, vel ad tempus eos toleras: sed iam contra te insurgunt, et derident omnem deitatem, et palam in coelum ipsum blasphemant, quia sacrificant reti suo, et sagenae suae suffitum offerunt. Metaphorice autem significat propheta impios non modo obdurescere ubi prospere illis successit in suis sceleribus, sed etiam sibi tribuere iustitiae laudem, quia constituunt recte factum esse quidquid bene successit. Ita detrahunt Deum e solio suo, et se constituunt in eius locum. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed hic etiam locus detegit occultam impietatem eorum omnium, qui pure et sincero animo Deum non colunt. Est quidem infixa aliqua persuasio deitatis in cordibus hominum: quia nemo est tam barbarus quin tangatur aliquo pietatis sensu: et hoc modo etiam redduntur omnes inexcusabiles, quia gestant in cordibus suis legem, quae illis sufficiat ad mille reatus. Caeterum, simul etiam sepeliunt notitiam illam impii, et qui non sunt illuminati fide, quia sese implicant: et quum illis obrepit aliqua Dei memoria, initio tanguntur, et tribuunt aliquem honorem Deo: sed illud est evanidum, quia statim suffocant, quantum in se est: imo etiam conantur extinguere, etiamsi nequeant, illam notitiam, et quidquid est lucis e coelo. Hoc graphice nobis depingit propheta in persona regis Assyrii. Dixerat prius, Haec virtus est deo ipsius. Conquestus fuerat Assyrios daturus suis idolis, quod proprium erat unius Dei: atque ipsum hoc modo spoliari iure suo: nunc autem dicit illos *sacrificare sagenae suae, et suffitum offerre reti suo*. Hoc longe est diversum. Nam quomodo sacrificarent idolis suis, si acceptum ferrent sagenae suae quidquid adepti erant victoria- rum? Nam figurate per nomen sagenae et retis propheta intelligit industriam, vires, copias, opes, consilia, practicas, ut vocant, et alia quae profani homines sibi arrogant. Quid est igitur sacrificare reti suo? Nempe quia Assyrius putabat se superasse astutia reliquos omnes, quia putabat se fuisse magnanimum, ut non dubitaret bellum inferre cunctis gentibus: putabat se bene fuisse instructum copiis, deinde bellum fuisse rite gestum: quia et ipse felix fuit, et nihil etiam omisit quod faceret ad victoriam obtinendam. Sic, quemadmodum iam dixi, Assyrius pro nihilo ducit sua idola: quia substituit se in locum omnium deorum. Nam si quaeritur unde felicitas, debebat eam tribuere Assyrius uni Deo.

Atqui putat se quasi proprio iure esse felicem. Si de consilio agitur, certe Deus est qui gubernat consilia hominum et mentes. Assyrius autem putat se quidvis adeptum esse propria solertia Si de viribus, unde etiam vires? unde fortitudo cordis? sed Assyrius ad se haec omnia rapit. Ergo quis est apud ipsum Deus? Videmus ut iam suis quoque idolis eripiat omnem honorem, et sibi arroget. Sed quemadmodum iam dixi, hoc vitium commune est omnibus impiis: quia ubi non regnat spiritus Dei, nulla erit modestia, et semper homines crepabunt occulta superbia, donec ipsos penitus Deus purgaverit. Necesse est igitur ut Deus speciali gratia nos exinaniat, ne turgeamus fastu illo diabolico, qui nobis ingenuus est, et qui non potest ulla ratione a nobis discuti, donec Dominus nos regeneret spiritu suo. Praesertim hoc conspiciere licet in omnibus regibus mundi. Fatentur quidem etiam summi reges se regnare Dei gratia: deinde quum adepti sunt aliquam victoriam, fiunt supplicationes, redduntur vota. Sed si quis diceret istis victoribus, Deus est misertus vestri. Quid? Ergo meus apparatus nihil profuit? quid? annon provideram multo ante? annon mihi conciliaveram multorum amicitias? annon contraxeram foedera? annon prospexeram talibus incommodis? annon etiam hoc remedium apposite curavi? denique Deo in speciem sacrificant: sed postea ad rete, ad sagenam recurrunt, hoc est, putant Deum nihil esse. Utinam haec non essent tam manifesta. Sed quum spiritus Dei nobis proponat vivam istam imaginem, discamus quid sit vera humilitas, nempe ubi sentimus nos nihil esse, et nihil posse: unum esse Deum, qui non modo nos vegetat ac sustinet in hac vita, sed etiam gubernat spiritu suo, et deinde sustentat corda nostra: dat fortitudinem: deinde benedicit nobis, ut prosperi sint eventus quum aliquid aggredimur. Discamus ergo non aliter posse Deum vere glorificari quam ubi homines se prorsus exinaniunt. Postea adiungit: *quia in illis pinguis portio eius, et cibus eius lautus*: quanquam בריאה alii vertunt cibum electum. Sed alii vertunt cibum pinguem: et mihi magis placet accipi pro lauto vel opimo. Cibus igitur eius lautus est, vel opimus. Hic propheta significat prosperitate excaecari homines, ita ut sibi sacrificent. Et hinc magis convincitur ingratitude. Nam quo liberalius nos Deus tractat, eo certe plus nobis suppetit materiae ad ipsum glorificandum. Ubi autem homines saturi et bene referti ita turgent superbia, et sibi ipsi sacrificant, nonne hinc magis detegitur eorum impietas? et tamen propheta non tantum Assyrios conqueritur abuti beneficentia Dei, sed sub eorum persona ostendit quale sit ingenium totius mundi. Ubi ergo homines sibi opes multas accumulunt, et ex aliena substantia contrahunt acervum, tunc magis ac magis excaecantur.

Hinc videmus merito debere nobis suspectam esse prosperam fortunam, ne pinguedo ita crescat, ut nihil cernamus: quemadmodum obstupescunt oculi nimia pinguedine. Hoc ergo nobis tenendum semper est. Deinde concludit propheta quod dixit. Quia enim tantum restat unus versus primi capitis eum breviter perstringam.

17. *An propterea extendet sagenam suam, et assiduus erit ad occidendas gentes, ut non parcat?* (alii vertunt, annon negative: atqui debuisset esse כן הלא על כן.)

Est autem interrogatio haec affirmativa, An propterea, quae tamen postulat negationem in responso. Falluntur ergo omnes interpretes, quum putant prophetam hic conqueri, quod subinde extendat rete suum post capturam: potius enim hoc vult, An semper extendet rete suum? hoc est, quousque Domine permittes Assyrio, ut *prosiliat ad novas praedas?* Quemadmodum enim venator si cepit vel aprum vel cervum, acuitur, et statim recurrit ad novam venationem: ita etiam quemadmodum piscator, si reponat plenam suam naviculam, cupidior est piscandi. An, inquit, tu patieris Domine, assiduos esse Assyrios in suis capturis? et ostendit quam indigni sint hac tolerantia Dei: nempe quia occidunt gentes. Non agitur, inquit, hic vel de pisce, vel de alio animali: non agitur etiam de uno vel altero homine: sed agitur de multis populis. Quum ergo ita grassentur caedes per totum mundum, quousque Domine impune furent? neque enim cessabunt. Videmus ergo quorsum pertineat haec querimonia prophetae. Sed proxima lectione videbimus ut se ipsum colligat.

CAPUT II.

1. *Super speculam meam stabo, et statuam me super arcem, et speculabor ad videndum quid loquatur mecum, et quid respondeam ad increpationem meam.*

Vidimus primo capite quid propheta in persona piorum omnium diceret. Erat enim illud durum certamen, quum omnia essent permixta, et nullus se ostenderet exitus. Poterant conicere fideles omnia fortuito volvi, nullam esse Dei providentiam, quemadmodum propheta libere etiam erumpit in istas querimoniae. Nunc incipit se colligere ab his perturbationibus: et semper loquitur ex persona omnium piorum, vel totius ecclesiae. Nam quod restringunt ad munus propheticum, nonnulli interpretes hanc sententiam, mihi non probatur: et

ex contextu etiam promptum erit colligere prophetam non ex privato sensu loqui, sed repraesentare affectus omnium piorum. Sic ergo hanc sententiam contexere oportet cum querimoniis, quas paulo ante vidimus, quod propheta ubi videt se posse demergi et obrui quasi profundissima abyssus, sese attollit supra sensum et rationem hominum, et propius ad Deum accedit, ut despiciat ex alto quae in terra geruntur, et non iudicet ex sensu carnis suae, sed ex luce spiritus sancti. Specula enim, de qua loquitur, est patientia quae nascitur ex spe. Si enim volumus constanter luctari ad extremum usque, et tandem potiri victoria contra omnes tentationes et conflictus, necesse est supra mundum assurgere. Quidam per nomen speculae et arcis intelligunt verbum Dei: et hoc esset aliquo modo tolerabile: sed non convenit tamen per omnia. Si quis ergo propius expendat rationem metaphorarum, facile intelligit speculam esse recessum mentis, ubi subducimus nos a mundo: quia videmus quam proclive sit nobis omnibus ingenium ad diffidentiam. Quum ergo sequimur propriam inclinationem, statim occupant nos variae tentationes: neque possumus vel ad momentum unum sperare in Deo: et multa etiam sese ingerunt, quae eripiant et excutiant nobis omnem fiduciam: involvimur etiam et variis cogitationibus: quia dum Satan videt ut homines vagi sint in suis consultationibus, et multa permisceant, ita implicat eos, ut non possint ad Deum ullo modo accedere. Ergo si volumus fovere fidem in cordibus nostris, necesse est emergere supra istas difficultates et impedimenta. Et propheta per nomen speculae hoc intelligit, quod scilicet sese expediat a cogitationibus carnis, quia nullus esset finis vel modus, si vellet iudicium ferre ex proprio sensu: *Ego, inquit, stabo super speculam meam:* deinde *constituam me super arcem.* Denique haec sententia tantundem valet, ac si propheta renunciaret iudicio hominis, et abrumperet omnes laqueos, quibus Satan nos implicat ne possimus longius supra terram assurgere. Postea adiungit, *Speculabor ad videndum quid loquatur mecum,* hoc est, illic ero intentus. Speculandi enim verbo intelligit custodiam, vel excubias: quasi diceret, nisi statim apparuerit aliquid spei, tamen non frangar animo, neque deseram stationem meam, sed manebo quasi fixo pede in illa specula, in quam ego nunc volo conscendere. *Speculabor igitur ad videndum quid mecum loquatur:* hoc referri ad Deum debet. Neque enim probabilis est eorum opinio, qui istud Loqui ad Satanae ministros referunt. Nam priore loco dicit propheta, *Videbo quid mecum Deus loquatur:* postea adiungit, *Et quid respondeam ad increpationem.* Qui sic Videbo exponunt, quid loquatur, hoc est, quid impii obiciant mihi ad fidem meam labefactandam, primo non attendunt ad verba prophetae. Nam hic in singulari numero dicit, quid

loquatur mecum: quia nullum nomen exprimitur, non dubium est quin propheta hic subaudiat nomen Dei. Iam etiamsi verba non coarguerent illam interpretationem, contextus tamen ipse satis ostendit, non posse aliter exponi hunc locum quam nuper attigi. Quomodo enim respondebunt fideles ad calumnias ubi agitur fides ipsorum, ubi improbi homines probrose illudunt et subsannant eorum fidem, quomodo poterunt libere coarguere tales blasphemias, nisi audierint prius Deum loquentem? neque enim possumus refellere et diabolum et omnes eius ministros, nisi instructi Dei verbo. Videmus ergo hic teneri optimum ordinem a propheta quum priore loco dicit, *Videbo quid mecum loquatur*: deinde, tunc ero satis instructus, ut respondeam ad increpationem, hoc est, si ludibrio habeant fidem meam reprobi, potero intrepide eos coarguere, quia scilicet Dominus mihi suggeret materiam liberae responsionis. Nunc tenemus simplicem et genuinum sensum huius versus. Superest, ut discamus accommodare in usum nostrum hanc doctrinam. Et primo notandum est, non aliud esse remedium, ubi occurrunt tam durae tentationes, quales retulit propheta primo capite, nisi discamus evehere mentes nostras supra mundum. Nam si volumus disceptare cum Satana ex proprio nostro sensu, centies nos obruet, neque unquam pares erimus ad resistendum. Sciamus ergo hic nobis ostendi rationem pugnandi, ubi agitantur animae nostrae diffidentia, ubi dubitationes nobis obrepunt de providentia Dei, ubi res in hoc mundo confusae quasi involunt nos tenebris, ut nihil lucis amplius appareat: nempe, ut valedicamus rationi nostrae: quia evanescent omnes sensus nostri, si velimus iudicium ferre ex ratione nostra. Donec ergo conscenderint fideles in speculam, et steterint in arce, de qua hic propheta loquitur, tentationes eos huc et illuc abripiant, et demergent quasi in profundo gurgite maris. Atque ut hoc melius intelligatur, sciamus hic subesse tacitam antithesin inter speculam et arcem, quarum fit mentio a propheta, et inter stationem terrenam. Quamdiu igitur iudicamus ex sensu nostro, ambulamus in terra. Atqui tunc surgent multae nebulae, et Satan sparget cinerem ante oculos nostros: ita facile obtenebrabit iudicium nostrum: sic fiet, ut confusi iaceamus. Necesse igitur est, quemadmodum prius diximus, calcare sub pedibus rationem nostram, et accedere propius ad Deum. Diximus speculam esse recessum mentis. Quomodo autem poterimus illuc adscendere? nempe si sequamur verbum Domini. Reptamus enim in terra: imo videmus ut caro nostra deorsum semper nos trahat. Nisi igitur coelestis doctrina sit nobis instar alarum vel scalarum vel vehiculi, non poterimus vel pedem unum tollere, sed potius quaeremus latebras sub terra, quam adscendamus in coelum: sed verbum Dei nobis

erit pro scalis, pro vehiculo, vel etiam pro alis: quia utunque nullus sit accessus, poterimus tamen evolare, modo verbum Dei obtineat suam auctoritatem apud nos. Hinc colligimus improprie interpretes illos loqui, qui putant speculam et arcem esse Dei verbum. Nam verbo Dei, quemadmodum iam dixi, in arcem illam attollimur, nempe in custodiam spei, ut firmi et constantes maneamus, ubi despiciamus e sublimi quae nos conturbant, et obtenebrant omnes sensus nostros quamdiu iacemus in terra. Hoc unum est. Deinde repetitio non est supervacua, quum propheta dicit, *super speculam meam stabo, super arcem constituam me*. Non repetit hanc sententiam, quasi per se sit obscura: sed admonet fideles, etiamsi propensi sint ad pigritiam, tamen luctandum esse, ut sese expediant. Et facile experimur quam ignavi simus, nisi unusquisque nostrum se sollicitet. Dum enim occupat mentes nostras aliqua perturbatio, statim succumbimus desperationi. Haec igitur ratio est cur propheta, postquam de specula loquutus est, iterum nominet arcem. Quod autem dicit, *speculabor ad videndum*, ad perseverantiam respicit: quia non satis esset oculos semel aperire, et uno intuitu comprehendere quiddam nobis occurrit: sed necesse est manere in perpetua attentione. Hanc igitur constantiam propheta speculandi verbo exprimit: quia non sumus tam perspicaces, ut statim comprehendamus quod utile est cogniti. Deinde etiamsi semel contigerit videre quod necesse est, poterit tamen nova tentatio illum adspectum delere. Sic fiet, ut evanidi sint omnes nostri adspectus, nisi maneamus in speculatione, hoc est, nisi perstemus in studio illo, et constantia, ut scilicet subinde redeamus ad Deum quoties diabolus novas procillas excitat, quoties etiam nebulis coelum obducit, ut tollat nobis omnem conspectum Dei. Videmus ergo quam emphaticum sit quod propheta hic dicit, *speculabor ad videndum*. Nec dubium est quin fideles hic comparet excubitoribus, qui etiamsi nihil audiant, tamen non statim obdormiunt: et si semel, vel bis aliquem audiant strepitum, non statim tumultuantur, sed expectant, considerant secum. Quemadmodum igitur qui agunt excubias debent manere quieti, quia et alios omnes turbarent, et non possent fungi suo officio: sic etiam eadem tranquillitas requiritur a fidelibus, ut patienter Deum expectent in rebus turbatis et confusis. Iam videndum est qualis sit ista speculatio: *speculabor ad videndum quid mecum loquatur*, inquit. Videtur membrum hoc non congruere, quia proprie non videmus quae dicuntur. Sed propheta hic duplicem metaphoram contextit. Proprie dicendum fuerat, mancho attentus ad audiendum quid loquatur: dicit, *speculabor ad videndum quid loquatur*. Simplex metaphora est Psalmo 85 (v. 9), Audiam quid lo-

quatur Deus: loquetur enim pacem erga populum suum. Illic etiam est metaphora, quia non de corporali auditu loquitur propheta. Audiam quid loquatur Deus: quorsum pertinet istud audire? Nempe placide expectabo, inquit, donec ostendat Deus favorem suum, qui nunc est absconditus. Loquetur enim pacem ad populum suum, hoc est, Dominus nunquam obliviscetur ecclesiae suae. Sed, quemadmodum iam dixi, hic duas simul metaphoras propheta coniungit. Nam istud loqui nihil aliud significat quam Deum testari cordibus nostris, etiamsi non statim affulgeat nobis ratio consilii eius, eum tamen sapienter omnia moderari: nec quidquam esse melius quam nos permittere eius arbitrio. Quod autem dicit: *Videbo, et speculabor quid loquatur*, haec metaphora durior est: tamen non caret ratione. Voluit enim propheta nos monere huc applicandos esse sensus nostros omnes, ut pendeamus toti a verbo Dei. Iam etiamsi quis statuatur Deum audire, videmus quam multae tentationes nos statim abstrahant. Non satis igitur erit praebere nos dociles, et aures arrigere ad audiendam eius vocem, nisi etiam oculi simul coniuncti sint: et ita nos totos retineamus. Videmus ergo nunc consilium prophetae: voluit scilicet exprimere summam attentionem: quasi diceret fideles semper fore vagos, nisi sedulo et oculis et aures et omnes sensus suos colligant ad Deum, et se quasi cohibeant illo fraeno, ne erroneae speculationes vel imaginationes huc et illuc eos distrahant. Caeterum, docet etiam propheta tantum reverentiae deberi verbo Dei, ut nobis sufficiat audire eius vocem. Haec igitur sit nostra perspicacia, obtinere loquenti Deo, et amplecti reverenter verbum eius, ita ut liberet nos ab omnibus molestiis: deinde contineat in pace et tranquillo statu mentes nostras. Opponitur ergo hoc loqui omnibus obstreperis Satanae vocibus, quas non desinit in aures nostras susurrare. Nam simul atque tentationis aliquid occurrit, Satan ■ dextra et sinistra parte nobis multa suggerit: Quid facies? quid capies consilii? vide an Dominus tibi sit propitius, unde exspectas auxilium: qui confidere audes Deum tibi affore? quomodo te expedies? quis erit exitus? Quoniam igitur Satan tot modis nos conturbat, ideo propheta ostendit nobis debere unum Dei verbum sufficere. Ergo quicumque laxant fraenum suis consiliis, digni sunt quos Deus permittat Satanae huc et illuc seorsum et deorsum raptandos: quia haec unica est statio firma et secunda fidelibus acquiescere in verbo Dei. Iam hoc etiam clarius exprimitur in fine versus, ubi addit propheta, *Et quid respondeam ad obiurgationem meam*. Ostendit enim se fore instructum optimis armis ad sustinendos omnes impetus et repellendos, si patienter audierit Deum loquentem, et placide amplexus fuerit verbum ipsius: tunc, inquit, erit quod

respondeam ad omnes obiurgationes, ubi loquutus fuerit mihi Dominus. Increpationes vocat non modo blasphemias, quibus improbi concutiunt fidem nostram, sed omnes etiam turbulentos affectus, quibus Satan occulte machinatur fidem nostram subvertere. Neque enim tantum subsannant nos improbi, et exagitant nostram simplicitatem, quasi temere et stulte fidamus Deo, et ita nimium simus creduli: sed ipsi etiam nos intus increpamus: hoc est, quisque se ipsum conturbat variis disceptationibus. Quidquid enim venit nobis in mentem contra verbum Dei, hoc est proprie obiurgatio vel increpatione: perinde enim est ac si quis se ipsum accuset, quasi non experiatur Deum esse veracem. Nunc ergo videmus latius patere nomen increpationis quam ad externas blasphemias, quibus aggredi solent increduli Dei filios, quia, sicuti iam diximus, etiamsi nemo sese ingerat ad fidem nostram tentandam, quisque sibi est tentator. Diabolus enim non desinit mentes nostras agitare. Ergo quum propheta dicit: *Quid respondeam ad increpationem*, intelligit se fore satis munitum contra omnes Satanae insultus et arcanos et extraneos, ubi audierit quid loquatur Deus. Colligimus etiam ex hoc toto versu non posse ferri iudicium de providentia Dei, nisi praeluceat coelestis doctrina. Ideo non mirum est, si multi deficient in tentationibus, imo totus fere mundus: quia pauci sunt qui assurgant in arcem de qua loquitur propheta, et qui sustineant audire loquentem Deum. Temeritas ergo et arrogantia excaecat mentes hominum, ut statim vel maledicant Deo loquenti, vel accusent fortunam, vel statuant nihil esse certi, quia scilicet secum tumultuantur, et arrogant sibi plus quam oportet, neque possunt sese verbo Dei subiicere. Pergamus:

2. *Et respondit mihi Iehova, et dixit, Scribe visionem, et explana super tabulas, ut currat legens in ea.* 3. *Quia adhuc visio ad tempus statutum, et loquetur ad finem, et non mentietur: si moram fecerit exspecta eam, quia veniendo veniet, et non tardabit.*

Nunc propheta suo exemplo ostendit non esse metuendum, quin Deus in tempore succurrat, si modo componimus mentes nostras ad spiritualem quietem, et in ipsum constanter respicimus. Hic ergo eventus, quem recitat propheta, ostendit non esse periculum, ne Deus frustretur spem et patientiam eorum qui sese in coelum attollunt, et manent firmi in illa statione. *Respondit mihi Iehova*, inquit, *et dixit*. Non dubium est, quin propheta hic suum exemplum accomodat ad communem doctrinam totius ecclesiae. Quum ergo statuitur sibi datum fuisse responsum a Deo, significat alacriter sperandum nobis esse, quia si Dominus reperiatur nos locatos in nostra specula, tempestive nobis sug-

geret consolationem, quia videbit esse opus. Caeterum postea ad propheticum munus descendit, quod scilicet iussus fuerit scribere super tabulas, et scribere crassis literis, ut posset legi illud edictum: etiamsi quis celeriter transiret, posset tamen uno intuitu videre quid scriptum foret. Et hac secunda parte clarius exprimit se tractare communem doctrinam, quae ad totum corpus ecclesiae pertinet. Neque enim privata sua causa iussus fuit scribere, sed in omnium aedificationem. *Scribe ergo visionem.* Deinde, *Explana.* Nam חֲזַק proprie significat explicare disseminare. *Explana igitur super tabulas,* inquit, *ut currat quisquis leget,* hoc est, ne moretur lectores suos haec scriptura: scribe eam magnis characteribus, ut in celeri transitu quisque videat quod scriptum est. Postea adiungit, *Quia visio erit,* inquit, *ad tempus constitutum.* Insignis est haec sententia, qua docemur non agendum esse cum Deo praecise, sed dandum esse locum spei, quia Dominus non statim exsequitur quod pronuntiat ore suo: sed vult probare nostram patientiam, et fidei nostrae obsequium. Dicit ergo *visionem esse ad tempus,* et tempus statutum. מָעַךְ enim significat tempus quod praefixum est ex conducto. Caeterum quia penes Deum est tempus praefigere, ideo tempus statutum, de quo loquitur propheta, pendet ab eius arbitrio et potestate. *Visio ergo erit ad tempus.* Hic coarguit fervorem immodicum, qui nos abripit, ubi cupimus Deum statim re ipsa palam facere quidquid promittit. Ostendit igitur propheta Deum ita loqui, ut tamen liberum sit ei differre exsequutionem donec visum fuerit. Postea, *usque in finem,* inquit, *disseret.* Denique significat propheta hunc honorem deferendum esse verbo Dei, ut certo persuasi simus veraciter loqui Deum ipsum, et contenti simus eius promissionibus, perinde ac si res ipsa esset in manu nostra. *Usque in finem ergo loquetur, sed non mentietur.* Hic propheta significat paratam fore exsequutionem, ut tandem experientia doceat, Deum non frustra loquutum esse, nec fallendi causa, sed tamen patientia opus esse: quia sicut dictum est, Deus non vult ita morem gerere fervidis et importunis nostris desideriis, ut statim rem ipsam demonstret: sed vult nos tenere suspensos. Et hoc est verum sacrificium laudis, ubi nos retinemus et manemus firmi in hac persuasionem, Deum fallere non posse, nec mentiri, etiamsi videtur nos ludere ad tempus. *Non mentietur ergo:* postea adiungit, *Si moram fecerit, exspecta eam.* Iterum clarius exprimit hanc esse veram fidei naturam, non statim erumpere ad querimonias, si Deus multa dissimulat, si nos etiam patitur opprimi ab impiis, si non statim succurrit: denique si non implet re ipsa quod pollicitus est verbo suo. *Si moram igitur fecerit exspecta eam.* Postea iterum repetit, *Veniens veniet,* hoc est, quid-

quid sit, Deus, qui est non modo verax, sed veritas ipsa, dabit complementum suis promissis. Ipse ergo effectus promissionum aderit in tempore. Sed notanda est ista oppositio, *Si moram fecerit, veniet, nec moram faciet.* Videntur haec duo membra in speciem pugnare. Sed mora, cuius fit mentio priore loco, refertur ad festinationem nostram. Vulgare est illud proverbium, Etiam celeritas in desiderio mora est. Nos autem ita properamus in omnibus nostris desideriis, ut Dominus simul ac praeterit momentum unum, videatur nimis cessare. Ita etiam facile veniret nobis in mentem expostulare cum ipso, quod nimium piger sit. Deus ergo secundum hanc rationem dicitur, moram facere in suis promissis, et promissiones etiam quoad effectum dicuntur moram facere. Caeterum, si respicimus ad Dei consilium, nunquam moram facit. Novit enim omnes temporum articulos, et in ipsa tarditate semper accelerat, utique non apprehendat hoc caro. Nunc ergo tenemus in summa quid propheta velit. Iam quod iubetur *scribere visionem: et explicare etiam super tabulas,* multi restringunt ad Christi adventum. Ego autem existimo prophetam potius nomen visionis tribuere doctrinae, vel admonitioni, quam paulo post subiicit. Hoc quidem verum est, fideles sub lege non potuisse fovere spem suam in Deo, nisi oculos et mentes dirigerent in Christum: sed aliud est restricte aliqui accipere de ipso Christo, aliud autem complecti promissiones, quae spectabant ad conservationem ecclesiae. Quatenus ergo promissiones Dei in Christo sunt Etiam et Amen, nulla potuit dari visio patribus, quae erigeret ipsorum animos ac fulciret in spe salutis, nisi Christus medius illis occurreret. Caeterum propheta hic generaliter significat sibi mandatum fuisse datum, ut subiiceret hanc futuram piorum cordibus, Deum expectandum esse, quemadmodum clarius postea videbimus. Visio igitur nihil aliud est quam admonitio, quae proximo versu, et toto contextu sequenti legitur. Quod *scribendi et explicandi* verbo utitur, quidam male discernunt, potius quam distinguunt. Quia enim prophetae scribere solebant, et simul etiam proponere summas vel capita suarum concionum, ideo putant quidam praeceptum fuisse, ut Habacuc scriberet, hoc est, ut testatum relinqueret posteris quid dixisset: deinde, ut proponeret instar edicti eandem doctrinam, quae posset non tantum ad diem unum vel paucos inspicere a populo transeunte. Ego non puto ita subtiliter loquutum esse prophetam. Pro eodem igitur accipio scribere, et explicare super tabulas. Quod autem additur, *Ut currat legens in ea,* debet intelligi quemadmodum iam exposui: quia voluit Deus quasi memorabilem sententiam, et prae aliis notatu dignam proponere. Hoc igitur non fuit in communi usu prophetis, scribere longis et magnis characteribus: sed pro-

pheta hic peculiare aliquid notat, quod scilicet sententia haec digna fuerit observatu: quemadmodum etiam Ies. 8 capite dicitur, Scribe super tabulam stylo hominis. Vocat stylum hominis vulgarem etiam, qui facile comprehenditur a rudissimis quibusque et idiotis. Eodem refertur quod hic Deus servo suo Habacue praecipit: *Scribe*, inquit: Quomodo? non ut scribi solent prophetiae. Verum enim est propheta semper capita suarum concionum proposuisse populo, sed dicit, *Scribe*, ita ut etiam cursim legatur, si quis festinet, etiamsi non attentus sit, videat tamen hoc scriptum esse: quia tabula ipsa explicate ostendet quid contineat. Iam videmus prophetam hic singulari elogio commendare, quod statim subiiciet. Et ideo hic locus debet expergefaceri omnes sensus nostros, ubi Deus ipse testatur se aliquid memoratu dignum afferre. Neque enim loquitur de quotidiana doctrina, sed vult ostendere aliquid esse maius et praestantius, iubens, quemadmodum iam dixi, hoc scribi magnis characteribus, ut etiam currentes legant. Quod autem dicit *visionem adhuc esse ad tempus*, breviter exposui hic nobis ostendi quantum reverentiae mereatur coelestis doctrina. Nam si volumus Deum exigere ad regulam nostram, hoc est nimis praeposterum ac perversum. Atqui nullus erit fidei locus, si petimus ut statim Deus compleat quidquid pronuntiat ore suo. Haec igitur fidei nostrae probatio est, acquiescere in verbo Dei, etiamsi effectus non protinus appareat. Quum ergo propheta *visionem ad tempus adhuc esse* docet, admonet nullam esse nobis fidem, nisi solo Dei verbo contenti suspendimus nostra desideria usque ad tempus opportunum, quod scilicet ipse Deus statuit. *Visio ergo adhuc*. Nam vellemus quasi in nihilum redigere virtutem Dei, nisi compleat quidquid dixit: Adhuc, adhuc, inquit propheta, sit visio, hoc est, etiamsi Deus manum suam non exserat, sufficiat vobis quod loquutus est. Visio ergo ipsa sit vobis satis efficax: sit apud vos ἀδρόμειος, ut per se habeat fidem verbum Dei, neque examinetur vulgari more, ut scilicet eum mendacii insimulent homines, nisi protinus obtemperet eorum desideriis. Visio igitur ipsa sit satis solida et firma, donec tempus opportunum advenerit. Et notandum est nomen מוֹעֵד, quia non simpliciter de tempore loquitur propheta, sed quemadmodum iam dixi, denotat certum et praefixum tempus. Homines quum inter se paciscuntur, condicunt ultro et citro diem. Atqui nimiae arrogantiae esset, nobis tantum sumere ut Deus statuati nobis diem pro nostro arbitrio. Penes igitur ipsum est ordinare tempora, et sic omnia moderari, ut probemus quidquid agit. Postea dicit, *Et disseret usque ad finem, et non mentietur*. Eodem etiam pertinet haec particula *disseret ad finem*: hoc est, nimis perversi sunt homines si velint os Deo claudere,

et velint abrogare fidem eius verbo, nisi protinus ostendat effectum ubi loquutus est. *Loquetur ergo*: hoc est, maneat Deo haec libertas ut loquatur. Et subest semper tacita antithesis inter vocem Dei et effectum. Ubi enim nos acquiescimus in verbo Dei, etiamsi manum suam occultet, hoc est, etiamsi non proferat ullum documentum suae virtutis: tamen propheta iubet hunc honorem deferri eius verbo. *Visio ergo loquetur usque ad finem*. Nunc clarius exprimit quod ante dixerat de tempore praefixo: et ita occurrit obiectionibus, quae nobis suggeri solent a Satana: Quousque tardabit istud tempus? Tu quidem nominas tempus praefixum: sed quando aderit dies ille? *Dominus loquetur ad finem*, inquit: hoc est, etiamsi Deus extrahat tempus, et de die in diem videatur vos lactare vanis promissionibus, loquatur tamen Deus, id est, obtineat hunc honorem apud vos, et persuasi sitis, quia verax est, non posse vos frustrari: et interea expectate virtutem eius, et ita expectate, ut tamen maneatis quieti sub eius verbo, et toti vestri sensus inclusi sint in illa custodia, quod sufficiat Deum loquutum esse. Reliqua differemus in diem crastinum.

Heri docuit propheta hoc iuris permittendum esse Deo, ut nobiscum loquatur, et sustineat nos verbo suo, donec maturum tempus advenerit, ut re ipsa exhibeat quod nobis promisit. Hinc sequitur exhortatio, quae additur in fine versus, nempe opus esse patientia: quemadmodum etiam Apostolus 10 ad Hebr. cap. (v. 38) hunc locum exponens utitur hac loquutione. Tametsi enim citat quod videbimus proximo versu, Iustus ex fide sua vivet: respicit tamen totum contextum: et simul admonet quorsum propheta hic celebret autoritatem verbi Dei. Haec igitur exhortationis summa est, quamvis Deus nos teneat suspensos, non tamen abiiciendam esse spem: quia novit quando expediat nobis manum porrigere: et quemadmodum heri attigimus, duo membra, quae videntur primo intuitu pugnare, propheta hic scite connectit, et ostendit optime inter se quadrare: quia Deus etiamsi videtur cunctari, non tamen tardior est quam oportet, et quam expedit. Statuendum igitur est, in Deo satis esse prudentiae et consilii, ut nos iuvet simul atque opus fuerit. Iam admonet propheta, non esse mirum, si Deus ipse videtur nobis esse tardior, quia praecipites sumus in votis nostris. Cohibendus igitur est fervor ille, ut subiiciamus affectus nostros providentiae et consilio Dei. Nunc pergamus:

4. *Ecce exaltatio* (vel qui se munit, ut alii vertunt) *non recta est anima eius in ipso: iustus autem in fide sua vivet.*

Cohaeret haec sententia cum proximo versu, quia vult propheta ostendere nihil esse melius quam

inniti verbo Dei, utcunque variae tentationes animos nostros impetant. Videmus ergo nihil hic dici novum, sed confirmari superiorem doctrinam, quod scilicet tuta nobis et certa salus in sola Dei promissione sita sit, ideo non alium quaerendum esse portum, ubi secure sustineamus omnes Satanae et mundi impetus. Sed haec duo membra inter se opponit, quod quisquis se munire volet, semper per varios anfractus feretur, nec quieto erit animo. Unde colligitur alterum membrum, Non alibi posse quiescere homines quam in fide. Caeterum prius membrum varie exponunt interpretes. Quidam enim vocem עֹפֶלָה putant esse substantivum nomen, et accipiunt pro elevatione: quae sententia non male convenit. Certe eam ut magis genuinam amplecti non dubito. Quod enim עֹפֶלָה vocant Hebraei arcem, recte indicant deductum esse a verbo עָלָה quod est adscendere. Nam quod alii pro roborare accipiunt, ratione caret. Alii autem secus exponunt, quod scilicet quaerant sibi arcem increduli, ubi sese muniant. In eo parum est discriminis quoad summam rei. Sed variant ac dissident interpretes in re ipsa: quia nonnulli praedicatum accipiunt loco subiecti, et subiectum loco praedicati. Quidam ergo eliciunt hunc sensum ex verbis prophetae, quisquis non est bene composito animo quaerit sibi arcem in qua tuto quiescat, vel sese roboret. Alii, qui superbus est, vel qui sese putat probe munitum, ille anima erit semper inquieta. Et hic posterior sensus mihi magis arridet, nisi quod semper retineo significationem illam nominis עֹפֶלָה, quasi diceret, Ubi erit animi elatio, nulla erit tranquillitas, quanquam priore loco videndum est quid velint qui secus exponunt hunc locum. Dicunt igitur incredulos, qui sunt obliquo animo et perverso, semper quaerere ubinam tuto degant, quia omnia illis sunt suspecta: deinde non respiciunt in Deum, et hac ratione volunt quaerere sibi remedia in mundo, quibus resistent omnibus incommodis et periculis: sic sentiunt illi. Sed quemadmodum iam dixi, propheta hic potius denuntiat poenam omnibus incredulis: quasi diceret, rependi illi mercedem, qua digni sunt, ubi sese ipsos torquent. Ita melius constabit antithesis: et uberius etiam poterit elici doctrina, si dicamus Deum poenam exigere de incredulis, ubi inquietudine illos distrahi in omnes partes sinit: imo etiam vexat occultis tormentis eorum animos. Quum ergo dicit propheta non esse quietam animam in omnibus qui putant se bene munitos, intelligit ipsos sibi esse carnifices, quia accersunt sibi multas molestias, multos dolores, multas anxietates, et agitant etiam ac permiscunt diversa consilia: nunc excogitant unam rem, nunc ad aliam declinant. Rectificari enim animam dicunt Hebraei ubi acquiescimus una aliqua in re, et stamus tranquilli: ubi autem turbulentae cogitationes nos in

varias partes impellunt, tunc dicunt animam non esse rectam in nobis. Tenemus simplicem prophetae sensum. *Ecce*, inquit. Demonstrativa particula exprimit posse perspicui quod docet si ad quotidiana experimenta simus attentii. Sensus igitur est, in communi hominum vita clare exstare huius rei documentum, quod quisquis sese munit, deinde effertur confidentia, nusquam reperiat tranquillum portum. Semper enim aliqua nova suspicio, vel aliquis metus mentem conturbat: hinc fit, ut anima ipsa sese implicet variis curis et anxietatibus. Hanc mercedem dixi rependi iusto Dei iudicio omnibus incredulis, quia Deus, sicuti apud Iesaiam testatur, offert nobis quietem: qui vero repudiant bonum illud inaeestimabile, quod ultro oblatum illis fuerat a Deo, digni sunt non uno genere cruciatus, sed qui lacerentur caecis agitationibus: imo etiam qui se ipsos torqueant ac discrucient. Verum quidem est, si quis munitus sit, posse tamen acquiescere in verbo Dei: sed vox עֹפֶלָה refertur ad ipsum affectum animi. Quisquis igitur turget inani fiducia, ubi videt sibi multa esse auxilia secundum carnem, ille semper agitabitur: hoc est, tandem sentiet nusquam esse quietem, ubi mens non recumbit in solam Dei gratiam. Tenemus nunc sententiam huius partis. Sequitur, *Iustus autem vivet in fide sua*. Hic non dubium mihi est quin propheta fidem opponat omnibus praesidiis, quibus excaecantur homines, ut Deum ipsum negligant, neque petant ab eo auxilium. Quia igitur subsidunt homines in terra freti fallacibus suis fiducia, ideo propheta hic vitam in fide locat. Fides autem (sicuti notum est, et statim fusius dicemus) pendet a solo Deo. Ergo ut fide vivamus significat propheta sponte cedendum esse omnibus munitionibus, quae fallere nos solent. Qui ergo sentiet se nudatum esse omnibus praesidiis, ille vivet fide sua si in uno Deo quaerat quod sibi deest, ac relicto mundo mentem suam defigat in coelos. Quoniam אֱמוּנָה Hebraeis est veritas, ideo quidam hic accipiunt pro integritate: quasi dixisset propheta plus esse praesidii iusto in sua probitate et pura conscientia, quam sit filiis huius saeculi in cunctis munitionibus, quibus superbiunt. Sed ideo frigide extenuant prophetae sententiam, quia non intelligunt quid valeat gratuita iustitia fidei, unde nobis nascitur salus. Certum igitur est prophetam sub voce אֱמוּנָה hic intelligere fidem, quae nos spoliat omni arrogantia, nudosque et inopes ad Deum adducit, ut petamus ab ipso uno salutem, quae alioqui procul a nobis remota est. Iam quod multi restringunt prius membrum ad Nabuchodonosorem, non convenit. Propheta usque ad finem capitis deinde concionabitur de Babylone et eius ruina. Sed hic potius distinguit inter filios Dei, qui omnes suas curas in ipsum exonerant et inter incredulos, qui non possunt egredi

extra mundum, ubi volunt securi esse: sed colligunt sibi hinc inde praesidia, in quibus confidunt. Et hoc etiam notatu dignum est, quia multum valet ad intelligendam prophetæ mentem. Si hoc referat quispiam ad Nabuchodonosorem, Ecce superbus, non erit recta eius anima in ipso, alterum membrum minus erit efficax. Si autem hic quasi in duabus tabulis ostendat propheta quid sit superbire in nostris viribus, aut terrenis auxiliis: quid sit reponere vitam in uno Deo, multo clarior erit sensus, et doctrina haec multo efficacius penetrabit in animos nostros. Scimus enim quantopere illustrent istae comparationes quod aliqui per se esset obscurum, vel minus apertum. Nam si tantum pronuntiasset Habacuc fidem nostram esse causam vitae et salutis, posset quidem hoc recipi: sed ut propensi sumus ad spes terrenas, illa prior doctrina non sufficeret ad corrigendum illud vitium et animos nostros bene purgandos omni vanitate. Caeterum, ubi denuntiat falli omnes incredulos, dum sese muniunt vel effeunt, quia Deus ipsos semper agitat, et etiamsi nemo exhibeat extrinsecus molestiam, intus tamen ipsos sibi fore carnifices: quia nihil erit recti, nihil certi apud ipsos: ubi ergo hoc nobis dicitur, perinde est ac si Deus nos ad se violenter retraheret, ubi videt deludi illecebris Satanae, et videt nimium proclives ad captandas fallacias: quae nobis tandem cederent in perniciem. Nunc etiam tenemus cur haec duo inter se opposuerit Habacuc, nempe munitiones huius mundi non modo esse evanidas, sed semper afferre secum multa tormenta: deinde, iustum fide sua vivere. Et hinc etiam confirmatur, sicuti nuper attigi, fidem non accipi pro integritate hominis, sed potius pro fide, quae hominem exinanitum bonis omnibus coram Deo sistit, ut gratuita eius bonitate petat quae ipsum deficiunt. Nam omnes increduli volunt sese munire, et ita se roborant, ubi putant aliquid sibi suppetere in quo confidant. Quid autem iustus? nihil coram Deo affert praeter fidem. Ergo nihil affert proprium, quia fides quasi precario mutuatur quod non est penes hominem. Qui ergo vivit fide, non habet apud se vitam: sed quia ea indiget, ad Deum unum confugit. Utitur etiam verbo futuri temporis propheta, ut ostendat vitae perpetuitatem: quia gloriantur etiam umbratili vita increduli: sed Dominus tandem detegit ipsorum stultitiam, et ipsi sero intelligunt se fuisse deceptos. Quia autem Deus nunquam frustratur spem suorum, ideo propheta hic perpetuam vitam fidelibus promittit. Iam veniendum est ad Paulum (Rom. 1, 17), qui testimonio prophetæ nostri utitur, ut doceat salutem non esse ex operibus, sed ex sola Dei misericordia, ideoque ex fide. Videtur Paulus torquere prophetæ verba in suum commodum, idque praeter rationem: quia hic propheta de statu vitae praesentis disserit. Neque

Calvini opera. Vol. XLIII.

enim antehac sermonem habuit de vita coelesti: sed, quemadmodum vidimus, hortatus est fideles ad patientiam, et simul testatus est Deum fore illis liberatorem. Iam adiungit, *Iustum fide sua victurum*, etiamsi destituitur omni auxilio, et si videtur expositus esse ad omnes fortunae, et impiorum, et diaboli etiam iniurias. Quid hoc ad aeternam salutem animae, dicet quispiam? Videtur ergo nimis argute Paulus trahere ad disputationem de gratuita fidei iustitia hoc testimonium. Sed tenendum est principium illud, *Quidquid beneficiorum confert Dominus fidelibus in hac vita, tendere in eum scopum, ut certo sese confirment in spe aeternae haereditatis*. Nam utcumque Deus liberaliter se erga nos effundat, misera tamen erit nostra conditio, si spes nostra ad terrenam vitam restringitur. Quoniam ergo Deus animos nostros vult erigere ad spem aeternae salutis, quoties auxiliatur nobis in hoc mundo, et se declarat nobis patrem: ideo quum propheta dicit victuros fideles, certe non terminat vitam hanc tam angustis finibus, ut duntaxat eos tueatur Deus ad triduum, id est, ad paucos annos: sed longius progreditur, nempe vere et in solidum beatos fore: quia etiamsi totus hic mundus vel pereat, vel obnoxius sit variis mutationibus, fideles tamen persistent in firma et solida salute. Quum ergo vitam promittit Habacuc fidelibus in tempus futurum, non dubium est quin superet metas huius mundi, et meliorem vitam proponat fidelibus quam quae agitur in hoc mundo, quum referta sit multis aerumnis: deinde sua etiam brevitate ostendat non debere magnopere expeti. Nunc tenemus Paulum scite et proprie accommodare prophetæ verba ad probationem suae doctrinae, quod scilicet iustus vivat sola fide, quia extra Dei misericordiam nulla sit animae salus. Primo ad Rom. cap. citans hunc locum dicit, revelari Dei iustitiam in evangelio ex fide in fidem: postea adiungit, sicuti scriptum est, *Iustus ex fide vivet*. Haec optime inter se contextit Paulus, iustitiam manifestari in evangelio, et nobis obtingere sola fide. Nam illic contendit lege, vel operibus legis non posse homines consequi iustitiam: sequitur in evangelio solo ipsam patefieri: unde hoc probat? testimonio Habacuc prophetæ: si fide vivit iustus, ergo iustus est fide, si iustus est fide, ergo non operibus legis. Paulus autem sumit illud principium, quod paulo ante attigi, nempe homines exinaniri omnibus meritis, quum fidem suam coram Deo producant. Quantisper enim proprium aliquid possidet homo, non placebit Deo sola fide, sed dignitate etiam sua. Si ergo fides sola conciliat gratiam, facessat lex necesse est. Quemadmodum etiam 3. ad Gal. cap. idem clarius explicat: Quod iustitia, inquit, non sit ex operibus legis patet: scriptum enim est, *Iustus ex fide sua vivet*. Atqui lex non est ex fide. Sumit Paulus

illa tanquam contraria, nempe fidem et legem: contraria quoad effectum iustificandi. Lex enim optime consentit cum evangelio: imo continet in se evangelium. Et Paulus solvit quaestionem illam 1. ad Rom. cap. quum dicit legem nihil nos iuvare ad consequendam iustitiam, sed eam nobis offerri in evangelio, et tamen habere a lege et prophetis testimonium. Quamvis ergo optime conveniat inter legem et evangelium, sicuti Deus, qui secum non pugnat, utriusque est autor, tamen quoad iustificandi effectum, pugnat lex cum evangelio, non aliter quam lux cum tenebris. Nam lex promittit iustitiam cultoribus Dei: haec est conditionalis promissio, quae pendet a meritis operum. Evangelium autem promittit quidem sub conditione iustitiam: sed non respicit ad operum merita. Quid igitur? tantum ut amplectantur qui damnati sunt ac perditam gratiam sibi oblatam in Christo. Nunc ergo videmus quomodo vere ex propheta nostro Paulus confirmet suam doctrinam, nempe aeternam salutem nobis in sola fide positam esse: quia scilicet destituimur omnibus operum meritis, et cogimur coram Deo nos sistere nudos et inopes, tunc Dominus nos gratis iustificat. Sed ut hoc melius pateat, primo videndum est cur homines necesse sit venire prorsus nudos in Dei conspectum. Nam si quid esset in ipsis dignitatis, certe Dominus nollet ipsos fraudare proprio honore. Quorsum nos Dominus gratis iustificat, nisi ut inde appareat iustus? Non indiget autem hac gloria, quasi velit cum hominum damno ipse glorificari: sed ideo iustitiam sola fide consequimur, quoniam Deus in nobis nihil deprehendit quod probet, aut quod valeat ad consequendam iustitiam. Quod autem ita sit, primum videmus quid de natura hominum pronuntiet ubique spiritus sanctus. Superbiunt quidem homines stulta opinione suae iustitiae: sed omnes philosophicae virtutes (quas vocant, hoc est, quas putant homines sibi esse ex libero suo arbitrio) sunt meri fumi: imo sunt diaboli praestigiae, quibus fascinat mentes hominum, ut ad Deum non accedant, sed potius sese praecipitent in profundissimos inferos, ubi volunt se ultra modum efferre. Quidquid sit, statuendum est, in natura hominis ne guttam quidem esse vel rectitudinis, vel iustitiae: sed quidquid a se ipsis tentant homines, hoc esse abominabile coram Deo. Hoc est unum. Iam ubi Deus porrexit manum suis electis, adhuc tamen necesse est, ipsos fateri suam inopiam et nuditatem, quoad laudem iustitiae: quia utcumque regeniti sint Dei spiritu, tamen in multis labuntur: et ita innumeris modis obstricti sunt reatu aeternae mortis coram Deo: sic fit ut nulla sit ipsis iustitia. Papistae a nobis primum dissident, dum imaginantur quasdam praeparationes, quia non potest evelli ex eorum cordibus perversum illud commentum de libero arbitrio.

Quoniam igitur hominem volunt praeditum esse libero arbitrio, etiam semper adiungunt aliquid virtutis, quasi proprio motu sibi concilient gratiam. Fatentur quidem hominem per se nihil posse, nisi adiutrice Dei gratia: sed interea permiscunt suas fictas illas praeparationes, quemadmodum dixi. Alii fatentur, donec praeveniat nos Deus sua gratia, nihil prorsus esse momenti in libero arbitrio: sed postea tamen fingunt liberum arbitrium concurrere cum Dei gratia, quoniam per se non esset efficax, nisi reciperetur consensu nostro. Sic ergo semper aliquid dignitatis relinquunt hominibus. Sed maius est dissidium in 2. cap. quia ubi regeniti sumus per Dei gratiam, tunc fingunt papistae nos iustificari operum meritis. Fatentur, donec praeveniat nos Deus sua gratia, nos esse damnatos, nec posse recuperare salutem, nisi adiutrice gratia Dei, sed simul atque Deus operatus est in nobis, tunc dicunt nos posse consequi iustitiam propriis operibus. Ubi autem obiciimus, etiam fideles dum regeniti sunt spiritu Dei non implere legem, dicunt hoc quidem esse verum, sed posse tamen si velint, quia Deus nihil mandavit, quod sit supra hominum facultatem. Etiam hic unus est perniciosissimus error. Interea coguntur fateri quod experientia ipsa docet, neminem prorsus esse purum ab omni vitio. Manet igitur semper aliquis reatus. Sed dicunt, etiamsi dimidia tantum ex parte servamus legem Dei, dimidiam nos consequi iustitiam. Si quis ergo scortando Deum offendant, atque ita accersat sibi aeternae mortis reatum: abstineat autem a furto, dicunt iustum esse, quia fur non est. Atqui est scortator: verum est: sed tamen iustus ex dimidia parte, quia servat partem legis: et vocant hanc partialem iustitiam. Atqui Deus non promisit salutem hominibus, nisi omni ex parte, et in solidum impleant quidquid praecepit lege sua. Neque enim dictum est, qui partem legis impleverit, ille vivet: sed qui fecerit haec, vivet in ipsis (Levit. 18, 5). Moses illic non designat vel duo, vel tria praecepta, sed complectitur totam legem. Unde etiam illud Iacobi (2, 11), qui vetuit moechari, vetuit etiam et furari. Quisquis ergo transgressus sit legem in uno articulo, ille transgressor est totius legis: ergo excluditur ab omni spe iustitiae. Videmus igitur papistas nimis crasse hallucinari ubi imaginantur aliqua ex parte iustos esse homines quoties legem observant. Utcumque enim reperiatur quispiam, qui legem Dei exacte observet, tamen non meretur iustus censi, nisi virtute promissionis. Et in hoc etiam principio impingunt papistae: et tamen secum ipsi pugnant: quia fatentur merita non acquirere iustitiam hominibus intrinseca dignitate, sed tantum ex pacto legis. Simul atque hoc dixerunt, statim memoria lapsi tanquam abrepti homines contrarium afferunt. Si ergo papistae haec duo coniungerent, ius-

titiam non esse nisi ex pacto legis, et aliquam esse partialem iustitiam, viderent pugnare inter se. Ubi enim est haec partialis iustitia? si non sumus iusti nisi ex pacto legis: ergo non sumus iusti nisi ex plena et perfecta legis observatione: hoc certum est: deinde errant longe gravius in remissione peccatorum: quia sicuti notum est, obtrudunt suas satisfactiones: et ita volunt expiari hominum peccata propriis meritis, ac si non sufficeret Christi sacrificium. Hinc fit ut non concedant, gratuito nos iustificari fide, quia non possunt adduci, ut agnoscant gratis remitti peccata. Nisi autem gratuita sit peccatorum remissio, fatendum est iustitiam non esse ex sola fide, sed etiam ex meritis. Atqui tota scriptura ostendit non alibi quaerendam esse expiationem quam in unico Christi sacrificio. Ergo error ille etiam nimis crassus ac perversus est in papistis: deinde errant etiam quum de operum meritis disputant: quia vellent iactare suas inventiones, quemadmodum vocant satisfactiones opera supererogationis. Et opera meritoria in papatu sunt erroneae illae et nihili superstitiones, in quibus laborant ac sese macerant, imo prorsus conficiunt. Si demurmurent multas preculas, si cursitent per altaria, et per diversa templa, si emant missas: denique si cumulent fictitios omnes illos cultus, putant se iustitiam promereri coram Deo. Atqui hoc modo obliviscuntur sui dicti, iustitiam esse ex pacto. Nam si ex pacto est, Deus certe nihil promittit operibus fictitiis, quae homines ex proprio ingenio comminiscuntur et excogitant. Sequitur ergo nihil ad iustitiam conferre quidquid ex proprio cerebro homines ad Deum afferunt. Alius etiam error notandus est, quia in bonis operibus non animadvertunt maculas, quae merito displicent Deo, ita ut iure damnentur coram ipso opera nostra, si examinentur pro summo iure. Vere dicunt papistae, nos non iustificari intrinseca dignitate operum: sed postea non expendunt quam vitiosa sint opera nostra, quia nullum opus procedet ab homine mortali, quod vere respondeat Dei pacto. Quare? nullum enim opus nascitur ex perfecto Dei amore. Ubi autem non est perfectus Dei amor, illic est corruptela, illic vitium. Unde sequitur, omnia nostra opera contaminata esse coram Deo: quia non fluunt, nisi ex impuro fonte cordis. Si quis excipiat, purgari corda hominum per regenerationem spiritus, hoc fatendum est: sed interea semper in ipsis cordibus resident multae faeces. Et hoc sufficere nobis debet, nihil esse purum et sincerum coram Deo, ubi non est perfectus eius amor. Quia ergo caecutiunt papistae ad haec omnia, non mirum est si tam hostiliter nobiscum pugnent de iustitia, neque ullo modo admittere sustineant gratuitam fidei iustitiam. Nam ab initio recurrit illis figmentum illud liberi arbitrii: Quod si proprio motu homines ad Deum ac-

cedunt, non iustificantur ergo gratis. Postea quemadmodum dixi imaginantur partialem iustitiam: fingunt defectum suppleri satisfactionibus: deinde habent suas devotiones, ut loquuntur, id est, multa figmenta. Sic fit ut semper statuunt iustitiam hominis, saltem aliqua ex parte, in ipso esse positam, et operibus. Recipiunt quidem nos iustificari fide: sed ubi additur, Sola fide, tunc furere incipiunt. Atqui non considerant iustitiam, si eam fide consequimur, non posse esse ex operibus: quia a contrariis Paulus ratiocinatur, quemadmodum supra docui, ubi dicit iustitiam, si est ex operibus legis, non esse ex fide. Fides enim, ut dictum est, spoliat hominem, ut apud Deum quaerat quod sibi deest. Papistae autem imaginantur hominem non sufficere sibi, sed non agnoscunt ita inopem esse et miserum, ut quaerenda sit iustitia in solo Deo. Sed tamen satis clara est Pauli doctrina. Nam etiamsi nunquam loquutus esset Paulus, ratio tamen haec facile convincit non posse aliter iustificari fide homines, donec abiciant omnem fiduciam operum suorum. Nam si iustitia ex fide est, ergo ex mera gratia. Si ex mera gratia, ergo non ex operibus. Et nugatorium est quod papistae existimant, esse quidem ex gratia partim, et partim ex meritis operum: quia sicuti salus non potest dividi, ita nec iustitia per quam ad salutem ipsam pervenitur. Ergo quemadmodum fides acquirit nobis gratiam coram Deo, et haec gratia facit ut censeamur iusti, ita necesse est cadere omnia opera, ubi iustitia fidei tribuitur.

Heri contulimus locum Habacuc cum Pauli interpretatione, qui colligit nos iustificari fide absque operibus legis, quia propheta docet nos fide victuros. Eadem enim ratio est vitae et iustitiae: quia non aliunde petenda est nobis vita quam ex paterno favore Dei. Hoc igitur nostrum est vivere, Deo esse coniunctos. Atqui nulla sperari potest coniunctio cum Deo ubi peccata nobis imputat. Quia enim iustus est, nec potest sibi renuntiare, semper odio est illi iniquitas. Ergo quantisper nos reputat pro peccatoribus, necesse est ut nos habeat sibi exosos. Ubi odium Dei, illic mors et interitus. Sequitur ergo nullam nobis spem vitae relinquere, donec reconciliati simus Deo. Atqui non alia ratio est qua Deus nobiscum in gratiam redeat, nisi dum reputat et censet iustos. Sequitur ergo Paulum optime ratiocinari, ubi a vita nos ad iustitiam deducit: quia sunt res coniunctae et inseparabiles. Unde etiam detegitur papistarum error, qui iustificari nihil aliud esse putant quam renovari ad iustitiam, ita ut pie sancteque vivamus. Ergo illis iustitia est qualitas. Sed longe aliud sentit Paulus, qui salutem nostram et iustitiam ideo coniungit, quia non potest nobis propitius esse Deus, nisi sibi

nos reconciliet. Quomodo autem hoc fit? nempe quia non imputat peccata. Ideo proprie loquuntur et fideliter exprimunt quod spiritus sanctus ubique docet, qui vocant iustitiam imputativam. Nam hoc modo ostendunt non esse qualitatem, sed potius esse in praedicamento relationis iustitiam: et ideo heri diximus, quisquis vivit ex fide, aliunde mutuari vitam, et quisquis iustus est fide, extra se esse iustum, nempe gratuita Dei misericordia. Nunc ergo videmus quam apte coniungat Paulus iustitiam cum vita, et testimonio prophetae utatur ad probandam gratuitam iustitiam, quia affirmat nos fide victuros. Sed non mirum esse papistas tot modis hic hallucinari, quia etiam dissentiunt nobis in ipsa fidei voce. Unde fit ut tam obstinate negent sola fide nos iustificari? Coguntur, ut heri attigimus, admittere fidei iustitiam: sed exclusiva particula illis non est tolerabilis: quia imaginantur fidem formatam quae nos iustificet. Illa autem fides formata illis est pietas vel timor Dei. Et dum fidem informem nominant, intelligunt nos posse amplecti Dei promissiones absque spiritu regenerationis: quod est plus quam absurdum. Quasi vero fides non sit singulare donum spiritus, et pignus adoptionis nostrae. Sed haec principia omnino papistas ignorant: quia coniecti sunt in reprobum sensum, ut impingant in ipsis elementis. Caeterum hoc tenere sufficiat quoad intelligentiam praesentis loci, nos fide victuros, quia vita nostra umbra est vel fumus, ideoque unicum remedium superesse, ut petamus vitam ab uno Deo. Quomodo autem Deus nobis vitam communicat? Nempe gratuitis promissionibus: eas nos fide amplectimur: ergo ex fide salus est. Iam non potest adscribi fidei salus et operibus simul: quia fides laudem vitae et salutis acceptam refert uni Deo: opera autem ostenderent aliquid homini deberi. Ergo fides quoad iustificandi effectum prorsus excludit omnia opera, ne veniant in rationem coram Deo. Et ideo dixi in fide statui nobis salutem: quia gratuita peccatorum remissione accepti sumus Deo. Coniunctio autem Dei nobiscum vera est et solida salus. Sed fieri non potest ut quis Deo sit coniunctus nisi per iustitiam. Atqui in nobis non reperietur iustitia: ideoque ipsam nobis Deus ipse gratis imputat: et quemadmodum iustificamur gratis, sic etiam salus nostra gratuita vocatur. Iam quae possent dici de iustificatione fidei non referam, quia satius est prosequi contextum prophetae: nisi quod duo capita cum superioribus contexere necesse est. Nam quum propheta aetatis suae hominibus salutem non nisi in fide positam esse testatus sit, sequitur eos in Christum respexisse: quia nisi mediatore freti Deo fidere non poterant. Nam sicuti iustitia nostra dicitur peccatorum remissio, sic sacrificium medium occurrere necesse est, quo placatur Deus ut peccata non imputet. Erant

quidem illis suae victimae legales, sed quae eorum mentes dirigerent ad Christum: tantum abest, ut Deo fuerint accepti, nisi eadem mediatoris gratia, in qua hodie fides nostra fundata est. Accedit etiam alterum, quod propheta diserte exprimens, iustus fide vivere, clare demonstrat, toto vitae nostrae cursu non aliter posse iustos censi quam gratuita imputatione. Non dicit filios Adae, ut rei aeternae mortis nascuntur, vitam fide recuperare: sed iustos ipsos, qui iam vero Dei timore praediti sunt, fide vivere. Quo refellit commentum de initiali iustitia. Nunc ergo pergamus:

5. *Quanto magis (vel etiam certe) vino transgrediens vir superbus, et non habitabit qui dilatat quasi sepulcrum animam suam, et est similis morti (et ipse quasi mors ad verbum), et non satiabitur (non satiatur: significat actum continuum) et colliget ad se omnes gentes, et coaccervabit ad se omnes populos.*

Postquam docuit propheta non aliter tranquillum posse nobis esse statum mentis, nisi dum recumbimus in unam Dei gratiam: et sibi accersere multas molestias et inquietudines quicunque sese efferunt et volitant in aere, et sese pascunt vento: iam descendit ad regem Babylonis et regnum ipsum. Neque enim meo iudicio loquitur de regis ipsius persona duntaxat, sed complectitur tyrannicum illud imperium cum sua gente, sicuti etiam erat illic magna caterva latronum. Dicit igitur in summa, etiamsi Babylonii tanquam homines temulenti ferantur huc et illuc sine aliqua temperie, instare tamen illis vindictam Dei, qua in nihilum rediguntur. Itaque quidquid subiiciet propheta usque ad finem capitis, faciet ad confirmationem eius doctrinae quam nuper exposuimus, quod scilicet iustus vivet fide sua. Neque enim hoc nobis persuasum esset, nisi simul fixum esset illud principium, nos Deo curae esse, et totum mundum gubernari eius providentia: ita fieri non posse quin tandem compescat improbos, et vindictam sumat de ipsorum sceleribus: liberet etiam innoxios, qui ipsum invocant. Nisi hoc nobis constaret, quisnam esset fructus fidei nostrae? Possemus enim centies deludi, sicut experientia docet vanas et noxias esse spes hominum, quamdiu in terra subsistunt, quia sunt merae imaginationes duntaxat. Ergo nisi Deus mundum gubernet sua iustitia, nulla erit salus fidelibus: quia Deus lactaret eos vanis promissis: vel ipsi sibi fingerent futilem vitam: hoc est, sperarent quod non est. Ostendit igitur propheta quomodo victuri sint fide sua iusti: quia scilicet Dominus tuetur omnes qui ipsum invocant: et quia iustus est mundi iudex, tandem poenam exiget de omnibus reprobis: etiamsi ad tempus lasciviant, et putent se hoc impune facere, quia Deus non exercet statim suum iudicium in

eos. Tenemus nunc consilium prophetae. Quantum ad verba pertinet duae istae particulae וְאִם, dum simul iunguntur, amplificant: ideo reddunt, Quanto magis. Alii putant simplicem esse affirmativam: ideo vertunt, Certe. Mihi non displicet media interpretatio, Etiam certe: et ita accipitur meo iudicio apud Mosen 3. cap. Genesis (v. 1). Nam Satan hoc modo interrogat mulierem, Etiamne certe? *Est ce pour vray?* nam illa interrogatio est dubitantis: et tamen de re quasi certa: Qui fieri potest ut Deus vobis interdixerit esu fructus? Etiamne certe? Pierine potest? sic etiam hoc loco, *Et etiam certe*, inquit propheta. Quod autem amplifcet, potest colligi ex contextu: dixerat prius, Quicumque sese elevat, aut videtur sibi muniti, esse tamen trepido animo, et agitari sursum et deorsum. Nunc ponit alterum gradum, nempe quum homines feruntur effraeni lascivia, et sibi omnia permittunt, quasi nullus esset Deus: superant etiam temulentos, ita eos abripit caeca cupiditas. Quum ergo homines ita se proiciunt, an possent effugere iudicium Dei? nam minus tolerabilis est talis vesania, quam simplex illa arrogantia, de qua nuper loquutus est proximo versu. Sic ergo cohaerent inter se hae duae sententiae: Etiam certe qui sua superbia est similis ebrius, et sese non continet: imo etiam similis est vel saevis bestiis, vel sepulcro, quoniam devorat quicquid occurrit: ille certe non erit tandem tolerabilis Deo. Instat ergo vindicta superbis omnibus, qui crudeliter saeviunt absque ullo modo et timore. Sed in toto contextu etiam variant interpretes. Quidam בָּרַךְ vertunt decipere. Et בָּרַךְ significat hoc in quibusdam locis. Sic ergo reddunt hanc sententiam: Vinum decipit hominem superbum, et non habitabit. Hoc quidem verum est, sed coactor est ille sensus: ideo sequi malo alteram interpretationem magis receptam, quod scilicet vir superbus sit quasi transgrediens in vino. Quamquam de re ipsa etiam mihi non convenit cum aliis omnibus. Quidam vertunt, Vir addictus vino, id est, ebrietati transgreditur: et deinde addunt, Vir etiam superbus non habitabit. Sed corrumpunt sententiam, et lacerant etiam prophetae verba. Sic enim dicit *Vino transgrediens vir superbus*: hic non dicit hominem vino addictum transgredi: sed comparat superbos temulentis hominibus, qui obliti omnis rationis et verecundiae sese prostituunt ad omne flagitium. Ebrius enim nihil amplius discernit, et similis est bruto animali: ita nullum dedecus refugit. Haec ratio est cur propheta comparet homines superbos ebriis, qui transgrediuntur in vino: hoc est, qui nullum tenent modum bibendi, sed intemperanter sese ingurgitant. Tenemus ergo genuinam prophetae mentem, quam multi assequuntur non sunt. Quod pertinet ad verbum habitandi, metaphorice etiam accipio pro quiescere vel stare uno

in loco. Temulenti feruntur quodam fervore. Ita sese non continent, quia neque pedes neque manus sunt in eorum potestate: sed sicut vinum ebullit, ita etiam huc et illuc transsiliunt, quemadmodum phrenetici. Quoniam ergo talis intemperies rapit et versat homines temulentos, ideo apte propheta dicit hominem superbum non quiescere. Et sequitur ratio, si tamen placeat ille sensus: *Qui dilatat quasi sepulcrum animam suam ipse est similis morti*. Haec est igitur illa intemperies cuius meminit, quod inexpleribiles sunt superbi, et ideo coelum et mare et terram occupant suis cupiditatibus. Quum ergo ita cursitent huc et illuc, non mirum est si propheta neget ipsos quiescere. *Dilatatur igitur quasi sepulcrum animam suam*. Postea adiungit, *Cumulat*, vel congregat, vel colligit *ad se omnes gentes*, inquit, *et coacervat ad se omnes populos*: id est, nullum tenet modum homo superbus: quia etiamsi posset in cumulum redigere omnes gentes, putaret tamen adhuc nondum sibi esse satis: quemadmodum flebat Alexander, quia nondum potitus erat imperio totius mundi: et etiam si potitus esset, non tamen exaruisse illae lacrymae. Audiebat enim ex Democriti opinione multos esse mundos: Quid hoc tibi vult? ego etiam si potitus sim imperio totius mundi, ero tamen pauper: quia si plures essent mundi, ego vellem omnes vorare. Sic superbi homines superant omnem ebrietatem. Nunc tenemus etiam sensum verborum. Etsi autem generalis est sententia, non dubium tamen quin propheta eam accommodet ad regem Babylonis et omnes Chaldaeos: quia sicut dictum est, comprehendit totam gentem. Hic ergo ostendit Chaldaeos multo peiores esse et minus excusabiles quam qui sese offerunt immani ferocia, quia longius abripit ipsos furor, quod scilicet vellent totum mundum deglutire. Sed ut hoc melius exprimat, dicit similes esse ebriis, nec dubium est quin oblique hic derideat consilia principum, qui putant se esse sapientissimos. Ubi vel fraudibus opprimunt vicinos suos, vel aliis etiam artibus ad se rapiunt alienas terras, vel alia industria, vel etiam potentia armorum: quia sibi mire placent in suis iniquitatibus principes, propheta ex opposito dicit esse similes ebriis, *qui transgressi sunt in vino*, hoc est, qui prorsus obruti sunt nimia potatione. Et tamen simul ostendit causam huius ebrietatis, quum dicit בָּרַךְ יָהּ. Quia ergo superbi sunt, ideo omnes eorum astutiae sunt temulenti impetus, hoc est, furiosi: quemadmodum ubi quis vino excecatus est. Postquam ita loquutus est de Babyloniis, statim subiicit:

6. *Annon ipsi omnes super eum parabolam (vel apophthegma) tollent? et dictionem aenigmaticam (vel aenigmatum: alii זֵמְרָה vertunt interpretationem. Sed dicemus postea de vocibus) ei (vel super eum), et dicit, Vae qui multiplicat non sua (vel ex non suis,*

qui sese locupletat ex alieno), *quousque? et qui accumulât* (vel aggravat) *super se densum lutum.*

Nunc demum propheta poenam denuntiat regi babilonio et Chaldaeis: quia Dominus prostituet eos ludibrio apud omnes. Putant alii etiam in superiore versu poenam exprimi, quae manet violentos istos praedones qui totum mundum devorant. Sed potius existimo prophetam de superba crudelitate loquutum esse, et simpliciter monstrasse quam exitialis sit morbus illa inexplebilis cupiditas. Nunc autem, sicuti attigi, ad poenam descendit. Et initio dicit populos omnes, qui ita in acervum collecti erunt, sumpturos parabolam vel dicerium, ut derideant regem Babilonis. Ubi ergo potius fuerint Chaldaei totius fere mundi imperio: hoc est, ubi sub obsequium suum coegerint omnes vicinos populos, tandem omnes sumunt parabolam et diceria: sic passim dicitur, *Vae qui sese auget ac locupletat ex non suis.* *Quousque* hoc fiet, hoc est, an hoc poterit esse perpetuum? Quicumque ergo ita sese multiplicat, *coacervant super se densum lutum*, quo tandem obruentur. Quod ad verba spectat, מַשַׁל est apophthegma ac gravis sententia et digna memoratu, sicuti alibi vidimus: vertunt parabolam. Quantum attinet ad nomen מַלְצָה, proprie significat ludibrium vel dicerium, quo quis perstringitur. Nam descendit a verbo לָצַח, quod significat ridere, et subsannare. Verum quidem est מַלְצָה vocari Hebraeis rhetorem vel interpretem etiam: unde quidam vertunt מַלְצָה, interpretationem. Sed non videtur quadrare huic loco: quia propheta hic loquitur de falsis diceriis quae iaciuntur contra regem Babilonis: sicuti enim habuit os apertum ad omnes deglutientes: sic etiam omnes certatim illum configent suis aculeis, et probrose illudent. Quod postea adiungit חִדּוּת, non dubito quin nomen hoc legendum sit in casu genitivo. Itaque mihi non probatur quod multi intericiunt copulam, et vertunt proverbium et aenigma. Descendit hoc nomen a verbo חָדַד, quod est aenigmatice loqui. Unde etiam חִדּוּת sunt aenigmata, vel figurae, vel sententiae obliquae. Scimus autem ubi volumus perstringere aliquem, plus esse amarulentiae in obscuro dicto, ubi subest figura vel ambiguitas, vel aliquid tale. Ideo non abs re propheta vocat ludibria חִדּוּת, aenigmata: hoc est, obscura dicta quae acrius mordent vel configunt homines, quasi obliquis aculeis: ideo in omnibus locis semper figurata esse debet oratio. Nisi sit vel aliqua amphibologia vel aliqua paronomasia: denique tales figurae, quas hic referre supervacuum esset, nulla est gratia nec dexteritas. Quoniam ergo dum sale volunt condire sua diceria homines, obscurant quod per se poterat aperte dici obliqua aliqua figura: haec ratio est cur propheta hic dicat ludibrium aenigmaticum quod

salsius est. *Et dicit.* Mutatio est numeri in verbo, quae tamen sententiam non evertit. Particula וְ potest accipi pro Vae, aut erit exclamantis, quemadmodum ubi quispiam quasi in spectaculum attractus, *ca, ca, or sus ait:* et sic saepe accipiunt Hebraei: et contextus videtur hoc exigere, quia frigidum esset illud Vae. Ubi prophetae maledicunt reprobis, certe terribilis est illa comminatio. Sed hic agitur de ludibrio dum totus mundus subsannat magnificos illos tyrannos, qui putabant se colendos esse instar deorum: Heus! inquit, ubi est *qui multiplicat se ex alieno?* postea *Quousque* hoc erit? Nempe *tales aggravant super se densum lutum:* hoc est, sese demergunt in profundas cavernas, et montes super se accumulunt, quibus magis conterantur. Nunc teneamus quid valeant prophetae verba. Quod autem videtur hic canere triumphum ante victoriam, non mirum est: quia fides nostra, quemadmodum satis notum est, non innititur iudicio carnis, neque etiam respicit quae palam apparent: sed est visio rerum absconditarum, ut etiam vocatur 11. ad Hebr. et subsistentia rerum absentium. Quoniam ergo nihil decedit ex fidei stabilitate, etiamsi res ipsa adhuc procul absit: deinde fides non desinit videre quae sunt abscondita, quoniam in speculo verbi Dei transscendit et coelum et terram, et penetrat usque ad regnum spirituale Dei: quoniam ergo fides habet tam remotum adspectum, non mirum est quod hic propheta secure insultet Babiloniis, et iam dicet carmen derisorium cunctis gentibus, ut ludibrio sint illi superbi, qui tam ferociter prius sese extulerant. Si quis autem interroget an liceat diceriis et salibus incessere etiam sceleratos homines, hoc est importunum: quia propheta hic non respicit quid liceat fidelibus, sed loquitur ex vulgari hominum consuetudine. Scimus autem hoc esse hominibus fere ingentum, ut si quos timuerunt, quia non audent obstrepere illis quamdiu dominantur, si videant ipsos eversos, ut erumpant non modo in liberas querimonias et accusationes, sed etiam in proterviam. Quoniam ergo ita fieri solet ut deiectis tyrannis omnes insultent et proiciant sua diceria, et omnes velint etiam videri mordaces in hac parte, propheta sequitur illum ordinem. Iam tamen non dubium est quin hoc carmen composuerit quasi ex ipso naturae sensu, ubi dicit, *Homines qui multiplicant ex non suis,* vel qui congerunt opes alienas. Verum quidem est multas voces vulgo iactari, in quibus nulla est vel ratio vel aequitas: sed quia manent aliqua principia aequitatis et iustitiae in cordibus hominum, ideo consensus gentium omnium est quaedam vox. ipsius naturae, vel testimonium eius aequitatis quae insculpta est hominum cordibus, et quam non possunt unquam delere. Talis est ratio huius dicti. Nam quod Habacuc inducit loquentes populos, perinde est ac si proponeret

communem naturae legem, in quam omnes consentiunt, quod scilicet quisquis sese locupletat ex alieno, tandem concidet: ubi multas opes cumulaverit, fore opes illas instar cumuli, quo tegatur et obruatur. Et si quisque nostrum mentem suam consulat, reperiet hoc esse quasi a natura nobis insculptum. Qui fit igitur ut interea singuli ad se attrahere conentur opes alienas, et nihil aliud agitent tota vita quam alios spoliare ut ipsi ditescant? Hinc apparet excaecari hominum mentes temulentia, quoties ita sese addicunt iniusto lucro, vel quum sibi laxant fraenum ad fraudes, ad rapinas et praedas. Et ita intelligimus non abs re prophetam vocasse nuper superbos omnes et crudeles, temulentos. Iam sequitur ער מתי, *Quousque*. Etiam hoc dictatur nobis a natura, fore aliquando finem iniustis rapinis, quamvis non statim Deus compescat praedones et sceleratos homines, qui per vim, et caedes, et fraudes, et maleficia grassantur. Interea etiam propheta significat non posse tyrannos et eorum sacrificium ferri absque magno dolore et taedio: nam indignitas scelerum omnes accendit, ut taedio afficiantur, ubi vident non statim cohiberi homines sceleratos. Ergo totus mundus fere strepit his vocibus, Quousque, quousque? ubi vel quis conturbat totum orbem sua ambitione et avaritia, vel rapit undecunque, vel opprimit miseras gentes, ubi vim facit innoxiiis. Omnes clamant, Quousque? et clamor ille, quia nascitur ex naturae sensu et regula aequitatis, ideo exauditur tandem a Domino. Unde enim fit ut taedio affecti omnes clament, Quousque? nisi quia agnoscunt non esse tolerabilem hanc perturbationem ordinis et iustitiae? Sensus autem ille nonne inditus est nobis a Domino? Perinde est igitur ac si Deus se ipsum audiret, quum ita exaudiat clamores et gemitus eorum, qui ferre nequeunt iniustitiam. Caeterum interea videmus, ut nemo sibi hoc idem dicat quod in alios profert. Nam si quis avarus ita grassatur per fas et nefas, ut loquantur: si quis ambitiosus impotenter sese effert, statim clamamus, Quousque? Si quis etiam tyrannus violenter opprimat miseros homines, Quousque? Sic unusquisque hoc aliis dicit, sed nemo sibi. Videndum igitur est ut dum in aliis reprehendimus iniustitiam, statim ingrediamur in nos ipsos, et simus aequi iudices: quia amor nostri sic nos excaecat, ut idem vitium quod in aliis libere damnamus, velimus in nobis absolvere. Nam generaliter semper recte sapiunt homines: hoc est, ubi de re aliqua agitur, si modo ipsi non essent admixti. Sed statim ubi ventum est ad ipsorum personas, tunc caecutiunt, et evanescit illis omnis rectitudo, et perit omne iudicium. Sciamus ergo proponi hic carmen a propheta, quasi depromptum ex communi naturae sensu, ut quisque nostrum sibi fraenum imbuat, ubi iudicis officio functus est ad damnandos alios, ut se

ipsum damnet simul, et coerceat suas cupiditates, dum videt eas ultra modum progredi. Notandum est etiam quod subiicit, avaros *aggravare super se densum lutum*. Hoc primo videri posset incredibile: sed tamen res ipsa palam ostendit quod hic docet propheta, modo non ita caecutiarent mentes nostrae in rebus claris. Nemo enim fere avarus reperietur qui non sibi sit oneri, et cui non sint molestae suae divitiae. Quisquis multa cumulavit, ubi pervenerit ad senium adeo non audet frui rebus suis partis, ut semper sollicitus sit ne quid depereat: deinde ut nihil putet sibi sufficere, et quo quisque plus possidet, eo etiam tenacior est: et vocatur frugalitas illa tam sordida et servilis coactio, ut ita loquar, ubi sese restringunt ditissimi. Denique si quis iudicet de omnibus avaris totius mundi, et sit ipse expeditus ab omni avaritia, sit libera et soluta mente, facile deprehendet quod hic dicit propheta, omnes mundi divitias nihil aliud esse quam congeriem luti, quemadmodum si quis sponte subiceret se magno cumulo quem coacervasset. Quidam hoc referunt ad muros Babylonis, qui fabricati erant ex lapide coctili, sicuti satis notum est: sed illud est nimis longe remotum. Alii putant prophetam loqui de omnium exitu: quia qui possident maximas divitias, tandem coniecti in sepulcrum obruentur terra: sed illud etiam non convenit: quemadmodum quod referunt ad Nabuchodonosorem illam temulentiam qua sese inebriavit fere tota vita: alii autem ad Balthasarem eius nepotem, quia quum biberet in sacris vasis templi, etiam evomuit suas contumelias et blasphemias adversus Deum. Sed illa omnia non quadrant: quia propheta hic non aggreditur solam personam regis, ut dictum est, sed potius ad iudicium vocat totam illam gentem, quae dedita fuerat rapinis et fraudibus et aliis maleficiis. Ergo generalis doctrina elicitur ex hoc verbo, quod avari omnes, quo plura coacervant, eo sese magis aggravant, quasi se ipsos obruerent sub aliquo ingenti cumulo. Unde hoc? quia scilicet opes fraudibus et rapinis quaesitae nihil aliud sunt quam grave et molestum terrae pondus: quoniam Deus retorquet in eorum capita, qui sic ditescere cupiunt, quidquid rapuerunt, ita ut si mediocritate aliqua contenti fuissent, potuerint libere et hilariter vivere: quemadmodum videmus pios omnes etiam quum nihil possident, tamen esse alacres, quia vivunt cum bona spe, et sciunt sua alimenta esse in manu Dei, et expectant omnia a benedictione eius. Inde igitur illa alacritas, quod sibi non tam anxie metuant. Qui autem inebriant se suis divitiis, sentiunt se ferre inutile pondus, sub quo iaceant quasi demersi et obruti.

7. *Annon repente consurgent qui te mordeant, et vigilabunt qui te excitent, et eris in emendationis ipsis?*

Pergit in eodem argumento propheta, quod iam coepimus tractare. Hic enim vulgares cantilenas inducit contra regem Babylonis, et totum illud tyrannicum imperium, quo multae gentes duriter oppressae fuerant. Dicit ergo *repente et ex inopinato surrecturos esse hostes qui ipsum mordeant*. Hoc quidam interpretes de vermibus exponunt: sed nimis coacte. Deus enim non tantum mortuo regi poenam hanc infixit, sed voluit etiam in terra exstare certum et illustre documentum vindictae suae contra Babylonios, ex quo palam omnibus testatum fieret, saevitiam non posse ab eo impune ferri. Iam quod dicit, *Annon repente consurgent*, emphaticum est tam in ipsa interrogatione quam in voce פתע. Scimus enim etiamsi Hebraei interrogativae loquutiones magis sint in usu quam apud Gracos vel Latinos, tamen subesse plus vehementiae. Loquitur igitur propheta noster quasi de re indubia. Adiungit, *Repente*: quia Babylonii sua potentia freti non putassent quidquam sibi mali instare: quod si quis auderet contra ipsos insurgere, non posse tamen fieri hoc tam subito, quin mature occurrerent, et procul dispellerent omnes noxas. Longe enim et late dominabantur: et scimus impios ita obdormiscere quum vident se omni ex parte munitos. Sed propheta hic denuntiat cladem illis instare quae statim ipsos opprimet. Iam sequitur:

8. *Quia tu spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes reliquiae populorum propter sanguines hominis, et violentiam terrae, urbis et omnium habitantium in ea.*

Hic clarius exprimit propheta cur Babylonii tam severe tractandi sint a Deo. Ostendit igitur iustam fore hanc mercedem, ut vicissim spoliarentur qui prius dediti fuerant et rapinis et violentiae et crudelitati. Quum ergo exercuissent tantum saevitiae in omnes populos, propheta hinc demonstrat non fore crudelem Deum, quum tam rigidas poenas de ipsis exigit. Deinde confirmat etiam superiorem doctrinam, et revocat fideles ad iudicium Dei, quod est optimum principium. Nam ubi res in mundo sunt confusae, deicimus animos, et spes omnis evanescit, nisi veniat nobis hoc in mentem: quia Deus iudex est mundi, fieri aliter non posse, quin tandem compareant ad eius tribunal omnes impii, et illie rationem omnium factorum reddant, et scriptura etiam solet nobis proponere Deum iudicem, quoties vult mederi nostris perturbationibus. Eundem nunc ordinem tenet propheta. Dicit igitur instare Babylonii praedones, qui eos spolient: quia Deus, qui iudex est mundi, ferre tandem non poterit tot rapinas impunitas. Atqui hoc erat ubique notum, Babylonios sine modo et ratione ulla fuisse deditos rapinis, ut nullis gentibus pepercerint. *Quia ergo spoliasti gentes multas*. Hoc etiam amplificat, quia Babylonii non tantum iniuriam paucis homi-

nibus intulerint, vel etiam uni populo, sed grassati sint per diversas regiones. Quoniam ergo tantum sibi licentiae sumpserant, hinc colligit propheta non posse effugere manum Dei, quin experiantur ipsi vicissim Deum sedere in coelo, qui rependet mercedem eorum sceleribus. Dicit autem, *Spoliabunt te reliquiae omnium populorum*. Potest hoc bifariam intelligi, vel quod se ulcisci studebunt populi qui direpti fuerant a Chaldaeis. Vocat autem reliquias, eo quod non essent integri. Sed tamen ostendit sufficere ad sumendam vindictam de Babyloniiis. Hic tolerabilis esset sensus. Potest tamen extendi quod dicit propheta ad alias gentes, quae intactae fuerant: ac si diceret, Tu quidem spoliasti gentes multas: sed sunt etiam aliae in mundo, ad quas non potuit penetrare crudelitas tua. Quicunque ergo residui sunt in mundo populi, certatim te aggredientur: poterisne sufficere ad tantam potentiam repellendam? Uterque sensus non male convenit, quod scilicet in regionibus vastatis et direptis maneant tamen aliquae reliquiae, a quibus proveniet vindicta: vel quod mundus contineat alios populos, qui etiamsi data opera non suscipiant hanc causam, tamen vindictam sument de Babyloniiis: quia scilicet Deus arcano impulsu exsequetur per eorum manum vindictam suam. Postea adiungit, *Propter sanguines hominis*: hoc est, quia fudisti innoxiam sanguinem: deinde quia exercuisti multas rapinas: neque solum paucis hominibus nocuisti, sed pervasit tua audacia et crudelitas usque ad multas gentes: nominat enim *terram*, deinde *urbem*. Quidam restringunt ad Ierosolimam, sed male. Propheta enim hic generaliter loquitur de terra. Adiungit deinde urbes et earum incolas. Caeterum versus hic continet perpetuam doctrinam. Discamus ergo, dum tam licentiose grassantur tyranni, mentes nostras attollere ad coeleste tribunal, et alere patientiam nostram hac fiducia, quod Dominus, qui iudex est mundi, mercedem rependet saevis et sanguinariis istis latronibus: et quo plus sibi arripiunt licentiae, eo gravius illis instare iudicium: quia Dominus quotquot sunt homines in mundo, totidem etiam excitabit atque expergefaiet vindices, qui de sanguine effuso poenas sumant, etiamsi hoc non agant ex professo. Deus enim mirabiliter et arcanis modis (quemadmodum saepius alibi dictum fuit) exercet sua iudicia. Hinc etiam discamus fraenare nostras cupiditates, quia nemo impune evadet qui sibi permiserit violare fratres suos: etiamsi videtur hoc impune facere ad tempus: tamen Deus, qui semper manet similis sui, tandem retorquet in capita ipsorum quicquid in alios machinati sunt, sicuti statim rursus videbimus. Iam adiungit:

9. *Vae concupiscenti concupiscentiam malam domui suae, ut ponat in excelso nidum suum, quo se*

eripiat e manu (id est, e potestate), *infortunii* (mali, ad verbum).

Pergit adhuc Habacuc lacerare regem babylonium dicteris, quae tamen non sunt facetiae scurriles, sed continent etiam serias minas: quia (sicuti iam ante dictum fuit) propheta hic inducit quidem vulgus hominum, sed in illa turba debemus agnoscere innumeros praecones vindictae Dei: et ideo dicit, *Vae concupiscenti*: vel *heus*, si ita libeat. Nam est particula etiam exclamantis: quemadmodum dictum fuit: *Heus tu concupiscis*, inquit, *concupiscentiam malam domui tuae*: tu ponis in alto nidum tuum: sed quid eveniet? Postea sequitur poena proximo versu. Quod dicit, *Vae concupiscenti concupiscentiam malam domui suae*, potest seorsum hoc legi quod cupiditas noxia sit futura domui: ac si dixisset, tu quidem prospicere vis domui tuae, accumulando magnas opes: sed domus tua sentiet hoc sibi malum esse et damnosum. Ita epitheton רעה seorsum esset additum respectu domus. Sed uno complexu optime cohaeret oratio: quia non dubito quin propheta aliud velit, quod scilicet Babylonii non modo sibi prospiciant dum cupide hinc inde rapiunt multas opes et congerunt: sed velint etiam in posterum consulere suis filiis et nepotibus. Et videmus etiam huc tendere avaritiam: quia qui tam ardentem inhiant cumulandis opibus, non respiciunt quid sibi opus sit ad tolerandam vitam: sed volunt relinquere haeredes ditissimos. Quoniam ergo avari vellent domos suas locupletare in perpetuum, ideo propheta hanc insaniam deridens, *Vae*, inquit, *concupiscenti concupiscentiam malam domui suae*, hoc est, non tantum ut abundet ipse ac saturetur, sed etiam ut omnes suos posteros repleat. Addit alterum vitium, quod semper fere coniunctum est: *ut ponat*, inquit, *nidum suum in excelso*. Nam et in hunc finem respiciunt avari, ut sese muniant: quia ut semper mala conscientia trepida est, occurrunt illis multa pericula: Posset hoc mihi accidere: deinde, Opes meae conflabunt mihi odium et invidiam apud multos: Si igitur aliquod discrimen imminet, ego potero vitam meam decies redimere: et deinde, Si mediocri sorte contentus essem, multi essent aemuli: sed ubi thesauri mei superabunt modum, tunc ero quasi extra sortem hominum: et quum alii aliis invidebunt, mihi parcent. Hoc ergo semper reputant secum avari quum ita ardentem feruntur ad opes cumulandas, et congeriem excelsam conficiunt instar nidi quia putant se non amplius versari in mundo, sed potius se exemptos esse a communi sorte hominum, ubi circumdati sunt suis opibus. Videmus ergo nunc quid velit propheta: *Vae*, inquit, *male et intemperanter concupiscenti*: et quorsum? nempe ut posteros locupletet: deinde, *Concupiscenti ut in alto*

Calvini opera. Vol. XLIII.

ponat nidum suum, id est ut sese opibus muniat, quo possit omne discrimen abigere: et ita esse immunis ab omni incommodo et molestia. Et addit, *ut se eripiat ex potestate mali*, clarius exprimens quod dixi, nempe divites inebriari stulta fiducia, quum omnes alios superant: quia non putant se esse ex numero mortalium, sed fingunt sibi aliam vitam, quasi esset illis seorsum mundus liber ab omni periculo. Quum ergo avari ita sese efferant superba fiducia, propheta hanc quoque amentiam deridet. Postea adiungit poenam:

10. *Consultasti in ignominiam domui tuae* (vel, *confasti tuo consilio probrum et dedecus domui tuae*), *excidens populos multos: et peccasti in animam tuam*.

Confirmat iterum propheta, beatos istos, qui se imaginantur esse quasi Deo similes, frustra satagere: quoniam Deus convertet in ignominiam quidquid putant sibi acquiri gloriae ex suis divitiis. Quoniam autem (sicuti visum est proximo versu) avari volunt parare splendorem suis posteris, et ex magnis divitiis putant posse illucescere genus suum (haec enim est eorum nobilitas, ut quisque ditissimus est, ita putat se pollere dignitate, et merito haberi in pretio apud omnes), quoniam ergo hoc fere omnibus avaris studium est, propheta hic admonet longe ipsos falli, quia Dominus non tantum frustrabitur spes eorum, sed convertet gloriam ipsorum in dedecus. Dicit ergo *eos consultare ignominiam suae familiae*. Consultandi verbo complectitur quidquid est industriae, sedulitatis, solertiae, studii, laboris, in avaris hominibus. Videmus enim ut sint sagacissimi. Nam si quid est procul lucri odorantur ut ad se trahant: noctes et dies agitant nova consilia quomodo hunc circumveniant, rapiant ab illo, et in unum acervum accumulent quidquid est in mundo pecuniae: deinde ut etiam agros coniungant agris, aedificent magna palatia, multos redditus conficiant. Haec ratio est cur propheta hic dicat ipsos *consultare ignominiam*. Quorsum tendunt omnia eorum consilia? sunt enim quemadmodum diximus, satis acuti et perspicaces: deinde sunt etiam industrii, et sese continuo labore noctes et dies macerant: quorsum omnia haec? nempe ut celebrentur eorum posteris, ut nobilitas ipsorum sit in ore omnium, et volitet procul. Propheta autem ostendit eos frustra laborare, quoniam Deus convertet in dedecus familiae ipsorum quidquid putarunt se deliberare valde prudenter. Quo igitur magis providi avari, eo sunt stultiiores: quia nihil aliud quam dedecus posteris suis consultant. Adiungit, *Licet multos populos excideris*: et videtur hoc expressum fuisse per anticipationem. Poterat enim videri hoc incredibile, Babylonios capere consilia

ignominiosa suis posteris, quum tamen celebraretur fama ipsorum: et Babylon ipsa esset instar idoli: rex passim nominaretur cum magna reverentia, atque etiam metu. Quum ergo progressi huc usque essent Babylonii, quis putasset posse accidere quod propheta hic denuntiat? sed quemadmodum iam dixi, occurrit obiectionibus, et dicit, etiamsi Babylonii profiggaverint hostes multos et confecerint populos validos, tamen hoc fore ipsis inutile: imo cessurum in dedecus, quod sibi putabant esse gloriosum. Et in eundem sensum addit, *Peccasti in animam tuam*. Alii vertunt, Peccasti libidinose, vel intemperanter: alii, Peccavit anima tua. Sed illi corrumpunt prophetae sensum: quia nihil sibi aliud voluit quam mala omnia quae aliis inferre student avari et crudeles, reditura in caput ipsorum. Quum ergo Babylonii toti mundo machinati essent ruinam, propheta longe diversum finem quam putaverant fore praedicat: *peccasti*, inquit, *in animam tuam*, id est malum quod parabas aliis inferre, retorquetur a Deo in caput tuum. Et haec loquutio diligenter notanda est, impios scilicet, dum omnibus molesti sunt, omnes vexant, hunc lacerant, illum diripiunt, alium opprimunt, peccare tamen semper in animam suam, hoc est, non tantum damni vel molestiae inferre aliis, quantum sibi: quia Dominus efficiet, ut sentiant malum, quod volebant alio intendere, residere in ipsis. Non loquitur autem hic de culpa sed de poena, quum dicit, Peccasti in animam tuam, hoc est, tu recipies mercedem omnium scelerum tuorum. Iam ergo videmus quid velit propheta. Nunc sequitur:

11. *Quia lapis ex muro clamabit, et lignum ex tabulato* (ad verbum est, ex ligno) *respondebit ei*. 12. *Vae aedificanti urbem in sanguinibus, et paranti civitatem in iniquitate*. 13. *Annon ecce a Iehova exercituum? ideo laborabunt populi in igne, et gentes in vanitate* (hoc est, frustra fatigabuntur).

Iam novum genus prosopopoeiae hic inducitur a propheta. Prius composuit vulgare carmen, quod resonaret in ore omnium: Iam tribuit sermonem ipsis lapidibus et tignis, ex quibus constat aedificium: *Lapis*, inquit, *clamabit e muro, et tignum clamabit ex tabulato*, hoc est, nulla erit aedificii pars, quae non clamitet aedificium ipsum fuisse exstructum ex rapinis, ex crudelitate, denique ex sceleribus. Neque simpliciter propheta sermonem lignis et lapidibus attribuit, sed ponit etiam ἀντιφωνίας, quales sunt in choris: sunt voces, quas vocant ἀντιστροφές in lyricis praesertim carminibus. *Lapis*, inquit, *clamabit ex muro, tignum autem respondebit ex tabulato*, quasi diceret, Erit concinna melodia in singulis partibus aedificii, quia incipiet murus et

proferet suum canticum. Ecce, ego sum exstructus e sanguine et iniquitate: lignum autem dicit idem, et clamabit vae: sed ordine suo: hoc est, non erit confusus strepitus: sed quemadmodum musica habet distinctos tonos, ita etiam accinent lapides lignis et ligna lapidibus, ut sint voces (quod aiunt) correspondentes inter se. *Lapis ergo ex muro clamabit, lignum autem respondebit*. Quomodo? *Vae qui aedificat urbem in sanguinibus et qui urbem suam ornat iniquitate*, inquit. Per sanguines et iniquitatem idem intelligit: quia etiamsi avari non iugulent homines innoxios, sugunt tamen ipsorum sanguinem: et hoc quid aliud est, quam paulatim eos occidere et lentis tormentis? Nam levius est semel defungi morte una quam tabescere in longa inopia, sicuti contingit miseris hominibus, qui spoliati sunt et exuti omnibus fortunis: ergo ubicunque est rapiendi licentia, illic etiam est homicidium coram Deo: quia (sicuti iam dictum est) qui non parcat miseris, sed eorum exsugit sanguinem, certe non minus peccat quam si semel ipsos ingulare. Caeterum, si cui videtur haec prosopopoeia durior, consideret quam sit incredibile quod hic docet propheta et quam difficile sit ad persuadendum. Fatemur quidem Deum esse mundi iudicem: imo nemo est qui non praeveniat iudicium eius, avaritiam et crudelitatem damando: nomen ipsum avaritiae erit infame, et exosum omnibus: idem et de crudelitate dici potest, sed interea, ubi videmus esse in splendore et pretio avaros, obstupescimus: et nemo est, qui possit fide perspicere quod hic denuntiat propheta. Quum ergo tanta sit nostra hebetudo, aut vecordia potius, non mirum est si propheta hic lapides et ligna nobis proponat: quasi diceret, quando frigent omnes prophetiae, omnes admonitiones, et Deus etiam ipse parum fidei obtinet, ubi palam denuntiat quid facturum sit, ubi etiam frustra operam consumunt eius servi suadendo et clamando, iam prodeant in medium lapides, sint magistri eorum, qui non possunt aures suas arrigere ad ipsius Dei vocem: ligna etiam clamitent suo ordine. Haec igitur ratio est cur propheta hic mutas creaturas inducat loquentes, nempe ut torporem nostrum expergeficiat. Iam adiungit, *Annon ecce a Iehova exercituum?* Male vertunt quidam interpretes, Annon ista, quasi הנה positum esset vice pronominis demonstrativi. Sed extenuant et obscurant gratiam verborum: imo corrumpunt ipsam sententiam prophetae. Quum enim dicit, הנה, non refert quod prius dixit, nec certum aliquid designat, et tamen quasi digito ostendit quod exspectare iubet Dei iudicium, ac si diceret, nonne Deus tandem habebit vices suas, ubi avari et crudeles triumphos suos egerint in mundo, et obtinebraverint omnium mentes et sensus, quasi nunquam illis reddenda esset ratio ad tribunal Dei? Annon Deus etiam aliquando ostendet sibi esse suas vices?

Quum ergo dicit, *Nonne ecce a Iehova?* infinita est loquutio. Non dicit, hoc vel illud erit a Deo exercituum: sed, *Annon ecce a Iehova exercituum?* hoc est, Deus nunc cessat quidem, et eo etiam sibi audacius indulgent homines: sed non semper manebit otiosus. Annon ergo Deus prodibit, qui nunc videtur iacere? Erit ergo aliquid tandem a Deo exercituum. Et demonstrativa particula hoc idem confirmat, Ecce, inquit: quasi in pictura ostenderet fidelium oculis Dei tribunal, quod non potest nisi fide iam a nobis conspici. Dicit, *Ecce tamen nonne erit aliquid a Deo exercituum?* hoc est, Deus nonne tandem exseret manum suam, ut ostendat se non esse ignavum, quin curet res humanas? Denique hac loquutione notatur vicissitudo, quae speranda nobis est: quia non potest tam cito re ipsa cognosci. Hinc concludit, *Populi ergo laborant in igne et populi frustra sese fatigant.* In igne laborare tantundem valet ac sumere evanidam operam, cuius fructus statim consumitur. Quidam exponunt populos laborare in igne, quia aedificata fuerat Babylon ab ingenti hominum multitudine, et tandem incendio periti. Sed illud videtur longe remotum. Simplicius interpretor, quod *laborant populi in igne*, quemadmodum si quis texat telam vel pannum, et ignis sit suppositus, qui consumat, vel si quis etiam magno labore poliat opus suum et paratus sit ignis, qui illud delect in manibus ipsius artificis. Certum enim est, prophetam idem repetere alia loquendi forma, quum dicit בְּיָרִיק. Nunc ergo tenemus eius consilium. Hinc colligere licet utilem doctrinam, non modo perire fructum laboris omnibus, qui mala conscientia volunt ditescere, sed etiam si totum mundum habeant sibi propitium et obsequentem, tamen hoc totum ipsis fore inutile: quemadmodum rex Babylonius habuit multos populos praesto ad obsequium: sed propheta deridet magnos istos apparatus, quia scilicet praesto etiam est ignis Deo, ut consumat quidquid tam strenue machinati erant qui volebant operam suam unius hominis arbitrio impendere. Tandem adiungit:

14. *Quia replebitur terra cognitione gloriae Iehovae, sicuti aquae operiunt mare.*

Hic propheta breviter docet tam illustre fore Dei iudicium contra Babylonios, ut celebretur nomen eius per totum orbem. Subest autem tacita antithesis in hoc versu, quia Deus non apparuit in sua gloria quum Iudaei abducti fuerunt in exilium, templo diruto et tota urbe excisa: quum etiam ita praedis et rapinis tota illa regio orientalis fuit exposita. Quum ergo Babylonii post Assyrios ita ingurgitarent omnes suos vicinos, tunc non poterat fulgere neque conspicua esse gloria Dei in mundo. Obmutuerant enim Iudaei ipsi. Nam miseriae

quasi eos obstupefecerant: saltem erat illis os oclusum, ut non possent Deo benedicere ex animo quum tam duriter ipsos affligeret. Deinde, in illa multiplici rerum omnium confusione, putabant profani homines omnia hic volvi fortuito, nullam esse Dei providentiam. Latebat igitur tunc Deus: ideo dicit propheta *repletum iri terram cognitione gloriae Dei.* Hoc est, Deus iterum innotescet, ubi scilicet exserta manu exercebit vindictam contra Babylonios: tunc agnoscent tam Iudaei quam aliae omnes gentes gubernari mundum Dei providentia, sicuti semel creatus fuit. Nunc tenemus consilium prophetae, et cur dicat terram fore plenam cognitione gloriae Dei. Nam prius gloria Dei exsulabat e mundo, quoad sensum hominum: sed iterum refulsit, quum eversa Babylone Deus ipse erexit suum tribunal, ut ostenderet nullam esse tantam potentiam inter homines, quam non posset cogere in ordinem. Eadem sententia habetur Iesaias cap. 11. Concionatur quidem illic propheta de regno Christi: et ubi Christus palam innotuit mundo, simul etiam cognitio gloriae Dei replevit totam terram: quia Deus tunc apparuit in viva sua imagine. Sed proprie tamen loquitur propheta noster quum dicit *terram tunc quoque plenam fore notitia gloriae Dei*, ubi vindictam sumpserit de Babyloniiis. Ideo male quidam hoc detorquent ad praedicationem evangelii, quasi Habacuc transitum faceret ab excidio Babylonis ad universale iudicium. Illud est nimis coactum. Est autem illa satis nota ratio et frequenter etiam occurrit praesertim in Psalmis, quod celebrabitur Dei virtus et gratia et veritas per totum orbem, ubi suos liberaverit, ubi compescuerit improbos. Eodem modo nunc loquitur propheta: et comparat hanc plenitudinem notitiae aquis maris, quia, sicuti scimus, mare tam profundum est ut nulla sit aquarum mensura. Ita significat Habacuc tam illustrem fore gloriam Dei, ut terram ipsam non modo impleat, sed quodammodo etiam obruat, quemadmodum aquae maris ingenti multitudine operiunt abyssos, ita etiam gloria Dei coelum et terram replebit, ut nullus sit finis. Quanquam si ad Christi usque adventum extendere sententiam hanc libeat, non reclamamus. Scimus enim gratiam redemptionis perpetuo tenore fluxisse, donec Christus apparuit mundo. Sed mihi dubium non est quin propheta magnitudinem potentiae Dei commendat in Babylonis interitu.

15. *Vae qui potat socium suum (vel amicum): coniungis (coniungens) calorem tuum (vel utrem tuum: Alii vertunt, adhibes venenum tuum, vel iram tuam: alii, intendens iram), atque etiam inebrias, ut adspicias super nuditates eorum (id est, verenda).* 16. *Saturatus es ignominia ex gloria (vel pro gloria): bibe etiam tu et discooperire, (vel sopia-*

ris), *fundetur super te calix dexteræ Iehovæ, et vomitus ignominiae super gloriam tuam.*

Sententiam hanc, ubi propheta exprobrat regi babylonio quod inebriare solitus sit amicos suos, maior pars interpretum frigide exponit. Saepius iam dictum est quam sint audaces Iudaei in fabulis fingendis, ubi nihil certum illis occurrit, divinant hoc et illud et sine delectu vel pudore. Dicunt igitur Nabuchodonosorem fuisse deditum crapulae et traxisse quoscunque potuit in societatem sui flagitii. Socios etiam intelligunt reges captivos, ac si per ludibrium eos iusserit adduci ad mensam suam et propinando coegerit ad ebrietatem, ut deinde eos rideret, quum essent expositi ignominiae. Sed illud est nugatorium, imo si hac de re exstaret certa historia, tamen promptum est videre aliud nunc tractari a propheta nostro. Neque enim loquitur de rege uno duntaxat, sed potius sermonem suum dirigit ad totam illam monarchiam. Ego itaque non dubito quin tota haec oratio vel metaphorica sit, vel allegorica, quum regi babylonio exprobrat, quod inebriavit socios vel amicos. Caeterum antequam longius progrediar in re ipsa tractanda, dicam etiam de ipsis vocibus. Nam hinc melius patebit consilium prophetæ. *Vae, inquit, potanti amicum suum:* postea, *מספח חמך* Hebraeis significat utrem. Scimus autem et satis notum est ex scriptura, Iudaeis utres fuisse in usu, quemadmodum apud nos sunt cadi, hoc est, maiora vasa. Quum ergo utribus vinum includerent, saepe utres solent accipere pro ipsis poculis: quemadmodum si lingua nostra quis diceret, *Des flacons, des bouteilles.* Ergo quidam ita exponunt, quod in medium protulerit lagenas suas rex babylonius, ut cogeret nimio potu ad ebrietatem, qui non poterat, neque audebant etiam obsistere eius libidini. Alii autem *חמך* vertunt iracundiam, et subaudiunt praepositionem: alii ut nihil subaudiant, vertunt participium *מספח* intendens furem suum. Sed quoniam *חמך* significat calere, ideo proprie vertemus, Coniungens calorem tuum, hoc est, tibi non sufficit inebriari, nisi etiam alios tecum implices. Nunc ergo tenemus sensum huius loquutionis. Adiungit, *etiam inebrians.* Hinc colligere licet quod prius dixit propheta non alio spectare, nisi quod rex babylonius quaerebat sibi multos intemperantiae vel crapulae socios. Quanquam, ut iam dixi, crapulam metaphorice accipit: et statim fusius exponam quid hoc totum sibi velit. Sed nunc agimus tantum de verbis. *Atque etiam inebrians, inquit.* Particula *חמך* ponitur amplificandi causa, ut satis notum est. Quum iam ergo dixisset, *Tu coniungis tuum calorem,* hoc est, tu exhalas tuam intemperiem, ita ut alii etiam contrabant eundem fervorem tecum: statim adiungit, tu inebrias ipsos. Sequitur: *Ut palam fiant eorum nuditates,* hoc est,

ut se discooperiant cum ignominia. Versum sequentem differam usque dum clarius viderimus quorsum spectet propheta. Quemadmodum nuper attigi, accusat regem babylonium, quod implicuerit suis cupiditatibus vicinos reges, et quodammodo eos secum inebriaverit. Comparat autem crapulae insatiabilem avaritiam illius regis: quia sicuti ebriis hominibus propositum est non ad satietatem bibere, sed ingurgitare se vino: ita etiam ubi avaritia dominatur in cordibus hominum, est quaedam furoris species: quemadmodum si quis vinum sine modo ullo appeteret. Haec est metaphoræ ratio, quod rex babylonius quum sitiret humanum sanguinem, opes etiam et imperia, secum traxerit in eiusdem amentiae societatem multos reges: quia non poterat, nisi alliceret ad se multorum gratiam et deciperet inanibus fiducia: quemadmodum ubi quis sese prostituit ad potandum, cupit similes sibi esse convivas: ita exprobrat Habacuc regi babylonio, quod quum ipse addictus esset intemperantiae, propter inexplabilem avaritiam, alios etiam sibi socios accersiverit, quasi essent convivæ et propinaverit illis vinum, hoc est, irritaverit ipsorum cupiditatem, ut libenter cum ipso bellum gererent: quia singuli sperabant partem aliquam praedae ex victoria. Quum ergo ita excaecaverit multos reges, ideo dicuntur ab ipso esse inebriati. Scimus enim ut dementent tales illecebrae animos et corda hominum. Neque enim ulla est ebrietas quæ magis obstupesciat homines quam caecus appetitus, quo devorant et terras et maria. Nunc tenemus quid propheta velit, quod scilicet non tantum exarserit rex babylonius in sua avaritia, sed quasi facem subdiderit aliis omnibus: quemadmodum ebrii alii alios invitant. Quod ergo ita inflammaverit omnes vicinos reges, ut ruerent sine ulla ratione, vel ulla verecundia, quemadmodum ubi quispiam nimio potu suffocatus est atque obrutus: haec fuit propinatio quam designat propheta. Et haec metaphora diligenter notanda est: quia hodie quoque velut in speculo idem cernimus quod hic propheta docet. Summi enim quique principes quum bella sua fabricant, mittunt huc et illuc legatos et cupiunt secum involvere et urbes et alios principes. Quia autem nemo gratis libenter periclitatur, ideo proponunt multas fallaces illecebras. Et si qua civitas sibi metuit a vicino principe, cupiet sese munire novo praesidio: ita foedus erit quasi instar laquei. Deinde si quis minor princeps cupit dilatare fines suos, vel sese vult ulcisci, libenter arma induit, imo cupide, ut possit ope maioris exsequi quod proposuit, quum non sufficerent vires: sicuti videmus quotidie inebriari et duces et comites, ut vocant, et urbes liberare: quia summi reges qui abundant vino, hoc est, qui pleni sunt multis vanis promissionibus, propinant quasi plenas lagenas, iubent proferri vinum

quasi bene instructa mensa: Ego faciam ut inimicus tibi cedat: et tu coges eum pro tuo arbitrio: et ubi potitus ero victoria, pars fructus ad te redibit: ego nihil appeto praeter gloriam. Quantum ad urbes liberas attinet, Ecce vos trepidatis assidue: Iam si lateatis sub umbra mea, erit vobis optima securitas. Talis propinatio hodie in tota fere Europa cernitur. Ergo non abs re propheta hoc vitium commemorat in rege babilonio, quod socios suos, quos scilicet illigabat perfidis foederibus, potaverit: quia sicuti dictum est, nulla est tam periculosa ebrietas quam ista amentia, ubi quisque sibi promittit hoc vel illud et imaginatur quod non est. Ideo non tantum dicit regem babilonium potare socios, sed etiam *coniungere utres*: quasi diceret esse nimis liberalem, imo prodigum, ubi quaerit sibi socios suae intemperantiae: quia si non sufficiat una conditio, altera etiam additur, Ecce, rex meus paratus est. Quod si non sufficiat, etiam illud addatur. Coniungunt igitur calorem suum hoc modo. Si exponimus חמה pro utre, hoc erit coniungere utres, dum cumulant multa promissa, donec inebrient quos volunt decipere. Vel si magis placeat altera interpretatio, quam ego illentius sequor, *coniungunt calorem suum*, hoc est, alios secum implicant: sicuti fervent ipsi inexplebili libidine, ita etiam ardorem illum spargunt huc et illuc, ut sint coniuncta multorum studia. Postea adiungit, *Ut aspicias nuditates ipsorum*. Hoc quidem non erat propositum regi babilonio, probrum eorum omnium discooperire, quos secum trahebat in societatem bellorum: sed scimus ut soleant negligere magni reges suos socios, quibus tamen nihil non promittunt initio. Si quis rex velit ad se pellicere urbem liberam, vel principem mediocre, dicet, Ecce nihil aliud quaero quam tibi esse amicus: imo videmus ut foedissime peierent: neque satis est illis in suis aulis evomere illa periuria: sed non multi anni fluxerunt, ex quo magni reges publicarunt detestanda periuria: et statim postea apparuit illos absque aliquo pudore ita voluisse illudere et Deo et cunctis mortalibus: quum testati sunt se nihil quaerere, praeter quam ut defenderent suo patrocinio ius et aequum, et obsisterent aliorum vel tyrannidi vel superbiae. Postea si quid adversi contingat, statim sese retrahunt: et urbs, quae omnia speraverat a tam liberali rege, cogitur postea subire iugum et pacisci cum suis hostibus et transigere quovis modo: *sic discooperitur nuditas*. Ita etiam spoliantur minores principes sua ditione. Et cui hoc imputabitur, nisi praecipuo auctori? Ergo ut quisque pro sua ambitione, vel avaritia alios impellit in fraudem vel periculum, ita proprie et seite dicitur discooperire eorum verenda. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum, quem interpretes non sunt assequuti. Venio iam ad proximum versum. Dicit, *Satiatum esse*

ignominia pro gloria. Vertunt multi, Satiatus es ignominia plus quam gloria. Sed hoc quoque non potest quadrare: quia non intelligit propheta regem babilonium satiatum esse probro suo, sed potius alieno. Deinde particula ׀ non ponitur hic comparative, sed potius ita resolvi debet oratio, A gloria tua, vel propter gloriam tuam satiatus es ignominia. Tertio hoc etiam notandum est his verbis non describi poenam a propheta. Statim enim sequitur שחג גם אחא, *Tu quoque bibe*: illic descendit ad poenam. Quum ergo dicit regem Babylonis satiatum esse ignominia pro gloria, perinde est ac si dixisset, dum intentus est augendae suae gloriae, alios omnes prolicere ad ignominiam. Hic enim est vulgaris lusus magnis regibus, quemadmodum dictum est, aliorum discrimine vel iactura amplificare suas opes. Vellent quidem, si fieri posset, socios etiam suos esse salvos: sed si quis pessum eat in eorum gratiam, hoc negligunt. Videmus ut hodie magni reges quum armant exercitus profundant sanguinem innoxium: si qua clades accepta est in proelio, dolebit ipsis: sed tantum respectu privatae suae gloriae, vel sui commodi. Profitentur verbo se condolescere miseris hominibus, qui fideliter conati sunt vitam suam pro illis impendere, sed non curant. Quoniam igitur hauriunt humanum sanguinem magni reges, et susque deque faciunt, ubi multi perierunt in ipsorum gratiam: merito dicit propheta satiatum fuisse regem Babylonis ignominia pro gloria, hoc est, dum ipse venatur suam gloriam, satiatum fuisse multorum probis, quia scilicet multi pro ipso occubuerunt, multi spoliati fuerunt seditiombus, vel postea erant spoliandi. Propheta enim hic non refert quid gestum sit sed concionatur de rebus futuris. Praeteritum autem tempus in verbis pertinet ad notandam certitudinem: quemadmodum scimus communem prophetis esse usum loquendi. Iam adiungit, *Tu etiam bibe*. Hinc videmus regem Babylonis securum fuisse, etiamsi eius societas et amicitia multis damnosa fuisset, quamdiu manebat intactus. Quantisper ergo floruit imperium illud, rex Babylonis non magnopere curabat aliena damna. Ideo propheta dicit, Tu etiam bibes: putas alios tantum dare poenas, quasi tu etiam non sis obnoxius iudicio Dei: sed venies ipse ordine tuo et bibes: quomodo? hic allegorice loquitur de vindicta, quae instat regi babilonio, *bibas tu quoque*, inquit, et fias probrosus, vel discooperiaris. ערל significat praecipitum Hebraeis: praecipitatos autem homines vocant, profanos et foedos vel contaminatos: ideo multi vertunt, Tu etiam fias probrosus. Sed alii clarius reddunt prophetae sensum, Tu discooperiaris. Quanquam non male sentiunt, qui putant esse metathesin in literis, et הערל positum esse pro הרעל. Nam רעל significat sopire. Hoc autem optime convenit homini ebrio, ut scilicet obstupefiat. Sed quia

de nuditate loquutus fuerat propheta, retineo priorem sensum, ut respondeant inter se opposita membra. *Tu igitur bibas et discooperiaris.* Iam sequitur explicatio, quod scilicet *fundetur super ipsum calix dextrae Iehovae*, hoc est, Dominus erit iam tuus pincerna vicissim: sicuti inebriasti multas gentes, et praetextu amicitiae fraudasti eos, qui impliciti tuis foederibus sese perdididerunt: iam Dominus rependet tibi quam meritis es mercedem: tu fuisti aliis pincerna, ita Dominus etiam erit tuus pincerna et te inebriabit, sed alio modo. Scimus enim quid scriptura passim per calicem manus Dei significet, nempe omne genus vindictae: ubi Deus alios percudit vertigine et omni humanitate privatos in furorem praecipitat: alios autem dementat stupore, alios ut nihil prorsus sentiant, privat omni intelligentia, aliis etiam excitat hostes, qui crudeliter in eos grassentur. Dicitur ergo Dominus calicem suum porrigere omnibus reprobis, quocumque modo sumat de ipsis vindictam. Et ideo adiungit, *Vomitum ignominiae erit super gloriam tuam.* קקלון est nomen compositum. Iam ante vidimus קלון esse ignominiam: nunc loquitur de vomitu probroso. Potest hoc autem ad regem babilonium referri, quod vomit ipse cum magno dedecore, quod ante intemperanter hauserat: ut maneat propheta in sua similitudine. Vel potest etiam commode hoc exponi de hostibus, quod scilicet voment in faciem regis babilonii. Et exitus hic de quo vaticinatur Habacuc, manet omnes tyrannos, qui conturbant totum orbem sua cupiditate. Sic enim eos dementat ambitio, ut neque sanguini humano parcant, neque etiam dubitent proximos quosque et amicissimos conicere in discrimen. Quoniam ergo inexplebilis appetitus gloriae ipsos ita accendit, merito denuntiat hanc mercedem propheta, quod scilicet recipient vomitum foedum et probrosum pro illa gloria, cuius expetendae nullus fuit illis modus. Nunc pergamus:

17. *Quia violentia Libani operiet te et praedatio animalium, quae terruit ea (vel quae contrivit) propter sanguines hominis et violentiam terrae, urbis et omnium habitantium in ea.*

Hinc facile colligere licet, prophetam non loquutum fuisse de ebrietate, sed potius metaphoricam fuisse illam sententiam, sicuti exposuimus, sequitur enim hic causae redditio, cur denuntiaverit talem poenam regi Babylonis: quia scilicet exercuerat violentiam non modo contra omnes gentes promiscue, sed contra electum Dei populum. Heri tantum in genere proposuerat saevitiam, qua violaverat multas gentes rex Babylonis: nunc autem distincte loquitur de Iudaeis, ut ostendat Deum peculiari modo vindicem fore eius crudelitatis, quam Chaldaei exercuerant contra Iudaeos, quia Dominus

populum illum receperat in suam defensionem. Quoniam ergo aggressus fuerat rex Babylonis filios Dei, qui adoptati ab ipso fuerant et quorum erat protector, ideo hic specialem poenam denuntiat. Ita videmus dirigi hunc sermonem proprie ad Iudaeos, quia voluit aliquid solatii afferre in gravissimis malis, ut foveret suam patientiam: quia videbant iniurias sibi illatas venire coram Deo in rationem. Ergo per Libanum hic intelligitur vel Iudaea, vel templum ipsum, quia Libanus propinquus erat templo, ut satis notum est: et alibi etiam ponitur hoc eodem sensu. Si quis autem extendat ad totam Iudaeam, eodem redibit sensus, in re vel parum vel nihil est momenti. *Quia ergo violentia Libani te obruet:* deinde *praedatio animalium:* putant interpretes ברימות vocari Chaldaeos et Assyrios, quia fuerint quasi saevae et immanes bestiae ad vastandam Iudaeam. Sed potius intelligo *animalia Libani*, hoc est, quae sylvam illam incolebant. Exaggerat ergo propheta saevitiam regis Babylonis, quod etiam hostis fuerit brutis animalibus. Et subaudio relativum pronomen אשר in verbo ידחית. Potest accipi vel pro Conterere, vel pro Terrere. Alii exponunt, praedatio bestiarum conteret eas: quasi diceret, Babylonios esse quidem similes belluis truculentis, sed contritum iri suis rapinis. Alter vero sensus longe melius fluit, quod scilicet praedatio animalium, quae terruit illa, cooperiet: repetendum est enim verbum illud יכס cooperiet, vel obruet regem Babylonium. Tandem addit sententiam illam, quae heri fuit exposita. Nunc tenemus consilium prophetarum, quod scilicet rex Babylonis merito perendus sit, quia violaverat terram sanctam et aggressus iniuste fuerat electum Dei populum: deinde grassatus etiam cum suis latrociniiis fuerat per totum fere Orientem. Nunc sequitur:

18. *Quid prodest sculptile? quia sculpsit illud fictor eius conflatile, et doctorem mendacii: quia confidit fictor figmento suo, ut faciat idola muta.*

Iam propheta ulterius progreditur, et ostendit quidquid hactenus vaticinatus est de futuro excidio Babylonis et illius monarchiae, proficisci a vero Deo, hoc est, a Deo Israelis. Neque enim satis fuisset tenere, esse aliquod numen in coelo, quod gubernat res humanas: ita fieri non posse quin tyranni aliunde poenas luant suae crudelitatis. Scimus enim haec proverbia volitasse passim inter profanas gentes, quod Iovi assideat iustitia: deinde quod sit Nemesis, quod sit divina aliqua ultio. Quum ergo talis persuasio infixata semper fuerit hominum cordibus, frigida fuisset ac fere inanis prophetarum doctrina, nisi propositus fuisset in medium Deus Israel. Haec ratio est cur nunc derideat omnia idola et vindicet uni Deo imperium totius mundi, et osten-

dat praeclare agi cum Iudaeis, quia non colant imaginarios deos, sicuti profanae gentes: sed certo intelligant eundem esse opificem coeli et terrae, qui sese Abrahae patefecit, qui legem suam dedit per manum Mosis. Nunc tenemus consilium prophetae. Quoniam ergo rex Babylonis colebat etiam ipse deos suos, propheta excutit vanam fiduciam, qua poterat decipi et alios etiam decipere. Dicit igitur, *quid prodest fictile?* Contemptim hic loquitur de idolis, quae fabricata sunt hominum manu. Et addit rationem, *quia sculpsit illud fictor*, inquit. Interpretes satis ieiune accipiunt: quasi diceret propheta, Quid prodest fictile ubi sculptum est vel conflatum ab opifice suo? Nam propheta hic causam ostendit, cur inutilis sit idolorum cultus: quia scilicet dii isti constant ex mortua materia. Deinde, fictor quid potuit afferre deitatis? videmus ergo esse redditionem causae in his verbis: ideo possemus clarius vertere, Quid prodest sculptile, quum fictor illud sculpsit? hoc est, quandoquidem originem habet sculptile ex manu et artificio hominis, quid prodest? Iam adiungit *finxit*, inquit, *conflatile*, hoc est, etiamsi artifex formam dederit vel metallo, vel ligno, vel lapidi, tamen non potuit naturam mutare. Dedit quidem externam aliquam speciem: sed si quis interroget, quid est illud? Certe est conflatile. Quum ergo non mutetur natura artificio hominum, hinc apparet quam stolidi et amentes sint quicumque fiduciam suam locant in sculptilibus. Adiungit, *et doctorem mendacii*. Ideo addita fuit haec particula, quoniam homines sese ipsos praeoccupant perversis commentis, ita ut non audeant iudicium ferre ex re ipsa. Qui fit enim, ut passim truncus ligni vel lapis vocetur Deus? Si quis interrogasset sapientissimos illos qui putarunt gentes omnes esse barbaras, vel Romae, vel Athenis, vel in aliis urbibus, quid est illud? Si quis vidisset Iovem argenteum, vel ligneum, vel lapideum: est Iupiter, est deus. Unde hoc? Est tamen lapis, est frustum ligni, vel argenti: nihilominus deum esse asseruissent. Unde ista dementia? nempe quia homines sunt fascinati, ut videndo nihil videant, hoc est, sponte claudant oculos et caecutiant quasi data opera, quia nolunt intelligere. Haec ratio est: cur propheta per anticipationem dicat, *fictor finxit*: quid finxit? *Conflatile et doctorem mendacii*: manet materia semper, sed interim falsa opinio praevallet, quia homines existimant deos esse illa idola. Unde existimant? Certe est doctrina mendacii, hoc est, est mera illusio. Confirmat eandem sententiam, Confidit, inquit, fictor, vel opifex suo opificio, vel figmento. Quid? nonne sensu et ratione privatos esse oportet, qui fiduciam suam coniciunt in res mortuas? Faber, quemadmodum dicit Iesaias (40, 19), accipiet sua instrumenta, formabit idolum, postea genu flectet et deum suum vocabit, est tamen opus

manuum tuarum: quid? esne tu ipse deus? Tu conscius tibi es tuae fragilitatis: interea autem tu creas novos deos? Hac etiam ratione confirmat propheta quod prius dixit, nimis desipere homines, imo hunc esse prodigiosum stuporem, ubi tribuunt aliquam deitatem, vel ligno, vel lapidi, vel metallo. Quare? Sunt enim ipsorum figmenta, inquit. Et adiungit, *ut faciat idola muta*. Iterum repetit quod dixerat, non mutari naturam artificio hominum, ubi deos sibi fabricant vel ex ligno, vel ex lapide. Quare? neque enim incipiunt loqui. Et eodem etiam pertinet quod statim sequitur. Coniungi enim debet proximus versus. Postea iterum plura nobis dicenda erunt de re ipsa.

19. *Vae qui dicit ligno, Expergiscere, excitare, lapidi muto (mortuo): ipse docebit, Ecce, ipse* (vel ipsum lignum, si referamus ad lignum. Ipse ergo) *opertus est auro et argento: et nullus spiritus in medio eius.*

Prosequitur, ut dixi, eandem sententiam et acriter invehitur in hominum socordiam, quod inelament ligna et lapides, quasi in illis esset aliqua occulta virtus. Dicunt ergo ligno *Expergiscere*. Nam implorant opem ab idolis suis. An *ipse docebit*: vertunt alii interrogative. Ego autem simpliciter accipio, docebit ipse: hoc est, mirum est vos ita sponte desipere: quia etiamsi nullum prophetam Deus vobis mittat, etiamsi nemo vos admoneat, lignum tamen et lapis erunt optimi doctores: interrogate vestra idola: hoc est, recte perspicite quidnam sit in idolis. Certe deus ligneus vel lapideus tacendo satis clamat se non esse deum. Nullus enim est motus in ligno vel lapide. Ubi nihil est vigoris aut vitae, nonne statuere decebat, nullam esse deitatem? nam multae sunt creaturae prae-ditae aliquo sensu et motu. Deus autem qui inspirat virtutem et motum et sensum toti mundo et singulis eius partibus, annon ipse excellet quodam singulari motu supra omnes creaturas? Ergo quum lignum et lapis tacent, sunt vobis satis idonei doctores, si essetis boni discipuli. Videmus ergo ut hac ratione amplifiet socordiam hominum propheta, quia quod manifestum est non perspiciunt. Et eodem etiam pertinet quod dicit *Ecce ipse opertus est auro et argento*, hoc est, erit quidem aliquis splendor, quia putant idololatrae deos suos esse meliores quum ornati sunt auro et argento: sed interea *nullus est spiritus in medio ipsorum*: Intus, intus, inquit, inspicite et videbitis res esse mortuas. Caetera crastino die prosequemur.

Heri diximus prophetam de idolis nunc loqui, ut vana fiducia spoliet regem Babylonis. Quamquam enim profani homines sibi omnia arrogant et

propriis viribus: tamen dementat eos etiam aliqua ex parte sua superstitio. Propheta igitur ostendit tyrannum illum frustra confidere suis idolis, quandoquidem sunt res nihili. Sed notandae sunt rationes quibus idololatriam refellit: quod scilicet artifices, qui deos fabricant, non possint tamen mutare naturam materiae. Nam lignum semper manet lignum, lapis etiam lapis: et fundendo nihil aliud proficiunt etiam fabri et aurifices, nisi quod efficiunt conflatile. Manet igitur semper eadem materia. Quod ad formam spectat, propheta dicit merum esse mendacium et imposturam: imo deos ligneos, vel argenteos, vel cuiuscunque sunt materiae, dicit esse magistros, vel doctores mendacii, quia scilicet attrahant ad se animos simplicium: et Satan quasi laqueos tendit hominibus, ubi proponit eorum oculis visibiles istas figuras et persuadet aliquid deitatis illic esse inclusum. Ergo diligenter notanda est ista ratio, dum propheta admonet, ex mortua et corruptibili materia constare fictitios deos: et quantum ad formam spectat, esse duntaxat praestigias Satanae. Vulgare est illud dictum Gregorii apud papistas, imagines esse libros idiotarum. Sic enim rescipit*) Sereno episcopo Massiliensi, qui everterat idola ex omnibus templis. Dicit se probare eius consilium, quod voluerit corrigere superstitionem, quae invaluerat in populo: sed tamen male fecisse quod absterit prorsus imagines, quae sunt libri idiotarum: sed videndum est, utri maior fides sit adhibenda, Gregorio homini iam multis erroribus imbuto (ut saeculum illud valde corruptum fuit) an prophetae Habacue, atque etiam Ieremiae, qui in eandem fere sententiam loquitur. Ergo quamvis aliqua sit species in idolis: tamen propheta hic admonet nihil esse praeter Satanae imposturam: quia docent mendacium. Ratio etiam illa notatu digna est, quod opifices spem suam constituent in propriis figmentis. Hoc autem valde est praeposterum, ut mortalis homo deum manu sua fingat, deinde putet aliquid deitatis esse illic inclusum propter formam. Neque enim deitas est in ipsa materia. Atqui materia contemnitur quum est informis: imo quum retinet pulcherrimam formam. Arbor enim quum viret, quum producit et flores et fructum, tamen censetur mortua creatura, ut est. Ubi autem truncus formatus est in figuram hominis, iam creditur deus esse. Hoc vero nimis est absurdum, ut manus artificis conciliet deitatem mortuae materiae. Truncus enim iam est mortuus et nihil illic perspicitur praeter formam, quae provenit ab homine. Quum ergo artifex confidit figmento suo, illud est praeter naturam. Hinc satis apparet, homines prorsus dementari a diabolo, quum opificium suum adorant. Iam vero ut propius urget idololatrias propheta,

obiurgat eos, quod clament ligno et lapidi, Exergiscere. Certum est, quum genua flecterent idololatrae coram suis figmentis, finxisse tamen coelestes deos: sed quum ad figuram ligneam vel lapideam invocarent Deum, hoc perinde erat ac si salutem expectarent a ligno et lapide. Neque enim hic quaeritur quid idololatrae imaginati sint: sed res ipsa spectanda est, quam libere et pleno ore hic propheta damnat. Quoniam ergo solebant preces suas convertere superstitiosi ad lignum; et lapidem, dicit fingere sibi deos, quibus sacrificant. Merito autem propheta speciem hanc diserte attingit, quia praecipuum est sacrificium quod Deus sibi offerre iubet, atque exigit a nobis, nempe ut invocetur. Nam testamur hoc modo vitam et omnes salutis nostrae partes in eo esse positas. Quum igitur maiestas Dei constet praecipue hoc testimonio, quod sit fons vitae et omnium bonorum, quisquis coram lapide vel ligno se prosternit atque implorat opem visibilis Dei, procul dubio transfert gloriam aeterni Dei ad truncum mortuum, vel ad lapidem. Ergo si cupimus puri esse ab omni superstitione, tenendum est hoc principium, nempe nobis tunc unicum Deum fore: si dirigimus ad eum solum preces nostras et vota: si denique ipsum solum invocamus. Iam si confugimus ad mortua idola, spoliabitur Deus iure suo. Poterimus centies nominare Deum: sed titulus ille inanis erit et nullius momenti, nisi Deus solus invocetur. Postremo subsannat propheta hominum dementiam quum dicit idola ipsa docere. Neque enim ut heri dictum fuit, interrogative legi debet haec particula, sicuti faciunt alii: sed hic ut acrius pungat hominum socordiam propheta dicit, Certe etiam figurae istae visibiles vos docere poterant, nisi prorsus essetis stupidi. Paulo ante dixerat esse magistros mendacii et vanitatis, verum est: sed nunc de alio genere docendi loquitur, nempe si prudenter homines attenderent ad rem ipsam, possent statim colligere ex solo conspectu suorum deorum, nimis crassos esse dolos Satanae. Si quis ergo puro oculo idola respiciat, videbit rem esse mortuam, videbit gravem iniuriam fieri Deo si transfiguratur in similitudinem rei mortuae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, ubi dicit idola ipsa satis superque docere, si homines ipsi dociles et attentos se praeberent. Non intelligit docere quemadmodum heri dictum fuit, fallaciter in hominum perniciem mentiri idola, dum illis tribuitur aliqua deitas: sed dicit docere, si quis ab errore purus et vacuus accedat ad conspectum idoli et iudicium faciat ex re ipsa. Quoniam autem occupat hominum mentes superstitio, hinc fit ut omnes sint discipuli Satanae. Et nemo animum adiciat ad istam doctrinam, cuius nunc fit mentio. Denique idola docent naturaliter: docent etiam ex artificio et fraude Satanae. Docent naturaliter: ta-

*) Lib. 9. Epistolarum, Epistola 9.

cendo enim clamant se non esse deos: quia nihil est in ipsis vigoris. Docent autem ex artificio diaboli, quia praetendunt aliquam speciem deitatis et ita perstringunt sensus hominum, qui iam corrupti sunt suis erroribus. Ad priorem hanc doctrinam, de qua loquitur nunc propheta, nulli animum adiiciunt. Renuntiant enim omnes fere naturae: tantum arripitur illud, idola esse deos, quia figurant Deum aeternum et coelestem, a quo nos procul absumus, et qui aliter ad nos non descendit nisi per figuras visibiles. Confirmat sententiam illam propheta, quum dicit, etiamsi obducti sint dii isti auro vel argento, *nihil tamen esse spiritus*, vel anhelitus *in medio*. Denique intelligit esse larvas, quia deitas non potest esse absque sensu. Quum autem idola sint res mortuae, sequitur nimis crassam esse diaboli imposturam, qua fascinat mentes hominum ubi ita se addiunt rebus mortuis. Caeterum, quidquid hic dicitur contra idola, certum est competere in superstitiones papisticas. Negant se tribuere divinos honores suis idolis, sed videndum est quid dicat propheta. Sacrificant enim auro et argento et lapidibus: deinde flectunt genua coram suis simulacris: et non putant propinquum sibi esse Deum, nisi in figuris illis. Ostendant igitur prophetam hic stulte ratiocinari: vel convicti teneantur quasi spiritus sancti sententia, dum ita preces suas ad mortua idola convertunt. Iam sequitur:

20. *Iehova autem in templo sanctitatis suae (id est, in templo sancto suo), sileat a facie eius omnis terra.*

Postquam docuit Habacuc falli Babylonios, dum quidquam opis expectant a suis idolis et deludi a Satana, revocat nunc fideles ad verum et unicum Deum. Neque enim satis fuisset eripere Babyloniiis perversam fiduciam, quam locabant in suis idolis, nisi ex opposito Israelitae confisi veri Dei gratia certo persuasi fuissent, a se Deum ipsum stare, quia ipsos susceperat in tutelam suam. Et diligenter etiam notandus est hic ordo: quia videmus ut multi secure derideant omnes superstitiones quae in mundo grassantur: interea etiam fortiter et cyclopo furore contemnant verum Deum. Quam multi sunt hodie vel Epicurei, vel Lucianici homines, qui iocose et per ludibrium garriunt contra superstitiones papatus? sed interim nullo tanguntur Dei timore. Atqui si ex duobus malis alterum eligere oporteat, magis tolerabilis esset superstitio, quam crassa impietas quae abolet omnem deitatis sensum. Verum quidem est, incredulos quo magis laborant in suis erroribus provocare contra se iram Dei, quia transferunt eius gloriam ad res mortuas: sed tamen retinent illud principium, deberi honorem et cultum Deo: profani autem homines, quibus

Calvini opera. Vol. XLIII.

nulla est religio penitus, non modo transfigurant Deum, sed student quantum in se est, in nihilum redigere. Ideo dixi ordinem hunc, quem nobis ostendit propheta, esse tenendum. Postquam enim evertit fallaces illecebras diaboli, quibus deludit incredulos, quum spectra illis loco veri Dei proponit, iam constituit verum cultum unius Dei. Haec ergo propheta dedit operam evertendis superstitionibus: nunc autem aedificat: quia nisi eversis idolis Deus descendat suum tribunal et illic emineat sicuti dignus est, praestaret, vel saltem esset tolerabilis, quemadmodum dixi, relinqui integras superstitiones. Dicit autem *Deum esse in templo suo*, vel palatio. Nomen hoc saepe accipitur pro coelo: sed transfertur etiam ad sanctuarium. Multi ad coelum referunt, quasi diceret propheta verum Deum, qui opifex est, ac creator coeli et terrae, non includi visibili forma, neque delitescere sub auro, vel argento, vel ligno et lapide, sed regnare in coelo, imo implere coelum immensa sua gloria, et hoc non male quadraret. Caeterum quia specialiter hic alloquitur Iudaeos, mihi non minus probabile est loqui de templo, ubi tunc Deus volebat coli et sibi offerri sacrificia. Neque enim satis fuisset, opponere Deum creatorem coeli et terrae gentium omnium superstitionibus. Sed simul necesse fuit, addere istam antithesin inter deum Israelis et deos omnes, qui tunc nomen et famam in mundo obtinebant, quia erant fabricati hominum arbitrio. Deus autem Israelis erat quidem creator coeli et terrae, sed innotuit per legem suam, patefecit se hominibus, ut maiestas eius non esset occulta. Nam ubi sermo fit de ipso Deo, nisi ad nos accedat et quodammodo se exhibeat nobis familiarem, evanesCIMUS. Neque enim tanta est ingenii nostri facultas, ut penetret super omnes coelos. Maiestas ergo Dei per se nobis est incomprehensibilis: sed per opera sua, et per verbum sese declarat. Quia autem Israelitae colebant, ac certo etiam sciebant se colere verum Deum, merito propheta hic eos confirmat in spe quam conceperant ex doctrina legis, Deum scilicet sibi esse patrem, sicuti eos adoptaverat. Si quis malit de coelo accipere, non reclamo: et conveniet, sicuti dixi, sensus ille. Caeterum quia videtur mihi propheta peculiariter respicere populum suum, cui ordinatus erat doctor, hic probabile etiam est nomen templi vel palatii sumi pro ipso sanctuario. Si quis obiciat, nullum igitur esse discrimen inter deum Israelis et deos gentium, quia ipse quoque in terreno domicilio habitet: responsio est facilis, Deum tametsi dicat se habitare inter Cherubim, tamen non fuisse transfiguratum, quasi aliquid simile haberet cum ligno, vel lapide, vel etiam haberet aliquam similitudinem cum humanis corporibus. Errores illi omnes procul exulabant a templo Dei: quia iubebat cultores suos suspicere in coelum.

Deinde erat oppositum velum, ut intelligeret populus se non posse aliter ad Deum pervenire quam per exemplar illud coeleste, cuius spectabant duntaxat ἀντίτυπος in altari thymiomaticis, in altari altero ubi sacrificabant, in mensa ubi erant panes propositi: denique in aliis omnibus. Et notanda est etiam altera ratio differentiae: quia tametsi esset aureum altare, tametsi esset arca foederis et altare etiam ubi victimae immolabantur: tamen inculptum erat omnibus istis figuris verbum Dei, quo solo discernitur vera religio a falsis figmentis. Quamcunque enim speciem rationis prae se ferant fictitii cultus, non tanta est in hominibus autoritas, ut censeri debeant pro legitimis. Sed unicum Dei verbum tantum reverentiae meretur, ut superet omnes rationes. Iam vero, sicuti nuper attigi, verbum illud non retinebat Iudaeos in crassis erroribus, sed evehebat in coelum. Nunc ergo videmus fuisse latum discrimen inter templum, quod erat Ierosolymae, et inter templa, quae sibi increduli in toto mundo tunc erexerant: quia Iudaeis praeibat Deus, ita ut errare non possent. Et hodie ubi etiam praelucet nobis verbum Dei, possumus tuto sequi. Deinde spiritualiter trahebat Deus ad se suos cultores, utcumque pro eorum ruditate uteretur quibusdam elementis. Merito itaque dicit propheta, Deum esse in palatio suo, vel templo, quia Israelitae certo intelligant se non colere deum fictitium, quando lege sua se illis patefecit, et elegit sanctuarium, ubi volebat sub figuris coli, sed tamen spiritualiter. Iam subiungit, *Sileat a facie eius omnis terra*. Non dubito quin potentiam Dei commendat Habacuc, ut alacriter pergant Israelitae in cursu pietatis, dum sciunt satis sibi esse praesidii in uno Deo, neque appetant superstitiones gentium, neque ferantur huc et illuc vanis desideriis quemadmodum saepe contingit. Sileat igitur omnis terra, inquit. Ostendit quamvis Israelitae longe subsidant infra Babylonios et alias etiam gentes, longe impares sint viribus, arte militari, copiis, omnibus denique subsidiis, tamen sub Dei tutela fore semper incolumes: quia Dominus poterit cogere in ordinem quidquid est potentiae in mundo. Videmus nunc quo spectet propheta. Neque enim hic hortatur simpliciter populos omnes ad cultum Dei, sed ostendit, etiamsi homines insaniant contra ipsum, tamen posse eius manu facile subiugari: quia postquam tumultuati fuerunt reges cum omnibus suis populis, Dominus flatu uno discutiet omnes ipsorum conatus quamlibet sint furiosi. Hoc igitur est silentium, de quo nunc loquitur propheta. Alia autem est species silentii ubi sponte nos Deo subiicimus: silentium nihil aliud est quam subiectio hoc loco. Subiicimus autem nos Deo, ubi non afferimus nostra commenta, neque imaginationes, sed patimur nos doceri eius verbo: deinde subiicimus nos, ubi non obstrepimus

eius potentiae, vel iudiciis: si humiliamur sub formidabili eius manu: neque etiam ferociter calcitramus contra eum, sicuti qui indulgent suis cupiditatibus. Haec autem voluntaria est subiectio, quemadmodum dixi. Sed propheta hic ostendit Deo esse potentiam, qua prosternat totum mundum et contrahit sub pedibus suis ubi ita visum fuerit: ut nihil timendum sit fidelibus, quia sciunt salutem suam esse in tuto, quandoquidem totus mundus, etiamsi omnia machinetur, non potest Deo resistere. Sequitur precatio.

CAPUT III.

1. *Precatio Chabakuk prophetae super ignorantibus* (vel super canticis, aut instrumentis musicis).

Non dubium est quin hanc precandi formam dictaverit propheta populo suo antequam traheretur in exilium, ut illic sese exerceret semper in studio pietatis. Scimus autem non posse Deum vel rite, vel ex animo coli absque fide. Ut ergo fraenum iniiceret propheta dispersis Israelitis, ne diffuerent a vera pietate, hic proponit fidei materiam et stimulat etiam ad precandum. Scimus autem non posse melius fidem nostram foveri quam precandi exercitio. Sciamus ergo hic praescribi miseris Israelitis rationem pietatis fovendae, dum erunt in exilio dispersi, nempe si quotidie ad Deum suspirent et sese confirmant in fide, quia non poterant aliter manere sub obsequio Dei: imo delapsi fuissent ad superstitiones gentium protinus, nisi stetisset firma in cordibus ipsorum memoria foederis, quod Dominus pepigerat. Et videbimus paulo post in hanc partem incumbere prophetam. Vocat precationem suam, non quod privatim solus ipse precatus sit, vel composuerit in usum suum hoc carmen: sed quo plus haberet autoritatis ista precatio apud totum populum. Sciebat enim non secus prophetae ore sibi dictatam fuisse hanc precandi regulam quam si e coelo spiritus ipse illis monstrasset, quomodo orandus esset Deus. Adscribitur itaque nomen Habacuc, non quia seorsum ita precatus sit, sed ut populus magis animaretur ad precandum, quum sciret spiritum sanctum sibi esse ducem ac magistrum opera ipsius prophetae. Alia etiam difficultas est in voce שגג. שגג et שגה etiam Hebraeis significat inconsiderate agere: a secundo nempe a שגה deducitur שגג: multi vertunt ignorantiam, alii oblectationem: alii putant fuisse initium cantici: alii putant fuisse communem melodiam, alii instrumentum musicum. Sic variant inter se interpretes. Psal. 7 mihi non dubium est quin

David שִׁנָּן nominet vel canticum, vel musicum instrumentum aliquod. Tamen alii putant Davidem illic testari de sua innocentia: et quia non esset sibi male conscius, ideo titulum illum nihil aliud notare quam eius innocentiam. Sed illud est nimis coactum. Hoc loco receptum est fere communi usu, accipi pro ignorantibus. Scimus autem ignorantias vocari Hebraeis, vel errores, vel lapsus non adeo graves et omnia quae per incogitantiam accidunt. Et hoc verbo non extenuant sua delicta, sed fatentur se fuisse inconsideratos, dum lapsi sunt. Ergo nomen שִׁנָּן non erit ignorantia quae excuset, quemadmodum inde praetextum captant homines: sed erit error stultitiae et temeritatis: quia scilicet homines non satis attenti sint ad verbum Dei. Sed forte שִׁנָּן poterit hic accipi plurali numero pro instrumentis musicis, quia non libenter discedo a recepta sententia: non est etiam illa necessitas, quae nos cogat hoc loco discedere, sequamur quod iam dictum est: prophetam hic dictare populo suo formam precandi pro ignorantibus, quia scilicet non posset aliter sperare veniam a Deo, nisi rediisset in gratiam. Quomodo autem reconciliamur Deo, nisi quum desinit imputare peccata? Caeterum propheta rogando pro ignorantibus, non omittit graviora peccata: sed ostendit, etiamsi homines sua conscientia non coarguat, tamen non ideo esse innoxios et extra reatum: quia etiam saepe inconsiderate labantur et non excusari delicta propter errorem. Perinde igitur est ac si propheta gentiles suos moneret, non aliud esse remedium in rebus adversis, nisi ut confugiant ad Deum et confugiant supplices, petantque veniam: neque tantum agnoscant graviora scelera, sed fateantur se esse reos multis aliis modis: quia potuerant millies labi per errorem, sicuti inconsiderati sumus fere in tota vita. Nunc ergo tenemus quid sibi velit nomen istud, et cur propheta de ignorantibus potius loquutus sit quam de aliis sceleribus. Sed nunc ulterius non pergam, quia est aliquod negotium.

2. *Iehova audiui vocem tuam* (auditum tuum, ad verbum, שָׁמַעְתִּי) *et timui: Iehova opus tuum in medio annorum vivifica illud* (sed relativum pronomen abundat) *in medio annorum notum fac: in ira misericordiae recorderis.*

Hic propheta in persona totius populi dicit se fuisse voce Dei territum. Sic enim accipio hoc nomen: tametsi multis in locis famam significet, quemadmodum etiam quidam hoc loco exponunt. Sed quia Iesaiæ 53. cap. vocatur etiam שִׁמְעָה evangelii praedicatio, mihi videtur hoc ad contextum praesentem esse aptius, ut vertamus vocem Dei. Nam frigeret illa generalis sententia, quod fideles ad famam Dei conterriti fuerint. Potius hoc debet

accommodari ad prophetias, quae antehac expositae fuerunt. Et certe hic noluit Habacuc tractare in genere duntaxat de potentia Dei: sed quemadmodum vidimus proxima lectione, hic suppliciter fateatur peccata populi, deinde veniam precatur. Non dubium igitur est, quin dicat se fuisse territum Dei voce, quum scilicet audiret ipsum minari tam graves poenas. Postea adiungit, *Vivifica tamen opus tuum in medio annorum, et notum fac.* Postremo adiungit per occupationem, *ut Deus recordetur misericordiae suae*, etiamsi merito offensus fuerit peccatis populi. Quod autem dicit se timuisse ad vocem Dei, confessio est, vel testimonium poenitentiae: quia non possumus ex animo petere veniam, nisi prius humiliati. Ubi enim non displicet sibi peccator, neque reatum suum agnoscit, indignus est misericordia. Videmus ergo cur propheta hic loquatur de timore, nempe ut hoc modo sibi et reliquis favorem apud Deum conciliat. Nam simul ac damnat se ultro peccator, neque hoc facit defunctorie, sed serio animi affectu, iam reconciliatus est Deo. Sic enim iubet Deus praeveniri iudicium suum. Hoc unum est. Nunc quaeritur unde audierit propheta hanc Dei vocem. Solutio facilis est, quia non est haec privata unius tantum hominis, sed communis totius ecclesiae precatio: praescribere hic rationem fidelibus, qua obtineant gratiam a Deo et ipsum ad misericordiam flectant, nempe si expavescant ad eius minas et sciant instare quidquid Deus minatur per prophetas suos. Nunc sequitur alterum membrum, *Iehova in medio annorum vivifica opus tuum.* Opus Dei nominat statum populi, vel ecclesiae. Tametsi enim Deus coeli et terrae creator est, vult tamen ecclesiam suam agnosci quasi singulare opificium et specimen praecipuum suae virtutis, sapientiae, iustitiae, bonitatis. Ergo κατ' ἐξοχήν per excellentiam hic vocatur status electi populi, Dei opus: quia non erat tantum pars humani generis semen illud Abrahae, sed sacrum Dei peculium. Quoniam ergo Israelitae segregati fuerant a Domino, merito vocantur opus eius: sicuti etiam alibi, opus manuum tuarum non despicias. Deinde saepius ita loquitur Deus, Haec est plantatio mea: Hoc est opus manuum mearum: quoties de ecclesia loquitur. Per medium annorum, intelligit quasi medium cursum vitae populi. Nam ex quo Deus elegit genus Abrahae usque ad Christi adventum, fuit quasi curriculum vitae unius, si comparemus populum illum homini. Nam complementum aetatis erat in Christi adventu. Ergo si populus ille deletus fuisset, hoc perinde erat ac si in medio flore aetatis mors abriperet quempiam. Rogat igitur propheta, ne Deus abripiat vitam populi sui in dimidia parte: quia Christo nondum exhibito, populus ille nondum maturuerat, nondum pervenerat ad iustam et virilem aetatem. In medio igitur annorum opus tuum vivifica: hoc

est, etiamsi videmur destinati esse morti, tamen nos restitue: *Notum fac*, inquit, *in medio annorum*: hoc est, ostende re ipsa hoc esse tuum opus. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum: postquam confessus esset merito ad vocem Dei timuisse Israelitas, quod viderent se constringi reatu aeternae mortis: postea tamen ad misericordiam Dei provocat, et petit ut Deus vivificet opus suum. Hic non adducit in medium quidquam nisi gratiam adoptionis: ita fatetur nihil esse cur Deus ignoscat populo suo, nisi quia dignatus est ipsum gratis adoptare, et eligere in populum peculiarem. Sic enim Deus ad extremum usque prosequi solet suas gratias in nobis. Quoniam ergo hic populus fuerat semel a Deo electus, propheta adoptionem commemorat, ut Deus continuat atque impleat usque ad finem quod incepit. Quantum attinet ad dimidium vitae cursum, notanda est similitudo: quia videmus non fuisse electum genus Abrahae ad breve aliquod tempus, sed usque dum Christus manifestatus esset redemptor. Iam hoc nobis cum veteri populo commune est, quod Deus nos adoptat ut perducatur tandem ad haereditatem vitae aeternae. Usque dum ergo completum sit opus salutis nostrae, sumus quasi in stadio. Ideo possumus sequi hanc precandi formam, quae nobis a spiritu sancto praescribitur, ne scilicet Deus in medio curriculo deserat opus suum. Iam quod adiungit, *In ira recorderis misericordiae*, est species occupationis: poterat enim obrepere haec cogitatio fidelibus, non esse cur sperarent a Deo veniam, quem tam graviter provocaverant: deinde non esse cur obicerent amplius foedus quod violaverant sua perfidia. Propheta huic tentationi occurrit: et confugit tamen ad gratiam Dei, utcumque sentiat populum iustas dare poenas scelerum, quales erat meritis. Fatetur ergo Deum iuste iratum esse populo suo: sed tamen non ideo praeclusum esse spem salutis: quia Dominus pollicitus fuerit se placabilem. Quoniam ergo non est inexorabilis Deus erga suos, imo dum eos castigat, non desinit esse pater: haec ratio est cur hic propheta coniungat misericordiam cum ira Dei. Alibi diximus nomen irae improprie accipi, ubi agitur de electis et fidelibus: quia Deus non ideo eos castigat quod oderit: imo potius declarat sollicitudinem quam gerit de ipsorum salute. Ergo sollicitudine quibus castigat Deus filios suos sunt amoris testimonia. Sed scriptura iudicium Dei, quod exercet in suos fideles, vocat iram: non ob personas, sed ob peccata. Quoniam ergo Deus amore prosequitur electos suos, tamen testatur, quum sumit de peccatis ipsorum poenam, sibi iniquitatem esse odio. Quoniam ergo Deus prodit in medium quasi iudex, et demonstrat sibi peccata displicere, ideo irasci dicitur fidelibus. Deinde est relatio ad sensum hominum: quia non possumus, ubi Deus nos castigat, effugere,

quin conscientia nostra nos coram ipso accuset. Hinc vero odium illud: quia ubi intus nos damnat conscientia, necesse est agnoscere Deum nobis iratum, nempe quoad nos. Quoniam ergo provocamus peccatis nostris iram Dei, sentimus ipsum nobis esse iratum. Atqui interea propheta res quae videntur esse prorsus contrariae coniungit: nempe quod Deus *recordetur misericordiae in ira*: hoc est, sic ostendat sibi displicere, ut interim tamen gustum aliquem praebeat sui favoris et misericordiae fidelibus, dum sentiunt ipsum esse placabilem. Nunc ergo videmus cur postremum hoc membrum propheta cum aliis coniunxerit. Ergo quoties nos ad desperationem sollicitat carnis sensus, semper discamus obicere hanc sententiam, Deum sic irasci, ut tamen nunquam obliviscatur suae misericordiae, nempe ubi negotium ei est cum suis electis. Sequitur:

3. *Deus de Theman veniet, et sanctus e monte Paran, Selah. Operuit coelos decor (vel gloria), eius: laude eius plena est terra.*

Hunc versum interpretes duobus modis expouunt. Quidam verbum futuri temporis in praeteritum resolvunt, Deus prodiit e Theman, et sanctus e monte Paran: quia sequitur etiam aliud verbum praeteriti temporis. Alii vero resolvunt in modum optativum, Deus veniat vel prodeat e Theman, et sanctus e monte Paran, quasi optaret propheta Deum adesse populi sui vindicem e monte Sinai, ubi lex promulgata fuerat, et sancitum foedus quod olim pepigerat Deus cum Abraham et eius posteris. Ergo potius eorum sententiae subscribo, qui putant recitari a propheta manifestationem illam Dei, qua testatus fuerat se custodem esse illius populi. Quoniam ergo Deus in monte Sinai gloriam suam ita explicuerat, ut facile constaret gentem illam esse sub tutela eius: ideo propheta ut se et reliquos fideles confirmet, reducit in memoriam id quod satis erat celebre et notum in toto populo, legem scilicet fuisse datam in monte Sinai, quae testimonium esset singularis gratiae: quia tunc Deus rursus novo pignore testatus fuerat foedus suum olim percussum cum Abraham ratum et stabile esse. Quod Habacuc non montem Sinai nominat, sed Theman et Paran, ideo videtur hoc facere, quod duo isti montes erant propiores terrae sanctae. Quanquam illud quoque vereor, ne sit nimis argutum. Ideo simpliciter accipio quod loco montis Sinai periphrastice posuerit montem Paran, deinde desertum Theman. Alii putant duos esse montes. Sed nescio an Theman restringi debeat solum ad montem unum. Videtur potius esse aliquis tractus longior regionis. Iudaeis etiam tritum est, nomen hoc ponere, quum loquuntur de austro vel meridie quemadmodum so-

lent multae gentes indere ventis nomina a locis vicinis: sic etiam quum Iudaei volebant nominare Aphricum, dicebant Theman: Est ventus Theman: ita quum sermo erat de meridie, dicebant Theman. Quidquid sit, certum est desertum Theman vicinum fuisse monti Sinai: deinde montem Paran fuisse etiam coniunctum deserto. Quoniam ergo spectabant haec loca ad meridiem, et propinqua erant monti Sinai ubi lex lata fuerat hic commemorat propheta ad confirmationem totius populi, quod Deus non frustra prodierit semel ex Theman, et illic apparuerit cum coelesti sua potentia. Tunc enim Deus palam ostenderat se in fidem suam suscipere filios Abrahae, et foedus quod olim percusserat, non esse vanum vel nullius efficaciae. Quum ergo Deus hoc tam illustri documento et memorabili testatus esset, ideo propheta hic proponit in medium historiam illam quae plurimum ad piorum omnium confirmationem valere debebat: *Deus prodit semel e Theman, et sanctus e monte Paran.* Neque enim Deus volebat evanescere memoriam illius manifestationis: sed semel apparuerat cum tam magnifica gloria, ut populo certo persuasum esset se fore semper salvum, quia protegebatur manu Dei, et quidem plena potentiae, sicuti semel patres cognoverant signis illis manifestis et visibilibus. Ideoque egressum Dei ex monte Paran propheta statuit quasi in continuo actu, ac si quotidie se conspiciendum praeberet ex eo loco. Neque hoc debet videri novum. Quia plurimis aliis locis videmus illam quasi vivam picturam statui ante oculos piorum, ut sese confirmant in rebus adversis, nec dubitent se salvos fore Dei praesentia. Neque enim quotidie Dominus fulminabat a coelo: non erant etiam conspicua indicia praesentiae eius, sicuti in monte Sinai. Sed populus debebat statuere eundem ipsum Deum, qui patribus exhibuerat tam clarum testimonium suae potentiae, hodie etiam et usque ad finem mundi praeditum esse eadem potentia, licet non esset visibilis. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: *Deus ergo venit e Theman, et sanctus e monte Paran.* Iam hoc etiam notandum est, revocari piorum mentes ad spectaculum illud montis Sinai, quum abducti essent in exilium, vel quum essent obnoxii hostibus suis. Tunc enim poterant conicere, se prorsus esse derelictos. Ergo abolita fuisset memoria illius historiae, nisi remedium hoc fuisset interpositum. Perinde igitur est ac si diceret propheta, Quamvis nunc occultet Deus virtutem suam, et nullum signum ostendat gratiae suae, tamen reputate non frustra olim cum tanta potentia apparuisse patribus vestris, quum lex promulgata fuit in monte Sinai. Sequitur:

4. *Et splendor quasi lux fuit: cornua e manu eius ei, et ibi abscondio fortitudinis eius.*

Confirmat sententiam quam exposui, nempe Deum ubi voluit praesentiam suam testari populo, simul dedisse signa admirabilis potentiae, quae possent expergefacerere omnium animos. Dicit ergo fulgorem fuisse instar lucis. Per nomen אור non dubium quin lucem, quae diffusa est per totum mundum et quae a sole manat, propheta significet. Dicit ergo fulgorem illum qui apparuit in monte Sinai, parem fuisse luci solis, ut posset replere totum orbem. Adiungit *cornua fuisse illi e manu.* Alii vertunt splendorem. Sed קרן proprie significat cornu, et קרנים hic nomen est dualis numeri. Ergo magis probabile est, hic prophetam tribuere Deo cornua, quae gestet utraque manu: et optime respondet quod statim sequitur, ibi esse absconsionem fortitudinis eius, vel ibi esse absconditam virtutem eius. Qui vertunt splendores secundo loco, putant repeti quod dictum fuerat, nempe splendorem fuisse instar lucis. Sed falluntur, quia colligimus ex contextu res diversas notari a propheta. Loquitur ergo de specie Dei visibili: postea adiungit potentiam, et metaphorice eam designat per cornua: quod etiam scripturis familiare est. Frequenter enim occurrit haec loquutio. Dicit igitur Deum venisse instructum potentia, quum voluit legem dare populo suo: quia gestavit cornua in manibus, ubi abscondita erat eius fortitudo. Quantum ad nomen absconsionis, quidam etiam subtiliter exponunt, quod tunc Deus virtutem suam exseruit, quae prius fuerat occulta. Sed illud nimis est coactum. Mihi non dubium est quin priore loco propheta dicat fuisse conspicuam Dei gloriam, quae posset totum orbem irradiare quemadmodum lumen solis: deinde adiungat splendorem hunc coniunctum fuisse cum potentia, quoniam Deus cornua ambabus manibus gestabat, ubi abscondita erat eius fortitudo. Dicit autem absconditam, quia nolebat Deus promiscue per totum orbem virtutem suam palam facere, sed peculiariter in suo populo: quemadmodum etiam in Psalmo (31, 20) dicitur, magnitudinem bonitatis eius absconditam esse solis fidelibus, qui eum timent et reverentur. Quemadmodum ergo dicitur abscondita Dei bonitas fidelibus, quia ipsa fruuntur tanquam filii et domestici: sic etiam abscondita dicitur fuisse virtus Dei, quoniam testatus est se praeditum esse robore ad tutandam ecclesiam ut salvos praestaret filios Abrahae, quos in fidem susceperat. Postea sequitur:

5. *Coram facie eius ambulavit pestis, et egredietur carbo ignitus (vel ustio) ad pedes eius.*

Hic recitat propheta Deum venisse armatum ad defensionem populi sui, quum prodit e Theman: quia hic coniungit liberationem populi. Neque enim tantum loquitur de promulgatione legis, sed horta-

tur ad fiduciam pios omnes: quia Deus, qui semel redemerat patres ipsorum ex Aegypto, semper maneat similis sui, et eadem sit praeditus virtute. Dicit autem *ambulasse coram facie Dei pestem*: hoc referunt ad Aegyptios: *et carbonem ignitum fuisse egressum ex pedibus eius*. חַרְשֵׁן alii vertunt exterminium: sed quum etymologia postulet quod dixi, nempe accipi pro ustione vel carbone ignito, non opus est trahere vocem hanc in alienos sensus. Summa est, Deum profligasse omnes populi hostes, quemadmodum scimus percussos fuisse variis plagis Aegyptios: et exercitum Pharaonis fuisse demersum in mari rubro. Hac ratione dicit propheta Deum sic apparuisse ex Theman, ut pestis coram ipso incederet, deinde carbo ignitus: denique pestis et carbo ignitus fuerunt quasi Dei apparitores, qui praesto sint ad exsequenda eius imperia: quemadmodum si rex aut iudex quispiam habeat suos apparitores, mandabit ut hunc trahant in carcerem, illum castigent alio modo: sic etiam propheta hic imaginem Dei nobis depingens, dicit praesto esse ad eius mandata varias species malorum, quibus hostes suos et nostros perdere possit nullo negotio. Ergo non vult hic fideles terrere, quum pestem et carbonem ignitum nominat: sed potius vult illis ponere ante oculos potentiam Dei, qua eripiet ipsos e manu hostium, quemadmodum olim redempti fuerant ipsorum patres ex Aegypto. Ideo pedes Dei accipit pro ingressu vel praesentia. Neque enim probro quod alii exponunt, sequutos fuisse carbones ignitos, quum pestis praecederet. Eadem enim est utriusque ratio. Sequitur:

6. *Stetit et mensus est terram: adspexit et dissolvit gentes et afflicti sunt montes aeterni, incurvati sunt colles saeculi, itinera saeculi ei.*

Dicit Deum fuisse praeditum summo imperio, ut terram sibi subiceret, atque posset pro suo arbitrio illam distribuere, imo ut liquefaceret tam montes quam gentes. Quidam ex Iudaeis hoc intelligunt de arca, quae stetit ad tempus in Gilead. Putant igitur prophetam hoc velle in summa, quum Deus elegit stationem arcae foederis in Gilgal, tunc statuisse quid facturus esset, et tunc distribuisset in arcano suo consilio terram, ut cuique sorte obtingeret sua portio. Hoc quidem impletum fuit longo post tempore. Nam Iosue sortitus est, quemadmodum scimus, inter tribus. Sed quod Iudaei afferunt de arca videtur mihi et coactum esse et frigidum. Potius intelligit Habacuc per verbum standi, Deum palam fuisse conspicuum: sicuti qui sese erigit, ut procul possit videri. Hoc modo refert Deum stetitisse. Iam terrae dimensio non debet restringi ad Iudaeam: sed potius extenditur ad totum orbem. Dicit ergo Deum *mensum esse terram*. Hoc autem

proprium est summi regis, terram metiri, ut scilicet assignet cuique suam partem. Nisi ergo summum terrae et totius orbis imperium penes Deum esset, non tribueret ei Habacuc has partes, et ex contextu facile hoc colligitur, quia subiicit continuo post *gentes fuisse quasi liquefactas, montes fuisse afflictos, colles fuisse incurvatos*. Videmus ergo hic per nomen terrae non solum Iudaeam debere intelligi, sed totum orbem: quasi diceret, ubi apparuit Deus in monte Sinai, tunc palam fecisse terram esse sub manu sua et iure, ut posset statuere quidquid visum esset, ut posset limites singulis gentibus attribuere. Neque enim hic tradit Deo quasi mathematico vel agrorum mensori decempedam vel aliud genus mensurae: sed dicit eum mensum esse terram, quia potuit tunc mutare fines totius orbis: imo ostendit se eum esse qui ab initio terram creaverat et assignaverat hominibus. Verum quidem est, gentes non fuisse tunc liquefactas, neque montes fuisse afflictos et colles incurvatos: sed propheta simpliciter intelligit apparuisse Dei potentiam, quae par esset ad concutiendum totum orbem. Vocat autem *Montes aeternitatis et colles saeculi*, qui ab initio fixi in suis radicibus fuerant. Nam si contingat terrae motus in planitie, hoc minus videbitur mirum. Deinde si qui etiam montes dehiscant, qui alioqui non adeo sunt firmi, hoc fiet propter cavernas. Nam si venti repleant cavernas, cogentur postea erumpere, et scindent vel montes vel terram. Sed propheta rem insolitam narrat, et quae aliena prorsus est a communi naturae ordine, quod montes aeternitatis, hoc est, qui ab initio fuerunt, et qui carent omni mutatione, ita fuerunt afflicti vel incurvati. Denique omnibus modis voluit hic propheta erigere animos piorum ad fiduciam, ut persuasi essent eandem fore Dei potentiam ad ipsos liberandos, quam olim experti fuerant eorum patres: quia non alia fultura erat in rebus miseris, imo perditis, quam ut agnoscerent se tamen esse sub praesidio Dei, qui ipsos adoptaverat. Haec ratio est cur propheta hic amplificet tam praeclaris elogiis Dei potentiam: et ideo adiungit, *itinera saeculi esse Deo*. Alii vertunt, Itinera mundi. עוֹלָם tamen proprie saeculum vel diuturnum tempus significat. Nec dubito quin propheta per itinera aeternitatis intelligat mirificas rationes, quibus Deus operari solet in salutem ecclesiae suae. Solemus enim semper exigere ad captum nostrum opera Dei. Ipse autem vult cum admiratione opus salutis nostrae perficere. Ergo hic propheta iubet fideles attollere sursum mentes suas, et maius aliquid concipere de potentia Dei, quam capiant naturaliter. Si placeat hoc modo intelligere itinera aeternitatis, opponet ea viis notis, et usitatis rationibus. Itinera quotidiana sunt ubi oritur sol, deinde occumbit: ubi hyemi succedit verna temperies: ubi terra producit fruges,

tametsi haec totidem sint miracula, tamen sunt communes viae. Atqui Deus *habet vias aeternitatis*: hoc est, habet rationes nobis incognitas, quibus nos possit a morte eruere, ubi ita visum est. Si quis tamen itinera aeternitatis accipere malit pro continua Dei virtute quae ab initio semper apparuit, commoda nec minus utilis interpretatio erit. Nam hoc etiam plurimum ad confirmationem fidei nostrae facit, ubi reputamus ex quo creavit Deus coelum et terram, semper eundem fuisse: hoc est, nunquam immutatam fuisse eius virtutem, neque mutasse ingenium. Quum ergo Deus continua serie demonstraverit omnibus saeculis suam potentiam, hinc etiam colligere licet non esse nobis causam desperationis, si ad tempus abscondat manum suam. Neque enim propterea spoliatus est iure suo: semper retinet mundi imperium. Ergo debemus attenti esse ad vias saeculi: hoc est, ad istam demonstrationem potentiae quae patefacta fuit in creatione mundi, et huc usque continuat suum cursum. Sequitur:

7. *Pro iniquitate* (vel pro nihilo, alii vertunt) *vidi tentoria Chusan* (vel Aethiopiae), *contremiscent cortinae* (vel pelles) *terrae Madian*.

Non dubium est quin recenseat propheta quaecunque poterant afferre miseris Iudaeis aliquid solatii, quum putarent se reiectos esse, et quodammodo alienatos a Deo. Hic ergo propheta alias etiam liberationes adiungit, quae luculenta erant testimonia continuae gratiae Dei erga populum electum. Loquutus est hactenus de redemptione, et statim rediit ad eundem sermonem: permiscet tamen hic alias historias: quasi diceret non uno tantum die testatum fuisse Deum quantopere diligeret Abrahæ genus: deinde quam sanctum esset foedus quod pepigerat: sed variis temporibus eadem etiam testimonia dedisse. Nam quod adversus alios etiam hostes tutatus est populum suum, hinc colligere promptum fuit manum Dei ita palam fieri, ut agnoscerent filii Abrahæ se non fuisse deceptos, quum essent ab eo adoptati. Ergo in tentoriis Chusan ponit Habacuc aliud specimen potentiae Dei in populo servando. Item *in pellibus Madian*: quia scimus quam mirificum fuerit illud opus quod per manum Gedeonis erepti sunt Iudaei: sic etiam sentiendum est de rege Chusan. Nunc ergo teneamus consilium prophetæ. Nam quia sciebat instare tempus quo Iudaei possent desperationi succumbere in rebus afflictissimis, revocat illis in memoriam testimonia gratiae et virtutis Dei, quae patefacta olim fuerat ipsorum patribus, ut spem etiam in futurum tempus concipiant, et persuasi sint Deum etiam fore suum liberatorem, sicuti se talem ostenderat olim ipsorum patribus.

Diximus heri prophetam loqui de rege Chusan et Madianitis, ut confirmet animos piorum, et proponat illis auxilium Dei perpetuum ante oculos, ut certo statuere audeant, non alium fore erga ecclesiam suam usque ad finem mundi, quam fuerit ab initio. De sensu ergo satis convenit. Quantum ad voces spectat, *יִסְרָאֵל* quidam hic accipiunt pro nihilo aut vanitate, quasi diceret propheta, tentoria Chusan fuisse redacta in nihilum. Sed alter sensus probabilior est. *Vidi tentoria pro iniquitate*: hoc est, merces quam Deus rependit iniquitati regis Chusan fuit manifesta. Se enim vidisse dicit propheta quod omnibus fuit expositum et notum. Nunc tenemus quid velit, Deum scilicet fuisse iustum iudicem contra exercitum regis Chusan: quia sicuti iniuste aggressi fuerant Israelitas, ita reddita illis fuit merces. Historia autem legitur 3. cap. Iudic. Nam rex Mesopotamiae Chusan propemodum afflixerat Israelitas, quum Dominus illum cum suis copiis profligavit. Alii vertunt tentoria Aethiopiae: ac si scriptum esset Chus. Sed illud est coactum, et praeter rationem grammatices: deinde posterius membrum confirmat quod dixi. Nam adiungit propheta cladem qua Deus afflixit Madianitas, qui etiam miserum populum fere oppresserant. Dicit *contremuisse ipsorum pelles*, vel habitacula, quoniam scilicet Deus absque manu vel gladio hominum ipsos impulerat in rabiem, ut sese mutuo conficerent, quemadmodum testatur sacra historia, Iudicium 6. cap. et 7. Sequitur nunc:

8. *An contra fluvios iratus es Iehova? an contra fluvios indignatio tua? an contra mare furor tuus* (vel ira tua)? *quia equitasti super equos tuos: quadrigae tuae salus.*

Hic propheta quas hactenus retulit historias accommodat ad spem fidelium, ut sciant totidem esse documenta et pignora paterni Dei favoris erga ipsos: atque ita alacriter expectent eius auxilium, neque succumbant tentationi in rebus adversis. Quum interrogat an Deus iratus fuerit fluviiis et mari, non dubito quin hac ratione expergeficiat fidelium mentes, ut considerent finem in illis Dei operibus quae hactenus recensuit. Nam caeci esset impetus ira Dei contra fluvios et mare. Quorsum Deus exandesceret adversus mortua elementa? Propheta igitur ostendit alium fuisse finem Deo propositum quum mare siccavit, quum prohibuit cursum Iordanis, quum etiam alia signa edidit suae potentiae. Certe Deus non respexit mare et fluvios duntaxat. Fuisset enim illud quasi temerarium. Sequitur itaque mutationes istas fuisse testimonia gratiae Dei erga ecclesiam. Et ideo propheta subiungit Deum *equitasse super equos suos, et quadrigas eius fuisse populo in salutem*. Nunc tenemus pro-

phetae consilium, quod interpretes vel non sunt assequuti, vel saltem non reddunt. Iam ergo videmus cur propheta interroget. Nam plus vehementiae habet interrogatio, quum veluti de re minime ambigua quaeritur: Quid, an posset Deus irasci contra fluvios? Quis imaginabitur Deum ita esse caecum, ut commoveat mare, mutet rerum naturam, quum stabilitus fuerit certus ordo eius voce? Quorsum nunc mare siccasset et fluvios, nisi spectasset in alium finem, ut scilicet consuleret saluti ecclesiae suae? eriperet ab extremo periculo populum suum, ut manum porrigeret Israelitis, quum putabant iam se esse perditos? Negat igitur quum mare rubrum exaruit, quum etiam cursus Iordanis fuit prohibitus, Deum exseruisse potentiam suam vel contra mare vel contra illud flumen, quasi converteret illuc iram suam. Fuit aliud obiectum Dei, inquit propheta, nempe quod Deus *equitaverit super equos suos*: hoc est, voluerit ostendere subesse imperio suo omnia elementa, idque in salutem populi sui: ergo ut Deus esset redemptor ecclesiae suae, coegit Iordanem retro cursum flectere, coegit etiam mare dare transitum miseris illis captivis, qui alioqui erant velut expositi ad carnificinam. Nulla enim erat spes servandi Israelis, nisi transitus subito patuisset illis per mare rubrum. Ergo omnia illa miracula non alio spectarunt, nisi ut Deus redemptor esset ecclesiae suae, ac virtutem suam exsereret in eorum salutem, quos in suum patrociniū receperat. Hinc vero promptum fuit colligere idem auxilium sperandum esse a Deo posteris: quia Deus non fuit correptus subito aliquo motu, ut mutaret rerum naturam, sed specimen exhibuit gratiae suae. Atqui gratia eius perpetua est, et fuit aequabili cursu, non respectu hominum. Patitur enim quasdam interruptiones: quia Deus exercet suos fideles sub cruce: tamen bonitas eius nunquam cessat. Sequitur ergo bene sperandum esse fidelibus, quia Deus ubi visum fuerit, et ubi etiam expediet, re ipsa monstrabit eandem potentiam, quae tunc patribus fuit ostensa. Nunc sequitur:

9. *Nudando nudatus fuit* (vel manifestatione manifestatus fuit) *arcus tuus: iuramenta tribuum sermo: selah: fluvius scindes terram.*

Hoc versu clarius idem explicat propheta, nempe testatam tunc fuisse virtutem Dei, non alia de causa, nisi ut ab eo perpetuam salutem sperare discant filii Abrahæ. Dicit ergo *arcum Dei fuisse nudatum*. Per nomen arcus intelligit etiam gladium et alia tela: quasi diceret, Deum tunc fuisse armatum, quemadmodum paulo ante vidimus. Deus ergo tunc instructus suis armis processit ad bellandum, et suscepit electi populi causam, ut eum defenderet contra reprobos. Quum ita sit, videmus

ergo miracula illa non fuisse duntaxat unius temporis, sed valere perpetuo ad fideles animandos, ut semper expectent auxilium Dei vel in media morte, quia exitus reperiet etiamsi non apparent. Iam videmus rationem contextus. Sed emphatice adiungit *esse iuramenta tribuum*. Hic enim melius confirmat, Deum non fuisse tunc opitulatum filiis Abrahæ, ut eorum ipsorum deinde abiiceret: sed re ipsa testatum esse quam verax esset in suis promissis. Nam per iuramenta tribuum intelligit foedus, quod Deus pepigerat non tantum cum Abraham, sed cum eius posteris in saeculum. Iuramenta ponit numero plurali, quia Deus non semel duntaxat pollicitus fuerat se fore Abrahæ et semini eius in Deum, sed repetiverat saepius eandem promissionem, quo scilicet constaret certior fides, quemadmodum opus habemus non uno confirmationis genere. Videmus enim ut semper nostra imbecillitas vacillet, nisi multas futuras addat Deus. Ergo quia saepius servum suum Abraham Deus confirmaverat, ideo propheta de iuramentis eius loquitur. Sed tamen quoad substantiam, unum fuit iusiurandum Dei, nempe quod recepit genus Abrahæ in fidem suam, et promisit sibi fore in peculium: et, quod praecipuum erat, collegit populum illum sub uno capite. Nisi enim Christus intercederet medius, foedus illud Dei non esset ratum nec firmum. Quoniam ergo Deus semel complexus fuerat omnia, quum diceret Abrahæ, Ego sum Deus Sadaï, et ero tibi in Deum et filiis tuis, certum est nihil fuisse additum, quum postea voluit confirmare Dominus fidem Abrahæ. Sed non abs re tamen propheta utitur plurali numero, ut recumbant fideles minore metu in Dei promissionem, quae toties illis sancita fuerat, et pluribus verbis. Deinde vocat *Iuramenta tribuum*. Quamvis enim Deus loquutus esset Abrahæ, deinde Mosi: tamen promissio illa deposita fuit in manibus Abrahæ et patriarcharum, deinde Mosi, ut populus tamen sciret sibi esse communem: quia frigidum illud fuisset promittere duntaxat paucis hominibus quod legimus. Sed Abraham fuit quasi depositarius: et fuit quaedam solennis stipulatio nomine totius generis. Ergo videmus cur hic propheta tribus nominet potius quam vel unum Abraham, vel patriarchas solos, vel unum Moysen. Respexit autem potissimum aequales suos, ut ne dubitarent ad se quoque extendere illam Dei potentiam. Quare? Deus enim mirabiliter tunc operatus est in salutem populi sui. Cur? nempe ut probaret se veracem esse. Qua in re? quia dixerat se fore protectorem illius populi. Neque enim adoptaverat paucos tantum homines, sed totum Abrahæ genus. Quum ita sit, cur non sperarent posteri idem quod sciebant fuisse testatum suis patribus? Veritas enim Dei non potest intercideret. Ergo quamvis prae-

teriissent multa saecula, debuit tamen certa manere fides populi, quod Deus vellet eundem se probare qualis olim cognitus fuerat a patribus. Postea addit **אמר**: simpliciter significat sermonem: sed hic capitur pro sermone fixo et irrevocabili, **אמר** inquit: hoc est, dictum et factum, quemadmodum loquuntur. Nam saepe quum dicimus Dari verba, intelligimus eos qui liberaliter promittunt vanos esse homines, et tantum nugari ac frustrari, quum illis habetur fides. Sed aliquando nomen sermonis capitur in bonam partem. Hoc dictum est, quemadmodum saepe loquimur: Hoc sit dictum, ubi volumus omnem dubitationem tollere. Nunc ergo tenemus quid velit propheta adiciens vocem **אמר**, Domine, tu verba non dedisti populo tuo, sed quod ex ore tuo profectum erat, hoc apparuit verum ac firmum. Talis igitur est constantia in tuis promissis, ut minime dubitandum sit de ipso eventu: simul atque aliquid spei nobis dederis, perinde statuendum est de ipso complemento, ac si non esset sermo, sed potius exhibitio rei. Denique hoc elogio commendat propheta fidem Dei, ne ambiguae sint nobis eius promissiones. Postea dicit *fluminibus scissam esse terram*. Non dubito quin attingat historiam quae legitur Numer. 14. cap. Dominus enim quum siti propemodum aresceret populus, eduxit aquam ex rupe: deinde protraxit flumen illud quocunque iter facturus erat populus. Quum ergo sciderit terram ut fluvio daret perpetuum cursum, atque ita suppeteret copia aquae populo in locis aridis, ideo propheta dicit, *terram fuisse scissam fluminibus*, tametsi fluvius unus fuerit, sed amplificat memorabile illud opus Dei, sicuti etiam meretur. Postea adiungit,

10. *Viderunt te, timuerunt montes: inundatio (vel gurges) aquarum transivit: dedit abyssus vocem suam, in altum manus suas sustulit* (vel altitudo: **רום** potest tam in casu nominandi legi quam in accusativo).

Prosequitur Habacuc historiam redemptionis. Diximus quo consilio id faciat, nempe ut populus in rebus deploratis concipiat tamen spem gratiae Dei: quia non fuit redemptor generis Abrahae ad unum diem, sed ut usque ad finem continuaret eandem gratiam erga ipsos. Dicit *montes vidisse et doluisse*. Allegorice quidam exponunt montes pro regibus: dicunt doluisse quod ureret ipsos invidia: sed illud est nimis coactum. Non dubito igitur quin propheta simpliciter intelligat montes obsequutos fuisse Deo, ut populo eius iter patefacerent. Quamquam verbum **רום** significat non tantum dolere, sed etiam, parturire, deinde cadere, et manere in uno loco. Possemus igitur non minus commode legere, *Viderunt te montes, et quieti fuerunt, vel ceci-*

Calvini opera. Vol. XLIII.

derunt, hoc est, fuerunt demissi ad tuum imperium, ne scilicet interluderent viam populo tuo. Ego existimo hanc esse genuinam prophetae mentem, quod scilicet in omnibus elementis olim Deus notas paterni sui favoris insculpserit, ut posterius Abrahae semper liberatorem suum fore confiderent in rebus afflictis. Et contextus etiam hoc postulat. Subiicit enim, *de gurgite: vel de inundatione aquarum*: Atqui haec secunda pars non potest allegorice exponi. Videmus ergo hanc esse verborum summam, quod Deus omnia obstacula sustulerit, ne vel montes, vel aquae, vel mare, vel fluvii populi transitum morari possent. Nunc dicit inundationem aquarum vel gurgitem transiisse. Hoc tam ad Iordanem, quam ad mare rubrum pertinet, quia Deus abruptum mare rubrum, ut starent aquae praeter naturam: sic etiam contigit Iordani: quia fluxus aquae fuit cohibitus, et ita iter patefactum est populo, ut siccis pedibus traicerent in terram Chanaan. Sic ergo impletum fuit quod dicitur a propheta, *gurgitem aquarum transiisse*. Scimus enim tantam esse aquarum copiam in mari, deinde in fluviiis, ut non possint siccare, ubi ergo evanescent aquae, hoc fit praeter naturae ordinem. Miraculum igitur hoc celebrat propheta, ut intelligant fideles etiam toto mundo repugnante salutem suam esse certam: quia Dominus poterit superare quicquid est impedimenti. Iam tribuit sensum aquis mortuis: Dicit enim *abyssum dedisse vocem suam*, deinde *altitudinem sustulisse manus suas*: vel abyssum ipsam sublatis manibus praesto fuisse ad obsequium Dei. Est concinna prosopopeia, quia tametsi abyssus intelligentia careat, neque etiam loquatur, dicit tamen propheta et voce et sublatis manibus abyssum fuisse testatam suum obsequium, ubi Deus voluit populum suum traicere in terram promissam. Volentes obedientiam nostram testari, facimus hoc aut voce, aut gestu. Si quis vult probare se libenter facturum quod praecipitur, dicit, Adsum, vel, hoc polliceor. Quemadmodum ergo famuli ad mandata respondent, sic etiam propheta dicit editam fuisse vocem ab abyso. Abyssus quidem nullam vocem edidit: sed res ipsa superavit omnes voces. Iam si adsit totus populus, attollet manum, quia non posset intelligi consensus, nisi manuum porrectione: unde etiam *χειρονομία*. Hanc similitudinem nunc usurpat propheta, quod abyssus sustulerit manus: id est, gestu ostenderit: quemadmodum si homines signo declarent se facturos quod iubentur. Ita etiam abyssus sustulit manus suas: si legamus, Altitudo manus sustulit, idem semper manebit sensus. Pergamus:

11. *Sol, luna stetit in habitaculo, ad lucem sagittarum tuarum ambulabunt ad splendorem fulguris hastae tuae.*

Hic attingit propheta aliam historiam: scimus enim quum Iosue pugnaret, nec sufficeret dies ad stragem hostium, tunc diem prorogatum fuisse ad eius preces. Videtur quidem pro imperio hoc iubere, ut sol sistat cursum suum: sed non dubium est, quin compos voti sui factus, quum id optasset, impulsu arcano spiritus sancti praecipiat soli, quemadmodum facit. Ac scimus non potuisse solem tardare cursum suum, quin etiam eadem esset lunae statio. Oportuit enim esse consensum inter duos illos planetas. Ergo dicit Habacuc *solem et lunam stetisse in habitaculo*, hoc est, tunc fuisse quietum solem, quasi in domicilio suo: quum tamen sit in continua festinatione, tunc quievit, nempe in salutem populi. *Sol ergo et luna steterunt*: quomodo? *Ad lucem sagittarum tuarum ambulant*, inquit. Quidam hoc referunt ad columnam ignis: quasi diceret propheta ambulasse Israelitas ad lucem illam, qua voluit ipsos dirigere Deus. Sed non dubito quin hoc etiam de sole dicatur. Coharet igitur haec tota sententia, quod sol et luna ambulant, non sicuti ab initio mundi, sed ad lucem sagittarum Dei: hoc est, quum imperium Dei, quod ab initio recepit sol, sit vice directionis, tunc sol habuit sagittas Dei, quae ipsum dirigent, quae tardarent eius cursum, et cohiberent celeritatem, quae ante fuerat. Est igitur tacita antithesis inter solis progressus, quales fuerant naturaliter usque ad illum diem, et novam istam directionem, quod scilicet sol retentus fuit, ut daret locum sagittis Dei et gladiis, et hastae. Nam per sagittas et hastam nihil aliud intelligit, quam arma populi electi. Scimus enim quia populus ille sub auspiciis Dei militabat, fuisse etiam divinitus armatum. Ergo sicuti dicitur de Gedeone, Gladius Dei et Gedeonis: ita etiam hoc loco sagittas Dei et hastam nominat propheta quidquid fuit armorum in populo israelitico: quia scilicet populus ille ne digitum quidem moveret, nisi mandato Dei. Quum ergo sol ante solet respicere ad mandatum illud ordinarium, de quo legimus apud Moysen, tunc fuit directus alia ratione. Respexit enim in terra volitantes hastas Dei, quemadmodum fulgur: respexit etiam sagittas, ita quasi attonitus subsistit, neque ausus est progredi. Quare? oportuit enim ipsum cedere Deo bellanti. Nunc ergo tenemus quantam gratiam contineant in se haec verba. Quod autem ante aliquoties attigimus memoria tenendum est, non esse frigidam narrationem in hoc loco: sed proponi in medium fidelibus quae ad confirmandam ipsorum spem valerent, ut certo persuasi sint Dei virtutem sufficere ad ipsos liberandos, quia tot olim miracula ediderit in hunc finem. Sequitur:

12. *In ira calcasti terram* (vel ambulasti super terram: *לָרַץ* enim significat ambulare) *in ira* (est

tamen aliud nomen, ergo vertamus uno loco indignationem, vel furorem. In furore) *trituras gentes* (vel triturabis).

Hic ingressum populi in terram Chanaan propheta recitat, ut agnoscant fideles non fuisse patres suos tot victoriis potitos, nisi quia Deus illic quoque suae manus virtutem et robur exseruit. Dicit ergo Deum ipsum *calcaste terram in ira*. Quomodo enim ausi fuissent aggredi tot gentes Israelitae, qui nuper egressi erant ex tam misera servitute? fuerant quidem in deserto per annos quadraginta: sed semper trepidi et anxii: deinde scimus fuisse imbelles. Unde igitur factum est, ut prostraverint reges potentissimos? debellaverint gentes bello assuetas? Certe Deus ipse *Calcavit terram in ira sua*, deinde *trituras gentes*. Neque enim, ut dicitur in Psal. (44, 4) gladio suo adepti sunt terram Chanaan, aut virtus ipsorum, vel manus servavit eos: sed Dominus prosequutus est eos sua gratia, et fuit eorum liberator. Merito igitur hoc adscribit Deo propheta, quod ipse ambulavit super terram, quia aliqui nunquam ausi fuissent pedem movere Israelitae: certe in terra illa non fixissent, nisi praeeunte Deo. Ergo quum Deus calcavit in ira sua terram, tunc etiam illic fuit quieta habitatio filiis Abrahae: quum gentes bellicosae facile, et nullo negotio devictae fuerunt ab Israelitis: quantumvis prius fuissent imbelles. Nunc ergo videmus prophetam hic proponere ante oculos populi ingressum illum, ut sciat Deum non frustra semel tot gentes profigasse, sed ut terra Chanaan perpetua esset populi electi haereditas. Quod autem subinde tempora verborum propheta mutat, notandum est ultra communem usum linguae hebraicae, veteres illas historias sic referri quasi Deus esset in continuo actu, et quasi eadem eius praesentia speranda esset in rebus afflictis, quam olim monstraverat patribus. Ergo temporum mutatio adeo sensum non obscurat, ut potius nobis ostendat consilium prophetae, et nos adiuvet in summa ipsius rei. Tandem sequitur:

13. *Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo: transfodisti caput e domo impii, nudando fundamentum usque ad collum. Selah.*

Iterum accommodat propheta in usum praesentem populi, quae antehac recensuit, quod scilicet *Deus egressus fuerit cum Christo suo in populi salutem*. Quidam subaudiunt notam similitudinis, et repetunt verbum diverso tempore, Sicuti egressus es tunc in populi tui salutem, ita nunc egrediaris in salutem populi tui cum Christo tuo. Sed illa repetitio coacta est. Simpliciter igitur accipio verba

prophetae, quod Deus egressus sit in salutem populi sui. Iam ubi agitur de populo Dei, semper in mentem venire nobis debet gratuita adoptio. Qui factum est, ut filii Abrahae peculiaris essent Dei populus? an hoc profectum est ab aliqua dignitate? an hoc etiam naturaliter contigit? neutrum potest dici. Ergo quum nihil differrent a reliquis gentibus, Deus tamen dignatus est ipsos eligere sibi in populum. Proinde per nomen populi Dei notatur hic gratuita adoptio. Iam adoptio illa non fuit temporalis, vel momentanea: sed debuit usque in finem vigere. Hinc colligere promptum fuit fidelibus, idem sperandum esse auxilium a Deo, quod olim patribus ostenderat. *Egressus es igitur in salutem, in salutem populi tui*, inquit. Bis repetit nomen salutis non abs re, quia voluit insistere in hac parte, quemadmodum ante dictum fuit, Deum non frustra tot miraculis iam testatum esse suam potentiam, quasi iratus esset mari et fluminibus, sed respectum habuisset et curam populi sui. Quum ergo salus ecclesiae semper Deo fuerit proposita in miraculis, cur nunc deicerent animos fideles, ubi ad tempus premuntur rebus adversis? Deus enim idem semper manet: praesertim quum liberatio illa vetus, imo tot liberationes de quibus hactenus disseruit, totidem sint documenta foederis aeterni. Coniungi enim debent cum verbo Dei, hoc est cum promissione illa, quae complexus est in suum favorem filios Abrahae, ut eos usque in finem protegeret. In salutem, in salutem, inquit propheta: et quidem electi populi. Addit, Cum Christo tuo. Haec particula melius adhuc confirmat quod voluit dicere Habacuc, nempe Deum fuisse ab initio liberatorem populi sui in mediatoris persona. Quod ergo populum suum eripuit Deus e manu Pharaonis, quod traiecit per mare rubrum, quod mirabiliter ipsum redemit, quod prostravit potentissimas gentes coram ipso, quod mutavit naturae ordinem in eius gratiam: hoc factum est per manum mediatoris. Deus enim non potuit esse propitius, vel ipsi Abrahae, vel eius posteris, nisi interposito mediatore. Quum ergo semper mediatoris partes fuerint ecclesiam Dei salvam praestare, nunc propheta sumit pro confesso Christum illum iam fuisse manifestatum multo luculentius quam olim. Nam David erat viva imago cum successoribus. Tunc ergo Deus familiarius expressit vivam picturam Christi sui dum erexit regnum in Davidis persona, quod promisit aeternum fore quamdiu sol et luna in coelo fulgebunt. Quum ergo iam tempore Habacuc exstarent clariores prophetiae de aeternitate regni, nonne debuit colligere animos populus, ut certo sciret Deum sibi fore liberatorem quum propinquus esset Christus? Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Sed nunc non possum ulterius progredi. Differam igitur in crastinum.

Heri exposuimus cur dicat propheta *Deum egressum fuisse in salutem electi populi cum Christo suo*. Voluit enim magis confirmare fideles in spe suae liberationis, quia non solum Deus semper maneat similis sui, neque mutet consilium sed quia idem mediator fungatur suo officio, per cuius manum olim servatus fuerat populus: imo notandum est illud discrimen, quod heri attigimus. Nam quia tunc clarius Deus manifestaverat Christum, eo etiam oportuit fideles alacrius pergere, quia haberent tam praeclarum gratiae Dei pignus: dum scilicet promiserat Deus aeternum fore regnum Davidis. Addit, *confixum fuisse caput ex domo impii*, hoc est, nullam fuisse potentiam, quae non fuerit divinitus prostrata in favorem populi: ut scimus summos quosque reges fuisse olim profigatos, quo locus daretur populo Dei. Altera similitudo videtur diversa esse: tamen in eundem finem spectat, *quod scilicet nudaverit Deus fundamentum usque ad collum*, hoc est, quod radicitus perdiderit hostes suos. Nam metaphorice per nomen fundamenti intelligit quidquid erat stabilitatis in ipsis hostibus, hoc fuisse evulsum, et eversum usque ad collum. Hoc est usque ad summam. Nam scimus tegi corpus hominis a collo usque ad pedes. Dicit autem nudatas fuisse domos, id est familias usque ad collum, quia Dominus omnes ab imo usque ad summum perdiderit. Nunc tenemus quid velit propheta. Quantum ad vocem כֹּלֶה pertinet, hactenus nihil dixi: sed nunc breviter referam quid sentiant Hebraei interpretes. Quidam exponunt לעולם, in perpetuum: עַד עַד adhuc et adhuc: quasi, ubi inseritur haec particula, spiritus sanctus pronuntiet perpetuum fore quod dictum est. Alii reddunt per vocem אָמֵן, ac si Deus testetur hoc esse firmum et indubium quod dixit, sed quia nusquam occurrit nisi in canticis et Psalmis, deinde non semper quadraret quod illi volunt, nempe vel certitudinem notari, vel perpetuitatem: ideo potius eorum sententiam amplector, qui putant hanc vocem potius melodiae convenire, quam rebus ipsis. Et probabile est etiam quod addunt, si respicimus etymologiam, nempe significari hac voce adscensum, hoc est, moneri cantores, ut vocem attollant. Caeterum quia in ea re non multum est ponderis, mihi sufficit breviter retulisse quod alii sentiunt. Nunc pergamus:

14. *Perforasti baculis eius caput villarum eius: prosilierunt instar turbinis ad dispellendum me, exsultatio eorum sicut ad vorandum pauperem in abscondito.*

Initio versus continuat eandem sententiam propheta, quod scilicet Deus vulneraverit omnes populi sui hostes. Dicit autem caput villarum, aut oppidorum fuisse perforatum. Quamquam פְּרִיִּים

potius existimant vocari ipsos oppidanos. Nam פְּרוּזָה vocant Hebraei urbes non munitas, hoc est, oppida et villas, et pagos: et ut plurimum nomen hoc ponitur in genere feminino. Hic autem quia masculinum est nomen, putant potius notari ipsos incolas. Sed ad rem hoc parum refert. Propheta enim simpliciter intelligit, non modo reges ipsos fuisse eversos Dei manu: sed singulas eorum praefecturas, quae subiacebant illorum imperio, quasi diceret grassatam fuisse vindictam Dei, quum voluit populum suum defendere, per omnes pagos, vel per totam regionem, ita ut nullus angulus tutus fuerit. Sed notanda est etiam particula quae additur, *In baculis eius*. Significat enim propheta impios fuisse percussos suo gladio: quanquam nomen baculi hic ponitur: sed pro quolibet apparatu, viribus et telis: perinde ac si dictum fuisset, propriis manibus vulneratos. Nunc tenemus summam huius sententiae, quod scilicet non modo exseruit Deus virtutem suam, quum voluit se hostibus populi sui opponere, sed quod etiam percusserit vertigine et furore ipsos, ut sese propriis manibus conficerent. Et sive hoc factum sit quemadmodum legimus de Madianitis, quod converterint suos gladios quisque in proximum suum ita ut occubuerint mutuis vulneribus: sive quod singuli se ipsos perdidierint: quemadmodum saepe legimus de impiis quod se ipsos illaqueant, cadunt in foveas quas fecerunt: denique pereunt suis artibus. Ita etiam hic dicit propheta factum fuisse singulari Dei beneficio, ut occubuerint omnes ecclesiae hostes etiam si nemo contra ipsos surgeret: quia proprio baculo se ipsos transfixerint, vel perforaverint. Alii legunt, *Maledixisti sceptris eius et capiti villarum eius*. Sed illa interpretatio quam retuli, longe aptior est. Adiungit, *Venisse instar turbinis*. Est quidem verbum temporis futuri: sed ita resolvit debet oratio, quum exsilirent instar turbinis ad me disiiciendum, quum exsultatio ipsorum esset ad vorandos pauperes in suis latebris. Est quidem simplex verbum: sed quia descendit a טָרַח quod significat turbinem, ideo non possumus reddere nisi periphrastice. Exsilierunt ergo instar turbinis, inquit. Hic amplificat propheta Dei potentiam: quia compescuit hostes populi sui, quum tam violento impetu ruerent. Nam si lente fuissent progressi, poterat Deus absque miraculo discutere ipsorum conatus. Sed quum praecipites ipsos ageret sua vesania, et quum similes essent turbini: inde clarius Dei virtus innotuit, quod potuit talem violentiam frangere. Nunc tenemus quorsum spectet ista circumstantia. Neque enim hic conqueritur propheta hostes violententer et impetuosae saevire, sed commendat Dei potentiam, quod ita contriverit violentos impetus hostium, quos videbat contra populum suum furere. Adiungit, *Quum etiam exsultatio eorum esset ad vorandos pau-*

peres. Significat nihil fuisse in mundo quod obstaret impiis, nisi mirabiliter opem tulisset Deus e coelis. Nam quum venirent ad vorandos pauperes, non veniebant ad bellum gerendum, sed duntaxat ad praedam vorandam, sicuti saevae bestiae. Deinde dicit, *Ad vorandum pauperem in abscondito*. Ergo significat nullas fuisse vires ad resistendum populo Dei, nisi auxilium e coelo praeter spem venisset. Summa est igitur, quum miseri Israelitae carerent omni praesidio, et obnoxii essent hostium saevitiae et furori, fuisse mirabiliter adiutos, quia Dominus hostes ipsorum confecit propriis gladiis: et quum venissent tanquam potiti victoria ad praedam rapiendam, tamen fuisse manu Dei prostratos: unde clarius enituit eius potentia. Sequitur:

15. *Viam fecisti in mari equis tuis per acervum aquarum magnarum.*

Alii legunt, *Calcasti equos tuos in mari*: sed soloeismus ille nimis crassus est. Alii, *Calcasti in mari per equos tuos*. Sed quid opus est, quum verbum רָכַץ significet incedere, quaerere coactas istas expositiones? Minime ambiguus est prophetae sensus, quod Deus sibi viam fecerit in mari, ac suis equis. Quomodo? nempe quum aquae multae vel magnae collectae essent in acervum. Iterum revertitur propheta ad historiam transitus maris rubri. Fuit enim illud Dei opus prae aliis memorabile, ut dictum est. Ideo nihil mirum, si tantopere insistat propheta in celebrandis istis Dei miraculis. *Tu ergo viam fecisti equis tuis*: Ubi? in mari, quod est praeter naturam. Deinde adiungit, *Acervum aquarum*: quod aquae ita quasi coadunatae fuerint, et quod visa sit moles stabilis et densa, hoc etiam praeter naturam fuit: quia scimus aquas esse fluidas. Vix aquae gutta stare potest, quin statim defluat. Quomodo igitur fieri potuit ut Iordanis cursum suum cohibuerit? ut etiam mare rubrum scissum fuerit? Haec ergo testimonia incredibilis Dei potentiae merito debebant animos addere fidelibus, ut scirent nihil esse saluti suae contrarium, quod Deus non facile superaret, quoties ita visum esset. Sequitur:

16. *Audivi, et contremuit (vel tumultuatus est) venter meus, ad vocem trepidarunt labia mea: ingressa est putredo in ossa mea: et apud me tumultuatus sum* (ad verbum, tumultuabitur: sed diximus heri de temporibus verborum), *ut requiescam in die afflictionis, ad adscendendum ad populum, excidet eum* (vel, colliget se: ego nunc transfero ad verbum: sed sensus prophetae talis est, quum adscendet adversus populum, ut eum excidat).

Falluntur, meo iudicio, interpretes, qui verbum hoc *Audivi*, contextunt cum proximo versu, ac si

propheta diceret sibi iniectam esse formidinem ex illis potentiae Dei documentis. Neque enim propheta quum reputaret Deum esse armatum inopinata virtute in salutem populi sui, debuit contremiscere: nulla erat ratio. Non cohaerent igitur haec inter se: sed iterum redit ad illam formidinem, quam conceperat ex voce Dei, hoc est, ex terrificis illis minis, quas ante vidimus. Semper enim tenendum est memoria consilium prophetae, quod voluerit fideles humiliare, ut suppliciter coram Deo agnoscerent peccata sua, et veniam deprecarentur. Voluit etiam bona spe ipsos animare, ut liberationem nihilominus expectarent. Iam dixerat principio, Domine audiui vocem tuam, timui: nunc repetit eandem sententiam: quia si tantum de voce illa terrifica loquutus esset, poterant fideles obrui desperatione. Ergo voluit mature occurrere huic malo: et interposuit solatium. Recitavit igitur praeclaras illas historias, ubi testatus fuerat Deus se instructum invicta potentia in salutem ecclesiae suae. Postquam hoc fecit, ut iterum accommodet generalem doctrinam ad praesentem usum, dicit, Audiui. Quid audiverat? nempe iudicia illa, quibus statuerat Deus ulcisci populi contumaciam. Quum ergo minatus esset Dominus horrendam cladem populo suo, iam dicit propheta se audivisse, et contremuisse, vel fuisse tumultuatum. Quod autem loquitur in singulari numero, diximus hoc ideo fieri, illa sustinet totius populi personam: quemadmodum paulo ante (quod mihi exciderat) ubi dicebat hostes venisse instar turbinis ad ipsum disiciendum, certe non agebat de se ipso, sed de populo veteri. Quia autem propheta hic suscipit causam totius ecclesiae, loquitur ac si esset corpus populi collectum. Sic etiam dicit se audivisse. Sed uno ore hic loquuntur fideles, *quod audierint, et contremuerit venter ipsorum*. Alii, Ego sum consternatus, vel timui, et tumultuatus est venter meus ad vocem. Iam קל non accipit pro fama, sed potius pro minis, quemadmodum dictum est. Fideles igitur hic referunt se fuisse expavefactos ad solam Dei vocem antequam exsequutus esset sua iudicia, vel antequam poenas quas minatus fuerat, infligeret. Dicit, *Trepidaverunt labia mea*. צלל significat aliquando tinnire: et ideo hic vertunt quidam Tinniverunt labia mea. Sed non quadraret verbum illud: tolerabilius est quod alii reddunt, palpitasse labia. Et Hebraei etiam ipsi dicunt notari motum in labiis, quem extorquet metus, vel trepidatio: ideo verti, *Trepidaverunt labia mea*, quemadmodum si quis diceret lingua nostra, *mes levres ont barboté*: ubi scilicet tremore concutitur totum corpus, non modo fremitus fit in conflictu dentium, sed agitatio etiam in labiis. *Ingressa est, inquit, putredo in ossa mea, et apud me tumultuatus sum* (est iterum verbum צלל) vel contremui. Certe hic formidinem describit pro-

pheta, quae non potuit concipi nisi ex horribili Dei vindicta. Sequitur ergo hic non de miraculis agi, quae potius dedissent materiam hilaritatis et prophetae, et toti electo populo: sed describi vindictam Dei, qualis praedicta fuerat. Iam adiungit, *ut quiescam in die afflictionis*. Videntur haec pugnare, quod usque ad putredinem dolore contabuerit propheta, deinde quod usque ad membrorum omnium agitationem prae metu in se tumultuatus fuerit: rursum vero quod hoc valuerit ad quietem. Sed omnino quaerenda est nobis quies per istas trepidationes et formidines et tumultus. Scimus enim quo magis obdurescunt impii adversus Deum, sibi conflare semper gravius exitium. Non est igitur alia ratio quiescendi, nisi in tempore apud nos tumultuemur, hoc est, nisi iudicium Dei nos expavesciat: imo redigat fere in nihilum. Quisquis ergo secure torpet, ille in die afflictionis tumultuabitur. Qui autem mature praevenit iram Dei, et tangitur metu simul ac audit Deum sibi instare iudicem, ille praeparat sibi optimam quietem in die afflictionis. Videmus ergo hic nobis describi prophetam ordinem quaerendae quietis, quum dicit *se fuisse tumultuatum et putredinem ingressam fuisse in ossa sua*: nihil sibi fuisse solatii, quin contabesceret quasi emortuus. Voluit autem, quemadmodum iam dixi, propheta hortari fideles ad poenitentiam. Iam non possumus vere et ex animo respicere, donec nobis peccata nostra displiceant. Odium autem peccati nascitur ex Dei timore, et tristitia illa, quam Paulus (2. Cor. 7, 10) constituit quasi matrem poenitentiae. Haec etiam exhortatio hodie plus quam necessaria nobis est. Videmus quam propensi simus natura ad torporem: et quum Deus producit in medium peccata nostra: deinde ex opposito proponit nobis iram suam, non movemur, vel saltem si quem metum concipimus, statim evanescit. Ergo discamus non aliter posse nobis quietem obtingere in die afflictionis, nisi in nobis tumultuati simus, nisi trepidatio occupet omnes sensus nostros: nisi etiam anima nostra fere putrescat. Et ideo dicitur in Psalmo (4, 5), *Contremiscite, et non peccabitis*. Et Paulus etiam ostendit hanc esse veram et utilem rationem irascendi, ubi quisque excandescit contra sua peccata, et tumultuamur in nobis (Eph. 4, 26). Sic etiam propheta hic depingit nobis exordia poenitentiae, quum dicit fideles tumultuatos esse in suis visceribus, et intus concussos fuisse, ut etiam labia ipsa trepidaverint: ut denique sensus omnes fuerint expavefacti. Nam illa est summa: dicit, *Quum adscendet: loquitur de Chaldaeis procul dubio. Quum ergo hostis adscendet contra populum, ut eum excidat*. Nam נדד vel נדד significat excidere, et significat congregare. Vertunt quidam *Ut se congreget*. Sed alter sensus verior est. Quum ergo adscendet hostis contra populum ut eum excidat.

Si quis nomen Dei subaudire malit, non repugno: quia non aliter de Chaldaeis agit propheta, quam de ministris et exsequutoribus irae Dei. Denique significat eos, qui commoti fuerint, et serio contriti ad Dei vindictam, fore quietos, ubi Deus exsequi volet sua iudicia. Quare? placide enim sese subiciunt ferulae, et expectabunt exitum felicem suis malis: quia iam in tempore compositi eorum animi erunt ad tolerantiam: deinde Dominus etiam solabitur ipsos, sicuti dicitur in Psal. (51, 19) eum nunquam despicere animas contritas. Quum ergo humiliati sunt mature fideles, et praeveniunt hoc modo iudicium Dei, tunc reperiunt paratam sibi quietem in eius gremio. Sequitur:

17. *Quia ficus non florebit, et nullus erit fructus in vineis, fraudabit opus olivae, et agri non producent cibum* (ad verbum non faciet cibum: est mutatio numeri: sed esset asperior illa translatio: Agri igitur non producent cibum. Porro hac voce comprehendendi triticum, legumina, et quae ad victum pertinent satis liquet) *excisum est ab ovili pecus, et nullus bos in stabulis. 18. Ego autem in Iehova exsultabo, laetabor in Deo salutis meae.*

Iam pluribus verbis declarat propheta qualis sit illa quies, de qua nuper loquutus est: nempe quod non desinet laetari in Deo, etiam in rebus afflictissimis. Praevideat igitur hic quam atroces poenae impendeant: et admonet etiam atque ex-pergefacit fideles, ut sentiant propinquum iudicium Dei. Dicit, *non florebit ficus, et nulli erunt fructus in vineis, fraudabit oliva*. Initio non florebit ficus: deinde, agri nihil proferent, postremo, deficient etiam et pecora et oves. Etsi autem absque flore fructus suos emittunt ficus: non tamen absurda est catachresis ubi verbum פרה accipitur pro gemmare. Significat instare terrae vastitatem: deinde populum redactum iri ad extremam penuriam. Fuit autem hoc rarae virtutis, posse laetari in Domino, quum undique occurreret materia tristitiae. Iam ergo docet propheta, quam utile sit fidelibus mature sese subicere Deo, et concipere serium timorem, ubi illis minatur, et ubi eos ad iudicium vocat: nempe ut centies pereundum sit, non tamen perituros: quia semper Dominus suggeret illis materiam gaudii: et gaudium hoc interius fovebit ipsos, ut possint emergere ex omnibus rebus adversis. Quamvis ergo minetur illis terra famem, quamvis nullus victus suppetat: tamen poterunt semper laetari in Deo salutis suae: quia agnoscent eum patrem etiamsi duriter eos ad tempus castiget. Haec est igitur definitio quietis, cuius paulo ante facta fuit mentio. Summa est, quamvis neque ficus, neque vites, neque olivae producant fructus suos: quamvis etiam ager sit sterilis: quamvis nullus cibis suppetat:

tamen *ego laetabor in Deo meo*: hoc est, non pen-debit gaudium meum ex prosperitate externa quia etiamsi Dominus ad extremum usque nos affligat, erit tamen semper aliquid solatii quod fulciet animos nostros, ne succumbant tam gravibus malis: nempe quia certo persuasi erimus salutem nostram esse positam in manu Dei, et illum esse fidum eius custodem. Ergo quiescemus, etiamsi coelum et terra simul volvantur, et omnia sint plena strepitu: imo etiamsi fulminet e coelo Deus, tamen erimus tranquillis animis propter illam expectationem salutis gratuita. Nunc clare perspicimus nobis commendari tristitiam, quae concipitur ex sensu reatus nostri, ab utilitate: quia nihil miserius est, quam provocare iram Dei, ut nos in nihilum redigat: nihil autem melius, quam antevertere, ut Dominus ipse nos soletur. Non effugiemus semper, quin nobiscum asperius agat in speciem: sed quamvis non simus immunes a poenis, interea dum nos humiliare volet, dabit unde laetemur. Rigorem deinde mitigabit suo tempore, et ab effectis se propitium nobis ostendet, medio tamen tempore quo ferenda erit vel inopia et fames, vel alia quaelibet afflictio, hoc uno solatio alacres nos reddet, quia promissione eius freti sperabimus Deum esse salutis nostrae. Ergo ab una parte hic terrae vastitatem in medium ponit Habacuc: ab altera vero parte interius gaudium, quo frui non desinunt fideles, quia fundati sunt in perpetua gratia Dei. Et hoc modo, sicuti dixi, admonet filios Dei, ut parati sint ad ferendam penuriam et famem, ac se placide subiciant Dei ferulis: quia poterant centies deficere, nisi hortatus fuisset ad tolerantiam, quemadmodum facit. Hinc vero colligimus utilissimam doctrinam, quoties extra nobis occurrunt signa irae Dei, superesse nobis hoc remedium, ut intus reputemus qualis sit Deus. Interius ergo illud gaudium, quod fides nobis suggerit, poterit vincere omnes metus, terrores, tristitias et anxietates. Iam notandum est quod dicit, *In Deo salutis meae*: quia tristitia statim absorberet omnes sensus, nisi Deus adsit servator. Quomodo autem apparet talis fidelibus? nempe quia non aestimant eius amorem ex rebus externis: sed amplexi promissionem misericordiae sese confirmant, neque dubitant sibi fore exorabilem, quia fieri non potest, quin recordetur misericordiae, etiam dum irascitur. Sequitur:

19. *Iehova Dominus fortitudo mea, et ponet pedes meos quasi cervarum: et super excelsa mea ambulare me faciet: praefecto in Neginothai* (in pulsationibus meis, vel musicis instrumentis).

Confirmat eandem sententiam, quod scilicet non alibi quaerat fortitudinem, quam in solo Deo. Subest autem anthithesis inter Deum, et inter ful-

turas, quibus inniti solent homines. Nam nemo est qui non sit alaeri animo, ubi suppetant omnia necessaria, ubi nihil impendet periculi vel metus. Sumus ergo fortes quum omnia nobis arrident. Atqui propheta Deum fortitudinem suam vocans opponit eum aliis omnibus fulturis: quia volebat hortari fideles ad spei perseverantiam, utcunque Deus ipsos gravissime affligeret. Summa igitur est, etiam ubi impetuose saeviunt mala contra nos, ubi vacillamus et ad singula momenta parati sumus cadere, Deum nobis debere esse fortitudinem, quia sufficiat eius auxilium, quod pollicitus est ad nos sustinendos. Videmus ergo prophetam bene sperare, et suo exemplo etiam animare reliquos fideles, modo habeant Deum propitium, quamvis alia omnia deficient. Dicit, *Ponet pedes meos instar cervarum*. Libenter hoc refero ad reditum in patriam. Quanquam alii exponunt, quod dabit Deus servis suis pedes celerrimos, quibus transsiliant omnia obstacula ad perdendos hostes. Sed quia populus in exsilio poterat conicere sibi praeclusum esse reditum, ideo propheta hic aptissimam similitudinem proponit, quod Deus *filiis suis dabit pedes quasi cervinos*, ut scilicet per montium praeupta adscendant, neque formident ullam difficultatem. *Dabit igitur mihi pedes cervarum*, inquit: *et calcare me faciet super excelsa mea*. Putant hoc de Iudaea esse dictum, quae erat montosa regio, ut satis notum est. Ego autem simplicius accipio, quod Deus incedere faciet fideles suos libere, et absque metu etiam in locis excelsis. Qui enim timent sese abscondunt neque audent caput erigere, neque palam etiam incedere audent per vias publicas. Dicit autem propheta Deus faciet me calcare super excelsa mea. Tandem adiungit, *Praefecto in pulsationibus meis*.

Nomen hoc solent vertere alii victorem. Inscriptio haec frequenter in Psalmis occurrit, Praefecto, למנצח. Alii vertunt Victori. Sed non dubito quin notetur praefectus cantorum. Hic interpretes Deum putant insigniri hoc titulo, quia praesit omnibus canticis piorum: et tamen non incommode poterit etiam de praefecto cantorum exponi: quasi diceret propheta, Deus erit mihi instar fortitudinis: etiamsi debilis sim in me, ego tamen in ipso fortis ero: et faciet ut superior sim omnibus obstaculis, et libere incedam, qui nunc iaceo quasi semimortuus: et ita erit materia cantici: hoc est, exercebit se praefectus cantorum in celebrandis laudibus Dei, ubi scilicet populum suum tam mirabiliter eripuerit ex morte. Videmus ergo non male hoc contexti, quum dicit sibi in Deo fore robur, et quidem quousque perveniat gratiarum actio ad praefectum vel praecipuum cantorem, hoc est, ut celebretur auxilium illud Dei non tantum privatim, sed etiam solennibus sacrificiis, quemadmodum fieri solebat sub lege. Qui exponunt initium esse cantilenae, nimis sunt frigidi et ieiuni. Ego igitur omitto illud. Addit, *In pulsationibus meis*: diximus de voce גמיות in Psalmis. Quidam putant notari melodiam, et vertunt pulsationes, vel modos. Alii putant notari instrumenta musica. Ego in re dubia nihil affirmo: et sufficit etiam tenere quod diximus, prophetam hic promittere Deo solennem gratiarum actionem, ubi redempti fuerint fideles: quia non modo singuli agnoscent se fuisse manu Dei servatos, sed in commune omnes convenient in templum, et illic testimonium reddent suae gratitudinis: et non modo voce sua profitebuntur Deum fuisse sibi liberatorem, sed interpositis etiam musicis instrumentis: quemadmodum scimus ritum illum fuisse vulgarem sub lege.

Typis Appelhans & Pfenningsstorff, Brunsvigae.

24528

BR 24528
301
C6 Calvin, Jean
v.71 Opera quae supersunt
omnia

DATE DUE	BORROWER'S NAME
AG 27 '69	<i>Lyss J. Miller</i>
JE 1971	<i>McKee, Jr.</i>

Calvin.
Opera quae...v. ~~7~~ 71

LIBRARY
SOUTHERN CALIFORNIA SCHOOL
OF THEOLOGY
CLAREMONT, CALIF.

PRINTED IN U.S.A.

